

ŞRI HARŞA'S PLAYS

SRI HARṢA'S PLAYS

Translated into English with full Sanskrit Text

BAK KUN BAE

INDIAN COUNCIL FOR CULTURAL RELATIONS

ASIA PUBLISHING HOUSE

BOMBAY • CALCUTTA • DELHI • MADRAS • LUCKNOW

LONDON • NEW YORK

© 1964 Indian Council for Cultural Relations

PRINTED IN INDIA

At the K. M. H. Press (P) Ltd., Delhi and published by P. S. Jayasinghe,
Asia Publishing House, Bombay.

FOREWORD

HOME MINISTER

INDIA.

New Delhi,

15th May, 1961.

Shri Bak Kun-Bae has indeed done a creditable work. He came from Korea and learnt Sanskrit within a short time and read through important works in Sanskrit. He has gone a step further by translating some of the works in Korean and also in English.

His translation of some of the old Hindu Plays is really laudable and I sincerely congratulate him for the valuable work he has done. I am sure the people of India as well as of Korea will undoubtedly feel thankful to him and I have no doubt that this would bring the peoples of the two countries closer to each other.

LAL BAHADUR,

Home Minister,

India.

A SHORT APPRECIATION

by

DR. M. S. ANEY

The lovers of Sanskrit language and Sanskrit literature all over the world will warmly welcome this new edition of the complete works of Shri Harsha.

This work is unique in more than one respect. The author is a Korean. He came to India in 1956 and studied Sanskrit language in Varanasi, the great centre of Vedic culture and the most sacred place of pilgrimage for the Hindus and the Buddhists also. Every phase of the great ancient Indian culture—religious, social and artistic—is richly and beautifully represented there specially on the banks of the sacred Ganges. Scholars and scientists and artists from all parts of India have been regarding the appreciation and approval of their performance, intellectual or artistic, by the experts of Kashi as the highest reward and the greatest honour to aspire for. To be educated by the Pandits of Varanasi was in itself a passport to proficiency and perfection of knowledge.

The author of the present collection of Harsha's works demonstrates by the proficiency and the critical acumen seen in his composition and explanatory notes that the great tradition is still living in all its pristine purity and freshness in that great seat of learning and not a matter of history only. One cannot withhold admiration for the author's mastery of Sanskrit language and intimate knowledge of the classical works of that literature. He speaks Sanskrit with fluency and his pronunciation is chaste, melodious and faultless. He has grasped the beauty of Sanskrit idiom and his ears have developed aptitude for the appreciation of the melody of the Sanskrit verse.

Ancient Indian culture owes for its preservation to this day much to the zeal of the Chinese scholars who translated the great works of Sanskrit language into Chinese. And some of the works not traceable in India in their original form have been found faithfully preserved in Chinese translations. The translations have been so faithful that in certain cases it became possible

to reconstruct the original Sanskrit text from the translation itself. Their link that kept India and China bound together from ancient times is seen at its best in the present attempt of the talented author.

The second unique feature is the happy choice of the subject of the compilation. Harsha ruled India in what is now unanimously regarded by the orientalisists as the golden age of Indian history. Shri Harsha's story is narrated by the author briefly in his learned summary to this work. He was both a soldier and a scholar. He could wield the pen and the sword with the same ease. He was as much at home in the deliberations of the politicians of his court on matters of state as in the learned discussions of the Pandits in his literary Sabha hall on problems relating to rhetoric, logic and philosophy. In him the two goddesses Laksmi and Saraswati naturally opposed to co-existence lived together in perfect harmony and peace,

He is now acknowledged to be the common author of the three dramatic works, Ratnavali, Priyadarshika and Nagananda. He was not merely a patron of great poets like Bana but a poet himself of considerable merit and reputation. It is not certain whether Shri Harsha embraced Buddhism at the end of his life. But there is not the least doubt that his literary works reveal his profound regard and respect for the great principles which Gautama Buddha preached and propagated. Secondly, these works more than any other thing bring out prominently how Hinduism and Buddhism had the same place of honour in his court and in his dispensation of bounties and charities. He held the scales of justice even in spite of his personal inclinations on one side or the other. This entitles him to occupy a very high and unique position among the rulers of the world. The principles scattered in his works about the summum bonum of life are of eternal use to mankind and the publication in the form of this compilation is therefore opportune also.

The third unique feature is that the author has translated the dramas of Harsha in English and Korean languages. He is thus simultaneously speaking to the West and the Far East to interpret the true spirit of the universal brotherhood which is the predominant note of the traditional Indian culture.

South Avenue,
New Delhi,
10.5.61.

M. S. Aney, M.P.

PREFACE

The present edition of the complete works of Shri Harsha covering his three plays, viz. the Nāgānanda, Ratnāvalī and Priyadarshikā is prepared with a view to presenting a comprehensive insight into all the aspects of his works in a fashion clearly understandable.

It is therefore, to be hoped that this edition, though incomplete it may appear here and there, will serve the purpose of a reference book for the Sanskrit student and the general reader alike interested in appreciating the artistic value of Sanskrit literature, as this is furnished with a translation and complete and exhaustive notes which are primarily intended to analyze and to draw a clear portrayal of the original dramas as artistic creations.

It is entirely due to the innate and instinctive compulsion of my love for my homeland Korea that the painstaking preparation of this book has been possible as my humble gift to her.

विद्योगदुःखसंस्थोऽहं कथं स्वप्नेऽपि सङ्गमम् ।
ते प्राप्स्यामीति संतापः प्रियदेश क्षिणोति माम् ॥
शत्रुपहृतराज्यः सन् विभ्रमस्यन्धकारयोः ।
जेष्येते तौ यदा स्वेन तन्त्रेण ते परं सुखम् ॥

And furthermore, I wish that this little book will be of some service to the future cultivation of cultural intercourse between India and Korea.

Delhi, India,
April, 1961

BAK KUN BAE

AN INTRODUCTORY SUMMARY

Shri Harṣa, a contemporary of the renowned Chinese scholar Hiuen Tsang, was the younger son of Prabhākara Vardhana, King of Sthānesara, who had been in constant conflict with the Huns, Gurjaras and Malavas, and had won some military victories over them and whose eventful career was cut short by his unexpected death in A. D. 604.

His elder son, Rājyavardhana succeeded him and soon plunged into a warfare of vengeance against Devagupta of Malwa who had slain Grahavarmā the young king of Kanauj (Kanyākubja) the husband of Harṣa's elder sister, Rājyashrī, who was then taken prisoner at Kanauj. Rājyavardhana's operation against Devagupta of Malwa proved successful, but he fell a prey to Shashāṅka, King of Central Bengal, who was tied in close alliance with the Devaguptas of Malwa. The young queen then took refuge in the Vindhya forest, having been freed from her captivity and was rescued by his younger brother, Harṣa from her desperate resignation of life when he was on a military expedition there.

On their arrival at Kanauj, Harṣa was asked by the ruling nobility of the place to ascend the throne, and he jointly ruled over the kingdom with his sister ; and thereafter, to realize his dream of conquest, put up a persistent challenge to the local rulers of Northern India for over five years. It was as a result subjugated by him in 612 A. D. when he proclaimed a new era reckoned from the starting year of his reign in 606 A. D. in order to celebrate his victory and paramount imperium with the territory under his government extending far and wide from the range of the Himālayas down to the Narmadā, including Malwa, Gujarata, Assam and Saurashtra and with as many as eighteen vassal princes paying homage to him as their paramount sovereign.

His brilliant career, however, came to an end as a conqueror when his naturally growing ambition to extend the area of his reign beyond the Narmadā over Southern India was shattered to the ground by his more powerful rival, Chālukya Pulakeshin of Mahārāstra who heroically fought back his assault and defeated him in 620 A. D.

The task of his empire-building thus began and ended with him when he ascended the throne in October, 606 A. D. at the minor age of sixteen and died in 648 A. D.

(II) HIS WORKS

Shri Harṣa, besides being an illustrious king of ancient India almost comparable to Ashoka, took a keen interest in literature and learning, gathering round him many literary luminaries of his time among whom the most notable were Baṇa, Mayūra, etc.

His exploit and life were glorified by Baṇa in his poetic composition Harṣacharita. He was not only a patron of literature but a talented dramatist of considerable merit to whom the three plays are ascribed, namely, the Nāgānanda, the Ratnāvalī and the Priyadarshikā, although there has been to some extent controversial arguments as to the real authorship of the three plays. In view of all internal and external evidences available in his favour there is no doubt about the authenticity of his authorship of them all.

A careful comparison of the three plays demonstrates a striking resemblance and similarity with reference to the composition of the plot, verbatim recurrence of identical ideas, scenes, phraseology and the style of the language itself. It is not, therefore, possible that they are the dramatical creations of different persons.

The introduction of these three plays by the stage-director after the invocatory stanza is repeated in the same manner practically verbatim and each introductory stanza identical with the other declares that its author is Shri Harṣa, and the same concluding stanza, i.e., Bharatavākyaṃ occurs both in the Ratnāvalī and Priyadarshikā, while two stanzas in the Priyadarshikā (व्यक्तियुग्मजनघातुना...Verse No. 10, Act III and अन्तःपुराणां...No. 3, Act III) are repeated in the play Nāgānanda (vide verse No. 15, Act I and verse No. 1, Act IV.).

Some illustrations below further display the homology of ideas, phrasings and expressions which indicates in turn the homogeneity of the authorship.

(In the Nāgānanda)

1. भगवन् कुसुमायुध ! येन त्वं रूपशोभया
निर्जितोऽसि तस्य त्वया न किमपि कृतम् ।
मम पुनरनपराद्धाया अपि अबलेति कृत्वा
प्रहरन् न लज्जसे । (Act II)
2. सखि ! अतोऽपि सन्तापोऽधिकतरं मे बाधते ।
(Act II)

(In the Ratnāvalī)

1. भगवन् कुसुमायुध ! निर्जितसकलसुरासुरो
भूत्वा कथं स्त्रीजनं प्रहरन् न लज्जसे ।
2. सखि ! अतोऽपि मे अधिकतरं सन्तापो वर्धते ।
(Act II)

3. भो वयस्य ! प्रच्छादय अमेन कदलीपत्रेणेमां
चित्रगतां कन्यकाम् । (Act III)

4. कुम्भे ! कुम्बं नीकृताऽस्मि अनेन यां चित्रगतां
दर्शयता । (Act II)

5. कुम्भ कृच्छिमयो वदति कुम्भे
(Act III, No. 4)

6. अये ! कथमनन्ना वृष्टिः । (Act IV)

3. भो वयस्य ! प्रच्छादयैतच्चित्रफलकमनेन
कदलीपत्रेण । (Act II)

4. आर्यपुत्र ! अयमयस्यौगन्धरायणेन एतावन्तं
कालं कुम्बं नीकृतास्मि । (Act IV)

5. प्रथमविक्षदां वृष्टिं वक्त्रे वदति

6. सखे ! इयमनन्ना वृष्टिः । (Act III)

(In the Priyadarshikā)

7. कन्यका हि निर्दोषदर्शना भवति ।
(Act I)

8. अये ! अद्यमध्यास्ते नभस्तस्म्य भगवान्
सहस्रदीधितिः । (Act I)

9. मनुंसारिके ! चिरं खलु त्वया वाक्षितम् ।
न खलु ते परिश्रमोऽप्यहस्तानाम् ।
(Act I)

10. मनुंसारिके, पदशब्द इव श्रूयते । (Act II)

11. शरदातपजनिताऽयं सन्तापः । (Act II)

12. हो ही भो ! सम्पूर्णा मनोरथाः ।
(Act II)

7. निर्दोषदर्शना कन्यका खलु इयम् ।
(Act II)

8. अये ! कथं नभोमध्यमध्यास्ते भगवान्
सहस्रदीधितिः । (Act II)

9. चिरं खलु मे वादयन्त्याः परिश्रमो जातः ।
(Act III)

10. पदशब्द इव श्रूयते । (Act III)

11. अधिकं खलु शरदातपेन सन्तान्यद्यापि न
मेऽङ्गानि सन्तापं मुञ्चन्ति । (Act III)

12. भो वयस्य ! पूर्णास्ते मनोरथाः ।
(Act II)

(In the Ratnāvalī)

13. कथमयं स राजा उदयनो यस्याहं तातेन दत्ता ।
(Act I)

14. हृदय ! प्रसीद प्रसीद । किममुना आयासमात्र-
फलकेन दुर्लभजनप्रार्थनानुबन्धेन ।
(Act II)

15. ननु ज्ञातास्मि प्रियसख्या ! ...महती खलु मे
लज्जा... (Act III)

16. कथं प्रत्यभिज्ञातास्म्यनेन । (Act III)

(In the Priyadarshikā)

13. अयं खलु स महाराजो यस्याहं तातेन दत्ता ।

14. हृदय ! दुर्लभजनं प्रार्थयमानं त्वं कस्मान्मां
दुस्मितां करोषि । (Act III)

15. हा धिक् हा धिक् ! सर्वं श्रुतमेतया !
लज्जात्रापराध्यति । (Act III)

16. कथं प्रत्यभिज्ञातोऽस्मि देव्या । (Act III)

17. हताश, अनुभव तावदात्मनोऽविनयस्य फलम् ।
(Act III)

18. भ्रूवङ्गे सहस्रोद्वेगेऽपि वदनं नीतं परा
नम्रताम्..... (Act II, No. 20)

19. कथमकृत्वैव प्रसादं गता देवी । (Act III)

20. अद्य खलु चिरात्स्वामिनं द्रक्ष्यामीति
यत्सत्यमानन्दातिशयेन किमप्यवस्थान्तरमनु-
भवामि । (Act IV)

21. कथममात्यो वसुभूतिः । हा हतास्मि मन्द-
भागिनी । हा तात हा अम्ब ।
(Act IV)

22. एहि अतिनिष्ठुरे ! इदानीं प्रियभगिनिके !
स्नेहं दर्शय । (Act IV)

17. हताश ! इदानीमनुभवदात्मनो दुर्बलस्य फलम् ।

18. स्निग्धे यद्यपि वीक्षितं नयनयोस्ताम्रा-तयापि
द्युतिम्..... (Act III, No. 13)

19. कथमकृत्वैव प्रसादं गता देवी । (Act III)

20. अद्य स्वामिपदा द्रष्टव्या इति यत्सत्यमनुपमं
कमपि सुखातिशयमनुभवामि । (Act IV)

21. कथं कञ्चुक्यार्यविनयवसुः । हा तात हा
मातः । (Act IV)

22. एहलीकशीले, इदानीमपि ते भगिनीस्नेहं
दर्शय । (Act IV)

In particular it is easy to note at a mere glance that the Ratnāvalī has many common points with the Priyadarshikā in its outlook, plot, construction and style. Both the plays dealing with the exclusive affaire de coeur of Vatsarāja Udayana, thus mirroring the feudal court and harem life of that period, are woven into a fabric of same pattern, scheme and purpose, and one is modelled upon the other, thereby creating an impression that there is a total lack of creative genius.

A comparative study of the two dramas that contain four acts each testifies to it that the Ratnāvalī is in a way an improved version of the Priyadarshikā in view of and on account of its more dexterous workmanship and its better polished language style, which shows the gradual development of the poet's dramatical skill and literary talent from one stage to another. While in the Priyadarshikā is to be found a sort of reminiscence of the immaturity and painstaking labour of the pen of our dramatist as its first attempt, the Ratnāvalī appears to possess a natural elegance and smooth-running ease of the pen.

The heroines of the two plays, being of the identical stock, undergo the same vicissitudinous fortunes of life and follow the same path towards their goal at which both of them are happily united to their lover, the king of Vatsa, having been finally offered to him by Queen Vāsavadattā herself after a

certain period of their mutual sentimental entanglements that might be termed an eternal triangle.

The heroine of each of the two dramas is destined to get married to the hero, falls in love with him at first sight, is thrown into jail by the jealous and self-willed queen, attempts at suicide broken-hearted though in different manners, in the *Ratnāvalī* by means of hanging herself and in the *Priyadarshikā* by poison, and finally rescued. In the plantain bower of the *Ratnāvalī* she is tortured by her ardent love for the hero, and in the parallel scene in the Sandal bower of the *Nāgānanda* she gives similar expression to her heart's longing and also on the pond in the *Priyadarshikā*. The same spectacle of the heroine's attempted suicide by hanging herself also recurs in the *Nāgānanda*. The announcement in the prologue of the *Priyadarshikā* by the chamberlain Vinayavasu on the fateful missing of the heroine in the turmoil of an onslaught by an armed gang runs in common with that in the prologue of the *Ratnāvalī* by Minister Yaugandharayaṇa as to the rescue of the heroine from a shipwreck. Both the scenes are effectively linked with the climax in the final act respectively along with the timely introduction of all the characters concerned, and the identity of the heroine incognito is made known to all who are kept ignorant of it till then, though the audience is already aware of it. Furthermore, the interlude of the Act II of the *Ratnāvalī* goes parallel with that of Act III of the *Priyadarshikā*, and the description of the battle-scenes in both the plays correspond to each other.

There are many other common points to be detected in all the three plays, viz., one lover painting the image of the other and also overhearing the love-confession of the other, the incidents leading to an attempt of suicide, the intrigues and tricks contrived by the mutual understanding between the jester and the heroine's companions, and the description of the thousand-rayed sun, etc.

Moreover, the authorship of the *Nāgānanda* is transparently testified by the words of Yi-Tsing that the drama composed by Shri Harṣa, based upon the lore of Bodhisattva Jīmūtavāhaṇa, was performed and popularized during his time. The Chinese pilgrim journeyed in India in the last quarter of the seventh century.

In this context we can safely arrive at a conclusion that Shri Harṣa's claims to the authorship of all the three plays are as a matter of fact indisputa-

ble and that in the celebrated pantheon of Sanskrit literature our playwright occupies a not-so-distinguished but noteworthy place in the second rank, for he is not a match for such brilliant literary giants as Kālidāsa and Bhavabhūti with a sparkling gifted genius and keener insight into the human nature and more exquisite understanding of delicate sentiments, life and nature.

Though destitute of a natural composure in his style, of creative imagination in his composition and powerful description of the objects that surround his works and of an impelling force in the use of his language, he was a studied craftsman in that field, eager to produce something agreeable.

(III) NĀGĀNANDA

Among his three plays the Nāgānanda consisting of four acts, technically called a Nātakam, is a unique piece depicting the noble spirit of self-sacrifice on the part of the hero, Jīmūtavāhana who willingly sacrifices himself to save the life of a Nāga, a serpent. Its purpose is to extol to the skies the glory and bliss of purposeful self-negation, forbearance and tolerance that are the specific features of the Buddhist dogma. It is not a historical story but a supernatural one, all the characters being mythological creatures rather than human beings. Nevertheless it is exquisitely humane, moving the tenderest cords of human sentiments to a rich outburst of pathetic tears and at the same time is a combination of the nobility of pure soul and the tenderness of heart embodied in the person of Bodhisattva Jīmūtavāhana the hero whom the playwright pictures with all his skill he can muster like a sculptor concentrating all his attention on the delicate movements of the points of his chisel in the process of bringing about a sculpture, and thus supplies a needful background for the highlighted event of the self-abandonment which appears in the last act, with casual remarks and references as regards the unconditionally merciful and enduring character of the hero dotted everywhere in the drama which is didactic in its very nature.

As it is composed in a comparatively fluent and simple style, the dramatic actions and the overflow of sentiment smoothly carry the audience or the reader to the climax without a discouraging break on the way. And wherever the occasion demands a forceful method of expression he tries to utilize a remarkable description in harmony with the prevailing circumstance, with a proper dosage of tender love-scenes and comic laughers to avoid the single-toned monotony of a tragedy. In the first three acts is pictured the love-affair between

the hero and heroine and in the last two acts events entirely different from the former prevail, thus leaving an impression that there exists no unity of action between the two parts and that the latter is not the natural outcome or development of the former as there is no gradual passage of one theme to another.

Although there are references to the benevolent nature of the hero, we are at a loss to form a definite idea of what is going to happen in succeeding scenes, because the two parts are not directly connected with one another and rather appear to be a patchwork. In order to create a sense of balance or unity between the two isolated parts the red garments unwittingly presented to the hero to be used as a signal for Garuḍa's slaughter may serve the purpose of an equilibrium. It is difficult to understand why the hero and the heroine are kept ignorant of the identity of each other after their first encounter. It appears this might have been contrived on purpose to effectuate the more dramatic attempt at suicide by the sentimental heroine. It is quite unthinkable that a normal girl should commit suicide under such simple circumstances and also it is quite impossible that Shangkhachūḍa, designated and selected by his king Vāsuki to be the day's prey to Garuḍa, should have a leisurely space in his mind to think of leaving the place even for a moment to offer his last worship to the Southern Gokarṇa when the advent of his devourer is imminent, even though it is presumed that this action is aimed by the author at offering a chance to Jīmūtavāhana to sacrifice himself in his stead.

These are the minor defects of the play, and yet interest of the spectators is maintained upto the last moment.

However, a prominent trend of religious co-existence, a harmonious blending of the Hindu and Buddhist conceptions remind us of the age when the two mutually conflicting religious thoughts lived side by side with understanding. While the hero is a Buddhist saint, the heroine is a devotee of the Hindu Goddess Gaurī. As the play is essentially Buddhist in its outlook, the benediction is offered to the Buddha, but the hero is ultimately resurrected by Goddess Gaurī. In this context it is probable that our playwright took up the Buddhist Faith or at least was inclined towards it at the time when he wrote the play.

ACT I

Prologue

In praise of the Buddha who overcame the amorous temptations of the sixteen daughters of Māra in his attempts to attain the light of supreme wisdom

two benedictory stanzas are offered which show his rockfirm posture of meditation in the face of all kinds of internal and external enchantments. After the invocation the stage-director announces that on the occasion of Indra festival he has been requested by the feudatory kings of Lord Paramount Shri Harṣa to perform the play dealing with the tale of the Vidyādhara Jātaka composed by him, and that he is sure of its success in stage-representation, for it is adorned with all required qualities, and then he summons his wife for the preparations of its performance. When he learns from his wife that his aged parents have left for the penance grove, he declares that he will follow and serve them like Jīmūtavāhana.

Thus, the purport of the prologue is first to introduce the hero on the stage and to link it with succeeding events of his life in a natural manner.

Main scene

Accompanied by his clown, the youthful prince of Vidyādharas wanders about the forests of the Malaya mountain in search of a penance grove suited for residence at the express request of his father to whom he is devoted as a faithful son, having willingly resigned from the government of his own kingdom. He is convinced that his fidelity and selfless service to his parents transcend the enjoyment of the pleasures of kingship, and he has done his level best to let his subjects live in hapniness and prosperity. His determination to pass the days of his youth away from the wordly temptations in serving and in paying his utmost devotion to his old parents is well pictured by the verse he recites;

“तिष्ठन्भाति पितुः पुरो भुवि यथा सिंहासने किं तथा
यत्संवाहयतः सुखं हि चरणी तातस्य किं राज्यतः ।
किं भुक्ते भुवनत्रये धृतिरसौ भुक्तोज्झिते या गुरो —
रायासः खलु राज्यमुज्झितगुरोस्तत्रास्ति कश्चिद्गुणः ॥ 6 ॥”

Roaming the mountain, he comes to a hermitage. Delicate cadence of music, strains of a song fall on his ears from the Gaurī temple of the hermitage, and then concealed behind the thicket of Tamāla trees with his companion he overhears the confidential conversation between the heroine and her lady-in-waiting, and peeping at her, he is so much struck by her feminine beauty that he utters in wonderment ;—

“स्वर्गस्त्री यदि तत् कृतार्थमभवच्छलुःसहस्रं हरे —
नर्गि चेन्न रसातलं शशाभूता शून्यं मुखेऽस्याः स्थिते ।

जातिर्नः सकलान्यजातिजयिनी विद्याधरी चेदियं
स्यात् सिद्धान्वयजा यदि त्रिभुवने सिद्धाः प्रसिद्धास्ततः ॥ 16 ॥”

Then heroine, Malayavati confides to her friend a dream in which Goddess Gauri, pleased with her devotion to her, has ordained as a gesture of her favour that her future husband will be the Emperor of Vidyādhara.

Thereupon his jester drags the shy prince into the presence of the princess and love at first sight captures their hearts, but their first meeting as strangers terminates when a hermit from the hermitage conveys to her the bidding of the patriarch sage that she should return to the hermitage for the mid-day oblation and takes her away with him.

Also here the author gives us an insight into the forthcoming relationship between the hero and the heroine through the mouth of the monk, saying that by order of his father, Mitrasvasu has gone in search of Jīmūtavāhana now staying somewhere on the mountain in order to offer him the hand of his sister, Princess Malayavati in marriage and thus prepares a necessary background for the course of events that will follow later on. In this act the pair meet for the first time, fall in love with and part from each other with a profoundly carved impression of each other on their minds which finds its expression in the following poems :

(Heroine)

“एकतो गुरुवचनमन्यतो दयितदर्शनसुखानि ।
गमनागमनाधिरूढमद्यापि दोलायते मे हृदयम् ॥ 19 ॥”

(Hero)

“अनया जघनाभोगभरमन्थरयानया ।
अन्यतोऽपि व्रजन्त्या मे हृदये निहितं पदम् ॥ 20 ॥”

ACT II

Interlude

A conversation takes place between the two maids of Princess Malayavati, which informs us about her desire to take a rest in the bower of Sandal-creepers for the purpose of assuaging the fatigue caused by her collecting the flowers and also by the autumnal heat from which she is supposedly suffering, and the monologue of one of the maids drops a hint that it is not the external heat that troubles her.

Main scene

This act takes place in a morning in all probabilities after the elapse of a few days after the first act and portrays a further development of the love between the hero and the heroine, describing their evermore burning passions and tormenting anguish of the heart which seek their outlet, and further depicts in a more vivid way Jīmūtavāhana's extremely benevolent nature and selfless spirit of service to the well-being of others.

Suffering from her almost remediless love-sickness the heroine reclines on the stone-slab in the Sandal bower with her mind distracted by her passionate longing for the hero and her heart swelling with surging billows of love and her mental heat rather than physical growing the more. And her maid to whom the secret of heart is confessed tries to allay her burning torment by applying Sandal juice on her bosom though in vain. She asks her lady-in-waiting if there is any remedy to dispel this torment. The latter's answer is appropriate when she says there is only one remedy, that is to say, his presence.

Now a sound of foot-steps is heard and startled by it the two girls hide behind a red Ashoka tree and observe who is coming there.

The love-lorn hero, accompanied by his usual companion, enters and seeks the same stone-slab where he has seen in his dream his beloved one being angry with him through love and weeping for some reason unknown to him. He describes to his clown in a glowing tone his dream, which she overhears now from behind the tree and she becomes disappointed with the narration of his dream which she completely misunderstands. He then portrays the image of his love on the stone-slab through his imagination and finds delight in his drawing :—

“अकिल्ष्टबिम्बशोभाधरस्य नयनोत्सवस्य शशिन इव ।

दयितामुखस्य सुखयति रेखाऽपि प्रथमदृष्टेयम् ॥ ८ ॥”

At this stage Mitrāvasu, the brother of the Princess, approaches there unannounced, and the picture is hurriedly concealed with a plantain leaf. By the express order of his father, the King of the Siddhas he proposes to offer him his sister's hand in marriage, which the hero declines to accept, thinking her to be different from the heroine Malayavati whom he passionately loves in his heart. This somewhat awkward situation is saved by the wit of the jester when he asks Mitrāvasu to obtain the consent of Jīmūtavāhana's father in this connection,

Now the heroine, having listened to the conversation unobserved, finds herself in a desperate state of mind, believing that the hero is in love with someone else and that he is not in need of her ardent love ; hope has turned into disappointment; disappointment has darkened into total despair ! “There is no other way,” she thinks, and so dismissing her maid under some pretext she tries to commit suicide by hanging herself with a creeper-noose.

Sensing a queer change in her heart and suspecting her intention, the maid hides nearby without moving away. As soon as she sees her desperate act, she raises an alarm, whereupon the hero dashes to the spot and stops her from performing such a rashness.

This scene, though conventional in a number of Sanskrit plays, is further adorned with a beautiful verse :—

न खलु न खलु मुग्धे साहसं कार्यमीदृक्
व्यपनय करमेतं परलवार्भं लतायाः ।
कुसुममपि विचेतुं यो न मन्ये समर्थः
कलयति स कथं ते पाशमुद्वघनाय ॥ 11 ॥

She is then brought to the very stone-slab and shown her own portrayal drawn by the hero, whereby she becomes convinced of his equally passionate love for her.

Now a maid comes to inform her that the very day Malayavati's wedding will take place.

Our playwright further lays a stress through the mouth of prince Mitra-vasu on the merciful heart of the hero with a purpose to furnish a ground for the tragic incident that will occur subsequently, as he praises all the good qualities that are in the hero :—

“यद्विद्याधरराजवंशतिलकः प्राज्ञः सतां सम्मतो
रूपेणाप्रतिमः पराक्रमघनो विद्वान् विनीतो युवा ।
यच्चासूनपि सन्त्यजेत् करुणया सत्त्वार्थमभ्युद्यत —
स्तेनास्मै ददतः स्वसारसतुला तुष्टिर्बिषादश्च मे ॥ 10 ॥”

Yet, we are still kept unaware of what might happen later on. The dramatic action in this act is altogether brisk and agreeable, Malayavati's misunderstanding and her resultant act, though very conventional and common, adding to it a boundless charm.

ACT III

The wedding ceremony has been completed, and all the Siddha and Vidyādhara people accompanied by their beloved ones are now enjoying a hearty banquet in the Kusumākara garden on the Malaya mountain in merriment. The drunken Viṭa, Shekharaka enters the garden, wine glass in his hand, with his servant bearing a liquor pot on his shoulder, and is expecting his sweetheart, Navamālikā there. The clown, too, comes to the garden to see his friend Jimūtavāhana with his body wrapt up in red garments like a woman to avoid the molestation of the bees.

Under the influence of intoxication Shekharaka, overeager to see his love, mistakes him for her and embraces him. When the jester turns away his face, molested, the drunkard kneels down in a gesture to propitiate him, saying :—

“हरिहरपितामहानामपि गवितो यो न जानाति ननुम् ।
स शोखरकश्चरणेषु तव नवमालिके पतति ॥ 3 ॥”

Now, this very humorous scene is being watched by his real sweetheart Navamālikā in a jealous anger, thinking he is coaxing some other woman. “O you son of a slave girl ! Where is that Navamālikā here ?” shouts the jester to him.

Then both Shekharaka and Navamālikā make fun of him, vexing and threatening him. The scene is so full of humour, mischievous fun and merriment that one cannot help bursting out into a hearty laughter.

Effective admixture of a light comedy into a serious tragedy at a proper time and space produces a pleasing after-effect, reducing the weight of nervous tension and monotony of pathos. Here the poet is at his best to humour the audience. Now is a quiet yet warm love-scene spread before our eyes. The hero is fascinated by the Venus-like beauty of his newly-wed bride and compares it with the picturesque charms of the Kusumākara garden :—

“एतेन भ्रूलतोद्भासि पाटलाधरपल्लवम् ।
मुखं नन्दनमुद्यानमतोऽप्यत् केवलं वनम् ॥ 11 ॥”

Yes, to him the lovely face of his love is Indra’s garden of supreme, eternal bliss and there cannot be any other garden comparable to it neither on earth or in heaven. He is happy, and her face now reddened by the sun’s heat

and surpassing the moon by the lovely cheeks is an eternal joy to him. She, too, is very happy, and his presence, his caresses and his love deepening hour after hour are a thrilling ecstasy to her. Will this joy, will this ecstasy be forever theirs ?

The happiest moment passes like a fleeting arrow, and Mitrāvasu in an excited and perturbed mood brings him an information that his royal realm has been plundered by Matanga and he asks for his permission to destroy the foe. But how could the compassionate hero give his consent to the cruelty of slaughtering a living being even if his kingdom and his life were endangered by an adversary ? He said solemnly :—

“स्वशरीरमपि परार्थे यः खलु दद्यादयाचितः कृपया ।
राज्यस्य कृते स कथं प्राणिवधक्रौर्यमनुमनुते ॥ 17 ॥”

He is not at all disturbed by the tidings and has no other enemy than his greed, would give away his own life for the happiness of a living creature, and then to demonstrate his viewpoint he glorifies the sun whose only effort is only for the good of others.

ACT IV

Interlude

A short dialogue is conducted between the Chamberlain of Mitrāvasu's father and the doorkeeper in which the former says that he has been commanded by the queen, Mitrāvasu's mother to take the red garments to the bride and the bridegroom to be worn by them for a period of ten days on the occasion of happy Dipāvalī festival and the latter also tells that he has been commanded by king Vishvāvasu to summon his son Mitrāvasu, as some gift should be made to his son-in-law on the same occasion. Further, we hear that Jimūtavāhana has gone with Mitrāvasu to see the tide of the sea.

Main scene

Jimūtavāhana and his brother-in-law Mitrāvasu are taking a promenade on the seashore. A high tide is flowing in splashing through the tiderips and causing the mountain ravines to reverberate with a roaring sound. High over the peaks piles of bones white as the snow-clad Himālayan peaks soon catch sight of Jimūtavāhana, who learns in an amazed astonishment from his

brother-in-law that they are the accumulated heaps of the skeletons of the serpents devoured by Garuḍa the king of birds who eats one big snake daily offered by Vāsuki the serpent-king in conformity with the pact reached between them in order to save the Nāga (serpent) race from its imminent extermination. Jimūtavāhana the symbol of compassion and ahimsā is horrified by the horrid news and makes a philosophical remark :—

सर्वाशुचिनिषानस्य कृतघ्नस्य विनाशिनः ।

शरीरकस्यापि कृते मूढाः पापानि कुर्वन्ते ॥७॥

To him the body is the abode of all impurities, perishable and ungrateful. Nevertheless the ignorant commit sins for its sake. At this stage the same doorkeeper comes in to call Mitrāvasu away at his father's request.

Now left alone, he hears heat-breaking lamentations of a woman that cut deep in his tender bosom, and presently finds out that the cause of her pathos and wailing is her son, Shangkhachūḍa, a Nāga, who is to fall a prey to the cruel Garuḍa. Overwhelmed by his sympathy and compassion for the son and the mother, our hero volunteers to sacrifice himself in place of the young Naga.

“What is the use of my body, if I do not save this distressed one ?” saying so he consoles and persuades them to hand over to him the red garments, the sign of the victim. Equally noble in his character and, at the same time, determined to carry out the command of his king, Shangkhachūḍa would never concede to Jimūtavāhana's extraordinary proposal. If he did so, an indelible soil of disgrace would be thrown on the good name of his respectable family. He must under any circumstances execute his master's will by which he has been selected for the day's prey. His firm resolve must not know a single inch of concession.

On the other hand, Jimūtavāhana, impelled by his lofty chivalrous spirit, is equally determined to take his place and gladly gives away his life that is nothing as compared with the welfare of the unfortunate. There is no concession on either side.

Throughout this breath-taking act the audience is spell-bound in suspense, in thrill. What will happen ? The arrival of the hungry devil Garuḍa is imminent. Which one of them will fall a prey to him ? Pious as he is at

the same time, Shangkhachūḍa leaves the spot to offer his last 'farewell' salutation to the Southern Gokarṇa of Shiva in the vicinity.

Now, the chamberlain approaches and presents a pair of red garments to the hero and goes away. This is a god-given chance, these red clothes are the fruitful, thankful result of his marriage with Malayavatī as they are presented by her parent.

Immediately catching hold of this chance, he ascends the slaughter-stone, clad in red. O exquisite joy of self-sacrifice ! It far excels that of Malayavatī's thrilling embraces. The slaughter-rock pleases him much more than Malayavatī does. He lies there calm, exalted with unutterable ecstasy, only waiting for Garuḍa.

न तथा सुखयति मन्ये मलयवती मलयचन्दनरसार्द्रा ।
अभिवाञ्छितार्थसिद्धये वध्यशिलये यथा स्पृष्टा ॥२३॥

Garuḍa finally comes and carries him away upto the summit of the mountain. A shower of heavenly flowers in acknowledgement of his heroic deed rains from the sky and a heavenly drum-sound is heard. At last he has realized his object.

ACT V

The door-keeper presents himself into the presence of Jīmūtavāhana's family to ascertain his whereabouts as requested by his father-in-law who is anxious over his undue delay, and finds that he has not returned from the beach so far.

His aged parents and his wife feel an evil-omen and become uneasy over his prolonged absence, conjecturing that some evil might have befallen him. Then a crest-jewel with a bit of flesh smeared with blood drops on the foot of Jīmūtakeṭu from nowhere. Their minds are now filled with apprehensions and uneasy presentiments, thinking it be his. At that uncertain moment Shangkhachūḍa returns to the previous spot, having hurriedly worshipped the Gokarṇa. "Alas ! alas ! I have been deceived by Destiny," cries he on finding it that the noble one has really sacrificed his body in his stead during his brief absence to his great sorrow and despair. His heart is smashed into pieces by the intelligence of the unheard-of event and is pitilessly thrown into

the profoundest abyss of shame as the great glory of having saved the Nāgas is in no way achieved by him.

He feels himself shamefully disgraced by himself and at the same time feels exceedingly sorry for Jimūtavāhana—an incarnation of benevolence and lofty ideals. He then follows the line of his blood, full of tears and dejected, and soon reaches the vicinity of the place where the worried family stand, who learn from him that their beloved Jimūtavāhana has been victimized by the cold-blooded Garuḍa. This shocking knowledge tears their hearts off, and they faint away in a swoon. After regaining their consciousness they too pursue the blood-line, led by the Nāga with a torch in their hands to burn themselves in case Jimūtavāhana is dead.

“O Jimūtavāhana, you are the only solace and love to your parents in decaying age and to your loving wife.” They cannot bear the pangs of his premature bereavement, and without a solace and love—without him who is body and soul devoted to them, life could mean a hell.

On and on their heavy lead-like legs carry them in a reeling pace. Then appear high on the summit Garuḍa and the hero in a serious condition lying before him. His blood is profusely sucked, his flesh is torn by the terrible claws of the bird. Yet the hero remains calm and satisfied, with no feelings of physical pains.

Garuḍa’s wonder is roused by his courageous fortitude, and he asks him with a sense of curiosity felt never before while preying upon any other snakes who he is after all. His blood is still oozing and there is still flesh left in his body.

शिरामुखैः स्यन्दत एव रक्तमद्यापि देहे मम मांसमस्ति ।

तृप्तिं न पश्यामि तवापि तावत् किं भक्षणात्त्वं विरतो गरुत्मन् ॥ 16 ॥

saying so he persuades the bird to continue devouring him.

What an amazement ! How wonderful it is to see him ! Even the heartless Garuḍa is wonder-stricken at this sight and declares that he has drawn out the blood from his heart, and the hero has snatched away his (Garuḍa’s) heart by this magnanimous courage.

Then in a great haste Shangkhachūḍa still dressed in red approaches, followed by the three other people. Both the Nāga and the hero bear the same symbol of a victim and Garuḍa is at a loss to know which one of them is

originally intended to be his prey, whereat Shangkhachūḍa explains to him that he himself is the very victim sent by Vāsuki. Now Garuḍa is troubled and realizes that he committed a grave mistake. His heart is now swelled up with remorse for his cruel conduct in slaying such a celebrated and noble Vidyādhara about whom he has on many an occasion heard through the hymns sung in admiration of him everywhere.

Jimūtakeṭu, his mother and his wife are benumbed at his pathetic plight. The father affectionately admonishes the son, saying with his eyes full of tears how it is that the thought whether many should be saved or only one did not arise in him and that by his conduct his entire family has been destroyed. At this stage Garuḍa intends to fall into the fierce submarine fire in atonement of his great sins hitherto committed. At once perceiving his intention the hero admonishes him not to do so, saying that the genuine atonement for the sins does not lie in self-destruction but in diligently collecting merits by giving security to and helping all living beings in need of help through all possible efforts without selfishness. Now our hero is on the verge of death with no strength left in him, and asks the Nāga to help fold his hands in an effort to offer his last salutation to his parents and draws in his last breath. Dense clouds of pathos and wails fill the air. The treasure of humanity has gone perhaps never to return.

निराधारं धैर्यं कमिव शरणं यातु विनयः
 क्षमः क्षान्तिं वोढुं क इह विरता दानपरता ।
 हतं सत्यं सत्यं व्रजतु कृपणा क्वाच्य कुरुणा
 जगज्जातं शून्यं त्वयि तनय लोकान्तरगते ॥ 31 ॥

Void is now the whole world. They prepare a funeral pyre to burn themselves to death, including the Nāga who has determined to follow him, while Garuḍa, now a changed being, flies up into the sky to ask Indra for a shower of ambrosial nectar in order to resurrect the hero and all the lordly serpents previously devoured by him.

All of a sudden and quite unexpected, Goddess Gauri appears on the scene and truly satisfied with the devotion of Malayavati to her and the glorious self-sacrifice of Jimūtavāhana, showers upon them all a great favour by reviving the hero.

“निजेन जीवितेनापि जगतामुपकारिणः ।
परितुष्टास्मि ते वत्स जीव जीमूतबाह्वन ।”

And by an additional favour she restores him to his kingdom, conferring upon him the title of the Emperor of Vidyādhara. At this very moment a shower of nectar pours down from the heaven. This is the sincere expression of Garuḍa's atonement.

(IV) THE RATNĀVALI

The Ratnāvalī, a small legendary episode then current among the folks, portrays the second marriage of King Udayana of Vatsa whose romantic legend was originally contained in the Br̥hatkathā of Guṇādhya, the largest collection of tales written in Paishachi dialect perhaps in second century A.D. from which Shri Harṣa drew its plot as well as the structure of his another play Priyadarśikā.

It may be admitted that the dramatical base of the Ratnāvalī is modelled on the patterns of Bhasa's Svapnavāsavadattā and also Kālidāsa's Mālavikāgnimitra, and yet the play possesses its originality of some poetic charms and skillfully woven designs.

Ratnāvalī, the daughter of the King of Ceylon (Simhara) was smuggled into the inner apartment of Queen Vāsavadattā as her maid under the pseudonym Sāgarikā through the stratagem of Udayana's Minister, Yaugandharayana in the hope that the king might see her.

Ambitious as he was, Minister Yaugandharāyana had wanted her for his sovereign, because he had the knowledge that she was predestined, according to an astrological prophecy, to become the queen of a paramount monarch. Desired consent having been given to that effect by her father, she set out on her voyage to her new home on a strange soil. Lo and behold! the ship by which she was heading for her destination was, however, reduced to a wreck-age. Clinging to a plank she somehow sustained her life and was rescued by a merchant of Kaushambī, who then brought her to Udayana's capital.

Udayana's chamberlain Bābhavya and the Ceylonese minister, Vasubhūti who accompanied her were saved from the shipwreck but differently. Ratnāvalī was placed in the personal custody of Queen Vāsavadattā, and the latter constantly kept her away from the king's sight, afraid that he might by chance

catch a glimpse of her, for she knew he was prodigal and sensual in his innate propensity.

In spite of her deliberate precautions both the king and the princess incognito saw each other accidentally and became deeply enamoured of each other.

An intrigue was soon devised to bring about a secret rendezvous between the two lovers, and the meeting took place; but they were caught red-handed by the proud queen, who out of her jealousy threw the girl into prison fettered. A magician in league with Minister Yaugandharāyaṇa then created an illusion of a raging fire which was about to swallow up the harem where the ill-fated girl was imprisoned. The terrified queen shouts for help and the king plunges into the flames, and the girl was salvaged as the fire marvellously subsided.

Then in the presence of all concerned a recognition scene took place. Sāgarikā's identity as Ratnāvalī the Princess of Ceylon was duly made known. The queen who permitted no rival in her matrimonial life learns that Ratnāvalī is her cousin and accepts her as her co-wife. The dramatist adopted a style natural and smooth in moving the action effectively like a master-craftsman, though he was not an inventor of the story.

ACT I

Prologue

At the end of the invocation the stage-director announces the performance of the play designed by Shri Harsa as he has been asked by the assembly of his vassal kings on the occasion of the Spring festival and seeks his wife for its preparations. But his worried wife says in the negative as she is anxious about her daughter who has been given away in marriage to a man living in a far-away land.

At this stage Yaugandharāyaṇa appears on the stage and declares that a trader of Kaushambī brought the daughter of the King of Ceylon to the capital after rescuing her from a shipwreck and that he offered her to Queen Vāsavadattā as her maid. We also learn from him that Ratnāvalī alias Sāgarikā is destined to become the consort of an universal emperor according to a prophecy, on account of which he solicited the Ceylonese king to give his royal assent to her marriage with Vatsarāja Udayana. All this has been done solely in the interests of his master but without his prior understanding.

Main scene

It is the joyous day of Cupid's festival (or Spring festival) and the main scene is laid in the Makaranda garden of the king's palace at Kaushambi. The townsfolk are gay making merriment and fun, the capital town is tinged with golden hue shining like liquid gold and the festive air of gaiety and hearty merry-making envelops everyone and every place. King Udayana and his companion, Vasantaka are watching the festivity. Now enter two maids and extend to him the queen's invitation to the function of Cupid-worship to be held at the root of the red Ashoka tree, which he accepts with pleasure.

In the meanwhile its preparations are afoot in the Makaranda garden. Sāgarikā brings materials for worshipping and the Queen Vāsavadattā is surprised at her unwanted apparition there, she at once dismisses her, telling her that she should continue to look after the parrot. Sāgarikā has been carefully prevented from falling into the undesirable ken of King Udayana who has a fondness for carnal pleasures. As she has nothing just now to do with that parrot which has been entrusted by her to the charge of her friend Susang-gatā, and very much curious to see the Cupid-worship she watches it, concealed, instead of going away.

Now the worship has taken place in the presence of the king who gives a fine description of the scene : —

“ O beloved, just touched by thy hand busily engaged
in the worship of Cupid the Ashoka appears as if
it has put on another tenderer foliage. ”

Cupid will certainly lament over his formlessness, for he is not caressed by Queen Vāsavadattā. Udayana adds :

“अनङ्गोऽयमनङ्गत्वमद्य निन्दिष्यति ध्रुवम् ।
यदनेन न सम्प्राप्तः पाणिस्पर्शोत्सवस्तव ॥२२॥”

On the other hand Sāgarikā, observing it from behind a tree, mistakes the hero for the God of Love, simple-minded or rather foolish that she is, but presently she understands that the very 'Cupid' is King Udayana to whom she was betrothed by her father, though he knows nothing about it. She cherishes a secret longing for him.

At last the sun has set, and the curtain falls down with the king's recital of a lovely lyrical piece;—

“Behold, O queen! the lotuses defeated by
thy lotus-face surpassing the beauty of the moon
all of a sudden turn discoloured, and as if blushed
with shame on hearing the songs of thy retinue,
the female-bees slowly disappear into the flower-buds.”

ACT II

Interlude

The maid, Susangatā holding a parrot-cage in her hand wonders where her fond friend Sāgarikā has gone leaving the parrot to her, and meets another maid, Nipunikā who informs the former that today the king is going to make his favourite jasmine put forth untimely blossoms by dint of the secret method he learnt from a mendicant, and that Sāgarikā has been seen by her repairing to the plantain arbour sorrowfully, carrying with her some painting materials.

Main scene

In the arbour Sāgarikā finds herself pining after the object of her secret love and also cast into pathetic lamentations over her hapless condition as there is no possibility in sight of realizing it. And to distract her mind from her unanswerable sorrow she paints the likeness of the king on the painting board. Susangatā comes and watches the progress of her drawing from behind, and then appears before her, who, startled at the intrusion, conceals the picture with her upper garment. But Sūsangatā snatches it and paints Sāgarikā beside the king's portrayal.

Now helpless as she is, she confides the whole story about her love to her, who in turn gives consolation to her. The clever parrot listens to them carefully. At that moment a fearful monkey, having fled from the stable, leaps in. Seized with panic the two girls hide themselves behind the thicket, and the parrot flies away, his cage being broken open by the monkey.

The king and his clown are walking towards the jasmine flower in untimely blossoms. On the way they happen to hear the parrot perched upon the Bakula tree reiterate what it has memorized during the two girls' dialogue.

“.....Friend, who is that you have painted ?.....He is God of lovedo tell me the whole story” it mutters wantonly with piquancy and they are enjoying the talking. In this scene the description of the parrot is something realistic but in a way unnatural as no one of its species can utter complicated sentences like these.

Presently, the jester's loud laughter frightens the bird away and the two men follow after it towards the bower. On entering the bower they find the picture-board. The King's sensuality is at once roused when he wonders who she is :—

“लीलावधूतपद्मा कथयन्ती पक्षपातमधिकं नः ।

मानसमुपैति केयं चित्रगता राजहंसीव ॥ ८ ॥”

With a trembling heart Sāgarikā overhears what the king is speaking, as if she were placed in between life and death. Orally the king pictures her while his love-hungry eyes are roaming on her rich thighs, her slender waist, lofty udders drawn in the picture. His passion is inflamed and he is now fervently enamoured of her.

Now Susangatā goes to the same bower under the pretext of fetching the picture, and then presents the king to Sāgarikā whose physical beauty not only the king but his clown admires.

In this scene of their first meeting Susangatā with her frankness plays decidedly more important role as a go-between than the heroine herself who cuts a sorry figure because of her curt and shy demeanour plus her unnecessary show of pretended anger, on account of which the fickle jester Vasantaka even makes a remark that एषा खल्वपरा देवी वासवदत्ता. He means to say that she is really another counterpart of Vāsavadattā in view of her prolonged anger. This utterance is, however, misunderstood by all, and Sāgarikā leaves the place with her companion at this juncture in a confusion. Here the king becomes naturally disappointed as she has been made to fall off from his hands when he demonstrates his feeling in the following terms ;

“प्राप्ता कथमपि देवात्कण्ठमनीतेव सा प्रकटरागा ।

रत्नावलीव कान्ता मम हस्ताद्भ्रंशिता भवता ॥ ८ ॥”

Real Queen Vāsavadattā is now out to appreciate the jasmine plant with her hand-picked lady-in-waiting, Kānchanamālā and approaches her husband.

Now, the picture drops down from the armpit of the clown and the queen gets excited at its sight. The king tries to pacify her in vain, but she moves away in excuse of a headache. This pretended headache will consequently turn out to be a severe one later.

ACT III

Interlude

A brief dialogue between Madanikā and Kānchanamālā in regard to the main scene that is to take place acquaints us with the secret arrangement that has been contrived by the jester Vasantaka and Susangatā in order to effect a second meeting between the king and Sāgarikā to be disguised as Vāsavadattā at the nightfall and also informs us that Vāsavadattā has grown more cautious and suspicious due to the 'picture-board' incident and that Udayana is seized with love-sickness. Kānchanamālā who has discovered this intrigue is going to report to the queen.

Main scene

“O heart, this burning torment made
by Love's fire you must bear now
as there is nothing to calm it down.....,”

sighing thus with a longing for her, the love-distracted king waits for Vasantaka, his fool. Now Vasantaka enters dancing with apparent joy and discloses to his friend the secret arrangement, as a reward of which the king at the height of his pleasure gives him his own gold bracelet.

The sun is going to meet his wife the West and the twilight is drawing in. It is beautiful; the golden rays of the sun are thrown over the western mountain.

यातोऽस्मि पद्मवदने समयो ममैव
सुप्ता मयैव भवती प्रतिबोधनीया ।
प्रत्यायनामयमितीव सरोरुहिण्याः
सूर्योऽस्तमस्तकनिविष्टकरः करोति ॥ ६ ॥

Led by his companion, the king reaches the confidential rendezvous and awaits the arrival of Sāgarikā in the dark. Now, Vasantaka goes out to fetch her disguised as Queen Vāsavadattā, true to his cunning plot, leaving behind

him the impatient king. Then appears Vāsavadattā accompanied by Kānchānamālā who makes a secret signal by snapping her fingers at which the short-sighted fool leads them to the king, informing him that he has brought his love, Sāgarikā. "O my friend, where is she? where is she? says the king with impatient longing. It is dark; and he is wooing her passionately. Ah foolish Don Juan! she is not your love Sāgarikā.

शीतांशुर्मुखमृत्पले तव दृशी पश्यानुकरो करो
रम्भागर्भनिभं तवोदयुगलं बाहू मृणालोपमौ ।
इत्याह्लादकराखिलाङ्गि । रभसाग्निःशङ्कुमालिङ्गय मा —
मङ्गानि त्वमनङ्गतापविधुराण्येहोहि निर्वापय ॥ 11 ॥

At this stage losing patience she removes her veil. Lo! it is a thunder from the cloudless sky. There is no other alternative for the sinful Don Juan; he lays prostrate at her feet begging for her generous pardon. The angry queen departs with her maid.

Before us spreads another scene. Sāgarikā attempts to end her life by hanging herself with a creeper-noose, thinking it to be much more preferable than to be disgraced.

She has been betrayed by Fate and knows that there is no other recourse to resort to; and so she is dying now, a disappointed, forlorn and helpless girl who has sought the warm shelter in the bosom of the king. Her wailings fall on the ears of the king, who immediately advances towards her. She sees him and so does the king. He embraces her to his exclusive satisfaction.

Queen Vāsavadattā comes back to conciliate him whom she generously thinks she has slighted by leaving him in humble prostration. The two lovers now in passionate love-making are caught red-handed like thieves on the spot. Vāsavadattā orders the arrest of Sāgarikā and Vasantaka, who are thereafter led away.

ACT IV

Interlude

Susangatā has been asked by Sāgarikā in prison to give her jewel-necklace to any Brahmin. The poor girl Sāgarikā was according to a rumour

sent away by the queen to where God only knows.

Here comes the jester in a gay mood ; he has been just released from jail. Susangatā offers the prized necklace to him.

Main scene

The queen has allayed her prolonged wrath, and it is said that she has exiled Sāgarikā to some unknown place, and on the other hand the king has grown inexplicably lonely.

After a long time he meets his fool and the latter tells him about the necklace and Sāgarikā. Then Vinayavasū, the nephew of General Rumaṇvān is ushered into the presence of the king, and informs him of the consequent victory of the general over the King of Kosalas. He gives a vivid picture of the warfare in which the Kosala king died a heroic death.

Then a magician of Ujjayinī is brought in by Kānchanamālā at the queen's request. The king calls for the queen. Now they enjoy the magical entertainment together in pleasant amazement. At that moment Vasundharā, a female doorkeeper announces the arrival of Vasubhūti and Bābhavya, who are then received in audience. The magician departs with a word that one more show will be shown sometime.

Vasubhūti recognizes the necklace on the jester's neck as the very one presented by his king to Princess Ratnāvalī on parting with her, and relates to Udayana the whole story about the ill-fated princess, about her betrothal to him, about the unfortunate journey and her consequent vanishment. The king is dumbfounded at this account of a peculiar story, for he knows nothing about it all, and the queen, too, is shocked to know of the fate of her cousin Ratnāvalī whom she has never seen as a kinswoman.

In the meanwhile, the scene changes.

A terrible fire breaks out in the harem and its devilish flames are licking the place like blood-thirsty vampires. Everyone looks confused, and the fire is raging. The queen shouts for help in her most desperate excitement ;

"My husband, Sāgarikā is dying fettered there. Help her!" "What ! Sāgarikā is perishing", saying thus the gallant king rushes into the fire, ignoring the warnings of others, not mindful of his own safety. Every one follows him helter-skelter.

He has now succeeded in rescuing his love from imminent loss. The

fire miraculously subsides and nowhere its trace is even visible. It was the last show of the magician.

"Queen, by your command we have brought out this Sāgarikā," says the hero. "My husband, you know everythig", retorted the queen with a smile. The succeeding recognition scene is conspicuously highlighted by the solution of riddle hitherto wrapped in the shroud of mystery. It was a riddle strategically designed by the shrewd yet loyal minister, Yaugandharāyaṇa to effect his master's union with Princess Ratnāvalī (i.e. Jewel necklace).

In this cleverly constructed plot of the play we have now witnessed, what impresses us most is that all other characters are mere puppets dictated by the dexterous finger-tips of a single individual, Yaugandharāyaṇa who is in a way the real inventor of this entire drama. In this context the credit goes to the skilful workmanship of Shri Harṣa.

Besides this, the play does not contain any moral or ethical value expressed in terms of noble humanism as seen, for example, in the Nāgānanda, for the very affaire de coeur between the hero and the heroine is nothing more than a carnal flesh-hunting without any idealism or purified essence of beautiful sentiments, not to say of polygamy which was treated in ancient and feudal ages as a social habit corrupt but universally acceptable.

(V) PRIYADARSHIKĀ

ACT I

Prologue

After the invocation the stage-director declares that at the cordial request of the assembly of the feudatory kings of Shri Harṣa he has undertaken the stage-representation of the new play entitled the Priyadarshikā on the occasion of Spring festival and indicates that his brother in the role of the Chamberlain to King Dṛḍhavarmā is entering the stage.

Now on the scene the aged chamberlain laments over the fortunes of his king, Dṛḍhavarmā of Anggas and over the subsequent loss of Princess Priyadarshikā. Having cherished a dreadful hatred of King Dṛḍhavarmā on the ground that he refused his daughter's hand regardless of solicitations and betrothed her to Vatsarāja Udayana, the King of Kalinggas launched a cruel assault of vengeance on him. The chamberlain carried her away from the turmoil of the battle and

kept her in the home of Vindhyaketu, the Forest King, with the intention to take her to King Udayana.

Then in his temporary absence some unknown foes murdered Vindhyaketu and reduced the place to ashes. So even now he does not know whether she was burnt alive or kidnapped by them. There is also a mention of Udayana's elopement with King Pradyota's daughter, Vāsavadattā and of Drdhavarmā's imprisonment in a dungeon. This prologue, it must be noted, is the most important dramatic background of this play.

Main scene

Now appears on the scene King Udayana with his jester, Vasantaka, pronouncing a eulogy on his past adventure, elopement and prison-life in lyrical terms. Vāsantaka takes a strong exception to his praise of the dungeon, telling him to bury its memory in oblivion. Thereupon the king makes a fine comparison between Vāsavadattā and the gloomy jail :—

“दृष्टं चारकमन्धकारगहनं नो तन्मुखेन्दुद्युतिः
पीडा ते निगडस्वनेन मधुरास्तस्या गिरो न श्रुताः ।
क्रूरा बन्धनरक्षिणोऽद्य मनसि स्निग्धाः कटाक्षा न ते
दोषान्पश्यसि बन्धनस्य न पुनः प्रद्योतपुत्र्या गुणान् ॥ ७ ॥”

Indeed, he is very much attached to his queen as an adventurer and as a lover. Now his mind goes to the unfinished enterprise of war he has undertaken against Vindhyaketu and becomes anxious to know about its favourable developments. Then, General Vijayasena who has led his military expedition submits to him a report on the consequence of the operations which resulted in his victory. There is a realistic description of the battle : how Vindhyaketu fought back single-handed like an infuriated lion and met his last as a heroic soldier ;

“In this way troubling our triple armies, single-handed with his shoulders cut by the glittering swords and his chest shattered by a hundred strokes of weapons, becoming wearied after a long time Vindhyaketu was violently killed in battle,”

on hearing which Udayana highly commends his enemy's glorious death in action, and promises warm protection to his survivors, if there are any...

Vijayasena tells him that he has brought with him a girl, thinking her to be Vindhya Ketu's daughter. And accordingly the king places her under the personal care of Queen Vāsavadattā, requesting her to embellish her by all possible education and to remind him when she reaches a marriageable age.

The autumnal sun has ascended the zenith; and the lake water is boiling, the fawn burning with thirst leaps for water and the bee instantaneously flies into the elephant's ear to avoid the scorching sunlight.

Dropping a hint at his intention to wage a fresh war against the king of Kalingas very soon, the king repairs to his inner palace.

ACT II

A couple of years have elapsed since the incident in the first act took place. One day the king's clown is summoned by Queen Vāsavadattā who is abiding by a monastic vow of fast and penance as is customary with the Hindu women on specific religious occasions, to attend the Svastivāyana rite in which gifts are made to the Brahmins.

The clown hastens to the pond for an ablution for that purpose, joyously thinking that he will be the first Brahmin in the Court bustled with a thousand Brahmins to receive a gift from the queen. The king follows him taking a view of the attractive scenery of the pond from afar. The song of the swans pleases his ears as the jingling sound of his queen's anklets does, a row of the palace buildings peeping through the gaps between the trees on the bank gladdens his eyes and the fragrant scent of the lotuses penetrates through his nostrils. On the pond a fairy-like damsel is plucking lotus-blossoms with her frail, silky fingers and conversing with another girl. Soon she captivates his eyes; which become intoxicated by her graceful posture and her beauty itself. Is she a Nāga girl sprung up from the nether world eager to see the human world? Is she an incarnation of the moonlight? The king and his companion overhear their dialogue from which the former comes to know the 'fairy' is the daughter of Vindhya Ketu.

According to the dialogue Queen Vāsavadattā is thinking of reminding the king of her marriageability. Now the two girls separately gather the flowers. The king's hungry eyes would not leave her a moment who is a sort of sweet nectar to him. His hunger for the nectar is kindled like a bee for honey.

Fortunately, a swarm of bees attack her and she is anxious and calls out, annoyed: "Indivarikā, save me ! save me ! these wicked bees are hurting me."

The king, at once catching hold of this lucky chance, approaches her from behind, and embraces her by the neck, while warding off the bees with his own upper garment, and says gently ; -

अयि विसृज विषादं भीरु भृङ्गास्तवैते
परिमलरसलुब्धा वक्त्रपद्मे पतन्ति ।
विकिरसि यदि भूयस्त्रासलोलायताक्षी
कुवलयवनलक्ष्मीं तत्कुतस्त्वां त्यजन्ति ॥ ८ ॥

On the other hand Āranyakā as she is so called is terrified at his action. Really he is much more dangerous than the bees, for to her he is a formidable human bee ! She shouts for her companion Indivarikā to come to help her. At this critical juncture the jester comes forward and tells her that the unknown gentleman is Vatsarāja Udayana, and she at once beholds him with virginal bashfulness and longing, because he is the very king to whom she was betrothed by her father.

Indivarikā comes to the scene, and takes her away. The sun is setting and the curtain veils the stage.

ACT III

A few days have passed after the action of the first act. The hero and the heroine are infinitely enamoured of each other, whereas their first chance meeting on the memorable pond carved a profound yet ineffaceable impress on their minds. They pine after each other almost broken-hearted with the passage of time, as they are not able to meet for fear of the queen.

In the meantime, the particular episode of Udayana with Queen Vāsavadattā was woven into a drama by the court-lady named Sāṅgkṛtyāyani and is being put into stage-performance in which Āranyakā has taken a part. The rest of the drama is to be represented in the evening. On the previous day she played her role, absent-minded and in a manner objectionable, according to her friend Manorama. Now Āranyakā is seated there in the plantain bower deeply lost in thought and muttering something to herself, and Manoramā, concealed, steals the confidential monologue of the former and comes to know

as a result that her absent-mindedness has been caused by her immense longing for the king who is now practically unattainable to her. She muses that death might prove her only solace. A poor girl she is and she has fallen deeply in love with him at first sight and now the burning passion consumes her without being able to find an outlet.

To comfort her Manoramā advances towards her. At the moment Vasantaka appears on the scene with the hope to see Āraṇyakā on the pond after searching for her every corner and nook.

His king is also afflicted by the pitiless shafts of Cupid as he says so. A secret arrangement is devised by Vasantaka and Manoramā, in sequence, to bring about the lovers' second meeting.

Now the time for the theatric show has drawn near and the two friends repair to the harem-theatre, and the jester to his king.

In the theatre all the spectators including Vāsavadattā, Sāṅkṛtyāyani and the ladies-in-waiting have assembled to watch the final portion of the dramatized episode of the king.

The play within play has commenced. Āraṇyakā appears on the stage in the disguise of Princess Vāsavadattā with her maid, Kānchanamālā, and plays on a lute while singing. Manoramā who is to play the role of Udayana is waiting outside the theatre for him according to the secret intrigue she framed with the jester. Then the love-lorn and passion-ridden king asks his fool anxiously whether it is really true that he is to play his own self-role in the theatre, to which the latter replies in the affirmative. Thereupon the king enters the stage while Manoramā and Vasantaka go to the adjoining picture hall to watch the drama in secret. Confused at the apparition of her husband, Vāsavadattā rises to pay him her homage, and the king in his shoes finds his startled heart almost frozen, imagining that he is detected by her. Then the sagacious lady Sāṅkṛtyāyani reminds her that it is a theatrical show.

The play goes on and all praise the perfect disguise and action of Manoramā as King Udayana.

In the meantime, Manoramā and Vasantaka are watching the interesting scene, but the latter soon falls asleep. Āraṇyakā disguised as Vāsavadattā is singing pathetic love-songs demonstrating her love-tormented plight, and the king sits close beside her. One of the spectators—Queen Vāsavadattā—becomes hot at this sight, telling Sāṅkṛtyāyani that at that time she did not share a

seat with the fettered king.

The king grasps Āranyakā's hand and places it on his bosom, and the simple maid feels thrilled, though she thinks it is Manoramā who is holding her hand.

एतेन बालविद्रुमपल्लवशोभापहारदक्षेण ।

हृदये मम त्वयायं न्यस्तो रागः स्वहस्तेन ॥ 2 ॥

He is exceptionally happy because she has placed her love with this soft and graceful hand in his heart. But Vāsavadattā now completely abashed and exasperated by the novel spectacle walks away, taking exception to the changes made here and there or rather to the scene of intimacy. Vasantaka is dozing away the time at the door of the picture hall. He is presently awakened by the queen. The foolish man with his eyes half-opened and still drowsy, says to her; "Manoramā, has my dear friend come finishing his acting?" The nonsense uttered under the shadow of his dull drowsiness reveals everything about the play-within-the play. Another spectacular scene takes place; Queen Vāsavadattā immediately orders the arrest of Vasantaka and Āranyakā, but Manoramā escapes from the same fate by means of her timely excuses, and the notorious adventurer who goes by the name of Vatsarāja Udayana stands aghast, and then finding no other way out, kneels down at the feet of his consort, begging of her to forgive him for his chance-offence.

This act is beyond a shadow of doubt the highlight of this play where our playwright exhibits his shrewd craftsmanship. The risky intrigue calculated to effect a union between the two lovers and the play-within-play are the manifestation of his dramatic skill of which he is proud.

ACT IV

Prologue

A considerable number of days are presumed to have elapsed after the novel incident that took place in the third act, and still the lengthy fury of the queen mingled with her jealousy persists with no end in view, while the unfortunate girl is kept under detainment.

Disappointed in love and so tired of life she has attempted to commit suicide which has been averted by her friend somehow. This is what we hear from the soliloquy of Manoramā about the sequence of the last incident, and

then a short dialogue is conducted between her and Kānchanamālā which informs us that Queen Anggāravatī has despatched a letter of complaint to her daughter, Vāsavadattā. It is, the letter says, more than a year since King Dr̥dhavarmā, the maternal uncle of Vāsavadattā was captured and thrown into dungeon by the wretched king of Kalingas and no punitive action has yet been taken by Udayana, maintaining a complete silence in this issue, though he is powerful in his military strength, it further charges.

Main scene

Over the issue Queen Vāsavadattā is engulfed by sorrow and helplessness after receiving her mother's personal epistle addressed to her, conjecturing that her husband would never pay any attention to it since she is now nothing to him on account of the 'Āraṇyakā episode'.

Lady Sāṅgkr̥tyāyanī in her turn exerts herself to the utmost to comfort the queen in dejection, reassuring that the king will not remain indifferent to the matter.

The scene changes ; the king and his fool appear on the stage discussing the most burning issue, that is to say, how to free Āraṇyakā.

The foolish fool suggests to him to crush the harem with his entire army and set her at liberty, but the king could find no other way than the queen's pleasure. He asks his fool what can be the best means to please her, to which the latter advises the former to undergo a fast for a month in a humorous way. He now goes to see her with his unwilling clown who has managed to escape from the jail recently. On seeing the king, the queen rises from her seat as a gesture of her courtesy, by which he is overwhelmed, and says :—

किं मुक्तमासनमलं मयि संभ्रमेण
नीत्यातुमित्यमुचितं मम तान्तमध्ये ।
दृष्टिप्रसादविधिमात्रहृतो जनोऽयं —
मत्यादरेण किमिति क्रियते विलक्षः ॥ 2 ॥

"My husband, are you ashamed now ?"

"I feel truly ashamed of.....the offence.....," saying thus he sits down on the floor with his hands folded to beg her pardon. This foolish man, attached to the two women simultaneously, does not know what to do, but one thing is crystal-clear that he does not want to lose any of them because

of his insatiable desire to possess as many girls as possible. We must note that this is, generally speaking, the unique moral standard of his class, and his love for the female sex is only allied with his polygamous carnality. As in the *Ratnāvali* we are not inclined to display a feeling of sympathy with the hero or heroine, but what interests us most is the charm of the well-knit dramatic plot that keeps to the last scene as a visual entertainment. Now the same Don Juan continues to propitiate the queen, a model Hindu wife of high quality :—

“O charming-eyed one, thou dost not knit thy eyebrows and weepest repeatedly ; thou givest out continual sighs.....”

“Certainly you are too happy. Why do you affect this unhappy person ? Rise ! Who is angry here,” says his wife.

At this stage *Sāṅkṛtyāyanī* explains to him the cause of her present despair in connection with the fate of King *Dr̥dhavarmā*. The king becomes relaxed at this, and discloses he had already despatched his punitive expedition commanded by his General *Vijayasena* against the *Kalinga* King and adds further that he is eagerly expecting a happy news of victory from the general.

“Just then, *Vijayasena* and *Dr̥dhavarmā*’s chamberlain are introduced to the scene with the tidings of final victory and subsequent reinstatement of *Dr̥dhavarmā* in his lost realm. Now the rather gloomy scene brightens into rejoicings and particularly Queen *Vāsavadattā*’s joy knows no bounds. Making at once use of this joyous moment, *Vasantaka* the Fool who has hitherto kept quiet makes several suggestions that on such a happy occasion as this the preceptors should be worshipped, the Brahmins should be honoured and all the prisoners should be released. The queen, intelligent as she is, at once catches its meaning.

Consent having been given, *Sāṅkṛtyāyanī* goes out to free the girl. And the chamberlain conveys the message of his king and further narrates the sad fate of Princess *Priyadarshikā* who was betrothed to *Udayana* and who at the end vanished into the void.

At this news Queen *Vāsavadattā* becomes tearful, particularly, over the loss of her unseen cousin. However, the king and *Vijayasena* come to believe that the princess referred to is none else than *Aranyakā*. Then *Manoramā* enters on the scene in great hurry, informing that *Aranyakā* is in danger after drinking poison brought under the pretext of wine. *Vāsavadattā*, frightened at this unexpected intimation, orders *Manoramā* to bring her thither, so that

her husband who is skilled in the art of antidote might save her.

Āraṇyakā is instantly brought in a disturbing condition, and the king cures her by dint of the recipe he learned from the Nāgas. Her identity is duly revealed by the Chamberlain. The generous-hearted queen offers her newly-acquired cousin, Priyadarshikā to the king with a smile, and the curtain rolls down to announce that the episode of King Udayana and Princess Priyadarshikā is over.

BAK KUN-BAE
April, 1961
Delhi, India.

ON THE METRES

The most distinguished feature of Sanskrit poetry which is highly artificial lies in its unconditional subservience to the elaborate and rigid rules of prosody which govern and regulate the metric system employed in it.

There are four lines called पद s in a stanza, and the number of syllables or of syllabic instants necessarily regulates each line. A syllable (अक्षर) is a vowel with or without a consonant or conjunct consonants and is pronounced at once as a single unit of sound. There are two types of syllables : one short (लघु) and another long (गुरु). The former ends in a short vowel, while the latter ends in a long vowel.

Short vowels : अ, इ, उ, ऋ, ए.

Long vowels : आ, ई, ऊ, ऋ, ए, ओ, औ.

A syllabic instant (मात्रा) is a measure of time in pronouncing a short vowel. In the same way, two syllabic instants fall on a long vowel. A liberal allowance is, however, given to the last syllable of each line, no matter whether it is short or long, according to the requirement of the metre. Hence it may be counted as either short or long.

A stanza is called वृत्त when its four lines are regulated and fixed by the number of syllables, and it is called जाति when they are fixed by the number of syllabic instants. There are also three varieties in a वृत्त stanza :—

- (*1) समवृत्त if all the four lines are similar.
- (*2) अर्धसमवृत्त if the alternate lines are similar.
- (*3) विषमवृत्त if all the lines are dissimilar.

In the case of a जाति stanza, simply the number of its syllabic instants are to be counted.

For the purpose of scanning a line of वृत्त stanza it is divided into गण s of three syllables each. They are य, र, त, भ, ज, स, म, न whose scheme is as follows :

आदिमध्यावसानेषु यरता यान्ति लाघवम् ।

भजसा गौरवे अन्ति मनीषु गुरुलाघवम् ॥

य ✓ — — भ — ✓ ✓ म — — —
र — ✓ — ज ✓ — ✓ न ✓ ✓ ✓
त — — ✓ स ✓ ✓ — ल ✓ ग —

(* Note the symbolic sign ✓ stands for a short syllable and sign — for a long syllable.)

It is necessary to give a slight pause in reciting a stanza. It is called यति.

I give the definitions of the metres that occur in the three plays below. It is also to be noted the शार्दूलविक्रीडित metre is most profusely employed throughout the plays.

(1) अनुष्टुप् (or श्लोक) = श्लोके षष्ठं गुरु ज्ञेयं सर्वत्र लघु पञ्चमम् ।

द्विचतुःपादयोर्ह्रस्व सप्तमं दीर्घमन्ययोः ॥

8 syllables in each line. This has no fixed scheme, but necessarily in each line the 5th syllable must be short, the 6th long, and the 7th short in the 2nd and 4th lines and long in the 1st and 3rd lines,

for example :—

1	2	3	4	5	6	7	8
0	0	0	0	✓	—	—	0
0	0	0	0	✓	—	✓	0
0	0	0	0	✓	—	—	0
0	0	0	0	✓	—	✓	0

(2) आर्या = यस्याः प्रथमे पादे द्वादशमात्रास्तथा तृतीयेऽपि ।

अष्टादश द्वितीये चतुर्थके पञ्चदश सार्या ॥

A जाति metre. The four lines have respectively 12, 18, 12 and 15 syllabic instants (मात्रा s).

(3) इन्द्रवज्रा = स्वादिन्द्रवज्रा यदि तौ जगौ गः ।

11 syllables in each line. यति at 5th and the last.

त — — ✓ त — — ✓ ज ✓ — ✓ ग — ग —

(4) उपेन्द्रवज्रा = उपेन्द्रवज्रा प्रथमे लघौ सा । (सा means इन्द्रवज्रा)

11 syllables. यति at the 5th and last syllables.

ज ✓ — ✓ त — — ✓ ज ✓ — ✓ ग — ग —

- (5) उपजाति = a composite metre formed of the combination of इन्द्रवज्रा and उपेन्द्रवज्रा. यति at the 5th and last.
- (6) गीति = छन्दोविदस्तदानीं गीतिं ताममृतवाणि भाषन्ते ।
A जाति metre. The four lines have respectively.
12, 18, 12 and 18 मात्रा s.
- (7) द्रुतविलम्बित = द्रुतविलम्बितमाह नभो भरो ।
12 syllables in each line. यति at the 4th and 8th.
न √ √ √ भ — √ √ भ — √ √ र — √ —
- (8) पुष्पिताया (or औपच्छन्दसिक) = अयुजि नयुगरेफतो यकारो युजि तु नजो जरगाश्च पुष्पिताया ।
An अर्धसमवृत्त metre.
न √ √ √ न √ √ √ र — √ — य √ — —
(1st and 3rd lines. 12 syllables.)
म √ √ √ ज √ — √ ज √ — √ र — √ — ग —
(2nd and 4th lines — 13 syllables.)
- (9) पृथ्वी = जसी जसयला वसुग्रहयतिश्च पृथ्वी शुद्धः ।
17 syllables. यति at the 8th and the last syllables.
ज √ — √ स √ √ — ज √ — √ स √ √ — य √ — — ल √ ग —
- (10) प्रहर्षिणी = व्याशाभिर्मनजरंगाः प्रहर्षिणीयम् ।
13 syllables. यति at 3rd and last syllables.
म — — — न √ √ √ ज √ — √ र — √ ग —
- (11) मालिनी = ननमययुतेयं मालिनी भोगिलोकैः ।
15 syllables. यति at the 8th and the last.
न √ √ √ न √ √ √ म — — — य √ — — य √ — —
- (12) वसन्ततिलका = उक्ता वसन्ततिलका तमजा जगो गः ।
14 syllables. यति at the 8th and the last.
- (13) शार्दूलविक्रीडित = सूर्याश्वैर्यदि मः सजो सततगाः शार्दूलविक्रीडितम् ।
19 syllables. यति at the 12th and the last.
म — — — स √ √ — ज √ — √ स √ √ — त — — √ त — — √ ग —
- (14) शालिनी = मत्तो गो वेच्छालिनी वेदलोकैः ।
11 Syllables. यति at the 4th and the last.
म — — — त — — √ त — — √ ग — ग —

(15) शिखरिणी = रसै रुद्रैश्छिन्ना यमनसभलागः शिखरिणी ।

17 syllables. यति at 6th and last.

य ✓ — — म — — — न ✓ ✓ ✓ स ✓ ✓ — भ — ✓ ✓ ल ✓ ग —

(16) स्रग्धरा = अग्नेर्यानां त्रयेण त्रिमुनियतियुता स्रग्धरा कीर्तितेयम् ।

21 syllables. यति at the 7th, 14th and last.

म — — — र — ✓ — भ — ✓ ✓ न ✓ ✓ ✓ य ✓ — — य ✓ — —
य ✓ — —

(17) हरिणी = नसमरसला गः षड्वेदैर्हरिणी मता ।

17 syllables in each line. यति at 6th, 10th and the last.

न ✓ ✓ ✓ स ✓ ✓ — म — — — र — ✓ — स ✓ ✓ — ल ✓ ग —

ABBREVIATIONS ETC.

a.	adjective	आशीलिङ्	benedictive
ad.	adverb	विधिलिङ्	Potential
caus.	Causative	भावे प्रयोगः	Passive impersonal
ind.	indeclinable	समासान्ते	at the end of Compounds.
inf.	infinitive	+	Preceded by, or used with; (e.g. उप + √शम् + acc)
S.	Singular		
d.	dual	nom.	nominative
P.	Plural	acc.	accusative
m.	masculine	ins.	instrumental
f.	feminine	dat.	dative
n.	neuter	abl.	ablative
Pres. Part.	Present Participle	gen.	genitive
P.P.	Past Participle	loc.	locative
Pot.	Potential	voc.	Vocative
णिजन्तात्	Causative	1.	भ्वादि (1st Conjugation)
कर्मणि	Passive	2.	अदादि (2nd Conjugation)
loc. abs.	Locative absolute	3.	ह्वादि (3rd Conjugation)
gen. abs.	genitive absolute	4.	दिवादि (4th Conjugation)
Prep.	Preposition	5.	स्वादि (5th Conjugation)
नामधातुः	denominative root	6.	तुदादि (6th Conjugation)
√	root Verbal	7.	रुधादि (7th Conjugation)
लट्	Present	8.	तनादि (8th Conjugation)
लिट्	Perfect	9.	क्यादि (9th Conjugation)
लुट्	2nd future	10.	चुरादि (10th Conjugation)
लृट्	1st future		
लोट्	imperative	{ P.	परस्मैपदि
लङ्	imperfect	{ A.	आत्मनेपदि
लृङ्	aorist	{ U.	उभयपदि

श्रीहर्षविरचितं

नागानन्दम्

NĀGĀNANDA OF HARṢA

by

BAK KUN-BAE.

DRAMATIS PERSONAE

(A) MEN

Jimūtavāhana	=	Hero, Vidyādhara Emperor.
Jimūtaketu	=	Hero's father.
Mitrāvasu	=	Brother of the heroine.
Ātreya	=	Jester.
Vasubhadra	=	Chamberlain.
Sunanda	=	Door-Keeper.
Shangkhachūḍa	=	a Nāga.
Garuḍa	=	King of birds.
Shāṇḍilya	=	a monk.
		etc.

(B) WOMEN

Malayavatī	=	Heroine.
Queen	=	Hero's mother.
Old woman	=	Shangkhachūḍa's mother.
Gāūrī	=	Goddess.
Navamālikā	}	Maids.
Manoharikā		
Chaturikā		
		etc.

प्रथमोऽङ्कः

ध्यानव्याजमुपेत्य चिन्तयसि कामुन्मील्य चक्षुः क्षणं
पश्यानङ्गशरातुरं जनमिमं त्राताऽपि नो रक्षसि ।
मिथ्या कारुणिकोऽसि निर्धृणतरस्त्वत्तः कुतोऽन्यः पुमान्
सेष्यं मारवधूभिरित्यभिहितो बुद्धो जिनः पातु वः ॥१॥

1 ध्यानम् meditation, contemplation. 2 व्याजः fraud, pretence. 3 उपेत्य having approached; gerund उप+√इ 2 P. 4 चिन्तयसि thou thinkest; लट्/चिन्त् 10U. 5 काम् (acc. s. f.) what woman? 6 उन्मील्य having opened; gerund उद्+√मील् 1 P. 7 चक्षुस् n. eye. 8 क्षणम् ad. for a moment. 9 पश्य behold thou! लोट्/दृश् 1 P. 10 अनङ्गः Cupid. 11. शरः shaft, arrow. 12 आतुर a. hurt, afflicted. 13 जनः (in plural sense) persons. 14 अनङ्गशरातुरम्=अनङ्गस्य शरैः आतुरम्. 15 इमम् (acc. s. m.) this. 16 त्रातृ m. (nom. s. त्राता) guardian, protector. 17 अपि even, although. 18 नो not. 19 रक्षसि thou protectest; √रक्ष् 1 P. 20 मिथ्या ind. falsely. 21 कारुणिक a. compassionate, kind. 22 असि thou art; लट्/अस् 2 P. 23 निर्धृण (comp.—तर) pitiless. 24 त्वत्तम् ind. from or than thee. 25 कुतस् whence. 26 अन्य another. 27 पुंस् m. (nom. s. पुमान्) man. 28 ईर्ष्या f. envy. 29 सेष्यम् ad. ईर्ष्याया सहितम् enviously. 30 मारवधूः f. (ins. P. मारवधूभिः) celestial nymph. 31 इति ind. thus. 32 अभिहित called; PP. अभि+√धा 3U. 33 बुद्धः the Buddha. 34 जिन victorious. 35 पातु may he protect; लोट्/पा 2P. 36 वः (acc. p.) you.

ध्यानव्याजं उपेत्य कां चिन्तयासि? चक्षुः क्षणं उन्मील्य पश्य, त्राता अपि (त्वम्) अनङ्गशरातुरं इमं जनं नो रक्षसि, मिथ्या कारुणिकः असि, त्वत्तः निर्धृणतरः अन्यः पुमान् कुतः, इति मारवधूभिः सेष्यं अभिहितः जिनः बुद्धः वः पातु ॥ शाईलविक्रीडितम् ।

ACT ONE

Resorting to the pretence of meditation, on what woman dost thou meditate? For a moment open thy eyes and see!

Although thou art the protector, thou dost not protect these persons afflicted by the shafts of Cupid: thou art falsely benevolent: where is any other man more cruel than thou?

May the triumphant Buddha, thus enviously addressed by the nymphs, protect you!

अपि च ।

कामेनाकृष्य चापं हतपटुपटहावल्गिभिर्मारवीरै-

भ्रू भङ्गोत्कम्पजृम्भास्मितचलितदृशादिव्यनारीजनेन ।

सिद्धैः प्रह्लोत्तमाङ्गैः पुलकितवपुषा विस्मयाद्वासवेन

ध्यायन् बोधेरवाप्तावचलित इति वः पातु दृष्टो मुनीन्द्रः ॥२॥

1 च and. 2 कामः (ins. s. कामेन) Cupid. 3 आकृष्य having drawn, pulled ; gerund आ+√कृष् 6 U. 4 चाप m.n. bow. 5 हत stricken; PP. √हन् 2P. 6 पटु a. sharp-sounding. 7 पटहः drum. 8 आवल्गिन् a. (ins. p. m. आवल्गिभिः dancing. 9 हतपटुपटहावल्गिभिः=हताः पटुपटहाः यैः ते आवल्गन्ति. 10 मारवीरः (ins. p.-वीरैः) Mara's soldier or hero. 11 भ्रूभङ्गः knitting of eyebrows. 12 उत्कम्पः tremor. 13 जृम्भा f. gaping. 14 स्मितम् smile. 15 चलित a. tremulous, moving. 16 दृशा f. eye. 17 दिव्य divine. 18 नारी f. woman. 19 दिव्यनारीजनः heavenly nymph. 20 भ्रूभङ्गात्कम्पजृम्भास्मितचलित-दृशादिव्यनारीजनेन=भ्रूभङ्गः उत्कम्पः जृम्भा स्मितं तैः चलिते दृशे यस्य तादृशेन दिव्यनारीजनेन. 21 सिद्ध semi-divine being. 22 प्रह्ल a. stooping, bending. 23 उत्तमाङ्गम् upper body. 24 प्रह्लोत्तमाङ्गैः=प्रह्लानि उत्तमाङ्गानि येषां तैः 25 पुलकित thrilled with joy. 26 वपुस् n, body. 27 पुलकितवपुषा=पुलकितं वपुः यस्य तेन. 28 विस्मयः (abl. s. विस्मयात्) wonder. 29 वासवः Indra. 30 ध्यायत् (nom. s.m. ध्यायन्) meditating ; Pres. part. √ध्यै 1 P. 31 बोधिः f. (gen. s. बोधेः) supreme wisdom. 32 अवाप्तिः f. (loc. अवाप्ती) attainment. 33 दृष्ट seen; PP. √ दृश् 1 P. 34 मुनीन्द्रः=बुद्धः, मुनीनां इन्द्रः ।

चापं आकृष्य कामेन हतपटुपटहावल्गिभिः : मारवीरैः भ्रूभङ्गोत्कम्पजृम्भास्मितचलितदृशादिव्यनारीजनेन प्रह्लोत्तमाङ्गैः सिद्धैः विस्मयात् पुलकितवपुषा वासवेन बोधेः अवाप्ती अवचलितः ध्यायन् इति दृष्टः मुनीन्द्रः वः पातु ॥ सग्वराः ।

And moreover,

May the Sage of the sages seen, as meditating in a rock-firm posture for the attainment of Supreme Wisdom, by Cupid drawing his bow, by the heroes of Māra dancing with resounding drums beaten, by the divine nymphs rolling their eyes with the knitting of the eye-brows, tremor, gaping of the mouths and smile, by the Siddhas bending in salutation and by Indra with his body thrilled from wonder, protect you !

(नान्यन्ते)

सूत्रधार :—अलमतिविस्तरेण । अद्याहमिन्द्रोत्सवे सबहुमानमाहूय
नानादिदेशागतेन राज्ञः श्रीहर्षदेवस्य पादपद्मोपजीविना
राजसमूहेनोक्तः 'यत्तदस्मत्स्वामिना श्रीहर्षदेवेनापूर्ववस्तु-
रचनाऽलङ्कृतं विद्याधरजातकप्रतिबद्धं नागानन्दं नाम
नाटकं कृतमित्यस्माभिः श्रोत्रपरम्परया श्रुतं न च
प्रयोगतो दृष्टम् ।

1 नान्दी f. invocation, benedictory praise. 2 अन्तः (loc. s. अन्ते) end.
3 नान्यन्ते=नान्द्याः अन्ते. 4 अद्य ind. today, now. 5 अहम् I. 6 इन्द्रोत्सवः the festival
of Indra. 7 सबहुमानम् ad. honourably, respectfully. 8 आहूय having called;
gerund आ + √ हू 1U. 9 नाना ind. (in cpds.) various, different. 10 दिदेशः
quarter, region. 11 आगत (ins. s. m. आगतेन) come from; PP. आ + √ ग्म् IP.
12 राजन् m. (gen. s. राज्ञः, in cpds. राज) king. 13 पादपद्मम् lotus-feet. 14 उप-
जीविन् a. (ins. s.m. उपजीविना) depending upon, existing. 15 समूहः (ins. s. समूहेन)
mass, crowd, group. 16 उक्त told, said; PP. √ वच् 2 P. 17 यत्—तत् that, that
which— 18 अस्मत्स्वामिना by our master, lord. 19 अपूर्व a. unprecedented, quite
new. 20 वस्तु n. plot of a drama. 21 रचना f. production, composition, arrange-
ment. 22 अलङ्कृत adorned, decorated; PP. अलम् + √ कृ 8 U. 23 अपूर्ववस्तुरचनलङ्कृतं
=अपूर्ववस्तु तस्य रचनया अलङ्कृतम्. 24 विद्याधरः a class of demi-gods. 25 जातकम् Previ-
ous birth-story of the Buddha. 26 प्रतिबद्ध fixed, connected with, involved in;
PP. प्रति + √ बन्ध् 9 P. 27 नाम ind. by the name of, named. 28 नाटकम् drama.
29 कृत made; PP. √ कृ 8U. 30 अस्माभिः by us. 31 श्रोत्रपरम्परया by hearsay, from
ear to ear. 32 श्रुत heard; PP. √ श्रु 5P. 33 न not. 34 प्रयोगतस् from performance.

(At the end of the invocation)

Stage-director – Enough of prolixity ! To-day on the occasion of the Festival
of Indra I have been respectfully called and asked by the assembly
of the feudatory kings who hail from different countries and who
depend upon the lotus-feet of His Imperial Majesty Shri Harṣa as
follows : “We have heard by hear-say that a play entitled Nāgānanda
in connection with the Vidyādhara Jātaka and adorned with the
arrangement of a novel plot was composed by our lord Shri Harṣa,
but have not yet seen it in performance.

तत्तस्यैव राज्ञः सकलजनहृदयाह्लादिनो बहुमानात् अस्मासु
चानुग्रहबुद्ध्या यथावत्प्रयोगेणाऽद्य त्वया नाटयितव्यम्'इति ।
तत् यावदिदानीं नेपथ्यरचनां कृत्वा यथाऽभिलषितं
सम्पादयामि । (परिक्रम्यावलोक्य च) आवर्जितानि च
सकलसामाजिकमनांसि इति मे निश्चयः । यतः

1 तत् it, or so. 2 तस्य राज्ञः of the king. 3 सकल entire, whole. 4 हृदयम्
heart. 5 आह्लादिन् a. (gen. s. m. आह्लादिनः) gladdening, pleasing. 6 सकलजन-
हृदयाह्लादिनः = सकलजनानां हृदयानि आह्लादिनः. 7 बहुमानात् out of respect for. 8 अस्मासु
in us (for us) 9 अनुग्रहः favour. 10 बुद्धिः f. (ins. s. बुद्ध्या) mind. 11 यथावत् ind.
duly, fitly, properly (it also has the force of an adjective). 12 प्रयोगेण through,
by performance. 13 त्वया by thee. 14 नाटयितव्य (ought) to be staged dramati-
cally; caus. Pot. PP. √ नट् 1 P. 15 यावत् in the meantime, just. 16 इदानीम् now.
17 नेपथ्यम् green-room, curtain, dress. 18 कृत्वा having done; gerund √ कृ 8 U.
19 यथाभिलषित as desired, n. an object as desired. 20 सम्पादयामि I bring about,
effect, accomplish; णिजन्ताल्लट् सम् + √ पद् 4 A. 21 परिक्रम्य having walked round;
gerund परि + √ क्रम् 1 U. 4 P. 22 अवलोक्य having looked; gerund अव + √ लोक्
1 A. 10 U. 23 आवर्जित a. (nom. P. n. आवर्जितानि) inclined, bent, favourable.
24 सामाजिकः member of assembly, spectator. 25 मनस् n. (nom. & acc. P, मनांसि)
mind. 26 सकलसामाजिकमनांसि = सकलानां सामाजिकानां मनांसि. 27 मे = मम my.
28. निश्चयः firm opinion, conviction, ascertainment. 29 यतस् ind. whence,
whereas, for, because.

Therefore out of your high respect for the very monarch that gladdens
the hearts of his entire subjects, and as a token of your favour
towards us you ought to stage it today with adequate performance.”
So just now making arrangements of the green-room I shall bring
about the objective as desired. (Pacing about & looking) It is my
firm conviction that the minds of the entire spectators are favourably
inclined. Whereas

श्रीहर्षो निपुणः कविः परिषदप्येषा गुणग्राहिणी
लोके हारि च बोधिसत्त्वचरितं नाट्ये च दक्षा वयम् ।
वस्त्वेकैकमपीह वाञ्छितफलप्राप्तेः पदं किं पुन-
र्मद्भाग्योपचयादयं समुदितः सर्वो गुणानां गणः ॥ ३ ॥
तथावदहं गृहं गत्वा गृहिणीमाहूय संगीतकमनुतिष्ठामि ।

1 निपुण shrewd, skilful. 2 कविः m, poet, composer, wise man. 3 परिषद् f. audience, assembly. 4 एषा (f. nom. s.) this. 5 गुणः virtue, merit. 6 ग्राहिन् a. (nom. s. f. ग्राहिणी) capturing, appreciating. 7 लोकः (loc. s. लोके) world, people. 8 हारिन् a. (nom. s. n. हारि) attractive, captivating. 9 बोधिसत्त्वः = सुचरितः पुण्यगुणैः च भविष्यज्जन्मनि यः बुद्धा भवितुं शक्नोति स पुरुषः बौद्धधर्मे बोधिसत्त्व इति अभिधीयते. a potential Buddha, but in this play it means the hero, जीमूतवाहनः. 10 चरितम् deed. 11 नाट्यम् acting. 12 दक्ष a. skilled. 13 वयम् we. 14 एकैकं वस्तु every substance, matter. 15 इह ind. here. 16 वाञ्छित desired, sought for; pp. ✓ वाञ्छ 1 P. 17 फलम् fruit, result. 18 प्राप्तिः f. (gen. s. प्राप्तेः) attainment, obtaining. 19 वाञ्छितफलप्राप्तेः = वाञ्छितस्य फलस्य प्राप्तेः. 20 पदम् receptacle, source. 21 किं पुनर् ind. how much more. 22 मद् = मम my. 23 भाग्यम् luck. 24 उपचयः (abl. s. उपचयात्) growth. 25 अयं गणः this mass. 26 समुदित risen; PP. सम् + उद् + ✓ इ 2 P. 27 सर्वं all. 28 गृहम् house. 29 गत्वा having gone; gerund ✓ गम् 1 P. 30 गृहिणी house-wife, wife. 31 संगीतकम् dramatic and musical entertainment. 32 अनुतिष्ठामि I do; अनु + ✓ स्था 1 P.

श्रीहर्षः निपुणः कविः, एषा परिषद् अपि गुणग्राहिणी, बोधिसत्त्वचरितं च लोके हारि, वयं च नाट्ये दक्षाः, एकैकं वस्तु अपि इह वाञ्छितफलप्राप्तेः पदं, किं पुनः मद्भाग्योपचयात् गुणानां अयं सर्वः गणः समुदितः ॥ शार्ङ्गलविश्रीडितम् ।

Shri Harṣa is a shrewd poet, this audience, too, can appreciate merits, the exploit of the Bodhisattva is captivating in the world, and we are skilled in acting. Each one of these factors can be the source of acquiring the result sought for: how much more, then, when all these merits have risen together due to the dawn of my good fortune !

So now I am going home, and calling my wife I will perform the dramatic entertainment.

(परिक्रम्य नेपथ्याभिमुखमवलोक्य) इदमस्मद्ग्रहं
यावत्प्रविशामि ।

(प्रविश्य) आर्ये, इतस्तावत् ।

द्विजपरिजनबन्धुहिते मन्त्रवनतटाकहंसि मृदुशीले ।

परपुरुषचन्द्रकमलिन्यार्ये कार्यादितस्तावत् ॥ ४ ॥ (आर्या.)

नटी— (प्रविश्य सास्त्रम्) आर्य, इयमस्मि मन्दभाग्या । आज्ञापयतु
आर्यपुत्रः को नियोगोऽनुष्ठीयतामिति ।

सूत्रधारः—(नटीमवलोक्य) आर्ये, नागानन्दे नाटयितव्ये किमिद-
मकारणमेव रूढते ।

1 अभिमुखम् ind, in the direction of, towards, facing. 2 प्रविशामि I enter; लट्
प्र + √ विश् 6 P. 3 आर्यं (Voc. s. f. आर्ये) noble. 4 इतस् hither. 5 तावत् now,
first. 6 द्विजः twice-born, Brahmin. 7 परिजनः retinue, attendant. 8 बन्धुः m.
relative, friend. 9 हितम् profit, benefit. 10 द्विजपरिजनबन्धुहिते = द्विजेभ्यः परिजनेभ्यः
बन्धुभ्यः च हितकारिणि ! 11 भवनम् residence, house. 12 तटाक m. n. pond. 13 हंसी
f. (Voc. s. हंसि) swan. 14 मन्त्रवनतटाकहंसि = मम भवनस्य तटाके हंसि ! 15 मृदु tender,
soft. 16 शीलम् disposition, nature. 17 मृदुशीले ! = मृदु शीलं यस्याः सा तत्सम्बोधनम्.
18 परपुरुषः another man. 19 चन्द्रः moon. 20 कमलिनी f. (Voc. s. कमलिनि) day-
lotus. 21 परपुरुषचन्द्रकमलिनी = परपुरुषः एव चन्द्रः तत्पमुराङ्गिणि कमलिनि ! 22 कार्यम् (abl. s.
कार्यात्) work. 23 सास्त्रम् ad. tearfully, with tears. 24 मन्दभाग्या = मन्दं भाग्यं यस्याः सा.
25 आज्ञापयतु let him order; णिजन्ताल्लोट् आ + √ ज्ञा 9 U. 26 आर्यपुत्रः husband. 27 कः
नियोगः what injunction. 28 अनुष्ठीयताम् it must be carried out; कर्मणि लोट् अनु + √ स्था I P.
(Pacing about and turning his eyes towards the dressing room)
This is my home. Well, let me enter. (Entering)
My good wife, first come here.

O you who are beneficial to the Brahmins, servants and friends ! O
swan on the pond of my house ! O tender-natured one ! O day-lotus
opposing to the moon in the shape of another man ! O my gracious
wife ! do come here, giving up your work at hand.

Actress — (entering with tears) my lord, here I am, an unlucky woman. Tell
me what I have to do, my husband !

Director—(looking at the actress) my wife, why do you weep for nothing,
when the Nāgānanda is to be staged now ?

नटी— आर्य, कथं न रोदिष्यामीति । यतस्तावत् तात आर्यया
सह स्थविरभावं ज्ञात्वाऽदूरजातनिर्वेदः कुटुम्बभारोद्धन—
योग्य इदानीं त्वमिति हृदये वितर्क्य तपोवनं गतः ।

सूत्रधारः—(सनिर्वेदम्) अये ! कथं मां परित्यज्य तपोवनं यातौ
पितरौ तत् किमिदानीं युज्यते । (विचिन्त्य) अथवा
कथमहं गुरुचरणपरिचर्यासुखं परित्यज्य गृहे तिष्ठामि ।

1 कथम् how. 2 रोदिष्यामि I will cry ; लृट् √ रुद् 2 P. 3 यतस् whereas, because.
4 तातः father (but here it means नटी's father-in-law. 5 सह with. 6 स्थविरभावः
old age. 7 ज्ञात्वा having known, or realized ; gerund √ ज्ञा 9 U. 8 अदूर not far,
recent. 9 जात happened ; P P. √ जन् 4 A. 10 निर्वेदः = विषयवैराग्यम् utter indiffe-
rence to worldly objects, disgust. 11 अदूरजातनिर्वेदः = अदूरं जातः निर्वेदः यस्य सः
12 कुटुम्बम् household, family. 13 भारः burden, responsibility. 14 उद्धनम् suppor-
ting, bearing. 15 योग्य (+ loc.) fit for, capable. 16 कुटुम्बभारोद्धनयोग्यः = कुटुम्बस्य
भारोद्धने योग्यः. 17 त्वम् thou. 18 वितर्क्य having thought ; gerund वि + √ तर्क् 10 U.
19 तपोवनम् penance grove. 20 सनिर्वेदम् ad. with despair. 21 माम् me. 22 परित्यज्य
having abandoned ; gerund परि + √ त्यज् 1 P. 23 यात (nom. dual. m. यातौ)
gone ; P P. √ या 2 P. 24 पितरौ parents. 25 युज्यते it is proper ; √ युज् 4 A.
26 अथवा ind. now, but, or. 27 गुरुः m. Parent. 28 चरण m.n. foot. 29 परिचर्या f.
service. 30 सुखम् happiness. 31 तिष्ठामि I live, stay ; √ स्था 1 P. 32 गुरुचरणपरिचर्या-
सुखम् = गुरोः चरणपरिचर्यायां सुखम्.

Actress—Ah husband, how can I not help weeping ? For having realized his old
age and having recently become indifferent to all the wordly objects,
my father-in law left for the penance-grove along with his wife with
a thought in his mind that you are now capable of bearing up the
burden of our family.

Director—(in despair) Alas ! how my parents have gone to the penance- grove,
leaving me behind ! So what is proper now to do ? (Reflecting) or
how can I stay at home, abandoning the happiness of serving at the
feet of my parents ?

कुतः

विधातुं पितृशुश्रूषां त्यक्त्वैश्वर्यं क्रमागतम् ।
वनं याम्यहमयैव यथा जीमूतवाहनः ॥ ५ ॥

(इति निष्क्रान्तौ)

आमुखम्

(ततः प्रविशति नायको विदूषकश्च)

नायकः— (सनिर्वेदम्) वयस्य आत्रेय !

1 कुतस् ind. whence, whereas. 2 पितृ m. parent, father. 3 शुश्रूषा f. dutifulness, fidel service. 4 पितृशुश्रूषाम् = पित्रोःशुश्रूषाम्. 5 विधातुम् to do ; inf. वि + √ धा 3 U. 6 त्यक्त्वा having abandoned ; gerund √ त्यज् I P. 7 ऐश्वर्यम् glory, wealth. 8 क्रमागतम् = क्रमेण आगतम्, परम्परया प्राप्तम् obtained lineally, hereditary. 9 वनम् forest. 10 यामि I go ; लट् √ या 2 P. 11 एव just, only. 12 यथा ind. as. 13 जीमूतवाहनः the hero of this play and the king of विद्याधर s who had a very benevolent heart. 14 निष्क्रान्त (nom. dual m. निष्क्रान्तौ) gone out ; P P. निम् + √ क्रम् I U. 4 p. 15 आमुखम् prologue, prelude. 16 ततस् at that time, then. 17 नायकः = जीमूतवाहनः the hero. 18 विदूषकः jester, fool. 19 वयस्यः companion, friend.

क्रमागतं ऐश्वर्यं त्यक्त्वा पितृशुश्रूषां विधातुं यथा जीमूतवाहनः अहं अद्य एव वनं यामि ॥ अनुष्टुप्.

Therefore,

In order to dedicate my fidel service to my parents I am just today going to the forest, discarding my hereditary wealth like Jimūta-vāhana.

(Both disappear.)

END OF PROLOGUE

(Then appear the hero and the clown.)

Hero—(dejectedly) O my companion, Ātreya !

रागस्यास्पदमित्यवैमि न हि मे ध्वंसाति न प्रत्ययः
 कृत्याकृत्यविचारणासु विमुखं को वा न वेत्ति क्षितौ ।
 एवं निन्द्यमपीदमिन्द्रियवशं प्रीत्यै भवेद्यौवनं
 भक्त्या याति तादृत्थमेव पितरौ शुश्रूषमाणस्य मे ॥ ६ ॥

1 रागः passion, love. 2 आस्पदम् site, abode. 3 अवैमि I know; अव + √ इ 2 P. 4 न — न intensifies an assertion. 5 हि for, because, as well as. 6 ध्वंसाति for ध्वंसते, it perishes; √ ध्वंस् 1 A. 7 प्रत्ययः conviction. 8 कृत्य a. n. what is to be done. 9 अकृत्य what is not to be done. 10 विमुखं averse, opposed to. 11 कः who. 12 वा ind. or, possibly. 13 वेत्ति he knows; लट् √ विद् 2 P. 14 क्षितिः f. (loc. S. क्षितौ) earth. 15 विचारणा f. (loc. P. विचारणासु) consideration. 16 कृत्या-कृत्यविचारणामु = कृत्यस्य अकृत्यस्य तयोः विचारणासु. 17 एवम् = इत्थम् thus, in this manner. 18 निन्द्य blamable. 19 इन्द्रियम् sense-organ. 20 वश a. n. influence, under the influence of. 21 इन्द्रियवशम् = इन्द्रियाणां वशम्. 22 प्रीतिः f. (dat. s. प्रीत्यै) love, pleasure. 23 यौवनम् youth. 24 भक्तिः f. (ins. s. भक्त्या) devotion. 25 शुश्रूषमाण gen. s. m. शुश्रूषमाणस्य) desirous of serving; des. Pres. Part √ श्रु 5 P. 26 याति it goes, passes; √ या 2 P. 27 तत् = यौवनम्.

यौवनं रागस्य आस्पदं इति अवैमि न हि ध्वंसाति (ध्वंसते) मे प्रत्ययः न [(भवति)], कृत्याकृत्यविचारणासु विमुखं क्षितौ कः वा न वेत्ति एवं निन्द्यं अपि इन्द्रियवशं यौवनं प्रीत्यै भवेत् [(यदि)] पितरौ शुश्रूषमाणस्य मे तत् (यौवनम्) भक्त्या इत्थं एव याति ॥ शार्दूलविक्रीडितम्.

Youth is the abode of passion I know, and as well as I am convinced that it decays. Who on earth does not understand that it is averse to all considerations of what should be done and what should not be done ? Thus, youth, though blamable as it is under the influence of the senses, might be pleasing, if it passes in this manner with my devotion as I desire to serve my parents.

विदूषकः— (सरोषम्) भो वयस्य, ननु निर्विण्ण एव
 त्वमेतावन्तं कालमेतयोर्जीवन्मृतयोः कृते इदमीदृशं
 वनवासदुःखमनुभवन् । तत्प्रसीदेदानीमपि तावत् ।
 गुरुचरणशुश्रूषानिर्बन्धान्निवृत्येच्छापरिभोगरमणीयं
 राज्यसुखमनुभूयताम् ।

नायकः— वयस्य, न सम्यग्भिहितं त्वया । कुतः

1 रोषः anger. 2 सरोषम् angrily. 3 भोः a voc. Particle. hello ! 4 ननु
 certainly, indeed. 5 निर्विण्ण despondent, depressed. 6 एतावत्. a. (acc. s. m.
 एतावन्तम्) this much, so much. 7 कालः time. 8 एतयोः = पितुः, मातुः च. 9 जीवत्
 alive. 10 मृत (gen. d. m. मृतयोः) dead, died; P. P. √ मृ 6 A. 11 कृते ind. + gen.)
 on account of, for the sake of. 12 ईदृश a. such as this, of this kind. 13 वनवासः
 forest dwelling, forest-life. 14 दुःखम् pain, misery. 15 वनवासदुःखम् = वनवासस्य, वनवास-
 जनितं वा दुःखम्. 16 अनुभवत् (nom. s. m. अनुभवन्) tasting, experiencing; Pres.
 Part. अनु + √ भू 1 P. 17 तत् therefore. 18 प्रसीद be thou pleased ! लोट् प्र + √ सद्
 1 P. 19 निर्बन्धः (abl. s. निर्बन्धात्) persistence, insisting upon. 20 गुरुचरणशुश्रूषा-
 निर्बन्धात् = गुरुचरणशुश्रूषायां यः निर्बन्धः तस्मात्. 21 निवृत्य having turned away; gerund,
 नि + √ वृत् 1 A, नि + √ वृ 1. 5. 9 U. 22 इच्छा f. will, desire. 23 परिभोगः
 enjoyment. 24 रमणीय pleasant. 25 इच्छापरिभोगरमणीयम् = इच्छया परिभोगः तेन रमणीयम्.
 26 राज्यम् kingship, kingdom. 27 सुखम् happiness. 28 अनुभूयताम् it must be
 enjoyed; कर्मणिलोट् अनु + √ भू 1 P. 29 अभिहित told; P P. अभि + √ वा 3 U.

Jester— (angrily) Ho friend ! Have you not surely grown despondent, all this
 time suffering from the pain of such a forest-dwelling life as this on
 account of the two people, viz., your parents who are almost dead,
 though alive ? Therefore, be pleased now. Turning away from
 your insisting upon serving your parents, do enjoy the happiness of
 your kingship that is so pleasing as it gives you enjoyment to your
 satisfaction !

Hero— My friend, you have not spoken rightly. For

तिष्ठन् भाति पितुः पुरो भुवि यथा सिंहासने किं तथा
यत् संवाहयतः सुखं तु चरणौ तातस्य किं राजके ।
किं भुक्ते भुवनत्रये धृतिरसौ भुक्तोज्झिते या गुरोः
आयासः खलु राज्यमुज्झितगुरोस्तत्रास्ति कश्चिद्गुणः ॥७॥

विदूषकः—(आत्मगतम्) अहो, अस्य गुरुजनशुश्रूषानुरागः । (विचिन्त्य)
भवतु । तदेतदपि तावदन्यदिव भणिष्यामि ।

1 तिष्ठन् (nom. s. m. तिष्ठन्) standing; Pres. part √ स्था 1P. 2 भाति he shines;
√ भा 2P. 3 पुरस् before, in front of. 4 भूः f. (loc. S. भुवि) earth, ground.
5 यथा—तथा as—so. 6 यत् connects सुखम् as a relative pronoun. 7 संवाहयत् (gen.
s. m. संवाहयतः) shampooing, rubbing; Caus. Pres. Part. सम् + √ वह 1P. 8 तु but.
9 राजकः King, royalty. 10 भुक्त n. food; pp. enjoyed, eaten; √ भुज् 7U. 11 भुवनत्रये
भुक्ते (loc. abs.) when the three worlds are enjoyed. 12 असौ धृतिः f. that satis-
faction. 13 उज्झित left over; pp. √ उज्ज 6p. 14 या connects धृतिः as its rel. Pron.
15 भुक्तोज्झिते = भुक्तत् उज्झितं तस्मिन्. 16 आयासः trouble, pain. 17 खलु indeed.
18 उज्झितगुरोः = उज्झितो गुरु येन तस्य. 19 तत्र there. 20 अस्ति there is; लट् √ अस् 2 p.
21 कश्चित् गुणः any merit, whatsoever. 22 आत्मगतम् to oneself. 23 अस्य = नायकस्य.
24 अनुरागः passion, love. 25 भवतु now, well. 26 भणिष्यामि 2 will speak; लृट् √
भण् 1p.

पितुः पुरः भुवि तिष्ठन् (पुत्रः) यथा भाति तथा सिंहासने किं, तातस्य चरणौ संवाहयतः (तस्य) यत्
सुखं (तत्) तु राजके किं, गुरोः भुक्तोज्झिते या असौ धृतिः भुवनत्रये भुक्ते किं, उज्झितगुरोः राज्यं खलु
आयासः तत्र कश्चित् गुणः अस्ति ॥ शार्दूलविक्रीडितम् ।

Does a son shine so much on a throne as he does when standing on
the ground in front of his father ? Is there the same happiness in
his kingship as is felt on shampooing the feet of his father ? Does
he feel that satisfaction in enjoying the triple worlds that he feels in
partaking of what is left over by his parent after eating ? Kingship
is indeed a trouble for him who has abandoned his parents : is there
any virtue in it ?

Jester—(to himself) How great his passion to serve his parents is ! (Reflecting)
Well, then I will speak like this.

(प्रकाशम्) भो वयस्य, न खल्वहं राज्यसुखमेव केवलमुद्दिश्य
एवं भणामि । अन्यदपि ते करणीयमस्त्येव ।

नायकः—(सस्मितम्) वयस्य, ननु कृतमेव यत्करणीयम् । पश्य ।

न्याय्ये वर्त्मनि योजिताः प्रकृतयः सन्तः सुखं स्थापिताः

नीतो बन्धुजनस्तथात्मसमतां राज्ये च रक्षा कृता ।

दत्तो दत्तमनोरथाधिकफलः कल्पद्रुमोऽप्यर्थिने

किं कर्तव्यमतः परं कथय वा यत्ते स्थितं चेतसि ॥ ८ ॥

1 केवलम् only. 2 उद्दिश्य (+ acc) with reference to, about. 3 अन्यत् other, another. 4 ते = तव thy. 5 न्याय्य right, just, proper. 6 वर्त्मन् n. (loc. s. वर्त्मनि) path. 7 योजित yoked, placed; caus. pp. √ युज् 7u. 8 प्रकृतिः f. (nom. p. प्रकृतयः) subject. 9 सत् a. (nom. p m. सन्तः) good. 10 स्थापित placed, fixed; caus. pp. √ स्था 1p. 11 नीतः led; pp. √ नी 1u. 12 अत्मसमता = मम समता my equality. 13 रक्षा f. protection, security. 14 दत्त given; pp. √ दा 3U. 15 मनोरथः wish. 16 अधिक more. 17 फलम् fruit. 18 दत्तमनोरथाधिकफलः = दत्तं मनोरथात् अधिकं फलम् येन सः 19 कल्पद्रुमः wish-yielding tree. 20 अर्थिन् a. (dat. s. अर्थिने) needy. 21 कर्तव्य = करणीय (ought) to be done; pot. pp. √ कृ 8U. 22 अतः परम् beyond this. 23 कथय tell thou ! लोट् √ कप् 10U. 24 स्थित standing. 25 चेतस् n. (loc. s. चेतसि) mind.

प्रकृतयः न्याय्ये वर्त्मनि योजिताः सन्तः सुखं स्थापिताः तथा बन्धुजनः आत्मसमतां नीतः राज्ये च रक्षा कृता दत्तमनोरथाधिकफलः कल्पद्रुमः अपि अर्थिने दत्तः अतः परं किं कर्तव्यं वा यत् ते चेतसि स्थितं कथय ॥ शाबूँलबिक्रीडितम्

(Aloud) O friend ! I do not, indeed, speak in this way only with respect to the happiness of kingship. There is also something else you ought to do.

Hero— (smiling) Friend, certainly I have done what has to be done. Behold ! My subjects have been set upon the righteous path, the good have been yoked onto happiness, also my relatives have been brought to the same status as mine, and security has been guaranteed in the kingdom, and even the wish-yielding tree that yields more fruits than wished for has been given to the needy. Tell me what more is to be done, or what is in your mind !

विदूषकः— भो वयस्य, अत्यन्तसाहसिको मतङ्गहतकस्ते
प्रतिपक्षः । तस्मिंश्च समासन्नस्थिते ते प्रधानामात्य-
समधिष्ठितमपि न त्वया विना राज्यं सुस्थिरमिति
प्रतिभाति ।

नायकः— धिङ् मूर्ख, मतङ्गो राज्यं हरिष्यतीति शङ्कसे ।

विदूषकः— अथ किम् ।

नायकः— यद्येवं तत्किं न स्यात् । ननु स्वशरीरात् प्रभृति सर्वं
परार्थमेव मया परिपाल्यते । यत्तु स्वयं न दीयते तत्
तातानुरोधात् । तत्किमनेनावस्तुना चिन्तितेन ।

1 अत्यन्त excessive, extreme. 2 साहसिक brutal, violent. 3 हतक (समासान्ते). vile, wretched. 4 प्रतिपक्षः adversary, enemy. 5 समासन्न = समीप near, imminent. 6 तस्मिन् समासन्नस्थिते (loc. abs.) he being near, while he is near. 7 प्रधान chief, principal. 8 अमात्यः minister. 9 समधिष्ठित administered, entrusted; P P. समधि + √ स्था 1 P. 10 प्रधानामात्यसमधिष्ठितम् = प्रधानामात्येन समधिष्ठितम्. 11 विना Prep. (+ acc. & ins.) without. 12 सुस्थिर firm, in fine condition. 13 प्रतिभाति it appears; प्रति + √ भा 2 P. 14 धिक् ind. fie ! 15 मूर्खः idiot. 16 हरिष्यति he will plunder; लृट् √ ह 1 U. 17 शङ्कसे thou fearest; √ शङ्क् 1 A. 18 अथ किम् exactly so. 19 स्वशरीरम् (abl.—रात्) one's own body. 20 प्रभृति ind. (+ abl.) from, since, beginning with. 21 परार्थम् = परेषां अर्थम् for others' sake. 22 परिपाल्यते it is guarded, preserved; कर्मणि लट् परि + √ पाल 10 P. 23 स्वयम् ind. in person, oneself. 24 दीयते it is given; √ दा 3 U. 25 तातानुरोधात् out of regards for father. 26 किम् (+ ins.) what is the use of ? 27 अवस्तु n. meaningless thing.

Jester—Ho my friend, wretched Matanga who is extremely brutal is your adversary. And while he is near, our kingdom, though it is administered by your prime minister, does not appear safe without you.

Hero—Fie ! idiot ! do you fear that Matanga will plunder the kingdom ?

Jester—Exactly so.

Hero—If so, what then ? Everything including my own body is certainly preserved by me for others. However, that I do not give up myself is out of regards for my father. So what is the use of considering such a meaningless thing as this ?

नायक :— (निरूप्य सविस्मयम्) अये, प्राप्ता एव वयं मलयपर्वतम् ।

(समन्तादवलोक्य) अहो रामणीयकमस्य । तथा हि

माद्यद्दिग्गजगण्डभित्तिकषणैर्भग्नस्रवच्चन्दनः

क्रन्दत्कन्दरगह्वरो जलनिधेरास्फालितो वीचिभिः ।

पादालककरक्रमौक्तिकशिलः सिद्धाङ्गनानां गतैः

सेव्योऽयं मलयाचलः किमपि मे चेतः करोत्युत्सुकम् ॥ ६ ॥

1 प्राप्त (nom. p. m. प्राप्ताः) arrived; pp. प्र + √ आप् 5 p. 2 सविस्मयम् ad. in wonder. 3 समन्तात् ind. on all sides. 4 रामणीयकम् beauty, loveliness. 5 अस्य = मलयस्य. 6 तथा हि for, whereas. 7 माद्यत् rutting, being intoxicated; pres. part. √ मद् 4 p. 8 दिग्गजः quarter-elephant. 9 गण्डः cheek. 10 भित्तिः f. fragment, portion. 11 कषणम् friction, rubbing. 12 माद्यद्दिग्गजगण्डभित्तिकषणैः = माद्यतां दिग्गजानां याः गण्डभित्तयः तासां कषणैः. 13 भग्न broken, shattered; pp. √ भञ्ज् 7 p. 14 स्रवत् oozing; pres. part. √ स्र् 1 p. 15 भग्नस्रवच्चन्दनः = भग्नाः स्रवन्तः चन्दनाः यत्र सः 16 क्रन्दत् crying, roaring; pres. part. √ क्रन्द् 1p. 17 कन्दर m. n. valley. 18 गह्वरम् cave. 19 क्रन्दत्कन्दरगह्वरः = क्रन्दन्ति कन्दराणां गह्वराणि यस्मिन् सः 20 जलनिधिः m. (gen. s. जलनिधेः) ocean. 21 आस्फालित shaken, trembled; pp. आ + √ स्फल् 10 U., caus. 1p. 22 वीचिः f. (ins p. वीचिभिः) wave. 23 अलक्तक red lac. 24 रक्त coloured; pp. √ रञ्ज् 1. 4 p. 25 मौक्तिकम् pearl. 26 शिला f. stone. 27 पादालक्तकरक्तमौक्तिकशिलः = पादालक्तकेन रक्ताः मौक्तिकशिलाः यस्मिन् सः 28 अङ्गना woman. 29 गतम् gait 30 सेव्य serviceable, enjoyable. 31 अचलः mountain. 32 किमपि somehow, for some reason. 33 करोति it makes; लट् √ कृ 8 u. 34 उत्सुक eager, anxious.

माद्यद्दिग्गजगण्डभित्तिकषणैः भग्नस्रवच्चन्दनः जलनिधेः वीचिभिः आस्फालितः क्रन्दत्कन्दरगह्वरः सिद्धाङ्ग-
नानां गतैः पादालक्तकरक्तमौक्तिकशिलः सेव्यः अयं मलयाचलः किमपि मे चेतः उत्सुकं करोति ॥ शार्दूलविक्री-
डितम् ।

Hero— (observing in wonder) Ah, we have just arrived at the Mt. Malaya.
(Looking on all sides) How lovely this is ! For,

This enjoyable mountain of Malaya, where the sandal trees ooze out,
being torn up by the frictions of the cheeks of the rutting quarter-
elephants, where the hollows of the ridges are roaring as it is shaken
by the ocean waves and where the pearly rocks are coloured with
the red lac on the feet on account of the gait of the Siddhas' women,
makes my mind anxious for some reason.

तदेष्टारूढ वासयोग्यं किञ्चिदाश्रमपदं निरूपयावः ।

विदूषकः—एवं कुर्वः । (अग्रतः स्थित्वा) एतु भवान् । (आरोहणं नाटयतः)

नायकः—(दक्षिणाक्षिस्पन्दनं सूचयन्) अये !

दक्षिणां स्पन्दते चक्षुः फलाकाङ्क्षा न मे क्वचित् ।

न च मिथ्या मुनिवचः कथयिष्यति किं न्विदम् ॥१०॥

विदूषकः—भो वयस्य, अवश्यमासन्नं ते प्रियं निवेदयति ।

1 तत् so, therefore. 2 अत्र here. 3 आरूढ having ascended, mounted; gerund आ + √ रुह 1 P. 4 कुर्वः we two do; √ कृ 8 U. 5 स्थित्वा having stood; gerund √ स्था 1 P. 6 एतु let him go (come); लोट् √ इ 2 P. 7 आरोहणम् ascending, mounting. 8 नाटयतः they two gesticulate, act; णिजन्तात् लट् √ नट् 1 P. 9 दक्षिण right. 10 अक्षि n. eye. 11 स्पन्दनम् throbbing. 12 दक्षिणाक्षिस्पन्दनम् = दक्षिणस्य अक्षः स्पन्दनम्. 13 सूचयत् (nom. s. m. सूचयन्) indicating; pres. part; √ सूच् 10 U. 14 स्पन्दते it trembles, throbs; √ स्पन्द 1 A. 15 चक्षुस् n. eye. 16 आकाङ्क्षा f. desire, longing. 17 क्वचित् in some place or case. 18 मिथ्या ind. in vain, falsely. 19 मुनिवचस् n. the word of the sages. 20 कथयिष्यति it will tell; लृट् √ कथ् 10 U. 21 नु indeed, possibly. 22 इदम् = दक्षिणाक्षिस्पन्दनम्. 23 अवश्यम् certainly, inevitably. 24 आसन्न near, imminent. 25 ते = तुभ्यम् to thee. 26 प्रियम् favour, dear thing. 27 निवेदयति it informs; णिजन्तात् लट् नि + √ विद् 2 P.

मे दक्षिणं चक्षुः स्पन्दते फलाकाङ्क्षा क्वचित् न, मुनिवचः च न मिथ्या किं नु इदं कथयिष्यति ॥
अनुष्टुप्

Therefore, ascending here let us look for some hermitage site adequate for residence.

Jester— Let us do so. (Standing ahead) May your Honour proceed ! (Both gesticulate ascending.)

Hero—(Indicating a tremor of his right eye) oh ! my right eye throbs, and in no case I long for anything, but the words of the sages are not false : what shall it possibly indicate ?

Jester— O friend, it indicates that something pleasant is surely approaching you.

नायकः—एवं नाम यथाऽऽह भवान् ।

विदूषकः— (बिलोक्य) भो वयस्य, प्रेक्षस्व प्रेक्षस्व । एतत्खलु
सविशेषघनस्निग्धपादपविशोभितं सुरभिहविर्गन्धगभि-
तोद्दामधूमनिर्गममनुद्विग्नसुखनिषण्णश्वापदगणं
तपोवनमिव लक्ष्यते ।

नायकः—सम्यगुपलक्षितम् । तपोवनमेवैतत् । कुतः

1 नाम ind. indeed, probably. 2 आह he said; लिट् √ अह, a defective root which has only 5 forms, viz., आत्थ, आहयुः, आह, आहतुः & आहुः. 3 सविशेष special, particular. 4 पादपः tree. 5 विशोभित decorated, adorned; PP. वि + √ शुभ् 1 A. caus. 6 सविशेषघनस्निग्धपादपविशोभितम् = सविशेषं घनं स्निग्धं पादपं विशोभितम्. 7 सुरभि fragrant. 8 हविस् n. oblation. 9 गन्धः perfume, scent. 10 गर्भित a. pregnant, filled with. 11 उद्दाम continual, excessive. 12 धूमः smoke. 13 निर्गमः coming out. 14 सुरभिहविर्गन्धगभितोद्दामधूमनिर्गमम् = सुरभिः हविर्गन्धः तद्गर्भितः उद्दामः धूमस्य निर्गमः यत्र तत्. 15 अनुद्विग्न unalarmed, unfrightened; PP. अ + उद् + √ विज् 6A. 7P. 16 निषण्ण seated; PP. नि + √ सद् 1 P. 17 श्वापदः animal. 18 अनुद्विग्नसुखनिषण्णश्वापद-गणम् = अनुद्विग्नः सुखेन निषण्णाः ये श्वापदाः तेषां गणः यत्र तत्. 19 इव like. 20 लक्ष्यते it appears; कर्मणि लट् √ लक्ष् 1 A. 10 U. 21 उपलक्षित observed; PP. उप + √ लक्ष्. 22 सम्यक् ad. rightly. 23 एतत् (nom. s. n.) this.

Hero— Yes, probably as you say.

Jester—(looking) O friend, behold, behold ! Certainly this place appears to be a penance-grove, adorned with particularly dense and pleasant trees, where incessant smoke filled with fragrant oblation perfume is floating out and where a herd of unalarmed animals rests in ease.

Hero— Well observed. This is exactly a penance-grove. For ;

वासोऽर्थं दययेव नातिपृथवः कृत्तास्तरूणां त्वचा

भग्नाऽऽलक्ष्यजरत्कमण्डलु नभःस्वच्छं पयो नैर्भरम् ।

दृश्यन्ते त्रुटितोज्झिताश्च बटुभिर्मोऽज्यः क्वचिन्मेखला

नित्याकर्णनया शुकेन च पदं साम्नामिदं पठथते ॥११॥

1 वासस् n. garment, dress. 2 अर्थम् for the sake of, on account of. 3 दया f. (ins. s. दयया) pity, compassion. 4 अतिपृथु a. (nom. P. f. अतिपृथवः) very broad. 5 कृत्त (nom. P. f. कृत्ताः) cut ; PP. √ कृत् 6 P. 6 तरुः m. (gen. P. तरूणाम्) tree. 7 त्वच् f. (nom. P. त्वचः) skin, bark. 8 भग्न broken ; PP. √ भञ्ज् 7P. 9 आलक्ष्य visible. 10 जरत् old. 11 कमण्डलु m. n. water-pot. 12 भग्नालक्ष्य-जरत्कमण्डलु = भग्नाः आलक्ष्याः जरन्तः कमण्डलवः यस्मिन् तत् तथामृतम्. 13 नभस् n. sky. 14 स्वच्छ transparent, clear. 15 नभःस्वच्छम् = नभः इव स्वच्छम्. 16 पयस् n. water. 17 नैर्भर a. pertaining to a cataract or a mountain-brook. 18 दृश्यन्ते they are seen, they are visible ; कर्मणि लट् √ दृश् 1P. 19 त्रुटित broken ; PP. √ त्रुट् 4.6 P. 20 उज्झित abandoned ; PP. √ उज्झ् 6P. 21 बटुः m. (ins. P. बटुभिः) boy. 22 मोञ्ज-जी a. (nom. P. f. मोञ्ज्यः) made of Munja grass. 23 मेखला f. belt, girdle. 24 नित्य constant. 25 आकर्णनया by hearing. 26 शुकः parrot. 27 पदम् a quarter of a stanza. 28 सामन् n. (gen. P., साम्नाम्) the Sāma-Veda. 29 पठथते it is recited ; √ पठ् 1 P.

वासोऽर्थं दयया इव नातिपृथवः तरूणां त्वचः कृत्ताः, नैर्भरं पयः नभःस्वच्छं भग्नाऽऽलक्ष्यजरत्कमण्डलु, बटुभिः त्रुटितोज्झिताः मोञ्ज्यः मेखलाः च क्वचित् दृश्यन्ते, नित्याकर्णनया च इदं साम्नां पदं शुकेन पठथते । शार्दूलविक्रीडितम्

For clothing, the barks of trees are cut thin, as if out of pity (for them), the water of the brook is clear as the sky, in which broken, old water-pots are visible, and in some places girdles made of Munja grass, torn up and then thrown away by the boys, are seen, and due to his constant hearing a parrot recites this hymn of the Sāma-Veda.

तदेहि प्रविश्यावलोकयावः । (प्रवेशं नाटयतः । सविस्मयं विलोक्य) .

अहो नु खलु मुदितमुनिजनप्रविचार्यमाणसन्दिग्धवेदवाक्य-
विस्तरस्य पठद्बटुजनच्छिद्यमानाद्राद्रिसमिधस्तापसकु-
मारिकाऽऽपूर्यमाणबालवृक्षकालवालस्य प्रशान्तरमणीयता
तपोवनस्य । इह हि

1 प्रविश्य having entered ; gerund प्र + √ विश् 6P. 2 प्रवेशः entrance.
3 मुक्ति glad, satisfied. 4 मुनिजनः sages, ascetics. 5 प्रविचार्यमाण being discussed ;
caus. Pres. Part. Pass. प्र + वि + √ चर् 1 P. 6 सन्दिग्ध doubtful, obscure.
7 वेदः Veda the oldest Hindu Scripture. 8 वाक्यम् sentence, passage. 9 विस्तरः
abundance, expanse. 10 मुदितमुनिजनप्रविचार्यमाणसन्दिग्धवेदवाक्यविस्तरस्य = मुदितेन मुनिजनेन
प्रविचार्यमाणः सन्दिग्धः वेदवाक्यविस्तरः यस्मिन् तस्य. 11 पठत् reading ; Pres Part. √ पठ् 1 P.
12 बटुजनः boys. 13 छिद्यमान being lopped, cut ; pres. Part. Pass. √ छिद् 7 U.
14 आद्रं wet, fresh. 15 आद्राद्रिं very wet, very fresh. 16 समिध् f. fire-wood, fuel.
17 पठद्बटुजनच्छिद्यमानाद्राद्रिसमिधः = पठता बटुजनेन छिद्यमानाः आद्राद्रिः समिधः यस्मिन् तस्य.
18 तापसः hermit. 19 कुमारिका f. girl, virgin. 20 आपूर्यमाण being filled ; Pres.
Part. Pass. आ + √ पूर् 10 U. 21 बाल young. 21 वृक्षकः tree. 22 आलवालम्
water-basin around a tree. 23 तापसकुमारिकापूर्यमाणबालवृक्षकालवालस्य = तापसकुमारिकाभिः
आपूर्यमाणानि बालवृक्षकाणां आलवालानि यस्मिन् तस्य. 24 प्रशान्ति peaceful, serene. 25
रमणीयता f. charm, delightfulness. 26 इह = तपोवने.

So come, let us enter and see. (Both men enter, looking in wonder-
ment). O how serene is the charm of this penance-grove, where
many doubtful passages of the Vedas are being discussed by the
self-contented sages, where very wet and fresh fuel-woods are being
lopped off by the boys reciting (Mantras), and where the hermit-
girls are filling up the basins of the young trees (with water) !

For here

मधुरमिव वदन्ति स्वागतं भृङ्गशब्दे-

नतिमिव फलनम्रैः कुर्वतेऽमी शिरोभिः ।

मम ददत इवाध्यं पुष्पवृष्टीः किरन्तः

कथमतिथिसपर्यां शिक्षिताः शाखिनोऽपि ॥१२॥

तन्निवासयोग्यमिदं तपोवनम् । मन्ये भविष्यतीह वसतामस्माकं निर्वृतिः ।

विदूषकः—भो वयस्य, किं खलु एते ईषद्वलितकन्धरा निश्चल-

मुखापसरहरदलितदर्भकवलाः । समुन्नमितदत्तौककर्णाः

सुखनिमीलितलोचना आकर्णयन्त इव हरिणा लक्ष्यन्ते ।

1 मधुर melodious. 2 वदन्ति they say; √ वद् 1P. 3 स्वागतम् welcome. 4 भृङ्गशब्दः humming sound of bees. 5 नतिः f. bow. 6 नम्र a. bent. 7 कुर्वते they make; √ कृ 8 U. 8 शिरस् n. (ins. P. शिरोभिः) head. 9 मम = ममम्. 10 ददते they give; दत् √ दा 3 U. 11 अध्यम् offering. 12 पुष्पम् flower. 13 वृष्टिः f. (acc. P. वृष्टीः) shower. 14 किरत् (nom. p.m. किरन्तः) scattering; pres. part. √ कृ 6 P. 15 अतिथिसपर्यां f. hospitality or service to guests. 16 शिक्षित learned; PP. √ शिक्ष 1 A. 17 शाखिन् m. (nom. P. शाखिनः) tree. 18 मन्ये I think; √ मन् 4 A. 19 वसत् (gen. p. m. वसताम्) dwelling; pres. part; √ वस् 1 P. 20 निर्वृतिः f. satisfaction. 21 ईषत् a little. 22 वलित bent round; pp. √ वल् 1 A. 23 कन्धरः neck. 24 ईषद्वलितकन्धराः = ईषत् वलिताः कन्धराः यैः ते. 25 निश्चल immovable. 26 मुखम् mouth. 27 अपसरत् dropping; pres. part अप + √ सृ 1 P. 28 दर a. little. 29 दलित chewed, torn; pp. √ दल् 1P. 30 दर्भः a kind of grass. 31 कवल m. n. mouthful. 32 निश्चलमुखापसरहरदलितदर्भकवलाः = निश्चलमुखेभ्यः अपसरन्तः दरदलिताः दर्भकवलाः येषां ते. 33 समुन्नमित uplifted. 34 कर्णः ear. 35 समुन्नमितदत्तौककर्णाः = समुन्नमितः दत्तः एकः कर्णः यैः ते. 36 आकर्णयन्ते they listen; आ + √ कर्ण. 37 हरिणः deer.

अमी शाखिनः मधुरं स्वागतं भृङ्गशब्दः वदन्ति इव, फलनम्रैः शिरोभिः नतिं कुर्वन्ते इव, पुष्पवृष्टीः किरन्तः मम अर्घ्यं ददते इव, कथं अतिथिसपर्यां अपि शिक्षिताः ॥ मालिनी.

These trees give out, as it were, a melodious welcome by the humming sound of the bees, seem to make a bow with their heads bent low on account of the fruits and to give me a present by scattering showers of the flowers:— how have they learnt the service to guests, even ? So this penance-grove is fit for residence. I think we will be satisfied by dwelling here.

Jester—O friend, what is it that these deer seem to listen, with a mouthful of half-chewed Darbha grass dropping from their unmoved mouths, attentively pricking up one ear, bending round their necks a little, happily closing their eyes ?

नायक :—(कर्ण दत्त्वा) सखे, सम्यगुपलक्षितम् । तथाहि

स्थानप्राप्त्या दधानं प्रकटितगमकां मन्द्रतारव्यवस्थां
निर्ह्रादिन्या विपञ्च्या मिलितमलिरुतेनेव तन्त्रीस्वरेण ।

एते दन्तान्तरालस्थिततृणकवलच्छेदशब्दं नियम्य

व्याजिह्वाङ्गाः कुरङ्गाः स्फुटललितपदं गीतमाकर्णयन्ति ॥१३॥

विदूषकः—भो वयस्य, कः पुनरेष तपोवने गायति ।

1 दत्त्वा having given (pricked up) gerund ✓ दा 3 U. 2 सखि m. (voc. s. सखे) friend. 3 स्थानम् place, position. 4 प्राप्तिः f. obtaining. 5 स्थानप्राप्त्या by obtaining due places. 6 दधान (acc. s. n. दधानम्) placing, containing; pres. part. ✓ दा 3 U. 7 प्रकटित manifest. 8 गमकः name of a musical note. 9 प्रकटितगमकम् = प्रकटिताः गमकाः यस्यां ताम्. 10 मन्द्र deep. 11 तार high. 12 व्यवस्था f. state, arrangement. 13 निर्ह्रादिन् a. (gen. s. f. निर्ह्रादिन्याः) sounding. 14 विपञ्चिः f. (gen. s. विपञ्च्याः) lute. 15 मिलित met, joined; pp. ✓ मिल् 6P. 16 अलिः m. bee. 17 रुतम् (ins. s. रुतेन) cry, humming. 18 तन्त्री f. string. 19 स्वरः sound. 20 दन्तः tooth. 21 अन्तरालम् space, inside. 22 स्थित staying. 23 तृणम् grass. 24 कवल m. n. morsel, mouthful. 25 छेदः cutting, 26 शब्दः sound 27 दन्तान्तरालस्थिततृणकवलच्छेदशब्दम् = दन्तयोः अन्तराले स्थितस्य तृणकवलस्य छेदशब्दम्. 28 नियम्य having stopped; gerund नि + ✓ यम् 1 U. 29 व्याजिह्वा a. crooked, oblique. 30 अङ्गम् body. 31 व्याजिह्वाङ्गा = व्याजिहां अङ्गं येषां ते. 32 स्फुट clear. 33 ललित amorous, lovely. 34 पद m. n. wording. 35 स्फुटललितपदम् = स्फुटानि ललितानि पदानि यस्मिन् तत्. 36 गीतम् song. 37 गायति he sings; लट् ✓ गे 1 P.

एते कुरङ्गाः व्याजिह्वाङ्गाः दन्तान्तरालस्थिततृणकवलच्छेदशब्दं नियम्य स्थानप्राप्त्या प्रकटितगमकां मन्द्रतारव्यवस्थां दधानं निर्ह्रादिन्याः विपञ्च्याः अलिरुतेन इव तन्त्रीस्वरेण मिलितं स्फुटललितपदं गीतं आकर्णयन्ति ॥ स्रग्धरा.

Hero— (listening) Friend, Well observed ! For

These deer with their bodies bent round, stopping the chewing noise of the morsels of grass sticking in between the teeth, are listening to a song, whose clear and lovely wording is in harmony with the string-sound of a lute resembling the humming of bees, and which contains an arrangement of deep and high cadence with the Gamakas manifest by obtaining their due places.

Jester— O friend, but who is singing in the penance-grove ?

नायकः—यथेताः कोमलाङ्गलितलाभिहन्यमानाः नातिस्फुटं
क्वणन्ति तन्त्र्यस्तथा काकलीप्रधानं गीयत इति तर्कयामि ।

(अङ्गुल्यग्रेणागतो निर्दिशन्) अस्मिन्नायतने देवतामाराधयन्ती
काचिद्व्या योषिदुपवीणयति ।

विदूषकः—भो वयस्य, एहि आवामपि देवतायतनं प्रेक्षावहे ।

नायकः—वयस्य, साधूक्तं खलु भवता । वन्द्याः खलु देवताः ।
(उपसर्पन् सहसा स्थित्वा) वयस्य, कदाचिद् द्रष्टुमनर्होऽयं
स्त्रीजनो भवति ।

1 एताः तन्त्र्यः (s. तन्त्री) these strings. 2 कोमल tender, delicate. 3 अङ्गुलि f. finger. 4 तल m. n. surface. 5 अभिहन्यमान being beaten, stricken ; Pres. Part. Pass. अभि + √ हन् 2 P. 6 कोमलाङ्गलितलाभिहन्यमानाः = कोमलैः अङ्गुलितलैः अभिहन्यमानाः. 7 नातिस्फुटम् ad. not very distinctly. 8 क्वणन्ति they hum, sound ; लट् √ क्वण् 1 P. 9 काकली f. low of sweet tone. 10 प्रधान chief, principal. 11 गीयते it is sung ; कर्मणि लट् √ गे 1 P. 12 तर्कयामि 2 conjecture, suppose ; √ तर्क् 10 U. 13 अग्रम् (ins. s. अग्रेण) tip. top. 14 निर्दिशत् (nom. s. m. निर्दिशन्) pointing ; Pres. Part. निस् + √ दिश् 6U. 15 आयतनम् altar, temple. 16 देवता f. deity. 17 आराधयत् (nom. s. f. आराधयन्ती) propitiating ; Pres. Part. caus. आ + √ राष् 5 P. 18 काचित् योषित् some young lady. 19 दिव्य a. (f. दिव्या) sacred, divine. 20 उपवीणयति (नामघातुः) she plays on a lute. 21 आवाम् we two. 22 प्रेक्षावहे we see ; लट् प्र + √ ईक्ष् 1 A. 23 साधु well. 24 उक्त said ; PP. √ वच् 2 P. √ वृ 2U. 25 वन्द्य adorable. 26 उपसर्पत् (nom. s. m. उपसर्पन्) approaching ; Pres. Part. उप + √ सर्प् 1 U. 27 द्रष्टुम् to see ; inf. √ दृश् 1 P. 28 स्त्रीजनः woman.

Hero— As these strings being stricken by some delicate finger-tips sound not very distinctly I conjecture that a song mostly consisting of Kākali is being sung. (Pointing in front with his finger-tip.) In this altar some divine young lady is playing on a lute, propitiating a deity.

Jester— O friend, come, let us see the god's altar, too.

Hero— Friend, you have well spoken. Really adorable are the gods. (Approaching and then stopping all of a sudden) O friend, there might be some women not fit to be seen at any time.

तदावां तमालगुल्मान्तरितौ पश्यन्ताववसरं प्रतिपालयावः ।

(तथा कुरुतः)

(ततः प्रविशति भूमावपविष्टा बीणां वादयन्ती मलयवती चैटी च)

नायिका—(गायति)

उत्फुल्लकमलकेसरपरागगौरद्युते मम हि गौरि ।

अभिवाञ्छितं प्रसिध्यतु भगवति युष्मत्प्रसादेन ॥१४॥ आर्या

नायकः—(कणं दत्त्वा) वयस्य, अहो गीतम् । अहो वाद्यम् ।

1 तत् so. 2 तमाल : name of a tree. 3 गुल्म m. n. thicket, bush. 4 अन्तरित (nom. d. p. अन्तरितौ) concealed ; PP. अन्तर् + √ इ 2 P. 5 तमालगुल्मान्तरितौ = तमालानां गुल्मेन अन्तरितौ भूत्वा. 6 पश्यत् (nom. d. m. पश्यन्ती) beholding ; Pres. Part. √ दृश् 1 P. 7 अवसरः = chance, opportunity. 8 प्रतिपालयावः we two wait for ; प्रति + √ पाल् 10 P. or caus. 9 कुरुतः they two do ; √ कृ 8 U. 10 ततस् ind. then, at that time. 11 भूमिः f. (loc. s. भूमौ) earth, ground. 12 उपविष्ट seated ; PP. उप + √ विष् 6 P. 13 बीणा f. lute, 14 वादयत् (nom. s. f. वादयन्ती) playing on an instrument ; caus. Pres. Part. √ वद् 1 P. 15 मलयवती = नायिका the heroine of this play. 16 उत्फुल्ल a. full-blown. 17 कमलम् lotus. 18 केसर m. n. filament. 19 परागः pollen, dust. 20 गौर fair, white. 21 द्युतिः f. beauty, hue. 22 उत्फुल्लकमलकेसरपरागगौरद्युते = उत्फुल्लस्य कमलस्य ये केसराः तेषां परागः तद्वत् गौरा द्युतिः यस्याः सा तत्सम्बोधनम्. 23 गौरी f. (voc. गौरि) goddess पार्वती. 24 अभिवाञ्छितम् wish. 25 प्रसिध्यतु let it be accomplished ; लोट् प्र + √ सिष् 4 P. 26 भगवती f. (voc. s. भगवति) goddess. 27 युष्मत् = युष्माकम्. 28 प्रसादः favour. 29 वाद्यम् instrumental music. 30 गीतम् song.

Therefore, concealing ourselves behind the Tamāla thicket let us observe and wait for a chance. (Both do so.) (At that time appear the heroine Malayavati seated on the ground, playing on a lute, and her maid.)

Heroine— (Sings)

O goddess Gāurī who bear the hue as fair as the pollen of the filaments of a full-blown lotus ! May my wish be by your favour accomplished !

Hero — (pricking up his ears) Friend, O wonderful song !

O wonderful instrumental music !

व्यक्तिर्व्यञ्जनधातुना दशविधेनाप्यत्र लब्धाऽमुना
विस्पष्टो द्रुतमध्यलम्बितपरिच्छिन्नस्त्रिधाऽयं लयः ।
गोपुच्छाप्रमुखाः क्रमेण यतयस्त्रिष्वपि सम्पादिता-
स्तत्त्वौघानुगताश्च वाद्यविधयः सम्यक्त्रयो दर्शिताः ॥१५॥

चेटी— (सप्रणयम्) भर्तृदारिके, चिरं खलु वादयन्त्याः कुतो न
परिश्रमोऽग्रहस्तयोः ।

1 व्यक्तिः f. manifestation, distinctness. 2 व्यञ्जनधातुः m. the tenfold method of producing musical notes on the lute. 3 दशविध (ins. s. दशविधेन) tenfold. 4 अत्र = गीते in this song. 5 लब्ध obtained; PP. √लभ् 1A. 6 अमुना (m.) by this—. 7 विस्पष्ट clear. 8 द्रुत quick. 9 मध्य middle. 10 लम्बित slow. 11 परिच्छिन्न divided, determined; PP. परि + √छिद् 7U. 12 त्रिधा in three ways. 13 द्रुतमध्यलम्बितपरिच्छिन्नः = द्रुतः मध्यः लम्बितः तैः परिच्छिन्नः 14 लयः timing, tempo. 15 गोपुच्छा f. kind of pause in music. 16 प्रमुखा (समासान्ते) headed by. 17 क्रमेण in due order. 18 यतिः f. (P. यतयः) pause in music. 19 त्रि (m. त्रयः, f. तिस्रः, n. त्रीणि) three. 20 सम्पादित effected, produced; caus. PP. सम् + √पद् 4A. 21 तत्त्व, औघ, अनुगत are the three modes of instrumental music. 22 विधिः m. (P. विधयः) method, mode. 23 दर्शित shown; caus. PP. √दृश् 1P. 24 सप्रणयम् ad. affectionately. 25 भर्तृदारिका f. princess. 26 चिरम् for a long time. 27 परिश्रमः fatigue. 28 अग्रहस्तः finger.

अत्र दशविधेन अमुना व्यञ्जनधातुना अपि व्यक्तिः लब्धा द्रुतमध्यलम्बितपरिच्छिन्नः अयं लयः त्रिधा विस्पष्टः गोपुच्छाप्रमुखाः तिस्रः यतयः अपि क्रमेण सम्पादिताः तत्त्वौघानुगताः च त्रयः वाद्यविधयः सम्यक् दर्शिताः । शार्दूलविक्रीडितम्

Here through this ten-fold method of musical notes distinctness has been procured, this timing determined by quick, medium and slow sounds has been manifest in the three ways, the three pauses headed by the Gopucchā have also been duly effected and the three modes of instrumental music, viz., Tattva, Aūgha and Anugata, have been rightly displayed.

Maid— (affectionately) O princess, why do you not feel tired in your fingers as you are playing on the lute for a long time ?

नायिका—(साधिक्षेपम्) हज्जे, कुतो मे देव्याः पुरतो वीणां

वादयन्त्या अग्रहस्तयोः परिश्रमः ।

चेटी— भर्तृदारिके, ननु भणामि किमेतस्या निष्करुणायाः
पुरतो वादितेन । या एतावन्तं कालं कन्यकाजनदु-
ष्करैर्नियमोपासनैराराधयन्त्या अद्यापि न ते प्रसादं
दर्शयति ।

विदूषकः—कन्यका खल्वेषा । किं न प्रेक्षावहे ।

नायकः—को दोषः । निर्दोषदर्शनाः कन्यका भवन्ति ।

1 अधिक्षेपः abuse, dismissal. 2 साधिक्षेपम् ad. in refutation. 3 हज्जे (voc.)
o maid! 4 मे = मम. 5 देवी f. (gen. s. देव्याः) goddess. 6 पुरतस् ind. (+ gen.)
in front of. 7 वादयन्त्याः is connected to मे. 8 ननु certainly. 9 भणामि I say,
speak; √ भण् 1 P. 10 एतस्याः = देव्याः गौर्याः. 11 निष्करुण a. (gen. s. निष्करुणायाः)
pitiless, cruel. 12 वादितम् (ins. s. वादितेन) playing on a lute. 13 किम् + ins.
what is the use of..... 14 या = देवी गौरी. 15 कन्यका f. girl, virgin.
16 दुष्कर difficult, arduous. 17 नियमः restraint, penance. 18 उपासनम् worship.
19 अद्य today, now. 20 ते = तव. 21 दर्शयति she shows; णिजन्तात्लद् √ दृश् 1 P.
22 एषा she. 23 दोषः fault, blemish. 24 निर्दोष faultless. 25 दर्शनम् sight,
appearance, seeing. 26 निर्दोषदर्शनाः = निर्दोषं दर्शनं यासां ताः. 27 भवन्ति they are; लद्
√ भू 1 P.

Heroine— (in refutation) O maid, how can my fingers be tired while I am
playing on the lute in front of the goddess ?

Maid— O princess, certainly I dare say, what is the use of playing on it in
front of this pitiless goddess who would not even today show
you her favour, though you are propitiating her by means of
penance and worship, which are arduous for a girl ?

Jester— She is really a girl ! Why do we not see her ?

Hero— No fault. It is not a fault to see girls (girls have a faultless
appearance.)

किंतु कदाचिदस्मान् दृष्ट्वा बालभावसुलभलज्जासाध्वसाञ्च
चिरमिह तिष्ठेत् । तदनेनैव लताजालान्तरेण पश्यावः ।

विदूषकः—एवं कुर्वः । (उभौ पश्यतः)

विदूषकः—(दृष्ट्वा सविस्मयम्) भो वयस्य, प्रेक्षस्व प्रेक्षस्व । अहह
आश्चर्यम् । न केवलं वीणाविज्ञानेनैव सुखं करोति । यावत्
अनेन वीणाविज्ञानानुरूपेण रूपेणापि अक्षणोः सुखमुत्पाद-
यति, का पुनरेषा । किं तावत् देवी । अहोस्विदनागकन्यका ।
अहोस्वित् विद्याधरदारिका । अहोस्वित् सिद्धकुलसम्भवेति ।

1 किंतु but. 2 अस्मान् us. 3 बालभावः boyhood, virginhood. 4 सुलभ easily obtainable, natural. 5 लज्जा f. bashfulness. 6 साध्वसम् fear. 7 बालभावसुलभलज्जा-साध्वसात् = बालभावेन सुलभायाः लज्जायाः साध्वसात् च. 8 तिष्ठेत् she may stay ; विधिलिङ्, √ स्था 1 P. 9 लता f. creeper. 10 जालम् network, mass. 11 अन्तरेण ind. from inside, out of, through. 12 अहह, ah, oh, alas ! 13 आश्चर्यम् wonder, miracle. 14 न केवलम् not only—but. 15 विज्ञानम् skill, knowledge. 16 सुखम् joy. 17 करोति she makes. √ कृ 8 U. 18 यावत् तावत् while, as much as. 19 अनुरूप a. (ins. s. अनुरूपेण) resembling, befitting. 20 रूपम् form, beauty. 21 अक्षि n. (gen. d. अक्षणीः) eye. 22 उत्पादयति she creates ; णिजन्तात्लट् उद् + √ पद् 4 A. 23 पुनर् again, but. 24 अहोस्वित् ind. Oh ! ah ! what ! (to express doubt, wonder, etc.). 25 दारिका girl. 26 कुलम् family. 27 सम्भवः birth. 28 सिद्धकुल-सम्भवा = सिद्धानां कुले सम्भवः यस्याः साः

But whenever she detects us, she may not stay here for a long time through bashfulness and fear natural in virginhood. Let us, therefore, behold her through this network of creepers.

Jester— Let us do so. (Both observe.)

Jester— (looking in wonderment) Hallo friend, see, see ! Ah, ah, wonderful ! Not only she gives us a joy by her knowledge of lute, but by this beautiful form befitting her knowledge of lute she gladdens the eyes. After all who is she ? Is she a goddess ? Oh ! is she a girl of the Nāgas ? Oh ! a girl of the Vidyādhara ? Oh ! was she born in the race of the Siddhas ?

नायकः— (सस्पृहमवलोक्य) वयस्य, केयमिति नावगच्छामि ।

एतत्पुनरहं जानामि ।

स्वर्गस्त्री यदि तत्कृतार्थमभवच्चक्षुःसहस्रं हरे—

नागी चेन्न रसातलं शशभृता शून्यं मुखेऽस्याः स्थिते ।

जातिर्नः सकलान्यजातिजयिनी विद्याधरी चेदियं

स्यात् सिद्धान्वयजा यदि त्रिभुवने सिद्धाः प्रसिद्धास्ततः ॥१६॥

विदूषकः— (नायकमवलोक्य सहर्षमात्मगतम्) दिष्ट्या चिरस्य तावत् कालस्य

पतितः खल्वेष गोचरे मन्मथस्य । (आत्मानं निदिश्य भोजनमभिनीय)

1 स्पृहा f. envy. 2 सस्पृहम् = स्पृहासहितम् enviously. 3 अवगच्छामि I know ; अव + √ गम् 1 P. 4 जानामि I know ; √ ज्ञा 9 U. 5 स्वर्गस्त्री f. nymph. 6 यदि = चेत् if. 7 तत् = तर्हि then. 8 कृतार्थम् = कृतः अर्थः येन तत्. contented, with one's wish accomplished. 9 अभवत् it was ; लङ् √ भू 1 P. 10 चक्षुःसहस्रम् a thousand eyes. 11 हरिः m. (gen. s. हरेः) Indra, 12 रसातलम् the Nāgas' nether world. 13 शशभृत् m. (ins. s. शशभृता) moon. 14 शून्यं devoid of, empty. 15 अस्याः मुखे स्थिते (loc. abs.) while there is her face. 16 जातिः f. caste, race. 17 नः = अस्माकम्. 18 सकल all, entire. 19 जयिन् a. (f. जयिनी) conquering, vanquishing. 20 स्यात् she might be ; विधिलिङ् √ अस् 2 P. 21 अन्वयः race, family. 22 ज a. (f. जा) (समासान्ते) born in. 23 त्रिभुवनम् the triple world. 24 प्रसिद्ध a. famous. 25 दिष्ट्या fortunately. 26 पतित fallen ; pp. √ पत् 1 P. 27 गोचरः scope, range 28 मन्मथः cupid. 29 अभिनीय having acted ; gerund अभि + √ नी 1 U. 30 भोजनम् eating, food.

यदि इयं स्वर्गस्त्री तत् हरेः चक्षुःसहस्रं कृतार्थं अभवत्, नागी चेत् अस्याः मुखे स्थिते रसातलं शशभृता शून्यं न, इयं विद्याधरी चेत् नः जातिः सकलान्यजातिजयिनी यदि सिद्धान्वयजा स्यात् ततः सिद्धाः त्रिभुवने प्रसिद्धाः ॥ शार्दूलविक्रीडितम्

Hero— (enviously looking) Friend, I do not know who she is, but I know this ; If she were a divine nymph, Indra's thousand eyes should be contented, if she were a Nāga, the nether world would not be devoid of a moon while her face is there, if she were a girl of the Vidyā-dharas, our race would be triumphant over all other races, and were she born in the Siddhas' race, they should be renowned in the three worlds.

Jester— (looking at the hero, joyfully to himself) Fortunately after a long time he has now fallen within the range of Cupid (pointing himself and gesticulating eating.)

अथवा नहि नहि, ममैवैकस्य ब्राह्मणस्य ।

चेटी— (सप्रणयम्) भर्तृदारिके, ननु भणामि किमेतस्या
निष्करुणायाः पुरतो वादितेन । (इति वीणामाक्षिपति)

नायिका— (सरोषम्) हज्जे, मा भगवतीं गौरीमधिक्षिप ।

नन्वद्य कृतो मे भगवत्या प्रसादः ।

चेटी— (सहर्षम्) भर्तृदारिके, कथ्य तावत् कीदृशः ।

नायिका—हज्जे, जानामि अद्य स्वप्ने एतामेव वीणां वादयन्ती
भगवत्या गौर्या भणितास्मि । 'वत्से मलयवति, परितुष्टास्मि
तवैतेन वीणाविज्ञानातिशयेनानयां च बालजनदुष्करया
असाधारणया ममोपरि भक्त्या ।

1 अथवा or yet, moreover. 2 आक्षिपति she throws off; आ + √ क्षिप् 6 U.
3 रोषः anger. 4 सरोषम् angrily. 5 अधिक्षिप offend, accuse thou! लोट् अधि +
√ क्षिप् 6 U. 6 कथ्य tell thou! लोट् √ कथ् 10 U. 7 तावत् just now. 8 कीदृश a. of
what kind. 9 स्वप्नः (loc. s. स्वप्ने) dream, sleep. 10 भणित (nom. s. f. भणिता)
spoken, told; pp. √ भण् 1 P. 11 वत्स (voc s. f वत्से) dear child. 12 परितुष्ट
pleased, satisfied; pp. परि + √ तुष् 4 P. 13 अतिशयः excess. 14 वीणाविज्ञानातिशयेन
= वीणाविज्ञानस्य अतिशयेन. 15 असाधारणः a. (ins. s. f. असाधारणया) uncommon, unique.
16 उपरि over, towards. 17 भक्तिः f. (ins. s. भक्त्या) devotion. 18 वादयन्ती =
नायिका अहम्.

Or nay nay, within the range of this Brahmin as I am.

Maid— (affectionately) O princess, certainly I say, what is the use of playing
on the lute before this cruel goddess? (Thus she throws off the lute).

Heroine— (angrily) O maid, do not offend Goddess Gaūrī! Truly the
goddess bestowed upon me a favour today.

Maid— (joyously) O princess, now tell me what kind of.

Heroine— O maid, I am sure I was addressed by the Goddess, Gaūrī in my
dream today as I was playing on this lute;—"Dear Child Malayavati,
I am pleased with this excellent lute—knowledge and this unique
devotion of yours towards me that is arduous for a young person.

तद् विद्याधरचक्रवर्ती अचिरेणैव ते पाणिग्रहणं
निर्वर्तयिष्यति ।'

चेटी—(सहस्रम्) भर्तृदारिके, यद्येवं तत् कस्मात् स्वप्नः अयं
भण्यते । ननु हृदयस्थितो वरो देव्या दत्तः ।

विदूषकः—(श्रुत्वा) भो वयस्य, अवसरः खल्वेषोऽस्माकं देवीदर्शनाय ।
तदेहि उपसर्पावः ।

नायकः—न तावत् प्रविशामि ।

विदूषकः—(अनिच्छन्तमपि नायकं बलादाकृष्योपसृत्य) स्वस्ति भवत्यै ।

भवति, सत्यमेव चतुरिका भणति वर एव स देव्या दत्तः ।

नायिका—(ससाध्वसमुत्तिष्ठन्ती नायकमुद्दिश्य) हज्जे, को नु खल्वेषः ।

1 चक्रवर्तिन् m. (nom. s. चक्रवर्ती) emperor. 2 विद्याधरचक्रवर्ती = विद्याधराणां
चक्रवर्ती जीमूतबाहनः 3 अचिरेण before long, soon. 4 पाणिग्रहणम् marriage. 5 निर्वर्तयिष्यति
he will do, finish; णिजन्तालृट् निस् + √ वृत् 1A. 6 कस्मात् why. 7 भण्यते it is
said; कर्माणि लट् √ भण् 1P. 8 हृदयम् heart. 9 स्थित fixed; pp. √ स्था 1P.
10 वरः bridegroom. 11 दत्त given; pp. √ दा 3U. 12 देवीदर्शनम् (dat. s. — शंनाय)
queen's audience. 13 अनिच्छत् (acc. s. अनिच्छन्तम्) unwilling. 14 बलात् by force.
15 आकृष्य having pulled; gerund, आ + √ कृष् 6U. 16 स्वस्ति ind. (+dat.) hail
to! 17 सत्यम् truly. 18 उद्दिश्य pointing, regarding.

On that account, the universal monarch of the Vidyādhara will
marry you before so long."

Maid — (with joy) O princess, if it is so, why do you mention this dream ?
Surely a bridegroom fixed in your heart has been given to you by
the goddess.

Jester— O friend, this is the chance to have an audience with our queen.
So come, let us approach (her).

Hero— I do not enter now.

Jester— (pulling the unwilling hero by force and approaching) Hail to your
ladyship ! Lady, is it true that the maid said that your bridegroom
was given to you by the goddess ?

Heroine— (standing up in fear, pointing the hero) O maid, who is this man ?

चेटी—(नायकं निरूप्यापवार्यं) अनयाऽनन्यसदृश्या आकृत्या एष स
भगवत्या प्रसादीकृत इति तर्कयामि ।

(नायिका सस्पृहं सलज्जञ्च नायकमवलोकयति ।)

नायक :— तनुरियं तरलायतलोचने
श्वसितकम्पितपीनघनस्तनि ।

श्रममलं तपसैव गता पुनः

किमिति सम्भ्रमकारिणि खिद्यसे ॥१७॥

नायिका— (अपवार्यं) हञ्जे, अतिसाध्वसेन न शक्नोमि एतस्याभिमुखी
स्थातुम् । (नायकं तिर्यक् सलज्जञ्च पश्यन्ती किञ्चित् पराङ्मुखी तिष्ठति ।)

1 अपवार्यं aside, apart (a dramatic term indicating that the person addressed only hears the speech.) 2 अनन्य = न अन्य, unique, not other. 3 सदृश्या a. (ins. s. f. सदृश्या) like, resembling. 4 आकृतिः f. (ins. s. आकृत्या) form, noble appearance. 5 प्रसादीकृत favoured, offered as a favour. 6 सलज्जम् bashfully. 7 तनुः f. body. 8 तरल tremulous. 9 आयत long, large. 10 लोचनम् eye. 11 इयम् f. this. 12 तरलायतलोचने = तरले आयते लोचने यस्याः सा तत्संबोधनम्. 13 श्वसितम् breathing, sighing. 14 कम्पित shaken; PP. √ कम्प् 1 A. 15 पीन fat, plump. 16 घन hard. 17 स्तनः breast. 18 श्वसितकम्पितपीनघनस्तनि = श्वसितेन कम्पितौ पीनौ घनौ च स्तनौ यस्याः सा तत्सम्बोधनम्. 19 श्रमः fatigue. 20 श्रमम् गता तनुः this body is wearied. 21. अलम् completely, too much. 22 तपस् n. (ins. s. तपसा) penance, 23 किमिति what for, why. 24 सम्भ्रमः haste, 25. कारिन् a. (voc. s. f. कारिणि) making, doing. 25 खिद्यसे thou art troubled; लट् √ खिद् 4.7A. 26 शक्नोमि I am able; लट् √ शक् 5 P.

तरलायतलोचने श्वसितकम्पितपीनघनस्तनि सम्भ्रमकारिणि ! इयं तनुः तपसा एव अलं श्रमं गता, पुनः किमिति खिद्यसे ॥ द्रुतविलम्बितम्

Maid— (observing the hero, aside) In view of this unique, noble appearance he is the very one offered to you by the goddess, I suppose. (The heroine looks at the hero enviously and bashfully.)

Hero— O tremulous and large-eyed one, this thy body is completely wearied due to penance, O hasty one whose plump and hard breasts are shaken by breathing ! Why dost thou again exhaust thyself ?

Heroine— (aside) Ah maid ! out of my excessive fear I cannot stand face to face with him. (Turning a side-glance to the hero bashfully, she stands away a little.)

चेटी—भर्तृदारिके, किमेतम् ।

नायिका—हञ्जे, न शक्नोमि एतस्यासन्ने स्थातुम् ।

तदेहान्यतो गच्छावः । (उत्थातुमिच्छति)

विदूषकः—भोः, बिभेति खल्वेषा । मम पठितविद्यामिव मुहूर्तं धारयामि ।

नायकः—को दोषः ।

विदूषकः—भवति, किमत्र युष्माकं तपोवने ईदृश आचारः ।

येनातिथिरागतो वाङ्मात्रेणापि न सम्भाव्यते ।

चेटी— (नायिकां दृष्ट्वाऽऽश्चर्यमगतम्) अनुरज्यत इवात्रैतस्या दृष्टिः ।

भवतु, एवं तावद् भणिष्यामि (प्रकाशम्) भर्तृदारिके, युक्तं

भणिति ब्राह्मणः । उचितः खलु तेऽतिथिजनसत्कारः ।

1 आसन्न near, close to. अन्यतस् ind. elsewhere. 3 इच्छति she wishes ; √ इष्
6 P. 4 बिभेति she fears ; √ भी 3 U. 5 पठित read, learned ; PP. √ पठ् 1 P.
6 विद्या f. knowledge, learning. 7 मुहूर्तम् for a moment. 8 धारयामि I hold ;
√ धृ 10 U. 9 ईदृश a. of this kind. 10 आचारः conduct, custom. 11 येन
hereby, since. 12 आगत come ; PP. आ + √ गम् 1 P. 13 वाङ् f. word. 14 मात्र
suffix. only, alone. 15 सम्भाव्यते he is honoured ; णिजन्तात्कर्मणि लट् सम् + √
भू 1 P. 16 अनुरज्यते it is delighted ; कर्मणिलट् अनु + √ रञ्ज् 1.4 U. 17 दृष्टिः
f. eye. 18 युक्तम् befittingly. 19 उचितः proper. 20 अतिथिजनसत्कारः hospitality
or service to guests.

Maid— O princess, what about him ?

Heroine— Maid, I am not able to remain close to him. So come, let us go
away. (She intends to rise).

Jester— Friend, she is really afraid. I shall hold her up for a moment like
my acquired learning.

Hero— Not bad.

Jester— Is this your custom here in the penance-grove that a guest on a visit
is not treated well even by a mere word ?

Maid— (looking at the heroine, to herself) It appears that her eyes are de-
lighted here. Well, now I will speak thus. (Aloud) Your Highness,
the Brahmin speaks befittingly. Indeed, hospitality towards any
guests is proper for you.

तत् किमीदृशे महानुभावे प्रतिपत्तिमूढा तिष्ठसि । अथवा तिष्ठ
त्वम् । अहमेव यथाऽनुरूपं करिष्यामि । (नायकं निर्दिश्य)

स्वागतमार्यस्य । आसनपरिग्रहेणालंकरोत्वार्य इमं प्रदेशम् ।

विदूषकः—भो वयस्य, शोभनमेषा भणति । उपविश्यात्र मुहूर्तं
विश्राम्यावः ।

नायकः—युक्तामाह भवान् । (उभाभ्यामुपविशतः ।)

नायिका—(वेदीमुद्दिश्य) अयि परिहासशीले, मा एवं कुरु । कदापि
कोऽपि तापसः प्रेक्षते ततो मामविनीतेति सम्भावयिष्यति ।
(ततः प्रविशति तापसः)

1 महानुभाव = महान् अनुभावः यस्य सः illustrious, magnanimous. 2 प्रतिपत्तिः f. acknowledgement, acceptance, honour. 3 मूढ a. dull, perplexed. 4 प्रतिपत्तिमूढा = प्रतिपत्तौ मूढा.. 5 तिष्ठ wait thou ! लोट् √स्था IP. 6 यथाऽनुरूपम् a thing as befitting 7 करिष्यामि I shall do; लृट् √कृ 8U. 8 स्वागतम् ind. welcome ! 9 आर्यं a. noble. 10 आसनम् seat: 11 परिग्रहः acceptance. 12 अलंकरोतु may he adorn; लोट् अलम् + √कृ 8U. 13 प्रदेशः spot, place. 14 शोभन fine, — म् finely. 15 उपविश्य having sat down; gerund उप + √विश् 6P. 16 विश्राम्यावः we two rest; लृट् वि + √भ्रम् 4P. 17 उभ (nom. d.m. उभौ) both. 18 परिहासः jest. 19 शीलम् nature, disposition. 20 परिहासशीले = परिहासशीलं यस्याः सा तत्सम्बोधनम्. 21 कुरु do thou ! लोट् √कृ 8U. 22 अविनीत (f. अविनीता) immodest, unchaste. 23 सम्भावयिष्यति he will consider; णिजन्ताल्लृट् सम् + √भू IP.

Then why do you remain perplexed in honouring this illustrious gentleman ? Or you wait ! I myself will do in a way as befitting. (Pointing the hero) Welcome to you, noble one ! By accepting this seat may the noble one decorate this place !

Jester— O friend, she speaks very fine. Let us rest for a while, seated here.

Hero— Properly spoken. (Both men sit down.)

Heroine— (towards the maid) O you who are fond of jest ! don't do that. Whenever any hermit sees me, he will consider me unchaste. (Then enters a hermit.)

तापस :—आज्ञापितोऽस्मि कुलपतिना कौशिकेन यथा 'वत्स शाण्डिल्य,
पितुराज्ञया सिद्धराजमित्रावसुर्भविष्यद्विद्याधरचक्रवर्तिनं कुमार-
जीमूतवाहनमिहैव मलये पर्वते क्वापि वर्तमानं भगिन्या
मलयवत्या वरहेतोर्द्रष्टुमद्य गतः । तच्च प्रतीक्षमाणाया
मलयवत्याः कदाचिद् मध्यंदिनसवनविधिवेलातिक्रामेत् । तदे-
तामाहूयागच्छ' इति । तत्तपोवनगौरीगृहमेव गच्छामि । (परिक्रम्य
भूमिं निरूप्य सविस्मयम्) अये ! कस्य पुनरियं पांशुले भूप्रदेशे
प्रकाशचक्रचिह्ना पदपङ्क्तिः । (अग्रतो जीमूतवाहनं निर्दिश्य)

1 आज्ञापित ordered; caus. PP. आ + √ज्ञा 9U. 2 कुलपतिः m. (ins. s.—पतिना)
head of the hermitage. 3 पितृ m. (gen. s. पितुः) father. 4 भविष्यत् a. pertaining
to future. 5 कुमारः prince. 6 क्वापि somewhere. 7 वर्तमान being, staying; Pres.
Part. √वृत् 1A. 8 भगिनी f. (gen. s. भगिन्याः) sister. 9 वरहेतोः for the purpose of
choosing as a bridegroom. 10 तम् = मित्रावसुम्. 11 प्रतीक्षमाण waiting for; Pres.
Part. प्रति + √ईक्ष् 1A. 12 मध्यंदिनम् mid-day. 13 सवनम् bathing, sacrifice. 14
विधिः m. ceremony. 15 वेला f. time, hour. 16 मध्यंदिनसवनविधिवेला = मध्यंदिने सवनं
तस्य विधिवेला. 17 अतिक्रामेत् it might pass; विधिलिङ् अति + √क्रम् IU. 4P. 18 आगच्छ
come thou ! लोद् आ + √गम् IP. 19 भूमिः f. ground. 20 पांशुल a. dusty. 21
भूप्रदेशः ground. 22 प्रकाश clear. 23 चक्रचिह्नम् wheel-mark as the sign of an
emperor. पदपङ्क्तिः f. line of foot-prints.

Hermit— I have been ordered by Kaushika the head of our monastery thus;
“My child Shāṇḍilya, by order of his father, the King of the Siddhas,
Mitrāvasu just now went out to see Prince Jīmūtavāhana, the future
Emperor of the Vidyādhara who is somewhere here on the moun-
tain Malaya in order to make him the bridegroom of his sister
Malayavati. And while waiting for him, Malayavati might miss
the hour of her mid-day ablution ceremony. So call her back.”
Now I am going to the hermitage— altar of Gaurī. (Walking
round and looking at the ground, surprised) O ! To whom does
this line of foot-prints marked with the clear Chakra signs on the
dusty ground belong ?
(Pointing Jīmūtavāhana in front)

नूनमस्यैवेयं महापुरुषस्य । तथाहि ।

उष्णीषः स्फुट एष मूर्धनि विभात्यूर्णैयमन्तर्भ्रुवो-

श्चक्षुस्तामरसानुकारि हरिणा वक्षःस्थलं स्पर्धते ।

चक्राङ्कश्च यथा पदद्वयमिदं मन्ये तथा कोऽप्ययं

नो विद्याधरचक्रवर्तिपदवीमप्राप्य विश्राम्यति ॥१८॥

अथवा कृतं सन्देहेन । व्यक्तमेतेनैव जीमूतवाहनेन भवितव्यम् ।

1 अस्य इयम् = जीमूतवाहनस्य पदशब्दिकतः 2 महापुरुष great man, 3 उष्णीषः diadem, mark of a crown. 4 मूर्धन् m. (loc. s. मूर्धनि, मूर्ध्नि) head. 5 विभाति it shines; वि + √ भा 2 P. 6 ऊर्ण f. wool, circle of hair between the eye-brows. 7 अन्तर ind. inside, betwixt, between. 8 भ्रू f. (loc. d. भ्रुवोः) eye-brow. 9 तामरसम् red lotus. 10 अनुकारिन् a. imitating, resembling. 11 तामरसानुकारि = तामरसस्य अनुकारि. 12 हरिन् m. (ins. s. हरिणा) lion. 13 वक्षस् n. bosom, chest. 14 स्थलम् place. 15 स्पर्धते it rivals, defies; √स्पर्धं IA. 16 अङ्क mark. 17 चक्राङ्कम् = चक्राङ्कौ यस्मिन् तत्. 18 पदद्वयम् a pair of feet. 19 मन्ये I think; √मन् 4A. 20 नो = न, not. 21 पदवी f. way, rank. 22 अप्राप्य not having obtained; gerund अ + प्र + √आप् 5P. 23 व्यक्तम् evidently. 24 जीमूतवाहनेन भवितव्यम् (भावे प्रयोगः) he must be जीमूतवाहनः, एषः जीमूतवाहनः भवेत्.

एषः स्फुटः उष्णीषः मूर्धनि विभाति इयं ऊर्णा भ्रुवोः अन्तः चक्षुः तामरसानुकारि वक्षःस्थलं हरिणा स्पर्धते यथा इदं पदद्वयं चक्राङ्कं तथा मन्ये कः अपि अयं विद्याधरचक्रवर्तिपदवीं अप्राप्य नो विश्राम्यति ॥ शार्दूलविक्रीडितम् ।

This surely belongs to this illustrious man, for ;

This bright mark of a crown shines on his head, this circle of hair appears betwixt his eye-brows, his eyes resemble a red-lotus, his chest can defy a lion and as this pair of his feet bear Chakra signs, I consider, whoever he may be, he will not rest till he attains to the rank of the Vidyādhara Emperor.

Or no doubt. He must be, it is evident, Jīmūtavāhana.

(मलयवतीं निरूप्य) अये, इयमपि राजपुत्री मलयवती ।
 (उभौ विलोक्य) चिरात्खलु युवतकारी विधिः स्याद्यदि
 युगलमेतदन्योन्यानुरूपं घटयेत् । (उपसृत्य नायकं निदिश्य)
 स्वस्ति भवते ।

नायकः—भगवन्, जीमूतवाहनोऽभिवादयते । (उत्थातुमिच्छति)

तापसः—अलमलमभ्युत्थानेन । ननु सर्वस्याभ्यागतो गुरुरिति
 भवानेवास्माकं पूज्यः । तद्यथासुखं स्वीयताम् ।

नायिका—आर्य, प्रणमामि ।

1 कारिन् a. (nom. s. m. कारी) doing, performing. 2 विधिः m. destiny.
 3 स्यात् it should be; विधिलिङ् √अस् 2p. 4 युगलम् a pair. 5 अन्योन्य a. mutual, one
 another. 6 घटयेत् it would join, or unite; णिजन्तात्विधिलिङ् √घट् 1A. 7 अभिवादयते
 he salutes; णिजन्तात् लट् अभि + √वद् IP. 8 उत्थातुम् to rise; inf. उद् + √स्था IP. 9
 अलम् ind. (+ ins. & gerund) enough of, away with. 10 अभ्युत्थानम् (ins. s.
 अभ्युत्थानेन) rising in honour. 11 अभ्यागतः guest. 12 गुरु a. important, m. teacher
 13 सर्व (gen. s. सर्वस्य) all, everyone. 14 अस्माकम् = अस्माभिः. 15 पूज्य a. adorable.
 16 तत् = तस्मात् कारणात्, therefore. 17 यथासुखम् ad. as happily, as much in ease.
 18 स्वीयताम् (भावे प्रयोगः) = भवान् तिष्ठतु, कर्मणि लोट् √स्था IP. 19 प्रणमामि I salute you;
 प्र + √नम् IU.

(Observing Malayavati) Oh here is the princess, Malayavati !
 (Looking at both) Indeed, after a long time destiny would be doing
 what is proper, if it should unite this pair, suited to each other.
 (Advancing, towards the hero) Hail to your Honour !

Hero—O revered one, Jīmūtavāhana salutes you ! (He intends to rise.)

Hermit—Pray do not rise ! Really a guest is valuable to everyone; Your
 Honour is to be honoured by us. Therefore, be seated in ease.

Heroine—Sir, I salute you !

तापस :—(नायिकां निर्दिश्य) वत्से, अनुरूपभर्तृगामिनी भूयाः ।

राजपुत्रि, त्वामाह कुलपतिः कौशिकः यथा । 'अतिक्रामति
मध्यन्दिनसवनवेला, तत् त्वरितमागम्यताम्' इति ।

नायिका—यद् गुरुराज्ञापयति । (आत्मगतम्)

एकतो गुरुवचनमन्यतो दयितदर्शनसुखानि ।

गमनागमनाधिरूढमद्यापि दोलायते मे हृदयम् ॥ १६ ॥

(उत्थाय निःश्वस्य सलज्जं सानुरागञ्च नायकं पश्यन्ती तापससहिता निष्क्रान्ता ।)

नायक :—(सोत्कण्ठं निःश्वस्य नायिकां पश्यन्)

1 गामिन् a. (nom. s f. गामिनी) going, attaining, united with. 2 भूयाः : mayest thou be; आशीलिङ्ग ✓ भू 1 P. 3 त्वरितम् ad. quickly. 4 त्वया आगम्यताम् (कर्मणि लोट् आ + ✓ गम् 1 P.) = त्वं आगच्छ. 5, एकतस् (with अन्यतस्) on one side.... on the other side. 6 वचनम् word. 7 गुरुवचनम् = गुरोः वचनम्. 8 दयितः lover. 9 दर्शनम् sight. 10 दयितदर्शनसुखानि = दयितस्य दर्शनसुखानि. 11 गमनम् going. 12 अगमनम् not going. 13 अधिरूढ mounted; PP. अधि + ✓ रूह् 1 P. 14 गमनागमनाधिरूढम् = गमनं अगमनं च अधिरूढम्. 15 दोलायते it swings, it is restless; नामघातुः ✓ दोलाय A. (from दोलः swing). 16 हृदयम् heart. 17 निःश्वस्य having sighed; gerund, नि + ✓ श्वस् 2 P. 18 सहित with, accompanied by. 19 तापससहिता = तापसेन सहिता.

एकतः गुरुवचनं अन्यतः दयितदर्शनसुखानि गमनागमनाधिरूढं मे हृदयं अद्यापि दोलायते ॥ आर्या.

Hermit— (towards the heroine) My dear child, I wish you may acquire a worthy husband. O princess, Patriarch Kaūshika tells you to come back quickly, as the hour of mid-day ablution passes.

Heroine— As my preceptor orders. (To herself) On one side is my preceptor's bidding and on the other the raptures of seeing my loving one: my heart, hesitating whether to go or not, swings even now.
(Rising with a sigh and looking at the hero bashfully and lovingly she moves away with the hermit.)

Hero— (longingly sighing and looking at the heroine)

अनया जघनाभोगभरमन्थरयानया ।

अन्यतोऽपि व्रजन्त्या मे हृदये निहितं पदम् ॥ २० ॥

विदूषकः—भोः, दृष्टं त्वया प्रेक्षितव्यम् । तदिदानीं मध्याह्नसूर्य-
किरणसन्तापद्विगुणित इव मे उदराग्निर्धमधमायते । तदेहि
निष्क्रामावः । येन ब्राह्मणोऽतिथिर्भूत्वा मुनिजनसकाशात् लब्धैः
कन्दमूलफलैरपि यावत् प्राणधारणं करोमि ।

नायकः—(ऊर्ध्वमवलोक्य) मध्यमध्यास्ते नभस्तलस्य भगवान्
सहस्रदीधितिः ।

1 जघनम् hip. 2 आभोगः expanse. 3 भरः burden, weight. 4 मन्थर
lazy, slow. 5 यानम् moving. 6 जघनाभोगभरमन्थरयानया = जघनस्य आभोगः तस्य भरेण मन्थरं
यानं यस्याः तया. 7 अन्यतस् in other direction. 8 व्रजत् (ins. s. f. व्रजन्त्या) walking;
Pres. Part. ✓ व्रज् 1 P. 9 निहित placed; PP. नि + ✓ घा 3U. 10 मध्याह्न mid-
day. 11 सूर्यः the sun. 12 किरणः ray. 13 सन्तापः heat; 14 द्विगुणित a.
redoubled. 15 उदरम् belly, stomach. 16 मध्याह्नसूर्यकिरणसन्तापद्विगुणितः = मध्याह्ने
यः सूर्यः तस्य किरणसन्तापेन द्विगुणितः. 17 अग्निः m. fire. 18 धमधमायते it blows like
bellows; नामघातुः. 19 सकाशात् from. 20 प्राणधारणम् maintenance of life.
21 ऊर्ध्वम् ind. overhead. 22 अध्यास्ते it occupies; अधि + ✓ आस् 2 A. 23
नभस्तलम् sky. 24 सहस्रदीधितिः m. thousand-rayed sun.

अन्यतः व्रजन्त्या अपि अनया जघनाभोगभरमन्थरयानया पदं मे हृदये निहितम् ॥ अनुष्टुप्

By her whose gait is slow on account of the burden of her expansive
hips one step is placed in my bosom, even though she is going in
other direction.

Jester—O friend, you have seen what is to be seen. But the fire of my belly,
redoubled, as it were, by the heat of the sun-beams in the mid-day,
blows like bellows. Come, then, let us move away. Hence I, a
Brahmin, must try to support my life in the meantime with Kanda
roots and fruits to be obtained from the hermits by dint of becoming
a guest.

Hero—(looking overhead) The thousand-rayed lord occupies the zenith of
the firmament.

तथाहि,

तापात्तत्क्षणाघृष्टचन्दनरसौ पाण्डू कपोलौ वहन्
संसक्तैर्निजकर्णतालपवनैः संवीज्यमानाननः ।
सम्प्रत्येष विशेषसिक्तहृदयो हस्तोज्झितैः शीकरैः
गाढायल्लकदुःसहामिव दशां धत्ते गजानां पतिः ॥ २१ ॥

(निष्क्रान्ताः सर्वे)

समाप्तः प्रथमोऽङ्कः

1 तापः (abl. s. तापात्) heat. 2 तत्क्षणम् instantly. 3 घृष्ट crushed, rubbed ; PP. √ घृष् 1 P. 4 रसः juice. 5 तत्क्षणघृष्टचन्दनरसौ = तत्क्षणं घृष्टः चन्दनरसः याम्यां तो. 6 पाण्डू a. (d. m. पाण्डू) pale white. 7 कपोलः (d. कपोलौ) cheek. 8 वहन् (nom. s. m. वहन्) bearing ; Pres. Part. √ वह् 1 P. 9 संसक्त attached, clung ; PP. सम् + √ सञ्ज् 1 P. 10 निज a. one's own. 11 कर्णतालः flapping the ears. 12 पवनः wind. 13 निजकर्णतालपवनैः = निजकर्णयोः तालजैः पवनैः 14 संवीज्यमान being fanned ; Pass. Pres. Part. सम् + √ वीज् 10 U. 15 आननम् face. 16 संवीज्यमानाननः = संवीज्यमानं आननं यस्य स. 17 सम्प्रति now. 18 विशेष a. ad. special, specially. 19 सिक्त sprinkled ; PP. √ सिच् 6 U. 20 विशेषसिक्तहृदयः = सविशेष सिक्तं हृदयं यस्य स. 21 हस्तः trunk. 22 शीकरः spray. 23 गाढ deep. 24 आयल्लकः longing, impatience. 25 दुःसह a. (acc. s. f. दुःसहाम्) unbearable. 26 गाढायल्लकदुःसहाम् = गाढेन आयल्लकेन दुःसहाम्. 27 दशा f. condition. 28 धत्ते he bears ; √ धा 3 U. 29 गजः (gen. P. गजानाम्) elephant. 30 पतिः m. lord.

तापात् तत्क्षणघृष्टचन्दनरसौ पाण्डू कपोलौ वहन् संसक्तैः निजकर्णतालपवनैः संवीज्यमानाननः हस्तोज्झितैः शीकरैः विशेषसिक्तहृदयः सम्प्रति एषः गजानां पतिः गाढायल्लकदुःसहां दशां धत्ते इव ॥

Whereas

Bearing the two cheeks pale white with the sap of a Sandal tree rubbed due to the heat, fanning his face with the breeze caused by the flapping of his own ears, and now sprinkling a spray specially upon his chest with his trunk, the lordly elephant seems to be in a condition unbearable due to his burning impatience.

(Exeunt omnes.) Here ends Act One

❀ द्वितीयोऽङ्कः ❀

(ततः प्रविशति चेटी)

चेटी — आज्ञप्तास्मि भर्तृदारिकया मलयवत्या यथा 'हञ्जे मनोहरिके,
अयं चिरयति मे भ्राताऽऽर्यो मित्रावसुः । तद् गत्वा जानीहि
किमागतो न वा' इति । (परिक्रामति । नेपथ्याभिमुखं दृष्ट्वा)

का पुनरेषा त्वरितत्वरितमित एवागच्छति । (निरूप्य)

कथं चतुरिका । (ततः प्रविशति द्वितीया चेटी)

प्रथमा—(उपसृत्य) हला चतुरिके, किंनिमित्तं पुनर्मां परिहृत्यैव
त्वरितया गम्यते ।

द्वितीया—हला मनोहरिके, आज्ञप्तास्मि भर्तृदारिकया मलयवत्या
'हञ्जे चतुरिके, कुसुमावचयपरिश्रमनिःसहं मे शरीरं
शरदात्पजनित इव मे सन्तापोऽधिकतरं बाधते ।

1 द्वितीय a. Second. 2 चिरयति he delays ; नामधातुः √चिरय P. 3 भ्रातृ (nom. S. भ्राता) brother. 4 जानीहि find out, know thou ! लोट् √ज्ञा 9 P. 5 त्वरितत्वरितम् very hurriedly. 6 निमित्तम् cause, reason. 7 किं निमित्तम् why. 8 परिहृत्य having avoided ; gerund परि+हृ 1 U. 9 गम्यते ((भावे प्रयोगः) it is gone by you, viz. you go. 10 अवचयः gathering. 11 परिश्रम fatigue. 12 निःसह unbearable. 13 मे=मम. 14 कुसुमावचयपरिश्रमनिःसहम्=कुसुमानां अवचये यः परिश्रमः तेन निःसहम्. 15 शरीरम् body. 16 शरद् f. autumn. 17 जनित occasioned ; caus. PP. √जन् 4 A. 18 अधिकम् very much. 19 बाधते it torments ; √बाध 1 A.

ACT TWO

(Then enters a maid.)

Maid — "O maid Manoharikā, my noble brother Mitrāvasu is late today. So go, and ascertain whether he has come or not," thus I have been ordered by Princess Malayavati. (She walks about. Turning her eyes to the curtain) But who is she that is coming here very hurriedly ? (observing) How it is Chaturikā ! (Then appears the second maid.)

First — (approaching) Friend Chaturikā, but why are you going hurriedly, even avoiding me thus ?

Second — Oh friend Manoharikā, I have been ordered by Princess Malayavati as follows ;—"O maid Chaturikā, as if occasioned by the autumnal heat of the sun, my fever exceedingly vexes my body which is hard to bear on account of fatigue of my flower-gathering.

तद् गच्छ त्वं बालकदलीपत्रपरिक्षिप्ते चन्दनलतागृहे
चन्द्रमणिशिलातलं सज्जीकुरु' इति । अनुष्ठितञ्च मया
यथाऽऽज्ञप्तम् । यावद्गत्वा भर्तृदारिकायै निवेदयामि ।

प्रथमा—यद्येवं तस्मिन् गत्वा निवेदय येनास्यास्तत्र गताया
उपशाम्यति सन्तापः ।

द्वितीया—(विहस्यात्मगतम्) नेहशोऽस्याः सन्तापो य एवमुपशमिष्यति ।
विविक्तरमणीयं चन्दनलतागृहं प्रेक्षमाणाया अधिकतरः
सन्तापो भविष्यतीति तर्कयामि । (प्रकाशम्) तद्गच्छ त्वम् ।
अहमपि सज्जीकृतं मणिशिलातलमिति गत्वा भर्तृदारि-
कायै निवेदयामि । (इति निष्क्रान्ते ।) ॥ इति प्रवेशकः ॥

1 कदली f. plantain tree. 2 पत्रम् leaf. 3 परिक्षिप्त surrounded; PP.
परि+√क्षिप् 6 U. चन्दनलतागृहम्=sandal creeper bower. 5 चन्द्रमणिशिला f. moon-
stone. 6 सज्जीकुरु prepare thou; लोट् सज्जी+√कृ 8 U. 7 अनुष्ठित carried out; PP.
अनु+√स्था 1 P. 8 निवेदयामि I report; णिजन्ताहल् न्+√विद् 2 P. 9 लघु quickly.
10 येन so that. 11 उपशाम्यति it calms down; उप+√शम् 4 P. 12 यः=sन्तापः
13 उपशमिष्यति it will cease; लृट् उप+√शम् 4 P. 14 विविक्त solitary. 15 भविष्यति it
will be; लृट्/भू 1 P. 16 प्रवेशकः interlude.

Do you, therefore, go to the bower of sandal-creepers, surrounded
by young Banana leaves, and prepare a moon-stone slab there." And
I did as I was asked. Now I am going to report to the Princess.

First — If so, then, go quickly and inform her so that her fever will be subsi-
ded, when she goes there.

Second — (to herself, laughing) Her fever is not such as may be subsided in this
way. When she beholds the bower of sandal-creepers solitary and
pleasant, her fever will be redoubled, I do imagine. (Aloud) Then,
you may go. I, too, shall go back and inform the princess that the
moon-stone slab is ready. (Exit Both)

END OF INTERLUDE

(ततः प्रविशति सोत्कण्ठा मलयवती चेटी च)

मलयवती—(निःस्वस्यात्मगतम्) हृदय, तथा नाम तस्मिञ्जने यल्लज्जया
मां पराङ्मुखीकृत्येदानीं तत्रात्मना गतमसीत्यहो ते
आत्मभरित्वम् । (प्रकाशम्) हञ्जे चतुरिके, आदिश मे
भगवत्या आयतनम् ।

चेटी—(आत्मगतम्) चन्दनलतागृहं प्रस्थिता भणति भगवत्या
आयतनम् । (प्रकाशम्) चन्दनलतागृहं भर्तृदारिका प्रस्थिता ।

नायिका—(सलज्जम्) हञ्जे सुष्ठु स्मारितम् । तदेहि तत्रैव गच्छावः ।

चेटी—एतु एतु भर्तृदारिका । (नायिका अन्यतो गच्छति)

चेटी—(पृष्ठतो दृष्ट्वा सोद्वेगमात्मगतम्) अहो अस्याः शून्यहृदयत्वम् ।

कथं तदेव देवीभवनं प्रस्थिता (प्रकाशम्) भर्तृदारिके,

नन्वितश्चन्दनलतागृहम् । तदित इत एहि ।

1 उत्कण्ठा f. anxiety, uneasiness. 2 सोत्कण्ठा = उत्कण्ठासहिता anxious. 3 तस्मिञ्जने = तस्मिन् नायके. 4 इदानीम् now. 5 आत्मभरित्वम् selfishness. 6 आदिश show thou !
छोट आ + √दिष् 6 U. 7 प्रस्थित set out for, departed for ; PP. प्र + √स्था 1 P. 8 सुष्ठु
ind. excellently. 9 स्मारित reminded ; caus. PP. √स्म 1 P. 10 पृष्ठतस् from be-
hind. 11 सोद्वेगम् sorrowfully. 12 शून्यहृदयत्वम् absent-mindedness.

(Then enter uneasy Malayavati and her maid.)

Malayavati—(sighing, to herself) O heart, indeed at that time having made
me turn away abashed in that way from him, now you are gone to
him. Alas ! your selfishness ! (Aloud) Maid Chaturikā, show me the
altar of the goddess.

Maid — (to herself) Though going to the bower of sandal-creepers, she
speaks about the altar of the goddess. (Aloud) Your Highness has
set out for the bower of sandal-creepers.

Heroine—(abashed) O maid, excellently reminded me. Come, then we shall
go there.

Maid — May you come, princess ! (The heroine moves in another direction.)

Maid — (looking at her back, sadly to herself) Alas her absent-mindedness !
How she is moving towards the divine altar ! (Aloud) O princess,
indeed, the bower of sandal-creepers lies in this direction. So pray
come this way, this way.

(नायिका सविलसस्मितं तथा करोति)

चेटी—इदं चन्दनलतागृहम् । तत्प्रविश्य चन्द्रमणिशिलातले
उपविश्य समाश्वसितु भर्तृदारिका । (उभे उपविशतः ।)

नायिका—(निःश्वासात्मगतम्) भगवन् कुसुमायुध, येन त्वं रूपशोभया
निर्जितोऽसि तस्य त्वया न किमपि कृतम् । मम पुनर-
नपराद्धाया अप्यबलेति कृत्वा प्रहरन्न लज्जसे ।

(आत्मानं निर्वर्ण्यं मदनावस्थां नाटयन्ती प्रकाशम्) हउजे किं पुनर्घन-
पल्लवनिरुद्धसूर्यकिरणां तदेव चन्दनलतागृहं न मेऽद्यापि
सन्तापदुःखमपनयति ।

चेटी—जानाम्यहमत्र सन्तापस्य कारणम् । किं पुनरसम्भावनीयमिति
भर्तृदारिका न तत् प्रतिपत्स्यत इति ।

1 विलस a. embarrassed. 2 स्मितम् smile. 3 समाश्वसितु may she take heart ;
लोद् समा + √श्वस् 2 P. 4 कुसुमायुधः cupid. 5 येन = नायकेन. 6 रूपशोभा f. (ins. S.
रूपशोभया) beauty of form. 7 निर्जित defeated ; PP. निस् + √जि 1 P. 8 तस्य = तस्मै.
9 अनपराद्ध not offended. 10 अबला weak woman. 11 प्रहरत् (nom. s. m. प्रहरन्)
striking ; pres. part. प्र + √ह 1 U. 12 लज्जसे thou art ashamed ; √लज्ज 6 A.
13 निर्वर्ण्य having looked at ; gerund निस् + √वर्ण् 10 U. 14 मदनावस्था f. love-sick
condition. 15 पल्लव m. n. leaf, foliage. 16 निरुद्ध obstructed ; PP. नि + √रुष् 7 U.
17 घनपल्लवनिरुद्धसूर्यकिरणम् = घनैः पल्लवैः निरुद्धाः सूर्यकिरणाः यत्र तत् 18 असम्भावनीय improba-
ble. 19 प्रतिपत्स्यते she acknowledges ; लृट् प्रति + √पद् 4 A.

(The heroine does so with a smile of embarrassment.)

Maid — This is the sandal-creeper bower. Entering it and sitting on
the moon-stone slab, may Your Highness take heart. (Both sit
down.)

Heroine — (with a sigh to herself) Ah God of Love ! Being defeated by him
in point of physical beauty, you have not done anything to him, but
regarding me as a weak sex and striking at me, you do not feel
ashamed, though I did not offend you. (Looking at her own self
and gesticulating her love-sick condition, aloud) O maid, why even
now this bower of sandal-creeper where the sunbeams are barred by
dense foliage does not remove my pain of fever ?

Maid — I know the cause of your fever here. But will you deny it as
improbable ?

नायिका—(आत्मगतम्) लक्षितेवाहमेतया, तथापि पृच्छामि ।

(प्रकाशम्) हञ्जे, किं तद्यत् प्रतिपद्यते तत् कथय तावत् किं तत्
कारणम् ।

चेटी— एष ते हृदयस्थितो वरः ।

नायिका—(सहर्षं ससम्भ्रममृत्पाय द्वित्राणि पदानि गत्वा) कुत्र कुत्र सः ?

चेटी— (उत्पाय सस्मितम्) भर्तृदारिके, स कः ।

नायिका—(सलज्जमुपविश्याधोमुखी तिष्ठति)

चेटी— भर्तृदारिके, एतदस्मि वक्तुकामा । एष ते हृदयस्थितो वर एव
देव्या दत्तः इति स्वप्ने प्रस्तुते यः तत्क्षणमेव प्रविमुक्तकुसुमबाण
इव मकरध्वजो भर्तृदारिकया दृष्टः स तेऽस्य सन्तापस्य कारणम् ।

- 1 लक्षित (f.s. लक्षिता) detected; PP. √लक्ष् 1A. 10U. 2 तथापि nevertheless, yet.
3 पृच्छामि I ask; √प्रच्छ 6P. 4 द्वित्राणि पदानि a few steps. 5 सम्भ्रमः confusion.
6 ससम्भ्रमम् confusedly. 7 अधस् below, down. 8 अधोमुखी a. (nom. s.f. अधोमुखी)
having a downcast face. 9 वक्तुकाम, — कामा f. (final म् of the infinitive is dropp-
ed when used with काम) desirous of speaking. 10 प्रस्तुत extolled; PP. प्र+स्तु 2U.
11 स्वप्ने प्रस्तुते (loc. abs.) when the dream was extolled. 12 क्षणम् at once, for a
moment. 13 प्रविमुक्त left, abandoned; PP. प्रवि+√मुच् 6P. 14 बाणः arrow.
15 प्रविमुक्तकुसुमबाणः = प्रविमुक्ताः कुसुमबाणाः येन सः 16 मकरध्वजः cupid.

Heroine — (to herself) It seems that I am just detected by her. Nevertheless,
I shall ask. (Aloud) O maid, tell me what is to be admitted and
what its cause is.

Maid — There is your bridegroom fixed in your heart.

Heroine— (joyfully rising in confusion and stepping a few steps) Where, where
is he ?

Maid — (rising with a smile) O princess, who is he ?

Heroine— (blushing sits down, her face downcast)

Maid — O princess, I should like to say this. Just when your dream was
extolled that the goddess has bestowed upon you a bridegroom of
your heart, just at that moment you saw him as if he were Cupid
who has abandoned his flower-arrows. He is the cause of your
fever.

येनेतत् स्वभावशीतलमपि चन्दनलताग्रहं न ते
सन्तापदुःखमपनयति ।

नायिका—(चतुरिकाया अलकं सज्जयन्ती) हज्जे, चतुरिका खलु त्वम् ।

किं तेऽपरं प्रच्छाद्यते । तत् कथयिष्यामि ।

चेटी—भर्तृदारिके, इदानीमेव कथितममुना वरालापमात्रजनितेन
सम्भ्रमेण । तन्मा सन्तप्यस्व । यद्यहं चतुरिका तदा सोऽपि
भर्तृदारिकामप्रेक्षमाणो न मुहूर्तमप्यभिरंस्यते । तदेतदपि मया
लक्षितम् ।

नायिका—(सालम्) हज्जे, कुतोऽस्माकमिर्यन्ति भागधेयानि ।

चेटी—भर्तृदारिके, मैवं भण । किं मधुमथनो वक्षःस्थलेन लक्ष्मीम-
नुद्रहन् निर्वृतो भवति ।

1 स्वभावः nature. 2 शीतल cool. 3 अलकः hair. 4 सज्जयत् (nom.s.f. सज्जयन्ती)
(decorating, preparing ; pres. part. नामधातुः√सज्जय. 5 अपर a. other. 6 प्रच्छाद्यते
it is concealed ; कर्मणि लट् प्र+√छद् 10U. 7 आलापः talk. 8 सन्तप्यस्व torment thou !
लोट् सम्+√तप् 1P. 10U. 9 मुहूर्तम् for a moment. 10 अभिरंस्यते he will gratify him-
self ; लृट् अभि+√रम् 1A. 11 इयत् a. (nom.P. N. इर्यन्ति) this much, so much, much.
12 भागधेयम् luck, good fortune. 13 मधुमथनः slayer of मधुः, ie. विष्णु. 14 लक्ष्मी f.
goddess of wealth. 15 निर्वृत satisfied.

On that account this Sandal-creeper bower, though cool by nature,
does not dispel your painful fever.

Heroine—(arranging Chaturikā's hair) O Maid, you are indeed a Chaturikā (i.e.
sharp-witted). How can I conceal anything further ? I will tell
you all about it.

Maid — O princess, it has been just now told by that confusion caused by a
mere mention of the word 'bridegroom.' So don't torment yourself.
If I am Chaturikā, he, too, will not rest satisfied even for a moment
without seeing you. I have detected this, too.

Heroine—(with tears) O maid, whence such a luck for us ?

Maid — O princess, say not so ! Would Viṣṇu be happy, without bearing
Luxmī upon his bosom ?

नायिका—किं सुजनः प्रियं वर्जयित्वाऽन्यद् भणितुं जानाति । सखि,
अतोऽपि सन्तापोऽधिकतरं बाधते, यतः स महानुभावो
वाङ्मात्रेणापि मया न सम्भावितः । सोऽप्यकृतप्रतिपत्तिम-
दक्षिणेति मां सम्भावयिष्यति । (इति रोदिति)

चेटी— भर्तृदारिके, मा रुदिहि । (आत्मगतम्) अथवा कथं न रोदिष्यति ।
अधिकोऽस्या हृदयस्य सन्तापोऽधिकतरं बाधते ।
तत् किमिदानीमत्र करिष्ये । तद्यावच्चन्दनलतापल्लव-
रसमस्या हृदये दास्ये । (उत्थाय चन्दनपल्लवं गृहीत्वा निष्पीड्य हृदये ददाति)
भर्तृदारिके, ननु भणामि मा रुदिहि ।

1 सुजनः good people. 2 प्रिय dear, agreeable. 3 वर्जयित्वा having excluded;
gerund/√वृज् 10U. 4 सखी f. (voc. s.सखि) friend. 5 सम्भावित honoured ; caus.PP.
सम्+√भू 1P. 6 प्रतिपत्तिः f. honour, respect. 7 अकृतप्रतिपत्तिम्=अकृता प्रतिपत्तिः यया सा.
8 अदक्षिण a. (अदक्षिणा f.) discourteous. 9 रोदिति she weeps ; √रुद् 2P. 10 करिष्ये I
shall do ; लृट्/√कृ 8U. 11 अत्र in this case. 12 दास्ये I shall give, or place ; लृट्/√दा
3U. 13 निष्पीड्य having squeezed ; gerund निस्+√पीड् 10U. 14 रुदिहि weep
thou ; √रुद् 2P.

Heroine— Do the good people know to speak anything else except what is
sweet ? My torment agonizes me all the more, because the illustrious
man was not honoured by me by a mere lip-service. Furthermore,
he might regard me who did not honour him as a discourteous
one. (she weeps.)

Maid — O princess, weep not ! (To herself) Or how could she not help
crying ? The overwhelming torment of her heart pains her very
much. So what shall I do now in this case ? In the meantime I
shall apply the juice of sandal-creeper leaves on her bosom. (she
rises, and squeezing a sandal leaf, places it on her bosom.) Ah
princess, I say, please do not weep.

अयं खल्वीदृशश्चन्दनरस एभिरनवरतपतद्भिर्बाष्पबिन्दुभिरुष्णी-
कृतो न ते हृदयस्यैतं सन्तापमपनयति ।

(कदलीपत्रमावाय वीजयति ।)

नायिका—(हस्तेन निवारयति) सखि, मा वीजय । उष्णः खल्वेष
कदलीदलमारुतः ।

चेटी—भर्तृदारिके, मा अस्य दोषं कथय ।
करोषि घनचन्दनलतापल्लवसंसर्गशीतलमपीमम् ।
निःश्वासैस्त्वमेव कदलीदलमारुतमुष्णम् ॥१॥

नायिका—(सालम्) सखि, अस्ति कोऽपि अस्य सन्तापस्योपशमोपायः ।

1 अनवरत 2. continuous, ad. continuously (अनवरतम्) 2 पतत् (ins. p. m. पतद्भिः)
falling ; pres. part. √पत् 1P. 3 बाष्प m.n. tear. 4 बिन्दुः m. (ins. P. बिन्दुभिः) drop.
5 निवारयति she prevents ; णिजन्तात् लट् नि+√वृ 1.5.9U. 6 उष्ण hot. 7 दल m.n.
leaf, blade 8 मारुतः wind. 8 संसर्गः contact. 9 घनचन्दनलतापल्लवसंसर्गशीतलम्=घना या
चन्दनलता तस्याः पल्लवानां संसर्गेण शीतलम्. 10 निःश्वासः sigh. 11 उष्णीकृत heated ; PP.
उष्णी+√कृ 8U. 12 उपशमः extinction. 13 उपायः means.

त्वं एव घनचन्दनलतापल्लवसंसर्गशीतलं अपि इमं कदलीदलमारुतं निःश्वासेः उष्णं करोषि ॥

Indeed, this sandal juice, being heated by these continually falling
tear-drops, does not extinguish the fever of your heart. (Taking
a plantain leaf, she fans.)

Heroine—(preventing with her hand) My friend, do not fan. This wind of
the plantain leaf is really hot.

Maid — Princess, do not mention its defect.

With your sighs you make this
wind of the plantain leaf hot,
though this is cool due to its
contact with the leaves of the
dense sandal-creepers.

Heroine—(shedding tears) Friend, is there any means to extinguish this fever?

चेटी—मर्तुं दारिके, अस्ति । यदि सोऽत्रागच्छति ।

(ततः प्रविशति नायको विदूषकरश्च)

नायकः— व्यावृत्यैव सितासितेक्षणरुचा तानाश्रमे शाखिनः
कुर्वत्या विटपावसक्तविलसत्कृष्णाजिनौघानिव ।
यद् दृष्टोऽस्मि तथा मुनेरपि पुरस्तेनैव मय्याहते
पुष्पेषो भवता मुधैव किमिति क्षिप्यन्ते एते शराः ॥ २ ॥

1 व्यावृत्य having turned back ; gerund व्या + √वृत् IA. 2 सित white. 3 असित not white, black. 4 ईक्षणम् age. 5 रुच् f. lustre, hue. 6 सितासितेक्षणरुचा = सिते असिते च ये ईक्षणे तयोः रुचा. 7 शाखिन् m. (acc. P. शाखिनः) tree. 8 कुर्वन् (ins. s. f. कुर्वत्या) making; Pres. Part. √कृ. 9 विटपः branch. 10 अवसक्त suspended, attached; PP. अव + √सञ्ज् IP. 11 विलसत् a. glittering (√लस् IP.) 12 कृष्णः spotted deer. 13 अजिनम् skin. 14 ओघः (acc. P. ओघान्) mass. 15 विटपावसक्तविलसत्कृष्णाजिनौघान् = विटपेषु अवसक्तानि विलसन्ति कृष्णानां यानि अजिनानि तेषां ओघः येषु तान्. 16 यत् (अवलोकनम्) तेन. 17 मुनेः = तापसशाण्डिल्यस्य. 18 मयि आहते (loc. abs) when I was stricken. 19 पुष्पेषुः cupid; पुष्पनिमिताः इषवः यस्य स 20 शरः arrow. 21 क्षिप्यन्ते they are thrown; √क्षिप्

सितासितेक्षणरुचा आश्रमे तान् शाखिनः विटपावसक्तविलसत्कृष्णाजिनौघान् इव कुर्वत्या तथा मुनेः पुरः अपि व्यावृत्य एव यत् दृष्टः अस्मि तेन एव मयि आहते, भवता किमिति एते शराः मुघा एव क्षिप्यन्ते पुष्पेषो ! शार्दूलविक्रीडितम् ।

Maid— Yes, princess, there is, if he comes here.

(Thereupon the hero and his clown enter.)

Hero— With the lustre of her white and dark eyes, making the trees in the hermitage appear full of the glittering skins of spotted antelopes suspended from their boughs, she saw me by turning back even in the presence of the sage: when I am already stricken by her glance, why do you in vain throw these arrows on me? O god of Love !

विकृषकः— मो वयस्य, कुत्र ते गतं तद् धीरत्वम् ।

नायकः— वयस्य, ननु धीर एवास्मि । कुतः

नीताः किं न निशाः शशाङ्कधवलाः नाघ्रातमिन्दीवरं

किं नोन्मीलितमालतीसुरभयः सोढाः प्रदोषानिलाः ।

अङ्गारः कमलाकरे मधुलिहां किं वा मया न श्रुतः

निर्व्याजं विधुरेष्वधीर इति मां केनाभिधत्ते भवान् ॥ ३ ॥

1 धीरत्वम् strong-mindedness, mental strength. 2 धीर firm, strong-minded. 3 नीत led, passed; PP. √नी IU. 4 निशा f. night. 5 शशाङ्क moon. 6 धवल bright, white. 7 शशाङ्कधवलाः = शशाङ्केन धवलाः. 8 आघ्रात smelled; PP. आ + √घ्रा IP. 9 इन्दीवरम् blue lotus. 10 उन्मीलित opened, blossoming. 11 मालती f. kind of jasmine 12 सुरभि (m.p. सुरभयः) fragrant. 13 उन्मीलितमालतीसुरभयः = उन्मीलिताभिः मालतीभिः सुरभयः. 14 सोढा (nom. p.m. सोढाः) borne, endured; PP. √सह् IA. 15 प्रदोषः night-fall. 16 अनिलः (nom. P. अनिलाः) wind. 17 आकरः mine, mass. 18 मधुलिह m. (gen. P. मधुलिहाम्) bee. 19 श्रुत heard; PP. √श्रु 5P. 20 निर्व्याजम् ad. plainly, candidly. 21 विधुर (m.p. loc. विधुरेषु) love-lorn. 22 केन = केन कारणेन, why. 23 अभिधत्ते he speaks; लट् अभि + √धा 3U.

शशाङ्कधवलाः निशाः न नीताः किं इन्दीवरं न आघ्रातं उन्मीलितमालतीसुरभयः प्रदोषानिलाः न सोढाः किं कमलाकरे मधुलिहां अङ्गारः वा मया न श्रुतः किं विधुरेषु अधीरः इति केन भवान् मां निर्व्याजं अभिधत्ते ॥ शाङ्खलविक्रीडितम्

Jester— Oh friend, where has your mental strength gone ?

Hero— Friend, I am just firm, for the nights bright under the moon have I not passed, the blue-lotus have I not smelled, the evening-breezes fragrant with the blooming jasmines have I not borne, or have I not listened to the humming of the bees in the lotus-beds ? Why, then, do you plainly refer me as weak-minded among the love-lorn ?

(विचिन्त्य) अथवा मृषा नाभिहितं, वयस्यात्रेय । नन्वधीर
एवास्मि ।

स्त्रीहृदयेन न सोढाः क्षिताः कुसुमेष्वोऽप्यनङ्गेन ।

येनाद्यैव पुरस्तव वदामि धीर इति स कथमहम् ॥

विदूषकः— (आत्मगतम्) एवमधीरत्वं प्रतिपद्यमानेनाख्यातो महाननेन

हृदयस्यावेगः । तत् कुत्रैव एनमपक्षिपामि । (प्रकाशम्) भो वयस्य,

कथं पुनरद्य त्वं लघ्वेव गुरुजनं शुश्रूषित्वा इहागतः ।

नायकः— वयस्य, स्थाने खल्वेष प्रश्नः । कस्य वाऽन्यस्यैतत् कथनीयम् ।

1 मृषा ind. in vain. falsely. 2 अभिहित said; PP. अभि+√षा 3U. 3 स्त्रीहृदयेन स्त्रीगतं हृदयं, अथवा स्त्रिया इव हृदयं यस्य तेन. 4 क्षिप्त (nom. p.m. क्षिप्ताः) thrown; PP.√क्षिप् 6U. 5 इषुः m. (nom. p. इषवः) 6 अनङ्गः Cupid. 7 वदामि I speak, say; √वद् 1P. 8 प्रतिपद्यमान (m. ins. s.—मानेन) resorting to, admitting; pres. part. प्रति+√पद् 4A. 9 आख्यात told; PP. आ+√ख्या 2P. 10 महत् a. (m. nom.s. महान्) great. 11 अनेन=नायकेन. 12 आवेगः agitation. 13 गुरुजनः parents, elders. 14 शुश्रूषित्वा having served; des. gerund of√श्रु 5P. (its pres. form is शुश्रूषते) 15 स्थाने ind. rightly. 16 प्रश्नः question. 17 कस्य=कस्मै.

स्त्रीहृदयेन वेन, अनङ्गेन क्षिप्ताः कुसुमेष्वः अपि न सोढाः, स अहं अद्य एव तव पुरः धीर इति कथं वदामि ॥ आर्या.

(Reflecting) Or perhaps you did not say in vain, oh friend Ātreya !
I am really shaky.

Through an effeminate mind even the flowery
arrows shot by the formless Cupid were not
endured by me ; so how can I just now des-
cribe myself as firm before you ?

Jester — (to himself) Thus the great agitation of his heart has been told by
admitting his weak-mindedness. Where shall I throw it away ?
(Aloud) After all, why have you come here so early, after serving
your parents ?

Hero — My friend, rightly you put me a question. To whom else it can
possibly be told ?

अथ खलु स्वप्ने जानामि सैव प्रियतमा (अङ्गुल्या निर्दिशन्) अत्र
चन्दनलतागृहे चन्द्रकान्तमणिशिलायामुपविष्टा प्रणयकुपिता
किमपि मामुपालभमानेव रुदती मया दृष्टा । तदिच्छामि स्वप्नानु-
भूतदयितासमागमरम्येऽस्मिंश्चन्दनलतागृहे दिवसशेषं समति-
वाहयितुम् । तदेहि गच्छावः ।

(परिक्रामतः)

चेटी— (कथं दृष्ट्वा ससम्भ्रमम्) भर्तृदारिके, पदशब्द इव ।

नायिका— (ससम्भ्रममात्मानं पश्यन्ती) हउजे, मा ईदृशमाकारं प्रेक्ष्य कोऽपि मे
हृदयं तुल्यिष्यति । तदुत्तिष्ठ । अनेन रत्नाशोकपादपेनान्तरिते
प्रेक्षावहै तावत् क एष इति । (तथा कुरुतः ।)

1 चन्द्रकान्तः moon-stone. 2 प्रणयः love. 3 कुपित angry, angered. 4 प्रणय-
कुपिता=प्रणयेन कुपिता. 5 किमपि for some reason unknown. 6 उपालभमान (—ना f.)
scolding, blaming; pres. part. उपा+√लभ् 1A. 7 अनुभूत enjoyed, experienced;
PP. अनु+√भू 1P. 8 दयिता f. loving woman. 9 समागमः union. 10 रम्य pleasant,
beautiful. 11 स्वप्नानुभूतदयितासमागमरम्ये=स्वप्ने अनुभूतः दयितायाः समागमः तेन रम्ये. 11
दिवसशेषः rest of the day. 12 समतिवाहयितुम् to pass; caus. inf. समति+√वह् 1P.
13 तुल्यिष्यति he will suspect; लृट्+√तुल 1P. 10U. 14 पादपः tree. 15 अन्तरित (nom.
d.f. अन्तरिते) concealed; PP. अन्तः+√ह् 2P.

I know today in my dream my beloved one was seen by me
(pointing his finger), seated here on the moon-stone slab of the
sandal-creeper bower, angry with me through love for some reason,
blaming me and weeping. I, therefore, wish to spend the rest of
the day in this bower of sandal-creepers which is pleasant to me
on account of my union with her enjoyed in the dream. (Both
pace about.)

Maid — (listening, in haste) princess, a sound of foot-steps is heard !

Heroine— (confused, looking at herself) O Maid, if anyone sees this plight, he
may suspect my heart. So stand up ! Being concealed behind this
red Ashoka tree let us see who is coming.

(Both do so)

चिह्नकः—इदं चन्दनसतागृहम् । तदेहि प्रविशतः ।

(नाटकेन प्रविशतः)

नायकः—चन्दनसतागृहमिदं सचन्द्रमणिशिलमपि प्रियं न मम ।

चन्द्राननया रहितं चन्द्रिकया मुखमिव निशायाः ॥५॥

चेटी— (दृष्ट्वा) भर्तृदारिके, दिष्टया वर्धसे । स एव ननु ते हृदय-
वल्लभो जनः ।

नायिका— (दृष्ट्वा सहर्षं ससाध्वसञ्च) हञ्जे, एनं प्रेक्ष्यातिसाध्वसेन न
शक्नोमि इहैवासने । कदापि एष प्रेक्षते । तदेहि अन्यतो
गच्छावः । (सोत्कण्ठं पदं दत्त्वा) वेपेते मे ऊरू ।

चेटी— (विहस्य) अयि कातरे, इह स्थितां त्वां कः प्रेक्षते । ननु विस्मृत-
स्तेऽयं रक्ताशोकपादपः । तदिहैवोपविश्य तिष्ठामः (तथा कुरुतः ।)

1 सचन्द्रमणिशिलम् = चन्द्रमणिशिलया सहितम् . 2 चन्द्राननया = चन्द्रवत् आननं यस्याः तया.
3 रहित (n.s. रहितम्) deserted; PP. ✓ रह 1P.10U. 4 चन्द्रिका f. (ins.s. चन्द्रिकया) moon-
light. 5 मुखम् = प्रदोषः, nightfall. 5 वर्धसे thou prosperest; ✓ वृष् 1A. 6 दिष्टया वर्धसे
congratulations ! 7 वल्लभ beloved, lover. 8 कातर a. (voc.s.f. कातरे) timid.

सचन्द्रमणिशिलं अपि इदं चन्दनसतागृहं चन्द्राननया रहितं चन्द्रिकया (रहितं) निशायाः मुखं इव न
मम प्रियम् ॥ आर्या.

Jester —This is the bower of sandal-creepers. Come, let us enter.
(Both men enter.)

Hero —Though adorned with a moon-stone, this sandal-creeper bower, des-
erted by the moon-faced one, does not please me like an evening
without the moonlight.

Maid — (looking) Ah princess, congratulations ! it is your beloved lover.

Heroine — (looking with a mingled feeling of joy and fear) O Maid, on seeing
him I cannot sit here out of excessive fear. He might see us at
any moment, so come, let us go to some other place. (Eagerly
stepping) My thighs are trembling.

Maid — (laughing) O timid one, who will see you staying here? You have
forgotten this red Ashoka tree. So let us be seated and remain
here. (Both do so.)

विदूषकः—(निस्व) भो वयस्य, एषा सा चन्द्रमणिशिला ।

नायकः—(सबाष्पं निःश्वसिति ।)

चेटी— भर्तृदारिके, जानामि स्वप्नालाप इव, तदवहिते शृणुवः ।

(उभे आकर्णयतः)

विदूषकः—(हस्तेन चालयन्) भो वयस्य, ननु भणामि एषा सा चन्द्र-
मणिशिलेति ।

नायकः—(सबाष्पं निःश्वस्य) सम्यगुपलक्षितम् (हस्तेन निर्दिश्य)

शशिमणिशिला सेयं यस्यां विपाण्डुरमाननं

करकिसलये कृत्वा वामे घनश्वसितोद्गमा ।

चिरयति मयि व्यक्ताकृता मनावस्फुरितैर्भ्रुवो—

विरमितमनोमन्युर्दृष्टा मया रुदती प्रिया ॥६॥

1 किसलय m.n. sprout, tender leaf. 2 करकिसलये=करः एव किसलयः तस्मिन् .
3 वाम a. left. 4 उद्गमः coming out. 5 घनश्वसितोद्गमा=घनः श्वसितानां उद्गमः यस्याः सा.
6 मयि चिरयति (loc. abs.) when I delayed. 7 आकृतम् feeling, emotion. 8 व्यक्ताकृता
=व्यक्तं आकृतं यया सा . 9 मनाक् a little. 10 स्फुरितम् trembling. 11 विरमित stopped;
caus. PP. बि+√रम् 1P. 12 मन्युः m. anger. 13 विरमितमनोमन्युः=विरमितः मनोमत्तः मन्युः
यया सा . 14 कृत्वा supporting, placing; gerund/√कृ 8U.

इयं सा शशिमणिशिला यस्यां मयि चिरयति विपाण्डुरं माननं वामे करकिसलये कृत्वा घनश्वसितोद्गमा
भ्रुवोः मनाक् स्फुरितैः व्यक्ताकृता विरमितमनोमन्युः रुदती प्रिया मया दृष्टा ॥ हरिणी .

Jester — (looking) Hallo friend, this is the moon-stone.

(The hero sighs with tears.)

Maid — Princess, I suggest we shall hear attentively as if it were the talks
in your dream.

(Both listen.)

Jester — (shaking him with his hand) Ah my friend, I say this is the moon-
stone.

Hero — (sighing in tears) You have well observed.

(Pointing with his hand)

This is the the moon-stone on which I saw my loving one support-
ing her pale face upon her shoot-like left hand, heaving deep sighs,
clearly expressing her emotion by knitting eyebrows a little and then
stopping her profound anger and weeping as I delayed.

ततस्त्वस्यामेव चन्द्रमणिशिलायामुपविशामः । (उभयमुपविशतः ।)

नायिका— (विचिन्त्य) का पुनरेषा भविष्यति ।

चेटी— भर्तृदारिके, यथावामपवारिते तावदेतं प्रेक्षावहे तथा मा नाम त्वमपि एवं दृष्टा ।

नायिका— युज्यते एतत् । किं पुनः प्रणयकुपितं प्रियजनं हृदये कृत्वा मन्त्रयते ।

चेटी— भर्तृदारिके, मा इदृशीं शङ्कां कुरुष्व । पुनरपि तावच्छृणुवः ।

विदूषकः— (आत्मगतम्) अभिरमते एष एतया कथया । भवतु एतामेव वर्धयिष्यामि । (प्रकाशम्) भो वयस्य, तदा सा त्वया रुदती किं भणिता ।

नायकः— वयस्य, इदमुक्ता ।

- 1 अपवारित (nom.d.f. अपवारिते) concealed; PP. अप+√वृ 10P., caus. 5U.
2 मा नाम probably. 3 मन्त्रयते he speaks; √मन्त्र् 10A. शङ्का f. suspicion, doubt.
5 अभिरमते he takes delight in; अभि+√रम् 1A. 6 कथा f. (ins.s. कथया) talk, tale.
7 एताम्=कथाम्. 8 वर्धयिष्यामि I shall heighten, निजन्तात्कृट्√वृष् 1A.

Let us, therefore, sit down on this moon-stone.

(Both sit down.)

Heroine— (thinking) But who can she be ?

Maid — Princess, as we observe him, being concealed, he might have seen you, too.

Heroine— May be. But why is he talking about that sweetheart angry through love, thinking of her in his heart ?

Maid — Princess, do not cherish such suspicion as this. Let us again hear.

Jester — (to himself) He takes delight in this topic. Well, I will make him amplify on this talk. (Aloud) O friend, then what did you say to her who was weeping ?

Hero — My friend, I said this ;

निष्यन्दत इवानेन मुखचन्द्रोदयेन ते ।

एतद् बाष्पाम्बुना सिक्तं चन्द्रकान्तशिलातलम् ॥ ७ ॥

नायिका— (सरोषम्) चतुरिके, अस्ति किमतोऽप्यपरं श्रोतव्यम् ।

तदेहि गच्छावोऽन्यतः ।

चेटी— (हस्ते गृहीत्वा) भर्तृदारिके, एवं मा भण । त्वमेव स्वप्ने दृष्टा,
नैतस्यान्यस्यां दृष्टिरभिरमते ।

नायिका— न मे हृदयं प्रत्येति । तत् कथावसानं यावत् प्रतिपालयावः ।

नायकः— वयस्य, जाने तामेवास्यां शिलायामालिख्य तया चित्र-
गतयाऽऽत्मानं विनोदयामीति तदित एव गिरितटान्मनःशिला-
शकलान्यादाय आगच्छ ।

1 निष्यन्दते it oozes, sheds ; नि+√स्यन्द् 1A. 2 उदयः rise, appearance. 3 मुख-
चन्द्रोदयेन=मुखं एव चन्द्रः तस्य उदयेन. 4 अम्बु n. (ins.s. अम्बुना) water. 5 अतः अपरम् anything
beyond this. 6 श्रोतव्य (ought) to be heard ; pot. PP.√श्रु 5P. 7 प्रत्येति
it trusts ; प्रति+√इ 2P. 8 अवसानम् end. 9 आलिख्य having painted ; gerund आ+√
लिख् 6P. 10 विनोदयामि I divert : णिजन्तात्लट् वि+√नुद् 6U. 11 गिरितटः (abl.s.—तटात्)
mountain-side. 12 मनःशिला f. red arsenic.

बाष्पाम्बुना सिक्तं एतत् चन्द्रकान्तशिलातलं अनेन ते मुखचन्द्रोदयेन निष्यन्दते इव ॥ अनुष्टुप्

This moon-stone slab upon which are tear-drops sprinkled seems to
ooze at the rise of the moon in the form of thy face.

Heroine—(angrily) Chaturikā, is there anything to be heard beyond this ? So
come on, let us go elsewhere.

Maid —(taking her by the hand) Princess, don't say so. You might have
been seen in his dream. His eyes would not take delight in any
other woman.

Heroine —My heart doest not trust it, but we shall wait for the conclusion of
his talk.

Hero —My friend, drawing her just on this stone-slab I wish I might divert
myself by means of her portrait. Therefore, bring here some frag-
ments of red arsenic from the mountain-skirt !

विदूषकः— यद्भवानाज्ञापयति (परिक्रम्य । गृहीत्वोपसृत्य) भो वयस्य, त्वया
एको वर्णक आज्ञप्तः, मया पुनरिहेव सुलभाः पञ्चरागिणो वर्णा
आनीता इति आलिखतु भवान् । (उपनयति)

नायकः— वयस्य, साधु कृतम् । (गृहीत्वा शिलायामालिखन् सरोमाञ्चम्)
सखे, पश्य ।

अक्लिष्टबिम्बशोभाधरस्य नयनोत्सवस्य शशिन इव ।

दायितामुखस्य सुखयति रेखाऽपि प्रथमदृष्टेयम् ॥ ८ ॥

(लिखति ।)

विदूषकः— (सकौतुकं निबन्धं) अप्रत्यक्षेऽपि एवं नाम रूपं लिख्यते ।
अहो आश्चर्यम् ।

1 वर्णकः, वर्णः colour, paint. 2 सुलभ easily attainable. 3 पञ्च five. 4 रागिन
a. (nom. p.m. रागिणः) coloured. 2 आनीत brought; PP.आ+√नी 1U. 6 आलिखतु
may he paint! लोट् आ+√लिख् 6P. 7 उपनयति he offers; उप+√नी 1U. 8 साधु ad.
well. 9 रोमाञ्चः horripilation, thrill. 10 सरोमाञ्चम् ad. with horripilation.
11 सखि m. (voc.s. सखे) friend. 12 अक्लिष्ट unimpaired, blameless. 13 बिम्बम् kind
of fruit. 14 शोभा f. beauty. 15 अधरः lip, lower lip. 16 अक्लिष्टबिम्बशोभाधरस्य=
अक्लिष्टबिम्बं तस्य शोभा तद्वत्-अधरः यस्मिन् तस्य. 17 सुखयति it pleases;√सुख् 10P. 18 रेखा
f. sketch, drawing. 19 कौतुकम् eagerness, curiosity. 20 सकौतुकम् eagerly. 21
अप्रत्यक्ष unseen, invisible.

अक्लिष्टबिम्बशोभाधरस्य नयनोत्सवस्य शशिनः इव दयितामुखस्य प्रथमदृष्टा इयं रेखा अपि सुखयति
॥ आर्षा

Jester —I will do. (having walked away, he brings them) O friend,
I have brought five colours easily obtainable here, though you
ordered a single colour. So may you paint. (He offers.)

Hero —Friend, well done ! (He takes them, and drawing with a thrill) O
my friend, behold !

Even this first-seen drawing of my loving one's face which is a joy
to the eyes and which bears the lower-lip beautiful as a pure Bimba
fruit gives happiness, like that of the moon which gladdens the
eyes and which bears the beauty of its cloudless disc.

(He paints.)

Jester —(looking with curiosity) Though invisible in reality, her form is
finely painted. Oh wonderful !

नायकः—(सस्मितम्) वयस्य,

प्रिया सन्निहितैवेयं सङ्कल्पस्थापिता पुरः ।

दृष्ट्वा दृष्ट्वा लिखाम्येनां यदि तत् कोऽत्र विस्मयः ॥६॥

नायिका—(सालम्) चतुरिके, ज्ञातं खलु कथाऽवसानं तदेहि ताव-
न्मित्रावसुं प्रेक्षावहे ।

चेटी—(सविषादमात्मगतम्) जीवितनिरपेक्ष इवास्या उल्लापः । (प्रकाशम्)
भर्तृदारिके, ननु गतैव तत्र मनोहरिका । तत् कदापि भर्ता
मित्रावसुरिहैवागच्छति । (ततः प्रविशति मित्रावसुः ।)

मित्रावसुः—आज्ञापितोऽस्मि तातेन यथा 'वत्स मित्रावसो, जीमूत-
वाहनोऽस्माभिरिहासन्नभावात् सुपरीक्षितोऽयम् । कुतोऽस्माद्
योग्यो वरः । तदस्मै वत्सा मलयवती प्रतिपाद्यताम्' इति ।

1 सन्निहित present, near. 2 सङ्कल्पः idea, imagination. 3 स्थापित placed;
PP. caus. √स्था 1P. 4 विस्मयः wonder. 5 विषादः disappointment. 6 सविषादम् ad.
7 जीवितम् life. 8 निरपेक्ष indifferent, no need of. 9 जीवितनिरपेक्षः=जीविते निरपेक्षः
10 उल्लापः talk. 11 आसन्नभावः existence in the neighbourhood. 12 सुपरीक्षित well-
examined. 13 योग्य fit. 14 प्रतिपाद्यताम् she must be given (in marriage) निजन्तात्कर्मणि
लोड् प्रति+√पद्

इयं प्रिया पुरः सङ्कल्पस्थापिता सन्निहिता एव, एनां दृष्ट्वा दृष्ट्वा लिखामि यदि तत् अत्र कः
विस्मयः ॥ अनुष्टुप्

Hero — (with a smile) O my friend,

Being placed in front through my imagination, my sweetheart is just
present; repeatedly seeing her I draw her. Is there any wonder here?

Heroine—(shedding tears) Chaturikā, I have understood the conclusion of
his talk. Come, then, we shall go to see Mitrāvasu now.

Maid — (dejectedly to herself) It appears that her word has no need of life.
(Aloud) O princess, Manoharikā has gone there. So master Mitrā-
vasu will be coming here at any moment.

(Then enters Mitrāvasu.)

Mitrāvasu—I have been commanded by my father;—

"My son Mitrāvasu, this Jīmūtavahana has been well examined by
us in view of his staying here in the vicinity. Is there any bride-
groom more acceptable than he? Therefore, do offer my daughter
Malayavati to him."

अहन्तु स्नेहपराधीनतयाऽन्यदेव किमप्यवस्थान्तरमनुभवामि ।
अन्यच्च ।

यद्विद्याधरराजवंशतिलकः प्राज्ञः सतां सम्मतो
रूपेणाप्रतिमः पराक्रमधनो विद्वान् विनीतो युवा ।
यच्चासूनपि सन्त्यजेत् करुणया सत्त्वार्थमभ्युद्यत-
स्तेनास्मै ददतः स्वसारमतुला तुष्टिर्विषादश्च मे ॥१०॥

श्रुतञ्च यथा जीमूतवाहनो गौर्याश्रमसम्बद्धे चन्दनलतागृहे
वर्तत इति । तदेतत् चन्दनलतागृहं यावत् प्रविशामि । (प्रविशति)

1 स्नेहः affection. 2 पराधीनता f. subjection, dependence. 3 अवस्था f. condition, feeling. 4 अवस्थान्तरम्=अन्या अवस्था different condition (अन्तरम् in this sense is always neuter ; e.g. पुरुषान्तरम्=अन्यः पुरुषः) 5 तिलकः (समासान्ते) the best 6 प्राज्ञ wise. 7 सम्मत loved, esteemed. 8 अप्रतिम a. unrivalled, matchless. 9 पराक्रमः heroism, courage. 10 धनम् wealth, possession. 11 पराक्रमधनः=पराक्रमः एव धनं यस्य सः 12 विद्वस् (nom.s.m. विद्वान्) learned. 13 विनीत gentle, disciplined. 14 युवन् m. (nom.s. युवा) youth. 15 असुः m. (acc.P. असून्) life, breath. 16 सन्त्यजेत् he may give up ; विधिलिङ् सम्+√त्यज् 1P. 17 करुणा pity. 18 सत्त्वार्थम् for the living being. 19 अभ्युद्यत active, ready. 20 अतुल incomparable. 21 तुष्टिः f. pleasure. 22 संबद्ध attached to.

यत् विद्याधरराजवंशतिलकः प्राज्ञः सतां सम्मतः रूपेण अप्रतिमः पराक्रमधनः विद्वान् विनीतः युवा यत् सत्त्वार्थं अभ्युद्यतः करुणया असून् अपि सन्त्यजेत् तेन अस्मै स्वसारं ददतः मे अतुला तुष्टिः विषादः च ॥
शार्दूलविक्रीडितम्

But overwhelmed by my affection for her I do experience some kind of different feeling, and besides :—

As he is the best of the royal race of the Vidyādhara, wise, esteemed by the good people, matchless in form, rich in heroism, learned and well-disciplined youth, and ready to serve the living beings, he may even give up his life out of compassion, I feel incomparable pleasure and sorrow on giving him my sister.

I have heard that Jīmūtavāhana is in the sandal-creeper bower attached to Gaurī's hermitage. So I shall now enter there.

(He enters.)

विदूषकः— (ससम्भ्रममवलोक्य) भो वयस्य, प्रच्छादय अनेन कदलीपत्रेणोमां
चित्रगतां कन्यकाम् । एष खलु सिद्धयुवराजो मित्रावसुरिहागतः ।
कदापि प्रेक्षिष्यते ।

नायकः— (कदलीपत्रेण प्रच्छादयति ।)

मित्रावसुः— (प्रविश्य) कुमार, मित्रावसुः प्रणमति ।

नायकः— (दृष्ट्वा) मित्रावसो, स्वागतम् । इतः स्वीयताम् ।

चेटी— भर्तृदारिके; आगतो भर्ता मित्रावसुः ।

नायिका— हज्जे, प्रियं मे ।

नायकः— मित्रावसो, अपि कुशली सिद्धराजो विश्वावसुः ।

मित्रावसुः— कुशली तातः । तातसन्देशेनास्मि त्वत्सकाशमागतः ।

1 प्रच्छादय cover thou ! लोट् प्र + √ छद् 10U. 2 चित्रगताम् = चित्रे गताम् painted in picture. 3 युवराजः = कुमारः prince. 4 (त्वया) स्वीयताम् = उपविश ! be seated ! (भावे प्रयोगः, कर्मणि लोट्) 5 कुशलम् a. (nom.s.m. कुशली) happy, faring well. 6 सन्देशः (ins.s. सन्देशेन) message, command. 7 त्वत् = तव.

Jester — (looking in a cofusion) O friend, cover this virgin painted in the picture with this plantain-leaf. The prince of Siddhas has come here. He may see this at any moment.

Hero — (covers it with the Banana leaf.)

Mitrāvasu— (entering) O prince, Mitrāvasu salutes you.

Hero — (looking) O Mitrāvasu, welcome ! Be seated here.

Maid — Princess, Master Mitrāvasu has come.

Heroine— O Maid, I am pleased.

Hero — Mitrāvasu, how is His Majesty King Visvāvasu of the Siddhas ?

Mitrāvasu— My father is faring well. I have come to see you with his message.

नायकः— किमाह तत्रभवान् ।

नायिका— श्रोष्यामि तावत् किं तातेन कुशलं सन्दिष्टमिति ।

मित्रावसुः— (सालम्) इदमाह 'तात, अस्ति मे मलयवती नाम कन्या जीवितमिवास्य सर्वस्यैव सिद्धराजान्वयस्य । सा मया तुभ्यं प्रतिपाद्यते । प्रतिगृह्यताम्' इति ।

चेटी— (विहस्य) भर्तृदारिके, किं न कुप्यसीदानीम् ।

नायिका— (सस्मितं सलज्जञ्च अधोमुखी स्थिता) हञ्जे, मा हस । किं विस्मृतं ते एतस्यान्यहृदयत्वम् ।

नायकः— (अपवार्यं) वयस्य, सङ्कटे पतिताः स्मः ।

विदूषकः— (अपवार्यं) जानामि न तां वर्जयित्वा तेऽन्यत्र चित्तमभिरमते यथा तथा यत् किमपि भणित्वा विसृज्यतामेषः ।

1 श्रोष्यामि I shall hear ; लृट् √ श्रु 5 P. कुशलम् tidings of welfare, happiness.
3 सन्दिष्ट sent as a message ; PP. सम् + √ दिश् 6 P. 4 नाम ind. named, by the name of. 5 प्रतिगृह्यताम् she must be accepted ; कर्मणि लोट् प्रति + √ ग्रह 9U. 6 सङ्कटम् difficulty, narrow passage. 7 विसृज्यताम् he must be dismissed ; कर्मणि लोट् वि + √ सृज् 6 P.

Hero — What did His Majesty command ?

Heroine—I shall hear what message of welfare my father has sent.

Mitrāvasu—(shedding tears) His message runs as follows:—

“Dear sir, I have a daughter named Malayavati who is similar to the life of this entire royal family of the Siddhas. I offer her to you in marriage. Please accept her.”

Maid — (laughing) Princess, are you not angry now ?

Heroine— (with a smile of blushing with her face downcast) Oh maid, do not laugh ! Why have you forgotten that his heart is after another person ?

Hero — (aside) Friend, we have fallen into a narrow passage.

Jester — (aside) I know your mind does not take delight in anyone else but her. So say something diplomatically, and dismiss him.

नायिका— (सरोषमात्मगतम्) हताश, का वा एतन्न जानाति ।

नायक :— क इह नेच्छेद् भवद्भिः सह श्लाघ्यमीदृशं सम्बन्धम् । किंतु न शक्यते चित्तमन्यतः प्रवृत्तमन्यतः प्रवर्तयितुम् । ततो नाहमेनां प्रतिग्रहीतुमुत्सहे । (नायिका मूर्च्छां नाटयति ।)

चेटी— समाश्वसितु समाश्वसितु भर्तृदारिका ।

विदूषक :— भोः, पराधीनः खलु एषः, किमनेनाभ्यर्थितेन । तद् गुरुजनमस्य गत्वाऽभ्यर्थय ।

मित्रावसु :— (आत्मगतम्) साधूकम् । नायं गुरुजनमतिक्रामति । एष गुरुप्यस्मिन्नेव गौर्याश्रमे प्रतिवसति । तद्यावद् गत्वा अस्य पित्रा मलयवतीं ग्राहयामि । (नायिका समाश्वसति ।)

1 हताश a. wretched, vile. 2 इह = अस्मिन् लोके. 3 इच्छेत् he should desire ; विधिलिङ् √ इष् 6 P. 4 श्लाघ्य praiseworthy, respectable. 5 सम्बन्धः matrimonial relation. 6 शक्यते it is possible ; √ शक् 4 U. 5 P. 7 अन्यतस् ind. in other direction, to another place or person, etc. 8 प्रवृत्त engaged in, fixed ; PP. प्र + √ वृत् 1 A. 9 प्रवर्तयितुम् to introduce, to establish ; caus. inf. प्र + √ वृत्. 10 उत्सहे I endeavour, desire ; उद् + √ सह 1 A. 11 मूर्च्छां f. fainting. 12 अभ्यर्थितम् requesting. 13 अभ्यर्थय request thou ; लोट् अभि + √ अर्थ 10 A. 14 अतिक्रामति he violates ; अति + √ क्रम् 1 U. 4 P. 15 ग्राहयामि I cause to accept ; णिजन्तात्लट् √ ग्रह 9 U.

Heroine — (angrily to herself) Oh wretched man, who does not know this.

Hero — Who in this world should not long for such a worthy matrimonial relationship with you ? But it is not possible to bring my mind, which is fixed in another direction, to some other place. So I do not wish to accept her. (The heroine faints.)

Maid — Princess, take heart ! take heart !

Jester — Sir ! He is dependent upon others. So what is the use of asking him ? Go and request his parents.

Mitrāvasu—(to himself) Properly spoken. He does not violate his parents. His father also dwells in this Gaurī hermitage. In the meantime I shall go there and make his father accept Malayavati. (The heroine recovers.)

मित्रावसुः— एवं निवेदितात्मनोऽस्मान् प्रत्यावच्छाणः कुमार एव बहुतरं जानाति ।

नायिका— (सरोषं विहस्य) कथं प्रत्याख्यानलघुर्मित्रावसुः पुनरपि मन्त्रयते ।
(मित्रावसुः निष्क्रान्तः)

नायिका— (सालमात्मानं पश्यन्ती, आत्मगतम्) किं मम एतेन दौर्भाग्यकलङ्कमलिनेन अत्यन्तदुःखभागिनाऽद्यापि शरीरेण धारितेन । तदिहैवाशोक-पादपेऽनयाऽतिमुक्लतया उद्बध्यात्मानं व्यापादयिष्यामि । तदिदमेवन्तावत् । (प्रकाशं विलक्षस्मितेन) हजे, प्रेक्षस्व तावद् मित्रा-वसुर्गतो न वेति येनाहमपि इतो गमिष्यामि ।

1 निवेदित communicated; caus. PP. नि + √ विद् 2 P. 2 निवेदितात्मनः = निवेदितः आत्मा यैः तान्. 3 प्रत्यावच्छाण rejecting, refusing; Pres. Part. प्रत्या + √ चक्ष् 2 A. 4 प्रत्याख्यानम् refusal. 5 लघु contemptible, slighted. 6 दौर्भाग्यम् ill-luck, misfortune. 7 कलङ्कः spot, stain. 8 मलिन dirty, soiled. 9 दौर्भाग्यकलङ्कमलिनेन = दौर्भाग्यस्य कलङ्केन मलिनेन. 10 भागिन् a. (ins. s. n. भागिना) concerned, affected by. 11 शरीरम् body. 12 धारित supported; PP. √ धृ 10 U. 13 अतिमुक्तः kind of a creeper. 14 उद्बध्य having hung; gerund, उद् + √ बन् 9 P. 15 व्यापादयिष्यामि I shall kill; णिजन्ताल्लद् व्या + √ पद् 4 A. 19 विलक्ष a. embarrassed, forced, unnatural.

Mitrāvasu—The prince knows very much, rejecting us thus, who have expressed ourselves.

Heroine— (angrily laughing) How still now Mitrāvasu speaks, having been slighted by the refusal. (Mitrāvasu walks out.)

Heroine— (looking at herself in tears, to herself) What is the use of maintaining this body even now, soiled by the stain of misfortune and affected by extreme misery? By hanging myself with this Atimukta creeper from the Ashoka tree I shall commit suicide.
(Aloud with a forced smile)

Maid, see whether Mitrāvasu has left or not, so that I, too, will go away from here.

चेटी— (कतिचित् पदानि गत्वाऽवलोक्यात्मगतम्) अन्यादृशमस्यां हृदयं प्रेक्षे । तन्न
गमिष्यामि । इहैवापवारिता प्रेक्षे किमेषा प्रतिपद्यते इति ।

नायिका— (दिशोऽवलोक्य पाशं गृहीत्वा सास्त्रम्) भगवति गौरि, त्वया इह न कृतः
प्रसादः । तद् जन्मान्तरे यथा न ईदृशी दुःखभागिनी भवामि तथा
करिष्यामि । (इत्यभिधाय कण्ठे पाशमर्पयति ।)

चेटी— (दृष्ट्वा ससम्भ्रममुपसृत्य) परित्रायतां परित्रायतामार्यः । एषा भर्तृदारि-
कोद्बध्यात्मानं व्यापादयति ।

नायकः— (ससम्भ्रममुपसृत्य) कासौ कासौ ।

चेटी— इयमशोकपादपे ।

नायकः— (सहर्षमवलोक्य) सैवेयमस्मन्मोरथभूमिः ।

1 कतिचित् several, some. 2 अन्यादृश strange, unusual. 3 प्रतिपद्यते she prac-
tises ; प्रति+√पद्य 4 A. 4 दिश् f. (acc. p. दिशः) direction. 5 पाशः cord, noose.
6 जन्मान्तरम् (loc. s. जन्मान्तरे) another or next birth. 7 अभिधाय having spoken ;
gerund अभि+√धा 3 U. 8 अर्पयति she offers, places ; निजन्तात् लट्+√प 1.3 P.
9 परित्रायताम् he must help ; लोट् परि+√त्रा 2 A. 10 मनोरथभूमिः f. object of wish.

Maid — (moving several steps and looking to herself) I can see an unusual
heart in her, so I am not going. Hiding myself here I will see what
she is going to do.

Heroine— (looking everywhere and tearfully seizing the noose) Ah Goddess
Gauri, you have not done me a favour in this world ; therefore, I
will do so as not to suffer like this in my next birth. (Uttering so
she places a noose around the neck.)

Maid — (looking in confusion and approaching) Sir ! help, help ! The
Princess is hanging herself.

Hero — (hurriedly running) where is she, where is she ?

Maid — She is by the Ashoka tree.

Hero — (joyfully looking) Oh there she is,—the very object of my wish !

(नायिकां पाणौ गृहीत्वा लतापाशमाक्षिपति ।)

न खलु न खलु मुग्धे साहसं कार्यमीदृक्

व्यपनय करमेतं पल्लवार्धं लतायाः ।

कुसुममपि विचेतुं यो न मन्ये समर्थः

कलयति स कथं ते पाशमुद्बन्धनाय ॥ १६ ॥

नायिका— (ससाध्वसम्) हज्जे, कः पुनरेषः । (निरूप्य सरोषं हस्तमाक्षेप्तुमिच्छति) मुञ्च
मुञ्चाग्रहस्तम् । कस्त्वं निवारयितुम् । मरणेऽपि किं त्वमेवाभ्यर्थनीयः ।

नायकः— नाहं मुञ्चामि ।

1 पाणिः m. (loc. s. पाणौ) hand. 2 मुग्ध (voc. s. f. मुग्धे) charming, simple-minded. 3 साहसम् violence, rashness. 4 कार्यं (ought) to be done ; pot. PP. √कृ 8 U. 5 व्यपनय remove thou ! लोट् व्यप+√नी 1U. 6 आभा f. resemblance. 7 पल्लवार्धम्=पल्लवार्धा यस्य तम्. 8 विचेतुम् to gather ; inf. वि+√चि 5 U. 9 यः=करः. 10 मन्ये I think ; √मन् 4A. 11 समर्थं able, competent. 12 कलयति it takes hold of ; √कल् 10 U. 13 सः=करः. 14 उद्बन्धनम् hanging. 15 आक्षेप्तुम् to throw, to cast away ; inf. आ+√क्षिप् 6 P. 16 मुञ्च release thou ! लोट् √मुञ्च 6 P. 17 मरणम् (loc. s. मरणे) death. 18 अभ्यर्थनीय (ought) to be requested ; pot. PP. अभि+√अर्थ 10 A.

मुग्धे ईदृक् साहसं न खलु न खलु कार्यं, लतायाः पल्लवार्धं एतं करं व्यपनय, यः कुसुमं अपि विचेतुं समर्थः न मन्ये सः ते उद्बन्धनाय पाशं कथं कलयति ॥ मालिनी

(Holding the heroine by the hand, he snatches away the creeper-noose.)

O simple-minded one, not indeed, not indeed such violent act should be done. Remove from the creeper thy hand as tender as shoot ! How can thy hand, that is not, I think competent to gather even a flower, take hold of the noose for hanging ?

Heroine— (fearfully) O maid, but who is he ? (Observing with anger she intends to throw off his hand.) Who are you to prevent me ? Even in death ought I to beg of you ? Do free my fingers !

Hero — I will not free them.

कण्ठे हारलतायोग्ये येन पाशस्त्वयाऽर्पितः ।

गृहीतः सापराधोऽयं कथं ते मुच्यते करः ॥ १२ ॥

विदूषकः— भवतु, किं पुनरस्या अस्य मरणव्यवसायस्य कारणम् ।

चेटी— नन्वेव एव ते प्रियवयस्यः ।

नायकः— कथमहमेवास्या मरणकारणम् । न खल्ववगच्छामि ।

विदूषकः— भवति, कथमिव ।

चेटी— (साकूतम्) या सा प्रियवयस्येन ते कापि हृदयवल्लभा शिलातले
आलिखिता तस्याः पक्षपातिनैतेन प्रतिपादयतोऽपि मित्राव-
सोर्नाहं प्रतीष्टेति जातनिर्वेदयानयैवं व्यवसितम् ।

1 हारलता f. string of pearls. 2 येन=करेण. 3 सापराधः guilty. 4 व्यवसायः
determination, conduct. 5 आकूतः purpose, emotion. 6 तस्याः=कस्याः बल्लभायाः
7 पक्षपातिन् a (ins. S. पक्षपातिना) partial, attached to. 8 अनेन=नायकेन. 9 मित्रावसोः
प्रतिपादयतः (gen. abs.) while, or though मित्रावसुः was offering (her). 10 अहम्=
नायिका. 11 प्रतीष्ट (f. s. प्रतीष्टा) accepted; PP. प्रति+√इष् 6 P. 12 निर्वेदः grief.
13 जातनिर्वेदया=जातः निर्वेदः यस्याः तया. 14 अनया=नायिकया. 15 व्यवसित determined ;
PP. व्यव+√सो 1 P.

येन पाशः हारलतायोग्ये कण्ठे त्वया अर्पितः, गृहीतः सापराधः अयं ते करः कथं मुच्यते ॥ अनुष्टुप्

With this hand you placed a noose round your neck fit for a string
of pearls ; so how can I release this guilty hand caught by me ?

Jester — Well, after all what was the cause of her determination to die ?

Maid — It's just your dear friend.

Hero — How I am the cause of it ? I do not understand.

Jester — Lady, why ?

Maid — (meaningfully) she was determined to do so, overcome with grief
caused by the fact that your dear friend had painted some one whom
he loves on the stone-slab, and again she was not accepted by him
due to his attachment to that lady, though offered to him by
Mitrāvasu in marriage.

नायकः— (सहर्षमात्मगतम्) कथमियमेवासौ विश्वावसोर्दुहिता मलयवती ।
अथवा रत्नाकरादृते कुतश्चन्द्रलेखायाः प्रसूतिः । हा कथं
वञ्चितोऽस्मि अनया ।

विदूषकः—भवति, यद्येवं तदनपराद्ध इदानीं प्रियवयस्यः । अथवा यदि
मम न प्रत्येति तदा स्वयमेव शिलातलं गत्वा प्रेक्षतां भवती ।

नायिका—(सहर्षं सलज्जञ्च नायकं पश्यन्ती हस्तमाकर्षति ।)

नायकः—(सस्मितम्) न तावन्मुञ्चामि यावन्मम हृदयवल्लभां शिलायामा-
लेख्यगतां पश्यसि । (सर्वे परिक्रामन्ति ।)

विदूषकः—(कदलीपत्रमपनीय) भवति, प्रेक्षस्व प्रेक्षस्व एतमस्य हृदयवल्लभं
जनम् ।

नायिका—(निरूप्यापवार्यं सस्मितम्) चतुरिके, अहमिवालिखिता ।

- 1 दुहितु f. (nom. s. दुहिता) daughter. 2 रत्नाकरः (abl. s. रत्नाकरात्) ocean.
3 ऋते ind. (+acc. & abl.) except, without. 4 चन्द्रलेखा f. streak of the moon.
5. प्रसूतिः f. coming forth, birth, etc. 6 वञ्चित deceived ; caus. PP. √वञ्च् 1 P.
7 अनपराद्ध not sinned, not guilty ; PP. अ+अप+√राष् 4.5 P.

Hero — (Joyously to himself) How is she the very daughter of Vishvāvasu, Malayavati ? Or whence does the streak of the moon rise without the ocean ? Ah I am deceived by her !

Jester — Lady, if so, my friend is not guilty now. Or if you don't believe me, then personally go to that stone-slab and see it.

Heroine — (looking at the hero with joy and bashfulness, pulls her hand.)

Hero — (with a smile) I shall not leave you alone until you see the sweet-heart of mine painted on the stone-slab.

(All walk)

Jester — (removing the plantain leaf) Lady, behold, behold his beloved one !

Heroine—(observing with a smile, aside) O Chaturikā ! it seems I am painted here.

चेटी— (चित्राकृति नायिकाञ्च निर्वर्ण्य) भर्तृदारिके, किं भणसि अहमिवा-
लिखितेति । ईदृशं सौसादृश्यं येन न ज्ञायते किं तावदिहैव
शिलातले भर्तृदारिकायाः प्रतिबिम्बं संक्रान्तं उत त्वमा-
लिखितेति ।

नायिका—(विहस्य) हञ्जे, दुर्जनीकृताऽस्मि अनेन मां चित्रगतां दर्शयता ।
विदूषकः—निर्वृत्त इदानीं ते गान्धर्वो विवाहः । तन्मुञ्च तावदस्या
अग्रहस्तम् । एषा खलु काऽपि त्वरितत्वरिता इहैवागच्छति ।

(नायकः मुञ्चति ।)

द्वितीया चेटी—(प्रविश्य सहर्षम्) भर्तृदारिके, दिष्ट्या वर्धसे ।
प्रतीष्टा खलु त्वं भर्तृजीमूतवाहनस्य गुरुभिः ।

1 आकृतिः f. form, body. 2 निर्वर्ण्य having carefully looked at; gerund निस्+
√वर्ण 10U. 3 सौसादृश्यम्=सुसादृश्यम् excellent likeness, resemblance. 4 ज्ञायते it is
known; कर्मणि लट्/ज्ञा 9U. 5 प्रतिबिम्ब m.n. image, reflection. 6 उत ind. or,
whether. 7 दुर्जनीकृत (f.s.—कृता) slandered, made wicked; PP. दुर्जनी +√कृ 8U.
8 दर्शयत् (ins. s.m. दर्शयता) showing; caus. Pres. Part, √दृश् 1P. 9 निर्वृत्त finished,
done; PP. निस्+√वृत् 1A. 10 गान्धर्वः विवाहः love—marriage. 11 प्रतीष्ट (nom.s.f.
प्रतीष्टा) accepted; PP. प्रति+√इष् 6P.

Maid — (carefully looking at the image of the picture and the heroine) Oh
princess, why do you say that it seems you are painted here ? This
likeness is so excellent that it cannot be known whether your image
is now reflected here on the stone-slab, or you are painted.

Heroine— (laughing) O Maid, he has made me wicked by showing me my
own self painted here.

Jester — Your love-marriage is over. Therefore, free her fingers ! Indeed,
some one in a great hurry is coming here.

(The hero frees her hand.)

Second Maid—(entering with joy) O princess, congratulations ! You have
been really accepted by the parents of Master Jimūtavāhana.

विदूषकः— (नृत्यन्) ही ही भोः । सम्पूर्णा मनोरथाः प्रियवयस्यस्य ।
अथवा न हि न हि, भवत्या मलयवत्याः । अथवा न एतयोः
(भोजनमभिनयन्) समैवैकस्य ब्राह्मणस्य ।

चेटी— (नायिकामुद्दिश्य) आज्ञप्तास्मि युवराजमित्रावसुना यथा 'अद्यैव
मलयवत्याः विवाहः । तल्लघु तां गृहीत्वाऽऽगच्छ' इति । तदेहि
गच्छावः ।

विदूषकः— गता खलु त्वं दास्याः पुत्रि, इमां गृहीत्वा । वयस्येन किमि-
हैवावस्थातव्यम् ।

चेटी— हताश, मा त्वरस्व त्वरस्व । युष्माकमपि स्नपनकमागतमेव ।

नायिका— (सानुरागं सलज्जञ्च नायकं पश्यन्ती सपरिवारा निष्क्रान्ता ।)

वैतालिकः— (नेपथ्ये पठति)

1 नृत्यत् (nom. s. m. नृत्यन्) dancing ; pres. part. √नृत् 4P. 2 सम्पूर्ण filled up, fulfilled; PP. सम् + √पूर 10U. 3 दासी f. (gen.s. दास्याः) slave-girl. 4 पुत्री f. (voc.s. पुत्रि) daughter. 5 अवस्थातव्यं वयस्येन (भावे प्रयोगः) my friend ought to remain. 6 त्वरस्व hurry thou ! लोद् + √त्वर 1A. 7 स्नपनकम् bathing, bathing hour. 8 परिवारः retinue. 9 सपरिवारा=परिवारसहिता, with her retinue. 10 पठति he recites; √पठ् 1P.

Jester — (dancing) Oh what a grand joy ! The wishes of my dear friend, nay, nay, of your ladyship Malayavati, nay, of this pair, nay, (gesticulating eating) of me a Brahmin, are fulfilled.

Maid — (to the heroine) "Today Malayavati's marriage is to take place. So bring her quickly," thus I have been ordered by Prince Mitrāvasu. Come, then let us go.

Jester — O daughter of a slave-girl, are you really going, accompanying her ? Must my friend remain here alone ?

Maid — Ah, wretched lad, don't be impatient ! The hour of your ablution has also come.

Heroine— (looking at the hero lovingly with bashfulness, moves out with her retinue.)

Bard — (recites behind the scene)

वृष्ट्या पिष्टातकस्य द्युतिमिह मलये मेरुतुल्या दधानः
सद्यः सिन्दूरदूरीकृतदिवससमारम्भसन्ध्याऽऽतपश्रीः ।
उद्गीतैरङ्गनानां चलचरणरणन्पूरह्लादहृद्यै—

रुद्राहस्नानवेलां कथयति भवतः सिद्धये सिद्धलोकः ॥ १३ ॥

विदूषकः— (आकर्ण्य) भो वयस्य, दिष्ट्यागतं स्नपनकम् ।

नायकः— (सहर्षम्) यद्येवं किमिदानीमिह स्थितेन । आगच्छ । तातं

नमस्कृत्य स्नानभूमिमेव गच्छावः ।

अन्योन्यदर्शनकृतः समानरूपानुरागकुलवयसाम् ।

केषाञ्चिदेव मन्ये समागमो भवति पुण्यवताम् ॥ १४ ॥

(इति निष्क्रान्ताः सर्वे) ॥ इति द्वितीयोऽङ्कः ॥

1 वृष्टिः f. (ins.s. वृष्ट्या) shower. 2 पिष्टातक perfumed powder. 3 द्युतिः f. lustre, hue. 4 मेरुः name of a fantastic mountain. 5 तुल्य (acc s.f. तुल्याम्) equal, identical. 6 सिन्दूरम् red lead. 7 दिवससमारम्भः dawn. 8 सन्ध्या f. twilight. 9 आतपश्रीः f. beauty of the sunshine. 10 सिन्दूरदूरीकृतदिवससमारम्भसन्ध्यातपश्रीः=सिन्दूरेण दूरीकृता दिवससमारम्भस्य च सन्ध्यातपस्य श्रीः येन सः 11 अङ्गना (gen. p. अङ्गनानाम्) woman. 12 रणत् tinkling; pres. part. √रण् 1P. 13 नूपुर m.n. anklet. 14 ह्लादः sound. 15 हृद्य hearty, pleasant. 16 चलचरणरणन्पूरह्लादहृद्यैः=चलेषु चरणेषु रणन्तः ये नूपुराः तेषां ह्लादेन हृद्यैः. 17 उद्गाहः wedding. 18 अन्योन्य mutual. 19 समान equal. 20 कुलम् family. 21 वयस् n. age. 22 समानरूपानुरागकुलवयसाम्=समानानि रूपं अनुरागः कुलं वयः च येषां तेषाम्

पिष्टातकस्य वृष्ट्या मेरुतुल्या द्युतिं इह मलये दधानः सद्यः सिन्दूरदूरीकृतदिवससमारम्भसन्ध्यातपश्रीः अङ्गनानां चलचरणरणन्पूरह्लादहृद्यैः उद्गीतैः सिद्धलोकः भवतः उद्गाहस्नानवेलां सिद्धये कथयति ॥ स्रग्धरा समानरूपानुरागकुलवयसां केषाञ्चित् पुण्यवतां एव अन्योन्यदर्शनकृतः समागमः भवति मन्ये ॥ आर्या.

Placing a splendour identical with the Meru with a shower of perfumed powder here on the Malaya, and instantly defeating the beauty of both daybreak and twilight by dint of vermilion, the Siddhas announce for your success the hour of your nuptial ablution with loud songs pleasant with the sound of the anklets tinkling on their women's moving feet.

Jester — (listening) O friend, fortunately the bathing hour has come.

Hero — (with joy) If so, no use of staying here. Come, saluting my father, we shall proceed to the bathing place.

I think the union of those who are equal in form, love, family and age to be realized through mutual sight is possible in the case of a few lucky persons. (Exeunt omnes)

Here Ends Act II

❀ तृतीयोऽङ्कः ❀

(ततः प्रविशति मत्तो विचित्रविह्वलवेषश्चषकहस्तो विटः स्कन्धारोपितसुराभाण्डश्चेटश्च ।)

विटः— नित्यं यः पिबति सुरां जनस्य प्रियसङ्गमञ्च यः करोति ।

मम तौ द्वावपि देवौ बलदेवः कामदेवश्च ॥१॥

(धूणन्) सफलं खलु मे शेखरकस्य जीवितम् ।

वक्षःस्थले दयिता दत्तोत्पलवासिता मुखे मदिरा ।

शीर्षे च शेखरको नित्यमिव संस्थिता यस्य ॥२॥

अरे, को मां चालयति । अवश्यं नवमालिका मां परिहसति ।

1 मत्त drunk, intoxicated ; PP.√मद् 4P. 2 विचित्र strange, variegated. 3 विह्वल agitated, confused. 4 वेषः dress. 5 विचित्रविह्वलवेषः=विचित्रः विह्वलः वेषः यस्य सः 6 चषक m.n. wine-glass, vessel. 7 चषकहस्तः=चषकं हस्ते यस्य सः 8 स्कन्धः shoulder. 9 आरोपित set up ; caus. PP. आ+√रुह 1P. 10 सुरा f. = मदिरा f. wine. 11 भाण्डम् pot, chest. 12 स्कन्धारोपितसुराभाण्डः=स्कन्धे आरोपितं सुराभाण्डं येन सः 13 चेटः servant. 14 नित्यम् always. 15 पिबति he drinks;√पा 1P. 16 देवः(nom. dual देवौ) god. 17 बलदेवः Kṛiṣṇa's elder brother who was fond of wine. 18 कामदेवः god of love. 19 सफल fruitful. 20 शेखरकः crest, flower-garland on the head. 21 उत्पलम् lotus. 22 वासित scented; PP.√वास 10U. 23 दत्तोत्पलवासिता=दत्तः उत्पलः वासिता. 24 शीर्षम् (loc.s. शीर्षे) head. 25 यस्य=विटस्य. 26 अवश्यम् surely, inevitably. 27 नवमालिका f. jasmine, name of a Maid.

यः (बलदेवः) नित्यं सुरां पिबति, यः (कामदेवः) जनस्य प्रियसङ्गमं करोति, मम द्वौ अपि तौ देवौ बलदेवः कामदेवः च ॥ यस्य वक्षःस्थले दयिता मुखे दत्तोत्पलवासिता मदिरा शीर्षे च शेखरकः नित्यं इव संस्थिताः ॥

ACT THREE

(Then appear Vita clad in a strange and distracted garment, holding a wine-glass in his hand, and a servant with a wine-pot placed upon his shoulder.)

Vita —To me there are only two gods,—Baladeva who always drinks wine, and Kāmadeva who brings about the loving union of men and women.

(staggering) Fruitful, indeed, is the life of me, Shekharaka, on whose bosom lies my beloved one, into whose mouth wine scented with lotuses placed on it is filled and on whose head is placed a garland of flowers almost constantly.

Ah wonder ! Who is shaking me ? It must be Navamālikā joking with me.

चेटः— भर्ताः, न च तावत् साऽद्यापि इहागच्छति ।

विटः— (सरोषम्) प्रथमप्रहरे एव मलयवत्या विवाहमङ्गलं निर्वृत्तम् ।

तत् कथं सा इदानीं प्रभातेऽपि नागच्छति । (विचिन्त्य सहर्षम्)

अथवा विवाहमहोत्सवे सर्व एव प्रियप्रणयिनीजनसनाथः

सिद्धविद्याधरलोकः कुसुमाकरोद्याने आपानसौख्यमनुभविष्यतीति

तर्कयामि । तत्रैव नवमालिका मामपेक्षमाणा तिष्ठति । तत्तत्रैव

गमिष्यामि । कीदृशो नवमालिकया विना शेखरकः ।

(प्रस्खलन्निष्क्रमितुमीहते)

चेटी — एतु एतु भर्ता । एतत् कुसुमाकरोद्यानम् । तत् प्रविशतु भर्ता ।

(उभौ प्रवेशं नाटयतः ।) (ततः प्रविशति स्कन्धन्यस्तवस्त्रयुगलो विदूषकः ।)

1 प्रहरः a watch (3 hours) 2 मङ्गलम् auspicious ceremony. 3 प्रभातम् (loc. s. प्रभाते) daybreak. 4 प्रणयिनीजनः loving women. 5 सनाथ a. possessed of, with. 6 आपानम् banquet, drinking party. 7 सौख्यम् pleasure. 8 आपानसौख्यम् = आपानस्य सौख्यम्. 9 अपेक्षमाण waiting for; pres. part. अप + √ईक्ष् 1A. 10 प्रस्खलत् (nom.s.m. प्रस्खलन्) stumbling; pres. part. प्र + √स्खल् 1P. 11 ईहते he wishes, desires; √ईह 1A. 12 उद्यानम् garden. 13 न्यस्त put on; PP. नि + √अस् 4P. वस्त्रम् garment. 15 स्कन्ध-न्यस्तवस्त्रयुगलः = स्कन्धयोः (स्कन्धे वा) न्यस्तं वस्त्रयुगलं येन सः

Servant — Master, she is not coming here yet.

Viṭa — (angrily) In the first watch of the night Malayavati's auspicious wedding ceremony was completed. Then why does she not come back, though it is now daybreak? (Thinking with joy) I suppose that all the Siddhas and Vidyādhara, accompanied by their loving women, are perhaps enjoying the pleasure of a banquet at the garden of Kusumākara on the occasion of the grand wedding festival. There Navamālīkā is waiting for me. So I am going there. What will be the plight of Shekharaka (ie, garland) without Navamālīkā (ie. a jasmine)?

(Stumbling, he wants to move.)

Servant — This way, this way, master! This is the garden of Kusumākara. May you enter!

(Both enter.)

(Then enters the Jester with a pair of garments thrown over the shoulder.)

विदूषकः— सम्पूर्णा मनोरथाः प्रियवयस्यस्य । श्रुतं खलु मयाऽपि प्रियवयस्यः कुसुमाकरोद्यानं गमिष्यतीति । तथावत् तत्रैव गमिष्यामि । (परिक्रम्य विलोक्य च) इदं कुसुमाकरोद्यानम् । यावत् प्रविशामीदम् । (प्रविश्य भ्रमरबाधं नाटयन्) अरे, कथं पुनर्दुष्टमधुकरा मामेवाभिभवन्ति । (आत्मानमाघ्राय) भवतु ज्ञातं यत् तन्मलयवती-बन्धुजनेन जामातुः प्रियवयस्य इति कृत्वा सबहुमानं वर्णकैर्विलिप्तोऽस्मि । सन्तानकुसुमशेखरकश्च मम शीर्षे पिनद्धः । स खलु एषोऽत्यादरोऽनर्थीभूतः । किमिदानीमत्र करिष्यामि । अथवा एतेनैव मलयवतीसकाशाल्लब्धेन रक्तांशुकयुगलेन स्त्रीवेषं विधायोत्तरीयकृतावगुण्ठनो गमिष्यामि । प्रेक्षेतावत् किं दास्याः पुत्रा मधुकराः करिष्यन्ति ।

1 भ्रमर : = मधुकर : bee. 2 बाध : annoyance. 3 दुष्ट a. wicked. 4 अभिभवन्ति they assail. attack ; अभि + √ भू 1 P. 5 आघ्राय having smelled ; gerund आ + √ घ्रा 1 P. 6 जामातु m. (gen. s. जामातुः) son-in-law. 7 विलिप्त besmeared ; PP. वि + √ लिप् 6 U. 8 सन्तान m. n. heavenly tree. 9 पिनद्ध fastened ; PP. पि + √ नह् 4 U. 10 अति-आदर : great respect. 11 अनर्थीभूत become harmful, meaningless. 12 रक्तांशुकम् red garment. 13 उत्तरीयम् upper garment. 14 अवगुण्ठनम् veil, covering. 15 उत्तरीयकृतावगुण्ठन : = उत्तरीयेण कृतं अवगुण्ठनं येन स तथाभूत :

Jester — My dear friend has his wishes fulfilled. And I have also heard that he would go to the garden of Kusumākara. So I shall just go there. (walking round and looking) This is the garden of Kusumākara. Let me enter here. (Entering and being annoyed by the bees) Eh ! Why these wicked bees are attacking me ? (Smelling himself) Well I know the reason is that the kinsfolk of Malayavati respectfully painted me with colours, considering me to be the fond friend of their son-in-law, and fastened my head with a garland of Santāna flowers. Really their great respect has become harmful. What shall I do here now ? Or dressing myself in this pair of red garments obtained from Malayavati like a woman and covering myself with the upper garment I shall go, and see what these vile bees are going to do.

(तथा करोति)

विटः— (निरूप्य सहर्षम्) अरे चेट, (अङ्गुल्या निर्दिश्य सहासम्) एषा खलु नव-
मालिका आगता । मां प्रेक्ष्य चिरस्यागत इति कुपिता
अवगुण्ठनं कृत्वाऽन्यतो गच्छति । तत् कराटे गृहीत्वा प्रसाद-
याम्येनाम् । (सहसोपसृत्य कण्ठे गृहीत्वा मुखे ताम्बूलं दातुमिच्छति ।)

विदूषकः— (मद्यगन्धं सूचयन् नासिकां गृहीत्वा पराङ्मुखः स्थित्वा) कथमेकेषां मधुकराणां
सकाशात् परिभ्रष्ट इदानीमन्यस्य दुष्टमधुकरस्य मुखे
पतितोऽस्मि ।

विटः— कथं कोपेन पराङ्मुखीभूता । (प्रणामं कुर्वन् विदूषकस्य चरणमात्मनः शिरसि कृत्वा)
प्रसीद नवमालिके प्रसीद । (ततः प्रविशति चेटि ।)

चेटी— आज्ञप्तास्मि भर्तृदारिकया 'हज्जे नवमालिके, कुसुमाकरोद्यानं
गत्वोद्यानपालिकां पल्लविकां भण ।

1 चिरस्य after a long time. 2 प्रसादयामि I propitiate ; caus. प्र + √ सद् 1 P.
3 ताम्बूलम् Prepared betel leaf. 4 मद्यगन्धः odour of wine. 5 परिभ्रष्ट freed
from, fallen ; PP. परि + √ भ्रश् 4 P. 6 पतित fallen ; PP. √ पत् 1 P. 7 प्रणामः
salutation. 8 प्रसीद be thou pleased ! लोट् प्र + √ सद् 1 P. 9 उद्यानपालिका f. garden-
keeper.

(He does so.)

Vita — (looking in joy) Hoy servant ! (Pointing his finger with a smile)
Indeed, Navamālīkā has come. After seeing me, she is going in
another direction, with a veil on her face, angry that I came late.
So embracing her by the neck I shall propitiate her. (All of a
sudden approaching and catching him by the neck, he tries to put
a betel leaf into the mouth.)

Jester — (sensing the odour of wine and then holding his nose he turns
aside) How is it that as soon as I have fled from the first bees
now I am fallen into the mouth of another wicked bee ?

Vita — Why do you turn your face aside through anger ? (Bowing and
placing the clown's foot on his head) Be pleased, Navamālīkā, be
pleased ! (Then enters a maid.)

Maid — I have been ordered by the princess ; — “maid Navamālīkā, go
to the Kusumākara garden and speak to the keeper, Pallavikā.

अथ सविशेषं तमालवीथिकां सजीकुरु । मलयवतीसहितेन
जामात्रा तत्र गन्तव्यम्' इति । आज्ञप्ता मया पल्लविका ।
तथावद्रजनीविरहवर्द्धितोत्कण्ठं प्रियवयस्यं शेखरकमन्विष्यामि ।
(दृष्ट्वा) एष शेखरकः । (सरोषम्) कथमन्यां कामपि स्त्रियं
प्रसादयति । तदिह स्थितैव जानामि कैषेति ।

विटः— (सहर्षम्)

हरिहरपितामहानामपि गर्वितो यो न जानाति नन्तुम् ।
स शेखरकश्चरणेषु तव नवमालिके, पतति ॥३॥

विदूषकः—दास्याः पुत्र, मत्तपालक, कुतोऽत्र नवमालिका ।

1 सविशेषम् specially. 2 तमालः name of tree. 3 वीथिका f. road. 4 तमाल-
वीथिकाम् = तमालवृक्षमध्यस्थां वीथिकाम्. 5 रजनी f. night. 6 विरहः separation. 7 वर्द्धित
increased; caus. PP. √ वृष् 1A. 8 रजनीविरहवर्द्धितोत्कण्ठम् = रजन्यां यः विरहः तेन
वर्द्धिता उत्कण्ठा यस्य तम्. 9 अन्विष्यामि I search; अनु+√ इष् 4 P. 10 हरिः = Viṣṇu.
11 हरः = शिवः 12 पितामहः = ब्रह्माः 13 गर्वित haughty. 14 नन्तुम् to bow; inf.
√ नम् 1 U. 15 पालकः ruler, guardian.

यः गर्वितः हरिहरपितामहानां अपि नन्तुं न जानाति स शेखरकः तव चरणेषु पतति, नवमालिके ॥

"Specially decorate the pathway between the Tamāla trees as the
bridegroom (i.e. son-in-law) shall be going there today with
Malayavati." And her order has been conveyed to Pallavikā.
So now I am going to search Shekharaka, my fond friend whose
longing for me is increased due to a night's separation. (Looking)
Here is Shekharaka. (Angrily) How he is propitiating some other
woman! By standing here I will find out who she is.

Viṭa — (gaily)

O Navamālīkā, this Shekharaka, who, being self-conceited, does,
not know to bow even to Viṣṇu, Shiva and Brahmā, falls down at
your feet.

Jester — Eh you, son of a slave-girl! King of drunkards! Where is
Navamālīkā after all?

चेटी — (निरूप्य सस्मितम्) कथं मामिति कृत्वा मदपरवशेन शेखरकेण
आर्यात्रेयः प्रसाद्यते । तद्यावदलीकं कोपं कृत्वा द्वावप्येतौ
परिहसिष्यामि ।

चेटः— (चेटीं दृष्ट्वा शेखरकं हस्तेन चालयन्) भर्तः, मुञ्चैतम् । न भवत्येषा
नवमालिका । एषा पुनारोषारक्ताभ्यां लोचनाभ्यां प्रेक्षमाणागता ।

चेटी — (उपसृत्य) शेखरक, का पुनरेषा प्रसाद्यते ।

विदूषकः— (अवगुण्ठनमवतार्य) भवति, कोऽपि ब्राह्मणोऽहं मन्दभागधेय-
प्रयुक्तः ।

विटः— (विदूषकं निरूप्य) अरे कपिलमर्कट, त्वमपि शेखरकं प्रतारयसि ।
अरे चेट, गृहाणैतम् । यावद् नवमालिकां प्रसादयामि ।

1 मद : intoxication. 2 परवश a. subject to, under the influence of.
3 अलीक a. pretended, false. 4 रोषारक्ताभ्याम् = रोषेण आ — रक्ताभ्याम्. 5 लोचनम्
(ins. d. लोचनाभ्याम्) eye. 6 अवतार्य having taken down; gerund अव + √ तृ 1 P.
7 मन्दभागधेयम् misfortune. 8 प्रयुक्त yoked, endowed with; PP. प्र + √ युज् 7U.
9 कपिल tawny. 10 मर्कट : monkey, spider. 11 प्रतारयसि thou cheatest; णिजन्तात्लट्
प्र + √ तृ 1 P. 12 गृहाण capture thou; लोट् √ गृह् 9 U.

Maid — (watching with a smile) It is wonderful that under the influence
of intoxication Shekharaka is propitiating Sir Ātreya; mistaking
him for me. So now I am going to ridicule both of them with
a pretended anger.

Servant — (after detecting the maid, shakes Shekharaka with his hand) O
master, do let him alone! He is not that Navamālikā, but she
has come, looking at us with her eyes slightly reddened through
anger.

Maid — (approaching) O Shekharaka, who is she who is being propitiated?
Jester — (taking down his veil) Lady, I am nothing more than a Brahmin
endowed with misfortune.

Viṭa — (observing the jester) Eh tawny monkey! Are you cheating this
Shekharaka. Eh servant, capture him! while I propitiate real
Navamālikā.

चेटः— यद् भर्ता आज्ञापयति ।

विटः— (विदूषकं मुक्त्वा चेद्याः पादयोः पतति) प्रसीद नवमालिके, प्रसीद ।

विदूषकः— (आत्मगतम्) एष मेऽपक्रमितुमवसरः । (पलायितुमीहते ।)

चेटः— (विदूषकं यज्ञोपवीते गृह्णाति । यज्ञोपवीतं नृदयति) क्व क्व कपिलमर्कट पलायसे ।
(उत्तरीयेणैव गलके बद्ध्वा कर्षति ।)

विदूषकः— भवति नवमालिके, प्रसीद मोचय माम् ।

चेटी — (बिहस्य) यदि भूमौ शीर्षं निवेश्य पादयोः मे पतसि ।

विदूषकः— (सरोषं सप्रकम्पञ्च) भोः, राजमित्रं ब्राह्मणो भूत्वा दास्याः पुत्र्याः
पादयोः पतिष्यामि ।

चेटी — (अङ्गुल्या तर्जयन्ती सस्मितम्) इदानीं पातयिष्यामि । शेखरक, उत्तिष्ठ ।
प्रसन्ना तेऽहम् ।

1 अपक्रमितुम् to disappear ; inf. अप+√क्रम् 1 U. 4. P. 2 पलायितुम् to flee ; inf. √पलाय् 1 A. 3 यज्ञोपवीतम् sacred thread as a sign of upper social castes such as Brahmin. 4 नृदयति it breaks ; √नृद् 4.6 P. 5 गलकः neck. 6 प्रकम्पः trembling. 7 सप्रकम्पम् ad. 8 मित्रम् friend. 9 तर्जयत् (nom. s. f. तर्जयन्ती) threatening ; pres. part. √तर्ज 10 P. 10 पातयिष्यामि I will cause to fall ; णिजन्ताल्ङ् √पत् 1 P. 11 प्रसन्न favourable; pleased.

Servant — Yes, I will do so.

Viṭa — (releasing the jester, falls before the maid's feet) Be pleased, Oh Navamālīkā, be pleased !

Jester — (to himself) This is my chance to flee. (He wants to escape.)

Servant — (Catches the jester by his sacred thread. It is cut off) O tawny monkey, where, where are you escaping? (Binding the jester at the neck with the upper garment, he pulls him.)

Jester — Lady Navamālīkā, please free me !

Maid — (laughing) If you put your head on the ground and fall prostrate at my feet.

Jester — (trembling with anger) Hellow ! Being a Brahmin friend of the king, shall I fall prostrate before the feet of a slave-girl's daughter ?

Maid — (threatening with a finger, with a smile) I will prostrate you. Stand up, Shekharaka ! I am pleased with you (i.e. I pardon you.)

(कण्ठे गृह्णाति) एष पुनर्जामातुः प्रियवयस्यस्त्वया खलीकृतः । एवञ्च
श्रुत्वा कदाऽपि भर्ता मित्रावसुस्तुभ्यं कुप्यति । तदादरेण
सम्मानयेनम् ।

विटः— यन्नवमालिकाज्ञापयति (विदूषकं कण्ठे गृहीत्वा) आर्य, त्वं मया सम्बन्धीति
कृत्वा परिहसितः । (घूर्णन्) सत्यमेव शेखरक, त्वया कृतः परिहासः ।
(उत्तरीयं वर्तुलीकृत्य आसनं ददाति) इह उपविशतु सम्बन्धी ।

विदूषकः— (स्वगतम्) दिष्ट्यापगत इवास्य महावेगः । उपविशतः ।)

विटः— नवमालिके, उपविश त्वमपि एतस्य पार्श्वे येन द्वावपि युवां
सममेव सम्मानयिष्यामि । (चेटी विहस्थोपविशति ।)

1 खलीकृत insulted, ill-treated; PP. खली + √कृ 8 U. 2 सम्मानय honour thou !
णिजन्तात्लोद् सम् + √मन् 4 A. 3 सम्बन्धी m. relation 4 घूर्णन् (nom. s. m. घूर्णन्) stag-
gering; pres. part. √घूर्ण 1 A. 6 P. 5 वर्तुलीकृत्य having made a circle. 6 महावेगः
great wrath. 7 पार्श्वे by the side. 8 समम् equally. 9 अपगत disappeared; PP.
अप + √गम् 10 सम्मानयिष्यामि I shall honour; णिजन्तात्लोद् सम् + √मन्.

(She holds him by the neck.) But the bridegroom's dear friend has
been ill-treated by you. Whenever Lord Mitrāvasu hears about it,
he will be angry with you. So treat him with respect !

Viṭa — As Navamālikā bids me. (Seizing the jester by the neck) Sir ! I
have made a joke with you, considering you to be my relation.
(Staggering) Ah Shekharaka, is it true that you have made a joke ?
(Making a circle out of the upper garment) he offers a seat.) Be
seated here, my kinsman !

Jester — (to himself) Fortunately it seems that his great wrath has disap-
peared. (Both men sit down.)

Viṭa — Navamālikā, you may also sit down besides him so that I might
equally honour both of you.

(The maid sits down laughing.)

विटः— अहमप्येनं प्रसादयामि । (पादयोर्निपत्य) मर्षयतु मर्षयतु आर्यः
यन्मया मदपरवशेनापराद्धम् । येनाहं नवमालिकया सह आपानकं
गमिष्यामि ।

विदूषकः— मर्षितं मया, गच्छतं युवाम् । अहमपि प्रियवयस्यं प्रेक्षे ।
(निष्क्रान्तो विटश्चेदृषा सह चेदृष्ये ।)

विदूषकः— अतिक्रान्तो ब्राह्मणस्याकालमृत्युः । तथावदहमपि मत्त-
पालकसङ्गदूषित इह दीर्घिकायां स्नास्यामि । (तथा करोति) (नेपथ्याभि-
मुखमवलोक्य) एष प्रियवयस्योऽपि रुक्मिणीमिव हरिर्मलयवतीम-
वलम्ब्य इत एवागच्छति । तथावत् पार्श्ववर्ती भवामि ।

1 मर्षयतु may he forgive ! लोट् √ मृष् 10 U. 2 आपानकम् banquet. 3 मर्षित
forgiven ; PP. √ मृष्. 4 अतिक्रान्त passed over ; PP. अति + √ क्रम् 1 U. 4 P.
5 अकाल untimely. 6 मृत्युः death. 7 दूषित defiled ; PP. √ दुष् 4 P. 8 मत्त-
पालकसङ्गदूषितः = मत्तानां पालकस्य सङ्गेन दूषितः. दीर्घिका f. pond, lake. 10 स्नास्यामि
I shall bathe ; लोट् √ स्ना 2 P. 11 अवलम्ब्य having leaned ; gerund अव + √ लम्ब्
1 A. 12 पार्श्ववर्तिन् (nom. s. m. — वर्ति) attending upon.

Viṭa — I, too, will pacify him. (Falling down at his feet) May the noble
one forgive me for my offence under the influence of wine ! so that
I might go to the party with Navamālīkā.

Jester — I forgive you. You may go. I shall also see my dear friend. (Viṭa
and the servant move away with the maid.)

Jester — A Brahmana's untimely death has vanished. So in the meanwhile
I will bathe myself, defiled by the touch of that lord of drunkards,
in this pond. (He does so. Then looking at the facade of the
curtain) My dear friend is coming here, supporting Malayavāti like
Harī who supports Rukmiṇī. Let me now wait upon him.

(ततः प्रविशति गृहीतवरनेपथ्यो नायको मलयवती विभवतश्च परिवारः ।)

नायकः— (मलयवतीमवलोक्य सहर्षम्)

दृष्ट्वा दृष्टिमधौ ददाति कुरुते नालापमाभाषिता
शय्यायां परिवृत्य तिष्ठति बलादालिङ्गिता वेपते ।
निर्यान्तीषु सखीषु वासभवनाग्निर्गन्तुमेवेहते
जाता वामतयैव मेऽद्य सुतरां प्रीत्यै नवोढा प्रिया ॥ ४ ॥
(मलयवतीं पश्यन्) प्रिये मलयवति ।

1 गृहीतवरनेपथ्यः = गृहीतं वरनेपथ्यं येन सः 2 विभवतस् ind. according to rank or position. 3 अधस् ind. below, down. 4 आलापः speech, talk. 5 आभाषित addressed, spoken; PP. आ + √ भाष् 1 A. 6 शय्या f. (loc. s. शय्यायाम्) bed. 7 परिवृत्य having turned away; gerund परि + √ वृत् 1 A. 8 बलात् ad. by force. 9 अलिङ्गित embraced; PP. आ + √ लिङ्ग 1 U. 10 वेपते she trembles; √ वेप् 1 A. 11 सखीः निर्यान्तीषु (loc. abs.) when friends go out. 12 वासभवनम् (abl. s. वासभवनात्) chamber, residence. 13 जाता = भूता. 14 वामता f. perversity. 15 सुतराम् ad. very much more. 16 नवोढा newly married (from √ वह 1 U).

अद्य नवोढा मे प्रिया दृष्ट्वा दृष्टिं अधः ददाति आभाषिता आलापं न कुरुते शय्यायां परिवृत्य तिष्ठति बलात् अलिङ्गिता वेपते वासभवनात् सखीषु निर्यान्तीषु निर्गन्तुं एव ईहते वामतया एव प्रीत्यै सुतरां जाता ॥ शार्दूलविक्रीडितः.

(Then enter the hero in wedding attire, Malayavati and the retinue according to rank.)

Hero — (looking at Malayavati with joy)

Today, my newly-married darling casts down her eyes when seen, makes no reply when addressed, turns aside in bed, trembles when embraced by me by force, and wishes to go out when her friends move out of the chamber: by her perversity she has become all the more pleasing (to me).

(Looking at her) Oh my loving Malayavati !

हुङ्कारं ददता मया प्रतिवचो यन्मौनमासेवितं
यद् दावानलदीप्तिभिस्तनुरियं चन्द्रातपैस्तापिता ।
ध्यातं यत् सुबहून् यनन्यमनसा नक्तंदिनानि प्रिये
तस्यैतत् तपसः फलं मुखमिदं पश्यामि यत्तेऽधुना ॥ ५ ॥

नायिका — (अपवायं) हज्जे चतुरिके, न केवलं दर्शनीयः प्रियमपि भणितुं
जानात्येव ।

चेटी — (विहस्य) अयि प्रतिपक्षवादिनि, सत्यकमेवैतत् । किमत्र प्रिय-
वचनम् ।

1 हुङ्कारः sound of 'hum' 2 ददत् (ins. s. m. ददता) giving, uttering; pres. part. √दा 3U. 3 प्रतिवचस् answer. 4 मौनम् silence. 5 आसेवित enjoyed, practised; PP. आ+√सेव् 1A. 6 दावानलः forest-fire. 7 दीप्तिः f. (ins P. दीप्तिभिः) lustre, splendour. 8 तनुः f. body. 9 दावानलदीप्तिभिः = दावानलस्य दीप्तिः इव दीप्तिः येषां तैः 10 तापित heated, tormented; 1P. 10U. √तप् . 11 ध्यात thought of; meditated; PP. √ध्यै 1P. 12 नक्तंदिनानि days and nights. 13 तपस् n. (gen.s. तपसः) penance. 14 अधुना ind. now. 15 दर्शनीय fit to be seen, charming. 16 प्रतिपक्षवादिन् a. (voc. s.f.—वादिनि) rival, or contradicting speaker.

प्रिये, यत् प्रतिवचः हुङ्कारं ददता मया मौनं आसेवितं यत् दावानलदीप्तिभिः चन्द्रातपैः इयं तनुः तापिता यत् सुबहूनि नक्तंदिनानि अनन्यमनसा (मया) ध्यातं यत् अधुना इदं ते मुखं पश्यामि एतत् तस्य तपसः फलम् ॥ शार्दूलविक्रीडितम्

That I behold thy face now is the fruit of this very penance, wherein I resorted to silence merely uttering 'hum' as a reply, wherein this body of mine was heated by the moon-beams splendid as the forest-fire and wherein day and night I meditated single-minded, my love!

Heroine—(aside) Ah Maid Chaturikā, not only he is charming but knows how to speak agreeably.

Maid. —(laughing) Ah you a contradicting speaker, it is only true. Is there a flattery in his pronouncement?

नायक :— चतुरिके, आदेशय मार्गं कुसुमाकरोद्यानस्य ।

चेटी — एतु एतु भर्ता ।

नायक :— (परिक्रम्य नायिकां निर्दिश्य) स्वैरं स्वैरमागच्छतु भवती ।

खेदाय स्तनभार एव किमु ते मध्यस्य हारोऽपरः

ताम्यत्यूख्युगं नितम्बभरतः काञ्च्याऽनया किं पुनः ।

शक्तिः पादयुगस्य नोरुयुगलं वोढुं कुतो नूपुरौ

स्वाङ्गैरेव विभूषिताऽसि वहसि क्लेशाय किं मण्डनम् ॥ ६ ॥

1 मार्गः way. 2 स्वैरम् ind. in a low tone, slowly. 3 खेदः (dat. s. खेदाय) pain, fatigue. 4 भारः burden, weight. 5 किमु why. 6 हारः pearl-necklace. 7 अपर a. another. 8 ताम्यति it is exhausted; लट्/तम् 4p. 9 ऊरुः m. thigh. 10 नितम्बभरतस् ad. due to the weight of hips. 11 काञ्ची f. girdle. 12 शक्तिः strength ability(f.) 13 वोढुम् to bear, to carry; inf, √वह 1U. 14 कुतस् why. 15 अङ्गम् (ins. P. अङ्गः) limb. 16 विभूषित decorated; PP. वि+√भूष् 1P. 10U. 17 क्लेशः (dat. s. क्लेशाय) pain, fatigue. 18 मण्डनम् decoration, ornament. 19 मध्यः waist.

स्तनभारः एव ते मध्यस्य खेदाय अपरः हारः किमु, नितम्बभरतः ऊरुयुगं ताम्यति अनया काञ्च्या किं पुनर्, ऊरुयुगलं वोढुं पादयुगस्य शक्तिः न कुतः नूपुरौ, स्वाङ्गैः एव विभूषिता असि क्लेशाय मण्डनं किं वहसि ॥ शार्दूलविक्रीडितम्

Hero — Chaturikā, show me the way to the Kusumākara garden !

Maid — My lord, this way, this way.

Hero — (pacing about and pointing the heroine) My lady, come very slowly.

The weight of thy breasts just tire out thy waist ; why then another pearl-neklace? Due to the weight of thy hips thy thighs are exhausted; why golden girdle ? Thy feet have no strength to carry the thighs; why then these anklets ? Thou art just decorated with thy own limbs; why dost thou bear ornaments only to be fatigued ?

चेटी— एतत् खलु तत् कुसुमाकरोद्यानं तत् प्रविशतु भर्ता (सर्वे प्रविशन्ति)

नायकः—(विलोक्य) अहो नु कुसुमाकरोद्यानस्य परा श्रीः । इह हि ।

निष्यन्दश्चन्दनानां शिशिरयति लतामण्डपे कुट्टिमान्तानाराद्
धारागृहाणां ध्वनिमनु तनुते ताण्डवं नीलकण्ठः ।
यन्त्रोन्मुक्तश्च वेगाद् चलति विटपिनां पूरयन्नालवाल-
नापातोत्पीडहेलाहृतकुसुमरजःपिञ्जरोऽयं जलौघः ॥ ७ ॥

1 निष्यन्दः discharge, flow. 2 शिशिरयति it cools; नामधातुः √ शिशिरय्
3 लतामण्डपः Creeper pavilion. 4 कुट्टिम m. n. Pavement. 5 अन्तः (acc. P. अन्तान्)
border, end. 6 आरात् ind. near, from a distance. 7 धारागृहम् (gen. P.—गृहाणाम्)
shower-house, room. 8 ध्वनिः m. sound. 9 अनु ind. after, corresponding with.
10 तनुते it performs, spreads; √ तन् 8 U. 11 ताण्डव m. n. dance. 12 नीलकण्ठः
peacock. 13 यन्त्रम् fountain. 14 उन्मुक्त discharged; PP. उद् + √ मुच् 6P. 15 वेगः
speed, force. 16 विटपिन् (gen. P. विटपिनाम्) tree. 17 आलवालम् water-basin round
the root of a tree. 18 आपातः falling. 19 उत्पीडः gush, stream. 20 हेला ease,
contempt. (हेलया easily) 21 रजस् n. dust, pollen. 22 पिञ्जर golden. 23 आपातो-
त्पीडहेलाहृतकुसुमरजःपिञ्जरः=आपाते यः उत्पीडः तेन हेलया हृतेन कुसुमरजसा पिञ्जरः . 24 जलौघः
flood of water.

चन्दनानां निष्यन्दः लतामण्डपे कुट्टिमान्तान् शिशिरयति आरात् धारागृहाणां ध्वनिं अनु नीलकण्ठः
ताण्डवं तनुते यन्त्रोन्मुक्तः च अयं जलौघः आपातोत्पीडहेलाहृतकुसुमरजःपिञ्जरः (सन्) विटपिनां आलवालान्
पूरयन् वेगाद् चलति ॥ स्रग्धरा.

Maid — This is the Kusumākara garden. May my lord enter it.

(All enter.)

Hero —(looking) O exquisite beauty of the Kusumākara garden ! For
here

The flowing sap of the Sandals cools the borders of the pavement
in the creeper-pavilion, nearby a peacock performs a dance after the
sound of the shower-huts, and this flood of water, discharged from
the fountains, flows down rapidly, filling up the basins of the trees,
and being turned yellow by the pollen easily snatched by its gushing
stream.

अपि च । अमी गीतारम्भैर्मुखरितलतामण्डपभुवः

परागैः पुष्पाणां प्रकटपटवासव्यतिकराः ।

पिबन्तः पर्याप्तं सह सहचरीभिर्मधुरसं

समन्तादापानोत्सवमनुभवन्तीह मधुपाः ॥ ८ ॥

विदूषकः— (उपसृत्य) जयतु जयतु भवान् । स्वस्ति भवत्यै ।

नायकः— वयस्य, चिराद् दृष्टोऽसि ।

विदूषकः— भो वयस्य, लघु एवागतोऽस्मि । किं पुनर्विवाहमहोत्स-
वमिलितसिद्धविद्याधराणामापानदर्शनकौतूहलेन परिभ्रमन् एता-
वतीं वेलां स्थितोऽस्मि । तत् त्वमपि तावत् प्रेक्षस्व ।

1 गीतारम्भः Commencement of songs. 2 मुखरित a. resonant. 3 मुखरितल-
तामण्डपभुवः=मुखरिता लतामण्डपस्य भूः यैः ते. 4 परागः pollen. 5 व्यतिकरः mixture. 6 प्रकट-
पटवासव्यतिकराः = प्रकटः पटवासस्य व्यतिकरः येषां ते. 7 पिबत् (nom. p. m. पिबन्तः) drinking;
Pres. Part. √पा 1 P. 8 पर्याप्तं gained, whole, all. 9 सहचरी f. Consort, wife.
10 मधुरसः honey. 11 समन्तात् ind. on all sides. 12 मधुपः bee. 13 मिलित joined,
met; PP. √ मिल् 6 P.

गीतारम्भैः मुखरितलतामण्डपभुवः पुष्पाणां परागैः प्रकटपटवासव्यतिकराः सहचरीभिः सह पर्याप्तं
मधुरसं पिबन्तः मधुपाः समन्तात् आपीनोत्सवं अनुभवन्ति ॥ शिखरिणी ।

And moreover,

With their commencements of songs, making the ground of this
creeper-pavilion resonant, exhibiting their contact with the fragra-
nce through the pollen of flowers, and drinking sufficient honey
with their female-companions, the bees enjoy the festivity of drink-
ing on all sides here.

Jester — (approaching) Victory to your Highness ! Hail to your Ladyship !

Hero — Friend, I see you after a long time.

Jester — O friend, I have come here quickly. What more, I have stayed
away all these hours, roaming about with a curiosity to see the
banquet of the Sidhas and Vidyadharas who have assembled to-
gether on the occasion of your grand wedding festival. You, too,
will see it now.

नायकः— एवं यथाह भवान् । (समन्तादवलोक्य) वयस्य, पश्य पश्य ।
 दिग्धाङ्गा हरिचन्दनेन दधतः सन्तानकानां स्रजो
 माणिक्याभरणप्रभाव्यतिकरैश्चित्रीकृताच्छांशुकाः ।
 सार्धं सिद्धजनैर्मधूनि दयितापीतावशिष्टान्यमी
 मिश्रीभूय पिबन्ति चन्दनतरुच्छायासु विद्याधराः ॥ ६ ॥

तदेहि वयमपि तां तमालवीथिं गच्छामः । (परिक्रामति)

विदूषकः— एषा खलु तमालवीथिका । एतां सञ्चरन्ती तावत् परिखेदितेव
 भवती दृश्यते । तदिहैव स्फटिकमणिशिलातल उपविश्य
 विश्राम्यामः ।

1 दिग्ध anointed, besmeared; PP. √ दिह् 2U. 2 दिग्धाङ्गाः = दिग्धानि अङ्गानि येषां ते.
 3 स्रज् f. (nom & acc. P. स्रजः) garland. 4 माणिक्यम् jewel. 5 चित्रीकृत rendered
 bright. 6 चित्रीकृताच्छांशुकाः = चित्रीकृतानि अच्छांशुकानि येषां ते. 7 मधु n, (acc. P. मधूनि)
 wine. 8 अवशिष्ट left as a remainder ; PP. अव + √ शिष् 7 P. 9 दयितापीतावशिष्टानि
 = दयिताभिः पीतात् अवशिष्टानि. 10 मिश्रीभूय having mixed; gerund मिश्री + √ भू 1 P.
 11 परिखेदिता weary, fatigued. 12 स्फटिकम् crystal.

हरिचन्दनेन दिग्धाङ्गाः सन्तानकानां स्रजः दधतः माणिक्याभरणप्रभाव्यतिकरैः चित्रीकृताच्छांशुकाः अमी
 विद्याधराः सिद्धजनैः सार्धं मिश्रीभूय चन्दनतरुच्छायासु दयितापीतावशिष्टानि मधूनि पिबन्ति ॥ शार्दूलचित्रीकृतम्
 Hero — Yes, as you say. (Looking on all sides) My friend, behold, be-
 hold!

'With their bodies besmeared with yellow sandal paste, bearing the
 garlands of Santāna blossoms and wearing white silk garments bri-
 ghtened on account of their contact with the lustre of the be-
 jewelled ornaments, the Vidyādhara, mingling with the Siddhas,
 drink the wine left over by their loving women after tasting it, in
 the shades of the Sandal trees.

So come, let us go to the Tamāla lane. (He walks round.)

Jester — This is the Tamāla lane. Her ladyship appears tired, walking over
 here. So let us be seated here on the crystal-slab and rest.

नायकः— वयस्य, सम्यगुपलक्षितम् ।

एतन्मुखं प्रियायाः शशिनं जित्वा कपोलयोः कान्त्या ।

तापानुरक्तमधुना कमलं ध्रुवमीहते जेतुम् ॥ १० ॥

(नायिकां हस्ते गृहीत्वा) प्रिये, इहोपविशामः ।

नायिका— यदार्यपुत्र आज्ञापयति । (सर्वे उपविशन्ति)

नायकः— (नायिकाया मुखमुन्नमय्य पश्यन्) प्रिये, वृथैव त्वमस्माभिः कुसुमाकरोद्यान-

कुतूहलिभिः खेदिता । कुतः ।

एतत्ते भ्रूलतोद्भासि पाटलाधरपल्लवम् ।

मुखं नन्दनमुद्यानमतोऽन्यत् केवलं वनम् ॥ १२ ॥

1 शशिनं m. (acc. s. शशिनम्) moon. 2 जित्वा having conquered ; gerund
✓ जि 1 P. 3. कान्ति : f. (ins. s. कान्त्या) beauty. 4. तापः heat. 5 अनुरक्त reddened,
red. 6 ध्रुवम् firmly. 7 वृथा in vain, uselessly. 8 कुतूहलिनं (ins. p. m. कुतूहलिभिः)
curious, eager. 9 उद्भासिन् a. (n. उद्भासि) radiant, charming. 10 भ्रूलतोद्भासि=
भ्रुवी एव लते ताम्यां उद्भासि. 11 पाटल red. 12 पाटलाधरपल्लवम्=पाटलः अधरः एव पल्लवः
यस्मिन् तत्. 13 नन्दनम् Indra's garden.

प्रियायाः एतत् मुखं कपोलयोः कान्त्या शशिनं जित्वा अधुना तापानुरक्तं (भूत्वा) कमलं जेतुं ध्रुवं
ईहते ॥ आर्या ॥ एतत् ते भ्रूलतोद्भासि पाटलाधरपल्लवं मुखं नन्दनं उद्यानं, अतः अन्यत् केवलं
वनम् ॥ अनुष्टुप्

Hero — My friend, you have rightly observed.

Defeating the moon by the beauty of its cheeks, this face of my
love, now reddened due to the heat, desires firmly to surpass the
red lotus.

(Holding the heroine by the hand) My darling, let us sit here.

Heroine—As my husband bids me. (All sit down.)

Hero — Darling, you have been uselessly troubled by us eager to see the
Kusumākara garden. (lifting up the heroine's face and looking)
Whereas, This face of yours, charming on account of the creepers in
the form of the eye-brows and the sprout in the shape of the red-
lips, is a Nandana garden, and any other (garden) is merely a forest.

चेटी— (सस्मितं विदूषकं निर्दिश्य) श्रुतं त्वया भर्तृदारिकां कथं वर्णयति । आर्य,
पुनरहं त्वां वर्णयामि ।

विदूषकः— (सहस्रम्) भवति, जीवितोऽस्मि । तत् करोतु भवती प्रसादं
येनैष मां पुनरपि न भणति यथा त्वमीदृशः कपिलमर्कटाकार
इति ।

चेटी— आर्य, त्वं मया विवाहजागरणे निद्रायमाणो निमीलिताक्षः दृष्टः ।
तत्तथैव तिष्ठ येन वर्णयामि । (विदूषकः तथा करोति ।)

चेटी— (स्वगतम्) यावदेष निमीलिताक्षस्तिष्ठति तावन्नीलरसानुकारिणा
तमालपल्लवरसेन मुखं कालीकरिष्यामि । (उत्थाय तमालपल्लवं निष्पीडय
विदूषकस्य मुखं कालीकरोति । नायकः नायिका च विदूषकं पश्यतः ।)

1 वर्णयति he describes, paints ; √ वर्ण 10U. 2 जीवित alive, enlivened.
3 कपिलमर्कटाकारः = कपिलः मर्कटः तस्य आकारः यस्य सः 4 जागरणम् (loc. s. जागरणे)
wakefulness, watchfulness. 5 निद्रायमाण sleeping ; Pres. Part.) नामघातुः √ निद्राय्
6 निमीलित shut, closed ; PP. नि + √ मील् 1 P. 7 अक्षि n. (ससासान्ते अक्ष) eye.
8 निमीलिताक्षः = निमीलिते अक्षिणी यस्य सः 9 नील blue, dark-blue. 10 कालीकरिष्यामि
I shall make black ; कृद् काली + √ कृ 8U .11 निष्पीडय having squeezed, pressed
out; gerund निष् + √ पीड् 10U.

Maid — (with a smile, pointing to the jester) Do you hear how he des-
cribes (or paints) the princess ? Sir, I shall also describe you.

Jester — (joyously) Lady, I am enlivened. Therefore, do me a favour so
that he will not any more speak to me that I resemble a tawny
monkey.

Maid — Noble sir, I saw you asleep with your eyes closed when I was full-
awake on the marriage. So do the same so that I might describe
(or paint) you.

(The jester does so.)

Maid — (to herself) While he remains with his eyes shut, I shall make his
face black by means of the liquid of a Tamāla leaf resembling dark
blue juice. (Rising and squeezing a Tamāla leaf, she paints the
clown's face black. The hero and the heroine look at him.)

नायकः— वयस्य, धन्यः खल्वसि योऽस्मासु तिष्ठत्सु भवानेवं वार्यते ।

नायिका— (सस्मितं विदूषकं दृष्ट्वा नायकं पश्यति ।)

नायकः— (नायिकामुखं दृष्ट्वा)

स्मितपुष्पोद्गमोऽयं ते दृश्यतेऽधरपल्लवे ।

फलं त्वन्यत्र मुग्धाक्षि चक्षुषोर्मम पश्यतः ॥ १२ ॥

विदूषकः— भवति, किं त्वया कृतम् ।

चेटी— ननु वर्णितोऽसि ।

विदूषकः— (हस्तेन मुखं प्रमृज्य दृष्ट्वा सरोषं दण्डकाष्ठमुद्यम्य) आः दास्याः पुत्रि, राज-
कुलं खल्वेतत् । किं तव करिष्यामि । (नायकं निर्दिश्य) भोः, युवयोः
पुरतोऽहं दास्याः पुत्र्या खलीकृतः । तत् किं ममेह स्थितेन ।
अन्यतो गमिष्यामि । (निष्क्रामति ।)

1 धन्य a. blessed, lucky. 2 अधरपल्लवे=अधरः एव पल्लवः तस्मिन् 3 स्मितपुष्पोद्गमः= स्मितं एव पुष्पं तस्य उद्गमः. 4 मुग्धाक्षि=मुग्धे अक्षिणी यस्याः सा तत्सम्बोधनम्. 5 प्रमृज्य having wiped ; gerund प्र + √ मृज् 2 P. 1(U. 6 राजकुलम् royal family, royal household.

मुग्धाक्षि, ते अधरपल्लवे अयं स्मितपुष्पोद्गमः दृश्यते फलं तु अन्यत्र, पश्यतः मम चक्षुषोः ॥ अनुष्टुप्.

Hero — My friend, you are, indeed, a lucky fellow as you are painted while we are here. (The heroine, after looking at the jester with a smile, sees the hero.)

Hero — (looking at the face of the heroine)

Ah charming-eyed one ! on the leaves in the form of thy lips is seen the apparition of a flower in the form of a smile, but its fruit is elsewhere— in my eyes while I see thee.

Jester — Lady, what did you do ?

Maid — Indeed, you are painted.

Jester — (wiping his face with his hand and looking, he raises a stick angrily)
Ah you daughter of a slave-girl ! This is the royal household. What shall I do to you ? (To the hero) Sir ! I have been defiled by this daughter of a bitch in your presence. So no use of my staying here. I shall go away.

(Exit)

चेटी— कुपितो मे आर्य आत्रेयः । यावदेनं गत्वा प्रसादयिष्यामि ।

नायिका— हञ्जे चतुरिके, किं मामेकाकिनीमुज्जित्वा गच्छसि ।

चेटी— (नायकं निर्दिश्य सस्मितम्) एवमेकाकिनी चिरं भव । (इति निष्क्रान्ता)

नायकः— (नायिकाया मुखं पश्यन्)

दिनकरकरामृष्टं बिभ्रद् द्युतिं परिपाटलां
दशनकिरणैरुत्सर्पद्भिः स्फुटीकृतकेसरम् ।
अयि मुखमिदं मुग्धे सत्यं समं कमलेन ते
मधु मधुकरः किंत्वेतस्मिन् पिबन्न विभाव्यते ॥ १३ ॥

1 एकाकिन् a. (acc. s.f. एकाकिनोम्) solitary, alone. 2 दिनकरः the sun. 2 करः= किरणः ray. 3 आमृष्ट touched; PP. आ + √ मृष् 6 P. 4 दिनकरकरामृष्टम्=दिनकरस्य करैः आमृष्टम्. 5 बिभ्रत् (nom. s. n.) bearing; pres. part. √भृ 1. 3U. 6 द्युतिः f. lustre, splendour. 7 दशनः tooth. 8 केसर m.n. filament. 9 स्फुटीकृतकेसरम्=स्फुटीकृताः केसराः यस्मिन् तत्. 10 एतस्मिन्=मुखे. 11 विभाव्यते it is seen; गिजन्तात्कर्मणि लट् वि + √भृ 1P.

अयि मुग्धे, दिनकरकरामृष्टं परिपाटलां द्युतिं बिभ्रत् उत्सर्पद्भिः दशनकिरणैः स्फुटीकृतकेसरं इदं ते मुखं सत्यं कमलेन समं किन्तु एतस्मिन् मधु पिबन् मधुकरः न विभाव्यते ॥ हरिणी

Maid — Noble Ātreya is angry with me, so I shall go and pacify him now.

Heroine— O Maid Chaturikā, why do you go away, leaving me alone ?

Maid — (pointing the hero with a smile) Do remain alone for a long time like this. (Exit)

Hero — (observing the heroine's face)

O charming one, this thy face, having been touched by the sun-beams, so bearing a pink hue all over, and manifesting its filaments (also, lips) by dint of rising rays of the teeth, is truly same as a red lotus, but no bee is seen drinking honey here.

(नायिका विहस्य मुंसमन्यतो नयति ।)

(नायकः तदेव पठति ।)

चेटो— (पटाक्षेपेण प्रविश्य उपसृत्य) एष खल्वार्यमित्रावसुः कार्येण केनापि कुमारं
प्रेक्षितुमिच्छति ।

नायकः— प्रिये, गच्छ त्वमात्मनो गृहम् । अहमपि मित्रावसुं दृष्ट्वा
त्वरितमागत एव । (नायिका चेटया सह निष्क्रान्ता ।)

(ततः प्रविशति मित्रावसुः ।)

मित्रावसुः— अनिहत्य तं सपत्नं कथमिव जीमूतवाहनस्याहम् ।

कथयिष्यामि हृतं तव राज्यं रिपुणेति निर्लज्जः ॥ १४ ॥

अनिवेद्य च न युक्तं गन्तुमिति निवेद्य गच्छामि । कुमार,
मित्रावसुः प्रणमति ।

1 पटाक्षेपेण (dramatic term) with a hurried toss of the curtain. 2 अनिहत्य
not having killed ; gerund अ+नि+√हन् 2P. 3 सपत्नः=रिपुः enemy. 4 जीमूतवाह-
नस्य=जीमूतवाहनाय. 5 राज्यम् kingdom. 6 निर्लज्जः shameless. 7 निवेद्य having
informed ; gerund नि+√विद् 1.2P. caus.

तं सपत्नं अनिहत्य अहं निर्लज्जः 'तव राज्यं रिपुणा हृतं' इति कथमिव जीमूतवाहनस्य कथयिष्यामि
॥ आर्या

(The heroine turns her face away, laughing, and the hero recites it
again.)

Maid —(entering with a hurried toss of the curtain and approaching) Noble
Mitrāvasu wishes to see the prince on some business.

Hero —My darling, go home. I will soon follow you after seeing Mitrāvasu.
(The heroine walks away with the Maid.) (Thereupon appears
Mitrāvasu.)

Mitrāvasu— Without having killed the foe how shall I inform Jimūtavāhana
shamelessly that his kingdom has been plundered by his enemy.
It is not, however, proper to go away without informing. So I
shall inform him and go. O prince, Mitrāvasu bows to you.

नायकः— (मित्रावसुं दृष्ट्वा) मित्रावसो ! इत आस्यताम् ।

मित्रावसुः— (निरूप्य उपविशति)

नायकः— (निरूप्य) मित्रावसो, संरब्ध इव लक्ष्यसे ।

मित्रावसुः— कः खलु मतङ्गहतके संरम्भः ।

नायकः— किं कृतं मतङ्गेन ।

मित्रावसुः— स्वनाशाय किल युष्मदीयं राज्यमाक्रान्तम् ।

नायकः— (सहर्षं मात्मगतम्) अपि नाम सत्यमेतत् स्यात् ।

मित्रावसुः— अतस्तदुच्छित्तये आज्ञां दातुमर्हति कुमारः । किं बहुना ।

1 संरब्ध enraged, angered; PP. सम्+रम् 1A. 2 संरम्भः fury, violence. 3 हतक (समासान्ते) wretched, vile. 4 स्व-नाशः (dat. s.—नाशाय) self-destruction. 5 किल ind. as they say, verily. 6 आक्रान्त occupied, seized; PP. आ+√कृम् 1U. 4P. 7 तत्=तस्य मतङ्गस्य. 8 उच्छित्तिः f. (dat.s. उच्छित्तये) destruction. 9 दातुम् to give, to issue; inf.√दा 3U. 10 अर्हति he deserves (generally used in the sense of entreaty or respect) √अर्ह् 1P.

Hero — (looking at Mitrāvasu) O Mitrāvasu, take your seat here.

Mitrāvasu—(looking, sits down.)

Hero — (observing) Mitrāvasu, you appear to be furious.

Mitrāvasu—What fury against wretched Matanga ?

Hero — What has been done by Matanga ?

Mitrāvasu—Verily, he has occupied your own kingdom for his own destruction.

Hero — (with joy, to himself) Is it possibly true ?

Mitrāvasu—Therefore, Your Highness may be pleased to issue a command to destroy him. What more ?

संसर्पद्भिः समन्तात् कृतसकलवियन्मार्गयानैर्विमानैः
 कुर्वाणाः प्रावृषीव स्थगितरविरुचः श्यामतां वासरस्य ।
 एते याताश्च सद्यस्तव वचनमितः प्राप्य युद्धाय सिद्धाः
 सिद्धश्चोद्भूतशत्रुक्षयभयविनमद्राजकं ते स्वराज्यम् ॥१५॥
 अथवा किं बलौघैः ?

1 संसर्पद् (ins.P.m. & n. संसर्पद्भिः) moving; pres. part. सम्+√सृप् 1U. 2 सकल whole, entire. 3 वियत् n. sky. 4 मार्गः path, road. 5 यानम् moving, going, traversing. 6 कृतसकलवियन्मार्गयानैः=कृतं सकलस्य वियन्मार्गस्य यानं यैः तैः 7 विमान m.n. aeroplane, aerial chariot. 8 कुर्वाणि (nom. p.m. कुर्वाणाः) making; pres. part; √कृ 8U. 9 प्रावृष् f. (loc.s. प्रावृषि) rainy season. 10 स्थगित covered; PP. √स्थग् 1P. 11 रविः m. the sun. 12 रश्मि f. light, splendour. 13 स्थगितरविरुचः स्थगिताः रवेः रुचः यस्मिन् तस्य 14 वासरः day. 15 श्यामता f. darkness. 16 यात (nom. p.m. याताः) gone; PP. √या 2P. 17 प्राप्य having obtained; gerund प्र+√आप् 5P. 18 युद्धम् (dat. s. युद्धाय) war 19 सिद्ध won, accomplished; PP. √सिष् 4P. 20 उद्भूत ill-behaved. 21 शत्रुः m. enemy. 22 क्षयः destruction. 23 भयम् fear. 24 विनमत् bending; pres. part. वि+√नम् 1U. 25 राजकः multitude of kings. 26 उद्भूतशत्रुक्षयभयविनमद्राजकम्=उद्भूतस्य शत्रोः क्षयेण भयात् विनमन् राजकः यस्मिन् तत्

समन्तात् संसर्पद्भिः कृतसकलवियन्मार्गयानैः विमानैः स्थगितरविरुचः वासरस्य प्रावृषि इव श्यामतां कुर्वाणाः एते सिद्धाः तव वचनं प्राप्य युद्धाय इतः सद्यः याताः च उद्भूतशत्रुक्षयभयविनमद्राजकं ते स्वराज्यं सिद्धं च ॥ सप्तमः

Upon obtaining your command these Siddhas will at once depart from here for the battle-field, turning the day into a dark night as in the rainy season, concealing the beams of the sun by their aerial chariots marching forward on all sides and darting through the entire paths of the sky, and the kingdom will be recovered to you with the multitude of the princes bowing down in awe, when the foe is destroyed.

Yet what is the use of huge troops ?

मित्रावसो, उत्तिष्ठ । अभ्यन्तरमेव प्रविशावः । तत्रैव त्वां
 बोधयिष्यामि । सम्प्रति परिणतमहः । तथाहि
 निद्रामुद्रावबन्धव्यतिकरमनिशं पद्मकोषादपास्य-
 आशापूरैककर्मप्रवणनिजकरप्रीणिताशेषविश्वः ।
 दृष्टः सिद्धैः प्रसक्तस्तुतिमुखरमुखैरस्तमप्येष गच्छ-
 न्नेकः श्लाघ्यो विवस्वान् परहितकरणायैव यस्य प्रयासः ॥१८॥

(निष्क्रान्ताः सर्वे) ॥ इति तृतीयोऽङ्कः ॥

1 अभ्यन्तरम् inside, interior. 2 बोधयिष्यामि I shall advise, instruct; निजन्तात्लुट्
 √बुष् 1U. 4P. सम्प्रति now. 4 परिणत set; PP. परि + √नम् 1U. 5 अहन् n. (nom. s.
 अहः) day. 6 मुद्रा f. seal. 7 अवबन्धः close tie. 8 निद्रामुद्रावबन्धव्यतिकरम् = निद्रायाम् यः
 मुद्रावबन्धः तस्य व्यतिकरम्. 9 अनिशम् ind. everyday, constantly. 10 पद्मकोष m.n. lotus-
 bud. 11 अपास्यत् (nom. s.m. अपास्यन्) removing; pres. part. अप + √अस् 4P. 12
 आशा f. direction, quarter, hope. 13 पूरः filling. 14 एककर्मन् sole or single mis-
 sion. 15 प्रवण devoted to, intent on. 16 प्रीणित gratified, satisfied; PP. caus. √प्री
 9. 10U. 17 विश्वम् universe. 18 आशापूरैककर्मप्रवणनिजकरप्रीणिताशेषविश्वः = आशानां पूरः एव
 एकं कर्म तस्मिन् प्रवणैः निजकरैः प्रीणितं अशेषं विश्वं येन सः 19 प्रसक्त uninterrupted, incessant.
 20 स्तुतिः f. hymn, praise. 21 मुखर loquacious, resonant. 22 प्रसक्तस्तुतिमुखरमुखैः =
 प्रसक्ताभि स्तुतिभिः मुखराणि मुखानि येषां तैः 23 अस्तः setting mountain. 24 विवस्वत् m.
 (nom. s. विवस्वान्) the sun. 25 परहितम् others' welfare. 26 प्रयासः effort, endea-
 vour.

अनिशं पद्मकोषात् निद्रामुद्रावबन्धव्यतिकरं अपास्यन् आशापूरैककर्मप्रवणनिजकरप्रीणिताशेषविश्वः अस्तं
 अपि गच्छन् प्रसक्तस्तुतिमुखरमुखैः सिद्धैः दृष्टः एष एकः श्लाघ्यः विवस्वान् यस्य प्रयासः परहितकरणाय
 एव ॥ स्वर्गधरा

O Mitrāvasu, stand up! Let us go inside. I shall advise you there.
 Now the day has passed, for;

Praiseworthy is the sun, everyday removing from the lotus-
 bud its close tie with the seal of slumber, gratifying the
 entire universe with his own rays devoted to the single
 mission of filling up the quarters and now seen journeying
 towards the western mountain by the Siddhas with their
 mouths loquacious with uninterrupted hymns (for him); for
 his endeavour is for the welfare of others. (Exuent omnes)

Here Ends Act III

चतुर्थोऽङ्कः

(ततः प्रविशति कञ्चुकी गृहीतरक्तवस्त्रयुगलः प्रतिहारश्च ।)

कञ्चुकी—अन्तःपुराणां विहितव्यवस्थः पदे पदे संस्खलितानि रक्षन् ।

जरातुरः सम्प्रति दण्डनीत्या सर्वा नृपस्यानुकरोमि वृत्तिम् ॥१॥

(उपजाति)

प्रतीहारः—आर्य वसुभद्र, क नु खलु भवान् प्रस्थितः ।

कञ्चुकी—आदिष्टोऽस्मि देव्या मित्रावसुजनन्या 'कञ्चुकिन्, दशरात्रं

त्वया यावन्मलयवत्या जामातुश्च रक्त्वासांसि नेतव्यानि' ।

दुहिता च श्वशुरकुले वर्तते । जीमूतवाहनोऽपि युवराजेन

सह समुद्रवेलां द्रष्टुमद्य गत इति श्रूयते । तन्न जाने किं

1 गृहीतरक्तवस्त्रयुगलः=गृहीतं रक्तं वस्त्रयुगलं येन स (कञ्चुकी). 2 अन्तःपुरम् (gen. P. अन्तःपुराणम्) harem-lady. 3 अन्तर् (as a separate Prep. used with gen.) inside, in the middle of. 4 पुरम् town. 5 विहित done, framed; PP. वि+√वा 3U. 6 अवस्था f. arrangement, state of affairs, law. 7 विहितव्यवस्थः=विहिता व्यवस्था येन सः 8 पदे पदे at every step. 9 संस्खलितम् (acc. P. संस्खलितानि) stumbling, blunder. 10 रक्षत् (nom. s.m. रक्षन्) guarding; pres. part√रक्ष् 1P. 11 जरा f. old age. 12 आतुर a. afflicted, smitten. 13 दण्डनीतिः f. help of a stick, policy of punishment. 14 नृपः king. 15 अनुकरोमि I imitate; अनु+√कृ 8U. 16 वृत्तिम् behaviour. 17 दशरात्रम् for ten nights. श्वशुरः father-in-law. 19 समुद्रवेला f. coastal line, sea-tide. 20 श्रूयते it is heard;√श्रु 5P.

ACT FOUR

(Enter the chamberlain holding a set of garments, and the doorkeeper.)

Chamberlain—Supervising the state of affairs of the harem—ladies and at every step guarding against stumblings through the help of a stick, I now smitten by old age, imitate the conduct of the king who framing law inside the towns, guards them against their blunders by the policy of punishment at every step.

Door-keeper—O noble Vasubhadra, where are you going ?

Chamberlain—I have been instructed by Her Majesty, mother of Mitrāvasu ; “O Chamberlain, take these red garments to Malayavati and my son-in-law (to be worn) for ten nights.” But her daughter is in the house of her father-in-law, and it is heard that Jīmūta-vāhana has also gone with the Prince to see the ocean tide today. Therefore, I do not know whether

राजपुत्र्याः सकाशं गच्छामि अथवा जामातुरिति ।

प्रतीहारः— आर्य, वरं राजपुत्र्याः सकाशं गन्तव्यम् । तत्र हि कदाचि-
दस्यां वेलायां जामाता स्वयमेवागतो भविष्यति ।

कञ्चुकी— साधूक्तम् । अथ भवान् पुनः क प्रस्थितः ।

प्रतीहारः— आदिष्टोऽस्मि महाराजविश्वावसुना यथा “भो सुनन्द, गच्छ
मित्रावसुं ब्रूहि दीपप्रतिपदुत्सवे मलयवत्या जामातुश्च यत्
किञ्चित् प्रदीयते तदुत्सवानुरूपं किञ्चिदागत्य चिन्त्यताम्” इति ।
तद्गच्छ राजपुत्र्याः सकाशमार्यः । अहमपि मित्रावसोराह्वानाय
गच्छामि ।

(निष्क्रान्ती) ॥ इति विष्कम्भकः ॥

1 वरम् ind. it is better that. गन्तव्यम् भवता (भावे प्रयोगः) you should go. 3
ब्रूहि speak thou; लोद्/ब्रू 2U. 4 दीपः lamp. 5 प्रतिपद् f. commencement, the first
day of a lunar fortnight. 6 दीपप्रतिपदुत्सवः=दीपावली festival which falls on the
night of the first lunar day in आश्विन month, lamp festival. 7 प्रदीयते it is given
कर्मणि लट् प्र+√दा 3U. 8 आह्वानम् summon, calling.

I have to go to the Princess or to the son-in-law.

Door-keeper— Sir, it is better for you to go to the princess, for the son-in-law
will be personally coming there at any moment now (i.e. at this hour).

Chamberlain— You have well said. But now where have you set out ?

Door-keeper— “O Sunanda, go and speak to Mitrāvasu that he should come
here and think something suitable for a festival that may be given as
a gift to Malayavati and my son-in-law on the festival of lamps,”
thus have I been commanded by King Vishvāvasu. So you may
go to see the princess. I am going to call Mitrāvasu.

(Both exit)

END OF INTERLUDE

(तसः प्रविशति जीमूतवाहनो मित्रावसुश्च)

नायकः—शय्या शाद्वलमासनं शुचिशिला सद्म द्रुमाणामधः

शीतं निर्भरवारि पानमशनं कन्दाः सहाया मृगाः ।

इत्यप्रार्थितलभ्यसर्वविभवे दोषोऽयमेको वने

दुष्प्रापार्थिनि यत् परार्थघटनावन्ध्यैवृथा स्थीयते ॥ २ ॥

मित्रावसुः—(ऊर्ध्वमवलोक्य) कुमार, त्वर्यतां त्वर्यतां समयोऽयं चलितुमम्बुराशेः ।

नायकः—(आकर्ण्य) सम्यगुपलक्षितम् ।

1 शय्या f. couch, bed. 2 शाद्वलम् turf, meadow. 3 शुचि pure, clear. 4 सद्मन् n. (nom. s. सद्म) house. 5 शीत cool. 6 निर्भर m. n. spring, cataract. 7 वारि m. water. 8 अशनम् feeding, food. 9 कन्दः root. 10 सहायः companion. 11 अप्रार्थित unasked. 12 लभ्य obtainable. 13 विभवः wealth. 14 अप्रार्थितलभ्यसर्वविभवे = अप्रार्थितेन लभ्यः सर्वः विभवः यस्मिन् तस्मिन्. 15 दोषः defect, fault. 16 दुष्प्राप a. difficult to obtain. 17 अर्थिन् a. needy, begging. 18 दुष्प्रापार्थिनि = दुष्प्रापाः अर्थिनः यस्मिन् तस्मिन्. 19 घटना f. effort, performance. 20 वन्ध्य barren, fruitless. 21 परार्थघटना-वन्ध्यैः = परेषां अर्थे घटना तस्यां वन्ध्यैः (अस्माभिः) 22 ऊर्ध्वम् ind. forward. 23 अम्बुराशिः m. ocean.

शाद्वलं शय्या शुचिशिला आसनं द्रुमाणां अधः सद्म शीतं निर्भरवारि पानं कन्दाः अशनं मृगाः सहायाः इति अप्रार्थितलभ्यसर्वविभवे वने एकः अयं दोषः यत् दुष्प्रापार्थिनि (वने) परार्थघटनावन्ध्यैः वृथा स्थीयते ॥ शाद्वलविक्रीडितम्

(Thereupon enter Jimūtavāhana & Mitrāvasu)

Hero — The meadow is a couch, pure stone-slab a seat, for a drink there is a cool spring water, for food the roots, and under the trees a dwelling house and the deer are our companions; thus all the wealth is obtainable without asking in the forest where there is a single defect, that is, we dwell in vain, being unable (or futile) to endeavour for others, for the needy are not available here.

Mitrāvasu—(looking ahead) O prince, hurry up, hurry up ! it is the time for ocean-tide to flow in.

Hero — (listening) You have well-observed.

उद्गर्जज्जलकुञ्जरेन्द्ररभसास्फालानुबन्धोद्धतः

सर्वाः पर्वतकन्दरोदरभुवः कुर्वन् प्रतिध्वानिनीः ।

उच्चैरुच्चरति ध्वनिः श्रुतिपथोन्माथी यथाऽयं तथा

प्रायः प्रेक्षदसंख्यशङ्खवलयो वेलेयमागच्छति ॥ ३ ॥

मित्रावसुः— नन्वियमागतैव । पश्य ।

1 उद्गर्जत् thundering, roaring; pres. part. उद् + √गर्ज 1P. 10U. 2 जलकुञ्जरः water elephant. 3 आस्फालः flapping, striking. 4 अनुबन्धः continuity. 5 उद्धत raised, heightened; PP. उद् + √हृन् 2P. 6 उद्गर्जज्जलकुञ्जरेन्द्ररभसास्फालानुबन्धोद्धतः=उद्गर्जतां जलकुञ्जरेन्द्राणां रभसेन ये आस्फालाः तेषां अनुबन्धेन उद्धतः. उदरम् interior. 7 पर्वतकन्दरोदरभुवः= पर्वतकन्दराणां उदरभुवः 8 प्रतिध्वानिन् a. (acc. p. f. प्रतिध्वानिनीः) echoing, reverberating. 9 उच्चैः aloft. 10 ध्वनिः m. sound. 11 श्रुतिपथः hearing, range of hearing. 12 उन्माथिन् a. (nom. s. m. उन्माथी) striking, hurting. प्रायस् ind. mostly. 14 प्रेक्षद् (त्) swinging, moving; pres. part. √प्रेक्ष् 1P. 15 असंख्य innumerable. 16 वलयम् circle. 17 प्रेक्षदसंख्यशङ्खवलयो=प्रेक्षन्ति असंख्यानि शङ्खवलयानि यस्यां सा. 18 वेला f. tide.

यथा उद्गर्जज्जलकुञ्जरेन्द्ररभसास्फालानुबन्धोद्धतः सर्वाः पर्वतकन्दरोदरभुवः प्रतिध्वानिनीः कुर्वन् श्रुतिपथोन्माथी अयं ध्वनिः उच्चैः उच्चरति तथा प्रायः प्रेक्षदसंख्यशङ्खवलयो इयं वेला आगच्छति ॥ शार्दूलविक्रीडितम्

As the sound, augmented by the violent and continual flappings of the huge water-elephants roaring, so hurting the ears, bellows out, making all the interior parts (depths) of the mountain-caves reverberate, the tide is coming on which countless clusters of conch shells are mostly swinging to and fro.

Mitrāvasu--Certainly the tide flows in. Behold !

कवलितलवङ्गपल्लवकरिमकरोद्धारसुरभिणा पयसा ।

एषा समुद्रवेला रत्नद्युतिरञ्जिता भाति ॥४॥ (नारदः)
तदेह्यस्माज्जलप्रसरणमार्गादपक्रम्यानेनैव गिरिसानुसमीपमार्गेण
परिक्रमावः ।

नायकः— मित्रावसो, पश्य पश्य शरत्समयपाण्डुभिः पयोदपटलैः प्रावृताः
प्रालयाचलशिखरश्रियमुद्रहन्त्येते मलयसानवः ।

मित्रावसुः— नैवामी मलयसानवः, नागानामस्थिसंघाताः खल्वमी ।

1 कवलित eaten, devoured; PP. नामधातुः/कवल्य्. 2 लवङ्गम् clove. 3 करिन्
m. (in comps. करि) elephant. 4 मकरः crocodile. 5 उद्धारः ejection, issuing out.
6 सुरभि a. (ins. s. सुरभिणा) delightful, fragrant. 7 कवलितलवङ्गपल्लवकरिमकरोद्धारसु-
रभिणा=कवलिताः लवङ्गानां पल्लवाः यैः करिभिः मकरैः तेषां उद्गारेण सुरभिणा. 8 पयस् n. (ins.
s. पयसा) water. 9 द्युतिः f. lustre. 10 रञ्जित tinged, coloured; PP. /रञ्ज् 1.4U.
11 तत्तद्युतिरञ्जिता=रत्नानां द्युत्या रञ्जिता. 12 भाति it shines, appears; /भा 2P. 13
सानु m. n. summit, peak, ridge. 14 शरद् f. autumn. 15 पयोदः cloud. 16 पटलम्
heap, mass. 17 प्रावृत covered; PP. प्रा+ /वृ 1.5. 9U. 16 प्रालयाचलः the Himalayas
19 शिखर m. n. peak. 20 श्रीः f. (acc. s. श्रियम्) beauty. 21 अस्थि n, bone. 22
संघातः heap, collection.

With the water fragrant on account of the issuing out of the elephants
and crocodiles that have devoured clove-leaves, this ocean-tide
shines tinged with the lustre of the jewels.

Come on, coming out of this path with spreading water, we shall
go by the pass along the mountain-ridges.

Hero — O Mitrāvasu, see, see ! These Malaya peaks bear the beauty of the
Himalayan peaks covered with a mass of clouds white due to au-
tumn.

Mitrāvasu—Not the Malaya peaks, but they are the heaps of serpent bones.

नायकः— (सोद्वेगम्) कष्टम् । किं निमित्तममी संघातमृत्यवो जाताः ।

मित्रावसुः— कुमार, नैवामी संघातमृत्यवः । श्रूयतां यथैतत् । पुरा
किल स्वपक्षपवनापास्तसमस्तसागरजलस्तरसा रसातलादुद्धृत्य
भुजङ्गमाननुदिनमाहारयति स्म वैनतेयः ।

नायकः— (सोद्वेगम्) कष्टम् । अतिदुष्करं करोति । ततस्ततः ।

मित्रावसुः— ततः सकलनागविनाशाशङ्किना वासुकिना गरुत्मानभिहितः ।

नायकः— (सादरम्) किं मां प्रथमं भक्षयेति ।

मित्रावसुः— नहि नहि ।

1 पुरा ind. formerly, once upon a time. 2 किल ind. as they say. 3 पक्षः wing. 4 पवनः wind. 5 अपास्त dispersed; PP.अप+√अम् 4P. 6 समस्त all. 7 सागरः ocean. 8 स्वपक्षपवनापास्तसमस्तसागरजलः=स्वपक्षयोः पवनेन अपास्तं समस्तं सागरजलं येन सः 9 तरस् n. (ins.s. तरसा) vigour, speed. 10 रसातलात् from the nether world. 11 उद्धृत्य having drawn out; gerund उद्+√हृ 10U. 12 भुजङ्गमः serpent. 13 अनुदिनम् ind. everyday. 14 आहारयति he eats; गिजन्ताल्लट् आ+√हृ 1U. 15 स्म ind. when used with the present tense, it assumes the past meaning. 16 विनाशः ruin. 17 शङ्किन् a. (ins. s. m. शङ्किना) fearing, suspecting. 18 वैनतेयः=गरुत्मात् (nom. s. गरुत्मान्) king of birds, Garuḍa.

Hero — (emotionally) Alas ! why these total deaths took place ?

Mitrāvasu—O prince, these are not total deaths. Listen, it was like this.
As they say, once upon a time the lord of the birds, Vainateya (Garuḍa), dispersing the entire sea-water by vigorously shaking his wings, drew out the serpents from the nether-world and devoured them everyday.

Hero — (sadly) Alas ! How cruel ! Then ?

Mitrāvasu—Then, fearing the extermination of all serpents, Vāsuki, the serpent king, spoke to Garuḍa.

Hero — (with respect) "Eat me up first," said he ?

Mitrāvasu—No, no.

नायकः— किमन्यत् ।

मित्रावसुः— इदमुक्तं 'त्वदभिसम्पातसन्त्रासात् सहस्रशः स्रवन्ति भुजङ्गमाङ्गनानां गर्भाः शिशवश्च पञ्चत्वमुपयान्ति । एवञ्च सन्तति-विच्छेदादस्माकं तवैव स्वार्थहानिर्भवेद् यदर्थमभिपतति भवान् नागलोकम् । तदिह नागमेकैकमनुदिनं प्रेषयामि ।'

नायकः— कष्टमेव रक्षिता नागराजेन पन्नगाः ।

जिह्वासहस्रद्वितयस्य मध्ये नैकाऽपि सा तस्य किमस्ति जिह्वा ।

एकाहिरक्षार्थमहिद्विषेऽद्य दत्तो मयात्मेति यया ब्रवीति ॥ ५ ॥

1 अभिसम्पातः attack. 2 सन्त्रासः (abl. s. सन्त्रासात्) terror. 3 सहस्रशस् ind. in thousands. 4 स्रवन्ति they drop; √ सृ 1P. 5 गर्भः conception, embryo. 6 शिशुः m. (P. शिशवः) child, the young. 7 पञ्चत्वम् death. 1 सन्ततिः f. progeny. 9 विच्छेदः loss, cutting. 10 अर्थहानि loss of purpose. 11 अभिपतति he assails; अभि + √ पत् 1P. 12 पन्नगः = अहिः serpent. 13 जिह्वा f tongue. 14 सहस्रम् one thousand. 15 द्वितयम् pair. 16 एकाहिरक्षार्थम् for the protection of all serpents. 17 द्विष m. (dat s. द्विषे) enemy. 18 आत्मा = वासुकिः 19 यया = जिह्वया.

तस्य जिह्वासहस्रद्वितयस्य मध्ये एका अपि सा जिह्वा न अस्ति किम् ? यया एकाहिरक्षार्थं अहिद्विषे (तुभ्यं) आत्मा मया अद्य दत्तः इति ब्रवीति ॥ इन्द्रवज्रा

Hero — What else ?

Mitrāvasu—He said thus; "Due to the terror of your attack the embryos of the female-serpents drop and the young ones die in thousands. Thus on account of the cessation of progeny our and your purpose might be lost. Henceforth I will send you here one snake each every day, for which you assail the serpent world."

Hero — Just injuriously, the serpent king protected the snakes. Among his two thousand tongues was there not a single tongue with which he could say ?—"For the protection of the entire serpent-race I shall today offer myself to you the enemy of the serpents."

मित्रावसुः— प्रतिपन्नं तत् पक्षिराजेन ।

इत्येष भोगिपतिना विहितव्यवस्थो

यान् भक्षयत्यहिपतीन् पतगाधिराजः ।

यास्यन्ति यान्ति च गताश्च दिनैर्विवृद्धिं

तेषाममी तुहिनशैलरुचोऽस्थिकूटाः ॥ ६ ॥

नायकः— आश्चर्यम् ।

सर्वाशुचिनिधानस्य कृतघ्नस्य विनाशिनः

शरीरकस्यापि कृते मूढाः पापानि कुर्वन्ते ॥ ७ ॥

1 प्रतिपन्न admitted, undertaken; PP. प्रति+√पद् 4A. 2 पक्षिन् m. bird. 3 पक्षिराजेन=पक्षिणां राज्ञा. 4 व्यवस्था f. agreement. 5 विहितव्यवस्थः=विहिता व्यवस्था येन सः. 6 भोगिपतिः king of serpents. 7 भक्षयति he eats, √भक्ष् 10U. 8 पतगः bird. 9 विवृद्धिः f. accumulation. 10 तुहिनम् snow. 11 शैलः mountain. 12 रुचः f. beauty, appearance. 13 तुहिनशैलरुचः=तुहिनशैलस्य रुचः येषां ते. 14 कूट m. n. peak, mountain. 15 अशुचि impure. 16 निधानम् receptacle, abode. 17 कृतघ्न ungrateful. 18 विनाशिनः a. (gen. s. m. विनाशिनः) perishable, decaying. 19 पापम् (P. पापानि) sin.

इति भोगिपतिना विहितव्यवस्थः एषः पतगाधिराजः यान् अहिपतीन् भक्षयति तेषां अमी तुहिन-
शैलरुचः अस्थिकूटाः दिनैः विवृद्धिं गताः यान्ति यास्यन्ति च ॥ वसन्ततिलका ॥ सर्वाशुचिनिधानस्य
कृतघ्नस्य विनाशिनः शरीरकस्य अपि कृते मूढाः पापानि कुर्वन्ते ॥ अनुष्टुब्

Mitrāvasu—His word was accepted by the king-bird. Having undertaken an agreement with the serpent-king thus, the king of birds devours big snakes, whose accumulated bones have increased, are increasing and will increase with every passing day, resembling the Himalayan peaks.

Hero. — A great wonder !

The ignorant commit sins for the sake of the body,—the receptacle of all impurities, ungrateful and decaying.

अहो कष्टमनवसानेयं विपत्तिर्नागानाम् । (आत्मगतम्) अपि शक्नुया-
महं स्वशरीरसमर्पणेनैकस्यापि नागस्य प्राणपरिरक्षां कर्तुम् ।

(ततः प्रविशति प्रतीहारः ।)

प्रतीहारः— आरूढोऽस्मि गिरिशिखरम् । यावन्मित्रावसुमन्विष्यामि ।
(परिक्रम्य) अयं मित्रावसुर्जामातुः समीपे तिष्ठति । (उपसृत्य) विजयेतां
कुमारौ ।

मित्रावसुः— सुनन्द, किंनिमित्तमिहागमनम् । (प्रतीहारः कर्णे कथयति)

मित्रावसुः— कुमार, तातो मामाह्वयति ।

नायकः— गम्यताम् ।

मित्रावसुः— कुमारेणापि बहुप्रत्यवायेऽस्मिन् प्रदेशे न चिरं स्थातव्यम् ।
(इति निष्क्रान्तः ।)

1 अनवसान a. (nom. s. f.—साना) endless. 2 विपत्तिः f. adversity. 3 शक्नुयाम्
I should be able to; विधिलिङ्/शक् 5P. 4 समर्पणम् (ins. s. समर्पणेन) offering. 5
परिरक्षा f. protection, rescuing. 6 आरूढ mounted, ascended; PP. आ+√रूह् 1P.
7 गिरिः m. mountain. 8 विजयेताम् may they two be victorious; लोट् वि+√जि 1A.
9 आह्वयति he summons, calls; आ+√ह्वे 1U. 10 प्रत्यवायः obstacle. 11 बहुप्रत्यवाये=
बहवः प्रत्यवायाः यस्मिन् तस्मिन्.

Alas! there is no end to the adversity of the Nāgas. (To him-
self) If I could save the life of even a single Nāga by sacrificing
my own body!

(Then enters the door-keeper.)

Door-keeper—I have mounted on the summit of the mountain. I shall now
search for Mitrāvasu. (walking) There stands Mitrāvasu by
the side of the son-in-law. (approaching) Victory to the princes!

Mitrāvasu—O Sunanda, what has brought you here?

(The door-keeper whispers into his ear.)

Mitrāvasu—Prince, my father summons me.

Here — You may go.

Mitrāvasu—Do not stay here so long in this area full of obstacles.

(Exit)

नायकः— यावदहमप्यस्माद्गिरिशिखरादवतीर्य समुद्रतटमवलोकयामि ।
(परिक्रामति)

[नेपथ्ये]— हा पुत्रक शङ्खचूड, कथं व्यापाद्यमानोऽद्य किल त्वं मया
प्रेक्षितव्यः ।

नायकः— (आकर्ण्य) अये, योषित इवार्त्तप्रलापः । केयम् । कुतो वास्या
भयमिति स्फुटीकरिष्ये । (परिक्रामति)

(ततः प्रविशति रुदत्या वृद्धयानुगम्यमानः शङ्खचूडो गोपायितवस्त्रयुगलवच किङ्करः)

वृद्धा— (सालम्) हा पुत्रक शङ्खचूड, कथं व्यापाद्यमानोऽद्य किल त्वं
प्रेक्षितव्यः । अनेन मुखचन्द्रेण विरहितमिदानीमन्धकारी-
भविष्यति पातालम् ।

1 अवतीर्य having descended; gerund अव+√त् 1P. 2 समुद्रतटः sea-shore.
3 व्यापाद्यमान being killed; pass. pres. part. caus. व्यो+√पद् 4A. 4 योषित् f. (gen.
s. योषितः) woman. 5 अर्त्त a. distressed, painful. 5 प्रलापः talk, wailing. 6
स्फुटीकरिष्ये I shall ascertain; लृट् स्फुटी+√कृ. 7 वृद्ध (ins. s. f. वृद्धया) old. 8 गोपायित
protected; caus. PP. √गुप् 1P. 9 गोपायितवस्त्रयुगलः=गोपायितं वस्त्रयुगलं येन सः 10 किङ्करः
servant. 11 विरहित deserted; PP. वि+√रह् 1P. 10U. 12 अन्धकारीभविष्यति it will
become dark.

Hero — Now descending this mountain peak, I shall watch the sea-shore.
(He walks round)

(Behind the scene) Ah my son, Shangkhachūḍa, when you
are killed today, how can I see you (again) ?

Hero — (listening) Ah it sounds like a woman's distressed wailing. Who
is she ? I shall ascertain who she is and what her fear is ?
(He paces about.) (Then enter Shangkhachūḍa being followed by
a weeping old woman, and a servant guarding a pair of garments.)

Old woman—(shedding tears) Ah my son Shangkhachūḍa, you are being
killed today. How can I see you again ? Now deserted by this
moon-face of yours, the nether world will become dark.

शङ्खचूडः— अम्ब, किमिति वैक्लव्येन सुतरां आत्मानं पीडयसि ।

वृद्धा— (निर्वर्ण्य पुत्रस्याङ्गानि स्पृशन्ती) हा पुत्र, कथं तेऽदृष्टसूर्यकिरणां सुकुमारं शरीरं निर्घृणहृदयो गरुड आहारयिष्यति । (कण्ठे गृहीत्वा रोदिति ।)

शङ्खचूडः— अम्ब, अलं परिदेवितेन । पश्य ।

क्रोडीकरोति प्रथमं यदा जातमनित्यता ।

धात्रीव जननी पश्चात् तदा शोकस्य कः क्रमः ॥ ८ ॥

(गन्तुमिच्छति ।)

वृद्धा— पुत्र, तिष्ठ मुहूर्तं यावत् ते वदनं प्रेक्षे ।

किङ्करः— एहि कुमार शङ्खचूड, किं ते एतया भणन्त्या ।

1 अम्बा f. (voc. s. अम्ब) mother. 2 वैक्लव्यम् (ins. s. वैक्लव्येन) grief. 3 स्पृशत् (nom. s f. स्पृशन्ती) touching; pres. part. √स्पृश् 6P. 4 अदृष्टसूर्यकिरणम् = अदृष्टाः सूर्यस्य किरणाः येन तत्. 5 सुकुमार very tender. 6 निर्घृणहृदयः = निर्घृणं हृदयं यस्य सः 7 रोदिति she weeps; √रुद् 2P. 8 परिदेवितम् lamentation. 9 क्रोडीकरोति it clasps, embraces. 10 जातः new-born baby. 11 अनित्यता f. perishability, uncertainty. 12 धात्री f. nurse. 13 जननी mother. 14 शोकः grief. 15 क्रमः manner, act.

यदा अनित्यतां जातं प्रथमं क्रोडीकरोति तदा पश्चात् जननी धात्री इव (जातं क्रोडीकरोति), शोकस्य कः क्रमः ॥ अनुष्टुप्

Shangkhachūḍa—Mother, why do you torment yourself by lamentations ?

Old woman—(looking and touching her son's limbs) Ah my son, how will the cruel-hearted Garuḍa devour your tenderest body that has not seen the sunlight ?

(clasping him by the neck, she weeps.)

Shangkhachūḍa—Mother, enough of lamentation ! See when perishability first embraces the new-born baby, then does the mother embrace him like a nurse ? What cause for grief ?

(He wants to go.)

Old woman—My son, wait a moment that I may see your face !

Servant — Come, master Shangkhachūḍa. What is she, who is clamouring, to you ?

पुत्रस्नेहमोहिता खल्वेषा न जानाति राजकार्यम् ।

शङ्खचूडः— अयमागच्छामि ।

किङ्करः— (अग्रतोऽवलोक्यात्मगतम्) आनीतः खल्वेष मया वध्यशिलासमीपे ।

तद् वध्यचिह्नं दास्यामि ।

नायकः— इयमसौ योषित् । (शङ्खचूडं दृष्ट्वा) नूनमनेनास्याः सुतेन भवि-

तव्यम् । तत् किमाकन्दति । (समन्तादवलोक्य) न खल्वस्या भय-

कारणं किञ्चित् पश्यामि । कुतोऽस्या भयमिति । यावदुपसर्पामि ।

प्रसक्त एवायमेतेषामालापः । कदाचिदित एवास्याभिव्यक्तिर्भव-

िष्यति । तद्विद्वत्पान्तरितस्तावच्छृणोमि । (तथा करोति ।)

किङ्करः— (सामं कृताञ्जलिः) कुमार शङ्खचूड, एष स्वामिन आदेश इति
कृत्वा ईदृशं निष्ठुरं मन्त्र्यते ।

1 मोहित— ता f. deluded, infatuated; caus. PP. √मुह् 4P. 2 राजकार्यम् royal affair, king's mission. 3 आनीत brought; PP आ+√नी 1U. 4 अनेन सुतेन भवितव्यम् (भावे प्रयोगः) he must be her son. 5 प्रसक्त begun, engaged; PP. प्र+√सञ्ज् 1P. 6 अभिव्यक्तिः f. revelation. 7 अञ्जलिः m. folding hands together. 8 आदेशः command, instruction. 9 निष्ठुर cruel, harsh. 10 मन्त्र्यते it is spoken; कर्मणि लट्/मन्त्र् 10A.

Indeed, deluded by her affection for her son, she does not know the king's mission.

Shangkhachūḍa—I am coming.

Servant—(looking ahead, to himself) I have really brought him to the slaughter-rock. So I shall give him the sign for slaughter.

Hero — Here is the woman. (Looking at Shangkhachūḍa) Surely he must be her son. But why is she crying? (Looking everywhere) I do not really see the cause of her fear and whence her fear has arisen. Let me just approach. Their conversation has begun, and it will soon be audible here. So being covered by the branches I will listen. (He does so).

Servant—(folding his hands in tears) Master Shangkhachūḍa, as it is the king's command, such harsh words are to be spoken.

शङ्खचूडः— भद्र, कथय ।

किङ्करः— नागराजो वासुकिः आज्ञापयति ।

शङ्खचूडः— (शिरस्यञ्जलिं बद्ध्वा सादरम्) किमाज्ञापयति देवः ।

किङ्करः— 'इदं रक्तांशुकयुगलं परिधायारोह वध्यशिलां येन रक्तांशुक-
मुपलक्ष्य गरुड आहारयिष्यति' इति ।

नायकः— श्रुत्वा) कथमसौ वासुकिना परित्यक्तः ।

किङ्करः— कुमार, गृहाणैतद् वसनयुगलम् । (इत्यपंपयति)

शङ्खचूडः— (सादरम्) उपनय । (गृहीत्वा) शिरसि स्वाम्यादेशः ।

वृद्धा— (पुत्रस्य हस्ते वाससी दृष्ट्वा सोरस्ताडम्) हा वत्स, इदं खलु वज्रपातसन्निभं
सम्भाव्यते । (मोहं गताः)

किङ्करः— आसन्ना गरुडस्यागमनवेला, तस्मिन् गच्छामि । (इति निष्क्रान्तः ।)

शङ्खचूडः— अम्ब, समाश्र्वसिहि ।

1 परिधाय having put on ; gerund परि+√धा 3U. 2 सोरस्ताडम् ad. beating
the breast. 3 वज्र m. n. thunderbolt. 4 सन्निभ similar. 5 आसन्न
imminent.

Shangkhachūḍa—O good man, tell me!

Servant—King of Nāgas Vāsuki commands you.

Shangkhachūḍa—(folding his hands on the head, respectfully) What does
His Majesty command?

Servant—"Putting on this pair of red garments, mount the slaughter-rock so
that Garuḍa will eat you, detecting the red clothing."

Hero — (hearing) How, he has been given away by Vāsuki.

Servant—Boy, take these garments. (He offers.)

Shangkhachūḍa—(respectfully) Bring them. (Taking) His Majesty's co-
mmand is accepted into my head.

Old woman—(upon seeing the garments in her son's hand, beating her
breasts) Oh my child! this is like the fall of a thunderbolt.
(she faints)

Servant — The hour of Garuḍa's arrival is imminent. So I am going quickly.
(Exit.)

Shangkhachūḍa—Mother, take heart!

वृद्धा— (समावस्य साक्षम्) हा पुत्रक, हा मनोरथशतलब्ध, क पुनस्त्वां
प्रेक्षिष्ये । (कण्ठे गृह्णाति)

नायकः— अहो नैर्घृण्यं गरुडस्य । अपि च ।

मूढाया मुहुःश्रुसन्ततिमुचः कृत्वा प्रलापान् बहून्
कक्षाता तव पुत्रकेति कृपणं दिक्षु क्षिपन्त्या दशम् ।

अङ्गे मातुरवस्थितं शिशुमिमं त्यक्त्वा घृणामश्नत-
श्चञ्चुर्नैव खगाधिपस्य हृदयं वज्रेण मन्ये कृतम् ॥६॥

1 मनोरथशतलब्ध = मनोरथानां शतेन लब्ध. 2 नैर्घृण्यम् cruelty. 3 सन्ततिः f. conti-
nuity, stream. 4 मुच् a. (gen. s. f. मुचः) discharging. 5 त्रातृ m. (nom. s. त्राता)
protector. 6 कृपणम् ad. pitiable. 7 दिक्षु f. (loc. p. दिक्षु) quarter, direction.
8 अङ्गः (loc. s. अङ्गे) lap. 9 शिशुः m. child. 10 घृणा f. compassion. 11 अश्नत
(gen. s. m. अश्नतः) eating; pres. part. √ अश् 9P. 12 चञ्चुः f. beak. 13 खगः bird.
14 अधिपः king. 15 खगाधिपस्य = गरुडस्य. 16 वज्र m. n. adamant, thunderbolt.

मूढायाः मुहुः श्रुसन्ततिमुचः 'कः तव त्राता, पुत्रकः' इति बहून् प्रलापान् कृत्वा दिक्षु दशं कृपणं
क्षिपन्त्याः मातुः अङ्गे अवस्थितं इमं शिशुं घृणां त्यक्त्वा अश्नतः खगाधिपस्य चञ्चुः न एव हृदयं वज्रेण
कृतं मन्ये ॥ शार्दूलविक्रीडितम्

Old woman—(recovering, in tears) Oh my son, obtained through a hund-
red wishes ! where can I see you again ? (she clasps him by the
neck.)

Hero — O how cruel is Garuda ! And moreover, I consider that not only
the beak but the heart of the king of birds is made of adamant, as
he will be eating without compassion this child, placed upon the
lap of his mother, who is confounded, repeatedly shedding a stream
of tears, making many a lamentation, saying; 'who will be your
protector ? O my son !' and throwing her glances into all quar-
ters in a pitiable manner.

शङ्खचूडः— (आत्मनोऽभ्रुणिः निवारयन्) अम्ब, किमतिवैकल्येन ।

यैरत्यन्तदयापरैर्न विहिता बन्ध्याधिनां प्रार्थना

यैः कारुण्यपरिग्रहान्न गणितः स्वार्थः परार्थं प्रति ।

ये नित्यं परदुःखदुःखितधियस्ते साधवोऽस्तं गता

मातः संहर बाष्पवेगमधुना कस्याग्रतो रुयते ॥१०॥

ननु समाश्वसिहि समाश्वसिहि ।

वृद्धा — (साक्षम्) कथं समाश्वसिष्यामि । किमेकपुत्रक इति कृत्वा
सानुकम्पेन नागराजेन प्रेषितोऽसि ।

1 अत्यन्त excessive. 2 दया f. tenderness, mercy. 3 पर (समासेषु) intent on, absorbed in. 3 अत्यन्तदयापरैः=अत्यन्तदयायां नियुक्तेः 4 प्रार्थना f. entreaty, request. 5 कारुण्यम् pity. 6 परिग्रहः acceptance. 7 गणित counted, given consideration to; PP✓ गण 10U. 8 स्वार्थः self-benefit. 9 नित्यम् always. 10 धीः f. mind, intellect. 11 परदुःखदुःखितधियः=परेषां दुःखेन दुःखिता धीः येषां ते. 12 साधु (nom. p. m. साधवः) good. 13 अस्तं गताः dead. 14 संहर withdraw thou ! लोट् सम्+✓ह 1U. 15 अग्रतस् ind. in front, before.

यैः अत्यन्तदयापरैः अधिनां प्रार्थना बन्ध्या न विहिता यैः कारुण्यपरिग्रहात् परार्थं प्रति स्वार्थः न गणितः ये नित्यं परदुःखदुःखितधियः ते साधवः अस्तं गता, मातः ! बाष्पवेगं अधुना संहर, कस्य अग्रतः रुयते ॥ शार्दूलविक्रीडितम्

Shangkhachūḍa—(checking his own tears) Oh mother, what can be done by your extreme grief ?

Those good people, by whom, devoted to excessive compassion, entreaty of the needy was not rendered vain, by whom, resorting to tenderness, self-interest was not so valued as others' interests and whose minds were distressed by the misery of others, are dead. O mother, withdraw now your flowing tears ! In front of whom do you weep ?

Surely, take heart, take heart !

Old woman—(with tears) How shall I take heart ? Has the king of Nāgas mercifully sent you, thinking that you are my only son ?

हा, कथमविच्छिन्ने जीवल्लोके मम पुत्रकः स्मृतः ।
सर्वथाऽहमस्मि मन्दभाष्या । (मूर्च्छति ।)

नायकः — (सकरुणम्)

आर्तं कण्ठगतप्राणं परित्यक्तं स्वबन्धुभिः ।

त्राये नैनं यदि ततः कः शरीरेण मे गुणः ॥११॥

तथावदुपसर्पामि ।

शङ्खचूडः — अम्ब, संस्तम्भयात्मानम् ।

वृद्धा — हा पुत्रक, यदा नागलोकपरिरक्षकेण वासुकिना परित्यक्तोऽसि
तदा कस्तेऽपरः परित्राणं करिष्यति ।

नायकः — (उपसृत्य) नन्वहमहम् ।

1 अविच्छिन्न continual. 2 जीवल्लोकः mortals, mortal world. 3 स्मृत remem-
bered; PP√स्मृ 1P. 4 सर्वथा completely. 5 मूर्च्छति she faints; √मूर्च्छं 1P. 6 कण्ठ-
गतप्राणम् = कण्ठे गताः प्राणाः यस्य सः 7 त्राये I help; √त्रा 2A. 8 संस्तम्भय support thou !
निजन्तात्लोद सम् + √स्तम् 1A. 5. 9P. 9 अपर another, other. 10 परित्राणम् delive-
rance.

आर्तं कण्ठगतप्राणं स्वबन्धुभिः परित्यक्तं एनं यदि न त्राये ततः मम शरीरेण कः गुणः ॥

Alas ! How did he remeber my son among the over-flowing mortals ?
I am by all means undone, unfortunate that I am. (She faints.)

Hero — (compassionately)

Should I not deliver him, distressed, with his life hanging on the
throat and abandoned by his own kinsfolk, then what virtue could
be gained by my body ?

So let me approach just now.

Shangkhachūḍa — Mother, support yourself.

Old woman — Ah my Son, when you are given up by Vāsuki, the protector
of the Nāgas, what other man will save you ?

Hero — (approaching) Certainly I, I will.

वृद्धा—(नासकं वृद्ध्या सङ्गमनमस्तरीयेण पुत्रकमाच्छाद्य नायकमुपसृत्य जानुभ्यां स्थित्वा) विमतानन्दन,

व्यापादय मामहं ते नगराजेनाहारनिमित्तं परिकल्पिता ।

नायकः— (सालम्) अहो पुत्रवात्सल्यम् ।

अस्या विलोक्य मन्ये पुत्रस्नेहेन विक्लवत्वमिदम् ।

अकरुणाहृदयः करुणां कुर्वीत भुजङ्गशत्रुरपि ॥१२॥

शङ्खचूडः— अम्ब, अलं त्रासेन । न नागशत्रुः । पश्य ।

महाहिमस्तिष्कविभेदमुक्तरक्तच्छटाचर्चितचण्डचञ्चुः ।

कासौ गरुडमान् क्व च सोमसौम्यस्वभावरूपाकृतिरेष साधुः ॥१३॥

1 आच्छाद्य having covered; gerund आ+√छद् 10U. 2 परिकल्पित ~ ता f. arranged, provided; PP. परि+√क्लृप् 1A. 3 वात्सल्यम् affection. 4 विक्लवत्वम् excitement, grief. 5 कुर्वीत he might make; विधिलिङ् √ कृ 8U. 6 मस्तिष्कम् brain. 7 विभेदः tearing. 8 रक्तम् blood. 9 छटा f. mass. 10 चर्चित anointed; PP. √ चर्च 10P. 11 चण्ड fierce. 12 महाहिमस्तिष्कविभेदमुक्तरक्तच्छटाचर्चितचण्डचञ्चुः = महतां अहिनां मस्तिष्कविभेदेन मुक्ताः याः रक्तच्छटाः ताभिः चर्चिते चण्डे चञ्चू यस्य सः 6 क्व क्व imply a great difference. 7 सोमः moon. 8 सौम्य soft. 9 सोमसौम्यस्वभावरूपाकृतिः = सोमतुल्ये सौम्ये स्वभावरूपाकृती यस्य सः

अस्याः पुत्रस्नेहेन इदं विक्लवत्वं विलोक्य मन्ये अकरुणाहृदयः भुजङ्गशत्रुः अपि करुणां कुर्वीत ॥ आर्या ॥ महाहिमस्तिष्कविभेदमुक्तरक्तच्छटाचर्चितचण्डचञ्चुः असौ गरुडमान् क्व च सोमसौम्यस्वभावरूपाकृतिः एषः साधुः च क्व ॥ उपजातिः

Old woman— (seeing the hero, hurriedly, covers her son with the upper garment, and approaching him, kneels down) Oh Garuḍa, kill me ! I am designated by the Nāga king as your food-stuff.

Hero (tearfully) Oh her affection for the son ! Seeing this alarm due to affection for her son, I think even the cruel-hearted foe of the serpents might cherish pity.

Shangkhachūḍa—O mother, be not alarmed ! He is not the enemy of the Nāgas. See

The difference between that Garuḍa whose beak is fierce and besmeared with a stream of blood released by tearing up the brains of big serpents, and this virtuous man whose nature and appearance are gentle as the moon !

वृद्धा— अहं खलु तव मरणभीता सर्वमेव लोकं मरुडमयं प्रेक्षे ।

नायक :— अम्ब, मा भैषीः । नन्वयमहं विद्याधरस्त्वत्सुतसंरक्षणार्थ-
मेवायातः ।

वृद्धा— (सहर्षम्) पुत्रक, पुत्रः पुनरेवं भण ।

नायक :— अम्ब, किं पुनः पुनरभिहितेन । ननु कर्मणैव सम्पादयामि ।

वृद्धा— (शिरस्यङ्गलिं बद्ध्वा) पुत्रक, चिरं जीव ।

नायक :— ममैतदम्बार्पय वध्यचिह्नं प्राप्स्य यावद्विनातात्मजाय ।

पुत्रस्य ते जीवितरक्षणाय स्वदेहमाहारयितुं ददामि ॥१४॥

1 भीत (भीता f. s.) frightened; PP. √ भी 3U. 2 मरणभीता = मरणभयेन भीता।
3 भैषीः you feared (लुङ्/भी; the augment अ is dropped when used with मा in
the imperative sense) 4 संरक्षणार्थम् to save. 5 जीव live thou! लोट् √ जीव् 1P.
6 अर्पय give thou! णिजन्ताल्लोट्/अ 1.3P. 7 विनातात्मजः (dat. s.—जाय) son of विनाता
i.e. Garuḍa. 8 देह m. n. body. 9 जीवितम् life. 9 ददामि I give; √ दा 3U.

अम्ब, एतत् वध्यचिह्नं मम अर्पय यावत् प्राप्स्य ते पुत्रस्य जीवितरक्षणाय विनातात्मजाय स्वदेहं
आहारयितुं ददामि ॥ उपजातिः

Old woman—Indeed, frightened by the fear of your death I suspect everyone
to be Garuḍa.

Hero — Mother, fear not! Certainly I am a Vidyādhara who have come to
save your son.

Old woman—(with joy) Son, say it again and again.

Hero — Mother, what is the use of saying it again and again? I shall do
just by my action.

Old woman—(folding hands over her head) Son, live long!

Hero — O mother, give me this sign for slaughter! Putting on this, to
save the life of your son I shall now offer my body to the son of
Vinatā to devour.

वृद्धा— (कृणो पित्राय) प्रतिहतममङ्गलम् । त्वमपि शङ्खचूडनिर्विशेषः पुत्रः ।
अथवा शङ्खचूडादप्यधिकतरो य एवं बन्धुजनपरित्यक्तमपि पुत्रकं
मे शरीरप्रदानेन रक्षितुमिच्छसि ।

शङ्खचूडः— अहो जगद्विपरीतमस्य महासत्त्वस्य चरितम् । कुतः
विश्वामित्रः स्वमांसं स्वपच इव पुराऽभक्षयद् यन्निमित्तं
नाडीजङ्घो निजघ्ने कृततदुपकृतिर्यत्कृते गौतमेन ।
पुत्रोऽयं काश्यपस्य प्रतिदिनमुर्गानन्ति ताक्ष्यो यदर्थं
प्राणांस्तानेष साधुस्तृणमिव कृपया यः परार्थं ददाति ॥१५॥

1 निर्विशेष not different from, same. 2 जगत् n. world. 3 विपरीत inverted, turned in opposite direction; PP. विपरि + √ ह् 2P. 4 महासत्त्व m. n. great man. 5 चरितम् deed. 6 विश्वामित्रः a great sage in Hindu Mythology. 7 स्वमांसम् dog's flesh. 8 स्वपचः an outcast feeding on dogs. 9 अभक्षयत् he ate; लङ् √ भक्ष् 10U. 10 नाडीजङ्घः crane. 11 निजघ्ने it was killed; लिट् नि + √ हन् 2P. 12 उपकृतिः f. favour, help. 13 कृततदुपकृतिः=कृता तस्य (गौतमस्य) उपकृतिः येन सः 14 उर्गः (acc. P. उर्गान्) snake. 15 अन्ति he eats; √ अद् 2P. 16 यन्निमित्तं, यत्कृते, यदर्थम् are all connected with तान् प्राणान्. 17 तृणम् grass. 18 कृपा f. (ins. s. कृपया) pity.

यन्निमित्तं विश्वामित्रः स्वपचः इव स्वमांसं पुरा अभक्षयत् यत्कृते गौतमेन कृततदुपकृतिः नाडीजङ्घः निजघ्ने यदर्थं काश्यपस्य अयं पुत्रः ताक्ष्यः उर्गान् प्रतिदिनं अन्ति तान् प्राणान् यः परार्थं तृणं इव कृपया ददाति एषः साधुः ॥ स्त्रग्वराः

Old woman—(covering her ears) May this ill-omen be driven away! You, who desire to save my son deserted by his own kinsfolk thus by sacrificing your body, are also a son not different from Shangkhachūḍa, or much more valuable than he is.

Shangkhachūḍa—Oh this great man's deed has turned the world upside down! Whereas, He is a good man for others' sake mercifully offers like a grass the very life-breaths for which once upon a time Vishvāmitra ate dog's meat like an outcast, for which Gautama killed a crane that had helped him, and for which Garuḍa, son of Kāshyapa eats serpents everyday.

(नायकमुद्दिश्य) भो महासत्त्व, त्वया दर्शिता एवात्मप्रदानव्य-
वसायान्निर्व्याजा मयि कृपालुता । तदलमनेन निर्बन्धेन । पश्य ।

जायन्ते च म्रियन्ते च मादृशाः क्षुद्रजन्तवः ।

परार्थे बद्धकक्ष्याणां त्वादृशामुद्भवः कुतः ॥१६॥

तत् किमनेन निर्बन्धेन । मुच्यतामयमध्यवसायः ।

नायकः— शङ्खचूड, न मे चिरात्त्वन्भावसरस्य परार्थसम्पादनामनोरथस्या-
न्तरायं कर्तुमर्हसि । तदलं विकल्पेन । दीयतामेतद् वध्यचिह्नम् ।
शङ्खचूडः— भो महासत्त्व, किमनेन वृथात्मायासेन । न खलु शङ्खधवलं
शंखपालकुलं शंखचूडो मलिनीकरिष्यति ।

1 दर्शित (— ता f.) shown; caus. PP. √ दृश् 1P. 2 व्यवसाय (abl. s. व्यवसायात्)
determination, exertion. 3 निर्व्याज honest. 4 कृपालुता f. kindness. 5 म्रियन्ते they
die; लट् √ मृ 6A. 6 मादृश a. like me. 7 क्षुद्र small. 8 जन्तुः m. creature. 9
कक्ष्या f. emulation, endeavour. 10 बद्धकक्ष्याणाम्=बद्धा कक्ष्या यैः तेषाम्. 11 त्वादृश a.
(gen. P. त्वादृशाम्) like you. 12 उद्भवः birth. 13 लब्धभावसरस्य=लब्धः अवसरः येन तस्य.
14 विकल्पः doubt, hesitation. 15 आयासः effort. 16 धवल pure, white.

मादृशाः क्षुद्रजन्तवः जायन्ते च म्रियन्ते च परार्थे बद्धकक्ष्याणां त्वादृशां उद्भवः कुतः ॥ अनूष्टुप्

(To the hero) O great personage! You have shown an honest
compassion for me through your determination to sacrifice your-
self. So do not insist upon it. See! Small creatures like me are
born and die, but whence will persons like you who emulate for
the sake of others be born?

Therefore, away with this persistence! Pray discard your determi-
nation.

Hero — O Shangkhachūḍa, please do not obstruct me who have obtained
an opportune moment after a long time and who desire to realize
the good of others. So do not hesitate. Give me this sign of
slaughter!

Shangkhachūḍa—O great man, do not trouble yourself in vain. Not indeed
Shangkhachūḍa will defile the family of Shangkhapāla pure as a
conch-shell.

यदि ते वयमनुकम्पनीयास्तदियमस्मद्विपत्तिविकलत्वा न यथा
जीवितं जह्यात् तथाभ्युपायश्चिन्त्यताम् ।

नायकः— किमत्र चिन्त्यते । चिन्तित एवाभ्युपायः । स तु त्वदायत्तः ।

शङ्खचूडः— कथमिव ।

नायकः— म्रियते म्रियमाणे या त्वयि जीवति जीवति ।

तां यदीच्छसि जीवन्तीं रक्षात्मानं ममासुभिः ॥१७॥

अयमभ्युपायः । तदर्पय त्वरितं वध्यचिह्नं यावदनेनात्मानं
प्रच्छाद्य वध्यशिलामारोहामि । त्वमपि जननीं पुरस्कृत्य अस्माद्
देशान्निवर्तस्व । कदाचिदम्बाऽवलोक्य सन्निकृष्टं घातस्थानं
स्त्रीस्वभावकातरत्वेन जीवितं जह्यात् ।

1 विपत्तिविकलत्वा = विपत्त्या विकलत्वा (माता). 2 जह्यात् she may forsake; विधिलिङ्
✓ हा 3P. 3 अभ्युपायः remedy, means. 4 आयत्त a. depending on, resting with.
5 म्रियमाणे त्वयि (loc. abs.) when you are dead. 6 त्वयि जीवति (loc. abs.) when
you are alive. 7 असु m. (ins. P. असुतिः) life, life breaths. 8 पुरस्कृत्य having placed
in front; gerund पुरस् + ✓ कृ 8U. 9 सन्निकृष्ट close, near. 10 घातः slaughter,
11 कातरत्वम् fear, timidity. 12 निवर्तस्व return thou! लोट् नि + वृत् 1A.

या म्रियते त्वयि म्रियमाणे जीवति त्वयि जीवति तां जीवन्तीं यदि इच्छसि मम असुभिः आत्मानं रक्ष ॥

If we deserve pity from you, do think out a remedy by which my
mother, overcome with my adversity, might not forsake her life.

Hero -- What is to be thought here? I have just thought out a remedy.
It rests with you.

Shangkhachūḍa—How does it?

Hero — Protect yourself by means of my life, if you wish her alive, who
dies when you die and lives when you live.

This is the remedy. Therefore, quickly offer me the sign of slaugh-
ter so that I may wrap myself with this and mount the slaugh-
ter-rock. You, too, should go away from this place, placing
your mother in front. Whenever she sees the slaughtering place
appearing nearer, she might lose her life due to her timid feminine
nature.

किं न पश्यति भवानिदं विपन्नपन्नगानेककङ्कालसङ्कुलं
महाश्मशानम् । तथाहि
चञ्चच्चञ्चूद्धृतार्धच्युतपिशितलवग्राससंवृद्धगर्ध-
र्गृध्रैरारब्धपक्षद्वितयविधुतिभिर्बद्धसान्द्रान्धकारे ।
वक्त्रोद्धान्ताः पतन्त्यश्छमिति शिखिशिखाश्रेणयोऽस्मिञ्छिवाना-
मस्रस्रोतस्यजस्रस्रुतबहलवसावासविले स्वनन्ति ॥१८॥

1 विपन्न perished; PP. वि + √ पद् 4A. 2 कङ्काल m n. skeleton. 3 सङ्कुल a. confused, full of. 4 श्मशानम् cemetery. 5 विपन्नपन्नगानेककङ्कालसङ्कुलम् = विपन्नानां पन्नगानां अनेके; कङ्कालैः सङ्कुलम्. 6 चञ्चत् moving; pres. part PP. √ चञ्च् 1P. 7 उद्धृत raised, drawn out; PP. उद् + √ वृ 10U. 8 च्युत dropped; PP. √ च्यु 1A. 9 पिशितम् flesh 10 लवः = ग्रासः bit, morsel, mouthful. 11 गर्धः greediness. 12 चञ्चच्चञ्चूद्धृतार्धच्युत-पिशितलवग्राससंवृद्धगर्धः = चञ्चन्त्या चञ्चन्ना उद्धृतस्य अर्धच्युतस्य पिशितलवस्य ग्रासे संवृद्धः गर्धः येषां तैः 13 गृध्रः vulture. 14 आरब्ध begun; PP. आ + √ रम् 1A. 15 द्वितयम् pair. 16 विधुतिः f. shaking, flapping 17 बद्ध = कृत. 18 आरब्धपक्षद्वितयविधुतिभिः = आरब्धाः पक्ष-द्वितयस्य विधुतयः यैः तैः 19 बद्धसान्द्रान्धकारे = बद्धः सान्द्रः अन्धकारः यस्मिन् तस्मिन्. 20 उद्धान्त vomitted; PP. उद् + √ वम् 1P. 21 पतत् (nom. P. f.) पतन्त्यः) falling; √ पत् 1P. 22 छम् ind. rattling or clacking sound. 23 शिखिशिखाः f. fire-flame. 24 श्रेणिः f. (P. nom. श्रेणयः) line, row. 25 शिवा f. jackal. 26 अस्रम् blood. 27 स्रोतस् n. (loc. स्रोतसि) stream. 28 अजस्र continual. 29 वसा f. fat. 30 विस्रम् raw meat-smell. 31 अजस्रस्रुतबहलवसावासविले = अजस्रं स्रुतायाः बहलायाः वसायाः वासविलं यत्र तस्मिन् चञ्चच्चञ्चूद्धृतार्धच्युतपिशितलवग्राससंवृद्धगर्धः आरब्धपक्षद्वितयविधुतिभिः गृध्रैः बद्धसान्द्रान्धकारे अस्मिन् अजस्रस्रुतबहलवसावासविले अस्रस्रोतसि शिवानां वक्त्रोद्धान्ताः छं इति पतन्त्यः शिखिशिखाश्रेणयः स्वनन्ति ॥ स्त्रग्वरा

Don't you see this great Cemetery filled with a great number of skeletons of the dead serpents? For,

The rows of fire-flames vomitted out of the mouths of the jackals and falling with a clacking sound are making a noise in this stream of blood where the carrion-odour is mingled with that of abundant fat continually flowing and where profound darkness is created by the vultures flapping the pairs of their wings and with their greed increased for a morsel of meat-pieces drawn out by their beaks and half-dropping.

शंखचूडः— कथं न पश्यामि ।

प्रतिदिनमशून्यमहिनाहारेण विनायकाहितप्रीति ।

शशिधवलास्थिकपालं वपुरिव रौद्रं श्मशानमिदम् ॥१६॥

नायकः— शंखचूड, तद् गच्छ । किमेभिः सामोपन्यासैः ।

शंखचूडः— आसन्नः खलु गरुडस्यागमनसमयः । (मातुरग्रतो जानुभ्यां स्थित्वा)

अम्ब, त्वमपि निवर्तस्वेदानीम् ।

समुत्पत्स्यामहे मातर्यस्यां यस्यां गतौ वयम् ।

तस्यां तस्यां प्रियसुते माता भूयास्त्वमेव नः ॥२०॥

(पादयोः पतति ।)

1 अशून्य not devoid of. 2 आहारः food. 3 हारः necklace. 4 विनायकः Garuḍa, Ganesha, son of Shiva. 5 विनायकाहितप्रीति=विनायकस्य आहिता प्रीतिः येन तत्. 6 कपाल m. n. skull. 7 वपुस् n. form, body. 8 रौद्र a. terrible, Shiva-like. 9 श्मशान n. cemetery; m. Shiva. 10 गतिः f. (loc. s. गतौ) fate, station, transmigration. 11 भूयाः may thou be ! आशीर्लिङ्ग ✓ भू. 12 समुत्पत्स्यामहे we shall be born.

प्रतिदिनं अहिना आहारेण (हारेण) अशून्यं विनायकाहितप्रीति शशिधवलास्थिकपालं रौद्रं वपुः इव इदं श्मशानम् (दृश्यते) ॥ आर्यः

प्रियसुते मातः ! वयं यस्यां यस्यां गतौ समुत्पत्स्यामहे तस्यां तस्यां त्वं एव नः माता भूयाः ॥ अनुष्टुप्.

Shangkhachūḍa—How do I not see ?

This terrible-looking cemetery not devoid of food in the shape of a snake everyday, giving delight to Garuḍa and full of bones and skulls appears like Shiva's body not devoid of a necklace in the shape of a snake always, giving delight to Ganesha and full of bones and skulls on it white as the moon-beams.

Hero —O Shangkhachūḍa, go ! What is the use of this soothing word ?

Shangkhachūḍa—The hour of Garuḍa's arrival is indeed imminent.

(Kneeling down before his mother) You, too, now return !

Oh mother who love your son, may you be my mother in whatever station of transmigration we may be re-born !

(He falls before her feet).

वृद्धा — (सालम्) कथमस्य पश्चिमं वचनम् । पुत्रक, न खलु त्वामुज्झित्वा
मे पादावन्यतो वहतः । तदिहैव त्वया सह स्थास्यामि ।

शंखचूडः — (उत्थाय) जवादहमप्यदूरे भगवन्तं दक्षिणगोकर्णं प्रदक्षिणी-
कृत्य स्वाम्यादेशमनुतिष्ठामि । (उभौ निष्कान्ते ।)

सायकः — कष्टम् । न सम्पन्नमभिलषितम् । तत् कोऽत्राभ्युपायः ।

कञ्चुकी — (तरसा प्रविश्य) इदं वासोयुगम् ।

नायकः — (दृष्ट्वा सहर्षमात्मगतम्) दिष्ट्वा सिद्धमभिवाञ्छितमनेन अतर्कितो-
पनतेन रक्तांशुकयुगलेन ।

कञ्चुकी — इदं वासोयुगं देव्या मित्रावसुजनन्या कुमाराय प्रेषितम् ।

तदेतत् परिधत्ता कुमारः ।

नायकः — (सादरम्) उपनय । (कञ्चुकी उपनयति ।)

1 पश्चिम last. 2 जवः speed, rapidity. 3 जवात् speedily, rapidly. 4 दक्षिणगोकर्णः
Name of Shiva's sacred place. 5 प्रदक्षिणीकृत्य having paid respect to. 6 तरस्
speed. 6 तरसा speedily. 8 अभिवाञ्छितम्, अभिलषितम् longing, desire. 9 अतर्कित
a. unexpected. 10 उपनत offered, befallen. 11 परिधत्ताम् let him wear; लोद
परि + √ धा 3A.

Old woman—(shedding tears) How is this his last word? My dear son, my
feet do not stir, abandoning you. So I shall stay here with you.

Shangkhachūḍa—(rising) Swiftly paying my respect to the sacred Gokarna
nearby, I shall carry out His Majesty's command.

(Both exit.)

Hero — Ah fie ! my longing has not been fulfilled. So what remedy here?

Chamberlain—(rapidly entering) Here are a pair of garments.

Hero —(looking joyfully to himself) Fortunately my longing has been
accomplished by these red garments unexpectedly brought.

Chamberlain—Her Majesty Queen, mother of Mitrāvasu, has sent this pair
of garments to Your Highness. Therefore, may Your Highness put them
on !

Hero —(cordially) Offer them to me. (The chamberlain offers).

नायकः— (गृहीत्वात्मगतम्) सफलीभूतो मे मलयवत्याः पाणिग्रहः ।
(प्रकाशम्) कञ्चुकिन्, गम्यताम् । मद्रचनादभिवादनीया देवी ।

कञ्चुकी — यदाज्ञापयति कुमारः । (इति निष्क्रान्तः)

नायकः— वासोयुगमिदं रक्तं प्राप्ते काले समागतम् ।

महतीं प्रीतिमाधत्ते परार्थे देहमुज्जतः ॥२१॥

(दिशोऽवलोक्य) यथाऽयं चलितमलयाचलशिखरशिलासंचयः प्रचण्डो
नभस्वान् तथा तर्कयामि आसन्नीभूतः खलु पक्षिराज इति ।
तथाहि

1 सफलीभूत become fruitful; PP. सफली + √ भू 1P. 2 पाणिग्रहः marriage. 3 अभिवादनीय (f. —नीया) (ought) to be saluted; pot. PP. अभि + √ वद् 1P. caus. 4 प्राप्त arrived, suitable, opportune. 5 कालः time. 6 समागत reached, come; PP. समा + √ गम् 1P. 7 आधत्ते it produces; लट् आ + √ धा (A) 3U. 8 उज्जत् (gen. s. m. उज्जतः) giving up; pres. part. √ उज्ज् 6P. 9 अचलः mountain. 10 सञ्चयः collection, heap. 11 चलितमलयाचलशिखरशिलासञ्चयः = चलितः मलयाचलस्य शिखरेषु शिलाः सञ्चयः येन सः 12 प्रचण्ड strong. 13 नभस्वत् m. (nom. s. नभस्वान्) wind. 14 आसन्नीभूतः become near, imminent; PP. आसन्नी + √ भू 1P.

प्राप्ते काले इदं रक्तं वासोयुगं समागतं परार्थे देहं उज्जतः (मम) महतीं प्रीतिं आधत्ते ॥ अनुष्टुप्

Hero — (accepting, to himself) My marriage with Malayavati has been fruitful. (Aloud) Oh Chamberlain, you may go. At my word do salute the queen.

Chamberlain—As Your Highness commands me. (Exit)

Hero — This pair of red garments arrived at the opportune moment produce a great pleasure to me abandoning my body for the sake of others. (Looking all directions) As this strong wind blows shaking the heaps of stones on the peaks of the Malaya range, I suppose that the king of birds is approaching here. For,

तुल्याः संवर्तकाभ्रैः पिदधति गगनं पङ्क्तयः पक्षतीनां
 तीरं वेगाग्निरस्तं क्षिपति भुव इव प्लावनायाम्बु सिन्धोः ।
 कुर्वन् कल्पान्तशङ्कां सपदि च सभयं वीक्षितो दिग्दिपेन्द्रै-
 देहोद्योतैर्दशाशाः कपिशयति मुहुर्द्वादशादित्यदीप्तिः ॥२२॥
 तद् यावदसौ नागच्छेत् शंखचूडस्तावत् त्वरिततरमिमां वध्य-
 शिलामारोहामि । (तथा कृत्वोपविश्य स्पर्शं नाटयति)

1 तुल्य (+ ins. & gen.) equal, resembling. 2 संवर्तकः the fire of universal destruction. 3 अभ्रम् cloud. 4 पिदधति they cover, conceal; पि + √ धा 3U. 5 गगनम् sky. 6 पङ्क्तिः f. (nom. P. पङ्क्तयः) line, series. 7 पक्षतिः f. root of wing. 8 तीरम् bank, shore. 9 वेगः speed. 10 वेगात् speedily. 11 निरस्त scattered; PP. निस् + √ अस् 4P. 12 प्लावनम् (dat. s. प्लावनाय) bathing, flooding. 13 अम्बु n. water. 14 सिन्धुः m. (gen. s. सिन्धोः) ocean. 15 कल्पान्तः universal destruction. 16 शङ्का f. fear, doubt. 17 सपदि ind. instantly. 18 सभयम् fearfully. 19 दिग्दिपेन्द्रः quarter-elephant. 20 उद्योतम् appearing, manifesting. 21 कपिशयति it embrowns नामधातुः √ कपिशय्. 22 द्वादश-आदित्याः the twelve suns that are to shine at the time of universal destruction. 23 दीप्तिः splendour, light. 24 द्वादशादित्यदीप्तिः = द्वादशादित्यानां इव दीप्तिः यस्य स (गरुडः) 25 स्पर्शः touch.

संवर्तकाभ्रैः तुल्याः पक्षतीनां पङ्क्तयः गगनं पिदधति, भुवः प्लावनाय इव वेगात् निरस्तं सिन्धोः अम्बु तीरं क्षिपति, सपदि कल्पान्तशङ्कां कुर्वन् दिग्दिपेन्द्रैः सभयं वीक्षितः च द्वादशादित्यदीप्तिः (गरुडः) देहोद्योतैः मुहुः दशाशाः कपिशयति ॥ स्त्रग्धरा.

The lines of the roots of his wings resembling the clouds of the fire of the universal destruction cover the sky, he pushes the sea-water, scattering it forcibly, to the shore as if to bathe the earth, and instantly creating a suspense of the universal destruction, being gazed at in fear by the lordly quarter-elephants and shining like the twelve suns, embrowns the ten-quarters repeatedly raising his form.

Therefore, before Shangkhachūda comes back I shall mount on the slughter-rock. (Doing so and sitting, he touches.)

अहो स्पर्शोऽस्याः ।

न तथा सुखयति मन्ये मलयवती मलयचन्दनरसाऽऽर्द्रा ।

अभिवाञ्छितार्थसिद्ध्यै वध्यशिलेयं यथा स्पृष्टा ॥२३॥

अथवा किं मलयवत्या ।

शयितेन मातुरङ्गे विश्रब्धं शैशवे न तत् प्राप्तम् ।

लब्धं सुखं मयास्या वध्यशिलाया यदुत्सङ्गे ॥२४॥

तदयमागतो गरुत्मान् । यावदात्मानमाच्छादयामि । (तथा करोति)

- 1 सुखयति she pleases, makes happy; ✓ सुख 10P. 2 आर्द्रं wet, fresh.
3 मलयचन्दनरसाऽऽर्द्रा = मलयचन्दनस्य रसेन आर्द्रा. 4 सिद्धिः f. (dat. s. सिद्ध्यै) success, accomplishment. 5 अभिवाञ्छितार्थसिद्ध्यै = अभिवाञ्छितस्य अर्थस्य सिद्ध्यै. 6 स्पृष्टा touched; PP. ✓ स्पृष्ट 6P. 7 शयित (ins. s. m. शयितेन) slept, lied down; PP. ✓ शी 2A. 8 अङ्गः lap.
9 विश्रब्धम् confidently. 10 शैशवम् infancy. 11 यत्, तत् = सुखम्. 12 उत्सङ्ग lap.

यथा अभिवाञ्छितार्थसिद्ध्यै स्पृष्टा इयं वध्यशिला मन्ये तथा मलयचन्दनरसार्द्रा मलयवती न सुखयति ॥ आर्या ॥

अस्याः वध्यशिलायाः उत्सङ्गे यत् सुखं मया लब्धं तत् शैशवे मातुः अङ्गे विश्रब्धं शयितेन (मया) न प्राप्तम् ॥ आर्या

How pleasant its touch is !

I think Malayavati fresh with the sandal juice would not so much please me as does this slaughter-rock touched by me for the success of my desired object.

Yet, no need of mentioning about Malayavati.

Such happiness as I have now obtained on the lap of this slaughter-rock was not felt by me sleeping confidently on my mother's lap in my infancy.

As Garuḍa is come, I shall now cover myself.

(He does so.)

गरुडः—दृष्ट्वा बिम्बं हिमांशोर्भयकृतवलयं संस्मरञ्शेषमूर्तिं
सानन्दं स्यन्दनाश्वत्रसनविचलिते पूष्णि दृष्टोऽग्रजेन ।
एष प्रान्तावसज्जज्जलधरपटलात्यायतीभूतपक्षः
प्राप्तो वेलामहीध्रं मलयमहमहिग्रासगृध्नुः क्षणेन ॥ २५ ॥

1 बिम्ब m. n. disc. 2 हिमांशुः m. (gen. s. हिमांशोः) moon. 3 वलयम् coil, circle.
4 भयकृतवलयम् = भयेन कृतं वलयं यया ताम्. 5 संस्मरत् (nom. s. m. संस्मरन्) remembering ;
pres. part. सम् + √ स्मृ 1P. 6 शेषः the serpent King. 7 मूर्तिः f. image, body.
8 आनन्दः joy. 9 सानन्दम् ad. joyfully. 10 स्यन्दनः chariot. 11 अश्वः steed, horse.
12 त्रसनम् fear, alarm. 13 विचलित shaken; PP. वि + √ चल् 1P. 14 स्यन्दनाश्वत्रसन-
विचलिते = स्यन्दनस्य अश्वानां त्रसनेन विचलिते. 15 पूष्ण् m. (loc. s. पूष्णि) the sun. 16.....
चलिते पूष्णि (loc. abs.) When the sun was shaken.. 17 अग्रजः elder brother
(i.e. अरुणः) 18 प्रान्तः border, edge. 19 अवसज्जत् clinging, sticking. 20 जलधरः
cloud. 21 पटलम् coating, covering, layer. 22 अति-आयतीभूत greatly enlarged.
23 प्रान्तावसज्जज्जलधरपटलात्यायतीभूतपक्षः = (पक्षयोः) प्रान्तेषु अवसज्जद्भिः जलधराणां पटलैः अत्या-
यतीभूतौ पक्षौ यस्य सः 24 महीध्रः mountain. 25 ग्रासः mouthful, morsel. 26 गृध्नु a.
greedy, covetous. क्षणेन in a moment.

हिमांशोः बिम्बं दृष्ट्वा भयकृतवलयं शेषमूर्तिं संस्मरन् पूष्णि स्यन्दनाश्वत्रसनविचलिते अग्रजेन
सानन्दं दृष्टः प्रान्तावसज्जज्जलधरपटलात्यायतीभूतपक्षः अहिग्रासगृध्नुः एषः अहं क्षणेन वेलामहीध्रं मलयं
प्राप्तः ॥ स्रग्वरा.

After seeing the disc of the moon, thinking of the image of Sheṣa,
the King of serpents coiled up in fear, and beheld with joy by my
elder brother (Aruṇa) as the sun was agitated by the alarm of the
chariot-steeds, I have in a moment reached the coastal mountain
of Malaya, greedy for a morsel of the snake, with my wings greatly
enlarged by the coatings of clouds sticking to their borders.

नायकः— (सपरितोषम्)

संरक्षता पन्नगमद्य पुण्यं मयाऽर्जितं यत् स्वशरीरदानात् ।

भवे भवे तेन ममैवमेवं भूयात् परार्थः खलु देहलाभः ॥ २६ ॥

गरुडः— (नायकं निर्वर्ण्यं)

अस्मिन् वध्यशिलातले निपतितं शेषानहीन् रक्षितुं

निर्भिद्यशनिदण्डचण्डतरया चञ्च्वाधुना वक्षसि ।

भोक्तुं भोगिनमुद्धरामि तरसा रक्ताम्बरप्रावृतं

दिग्धं मद्भयदीर्यमाणहृदयप्रस्यन्दिनेवासृजा ॥ २७ ॥

- 1 पुण्यम् merit. 2 अर्जित obtained, earned; PP. √ अर्ज 1P. 10U. 3 यत्=पुण्यम्
4 भवः birth. 5 भवे भवे in every re-birth. 6 तेन=पुण्येन. 7 लाभः gain, acquisition
8 निर्भिद्य having torn up, pierced; gerund निस् + √ भिद् 7U. 9 अशनिदण्डः thunder-
bolt. 10 चण्डतर fiercer, more terrible. 11 अशनिदण्डचण्डतरया = अशनिदण्डात् चण्डतरया.
12 भोक्तुम् to enjoy, to eat; inf √ भुज् 7A. 13 भोगिन् m. (acc. s. भोगिनम्) snake. 14
उद्धरामि I lift up; उद् + √ धृ 1P. 15 अम्बरम् garment. 16 दीर्यमाण being torn;
pass. pres. part. √ दृ 4.9P.

स्वशरीरदानात् अद्य पन्नगं संरक्षता मया अर्जितं यत् पुण्यं तेन भवे भवे मम एवं एवं परार्थः देहलाभः
खलु भूयात् ॥ उपजातिः ॥

अस्मिन् वध्यशिलातले शेषान् अहीन् रक्षितुं निपतितं मद्भयदीर्यमाणहृदयप्रस्यन्दिना असृजा दिग्धं
इव रक्ताम्बरप्रावृतं भोगिनं अशनिदण्डचण्डतरया चञ्च्वा अधुना वक्षसि निर्भिद्य भोक्तुं तरसा उद्धरामि ॥
शार्दूलविक्रीडितम्.

Hero — (with satisfaction)

By virtue of the merit obtained by me saving a serpent today by
offering my own body may I in every round of my birth acquire
a body thus aimed at the benefit of others !

Garuda — (watching the hero)

Now I swiftly lift up the snake fallen upon this slaughter-stone-
slab to protect the rest of the snakes and covered with red gar-
ments as if besmeared with blood flowing out of its heart torn up
by its fear of me, to devour it by piercing it through its bosom with
my beak fiercer than the thunderbolt.

(इत्यभिपत्य नायकं गृह्णाति । नेपथ्ये पुष्पाणि पतन्ति । दुन्दुभयश्च स्वनन्ति ।)

गरुडः— (ऊर्ध्वं दृष्ट्वाऽऽकर्ण्य च सविस्मयम्) अये पुष्पवृष्टिर्दुन्दुभिध्वनिश्च ।

आमोदानन्दितालिर्निपतति किमियं पुष्पवृष्टिर्नभस्तः

स्वर्गे किं चैष चक्रं मुखरयति दिशां दुन्दुभीनां निनादः ।

(विहस्य)

आं ज्ञातं सोऽपि मन्ये मम जवमरुता कम्पितः पारिजातः

सर्वैः संवर्तकाभ्रैरिदमपि रसितं जातसंहारशङ्कैः ॥२८॥

नायकः— (आत्मगतम्) दिष्टया कृतार्थोऽस्मि ।

गरुडः— (नायकं कलयन्)

1 अभिपत्य having assailed, gerund अभि + √ पत् 1P. 2 दुन्दुभिः m, f. large kettle drum. 3 स्वनन्ति they sound; √ स्वन् 1P. 4 ध्वनिः m. sound. 5 आमोदः fragrance. 6 आनन्दित pleased, rejoiced; PP. आ + √ नन्द 1P. 7 अलिः m. bee. 8 आमोदानन्दितालिः=आमोदेन आनन्दिताः अलयः यया सा. 9 नभस्तस् from the sky. 10 चक्रम् wheel. 11 मुखरयति it resounds. 12 निनादः sound. 13 मरुत् m. (ins. s. मरुता) wind. 14 पारिजातः heavenly coral tree. 15 रसित sounded; PP. √ रस् 1P., n. sound. 16 संहारः universal destruction. 17 जातसंहारशङ्कैः=जाता संहारस्य शङ्का येषां तैः 18 कृतार्थः=कृतः अर्थः येन सः 19 कलयत् (nom. s. m. कलयन्) holding; pres. part. √ कल् 10U. (weighing, counting)

इयं आमोदानन्दितालिः पुष्पवृष्टिः नभस्तः किं निपतति, स्वर्गे च दुन्दुभीनां एषः निनादः दिशां चक्रं मुखरयति किं, आं ज्ञातं मन्ये मम जवमरुता स पारिजातः अपि कम्पितः, जातसंहारशङ्कैः सर्वैः संवर्तकाभ्रैः इदं अपि रसितम् ॥ स्त्रग्धरा ॥

(Attacking the hero, he grasps him. Flowers fall and drums sound in the stage.)

Garuda — (looking overhead and listening with wonder) Oh a shower of flowers and drum-sound !

Why does this shower of flowers that delights the bees with its fragrance fall from the sky ? And why this sound of drums in the sky make the wheel of the quarters resound ? (Laughing)

Ah I know by the wind of my speed the Pārijāta tree is shaken and all the clouds of the fire of the universal destruction roar causing suspicion of total destruction I think.

Hero — (to himself) Fortunately my objective has been achieved.

Garuda — (weighing the hero)

नागानां रक्षिता भाति गुरुरेष यथा मम ।
तथा सर्पाशनाकाङ्क्षां व्यक्तमद्यापनेष्यति ॥ २६ ॥
तद् यावदेनं गृहीत्वा मलयपर्वतमारुह्य यथेष्टमाहारयामि ।

(इति निष्क्रान्ताः सर्वे ।)

॥ इति चतुर्थोऽङ्कः ॥

1 रक्षितु m. (nom. s. रक्षिता) protector, guardian. 2 गुरु a. heavy. 3 अशनम् feeding, food. 4 आकाङ्क्षा f. desire, greed. 5 व्यक्तम् surely, clear. 6 अद्य now, today. 7 अपनेष्यति he will remove; लृट् अप + √ नी 1P.

यथा एष नागानां रक्षिता मम गुरुः भाति तथा (मम) सर्पाशनाकाङ्क्षां व्यक्तं अद्य अपनेष्यति ॥
अनुष्टुप्.

Since this guardian of serpents appears to me heavy, today he will certainly remove my greed for devouring the serpents.
Therefore I shall just ascend the Malaya mountain, carrying him with me and eat to my satisfaction.

(Exeunt omnes)

Here Ends Act IV

ॐ पञ्चमोऽङ्कः ॐ

(ततः प्रविशति प्रतीहारः)

प्रतीहारः — स्वगृहोद्यानगतेऽपि स्निग्धे पापं विशङ्क्यते स्नेहात् ।

किमु दृष्टबह्वपायप्रतिभयकान्तारमध्यस्थे ॥१॥

तथाहि जीमूतवाहनो जलनिधिवेलाऽवलोकनकुतूहली

निष्क्रान्तश्चिरयतीति दुःखमास्ते महाराजविश्वावसुः ।

समादिष्टश्चास्मि तेन यथा 'सुनन्द, श्रुतं मया सन्निहित—

गरुडप्रतिभयमुद्देशं जामाता जीमूतवाहनो गत इति शङ्कित

एवास्मि अनेन वृत्तान्तेन । तत् त्वरितं विज्ञायागच्छ किमसौ

स्वगृहमागतो न वा' इति ।

1 स्निग्धे स्वगृहोद्यानगते (loc. abs.) when a loving one has gone to the garden of his own house. 2 पापम् misfortune, danger. 3 विशङ्क्यते it is suspected, feared; कर्मणि लट् वि + √ शङ्क् 1A. 4 अपायः calamity. 5 प्रतिभय a. fearful, terrible. 6 कान्तार m. n. big forest. 7 किमु how much more. 8 दृष्टबह्वपायप्रतिभयकान्तारमध्यस्थे-दृष्टाः बहवः अपायाः यस्मिन् तस्य प्रतिभयस्य कान्तारस्य मध्यस्थे. 9 सन्निहितगरुडप्रतिभयम् सन्निहितेन गरुडेन प्रतिभयम्. 10 वृत्तान्तः news.

स्निग्धे स्वगृहोद्यानगते अपि स्नेहात् पापं विशङ्क्यते दृष्टबह्वपायप्रतिभयकान्तारमध्यस्थे किमु ॥ आर्या.

ACT V

(Then enters the door-keeper.)

Door-keeper— Even when a loving one has gone to the garden of his own house, a danger is apprehended through affection ; how much more when he is in the midst of a jungle where many a calamity is seen ? For His Majesty King Vishvāvasu is distressed as Jīmūtavāhana who went out eager to have a look at the sea-tide is delaying, and I have been commanded by him ; "O Sunanda, I have heard that my son-in-law, Jīmūtavāhana went to the place which is fearful on account of Garuḍa's proximity and am alarmed by this tidings. So quickly finding out whether or not he has returned home, come !"

यावत्तत्र गच्छामि । (परिक्रामन्ने दृष्ट्वा) अयमसौ राजर्षिः जीमूत-
वाहनस्य पिता जीमूतकेतुरुटजाङ्गणे सह स्वधर्मचारिण्या
राजपुत्र्या वध्वा च पर्युपास्यमानस्तिष्ठति । तथाहि
क्षौमे भङ्गवती तरङ्गितदशे फेनाम्बुतुल्ये वहन्
जाह्नव्येव विराजितः सुपयसा देव्या महापुण्यया ।
धत्ते तोयनिधेरयं सुसदृशीं जीमूतकेतुः श्रियं
यस्यैषान्तिकवर्तिनी मलयवत्याभाति वेला यथा ॥२॥
तद् यावदुपसर्पामि । ततः प्रविशति पत्नीवधूसमेतो जीमूतकेतुः ।)

1 राजर्षिः, राजर्षिः m. royal sage, saint-like king. 2 उटज m. n. hut, hermit-
age. 3 अङ्गणम् courtyard. 4 धर्मचारिणी (ins. s. धर्मचारिण्या) wife. 5 वधूः f. (ins.
s. वध्वा) bride. 6 पर्युपास्यमान being waited upon; pass. pres. part. परि उप + √ आस्
2A. 7 क्षौमम् (dual क्षौमे) silk garment. 8 भङ्गवत् a. (acc. d. n. भङ्गवती) having
folds, wavy. 9 तरङ्गित a. wavy, tremulous. 10 दशा f. fringe. 11 तरङ्गितदशे =
तरङ्गिताः दशाः ययोः ते. 12 फेनाम्बु foamy water. 13 जाह्नवी f. (ins. s. जाह्नवा) the Ganges.
14 विराजित glittered; PP. वि + √ राज् 1A. 15 पत्नी f. wife. 16 समेत accomp-
anied by, come together; PP सम् + √ इ 2P.

भङ्गवती तरङ्गितदशे फेनाम्बुतुल्ये क्षौमे वहन् सुपयसा जाह्नव्या इव महापुण्यया देव्या विराजितः
अयं जीमूतकेतुः तोयनिधेः सुसदृशीं श्रियं धत्ते यथा यस्य अन्तिकवर्तिनी मलयवती एषा (मलयवती) वेला
आभाति ॥ शार्दूलविक्रीडितम्.

Now I am going there. (pacing & looking in front) There is
Jimūtavāhana's father, Jimūtakeṭu the Royal Sage in the courtyard
of his hermitage, being waited upon by his consort and the bride,
the princess. For wearing a pair of silken garments with folds, with
their fringes waving and resembling a foamy water, this Jimūtakeṭu
glittering with the queen highly meritorious like the Ganges posse-
ssed of clear water, bears the splendour exactly similar to that of
the ocean, while this Malayavati by his side appears like the shore
endowed with the Malaya mountain.

So I am now to approach.

(Then appears Jimūtakeṭu accompanied by his wife and the bride.)

जीमूतकेतुः— भक्तानि यौवनसुखानि यशोऽवकीर्णं
राज्ये स्थितं स्थिरधिया चरितं तपोऽपि ।
श्लाघ्यः सुतः सुसदृशान्वयजा स्नुषेयं
चिन्त्यो मया ननु कृतार्थतयाऽय मृत्युः ॥३॥

सुनन्दः— (सहसोपसृत्य) जीमूतवाहनस्य.....

जीमूतकेतुः— (कर्णौ पिषाय) शान्तं पापम् ।

माता— प्रतिहतं खल्वेतदमङ्गलम् ।

मलयवती— वेपते मे हृदयमनेन दुर्निमित्तेन ।

जीमूतकेतुः— (वामाक्षिस्पन्दनं सूचयित्वा) भद्र, किं जीमूतवाहनस्य ।

1 भक्त (n. p. भक्तानि) shared, enjoyed; PP. √ भञ् 1A. 2 यौवनम् youth.
3 यशस् n. glory, reputation. 4 अवकीर्णं scattered, spread; PP. अव + √ कृ 6P.
5 स्थिर firm, stable. 6 धीः f. mind, intellect. 7 स्थिरधिया=स्थिरा धीः यस्य तेन.
8 सुसदृशान्वयजा=सुसदृशे अन्वये जाता सा. 9 स्नुषा f. daughter-in-law. 10 शान्तं पापम्! God
forbid! May an evil be averted! 11 वेपते it trembles; √ वेप् 1A. 12 अमङ्गलम्=
दुर्निमित्तम् ill-omen. 13 वामाक्षिस्पन्दनम् tremor of the left eye. 14 सूचयित्वा having
indicated; gerund √ सूच् 10U.

यौवनसुखानि भक्तानि यशः अवकीर्णं स्थिरधिया राज्ये स्थितं तपः अपि चरितं सुतः श्लाघ्यः इयं
स्नुषा सुसदृशान्वयजा ननु कृतार्थतया मृत्युः मया अद्य चिन्त्यः ॥ वसन्ततिलका.

Jimūtaketu— The pleasures of youth were enjoyed, and my fame has been
spread far and wide; I governed with a constant mind and have
also observed penance; my son is praiseworthy and this daughter-
in-law is of a very worthy family:— so now my desired objects
having been achieved, I have to think only of death.

Sunanda— (suddenly approaching) Of Jimūtavāhana.....

Jimūtaketu— (covering his ears) God forbid!

Mother— May this ill-omen be averted!

Malayavati— My heart trembles at this ill-omen.

Jimūtaketu— (indicating the tremor of his left eye) O good man! What
of Jimūtavāhana?

सुनन्दः — जीमूतवाहनस्य वार्तामन्वेष्टुं महाराजविश्ववासुना युष्मदन्तिकं
प्रेषितोऽस्मि ।

जीमूतकेतुः — किमसन्निहितस्तत्र मे वत्सः ।

माता — (सविषादम्) महाराज, यदि तत्र न सन्निहितः तत् क्व गतो मे
पुत्रको भविष्यति ।

जीमूतकेतुः — नूनमस्मत्प्राणयात्रार्थं नितान्तं दूरं गतो भविष्यति ।

मलयवती — (सविषादमात्मगतम्) अहं पुनरार्यपुत्रमप्रेक्षमाणं अन्यदेव किमपि
आशङ्के ।

सुनन्दः — आज्ञापय किं मया स्वामिने निवेदनीयम् ।

जीमूतकेतुः — (वामाक्षिस्पर्शं सूचयित्वा) जीमूतवाहनश्चिरयतीति पर्याकुलोऽस्मि
हृदयेन ।

1 वार्ता f. tidings, news. 2 युष्मदन्तिकम् = युष्माकं सकाशम्. 3 असन्निहित not present.
4 अस्मत् = अस्माकम्. 5 प्राणयात्रा f. livelihood, maintenance of living. 6 नितान्त
very much. 7 निवेदनीय (ought) to be informed; pot. PP. caus. नि + √ विद् 2P.
8 पर्याकुल confused, troubled.

Sunanda—To find out the tidings of Jimūtavāhana I have been sent to you
by King Vishvāvasu.

Jimūtakeṭu—Is my child not present there ?

Mother—(sorrowfully) O my king, if my son is not there, where might he be ?

Jimūtakeṭu—Certainly he might have gone very far to secure some means
for our livelihood.

Malayavati—(sorrowfully to herself) I apprehend something, as I am not seeing
my husband.

Sunanda—Please command me as to what I have to inform His Majesty.

Jimūtakeṭu—(displaying the tremor of his left eye) I am disturbed by my
heart as Jimūtavāhana is delaying.

स्फुरसि किमु दक्षिणेतर मुहुर्मुहुः सूचयन्ममानिष्टम् ।

हतचक्षुरपहतं ते स्फुरितं मम पुत्रकः कुशली ॥४॥

(ऊर्ध्वमवलोक्य) अयमेव त्रिभुवनैकचक्षुर्भगवान् सहस्रदीधितिः

स्फुटं जीमूतवाहनस्य श्रेयः करिष्यति । (विलोक्य सविस्मयम्)

आलोक्यमानमतिलोचनदुःखदायि

रक्तच्छटा निजमरीचिरुचो विमुञ्चत् ।

उत्पातवाततरलीकृततारकाभ—

मेतत्पुरः पतति किं सहसा नभस्तः ॥५॥

1 स्फुरसि you throb; ✓ स्फुर् 6P. 2 दक्षिणेतर other than right, left. 3 अनिष्टम् ill-omen, calamity. 4 हत (as the first member of cpds.) wretched, miserable. 5 कुशलिन् a. (nom. s. m. कुशली) sound. 6 दीधितिः f. ray. 7 सहस्रदीधितिः=सहस्रदीधितयः यस्य स सूर्यः 8 श्रेयस् n. welfare. 9 दायिन् a. (समासान्ते; nom. s. n. दायि) giving. 10 अतिलोचनदुःखदायि=अतिमात्रेण लोचनयोः दुःखं ददाति इति तत्. 11 छटा f. streak, mass. 12 उत्पातवातः hurricane. 13 तरलीकृत shaken to and fro. 14 तारका f. star. 15 आभा f. (समासान्ते) resemblance. 16 उत्पातवाततरलीकृततारकाभम्=उत्पातवातेन तरलीकृतायाः तारकायाः आभा इव यस्य तत्.

दक्षिणेतर हतचक्षुः ! मम अनिष्टं मुहुः मुहुः सूचयन् किमु स्फुरसि ते स्फुरितं अपहतं [कुह] मम पुत्रकः कुशली [भवेत्] ॥ आर्या ॥

आलोक्यमानं अतिलोचनदुःखदायि निजमरीचिरुचः रक्तच्छटा विमुञ्चत् उत्पातवाततरलीकृततारकाभं किं एतत् नभस्तः सहसा पुरः पतति ॥ वसंततिलका

O miserable left eye, indicating to me an ill-omen, why dost thou throb repeatedly ? Away with thy throbbing so that my son might be sound !

(Beholding the sky) This blessed sun, the only eye of the triple worlds possessed of a thousand rays will surely bring welfare to Jimūtavāhana. (Looking with wonder) What is this that falls before me from the sky suddenly, being beheld, causing an extreme pain to the eyes, shooting red streaks of its own lustre and resembling a star swung to and fro by a hurricane ?

कथं चरणयोरेव पतितम् । (सर्वे निरूपयन्ति) अये कथं लग्नसरसमांस-
केशश्चूडामणिः । कस्य पुनरयं स्यात् ।

माता — (सविषादम्) महाराज, पुत्रकस्येव मे एतच्चूडारत्नम् ।

मलयवती — अम्ब, मैवं भण ।

सुनन्दः — महाराज, मैवमविज्ञाय विक्लवीभूः । अत्र हि

तार्क्ष्येण भक्ष्यमाणानां पन्नगानामनेकशः ।

उल्कारूपाः पतन्त्येते शिरोमणय ईदृशाः ॥६॥

जीमूतकेतुः — देवि, सोपपत्तिकमभिहितम् । कदाचिदेवमपि स्यात् ।

माता — सुनन्द, यावदनया वेलया श्वशुरसदनमेवागतौ मे पुत्रको
भविष्यति । तद्गच्छ, ज्ञात्वा लघु सम्पादय ।

1 लग्न stuck ; PP. √ लृग् 1P. 2 मांसम् flesh. 3 केशः hair. 4 चूडामणिः m.
शिरोमणिः, चूडारत्नम् crest-gem. 5 लग्नसरसमांसकेशः = लग्नं सरसं मांसं केशाः च यस्मिन् सः
भक्ष्यमाण (gen. P.—माणानाम्) being eaten ; pass. pres. part. √ भक्ष् 10P. 7 अनेकशम्
6 ind. frequently, in large quantity. 8 उल्का f. meteor. 9 सदनम् house.

तार्क्ष्येण भक्ष्यमाणानां पन्नगानां उल्कारूपाः ईदृशाः एते शिरोमणयः अनेकशः पतन्ति ॥ अनुष्टुप्

How it has dropped on my feet ! (All behold) Oh it is a crest-
gem with fresh flesh and hair stuck to it ! But whom does this
belong to ?

Mother — (dejected) O king ! this is my son's crest-jewel.

Malayavati—Mother, do not say so.

Sunanda—Sire ! do not be distressed thus without knowing about this.

For here

Such crest-gems of the serpents being eaten by Garuḍa as these
frequently fall down like meteors.

Jīmūtaketu — O queen, he has spoken fittingly. It may be possible at any
time.

Mother — Sunanda, by this hour my son might have come to the house of
his father-in-law. Go then, and bring back his tidings.

सुनन्दः— यदाज्ञापयति देवी । (इति निष्क्रान्तः)

जीमूतकेतुः— देवि, अपि नागचूडामणिः स्यात् ।

(ततः प्रविशति रक्तवस्त्रसंवीतः शंखचूडः)

शंखचूडः— (सालम्)

गोकर्णमर्णवतटे त्वरितं प्रणम्य
प्राप्तोऽस्मि तां खलु भुजङ्गमवध्यभूमिम् ।
आदाय तं नखमुखक्षतवक्षसञ्च
विद्याधरं गगनमुत्पतितो गरुत्मान् ॥७॥

1 संवीत clothed, adorned; PP. सम् + √ वी 2P. 2 रक्तवस्त्रसंवीतः=रक्तवस्त्राभ्यां संवीतः 3 अर्णवः ocean, sea. 4 अर्णवतटे=अर्णवस्य तटे. 5 वध्यभूमिः f. slaughter-place. 6 नख m. n. claw, nail. 7 क्षत injured, hurt; PP. √ क्षण् 8U. 8 नखमुखक्षतवक्षसम्= नखैः च मुखेन (चञ्च्वा) च क्षतं वक्षः यस्य तादृशम्. 9 आदाय having taken; gerund आ + √ दा 3U. 10 उत्पतित flown; Pp. उद् + √ पत् 1P.

अर्णवतटे गोकर्णं त्वरितं प्रणम्य तां भुजङ्गमवध्यभूमिं खलु प्राप्तः अस्मि, नखमुखक्षतवक्षसं च तं विद्याधरं आदाय गरुत्मान् गगनं उत्पतितः ॥ वसन्ततिलका

Sunanda—As the queen commands me.

(Exit)

Jimūtaketu— O queen, I wish this may be a Nāga's crest-gem.

(There upon enters Shangkhachūḍa clad in the red garments.)

Shangkhachūḍa—(shedding tears)

Having hurriedly worshipped the Gokarṇa on the shore of the sea, I have come back to the place of serpent-slaughter, and Garuḍa has flown into the sky, snatching away the Vidyādhara with his bosom injured by its claws and beak.

(रदन) हा महासत्त्व, हा परमकारुणिक, हा निष्कारणौकवान्धव,
हा परदुःखदुःखित, क गतोऽसि । प्रयच्छ मे प्रतिवचनम् । हा
शंखचूडहतक, किं कृतं त्वया ।

नाहित्राणात् कीर्तिरेका मयाप्ता

नापि श्लाघ्या स्वामिनोऽनुष्ठिताज्ञा ।

दत्त्वात्मानं रक्षितोऽन्येन शोच्यो

हा धिक् कष्टं वञ्चितो वञ्चितोऽस्मि ॥८॥

तन्नाहमेवंविधः क्षणमपि जीवन्नुपहास्यमात्मानं करोमि ।

यावदेतदनुगमनं प्रति यतिष्ये । (परिक्रामन् भूमौ दत्तदृष्टिः)

1 प्रयच्छ give thou ! लोट् प्र + √ यम् 1P. 2 त्राणम् (abl. s. त्राणात्) protection, saving. 3 कीर्तिः f. fame. 4 आज्ञा f. command. 5 शोच्य lamentable. 6 वञ्चित deceived ; caus. PP. √ वञ्च् 1P. 7 एवंविधः a. like this, such. 8 उपहास्य ridiculous. 9 अनुगमनम् following. 10 दत्तदृष्टिः=दत्ता दृष्टिः येन सः 11 भूमिः f. earth (loc. s. भूमौ)

अहित्राणात् एका कीर्तिर्मया न आप्ता स्वामिनः श्लाघ्या आज्ञा अपि न अनुष्ठिता आत्मानं दत्त्वा अन्येन रक्षितः शोच्यः वञ्चितः वञ्चितः अस्मि हा धिक् कष्टम् ॥ शालिनी.

(crying) Ah great personality ! ah extremely merciful one ! ah my only relation without cause ! ah you distressed by others' sorrow ! where have you gone ? Give me your reply. Ah miserable Shang-khachūḍa ! what did you do ?

From protecting the serpents I did not obtain the sole reputation and did not carry out even the king's commendable command, and lamentable as I am, saved by other man by sacrificing himself, I am deceived and deceived : Alas fie upon me !

Therefore, I will not make myself ridiculous by living even for a moment like this. Now I shall strive to follow this : (Walking with eyes cast on the ground.)

आदावुत्पीडपृथ्वीं प्रविरलपतितां स्थूलबिन्दुं ततोऽग्रे
 ग्रावस्त्रापातशीर्णप्रसृततनुकणां कीटकीर्णां स्थलीषु ।
 दुर्लक्ष्यां धातुभित्तौ घनतरुशिखरे गह्वरे स्त्यानरूपा—
 मेनां तादृश्यं दिदृक्षुर्निपुणमनुसरन् रक्तधारां व्रजामि ॥६॥

माता — (ससाध्वसम्) महाराज, एष सशोक इव रुदितवदन इत एव
 त्वरितमागच्छन् हृदयं मे आकुलीकरोति । तत् ज्ञायतां तावत् क
 एष इति ।

1 आदि: m. (loc. s. आदौ) beginning. 2 उत्पीड: gush. 3 पृथ्वी 2. (acc. s. f. पृथ्वीम्)
 broad. 4 प्रविरलम् scantily. 5 स्थूल bulky, big. 6 बिन्दु: drop. 7 स्थूलबिन्दुम्=स्थूला:
 बिन्दवः यस्यां ताम्. 8 ग्रावन् m. (loc. P. ग्रावसु) stone. शीर्णं shattered, torn into pieces;
 PP. ✓ कृ. 9P. 10 तनु thin. 11 कणः drop. 12 आपातशीर्णप्रसृततनुकणाम्=आपातेन शीर्णाः
 प्रसृताः तनवः कणाः यत्र ताम्. 13 कीटः worm, insect. 14 कीर्णं strewn; PP. ✓ कृ. 6P.
 15 कीटकीर्णम् = कीटैः कीर्णम्. 16 स्थली f. natural ground. 17 दुर्लक्ष्य hardly visible.
 18 धातुभित्तिः f. mineral fragment. 19 घनतरुशिखरे = घनानि तरुशिखराणि यस्मिन् तस्मिन्.
 20 गह्वरम् abyss, cave. 21 स्त्यान a. thick, congealed. 22 दिदृक्षु a. desirous of seeing.
 23 निपुणम् carefully, skilfully. 24 रुदितवदनः=रुदितं वदनं यस्य सा

तादृश्यं दिदृक्षुः (अहम्) आदौ उत्पीडपृथ्वीं प्रविरलपतितां स्थूलबिन्दुं ततः अग्रे ग्रावसु आपातशीर्णप्रसृ-
 ततनुकणां स्थलीषु कीटकीर्णौ धातुभित्तौ दुर्लक्ष्यां घनतरुशिखरे गह्वरे स्त्यानरूपां एनां रक्तधारां निपुणं
 अनुसरन् व्रजामि ॥ स्रग्धरा

Desirous of seeing Garuḍa I pursue with care this stream of blood
 which is broad in the beginning due to its gush, containing big drops
 scantily fallen, further ahead, consisting of tiny drops scattered,
 shattered by the fall on the stones, and which is strewn with worms
 on level grounds, hardly visible on the mineral fragments and
 congealed on a lower ground (cavern) with dense tree-tops.

Mother — (agitated) O king, some one hurriedly coming here as if saddened
 with a weeping face troubles my heart. So please find out who
 he is.

जीमूतकेतुः— यथाह देवी ।

शंखचूडः— (साक्रन्दम्) हा त्रिभुवनैकचूडामणौ, क मया द्रष्टव्योऽसि ।

मुषितोऽस्मि भो मुषितोऽस्मि ।

जीमूतकेतुः— (आकर्ण्य सहर्षं विहस्य) देवि, मुञ्च शोकम् । अस्यायं चूडामणि-
नूनं मांसलोभात् केनापि पक्षिणा मस्तकादुत्खायानीयमानोऽस्यां
भूमौ पपात ।

माता — (सपरितोषं मलयवतीं समालिङ्ग्य) अविधवे, धीरा भव । न खल्वीदृश्या-
कृतिर्वैधव्यदुःखमनुभवति ।

मलयवती — (सहर्षम्) अम्ब, युष्माकमाशिषां प्रभावेण (पादयोः पतति ।)

जीमूतकेतुः— (शंखचूडमुपसृत्य) वत्स, किं ते चूडामणिरपहृतः ।

शंखचूडः— आर्य, न ममैकस्य, त्रिभुवनस्यापि ।

1 आक्रन्दः weeping. 2 साक्रन्दम् ad. 3 मुषित stolen, robbed; PP. √ मुष् 9 P. 4 लोभः avarice. 5 पक्षिन् m. (ins. s. पक्षिणा) bird. 6 मस्तकम् (abl. s. मस्तकात्) head. 7 उत्खाय having pulled out; gerund उद् + √ खन् 1U. 8 पपात it fell; लिट् √ पत् 1P. 9 अविधवा f. (voc. s. अविधवे) a woman who is not a widow. 10 वैधव्यम् widowhood. 11 आशिस् f. (gen. P. आशिषाम्) blessing. 12 प्रभावः power. 13 अपहृत carried off; PP. अप + √ ह् 1U.

Jimūtaketu— As my queen says.

Shangkhachūḍa—(weeping) Ah single crest-gem of the three worlds, where are you to be seen? I am robbed, ah I am robbed.

Jimūtaketu— (listening with joy and laughing) O queen, abandon your sorrow! This is his crest-gem that fell down on this ground when some bird, having pulled from his head, snatched this away out of its avarice.

Mother—(with satisfaction embracing Malayavati) Be firm, Oh you who are not a widow! Really such a form as yours does not suffer the pang of widowhood.

Malayavati—(with joy) O mother, by the power of your blessings.
(Falls at her feet.)

Jimūtaketu—(approaching Shangkhachūḍa) My child, was your crest-jewel snatched away?

Shangkhachūḍa— O noble sir, not only mine but the triple worlds'.

आदावुत्पीडपृथ्वीं प्रविरलपतितां स्थूलबिन्दुं ततोऽग्रे
 ग्रावस्वापातशीर्णप्रसृततनुकणां कीटकीर्णां स्थलीषु ।
 दुर्लक्ष्यां धातुभित्तौ घनतरुशिखरे गह्वरे स्त्यानरूपा—
 मेनां ताक्ष्यं दिदक्षुर्निपुणमनुसरन् रक्तधारां व्रजामि ॥६॥

माता — (ससाध्वसम्) महाराज, एष सशोक इव रुदितवदन इत एव
 त्वरितमागच्छन् हृदयं मे आकुलीकरोति । तत् ज्ञायतां तावत् क
 एष इति ।

1 आदिः m. (loc. s. आदी) beginning. 2 उत्पीडः gush. 3 पृथु a. (acc. s. f. पृथ्वीम्)
 broad. 4 प्रविरलम् scantily. 5 स्थूल bulky, big. 6 बिन्दुः drop. 7 स्थूलबिन्दुम्=स्थूलाः
 बिन्दवः यस्यां ताम्. 8 ग्रावन् m. (loc. P. ग्रावसु) stone. शीर्णं shattered, torn into pieces ;
 PP. ✓ कृ. 9P. 10 तनु thin. 11 कणः drop. 12 आपातशीर्णप्रसृततनुकणाम्=आपातेन शीर्णः
 प्रसृताः तनवः कणाः यत्र ताम्. 13 कीटः worm, insect. 14 कीर्णं strewn ; PP. ✓ कृ. 6P.
 15 कीटकीर्णम् = कीटैः कीर्णम्. 16 स्थली f. natural ground. 17 दुर्लक्ष्य hardly visible.
 18 धातुभित्तिः f. mineral fragment. 19 घनतरुशिखरे = घनानि तरुशिखराणि यस्मिन् तस्मिन्.
 20 गह्वरम् abyss, cave. 21 स्त्यान a. thick, congealed. 22 दिदक्षु a. desirous of seeing.
 23 निपुणम् carefully, skilfully. 24 रुदितवदनः=रुदितं वदनं यस्य सा

ताक्ष्यं दिदक्षुः (अहम्) आदी उत्पीडपृथ्वीं प्रविरलपतितां स्थूलबिन्दुं ततः अग्रे ग्रावसु आपातशीर्णप्रसृ-
 ततनुकणां स्थलीषु कीटकीर्णौ धातुभित्तौ दुर्लक्ष्यां घनतरुशिखरे गह्वरे स्त्यानरूपां एनां रक्तधारां निपुणं
 अनुसरन् व्रजामि ॥ स्रग्धरा

Desirous of seeing Garuḍa I pursue with care this stream of blood
 which is broad in the beginning due to its gush, containing big drops
 scantily fallen, further ahead. consisting of tiny drops scattered,
 shattered by the fall on the stones, and which is strewn with worms
 on level grounds, hardly visible on the mineral fragments and
 congealed on a lower ground (cavern) with dense tree-tops.

Mother — (agitated) O king, some one hurriedly coming here as if saddened
 with a weeping face troubles my heart. So please find out who
 he is.

जीमूतकेतुः— यथाह देवी ।

शंखचूडः— (साक्रन्दम्) हा त्रिभुवनैकचूडामणो, क मया द्रष्टव्योऽसि ।

मुषितोऽस्मि भो मुषितोऽस्मि ।

जीमूतकेतुः— (आकर्ण्य सहर्षं विहस्य) देवि, मुञ्च शोकम् । अस्यायं चूडामणि-
नूनं मांसलोभात् केनापि पक्षिणा मस्तकादुत्खायानीयमानोऽस्यां
भूमौ पपात ।

माता — (सपरितोषं मलयवतीं समालिङ्ग्य) अविधवे, धीरा भव । न खल्वीदृश्या-
कृतिर्वैधव्यदुःखमनुभवति ।

मलयवती — (सहर्षम्) अम्ब, युष्माकमाशिषां प्रभावेण (पादयोः पतति ।)

जीमूतकेतुः— (शंखचूडमुपसृत्य) वत्स, किं ते चूडामणिरपहृतः ।

शंखचूडः— आर्य, न ममैकस्य, त्रिभुवनस्यापि ।

1 आक्रन्दः weeping. 2 साक्रन्दम् ad. 3 मुषित stolen, robbed; PP. √ मुष् 9 P.
4 लोभः avarice. 5 पक्षिन् m. (ins. s. पक्षिणा) bird. 6 मस्तकम् (abl. s. मस्तकात्) head.
7 उत्खाय having pulled out; gerund उद् + √ खन् 1U. 8 पपात it fell; लिट् √ पत्
1P. 9 अविधवा f. (voc. s. अविधवे) a woman who is not a widow. 10 वैधव्यम्
widowhood. 11 आशिष् f. (gen. P. आशिषाम्) blessing. 12 प्रभावः power. 13
अपहृत carried off; PP. अप + √ ह् 1U.

Jimūtaketu— As my queen says.

Shangkhachūḍa—(weeping) Ah single crest-gem of the three worlds, where
are you to be seen? I am robbed, ah I am robbed.

Jimūtaketu— (listening with joy and laughing) O queen, abandon your sorrow !
This is his crest-gem that fell down on this ground when some bird,
having pulled from his head, snatched this away out of its avarice.

Mother—(with satisfaction embracing Malayavati) Be firm, Oh you who are
not a widow ! Really such a form as yours does not suffer the
pang of widowhood.

Malayavati—(with joy) O mother, by the power of your blessings.
(Falls at her feet.)

Jimūtaketu—(approaching Shangkhachūḍa) My child, was your crest-jewel
snatched away?

Shangkhachūḍa— O noble sir, not only mine but the triple worlds'.

जीमूतकेतुः— (शंखचूडमवलोक्य) वत्स, कथमिव ।

शंखचूडः—दुःखातिभाराद् बाष्पोपरुध्यमानकण्ठो न शक्नोमि कथयितुम् ।

जीमूतकेतुः— (आत्मगतम्) हन्त हतौऽस्मि । (प्रकाशम्)

आवेदय ममात्मीयं पुत्र दुःखं सुदुःसहम् ।

मयि सङ्क्रान्तमेतत्ते येन सह्यं भविष्यति ॥१०॥

शंखचूडः— श्रूयतां शंखचूडो नाम नागः खल्वहम् आहारार्थं

वासुकिना वैनतेयाय प्रेषितः । किं बहुना विस्तरेण ।

कदाचिदियं रुधिरधारापद्धतिः पांसुभिरवकीर्यमाणा

दुर्लक्ष्यतामुपयाति । तत् सङ्क्षेपतः कथयामि ।

1 अतिभारः (abl. s. अतिभारात्) excessive burden. 2 बाष्प m. n tear. 3 उप-
रुध्यमान being choked, obstructed; pass. pres. part. उप + √ रुष् 7U. 4 बाष्पोपरुध्य-
मानकण्ठः=बाष्पैः उपरुध्यमानः कण्ठः यस्य सः 5 आत्मीय a. belonging to self, one's own. 6
सुदुःसह very unbearable. 7 सङ्क्रान्त passed into, transferred; PP. सम् + √ कृ 1U.
4P. 8 सह्य bearable. 9 विस्तरः (ins. s. विस्तरेण) minute description. 10 रुधिरम्
blood. 11 पद्धतिः f. path, line. 12 पांसुः m. (ins. P. पांसुभिः) dust. 13 अवकीर्यमाण
being strewn, covered; pres. part. अव + √ कृ 6P. 14 दुर्लक्ष्यता f. invisibility.
15 सङ्क्षेपतस् ind. in brief. .

पुत्र ! मम आत्मीयं सुदुःसहं दुःखं आवेदय येन मयि संक्रान्तं एतत् ते सह्यं भविष्यति ॥ अनुष्टुप्

Jimūtaketu—(looking at Shangkhachūḍa) My child, how ?

Shangkhachūḍa—I am unable to speak as my throat is choked with tears due
to my excessive sorrow.

Jimūtaketu—(to himself) Alas ! I am undone. (Aloud)

My son, tell me about thy own sorrow very unbearable, so that this
transferred to me might be bearable to thee.

Shangkhachūḍa—Pray listen. I am really a Nāga called Shangkhachūḍa. I was
sent by Vāsuki to Garuḍa as his food. What is the use of minute
description ? This line of blood-stream being covered by the dust
will turn invisible at any moment. So let me narrate in brief.

विद्याधरेण केनापि करुणाऽऽविष्टचेतसा ।

मम संरक्षिताः प्राणा दत्त्वात्मानं गरुत्मते ॥११॥

जीमूतकेतुः— कोऽन्य एवं परहितव्यसनी । वत्स, ननु स्पष्टमेवोच्यतां
जीमूतवाहनेनेति । हा हतोऽस्मि मन्दभाग्यः ।

माता — हा पुत्रक, कथं त्वयैतत् कृतम् ।

मलयवती — कथं सत्यीभूतमेव दुश्चिन्तितम् । (सर्वे मोहं गच्छन्ति)

शंखचूडः — (सालम्) नूनमेतौ पितरौ तस्य महासत्त्वस्य । कथमप्रियवादिना
मया इमामवस्थां नीतौ । अथवा विषादते विषधरस्य मुखात्
किमन्यन्निःसरति । अहो, प्राणप्रदस्य सुसदृशं प्रत्युपकृतं
जीमूतवाहनस्य शंखचूडेन ।

1 करुणाविष्टचेतसा = करुणया अविष्टं चेतः यस्य तेन. 2 व्यसनिन् a. (nom. s. m. व्यसनी)
devoted to, fond of. 3 सत्यीभूत become true 4 दुश्चिन्तितम् ill-thought, ill-omen.
5 अवस्था f. state, condition. 6 अप्रियunkind. 7 वादिन् a. (ins. s. m. वादिना) saying.
8 ऋते ind. except, without (+ acc. and abl) 9 विषधरः poisonous snake.
10 प्रद a. (समासान्ते) giving. 11 प्रत्युपकृत rewarded; pp. प्रति + उप + √कृ.

करुणाऽऽविष्टचेतसा केन अपि विद्याधरेण गरुत्मते आत्मानं दत्त्वा मम प्राणाः संरक्षिताः ॥ अनुष्टुप्
Some unknown Vidyādhara with his mind overcome with mercy,
having offered himself to Garuḍa, has saved my life.

Jimūtaketu—What other man is so devoted to the welfare of others ? My
child, tell us frankly that it was Jimūtavāhana. Alas I am undone,
unlucky that I am !

Mother—Ah my son, why did you do this ?

Malayavati—How the evil-thought has become true ! (All faint.)

Shangkhachūḍa—(tearfully) Certainly they are the great man's parents. Why
have I, speaking unkind words, brought them to this plight ?
Perhaps from the mouth of a poisonous snake nothing else but
poison oozes. Alas ! Shankhachūḍa has very befittingly rewarded
Jimūtavāhana who sacrificed his life !

तत्किमधुनैवात्मानं व्यापादयामि । अथवा समाश्वासयामि
तावदेतौ । तात, समाश्वसिहि । अम्बा समाश्वसितु ।

(उभौ समाश्वसितः ।)

माता — वत्से, उत्तिष्ठ । मा रुदिहि । वयं किं जीमूतवाहनेन विना
जीवामः । तत् समाश्वसिहि तावत् ।

मलयवती — (समाश्वस्य) आर्यपुत्र, क मया त्वं प्रेक्षितव्यः ।

जीमूतकेतुः — हा वत्स, गुरुचरणशुश्रूषाविधिज्ञ,

चूडामणिं चरणयोर्मम पातयता त्वया ।

लोकान्तरगतेनापि नोज्झितो विनयक्रमः ॥१२॥

(चूडामणिं गृहीत्वा) हा वत्स, कथमेतावन्मात्रदर्शनः संवृत्तोऽसि ।

(हृदये दत्त्वा) अहह ।

1 समाश्वासयामि encourage; णिजन्ताल् लट् समा + √वस् 2 P. 2 रुदिहि weep thou !
लोट् √रुद् 2 P. 3 जीवामः we live; लट् √जीव् 1 P. 4 ज्ञ (समासान्ते) knowing. 5 गुरुचरण-
शुश्रूषाविधिज्ञः = गुर्वोः चरणानां शुश्रूषाविधिं जानातीति तत्सम्बोधनम्. 6 लोकान्तरम् = अन्यः लोकः
7 लोकान्तरगतेन = अन्यं लोकं गतेन. 8 विनयक्रमः manner of decorum. 9 एतावन्मात्रदर्शनः =
एतावन्मात्रं दर्शनं यस्य सः 10 संवृत्त become; PP. सम् + √वृत् 1A.

चूडामणिं मम चरणयोः पातयता लोकान्तरगतेन अपि त्वया विनयक्रमः न उज्झितः ॥ अनुष्टुप् but
the first line is incorrect.

So shall I kill myself now ? Or shall I encourage them ? Father, take
heart ! Mother, take heart !

(Both recover)

Mother — My daughter, stand up, do not weep ! How shall we live without
Jīmūtavāhana ? So take heart for now !

Malayavati — (recovering) O my husband, where you are to be seen ?

Jīmūtaketu — Oh my darling son who have been acquainted with your act of
fidel service to the feet of your parents !

By dropping the crest-jewel at my feet you did not abandon your
manner of decorum even while going to another world.

(Holding the crest-gem) Ah my dear son, why have you become
visible only in this ? (Placing it on the heart) Alas !

भक्त्या विदूरविनतानननम्रमौलेः

शश्वत्तव प्रणमतश्चरणौ मदीयौ ।

चूडामणिर्निकषणैर्मसृणोऽप्ययं हि

गाढं विदारयति मे हृदयं कथं नु ॥१३॥

माता — हा पुत्र जीमूतवाहन, यस्य ते गुरुजनशुश्रूषां वर्जयित्वा अन्यत्
सुखं न रोचते स कुत्रेदानीं पितरमुज्झित्वा स्वर्गसुखमनुभवितुं
गतोऽसि ।

जीमूतकेतुः — (सालम्) देवि, किं जीमूतवाहनेन विना जीवामो वयं येनैवं
प्रलपसि ।

1 भक्तिः f. devotion. 2 विदूर a. remote, distant. 3 विनत modest, bent down. 4 नम्र a. bent. 5 मौलिः f. head. 6 विदूरविनतानननम्रमौलेः = विदूरेण विनतं आननं अत एव नम्रा मौलिः यस्य तस्य. 7 शश्वत् ind. perpetually, constantly. 8 निकषणम् (ins. P. निकषणैः) rubbing. 9 मसृण smooth, shining. 10 गाढम् profoundly. 11 विदारयति it tears; णिजन्ताल्लट् वि + √ दृ. 4. 9P. 12 रोचते it pleases, (+ dat. and gen.) '√ रुच् 1A. 13 स्वर्गसुखम् = स्वर्गस्य सुखम्.

शश्वत् भक्त्या मदीयौ चरणौ प्रणमतः विदूरविनतानननम्रमौलेः तव अयं चूडामणिः निकषणैः मसृणः अपि मे हृदयं गाढं विदारयति कथं नु ॥ वसन्ततिलका.

How is it that this crest-jewel of yours, who constantly through devotion saluted my feet with your head bent very low, profoundly tears my heart, though it is smooth on account of rubbings ?

Mother — Ah my son Jīmūtavāhana, where have you departed now to taste the bliss of the heaven, abandoning your father, though you never liked any other bliss except service to your parents ?

Jīmūtaketu — (shedding tears) O queen, how shall we live without Jīmūta-vāhana, on account of which you are crying like this ?

मलयवती— (पादयोनिपत्य कृताञ्जलिः) तद् देहि मे आर्यपुत्रचिह्नं चूडामणिं
येनैनं हृदये कृत्वा ज्वलनप्रवेशेनापनयामि हृदयस्य सन्ताप-
दुःखम् ।

जीमूतकेतुः— पतिव्रते, किमेवमाकुलयसि । ननु सर्वेषामेवास्माकमयं
निश्चयः ।

माता— महाराज, तत् किमस्माभिः प्रतिपाल्यते ।

जीमूतकेतुः— न खलु देवि, किञ्चित् । किन्त्वाहिताग्नेर्नान्येनाग्निना
संस्कारो विहितः । अतोऽग्निहोत्रशरणाद् अग्नीनादायात्मान-
मुद्दीपयामः ।

शंखचूडः— (आत्मगतम्) कष्टम् । ममैकस्य कृते सकलमेवेदं विद्याधरकुल-
मुच्छिन्नम् । तदेवं तावत् । (प्रकाशम्)

1 कृताञ्जलिः = कृतः अञ्जलिः यया सा. 2 ज्वलनः fire. 3 प्रवेशः entering. 4 पतिव्रता
f. (voc .s. पतिव्रते) chaste woman devoted to her husband. 5 आकुलयसि thou agita-
test; नामधातुः √आकुल्य् 6 निश्चयः conviction, resolution. 7 प्रतिपाल्यते it is waited
for; कर्मणि लट् प्रति + √पाल् 10P. 8 अहिताग्निः m. sacrificer, one who keeps sacred
fire on the altar. 9 अग्निः m. (ins. s. अग्निना, acc. अग्नीन्) fire. 10 अग्निहोत्रम् sacred
fire. 11 शरणम् (abl. s. शरणात्) sanctuary, altar. 12 उद्दीपयामः we set on fire ;
णिजन्तालट् उद् + √दीप् 4A. 13 उच्छिन्न destroyed ; PP. उद् + √छिद् 7U.

Malayavati—(falling at his feet and folding her hands) Give me the crest-jewel,
a token of my husband, so that placing it on my heart I may dispel
the agony of my heart by throwing myself into a fire.

Jimūtaketu— O chaste wife ! Why are you thus troubled ? It is certainly
the resolve of us all to do so.

Mother— O king, then what are we waiting for ?

Jimūtaketu— O queen, nothing. However, cremation rite of a sacrificer is not
performed through any other fire. Therefore, we shall take the fire
from the altar of sacred fire and set ourselves on fire.

Shangkhachūḍa— (To himself) O fire on me ! - Because of me alone this entire
Vidyādhara family is to perish. So I shall just now try thus. (Aloud)

तात, न खल्वनिश्चत्यैव युक्तामिदमीदृशं साहसमनुष्ठातुम् ।
विचित्राणि हि दैवविलसितानि । कदाचिन्नयं नाग इति ज्ञात्वा
परित्यजेन्नागशत्रुः । तदनयैव दिशा वैनतेयमनुसरामस्तावत् ।

माता— सर्वथा देवतानां प्रसादेन जीवतः पुत्रस्य सुखं पश्यामः ।

मलयवती— (आत्मगतम्) दुर्लभं खल्वेतत् मम मन्दभाग्यायाः ।

जीमूतकेतुः— वत्स, अवितथैषा तव भारती भवतु । तथापि साग्नीनामे-
वास्माकं युक्तामनुसर्तुम् । तदनुसरतु भवान् । वयमप्यग्नि-
शरणादग्निमादाय त्वरितमेवानुगच्छामः । (पत्नीवधूसमेतो निष्क्रान्तः ।)

शङ्खचूडः— तद्यावद् गरुडमनुसरामि । (अग्रतो निर्वण्यं)

1 अनिश्चितम् not having determined, or ascertained; gerund न निस् + √ चि
5U. 2 साहसम् violence, rashness. 3 विचित्र (nom. p. n. विचित्राणि) strange.
4 विलसितम् (nom. p. विलसितानि) sport, wanton action. 5 अयम्=जीमूतवाहनः 6 अवितथ
a. (nom. s. f. अवितथा) true, realized. 7 भारती f. speech. 8 अनुसर्तुम् to pursue, to
follow; inf. अनु + √ सर् 1P. 9 साग्नीनाम्=अग्निसहितानाम्.

O father, indeed it is not proper to commit such a rash thing as this
without ascertaining the truth, for strange are the wanton deeds of
Fate. Whenever the enemy of Nāgas finds out that he is not a Nāga,
he may abandon him. So now let us pursue Garuda in this direc-
tion.

Mother— By all means we should feel the joy of seeing our son alive by the
gods' favour.

Malayavati— (to herself) This is really unattainable to me, unlucky that I am.

Jimūtaketu— My child, may your words come to be true ! Yet it is fit for us
to follow with fire. So you may follow him. We, too, will follow
you quickly, taking the fire from the fire-sanctuary.

(Exit with his wife and the bride.)

Shangkhachūda— So I now follow Garuda. (Looking in front)

कुर्वाणो रुधिरार्द्रचञ्चुकषणैर्द्रोणीरिवाद्रेस्तटीः

प्लुष्टोपान्तवनान्तरः स्वनयनज्योतिःशिखासञ्चयैः ।

मज्जद्वज्रकठोरघोरनखरप्रान्तावगाढावनिः

शृङ्गाग्रे मलयस्य पन्नगरिपुर्दूरादसौ दृश्यते ॥ १४ ॥

(ततः प्रविशत्यासनस्यः पुरःपतितनायको गरुडः ।)

गरुडः— जन्मनः प्रभृति भुजङ्गपतीनश्नता नेदमाश्चर्यं मया दृष्टपूर्वं यदयं
महासत्त्वो न केवलं न व्यथते प्रत्युत प्रहृष्ट इव किमपि दृश्यते ।
तथाहि ।

1 द्रोणिः f. (p. द्रोणीः) tub, bucket. 2 तटिः f. (p. acc. तटीः) slope. 2 रुधिरार्द्र-
चञ्चुकषणैः=रुधरेण आर्द्रायाः चञ्च्वाः कषणैः 3 प्लुष्ट burnt ; PP. √ प्लुष् 4P. 4 उपान्तः vici-
nity, side. 5 वनान्तरम् interior of forest. 6 प्लुष्टोपान्तवनान्तरः=प्लुष्टं उपान्ते वनान्तरं येन
सः 7 ज्योतिस् n. fire, flash. 8 स्वनयनज्योतिःशिखासञ्चयैः=स्वनयनयोः ज्योतिःशिखानां सञ्चयैः
9 मज्जत् sinking, plunging ; pres. part. √ मज्ज् 6P. 10 कठोर a. hard, adamant.
11 घोर terrible. 12 प्रान्तः end. 13 अवगाढ depressed 14 अवनिः f. ground.
15 मज्जद्वज्रकठोरघोरनखरप्रान्तावगाढावनिः=मज्जतां वज्रवत् कठोराणां घोराणां च नखराणां प्रान्तैः
अवगाढा अवनिः येन सः 16 अश्नत् (ins. s. m. अश्नता) eating ; pres. part. √ अश् 5A.
17 व्यथते he is vexed ; √ व्यथ् 1A. 18 प्रत्युत ind. rather, on the contrary.

रुधिरार्द्रचञ्चुकषणैः अद्रेः तटीः द्रोणीः इव कुर्वाणः स्वनयनज्योतिःशिखासञ्चयैः प्लुष्टोपान्तवनान्तरः
मज्जद्वज्रकठोरघोरनखरप्रान्तावगाढावनिः असौ पन्नगरिपुः मलयस्य शृङ्गाग्रे दूरात् दृश्यते ॥ शार्दूलविक्रीडितम्

From afar on the summit of the Malaya is the enemy of serpents
seen making the slopes of the mountain somewhat like tubs by rubb-
ing his blood-wet beak, burning the interior of the forest in the
vicinity with the streaks of fire-flames coming out of his own eyes
and digging the ground with tips of his terrible adamant-like claws
sinking.

(Thereupon appear Garuḍa perched and the hero fallen in front.)

Garuda— Since my birth I am eating big snakes, but have never before seen
this wonder ; that is, this great being is not only undismayed but
rather appears somewhat pleased, For

ग्लानिर्नाधिकपीयमानरुधिरस्याप्यस्ति धैर्योदधे-
 मांसोत्कर्तनजा रुजोऽपि वहतः प्रीत्या प्रसन्नं मुखम् ।
 गात्रं यन्न विलुप्तमेष पुलकस्तत्र स्फुटो लक्ष्यते
 दृष्टिर्मध्युपकारिणीव निपतत्यस्यापकारिण्यपि ॥ १५ ॥

ततः कुतूहलमेव जनितमस्यानया धैर्यवृत्त्या । भवतु ।

न भक्षयाम्येवैनम् । पृच्छामि तावत् कोऽयमिति । (अपसर्पति ।)

नायकः— (मांसोत्कर्तनविमुखमुपलक्ष्य)

1 ग्लानिः f. exhaustion, fatigue. 2 पीयमान being drunk ; √ पा 1P. 3 अधिक-
 पीयमानरुधिरस्य=अधिकं पीयमानं रुधिरं यस्य तस्य. 4 धैर्यम् fortitude, courage. 5 उदधिः
 m. ocean. 6 धैर्योदधेः = धैर्यस्य उदधिः यस्य तस्य. 7 उत्कर्तनम् cutting, tearing out.
 8 मांसोत्कर्तनजाः=मांसस्य उत्कर्तनेन जाताः 9 रुज् f, (acc. P. रुजः) pain. 10 प्रसन्न calm,
 favourable. 11 गात्रम् limb. 12 विलुप्त torn, broken ; PP. वि + √ लुप् 6U.
 13 पुलकः horripilation, 14 joy. तत्र=गात्रे. 15 उपकारिन् (loc. s. उपकारिणि) helper,
 benefactor. 16 अपकारिन् (loc. s. अपकारिणि) evil-doer, enemy.

धैर्योदधेः अधिकपीयमानरुधिरस्य अपि ग्लानिः न अस्ति मांसोत्कर्तनजाः रुजः वहतः (तस्य) मुखं प्रीत्या
 प्रसन्नं यत् न विलुप्तं गात्रं तत्र एषः पुलकः स्फुटः लक्ष्यते अस्य दृष्टिः अपकारिणि अपि उपकारिणि इव मयि
 निपतति ॥ शार्दूलविक्रीडितम्.

There is no exhaustion in him who is the ocean of fortitude, al-
 though his blood is abundantly drunk, his face is calm with pleasure
 as he bears up the pains caused by my tearing his flesh, and a dis-
 tinct horripilation of joy is visible in the limb which is not broken,
 and his glance is cast on me the evil-doer as if on a benefactor.

Thence my curiosity is roused by his courageous attitude. Well, I
 will not eat him, but ask him who he is. (He moves off,)

Hero — (observing Garuda no more willing to tear his flesh)

शिरामुखैः स्यन्दत एव रक्तमद्यापि देहे मम मांसमस्ति ।

तृप्तिं न पश्यामि तवापि तावत् किं भक्षणात् त्वं विरतो गरुत्मन् ॥ १६ ॥

गरुडः— (आत्मगतम्) आश्चर्यमाश्चर्यम् । कथमस्यामप्यवस्थाया—

मेवमूर्जितमभिधत्ते । (प्रकाशम्) अहो महासत्त्व ।

आवर्जितं मया चञ्च्वा हृदयात् तव शोणितम् ।

अनेन धैर्येण पुनस्त्वया हृदयमेव नः ॥ १७ ॥

1 शिरा f. vein, blood-vessel. 2 मुखम् opening, top. 3 शिरामुखैः = शिराणां मुखैर्मयः 3 स्यन्दते it oozes out, pours forth ; √स्यन्द 1 A. 5 तृप्तिः f. contentment, satisfaction. 6 भक्षणम् (abl. s. भक्षणात्) eating. 7 विरत ceased, stopped; PP. वि+√रम् 1P. 8 ऊर्जितम् noble word, spirited word. 9 अभिधत्ते he speaks ; अन्नि+√षा 3 U. 10 आवर्जित collected, emptied; PP. caus. आ+√वृज् 7P. or 10 P. 11 शोणितम् blood. 12 नः=अस्माकम्.

शिरामुखैः रक्तं स्यन्दते एव अद्यापि मम देहे मांसं अस्ति गरुत्मन् ! तावत् तव तृप्तिं अपि न पश्यामि भक्षणात् त्वं किं विरतः ॥ उपजातिः ॥

मया चञ्च्वा तव हृदयात् शोणितं आवर्जितं पुनः त्वया अनेन धैर्येण नः हृदयं एव (आवर्जितम्)

From the openings of the veins the blood still oozes out and even now in my body remains flesh ;—O Garuda, I do not see your contentment, but why did you refrain from eating ?

Garuda—(to himself) A wonderful phenomenon ! He speaks nobly even in this plight. — (Aloud) O magnanimous one !

I have drawn out the blood from your heart with my beak, but you have drawn out my heart with your courage.

तत् कस्त्वमिति श्रोतुमिच्छामि ।

नायकः— एवं क्षुदुपतप्तो न श्रवणयोग्यस्त्वम् । कुरुष्व तावत्
मांसशोणितेन तृप्तिम् ।

शङ्खचूडः— (सहसोपसृत्य) तार्क्ष्य, न खलु न खलु साहसम-
नुष्ठेयम् । नायं नागः । परित्यजैनम् । मां भक्षय ।

अहं तवाहारार्थं प्रेषितोऽस्मि वासुकिना । (उरो ददाति)

नायकः— (शङ्खचूडं दृष्ट्वा सविषादमात्मगतम्) कष्टं विफलीकृतो मे मनोरथः
शङ्खचूडेनागच्छता ।

गरुडः— (उभौ निरूप्य) द्वयोरपि भवतोर्वध्यचिह्नम् । कः खलु नाग इति
नावगच्छामि ।

शङ्खचूडः— अस्थान एव भ्रान्तिः ।

1 क्षुब्ध f. hunger. 2 उपतप्त burnt, pained; PP. उप + √तप् 1P. 2 क्षुदुपतप्तः =
क्षुधा उपतप्तः 3 श्रवणम् hearing. 4 श्रवणयोग्यः = श्रवणस्य योग्यः 5 अनुष्ठेय to be per-
formed; pot. PP. अनु + √स्था 1P. 6 विफलीकृत rendered fruitless. 7 अवगच्छामि I know;
अव + √गम् 1P. 8 अस्थाने not rightly, unjustly. 9 भ्रान्तिः f. mistake.

So I wish to hear who you are.

Hero—you, tormented by hunger like this, are not fit for hearing. Now satisfy
yourself with my blood and flesh.

Shangkhachūda – (approaching all of a sudden) Oh Garuḍa ! not indeed, not
indeed the violent deed must be done. He is not a Nāga. Leave
him alone ! Eat me ! I am sent to you by Vāsuki as your food.
(He opens his bosom.)

Hero— (looking at Shangkhachūda, sadly to himself) Alas ! my wish is rendered
fruitless by Shangkhachūda who has come.

Garuḍa— (looking at both) Both of you possess the slaughter-sign. Surely I
fail to know who the Nāga is.

Shangkhachūda—You are unjustly confused.

आस्तां स्वस्तिकलक्ष्म वक्षसि तनौ नालोक्यते कञ्चुकः
जिह्वे जल्पत एव मे न गणिते नाम त्वया द्वे अपि ।
तिस्त्रस्तीव्रविषाग्निधूमपटलव्याजिह्वारत्नत्विषो

नैता दुःसहशोकशूकृतमरुत्स्फीताः फणाः पश्यसि ॥ १८ ॥

गरुडः— (उभौ निरूप्य शङ्खचूडस्य फणां दृष्ट्वा) तत् कः खलु मया व्यापादितः ।

1 आस्ताम् let it alone, put it aside; लोद्/भास् 2A. 2 स्वस्तिकः name of mystic sign. 3 लक्ष्मन् n. (nom. and acc. s. लक्ष्म) mark, sign. 4 तनुः f. (loc. s. तनौ) body. 5 कञ्चुकः slough, skin of a snake. 6 जिह्वा f. (d. जिह्वे) tongue. 7 जल्पत् (gen.s.m. जल्पतः) chattering, speaking; pres. part. √जल्प् 1P. 8 गणित (nom. d. f. गणिते) counted; pp.√गण् 10 U. 9 तीव्र sharp, horrible. 10 विषाग्निधूमः poison-gas. 11 पटलम् mass. 12 व्याजिह्वा dim, dark, oblique. 13 त्विष् f. lustre, light. 14 तीव्रविषाग्निधूमपटलव्याजिह्वारत्नत्विषः = तीव्रस्य विषाग्निधूमस्य पटलेन व्याजिह्वाः रत्नानां त्विषः यासां ताः 15 शूकृत made a hissing sound. 16 मरुत् m. wind, breath. 17 स्फीत swollen, large. 18 दुःसहशोकशूकृतमरुत्स्फीताः=दुःसहेन शोकेन यत् शूकृतं तद्युक्तेन मरुता स्फीताः 19 फणा f. (nom. and acc. p. फणाः) hood.

(तस्य) वक्षसि स्वस्तिकलक्ष्म आस्तां (मम) तनौ कञ्चुकः न आलोक्यते जल्पतः एव मे द्वे अपि जिह्वे न नाम त्वया गणिते तीव्रविषाग्निधूमपटलव्याजिह्वारत्नत्विषः दुःसहशोकशूकृतमरुत्स्फीताः एताः तिस्त्रः फणाः न पश्यसि ॥ शार्दूलविक्रीडितम्

Let the Swastika mark upon his breast be put aside. Do you not see the slough on my body? Do you not count even my two tongues while I speak? Do you not observe these three hoods upon which the lustre of the crest-gems is dimmed by a column of the terrible poison-gas and which are swollen due to the breaths of hissing sound caused by my unbearable sorrow?

Garuda—(observing the two and watching Shangkhachūda's hood)

Then, who is it that I have slaughtered?

शंखचूडः— विद्याधरवंशतिलको जीमूतवाहनः । कथमकारुणिकेन त्वया
इदमनुष्ठितम् ।

गरुडः— अये, अयमसौ विद्याधरकुमारो जीमूतवाहनः ।
मेरौ मन्दरकन्दरासु हिमवत्सानौ महेन्द्राचले
कैलासस्य शिलातलेषु मलयप्राग्भारदेशेष्वपि ।
उद्देशेष्वपि तेषु तेषु बहुशो यस्य श्रुतं तन्मया
लोकालोकविचारिचारणगणैरुद्गीयमानं यशः ॥१६॥

1 तिलकः (समासान्ते) the best. 2 मेरुः m. (loc. s. मेरौ) name of a fabulous mountain round which the planets are said to revolve. 3 मन्दरः name of a mountain. 4 हिमवत्सानु m. n. (loc. s.—सानौ) peak of Himalaya. 5 महेन्द्राचलः Indra's mountain. 6 कैलास name of a mountain. 7 प्राग्भारः summit of a mountain. 8 बहुशस् ind.frequently. 9 यस्य=जीमूतवाहनस्य. 10 लोकालोकः name of a fabulous mountain. 11 विचारिन् a. (in cpds. विचारि) roaming. 12 चारणः celestial singer. 13 गणः multitude. 14 लोकालोकविचारिचारणगणैः=लोकालोके विचारिणः चारणाः तेषां गणैः 15 उद्गीयमान loudly sung ; pres. pass. part. उद् + गे 1P. 15 यशस् n. glory.

मेरौ मन्दरकन्दरासु हिमवत्सानौ महेन्द्राचले कैलासस्य शिलातलेषु मलयप्राग्भारदेशेषु अपि तेषु तेषु उद्देशेषु अपि लोकालोकविचारिचारणगणैः उद्गीयमानं यस्य यशः तत् मया बहुशः श्रुतम् ॥ शार्दूलविक्रीडितम्

Shangkhachūḍa—Jīmūtavāhana, the best of the Vidyādhara race. Why did you do it, a cruel one ?

Garuda—Thunder ! is he Jīmūtavāhana, the prince of Vidyādharas ?

On the mountain Meru, in the caverns of the Mandara mountain, on the peaks of the Himālayas, on the mountain of Indra. on the stone-slabs of the Kailāsa mountain, even on the Malaya summits and in every region I have frequently heard about the glory of his, being loudly chanted by the troops of the celestial singers roaming the Lokāloka mountain.

सर्वथा महत्पङ्कः पङ्के निमग्नोऽस्मि ।

नायकः — भो फणिपते, किमेवमुद्विग्नोऽसि ।

शंखचूडः — किमस्थानमिदमावेगस्य ।

स्वशरीरेण शरीरं तादर्यात् परिरक्षता मदीयमिदम् ।

युक्तं नेतुं भवता पातालतलादपि तलं माम् ॥ २० ॥

गरुडः — अये, करुणार्द्रचेतसाऽनेन महात्मनास्मद्ग्रासगोचरपतितस्य
फणिनः प्राणान् रक्षितुं स्वदेह आहारार्थमुपनीतः । तन्मया
महदकृत्यमेतन्मया कृतम् । किं बहुना ।

1 अहं n. sin. 2 पङ्क m. n. mire, mud. 3 निमग्न sunk ; PP. नि + √ मस्ज्
6 P. 4 फणिन् m (in. cpds. फणि) serpent, snake. 5 उद्विग्न agitated, sorrowful.
6 अस्थानम् improper place or object. 7 तल m. n. pit. 8 नेतुम् to lead ; inf. √ नी
1U. 9 करुणार्द्रचेतसा = करुणया आर्द्रं चेतः यस्य तेन. 10 महात्मन् (ins. s. m. महात्मना) =
महान्मात्मा यस्य सः saintly, noble. 11 उपनीत raised, brought about ; PP. उप
+ √ नी 1U.

स्वशरीरेण मदीयं इदं शरीरं तदर्यात् परिरक्षता भवता पातालतलात् अपि तलं मां नेतुं युक्तम् ? ॥ आर्या

I have completely sunken into a great mire of sin.

Hero—Oh lordly serpent, why are you agitated like this ?

Shangkhachūda—Is my sorrow improper ?

Is it appropriate for you to lead me down to a pit lower than even
the nether world by saving this body of mine from Garuda
by means of your own body ?

Garuda—Alas ! to safeguard the life of the serpent fallen into the range of my
avarice this noble-souled one with his mind tender with compassion
offered his body for my food. Therefore, I have committed this
great sin. What more,

बोधिसत्त्व एवायं व्यापादितः । तस्य महतः पापस्याग्निप्रवेशादृते
नान्यत् प्रायश्चित्तं पश्यामि । तत् क नु खलु वह्निं समासादयामि ।
(दिशः पश्यन्) अये, अमी केऽपि गृहीताग्नयः इत एवागच्छन्ति ।
तद् यावदेतान् प्रतिपालयामि ।

शंखचूड :— कुमार, पितरौ ते प्राप्तौ ।

नायक :— (ससम्भ्रमम्) शंखचूड, समुपविश्यानेनोत्तरीयेणाच्छादितशरीरं
कृत्वा धारय माम् । अन्यथा कदाचिदीदृशं सहस्रैव मां दृष्ट्वा
पितरौ जीवितं जह्याताम् ।

शंखचूड :— (पाश्वंपतितमुत्तरीयं गृहीत्वा तथा करोति ।) (ततः प्रविशति पत्नीवधूसमेतो जीमूतकेतुः ।)

जीमूतकेतु :— (सास्रम्) हा पुत्र जीमूतवाहन ।

1 पापम् (gen. s. पापस्य) sin, evil. 2 प्रायश्चित्तम् atonement, expiation.
3 गृहीताग्नयः=गृहीताः अग्नयः यैः ते. 4 आच्छादितशरीरम्=आच्छादितं शरीरं यस्य तम्. 5 जह्याताम्
= they two may abandon; विवर्लिङ्ग ✓ हा 3P.

I have really slaughtered a Bodhisattva. In expiation of my great
sin, to enter into a fire is the only way. But where shall I get fire ?
(Looking everywhere) Ah there are some people coming this way
with fire. So let me just wait for them.

Shangkhachūda—O prince, your parents have arrived.

Hero—(in a haste) O Shangkhachūda, sit down, cover my body with this upper
garment and support me. Otherwise when my parents suddenly see
me, they may lose their lives.

(Taking up the upper garment lying beside him, Shangkhachūda
does so. Then enters Jimūtaketu accompanied by his wife and the
bride.)

Jimūtaketu—(shedding tears) Alas my son Jimūtavāhana !

आत्मीयः पर इत्ययं खलु कुतः सत्यं कृपायाः क्रमः

किं रक्षामि बहून् किमेकमिति ते जाता न चिन्ता कथम् ।

तादर्यात् त्रातुमहिं स्वजीवितपरित्यागं त्वया कुर्वता

येनात्मा पितरौ वधूरिति हतं निशेषमेतत्कुलम् ॥२१॥

माता— (मलयवतीमुद्दिश्य) जाते, विरम मुहूर्तकम् । अविरत—

निपतद्बाष्पबिन्दुभिरभिभूयतेऽयमग्निः । (सर्वे परिक्रामन्ति ।)

जीमूतकेतुः— हा पुत्र जीमूतवाहन ।

गरुडः— (श्रुत्वा) हा जीमूतवाहन इति ब्रवीति । तद् व्यक्रमयमस्य पिता ।

तत् किमेतदीयेनाग्निनात्मानमुद्दीपयामि ।

1 आत्मीय a. one's own. 2 परः another. 3 क्रमः order, manner. 4 चिन्ता f. thought. 5 परित्यागः abandonment. 6 विरम stop thou! लोट् वि + √ रम्. 7 अभिभूयते it is overpowered; कर्मणि लट् अभि + √ भू 1P. 8 व्यक्तम् clearly.

खलु अयं आत्मीयः (अयं) परः इति कुतः सत्यं कृपायाः क्रमः ? किं बहून् किं एकं रक्षामि इति ते चिन्ता न जाता ? तादर्यात् अहिं त्रातुं स्वजीवितपरित्यागं कुर्वता त्वया येन आत्मा पितरौ वधूः इति निःशेषं एतत् कुलं हतम् ॥ शार्ङ्गलविक्रीडितम्

Where is truly such an order of mercy in regard to the difference between one's kinsman and a stranger ? But did the thought not occur to you whether you should save many or one ? Yourself, your parents and your wife—this entire family—have been destroyed by you by deserting your own life to save one snake from Garuḍa.

Mother—(to Malayavatī) My child, stop weeping ! This fire is being extinguished by your tear-drops dropping uninterruptedly. (All move on.)

Jimūtaketu—Alas my son Jimūtavāhana !

Garuḍa—(listening) He says; 'Alas Jimūtavāhana !'

That must be his father. So shall I burn myself with this fire ?

न शक्नोम्यस्य पुत्रघाताल्लजया मुखं दर्शयितुम् । अथवा
किमग्निहेतोः पर्याकुलोऽस्मि । समीपस्थ एवास्मि जलनिधेः ।
तद् यावदिदानीम् ।

ज्वालाभङ्गैः त्रिलोकीग्रसनरसचलत्कालजिह्वाग्रकल्पैः

सर्पद्भिः सप्त सर्पिष्कणमिव कवलीकर्तुमीशे समुद्रान् ।

स्वैरेवोत्पातवातप्रसरपटुतरैर्धुक्षिते पक्षवाते—

रस्मिन् कल्पावसानज्वलनभयकरे वाडवाग्नौ पतामि ॥ २२ ॥

1 ज्वाला f. flame. 2 भङ्गः wave, fold. 3 त्रिलोकी f. three worlds. 4 ग्रसनम्
swallowing. 5 रसः taste, desire. 6 कालः=यमः the god of death. 7 कल्प
(समासान्ते) almost like. 8 त्रिलोकीग्रसनरसचलत्कालजिह्वाग्रकल्पैः=त्रिलोक्याः ग्रसने यः रसः तेन
चलन्ति कालस्य जिह्वाग्राणि तेषां कल्पैः (ईषत्सदृशैः) 9 सर्पिस् n. clarified butter. 10 कवलीकर्तुम्
to eat, to swallow. 11 ईश (loc. s. ईशे) capable of. 13 उत्पातवातः hurricane.
14 प्रसरः free motion. 15 धुक्षित kindled, inflamed; pp. √ धुक्ष् 1A. 16 उत्पात-
वातप्रसरपटुतरैः=उत्पातवातानां प्रसरः तस्मात् पटुतरैः 17 वाडवाग्निः submarine fire.

त्रिलोकीग्रसनरसचलत्कालजिह्वाग्रकल्पैः सर्पद्भिः ज्वालाभङ्गैः सप्त समुद्रान् सर्पिष्कणं इव कवलीकर्तुं ईशे
उत्पातवातप्रसरपटुतरैः स्वैः पक्षवातैः एव धुक्षिते कल्पावसानज्वलनभयकरे अस्मिन् वाडवाग्नौ पतामि ॥ स्रग्धरा.

I cannot show my face to him out of shame due to my murder of
his son. Or why am I uneasy about fire? I am just by the side
of the sea. So now, I shall fall into this submarine fire which is as
fearful as the fire of the universal destruction, which has been
inflamed just by the winds of my wings fiercer due to their hurri-
cane—like free motion, and which is capable of swallowing up the
seven seas like a drop of clarified butter with the moving columns
of its flames almost similar to the tips of Yama's tongues restless
with the desire to swallow the three worlds.

(इत्युत्थातुमिच्छति ।)

नायकः— भोः पक्षिराज, अलमनेनाध्यवसायेन । नायं प्रतीकारोऽस्य पाप्मनः ।

गरुडः— जानुभ्यां स्थित्वा कृताञ्जलिः) भो महात्मन्, कस्तर्हि कथ्यताम् ।

नायकः— प्रतिपालय क्षणमेकम् । पितरौ मे प्राप्तौ । यावदेतौ प्रणमामि ।

गरुडः— एवं क्रियताम् ।

जीमूतकेतुः— (दृष्ट्वा सहस्रम्) देवि, दिष्ट्या वर्धसे । अयमसौ वत्सो जीमूत-
वाहनो न केवलं ध्रियते प्रत्युत पुरः कृताञ्जलिना गरुडेन शिष्येण
इव पर्युपास्यमानस्तिष्ठति ।

माता— महाराज, कृतार्थास्मि । अक्षतशरीरस्यैव पुत्रकस्य मुखं दृष्टम् ।

मलयवती— अहमार्यपुत्रं प्रेक्षमाणप्यसम्भावनीयमिति कृत्वा न प्रत्येमि ।

1 अध्यवसायः attempt, resolve. 2 प्रतीकारः remedy, retaliation. 3 पाप्मन् m. (gen. s. पाप्मनः) sin, guilt. 4 शिष्यः pupil. 5 असम्भावनीय impossible, inconceivable.

(Thus he intends to rise.)

Hero—Oh king of birds, away with this attempt ! This is not the remedy for the guilt.

Garuda—(kneeling down with folded hands) O noble-hearted one ! Tell me what it is, then ?

Hero—Wait a moment. My parents have come. I will now salute them.

Garuda—Pray do so.

Jimūtaketu—(looking with joy) O queen, Congratulations ! Our son, Jimūta-
vāhana is not only alive but is waited upon by Garuda as by a pupil
folding hands in front of him.

Mother—O king, I have my object fulfilled as I see the face of my son whose body is unhurt.

Malayavati—Though I see my husband, I do not believe this, thinking this to be inconceivable.

जीमूतकेतु :— (उपसृत्य) वत्स, एहो हि परिष्वजस्व माम् ।

नायक :— (उत्थातुमिच्छन् पतितोत्तरीयो मूर्च्छति ।)

शंखचूड :— कुमार, समाश्वसिहि समाश्वसिहि ।

जीमूतकेतु :— हा वत्स, कथं मां दृष्ट्वापि परित्यज्य गतोऽसि ।

माता— हा पुत्रक, कथं बाङ्मात्रेणापि त्वया न सम्भावितास्मि ।

मलयवती— हा आर्यपुत्र, कथं गुरुजनोऽपि ते न प्रेक्षितव्यः ।

(सर्वे मोहं गच्छन्ति ।)

शंखचूड :— हा शंखचूडहतक, कथं गर्भे एव न विपन्नोऽसि येनैवं क्षणे क्षणे मरणातिगं दुःखमनुभवसि ।

गरुड :— सर्वमिदं मम नृशंसस्यासमीक्ष्यकारिताया विजृम्भितम् ।
तदेवं तावत् करोमि । (पक्षाम्यां वीजयन्) भो महात्मन्, समाश्वसिहि
समाश्वसिहि ।

1 पतितोत्तरीयः=पतितं उत्तरीयं यस्य सः 2 गर्भः (loc. s. गर्भे) womb. 3 विपन्न died;
pp. वि+√पद् 4 A. 4 क्षणे क्षणे at every moment. 5 अतिग a. (समासान्ते) surpassed,
exceeded. 6 नृशंस wicked, cruel. 7 असमीक्ष्यकारिता f. thoughtless deed. 8 विजृम्भितम्
fruit, result.

Jimūtaketu—(approaching) Oh my child, come, come, embrace me !

Hero—(trying to rise, faints away with his upper garment dropped)

Shangkhachūda—O prince, take heart, take heart !

Jimūtaketu—O my son, why are you gone, leaving me behind even after
seeing me ?

Mother—Oh my darling son, why have you not honoured me even with a
mere word ?

Malayavati—Alas ! my husband, how you are not to see even your parents ?
(All faint.)

Shangkhachūda—Ah wretched Shangkhachūda, why did you not die while in
your mother's womb, only to suffer misery more than death every
moment like this ?

Garuda—All this is the fruit of the thoughtless deed of mine as I am wicked.

Well, I will do like this. (Fanning with his wings)

O noble-souled one, take heart, take heart !

नायक :— (समाश्वस्य) शंखचूड, समाश्वसय गुरुन् ।

शंखचूड :— तात, समाश्वसिहि समाश्वसिहि । अम्ब समाश्वसिहि समाश्वसिहि । समाश्वसितो जीमूतवाहनः । किं न पश्यथ । प्रत्युत युष्मानेव समाश्वसयितुमुपविष्टस्तिष्ठति । (उभौ समाश्वसितः ।)

माता— पुत्र, कथं प्रेक्षमाणानामेवास्माकं कृतान्तहतकेनापह्नियसे ।

जीमूतकेतु :— देवि, मैवममङ्गल्यवादिनी भव । ध्रियत एवायुष्मान् । तद् वधूः समाश्वस्यताम् ।

माता— (मुखं वस्त्रेणावृत्य रुदती) प्रतिहतममङ्गलम् । न रोदिष्यामि । मलयवति, समाश्वसिहि । वत्से, उत्तिष्ठ उत्तिष्ठ । वरमेतस्यां वेलायां त्वं भर्तुर्मुखं प्रेक्षस्व ।

मलयवती— (समाश्वस्य) हा आर्यपुत्र ।

माता— (मलयवत्या मुखं पिधाय) वत्से, मैवं कुरु । प्रतिहतं खल्वेतत् ।

1 प्रेक्षमाणानां अस्माकम् (gen. abs.) while we are looking. 2 कृतान्तः=यमः god of death. 3 अपह्नियसे thou art carried off कर्मणि लट् अप+√ह् 1U. 4 आयुष्मत् a. (nom. s. m. आयुष्मान्) long-lived.

Hero—(recovering) O Shangkhachūda, encourage my parents !

Shangkhachūda—Father, take heart, take heart ! Mother, take heart, take heart !
Jimūtavāhana has recovered. Don't you see ? He is seated rather to comfort you. (Both recover.)

Mother—O my son, how are you carried off by the wretched god of death, while we are looking ?

Jimūtaketu—O queen, do not speak like this about the inauspicious thing. Our long-lived son is alive. Therefore, do encourage the bride.

Mother—(weeps, covering her face with her garment) May the evil be averted ! I shall not cry. Malayavati, take heart ! O daughter, rise up. It is better that you should see your husband's face at this hour.

Malayavati—(recovering) Oh my husband !

Mother—(covering Malayavati's face) Oh my child, don't do so. This is really averted.

जीमूतकेतुः— (साल्लमात्मगतम्)

विलुप्तशेषाङ्गतया प्रयातान् निराश्रयत्वादिव कण्ठदेशम् ।

प्राणान्वहन्तं तनयं निरीक्ष्य कथं न पापः शतधा ब्रजामि ॥२३॥

मलयवती— हा आर्यपुत्र, अतिदुष्करकारिणी खल्वहं या ईदृशमार्यपुत्रं
प्रेक्षमाणाद्यापि जीवितं न परित्यजामि ।

माता— (नायकस्याङ्गानि स्पृशन्ती गरुडमुद्दिश्य) नृशंस, कथमिदानीं त्वयैतदापूर्य-
माणनवरूपयौवनशोभं तदेवैतावदवस्थं पुत्रकस्य मे शरीरं कृतम् ।

नायकः— अम्ब, मा मैवम् । किमनेन कृतम् । ननु पूर्वमप्येतदीदृशमेव
परमार्थतः । पश्य ।

1 विलुप्तशेषाङ्गतया=विलुप्तानि शेषाणि अङ्गानि तेषां अवस्थया due to the state of the
limbs other than the head which are battered. 2 निराश्रयत्वम् (abl. s.—त्वात्)
helplessness. 3 पाप a. sinful. 4 आपूर्यमाणनवरूपयौवनशोभम्=आपूर्यमाणानि नवरूपं यौवनं
शोभा यस्मिन् तत्. 5 परमार्थतस् ind. truly.

विलुप्तशेषाङ्गतया निराश्रयत्वात् इव कण्ठदेशं प्रयातान् प्राणान् वहन्तं तनयं निरीक्ष्य पापः (अहम्)
कथं शतधा न ब्रजामि ॥ उपजातिः

Jimutaketu—(shedding tears, to himself) Why do I, a sinful man, not burst
into a hundred pieces, while seeing my son bearing his life that has
gone up to the throat as if without any support, as all the other
remaining limbs are battered.

Malayavati—Alas ! my lord, I am really an evil-doer who do not give up
my life even now on seeing my lord in this plight.

Mother—(touching the hero's limbs, to Garuda) O murderous bird ! Why
did you now reduce my son's body filled with a fresh form, youth
and splendour to this state ?

Hero—O mother, don't, don't say so ! What did he do ? In reality this
body was exactly like this even before. See !

मेदोऽस्थिमांसमज्जासृक्सङ्घातेऽस्मिंस्त्वचाऽऽवृते ।

शरीरनाम्नि का शोभा सदा बीभत्सदर्शने ॥ २४ ॥

गरुडः— भो महात्मन्, नरकानलज्वालावलीढमिवात्मानं मन्यमानो दुःखं
तिष्ठामि । तदुपदिश्यतां येन मुच्येय अहमस्मादेनसः ।

नायकः— अनुजानातु मां तातः यावदस्य पापस्य प्रतिपक्षमुपदिशामि ।

जीमूतकेतुः— वत्स, एवं क्रियताम् ।

नायकः— वैनतेय, श्रूयताम् ।

गरुडः— (जानुभ्यां स्थित्वा कृताञ्जलिः) आज्ञापय ।

1 मेदस् fat, 2 मज्जा f. marrow. 3 सङ्घातः union, heap, collection. 4 मेदोऽस्थिमांसमज्जासृक्सङ्घाते=मेदः अस्थीनि मज्जा असृक् च तेषां सङ्घाते. 5 त्वच् f. (ins. s. त्वचा) skin. 6 सदा ind. always. 7 बीभत्स a. hideous. 8 बीभत्सदर्शने=बीभत्सं दर्शनं यस्य तस्मिन्. 9 नरकः hell. 10 अनलः fire. 11 अवलीढ licked, surrounded; PP. अव + √ लिह् 2 U. 12 नरकानलज्वालावलीढम्=नरकस्य अनलज्वालाभिः अवलीढम्. 13 मुच्येय I might be freed; कर्मणिविधिलिङ् √ मुच् 6 U. 14 प्रतिपक्षः opposite side. 15 एनस् n. (abl. s. एनसः) sin, crime.

मेदोऽस्थिमांसमज्जासृक्सङ्घाते त्वचा आवृते सदा बीभत्सदर्शने अस्मिन् शरीरनाम्नि का शोभा ॥ अनुष्टुप्

Is there any charm in this body called so ;—the collection of fat, bones, flesh, marrow and blood, covered with skin, and always hideous to look at ?

Garuda—O saint, I am pained, thinking myself licked up by the flames of the fire of hell. Therefore, do advise me in order that I may be freed from this crime.

Hero—Father, permit me to advise him about the opposite of his sin.

Jimūtaketu—My child, do so.

Hero—Oh Garuda, listen to me.

Garuda—(kneeling down with folded hands) Command me.

नायकः— नित्यं प्राणाभिघातात्प्रतिविरम कुरु प्राक्कृते चानुतापं
यत्नात्पुण्यप्रवाहं समुपचिनु दिशन् सर्वसत्त्वेष्वभीतिम् ।
मग्नं येनात्र नैनः फलति परिमितप्राणिहिंसात्तमेतद्
दुर्गाधापारवारेर्लवणपलमिव क्षिप्तमन्तर्हृदस्य ॥ २५ ॥

गरुडः— यदाज्ञापयसि ।

अज्ञाननिद्राशयितो भवता प्रतिबोधितः ।

सर्वप्राणिवधादेश विरतोऽद्यप्रभृत्यहम् ॥ २६ ॥

1 अभिघातः killing. 2 प्राक् ind. before. 3 अनुतापः repentance. 4 यत्नः (abl. s. यत्नात्) effort, diligence. 5 समुपचिनु gather, or pile thou ! लोट् समुप + √ चि 5U. 6 अभीतिः f. non-fear. 7 मग्न sunk, immersed; PP. √ मस्ज् 6P. 8 परिमितः moderate, limited. 9 हिंसा f. injury, killing. 10 आत्त taken, undertaken; PP. आ + √ दा 3U. 11 परिमितप्राणिहिंसात्तम्=परिमितानां प्राणिनां हिंसया आत्तम्. 12 दुर्गधि unfathomable. 13 अपार boundless, limitless. 14 वारि n. water. 15 दुर्गाधापारवारेः=दुर्गधिं अपारं वारि यस्मिन् तस्य 16 हृदः lake. 17 लवणम् salt. 18 पलम् small quantity, kind of measurement. 19 अज्ञानम् ignorance. 20 अज्ञाननिद्राशयितः = अज्ञानस्य निद्रया शयितः 21 प्रतिबोधित awakened; caus. PP. प्रति + √ बुध् 1U. 4A.

नित्यं प्राणाभिघातात् प्रतिविरम प्राक्कृते च अनुतापं कुरु सर्वसत्त्वेषु अभीतिं दिशन् यत्नात् पुण्यप्रवाहं समुपचिनु येन दुर्गाधापारवारेः हृदस्य अन्तः क्षिप्तं लवणपलं इव परिमितप्राणिहिंसात्तं एतत् एनः मग्नं अत्र न फलति ॥ सगंधरा ॥ अज्ञाननिद्राशयितः (अहम्) भवता प्रतिबोधितः एषः अहं अद्यप्रभृति सर्वप्राणिवधात् विरतः ॥

Hero—For ever refrain from killing the living, feel repentance for your past deed and showing no fear to all living beings, accumulate diligently a heap of virtues, on account of which, like a small quantity of salt thrown into a lake whose water is unfathomable and unlimited, this sin incurred by your killing the moderate living beings will sink and will bear no fruit.

Garuda—As you command me. Awakened by you from the slumber of ignorance, I shall from today abstain from killing all living beings.

सम्प्रति हि ।

क्वचिद् द्वीपाकारः पुलिनविपुलैर्भोगनिवहैः

कृतावर्तभ्रान्तिर्वलयितशरीरः क्वचिदपि ।

व्रजन् कूलात् कूलं क्वचिदपि च सेतुप्रतिसमः

समाजो नागानां विहरतु महोदन्वति सुखम् ॥ २७ ॥

अपि च ।

स्रस्तानापादलम्बान् तिमिरचयनिभान् केशहस्तान् वहन्त्यः

सिन्दूरेणैव दिग्धैः प्रथमरविकरस्पर्शताम्रैः कपोलैः ।

आयासेनालसाङ्ग्योऽप्यवगणितरुजः कानने चन्दनाना—

मस्मिन् गायन्तु रागादुरगयुवतयः कीर्तिमेतां तवैव ॥ २८ ॥

1 क्वचित् ind. in some places. 2 द्वीपः island. 3 द्वीपाकारः = द्वीपस्य आकारः यस्य स. 4 पुलिन m.n. sandy bank, shore. विपुल large 6 पुलिनविपुलैः = पुलिनवत् विपुलैः. 7 भोगः body. 8 आवर्तः eddy. 9 कृतावर्तभ्रान्तिः = कृता आवर्तस्य भ्रान्तिः येन सः 10 कूलम् shore, bank. 11 सेतुः m. bridge, mountain path. 12 समाजः assembly, multitude. 13 उदन्वत् m. (loc.s. उदन्वति) sea. 14 सुखम् ad. happily. 15 स्रस्त (acc. p.m. स्रस्तान्) loosened; PP. √ स्रस् 1A. 16 लम्ब a. (acc. p.m. लम्बान्) hanging down. 17 तिमिरम् darkness. 18 हस्तः mass. 19 आयासः trouble, fatigue. 20 अलस (आलस) idle, languid, slow. 20 आलसाङ्ग्यः = आलसानि अङ्गानि यासां ताः 21 अवगणितरुजः = अवगणिता रुज् याभिः ताः 22 युवतिः f. (P. nom. युवतयः) damsel, young woman.

क्वचित् पुलिनविपुलैः भोगनिवहैः द्वीपाकारः क्वचित् अपि कृतावर्तभ्रान्तिः वलयितशरीरः क्वचित् अपि सेतुप्रतिसमः च कूलात् कूलं व्रजन् नागानां समाजः सुखं महोदन्वति विहरतु ॥ शिखरिणी ॥

स्रस्तान् आपादलम्बान् तिमिरचयनिभान् केशहस्तान् वहन्त्यः सिन्दूरेण दिग्धैः इव प्रथमरविकरस्पर्शताम्रैः कपोलैः आयासेन आलसाङ्ग्यः अपि अवगणितरुजः उरगयुवतयः चन्दनानां अस्मिन् कानने तव एतां कीर्तिं एव रागात् गायन्तु ॥ स्रग्धरा ॥

Now, In some places, displaying the likeness of an island with the heaps of their bodies large as a sandy shore, also in some places, creating the delusion of eddies with their forms coiled up and in other places, moving from shore to shore like a bridge, may the Nāga troops happily sport in the great ocean !

And also, Let the Nāgas' damsels passionately sing your glory in this forest of Sandals, having the mass of loosened hair of dark hue hanging as far down as their feet, with their cheeks reddened by the touch of the first rays of the sun as if smeared with vermillion, and disregarding their pain, though their limbs are wearied from fatigue !

नायकः—साधु महासत्त्व, साधु अनुमोदामहे । सर्वथा दृढसमाधानो
भव । (शङ्खचूडं निर्दिश्य) शङ्खचूड, त्वयाऽपि स्वगृहमिदानीं गम्यताम् ।

(शङ्खचूडः निःश्वस्य।धौमुखस्तिष्ठति)

नायकः—(निःश्वस्य मातरं पश्यन्)

उत्प्रेक्षमाणा त्वां तार्क्ष्यचञ्चुकोटिविपाटितम् ।

त्वद्दुःखदुःखिता दुःखमास्ते सा जननी तव ॥ २६ ॥

माता — (सालम्) धन्या खलु सा जननी या गरुडमुखपतितस्याक्षतशरीर-
स्यैव पुत्रकस्य मुखं प्रेक्षिष्यते ।

शङ्खचूडः—अम्ब, सत्यमेवैतत् यदि कुमारः स्वस्थो भविष्यति ।

1 अनुमोदामहे we approve with pleasure, rejoice; अनु+√मुद् 1A. 2 समाधानम् steadiness, contemplation. 3 दृढसमाधानः = दृढं समाधानं यस्य सः 4 उत्प्रेक्षमाण~णा f. guessing, conjecturing; pres part. उत्प्र+√ईक्ष् 1A. 5 कोटिः f. end, edge. 6 विपाटित torn open; caus. pp. वि+√पट् 1P. 7 तार्क्ष्यचञ्चुकोटिविपाटितम् = तार्क्ष्यस्य चञ्चुः कोटया विपाटितम्. 8 धन्य (f.s. धन्या) lucky, blessed. 9 गरुडमुखपतितस्य=गरुडस्य मुखे पतितस्य. 10 अक्षतशरीरस्य=अक्षतं शरीरं यस्य तस्य. 11 स्वस्थ sound in health.

तार्क्ष्यचञ्चुकोटिविपाटितं त्वां उत्प्रेक्षमाणा त्वद्दुःखदुःखिता तव सा जननी दुःखं आस्ते ॥ अनुष्टुप्.

Hero—Well spoken ! We approve it with pleasure. Be by all means firm and single-minded ! (Looking at Shangkhachūḍa) O Shangkhachūḍa, Now you too go home. (Shangkhachūḍa stands, his face down-cast)

Hero—(with a sigh looking at his mother) Picturing thee as torn to pieces by the tips of Garuda's beak, thy mother is in agony, distressed by thy misfortune.

Mother—(shedding tears) Fortunate, indeed, is the mother who will see her very son unhurt in his body after having fallen into the mouth of Garuda.

Shangkhachūḍa—O mother, it is true when the prince is doing well.

नायकः— (वदनां नाटयन्) हहह, परार्थसम्पादनामृतरसास्वादाक्षिप्तत्वा-
देतावतीं वेलां मया न लक्षिताः सम्प्रति तु मां बाधितुमारब्धा
मर्मच्छेदिन्यो वेदनाः । (मरणावस्थां नाटयति ।)

जीमूतकेतुः— (ससम्भ्रमम्) हा वत्स, किमेवं करोषि ।

माता — हा, किं नु खल्वेवं वर्तते । (सोरस्ताडम्) परित्रायध्वं परित्रायध्वम् ।
एष खलु मे पुत्रको विपद्यते ।

मलयवती — हा आर्यपुत्र, अस्मान् परित्यक्तुकाम इव लक्ष्यसे ।

नायकः— (अञ्जलिं कर्तुमिच्छन्) शङ्खचूड, समानय मे हस्तौ ।

शङ्खचूडः— (कुर्वन्) कष्टम् । अनाथीकृतं जगत् ।

नायकः — (अर्धोन्मीलितचक्षुः पितरं पश्यन्) तात, अम्ब, अयं मे पश्चिमः प्रणामः ।

1 वेदना f. pain, agony. 2 सम्पादनम् fulfilment. 3 आस्वादः tasting. 4 आक्षि-
प्तत्वम् (abl. s.—त्वात्) overpowering, distraction. 5 मर्मच्छेदिन् a. (nom. p. f.
मर्मच्छेदिन्यः) piercing the vitals, most painful. 6 मर्मन् n. vital part. 7 समानय join
thou ! लोड् समा + √ नी 1 U. 8 अनाथीकृत forlorn. 9 प्रणामः salutation.

Hero—(gesticulating a pain) Oh Oh Oh, the piercing pains that I have not
realized all this time due to the distraction by the nectarean taste
in fulfilling the good of others now begin to torture me. (Displays
the condition of death.)

Jimūtaketu—(in a confusion) Alas my son ! why do you do like this ?

Mother—Alas ! why is he in this condition ? (Beating her breast) Help !
help ! my son is dying.

Malayavati—Ah my husband, why do you appear to be desirous of deserting
us ?

Hero - (wishing to fold his palms) Shangkhachūḍa, join my hands together !

Shangkhachūḍa—(doing so) Alas the world is forlorn !

Hero—(looking at his parents with his eyes half-closed) Father, mother, this
is my final salutation.

गात्रायमूनि न वहन्ति विचेतनानि

श्रोत्रं स्फुटाक्षरपदा न गिरः शृणोति ।

कष्टं निमीलितमिदं सहसैव चक्षुः—

ह्रीं तात यान्ति विवशस्य ममासवोऽमी ॥ ३० ॥

अथवा किमनेन प्रलपितेन । (संरक्षता पन्नगमेव पुण्यम्,)

इत्यादि पठित्वा पतति ।)

माता — हा पुत्र, हा वत्स, हा गुरुजनवत्सल, कासि । देहि मे प्रति-
वचनम् ।

1 गात्रम् (p. गात्राणि) limb. 2 विचेतन a. (nom. p. n. विचेतनानि) senseless.
3 श्रोत्रम् hearing, ear. 4 स्फुट clear. 5 अक्षरम् syllable. 6 पदम् word, wording.
7 स्फुटाक्षरपदाः=स्फुटानि अक्षराणि येषु पदानि यासु ताः 8 गिरि f. (acc. p. गिरः) speech.
9 शृणोति it hears ; लट्/श्रु 5P. 10 यान्ति they go, depart ; √ या 2P. 11 विवश
unconscious, helpless. 12 असुः m. (nom. p. असवः) life, life-winds. 13 वत्सल
loving, affectionate.

विचेतनानि अमूनि गात्राणि न वहन्ति श्रोत्रं स्फुटाक्षरपदाः गिरः न शृणोति कष्टं इदं चक्षुः सहसा एव
निमीलितं हा तात विवशस्य मम अमी असवः यान्ति ॥ वसन्ततिलका .

These paralyzed limbs do not stir, these ears do not hear the speech
whose words and syllables are distinct, and alas ! these eyes are all
of a sudden closed;—Oh father, my life is departing, unconscious as
I am.

However, no use of this talk. (Again reciting, “By virtue of the merit obtained
by saving a serpent.....”

[(this verse occurs in Act IV No. 26) he falls.]

Mother—Alas my son ! Alas my darling child ! Alas you darling of your
parents, where have you gone ? Give me your reply !

जीमूतकेतुः — हा वत्स जीमूतवाहन, हा निखिलजनवल्लभ, हा सर्वगुण-
निधे, कासि । देहि मे प्रतिवचनम् । (हस्तावुत्क्षिप्य) कष्टं भोः
कष्टम् ।

निराधारं धैर्यं कमिव शरणं यातु विनयः
क्षमः क्षान्तिं वोढुं क इह विरता दानपरता ।
हृतं सत्यं सत्यं व्रजतु कृपणा काय करुणा
जगज्जातं शून्यं त्वयि तनय लोकान्तरगते ॥ ३१ ॥

मलयवती — हा आर्यपुत्र, कथं परित्यज्य गतोऽसि ।

1 निखिलजनवल्लभ = निखिलजनानां वल्लभ. 2 निधिः m. ocean, treasure. 3 उत्क्षिप्य
having thrown up ; gerund उद् + √ क्षिप् 6U. 4 निराधार a. without a support,
supportless. 5 शरणम् refuge, shelter. 6 क्षम able. 7 क्षान्तिः f. patience, for-
bearance. 8 वोढुम् to bear ; inf. √ वह् 1P. 9 दानपरता f. indulgence in charity.
10 सत्यम् n. truth ; ad. truly. 11 कृपण (f, कृपणा) pitiable. 12 करुणा f. mercy,
tenderness. 13 जातम् = भूतम्. 14 लोकान्तरम् = अन्यलोकम् another world. 15 त्वयि
लोकान्तरगते (loc. abs.) when you have gone to another world.

तनय ! त्वयि लोकान्तरगते धैर्यं निराधारं (संवृत्तं), विनयः कं इव शरणं यातु, इह क्षान्तिं वोढुं कः
क्षमः, दानपरता विरता, सत्यं सत्यं हृतं, क्व अद्य कृपणा करुणा व्रजतु, जगत् शून्यं जातम् ॥

Jimūtaketu— O my son Jimūtavāhana, O you, beloved of all people ! O you,
the ocean of all virtues ! Where are you ? Give me a reply. (Throw-
ing up his hands) Alas ! Alas !

O son, when thou art gone to another world, fortitude is without
a support. Whom should modesty take as its refuge ? Who can on
earth bear forbearance ? Indulgence in charity has stopped, and
truth is truly undone. Where should pitiable compassion go now ?
The world has become void.

Malayavati— Ah my lord, why have you gone, leaving us behind ?

अतिनिर्घृणे मलयवति, किं त्वया प्रेक्षितव्यम् । या एतावद्वेलां
जीवितासि ।

शङ्खचूडः— हा कुमार, के मं प्राणेभ्योऽपि वल्लभं जनं प्ररित्यज्य गम्यते ।
तदवश्यमन्वेति त्वां शङ्खचूडः ।

गरुडः— (सोद्वेगम्) कष्टम् । उपरतोऽयं महात्मा । तत् किमिदानीं
करोमि ।

माता — (सामूर्ध्वमवलोक्य) भगवन्तो लोकपालाः, कथमप्यमृतेन सिक्त्वा
पुत्रकं मे जीवयत ।

गरुडः— (सहर्षमात्मगतम्) अये, अमृतसंकीर्तनात् साधु स्मृतम् । मन्ये
प्रमृष्टमयशः । तद् यावत् त्रिदशपतिमभ्यर्थ्य तद्विसृष्टेनामृत-
वर्षेण न केवलं जीमूतवाहनमेतानपि पूर्वभक्षितानपिस्थिशेषानाशी-
विषान् प्रत्युज्जीवयामि । यदि न ददात्यसौ तदाहम् ।

1 सिक्त्वा having sprinkled ; gerund ✓ सिच् 6U. 2 संकीर्तनम् mentioning.
3 प्रमृष्ट forgiven ; PP. प्र + ✓ मृष् 10U. 4 अयशस् n. infamy, disgrace. 5 त्रिदशपतिः
Indra. 6 आशीविषः (acc. p. आशीविषान्) snake. 7 असौ=त्रिदशपतिः 8 उज्जीवयामि I
resurrect ; णिजन्तात् लट् उद् + ✓ जीव् 1P.

O exceedingly cruel Malayavati, what are you to expect ? You are
still now alive !

Shangkhachūḍa— O prince, where are you going, abandoning your people
dearer than your life ? So surely Shangkhachūḍa will follow you.

Garuda— (excited) Alas ! this saint is dead. So what shall I do now ?

Mother— (with tears looking up at the heaven) O guardian-gods of the
world, somehow resurrect my son, sprinkling nectar !

Garuda— (with joy to himself) Oh well reminded by the mention of nectar !
I think my infamy may be forgiven. Therefore, I shall now request
Lord Indra to discharge the rain of nectar by which I shall re-
surrect not only Jimūtavāhana but the serpents eaten before and left
as skeletons. If he does not give it, then—

पक्षोत्क्षिप्ताम्बुनाथः पटुतरपतनप्रेर्यमाणैः समीरैः
 नेत्रार्चिःप्लोषमूर्च्छाविधुरविनिपतत्सानलद्वादशार्कः ।
 चञ्च्वा सञ्चूर्ण्य शक्राशनिधनदगदाप्रेतलोकेशदण्डा—
 नाजौ निर्जित्य देवान्क्षणममृतमयीं वृष्टिमभ्युत्सृजामि ॥३२॥

तदयं गतोऽस्मि । (इति साटोपं परिक्रम्य निष्क्रान्तः ।)

जीमूतकेतुः— वत्स शङ्खचूड, किमद्यापि स्थायते । समाहृत्य दारुणि
 पुत्रस्य मे विरचय चिताम् । येन वयमप्यनेन सहैव गच्छामः ।

1 अम्बुनाथः sea. 2 पक्षोत्क्षिप्ताम्बुनाथः=पक्षाभ्यां उत्क्षिप्तः अम्बुनाथः येन सः 3 पतनम् fall, flight. 4 प्रेर्यमाण being stirred or prompted; pres. pass. part. प्र+√ईर् 2A. 10A. 5 पटुतरपतनप्रेर्यमाणैः=पटुतरेण पतनेन प्रेर्यमाणैः. 6 समीरः wind. 7 अचिस् n. ray, flame. 8 प्लोषः scorching, burning. 9 मूर्च्छा f. swoon. 10 विधुर a. afflicted, distressed. 11 अर्कः sun. 12 नेत्रार्चिःप्लोषमूर्च्छाविधुरविनिपतत्सानलद्वादशार्कः=नेत्रयोः अर्चिभिः यः प्लोषः तस्य मूर्च्छया विधुराः विनिपतन्तः सानलाः द्वादश अर्काः येन सः 13 सञ्चूर्ण्य having reduced to powder or crushed; gerund सम्+√चूर्ण् U 10. 14 शक्रः Indra. 15 अशनिः m. f. thunderbolt. 16 धनदः Kubera. 17 गदा f. mace, club. 18 प्रेतलोकेशः God of death, Yama. 19 आजिः m. f. (loc. s. आजौ) battle. 20 मय suffix. (acc. s. f. —मयीम्) consisting of. 21 अभ्युत्सृजामि I discharge, pour down; अभ्युद्+√सृज् 6P. 22 चिता f. funeral pyre.

पटुतरपतनप्रेर्यमाणैः समीरैः पक्षोत्क्षिप्ताम्बुनाथः नेत्रार्चिःप्लोषमूर्च्छाविधुरविनिपतत्सानलद्वादशार्कः चञ्च्वा शक्राशनिधनदगदाप्रेतलोकेशदण्डान् सञ्चूर्ण्य आजौ देवान् निर्जित्य क्षणं अमृतमयीं वृष्टिं अभ्युत्सृजामि ॥ सङ्घरा.

Throwing up the sea with my wings through the winds enhanced by my fearful flight, causing the inflamed twelve suns burnt up by the flames of my eyes to fall down afflicted in a swoon, crushing with my beak Indra's thunderbolt, Kubera's mace and Yama's staff, and defeating the gods in battle, I shall in a moment pour down a shower consisting of nectar. So here I go. (Thus proudly walks out.)

Jimūtaketu—My son Shangkhachūḍa, why do we remain idle even now? Collect fire wood and prepare my son's funeral pyre, so that we might depart with him together.

माता— पुत्र शङ्खचूड, लघु सज्जय । दुःखमस्माभिर्विना भ्राता ते तिष्ठति ।
 शङ्खचूड :— (सालम्) यदाज्ञापयन्ति गुरवः । नन्वग्रत एवाहं युष्माकम् ।

(उत्थाय चितारचनां कृत्वा) तात अम्ब, सजीकृतेयं चिता ।

जीमूतकेतु :— कष्टं भोः कष्टम् ।

उष्णीषः स्फुट एष मूर्धनि विभात्यूर्णैयमन्तर्भवो—

श्चक्षुस्तामरसानुकारि हरिणा वक्षःस्थलं स्पर्धते ।

चक्राङ्गौ चरणौ तथापि हि कथं हा वत्स मदुष्कृतै—

स्त्वं विद्याधरचक्रवर्तिपदवीमप्राप्य विश्राम्यसि ॥ ३३ ॥

देवि, किमपरं स्यते । तदुतिष्ठ चितामारोहामः । (सर्वे उत्तिष्ठन्ति ।)

मलयवती— (बद्धाञ्जलिरुद्धं पश्यन्ती) भगवति गौरि, त्वयाज्ञप्तं यथा विद्याधर-
 चक्रवर्ती भर्ता ते भविष्यतीति ।

एषः स्फुटः उष्णीषः मूर्धनि विभाति इयं ऊर्णां भ्रुवोः अन्तः चक्षुः तामरसानुकारि वक्षःस्थलं हरिणा
 स्पर्धते चक्राङ्गौ चरणौ तथापि कथं हि मदुष्कृतैः त्वं विद्याधरचक्रवर्तिपदवीं अप्राप्य विश्राम्यसि हा वत्स ॥
 शार्दूलविक्रीडितम् ।

Mother— O son Shangkhachūḍa, arrange it soon, as your brother (i.e. Jimū-
 tavāhana) is unhpapy without us.

Shangkhachūḍa— (tearfully) As my elders command. Certainly I will be the
 foremost among you. (Rising and arranging the pyre) Father,
 mother ! this funeral pyre is ready.

Jimūtaketu— Alas ! alas !

This bright mark of a crown shines on his head, this circle of hair
 appears betwixt his eye-brows, his eyes resemble a red lotus, his chest
 can defy a lion and his feet bear Chakra signs ; yet oh my son, why
 do you rest without attaining to the rank of the Vidyādhara Emperor
 because of my sins ? (c. f. Verse 18, ACT ONE.)

O queen, why do you weep again ? Rise, let us ascend the funeral
 pyre. (All stand up.)

Malayavati— (with folded hands looking at the heaven) O goddess Gauri, you
 told me that husband would become the Emperor of Vidyādhara.

तत् कथं मम मन्दभाग्यायाः कृते त्वमप्यलीकवादिनी संवृत्ता ।

(ततः प्रविशति ससम्भ्रमा गौरी ।)

गौरी— महाराज जीमूतकेतो, न खलु खलु साहसमनुष्ठातव्यम् ।

जीमूतकेतुः— अये कथममोघदर्शना गौरी ।

गौरी— (मलयवतीमुद्दिश्य) वत्से, कथमहमलीकवादिनी भवेयम् ।

(नायकमुपसृत्य कमण्डलुजलेनाभ्युक्षन्ती)

निजेन जीवितेनापि जगतामुपकारिणः ।

परितुष्टास्मि ते वत्स जीव जीमूतवाहन ॥ ३४ ॥

(नायकः उत्तिष्ठति ।)

जीमूतकेतुः— (सहर्षम्) देवि, दिष्ट्या वर्धसे । प्रत्युज्जीवितो वत्सः ।

1 अलीकवादिन् a. (nom. s. f.—वादिनी) telling a lie. 2 साहसम् rashness. 3 अमोघ a. infallible, unfailing. 4 अमोघदर्शना=अमोघं दर्शनं यस्याः सा. 5 भवेयम् I could or should be ; विधिलिङ् √ भू 1P. 6 कमण्डलु m. n. ascetic's water-pot. 7 अभ्युक्षत् (nom. s. f. अभ्युक्षन्ती) sprinkling ; pres. part. अभि + √ उक्ष् 6U. 8 परितुष्ट (nom. s. f. परितुष्टा) pleased, satisfied ; PP. परि + √ तुष् 4P.

निजेन जीवितेन अपि जगतां उपकारिणः ते परितुष्टा अस्मि जीव वत्स जीमूतवाहन ! ॥ अनुष्टुप्

Then why have you even become a false-speaker for me, an unfortunate girl ?

(Then appears Gaurī in a hurry.)

Gaurī — O King Jimūtaketu, not indeed, not indeed rashness must be done.

Jimūtaketu—Oh how it is Gaūrī whose sight is infallible !

Gaurī — (to Malayavati) Child, how could I tell a falsehood ? (Approaching the hero and sprinkling him with the water from the pot)

Satisfied I am with thee who helpest the worlds even with thy own life. O son Jimūtavāhana, revive thou !

(The hero comes to life.)

Jimūtaketu—(with joy) O queen, congratulations ! Our son is revived.

माता— भगवत्याः प्रसादेन ।

(उभौ गौर्याः पादयोः पतित्वा नायकमालिङ्गतः ।)

मलयवती— (सहस्रम्) दिष्टया प्रत्युज्जीवित आर्यपुत्रः । (गौर्याः पादयोः पतति)

नायकः— (गौरीं वृष्ट्वा बद्धाञ्जलिः) भगवति ।

अभिलषिताधिकवरदे प्रणिपतितजनार्तिहारिणि शरण्ये ।

चरणौ नमाम्यहं ते विद्याधरदेवते गौरि ॥ ३५ ॥

(इति गौर्याः पादयोः पतति ।) (सर्वं उर्ध्वं पश्यन्ति ।)

जीमूतकेतुः— अये, कथमनभ्रा वृष्टिः । भगवति, किमेतत् ।

गौरी— राजन् जीमूतकेतो, जीमूतवाहनं प्रत्युज्जीवयितुमेतां—

आस्थिशेषानुरगपतीन् समुपजातपश्चात्तापेन पक्षिपतिना

1 वरः boon, gift. 2 द a. (समासान्ते) giving. 3 अभिलषिताधिकवरदे=अभिलषितात् अधिकं वरं ददाति सा तत्सम्बोधनम्. 4 प्रणिपतित saluted; PP. प्रणि + √ पत् 1P. 5 अतिः f. distress. 6 हारिन् a. (voc. s. f. हारिणि) taking away. 7 प्रणिपतितजनार्तिहारिणि=प्रणिपतितानां जनानां अतिम् हरति सा तत्सम्बोधनम्. 8 शरण्य a. (voc. s. f. शरण्ये) protecting. 9 अनभ्र a. (f. अनभ्रा) unexpected, cloudless. 10 पश्चात्तापः repentance. 11 समुपजात-पश्चात्तापेन=समुपजातः पश्चात्तापः यस्य तेन.

अभिलषिताधिकवरदे प्रणिपतितजनार्तिहारिणि शरण्ये विद्याधरदेवते गौरि, ते चरणौ अहं नमामि ॥
आर्या.

Mother — By favour of the goddess. (Both falling prostrate at the feet of Gauri embrace the hero.)

Malayavati— (with joy) Fortunately my husband is resurrected. (She falls before Gauri's feet.)

Hero — (looking at Gauri with his hands folded) O goddess! I salute your feet, O protectress Gauri, O guardian goddess of Vidyādhara who bestow more boon than desired, removing the distress of those who salute you!

(Thus falls prostrate at Gauri's feet.) (All look at the sky.)

Jimūtaketu— Oh a quite unexpected shower from the cloudless sky! O goddess, what is this?

Gauri — O King Jimūtaketu, in order to resurrect Jimūtavāhana and these lordly serpents left as skeletons, the King of birds who has felt remorseful

देवलोकादियममृतवृष्टिः पातिता । (अङ्गुल्या निर्दिश्य) किं न पश्यति
भवान् ।

सम्प्राप्ताखण्डदेहाः स्फुटफणमणिभिर्भासुरैरुत्तमाङ्गै—

र्जिह्वाकोटिद्वयेन क्षितिममृतरसास्वादलोभास्निहन्तः ।

सम्प्रत्याबद्धवेगा मलयगिरिसरिद्वारिपूरा इवामी

वक्रैः प्रस्थानमार्गेर्विषधरपतयस्तोयराशिं विशन्ति ॥ ३६ ॥

(नायकमुद्दिश्य) वत्स जीमूतवाहन, न त्वं जीवितदानमात्रस्यैव योग्यः,
तदयमपरस्ते प्रसादः ।

1 सम्प्राप्त completely regained; pp. सम्+प्र+√आप्. 5P. 2 अखण्ड a. entire, whole. 3 सम्प्राप्ताखण्डदेहाः=सम्प्राप्ताः अखण्डाः देहाः ये ते. 4 स्फुटफणमणिभिः=स्फुटाः-फणानां मणयः येषु तैः 5 भासुर splendid, bright. 6 उत्तमाङ्गम् upper part of the body, head. 7 क्षितिः f. earth, ground. 8 अमृतरसास्वादलोभात्=अमृतरसस्य आस्वादे लोभात्. 9 लिहत् (nom. p. m. लिहन्तः) licking; pres. part. √ लिह् 2U. 10 आबद्ध=कृत. 11 आबद्धवेगाः=आबद्धः वेगः यैः ते. 12 सरित् f. river. 13 वारिपूरः flood-stream. 14 मलयगिरिसरिद्वारिपूराः=मलयगिरेः सरितां वारिपूराः 15 तोयराशिः m. sea, ocean.

सम्प्राप्ताखण्डदेहाः स्फुटफणमणिभिः भासुरैः उत्तमाङ्गैः अमृतरसास्वादलोभात् जिह्वाकोटिद्वयेन क्षितिं लिहन्तः सम्प्रति आबद्धवेगाः मलयगिरिसरिद्वारिपूराः इव अमी विषधरपतयः वक्रैः प्रस्थानमार्गेः तोयराशिं विशन्ति ॥ सखरा.

has caused this shower of nectar to fall down from the world of gods.

Do you not see ? (Pointing her finger)

Those lordly serpents, having recovered their full bodies with their heads glittering with the bright crest-gems and licking the earth with the double tongue-tips out of their avarice for the flavour of the nectar-juice, are now entering the ocean in serpentine movements like the flood-streams of the fast-flowing rivers from the Malaya mountain.

(To the hero) My child Jīmūtavāhana, you deserve more than a gift of life. Therefore, here is another favour to you.

हंसांसाहतहेमपङ्कजरजःसम्पर्कपङ्कोज्झितै—

रूपन्नैर्मम मानसादुपनतैस्तोयैर्महापावनैः ।

स्वेच्छानिर्मितरत्नकुम्भनिहितैरेषाऽभिषिच्य स्वयं

त्वां विद्याधरचक्रवर्तिनमहं प्रीत्या करोमि क्षणात् ॥ ३७ ॥

अपि च ।

अग्रेसरीभवतु काञ्चनचक्रमेतदेष द्विपश्च धवलो दशनैश्चतुर्भिः ।

श्यामो हरिर्मलयवत्यपि चेत्यमूनि रत्नानि ते समवलोक्य चक्रवर्तिन् ॥ ३८ ॥

1 हंसः swan. 2 अंसः shoulder. 3 हेमपङ्कजम् golden lotus. 4 रजस् n. pollen.
5 सम्पर्कः union, touch. 6 हंसांसाहतहेमपङ्कजरजःसम्पर्कपङ्कोज्झितैः = हंसानां अंसैः आहतानां
हेमपङ्कजानां यत् रजस् तस्य सम्पर्कपङ्केन उज्झितैः 7 उत्पन्न (ins. p. n. उत्पन्नैः) produced;
PP. उद् + √पद् 4A. 8 मानसम् (abl. s. मानसात्) mind. 9 पावन a. pure, holy.
10 निमित्त created; PP. निस् + √मा 3A. 11 कुम्भः pitcher. 12 निहित (ins. p. n. निहितैः)
placed; PP. नि + √ष्ठा 3U. 13 स्वेच्छानिर्मितरत्नकुम्भनिहितैः = स्वेच्छया निर्मितेषु रत्नकुम्भेषु निहितैः
14 अभिषिच्य having consecrated; gerund अभि + √सिच् 6U. 15 अग्रेसरीभवतु let it be
the foremost. 16 श्यामः हरिः black horse. 17 काञ्चनचक्रम् golden chakra.

हंसांसाहतहेमपङ्कजरजःसम्पर्कपङ्कोज्झितैः मम मानसात् उत्पन्नैः उपनतैः स्वेच्छानिर्मितरत्नकुम्भनिहितैः
महापावनैः तोयैः स्वयं अभिषिच्य एषा अहं क्षणात् प्रीत्या त्वां विद्याधरचक्रवर्तिनं करोमि ॥ शार्दूलविक्रीडितम् ॥

एतत् काञ्चनचक्रं अग्रेसरीभवतु चतुर्भिः दशनैः धवलः एषः द्विपः श्यामः हरिः मलयवती अपि च इति
अमूनि ते रत्नानि समवलोक्य चक्रवर्तिन् ॥ वसन्ततिलकाः

Personally consecrating thee with the most holy waters, freed from
mud by the touch of the pollen of golden lotuses agitated by the
shoulders of swans, begotten from my mind, brought and placed in
the bejewelled pitchers created by will, I in a moment make thee
Emperor of the Vidyādhara with pleasure.

And moreover,

This golden Chakra, let this be the foremost, this white elephant
with four tusks, this black horse and this Malayavati; behold these
are thy jewels, O! Emperor!

अपि च । आलोक्ष्यन्ताममी मत्प्रचोदिताश्चटुलचूडामणिमरीचिर-
चितेन्द्रचापपङ्क्तयो भक्त्यावनतपूर्वकायाः प्रणमन्ति मतङ्ग-
देवादयो विद्याधरपतयः । तदुच्यतां किं ते भूयः प्रियमुपकरोमि ।

नायकः— (जानुभ्यां स्थित्वा) अतः परमपि प्रियमस्ति ।

त्रातोऽयं शङ्खचूडः पतगपतिमुखाद्बैनतेयो विनीत—
स्तेन प्राग्भक्षिता ये विषधरपतयो जीवितास्तेऽपि सर्वे ।

मत्प्राणाप्त्या विमुक्ता न गुरुभिरसवश्चक्रवर्तित्वमाप्तं
साक्षात् त्वं देवि दृष्ट्वा प्रियमपरमतः किं पुनः प्रार्थ्यते यत् ॥३६॥

1 प्रचोदित sent, impelled; PP. प्र+√चुद् 10U. 2 चटुल tremulous, fine.
3. मत्प्रचोदिताः=मया प्रचोदिताः (आनीताः) 4 इन्द्रचापम् rainbow. 5 चटुलचूडामणिमरीचिर-
चितेन्द्रचापपङ्क्तयः=चटुलानां चूडामणीनां मरीचिभिः रचिताः इन्द्रचापानां पङ्क्तयः यैः ते. 6 अवनत bent.
7 पूर्वकाय upper part of the body. 8 अवनतपूर्वकायाः=अवनताः पूर्वकायाः येषां ते. 9 विनीत
disciplined, tamed; PP. वि+√नी 1U. 10 मत्प्राणाप्त्या=मम प्राणानां आप्त्या. 11 साक्षात्
ind. in person.

अयं शङ्खचूडः पतगपतिमुखात् त्रातः बैनतेयः, विनीतः तेन प्राग्भक्षिताः ये विषधरपतयः ते सर्वे अपि
जीविताः मत्प्राणाप्त्या असवः गुरुभिः न विमुक्ताः चक्रवर्तित्वं आप्तं देवि ! त्वं साक्षात् दृष्ट्वा अतः अपरं
प्रियं यत् किं पुनः प्रार्थ्यते ॥ स्रग्धरा.

And yet see ! This King Matanga and other Vidyādhara chieftains
are bowing to you with the upper parts of their bodies bent down
with loyalty, forming rows of rainbows by means of the rays of
their tremulous crest-gems. They are brought by me. So tell me
what other favour I shall bestow upon you again !

Hero—(kneeling down) Is there any other favour beyond this ? From
Garuḍa's mouth this Shangkhachūḍa has been saved, Garuḍa has
been corrected, all the serpent-lords that were devoured by him
before have also been revived, by my recovery of life my parents
have not abandoned their lives, I have obtained the imperium, and
O Goddess ! you are seen in person :— what more favour is to be
desired beyond this ?

तथापीदमस्तु ।

(भरतवाक्यम्)

वृष्टिं हृष्टशिखण्डिताण्डवभृतो मुञ्चन्तु काले घनाः

कुर्वन्तः प्रतिरूढसन्ततहरिच्छस्योत्तरीयां क्षितिम् ।

चिन्वानाः सुकृतानि वीतविपदो निर्मत्सरैर्मानसै—

मोदन्तां घनबद्धबान्धवसुहृद्गोष्ठीप्रमोदाः प्रजाः ॥ ४० ॥

अपि च ।

शिवमस्तु सर्वजगतां परहितनिरता भवन्तु भूतगणाः ।

दोषाः प्रयान्तु नाशं सर्वत्र सुखी भवतु लोकः ॥ ४१ ॥

(इति निष्क्रान्ताः सर्वे)

❀ इति पञ्चमोऽङ्कः ❀

1 भरतवाक्यम् last verse in a drama, epilogue. 2 हृष्ट delighted; pp.√हृष् 4P. 3 शिखण्डिन् m. (in cpds. शिखण्डि) 4 ताण्डवः dance. 5 भृत borne; pp.√भृ 3U. 6 हृष्टशिखण्डिताण्डवभृतः=हृष्टानां शिखण्डिनां ताण्डवभृतः 7 घनः m. cloud. 8 प्रतिरूढ grown up; pp.प्रति+√रूढ 1p. 9 सन्तत a. spread, extended. 10 हरित् green. 11 शस्यम् corn. 12 उत्तरीयम् covering, veil. 13 क्षितिः f. earth. 14 प्रतिरूढसन्ततहरिच्छस्योत्तरीयाम् =प्रतिरूढानि सन्ततानि हरिन्ति शस्यानि एव उत्तरीयाणि यस्याः सा. 15 वीतविपदः=वीताः विपदः यासां ताः 16 निर्मत्सर free from jealousy. 17 मोदन्ताम् let them rejoice;√मुद् 1A. 18 गोष्ठी f. association. 19 प्रमोदः joy, pleasure. 19 प्रजा f. subject. 20 घनबद्धबान्धवसुहृद्गोष्ठी-प्रमोदाः=घनं बद्धः बान्धवानां सुहृदां गोष्ठीषु प्रमोदः याभिः ताः 21 निरत engrossed, attached to.

हृष्टशिखण्डिताण्डवभृतः घनाः प्रतिरूढसन्ततहरिच्छस्योत्तरीयां क्षितिं कुर्वन्तः वृष्टिं काले मुञ्चन्तु सुकृतानि चिन्वानाः वीतविपदः घनबद्धबान्धवसुहृद्गोष्ठीप्रमोदाः प्रजाः निर्मत्सरैः मानसैः मोदन्ताम् ॥ शार्दूल-विक्रीडितम् ॥

सर्वजगतां शिवं अस्तु भूतगणाः परहितनिरताः भवन्तु दोषाः नाशं प्रयान्तु सर्वत्र लोकः सुखी भवतु ॥ आर्या.

Yet let this be; —

((Epilogue))

Supported by the dances of delighted peacocks, let the clouds release rains in time, making the earth veiled by green corns grown and well-spread, let the subjects free from calamities, rejoice in the close-knit association with their relations and friends with minds without jealousy, accumulating meritorious deeds !

And furthermore,

May there be bliss for the entire universe, all the living beings be engrossed in the welfare of others, sins be undone, and the world be completely happy !

(Exeunt Omnes)

Here Ends Act V

हर्षविरचिता

रत्नावली

RATNĀVALĪ OF HARṢA

DRAMATIS PERSONÆ

Udayana	=	The King of Kaushāmbī.
Vidūṣaka	=	The jester named Vasantaka.
Yaugandharāyaṇa	=	The Prime Minister.
Bābhavya	=	The Chamberlain.
Aindrajalika	=	A magician.
Vijayavarmā	=	The Nephew of the Commander-in-Chief.
Vasubhūti	=	The Minister of Vikramabāhu, the Sinhala King.
Ratnāvalī	=	alias Sāgarikā, Vikramabāhu's daughter.
Vāsavadattā	=	The Queen.
Susangatā	=	A maid, friend of Ratnāvalī.
Vasundharā	=	Female door-keeper.
Nipuṇikā Kānchanamālā Madanikā Chūtalatikā	}	= The Queen's maid-servants.

❀ प्रथमोऽङ्कः ❀

पादाग्रस्थितया मुहुः स्तनभरेणानीतया नम्रतां
शंभोः सस्पृहलोचनत्रयपथं यान्त्या तदाराधने ।
ह्रीमत्या शिरसीहितः सपुलकस्वेदोद्गमोत्कम्पया
विश्लिष्यन्कुसुमाञ्जलिगिरिजया क्षिप्तोऽन्तरे पातु वः ॥१॥

1 पादाग्रम् tip of foot. 2 पादाग्रस्थितया=पादाग्रेण स्थितया by her standing on tip-toe. 3 मुहुस् ind. repeatedly. 4 स्तनः breast. 5 भरः burden, weight. 6 आनीत brought, PP. आ+√नी 1 U. 7 नम्रता f. bending. 8 शंभुः m. (gen. s. शंभोः) Shiva. 9 सस्पृहः envious. 10 लोचनम् eye. 11 त्रयम् triad. 12 पथिन् m. path; it is changed into पथः at the end of a compound. 13 सस्पृहलोचनत्रयपथम्=सस्पृहलोचनत्रयस्य पन्थानम्. 14 यान्त्, यान्ती f. (ins. s. यान्त्या) going, falling into; Pres. Part.√या 2P. 15 आराधनम् adoration, worshipping. 16 तदाराधने=तस्य शंभोः आराधने. 17 ह्रीमत् (ins.f.s.ह्रीमत्या) bashful. 18 शिरस् n. (loc. s. शिरसि) head. 19 ईहित aimed, wished; PP.√ईह 1A. 20 पुलकः thrill, horripilation. 21 स्वेदः perspiration. 22 उद्गम rise, fit. 23 उत्कम्पः trembling. 24 सपुलकस्वेदोद्गमोत्कम्पया=पुलकाः स्वेदोद्गमः उत्कम्पः च तैः सहितया. 25 विश्लिष्यत् (nom.s.m. विश्लिष्यन्) Pres. Part. वि+√श्लिष् 4 P. to disjoin, scatter. 26 कुसुमम् flower. 27 अञ्जलिः m. handful. 28 गिरिजा f. (ins. s. गिरिजया) पार्वती daughter of Himalaya & Shiva's wife. 29 क्षिप्त thrown; PP.√क्षिप् 6 U. 30 अन्तरे in the midway. 31 पातु let it protect; लोट्√पा 2P. 32 वः=युष्मान् सर्वान्

तदाराधने पादाग्रस्थितया मुहुः स्तनभरेण नम्रतां आनीतया शंभोः सस्पृहलोचनत्रयपथं यान्त्या ह्रीमत्या सपुलकस्वेदोद्गमोत्कम्पया गिरिजया ((शंभोः)) शिरसि ईहितः क्षिप्तः अन्तरे विश्लिष्यन् कुसुमाञ्जलिः वः पातु ॥ शार्दूलविक्रीडितम्

May the handful of flowers, which was in her worshipping of Shiva aimed at his head by Pārvatī standing on tip-toe but repeatedly brought to a bended height by the weight of her bosoms, and then falling into the range of his envious triple eyes and so overcome with shame, thrill, perspiration and tremor, but which was scattered in the midway, protect you all !

अप चि ।

औत्सुक्येन कृतत्वं सहभुवा व्यावर्तमाना ह्रिया
तैस्तैर्बन्धुवधूजनस्य वचनैर्नीताभिमुख्यं पुनः ।
दृष्ट्वामे वरमात्तसाध्वसरसा गौरी नवे संगमे
संरोहत्पुलका हरेण हसता श्लिष्टा शिवायास्तु वः ॥२॥

1 औत्सुक्यम् anxiety, eagerness. 2 कृत done, made; PP.√कृ 8 U. 3 त्वरा f. haste. 4 कृतत्वं=कृता त्वरा यया सा. 5 सहभू a. (ins. s. सहभुवा) innate, natural. 6 व्यावर्तमान turning away. 7 ह्री f. (ins. s. ह्रिया) shame. 8 बन्धुवधूजनः m. (used in plural sense) kinswomen. 9 वचनम् word. 10 आभिमुख्यम् towards, forward. 11 पुनर् again. 12 दृष्ट्वा gerund of√दृश् 1 P. to see. 13 अग्रे in front. 14 वरः bridegroom. 15 आत्त a. taken, assumed. 16 साध्वसः terror 17 रसः sentiment. 18 आत्तसाध्वसरसा=आत्तः साध्वसस्य रसः यया सा. 19 गौरी=पार्वती. 20 नव fresh. 21 संगमः union. 22 संरोहत् growing; pres. part. सम् + √रह 1P. 23 पुलकः horripilation. 24 हरः=शिवः 25 संरोहत्पुलका=संरोहन्तः पुलकाः यस्याः सा. 26 हसत् laughing; pres. part. √हस् 1P. 27 श्लिष्ट embraced; PP.√श्लिष् 4P. 28 शिवम् (dat. s. शिवाय) welfare, prosperity. 29 अस्तु let her be; लोट्√अस् 2P. to be.

नवे संगमे औत्सुक्येन कृतत्वं सहभुवा ह्रिया व्यावर्तमाना बन्धुवधूजनस्य तैः तैः वचनैः पुनः आभिमुख्यं नीता अग्रे वरं दृष्ट्वा आत्तसाध्वसरसा संरोहत्पुलका हसता हरेण श्लिष्टा गौरी वः शिवाय अस्तु ॥ वृत्तं शार्दूलविक्रीडितम् ॥

And,

May Pārvati, who in her fresh union with Shiva eagerly hastened to him but turned back through her innate shyness and was again led forth to him by all persuasions of her kinswomen and on seeing her bridegroom became filled with a sense of fear and horripilation and was embraced by him with a smile, bestow upon you welfare !

अपि च ।

क्रोधेद्वैट्टं दृष्टिपातैर्मुहुरुपशमिता वह्नयोऽमी त्रयोऽपि
त्रासार्ता ऋत्विजोऽधश्चपलगणहृतोष्णीषपट्टाः पतन्ति ।

दक्षः स्तौत्यस्य पत्नी विलपति करुणं विद्रुतं चापि देवैः

शंसन्नित्यात्तहासो मखमथनविधौ पातु देव्यै शिवो वः ॥३॥

1 क्रोधः wrath, anger. 2. इदं kindled, burning; PP.√इन्ध् 7A. 3 दृष्टिः f. glance, eye. 4 पात fall. 5. उपशमित extinguished; caus. PP. उप+√शम् 4P. 6 वह्निः m. fire. 7 अमी nom. P. m. of अद्स् that 8 त्रासः terror 9 आर्तं stricken by, pained. 10 ऋत्विज् (क्) m. priest 11 अधस् ind. down, below. 12 चपल naughty, rash. 13 गणः a demi-god attendant of Shiva. 14 हृत snatched; PP.√ह् 1U. 15 उष्णीष m.n. turban, diadem. 16 पट्ट m.n. cloth. 17 पतन्ति they fall,√पत् 1P. 18 चपलगणहृतोष्णीषपट्टाः=चपलैः गणैः हृताः उष्णीषाणां पट्टाः येषां ते 19 दक्षः name of प्रजापतिः 20 स्तौति he praises,√स्तु 2P. 21 विलपति she laments, वि+√लप् 1P. 22 करुणम् pathetically. 23 विद्रुत run away, PP. वि+√द्रु 1P. 24 देवः god. 25 देवैः विद्रुतम् (passive impersonal) gods fled. 26 शंसत् nom.s.m. pres. part. act. शंसत्,√शंस् 1P. to tell, praise 27 हासः laughter. 28 मख sacrifice 29 मथनम् destruction 30 विधिः m. action. 31 देवी=पार्वती

‘क्रोधेद्वैट्टं दृष्टिपातैः मुहुः त्रयः वह्नयः अपि उपशमिताः, चपलगणहृतोष्णीषपट्टाः त्रासार्ता ऋत्विजः अधः पतन्ति, दक्षः स्तौति, अस्थ पत्नी करुणं विलपति, देवैः अपि च विद्रुतं,’ इति मखमथनविधौ आत्तहासः देव्यै शंसन् शिवः वः पातु ॥ वृत्तं स्रग्धरा ॥

Also,

May Shiva protect you all !—Shiva who relates to his consort, Pārvatī with a smile his story of destroying the sacrifice; how the triple fires were extinguished by his repeated glances burning with wrath, how the frightened priests fell down when their turbans were snatched away by the rash demi-gods, how Dakṣa praised him, his wife pathetically wept and gods fled.

किंच —

जितमुडुपतिना नमः सुरेभ्यो द्विजवृषभा निरुपद्रवा भवन्तु ।

भवतु च पृथिवी समृद्धसस्या प्रतपतु चन्द्रवपुर्नरेन्द्रचन्द्रः ॥४॥

(नान्वन्ते)

सूत्रधारः— अलमतिविस्तरेण । अद्याहं वसन्तोत्सवे सबहुमानमाहूय
नानादिग्देशागतेन राज्ञः श्रीहर्षदेवस्य पादपद्मोपजीविना राज-
समूहेनोक्तः ।

1 जित won a victory; PP.√जि 1P. 2 उडुपतिः m. the moon. 3 नमः saluta-
tion to. 4 सुरः god 5 द्विजः twice-born, Brāhmin. 6 वृषभः bull, best (समासात्ते)
7 निरुपद्रव free from calamity 8 भवतु let it be√भू 1P. 9 पृथिवी f. earth. 10 समृद्ध
prosperous 11 सस्यम् harvest, corn. 12 समृद्धसस्या=समृद्धानि सस्यानि यस्यां तादृशी.
13 प्रतपतु let it shine; प्र+√तप् 1P. 14 चन्द्रः moon. 15 वपुस् n. body, form.
16 नरेन्द्रचन्द्रः king. 17 नान्वी f. invocation, benediction. 18 अन्तः end. 19 अलम्
ind. (+Ins. and gerund) away with, enough of. 20 अतिविस्तरः prolixity.
21 अद्य today, now. 22 अहम् I. 23 वसन्तः spring 24 उत्सवः joy, festival
25 सबहुमानम् respectfully 26 आहूय gerund of आ+√ह्वे 1U. to summon, call.
27 नाना manifold, various 28 दिग्देशः quarter. 29 आगत come pp. आ+√गम् 1P.
30 राज्ञः gen.s. of राजन् king. 31 पादपद्मम् lotus-foot 32 उपजीविन् a. subsisting,
dependent on. 33 समूहः assemblage, multitude 34 उक्त told, spoken pp.√वच् 2P.

उडुपतिना जितं, सुरेभ्यः नमः, द्विजवृषभाः निरुपद्रवाः भवन्तु, पृथिवी च समृद्धसस्या भवतु,
चन्द्रवपुः नरेन्द्रचन्द्रः प्रतपतु ॥ पुष्पिताम्ना वृत्तम् ॥

And moreover,

May the moon be victorious; salutation to the gods; may the illustri-
ous Brāhmins be free from calamity; may the earth swell with
bumper-crops and the king resembling the moon shine !

(After the invocations)

Stage-director—Enough of prolixity ! Today on the occasion of the Spring
Festival I was summoned and told by the assembly of the kings
who came from various quarters and who are dependent upon the
lotus-feet of the King, Shri Harṣadeva ;—

यथा अस्मत्स्वामिना श्रीहर्षदेवेनापूर्ववस्तुरचनालंकृता रत्नावली
 नाम नाटिका कृता । सा चास्माभिः श्रोत्रपरम्परया श्रुता । न
 तु प्रयोगतो दृष्टा । तत्तस्यैव राज्ञः सकलजनहृदयाह्लादिनो
 बहुमानादस्मासु चानुग्रहबुद्ध्या यथावत्प्रयोगेण त्वया नाटयित-
 व्या इति । तद्यावदिदानीं नेपथ्यरचनां कृत्वा यथाभिलषितं
 संपादयामि ।

1 यथा as. 2 अस्मत्स्वामिन् m. our lord, master. 3 अपूर्वं novel, wonderful.
 4 वस्तु n. plot, subject. 5 रचना f. arrangement, composition. 6 अलंकृत decorated,
 furnished, PP. अलम् + √कृ 8U. 7 नाटिका a kind of a drama. 8 अस्माभिः by us.
 9 श्रोत्रम् ear, 10 परम्परा succession 11 श्रोत्रपरम्परया by hearsay. 12 श्रुत heard, PP.
 √श्रु 5 P. 13 तु but 14 प्रयोगतस् ind. from or in performance. 15 दृष्ट seen,
 PP. √दृश् 1P. 16 तत् so. 17 एव just, only. 18 सकल-जनः entire people. 19 हृदयम्
 heart. 20 आह्लादिन् a. delighting. 21 अस्मासु in (for) us. 23 अनुग्रहबुद्धिः f. a
 favouring mind 24 यथावत् ind. duly, properly (it has the force of an adjective,
 too) 25 प्रयोगः performance, representation 26 त्वया by thee 27 नाटयितव्य pot.
 PP. of √नट् 1P. to act. 28 यावत् in the meanwhile. 29 इदानीम् now. 30 नेपथ्यम्
 green-room 31 अभिलषित desired, PP. अभिलष् 1.4 P. 32 संपादयामि I do, caus.
 सम् + √पद् 4A.

“As our lord Shri Harṣa composed a play entitled Ratnāvalī furnis-
 hed with a novel plot and construction and it was heard by us
 through hearsay, but was not witnessed by us in actual performance.
 Therefore, out of your respect for the sovereign who delights the
 hearts of his entire subjects and out of your favour for us thou
 shouldst stage it with due performance.”

So now having made the arrangements of the green-room I shall act as desired.

अये, आवर्जितानि च मया सकलसामाजिकानां मनांसीति मे
निश्चयः । यतः

श्रीहर्षो निपुणः कविः परिषदप्येषा गुणग्राहिणी
लोके हारि च वत्सराजचरितं नाट्ये च दक्षा वयम् ।

वस्त्वैकैकमपीह वाञ्छितफलप्राप्तेः पदं किं पुन—

मद्भाग्योपचयादयं समुदितः सर्वो गुणानां गणः ॥ ५ ॥

1 आवर्जित won over, pleased, PP. आ+√वृज् 10 U. 2 मया by me. 3 सामाजिकः
spectator. 4 मनस् n. mind. 5. निश्चयः belief. 6 यतस् whence, for. 7 निपुण skilled,
shrewd. 8 कविः m. poet. 9 परिषद् f. assembly, audience. 10 एषा f. this. 11 गुणः
merit. 12 ग्राहिन् a. captivating, appreciating. 13 लोकः world, populace.
14 हारिन् charming. 15 चरितम् exploit, deed. 16 नाट्यम् acting. 17 दक्ष capable,
skilled. 18 वयम् we. 19 वस्तु-एकैकम् every part, role, plot. 20 वाञ्छित desired;
PP√वाञ्छ 1P. 21 प्राप्तिः f. attainment. 22 पद m. n. state, position. 23 किं पुनर्
what more, needless to say. 24 मद्=मम my. 25 भाग्यम् luck. 26 उपचयः accum-
ulation, growth. 25 समुदित assembled, risen, PP. सम्+उद्+√इ 2 P. 26 गणः
multitude. 27 इह here

श्रीहर्षः निपुणः कविः, एषा परिषद् गुणग्राहिणी, वत्सराजचरितं च लोके हारि, वयं च नाट्ये दक्षाः
वस्तु एकैकं इह वाञ्छितफलप्राप्तेः पदं, किं पुनः गुणानां अयं सर्वः गणः मद्भाग्योपचयात् समुदितः ॥
शाङ्खलविक्रीडितम्

Ah ! It is my belief that the minds of all the spectators are won by me, for;—
Shri Harṣa is a shrewd poet; this audience, too, can grasp merits.
In the world the exploit of the king of Vatsa is captivating and we,
too, are skilled in performance. Every plot of it here will attain
the desired result, and what more, at the growth of my luck all
these merits are assembled together.

तथावद्गृहं गत्वा गृहिणीमाहूय संगीतकमनुतिष्ठामि ।

(परिक्रम्य नेपथ्याभिमुखमवलोक्य) इदमस्मदीयं गृहम् । यावत्प्रविशामि ।

(प्रविश्य) आर्ये, इतस्तावत् ।

(प्रविश्य)

नटी — आर्यपुत्र ! इयमस्मि । आज्ञापयत्वार्यः को नियोगोऽनुष्ठीय-
तामिति ।

सूत्रधारः — आर्ये ! रत्नावलीदर्शनसमुत्सुकोऽयं राजलोकः । तद्गृह्यतां
नेपथ्यम् ।

1 गृहम् house. 2 गत्वा gerund of√गम् 1 P. to go. 3 गृहिणी f. housewife.
4 संगीतकम् music. 5 अनुतिष्ठामि I perform, अनु+√स्था 1 P. 6 परिक्रम्य gerund of
परि+√क्रम् 1U. 4P. to walk about. 7 नेपथ्यम् green-room, curtain, dress. 8 अवलोक्य
gerund of अव+√लोक् 1A. 10U. to look at. 9 इदम् nom. s. n. this. 10 अस्मदीय our,
ours. 11 प्रविशामि I enter, प्र+√विश् 6P. 12 आर्ये a. noble, worthy. 13 इतस्
hither. 14 तावत् just, now. 15 नटी actress. 16 इयम् अस्मि here I am. 17 आज्ञापयतु
let him command; लोट् आ+√ज्ञा 9U. caus. 18 कः नियोगः what function, duty.
19 अनुष्ठीयताम् it must be performed, कर्मणि लोट्, अनु+√स्था 1P. 20 दर्शनम् seeing
21 समुत्सुक eager, anxious. 22 लोकः class, assembly. 23 गृह्यताम् it must be taken
(worn) कर्मणि लोट्√ग्रह 9U.

In the meantime I go home, call my wife and perform music and
acting. (walking about and looking at the dressing room) Here is
our house. Let me enter. (Entering) Wife, just now come hither.

Actress— (Entering) My husband, here I am. Command me as to what I
have to do.

Director— Worthy wife, the assembly of kings is eager to witness 'Ratnāvalī'.
Therefore, dress yourself.

नटी — (सोद्वेगम्) आर्यपुत्र ! निश्चिन्त इदानीमसि त्वम् । तत्किमिति न
नृत्यसि । मम मन्दभाग्यायाः पुनरेकैव दुहिता । सापि त्वया
कस्मिंश्चिद्देशान्तरे दत्ता । कथमेवं दूरदेशस्थितेन जामात्रा
सहास्याः पाणिग्रहणं भविष्यतीत्यनया चिन्तयात्मापि न मे
प्रतिभाति । किं पुनर्नर्तितव्यम् ।

सूत्रधारः— आर्ये, दूरस्थेनेत्यलमुद्वेगेन । पश्य

1 सोद्वेगम् sorrowfully, excitedly. 2 निश्चिन्त free from anxiety. 3 नृत्यसि
thou dancest, √नृत् 4 P. 4 मन्दभाग्य-या f. unlucky. 5 पुनर् but. 6 दुहिता nom. s. of
दुहितृ daughter. 7 देशान्तरे=अन्यस्मिन् देशे in another country. 8 दत्त given away
(in marriage) PP. √दा 3U. 9 कथम् how. 10 एवम् thus, in this way. 11 दूर
far. 12 स्थित standing, living. 13 जामातृ m. son-in-law. 14 सह with, together
15 अस्याः her. 16 पाणिग्रहणम् marriage 17 भविष्यति it will be, √भू 1P. 18 चिन्ता f.
anxiety, worry. 19 आत्मन् m. (nom. आत्मा) self, one's self. 20 मे to me.
21 प्रतिभाति it appears, manifests, प्रति+√भा 2P. 22 नर्तितव्य pot. PP. √नृत् 4 P. to
dance. 23 पश्य 2nd s. लोट् √दृश् 1P. to see.

Actress— (sorrowfully) Husband, now you have no anxiety. So why should
you not dance ? Unfortunate that I am, I have only one daughter.
She, too, is to be given away in some other country. Because of
my worry as to how her wedding with our son-in-law (bride-groom)
will take place I can not even think of my own self, not to say
about dancing.

Director—My worthy wife, do not be dejected though the bride-groom is in a
far-off land, see !

द्वीपादन्यस्मादपि मध्यादपि जलनिधेर्दिशोऽप्यन्तात् ।

आनीय भटिति घटयति विधिरभिमतमभिमुखीभूतः ॥ ६ ॥

(नेपथ्ये) साधु, भरतपुत्र, साधु । एवमेतत् । कः संदेहः ।

(‘द्वीपात्.....’ इत्यादि पठति)

सूत्रधारः— (आकर्ण्य, सहर्षम्) आर्ये ! नन्वर्यं मम यवीयान् भ्राता गृहीत-
यौगंधरायणभूमिकः प्राप्त एव । तदेहि । आवामपि नेपथ्यग्रहणाय
सज्जीभवावः । (इति निष्क्रान्ति)

❀ इति प्रस्तावना ❀

1 द्वीपः island. 2 मध्य middle. 3 जलनिधिः m. ocean. 4 दिश् f. direction, quarter. 5 अन्तः border, end. 6 भटिति ind. quickly, at once. 7 घटयति it joins, brings in contact with, caus. धट् 1 A. or 10u. 8 विधिः m. fate. 9 अभिमतम् desired end. 10 अभिमुखीभूत favourable. 11 साधु will. 12 भरतपुत्रः actor. 13 संदेहः doubt. 14 आदि beginning with, and so forth. 15 पठति he recites, √ पठ् 1P. 16. आकर्ण्य gerund of आ + कर्ण् 10P. 17 सहर्षम् joyfully. 18 ननु indeed, certainly 19 यवीयस् भ्रातृ (nom. s. यवीयान् भ्राता) younger brother. 20 भूमिका f. part, role. 21 गृहीतयौगंधरायणभूमिकः = गृहीता यौगंधरायणस्य भूमिका येन सः 22 प्राप्त reached, turned up, pp. प्र + √ आप् 5 P. 23 एहि 2nd s. लोट् √ इ 2P. to go. 24 आवाम् we two. 25. सज्जीभवावः let us (two) be ready. 26 प्रस्तावना prelude.

अन्यस्मात् द्वीपात् अपि जलनिधेः मध्याद् अपि दिशः अन्तात् अपि अभिमुखीभूतः विधिः अभिमतं आनीय भटिति घटयति ॥ आर्या ॥

Even from a far-off island, even from the heart of an ocean or even from the end of the world a favourable fate brings a desired object and at once places it (on us).

-(Behind the curtain) Well, actor, well spoken !

Exactly so, no doubt.. (Recites ‘Even from.....’ etc.)

Director—(Listening, with joy) Good wife, it is certainly my younger brother who has come, playing the role of Yaugandharāyaṇa. So come, let us be prepared for dressing. (Both exit)

HERE ENDS PRELUDE.

(ततः प्रविशति यथानिर्दिष्टो यौगंधरायणः)

यौगंधरायणः—एवमेतत् । कः संदेहः । (‘द्वीपात्’ इति पुनः पठित्वा) अन्यथा
क सिद्धादेशप्रत्ययप्रार्थितायाः सिंहलेश्वरदुहितुः समुद्रे प्रवहण-
भङ्गनिमग्नायाः फलकासादनम् । क च कौशाम्बीयेन वणिजा
सिंहलेभ्यः प्रत्यागच्छता तदवस्थायाः संभावनम् । रत्नमाला-
चिह्नायाः प्रत्यभिज्ञानादिहानयनं च ।

1 ततस् then. 2 यथानिर्दिष्टं as mentioned above (✓ दिष्ट 6U.) 3 अन्यथा other-
wise. 4 क्व whither, where (when repeated it implies a great incongruity or
difference). 6 सिद्धः sage, seer. 7 आदेशः prediction. 8 प्रत्ययः conviction. 9
प्रार्थित desired, sought, pp. प्र+✓ अर्थ, 10A. 10 सिद्धादेशप्रत्ययप्रार्थितायाः=सिद्धादेशप्रत्ययेन
(राजार्थम्) प्रार्थितायाः 11 सिंहलेश्वरः king of Lanka. 12 समुद्रे sea. 13 प्रवहणभंगः ship-
wreck. 14 निमग्न drowned. 15 फलकम् plank, board. 16 आसादनम् acquisition.
17 कौशाम्बीयेन वणिजा by a merchant of Kāushambi, the capital of वत्सदेशः. 18 प्रत्यागच्छत्
returning; pres. part. act. प्रति + आ + ✓ गम् 1P. 19 अवस्था f. situation, condition.
20 तदवस्थायाः = तदवस्था यस्याः सा. 21 संभावनम् honour by rescue. 22 रत्नमाला f.
jewel-necklace. 23 चिह्नम् mark, indication. 24 प्रत्यभिज्ञानम् recognition. 25
हानयनम् bringing.

(Then enters above-mentioned Yaugandharāyana)

Yaugandharāyana—Exactly so, no doubt. (Repeating “Even from” etc.)
Otherwise where could the daughter of the king of Singhala who
had been sought (by me for our monarch) through a firm belief in
the seer’s prediction grasp a plank when drowned at the sea due to
a shipwreck? Otherwise, how could she under such circumstan-
ces be honoured by a rescue rendered to her by a merchant of
Kāushambi while he was returning from Singhala, and be brought
over here on being recognised (as the princess) because she bore
the indication of her jewel-necklace?

(सहर्षम्) सर्वथा स्पृशन्ति नः स्वामिनमभ्युदयाः । (विचिन्त्य)
मयापि चैनां देवीहस्ते सगौरवं निक्षिपता युक्त्रमेवानुष्ठितम् ।
श्रुतं च मया बाभ्रव्योऽपि कञ्चुकी सिंहलेश्वरामात्येन वसुभूतिना
सह कथं कथमपि समुद्रादुत्तीर्य कोसलोच्छित्तये गतवता
रुमणवता मिलित इति । तदेवं निष्पन्नप्रायमपि प्रभुप्रयोजनं न
मे धृतिमावहतीति कष्टोऽयं खलु भृत्यभावः । कुतः

1 सहर्षम् joyfully 2 सर्वथा completely, by all means. 3 स्पृशन्ति they reach, attend, touch, √स्पृश् 6P. 4 अभ्युदयः well-being, prosperity. 5 विचिन्त्य gerund of वि+√चिन्त् 10U. to reflect, think. 6 एनाम् her. 7 देवीहस्तः hand of the queen 8 सगौरवम् respectfully. 9 निक्षिपत् pres. part. act. of नि+√क्षिप् 6P. to deposit, to throw. 10 युक्त proper, fit. 11 श्रुत heard, pp.√श्रु 5P. to hear. 12. कञ्चुकिन् m. chamberlain. 13 अमात्यः minister 14 कथं कथमपि somehow, with much difficulty. 15 उत्तीर्य gerund of उद्+√तृ 1P. to rise, cross over. 16 कोसलः King of Kosala. 17 उच्छित्तिः f. destruction. 18 गतवत् going. 19 मिलित met, joined, PP.√मिल् 6P. 20 निष्पन्न accomplished, PP. निस्+√पद् 4A. 21 प्राय (समाप्तान्ते) for the most part, generally, almost. 22 प्रभुः king, master. 23 प्रयोजनम् aim, cause. 24 धृतिः contentment, firmness. 25 आवहति it bears, brings, आ+√वह् 1P. 26 कष्ट painful difficult. 27 भृत्य-भावः slavery.

(Joyously) In every way prosperity and happiness visit our monarch.
(Reflecting) And I, too, have done a proper thing by respectfully offering her to the hands of the queen, and it has come to my ears that our chamberlain, Bābhavya, having somehow crossed the sea along with Vasubhūti, the minister to the king of Singhala joined General Rumaṇvān who had gone to defeat the king of Kosala. Thus the aim of my lord, though almost accomplished, does not bring satisfaction to me; painful is, indeed, this servitude of mine, for :—

प्रारम्भेऽस्मिन्स्वामिनो वृद्धिहेतौ दैवेनेत्थं दत्तहस्तावलम्बे ।
सिद्धेभ्रान्तिर्नास्ति सत्यं तथापि स्वेच्छाचारी भीत एवास्मि भर्तुः ॥७॥

(नेपथ्ये कलकलः)

यौगंधरायणः — (आकर्षणं) अये, मधुरमभिहन्यमानमृदुमृदङ्गानुगतसंगीत-
मधुरः पुरः पौराणां समुच्चरति चर्चरीध्वनिः । तथा तर्कयामि
यदेनं मदनमहमहीयांसं पुरजनप्रमोदम् अवलोकयितुं प्रासादा-
भिमुखं प्रस्थितो देव इति । य एषः

1 प्रारम्भः undertaking, commission. 2 वृद्धिः f. prosperity. 3 हेतुः m. cause, reason. 4 दैवम् fate. 5 इत्थम्=एवम् 6 अवलम्बः help, prop. 7 दत्तहस्तावलम्बे=दत्तः हस्तस्य अवलम्बः येन तस्मिन् 8 सिद्धिः f. success. 9 भ्रान्तिः f. mistake. 10 सत्यम् truly 11 तथापि yet, nevertheless. 12 स्वेच्छाचारिन् a. acting of one's own accord. 13 भीत afraid, frightened, pp, √भी 3U. 14 कलकलः noise of a crowd. 15 मधुर sweet. 16 अभिहन्यमान being beaten, कर्मणि अभि+√हन् 2P. 17 मृदु soft. 18 मृदङ्गः kind of drum. 19 अनुगत a. following. 20 पुरस् in front. 21 पौरः citizen 22 समुच्चरति it moves, सम्+उद्+चर् 1P. 23 चर्चरी f. a kind of dancing and singing. 24 ध्वनिः m. sound. 25 तर्कयामि I think, suppose, √तर्क, 10U. 26 यत् that (conjunction) 27 मदनमहम् m. festival of the god of love. 28 महीयांसम् m. acc.s. of महीयस् greater. 29 पुरजनः citizen. 30 प्रमोदः joy. 31 प्रासादः palace. 32 प्रस्थित set out, pp. प्र+√स्था 1P. 33 देवः king.

स्वामिनः वृद्धिहेतौ दैवेन इत्थं दत्तहस्तावलम्बे अस्मिन् प्रारम्भे सत्यं सिद्धेः भ्रान्तिः न अस्ति तथापि स्वेच्छाचारी भर्तुः भीतः एव अस्मि ॥ शालिनी ॥

Truly, there is no mistake about the success of this undertaking as a helping hand is thus given by fate for our lord's prosperity : Yet I, acting on my own whim, am just afraid of him. (Behind the scenes a noise of a crowd)

Yaugandharāyaṇa— (Listening) Oh! The sound of Charchari of the townsfolk in front sweet with songs accompanied by soft drums which are sweetly beaten fills up the air. So I suppose the king has headed for the palace to observe the joy of the folk heightened in the course of the 'Love Festival.'

विश्रान्तविग्रहकथो रतिमाञ्जनस्य
चित्ते वसन्प्रियवसन्तक एव साक्षात् ।
पर्युत्सुको निजमहोत्सवदर्शनाय
वत्सेश्वरः कुसुमचाप इवाभ्युपैति ॥ ८ ॥

(ऊर्ध्वमवलोक्य) अये, कथमधिरूढ एव देवः प्रासादम् । तद्यावद्गृहं
गत्वा कार्यशेषं चिन्तयामि । (इति निष्क्रान्तः)

❀ इति विष्कम्भकः ❀

1 विश्रान्त rested, ended, PP. वि+√भ्रम् 4P. 2 विग्रहः battle, war 3 कथा f. tale, talk. 4 विश्रान्तविग्रहकथः=विश्रान्ता विग्रहस्य कथा यस्य सः 5 रतिमान् (nom.s. of रतिम्) possessed of Rati (love) 6 चित्तम् mind, heart. 7 वसन् nom. s. m. pres. part. act. वसत्, √वस् 1P. to dwell. 8 प्रिय dear. 9 वसन्तकः spring. 10 साक्षात् ind. in person. 11 पर्युत्सुक eager, anxious. 12 निज a. one's own. 13 कुसुमचापः flower-arrowed Cupid. 14 अभ्युपैति approaches, अभि+उप+√इ 2P. 15 ऊर्ध्वम् overhead. 16 अधिरूढ mounted, ascended, PP. अधि+√रूह 1P. 17 शेष remaining. 18 कार्यशेषम् the rest of work, remaining work. 19 विष्कम्भकः interlude.

विश्रान्तविग्रहकथः रतिमान् जनस्य चित्ते साक्षात् एव वसन् प्रियवसन्तकः पर्युत्सुकः वत्सेश्वरः कुसुमचापः इव निजमहोत्सवदर्शनाय अभ्युपैति ॥ वसन्ततिलका ॥

Putting an end to his tale of battle, dwelling in the hearts of men in person and loving spring season the king of Vatsa full of love approaches, eager to appreciate his own great festival like the flower-arrowed one. (Looking overhead) Oh ! how, the king has just ascended the palace ! In the meantime I shall go home and consider my remaining work.

(Exit)

HERE ENDS INTERLUDE

(ततः प्रविशत्यासनस्थो गृहीतवसन्तोत्सववेषो राजा विदूषकश्च).

राजा — (सहर्षमवलोक्य) सखे वसन्तक !

विदूषकः— आज्ञापयतु भवान् ।

राजा — राज्यं निर्जितशत्रु योग्यसचिवे न्यस्तः समस्तो भरः
सम्यक्पालनलालिताः प्रशमिताशेषोपसर्गाः प्रजाः ।

प्रद्योतस्य सुता वसन्तसमयस्त्वं चेति नाम्ना धृतिं

कामः काममुपैत्वयं मम पुनर्मन्ये महानुत्सवः ॥ ६ ॥

1 आसनम् seat, chair. 2 स्थ seated, standing. 3 वेषः dress. 4. गृहीतवसन्तोत्सव-
वेषः=गृहीतः वसन्तोत्सवस्य वेषः येन स. 5 विदूषकः clown, jester. 6 सखे voc.s. of सखि m.
friend. 7 राज्यम् kingdom, reign. 8 निर्जित overcome, defeated, PP. निस्+√जि 1P.
9 शत्रु enemy. 10 निर्जितशत्रु=निर्जिताः शत्रवः यस्मिन् तत्. 11 योग्य capable. 12 सचिवः
minister. 13 न्यस्तः put, placed, PP. नि+√अस् 4P. 14 समस्त all, entire. 15 भरः
burden of government. 16 सम्यक् properly. 17 पालनम् protection. 18 लालित
fondled, PP.√लल् 1P. 19 अशेष entire 22 उपसर्गः trouble. 21 प्रशमिताशेषोपसर्गाः=
प्रशमिताः अशेषाः उपसर्गाः येषां ते. 22 प्रद्योतः the king of Magadha. 23 सुता f. daughter.
24 समयः time, season. 25 नाम्ना ins.s. of नामन् n. name 26 धृतिः satisfaction.
27 कामः Cupid. 28 कामम् ind. really, indeed 29 महत् (महान् nom.s.m.) great.
30 मन्ये I think,√मन् 4A.

राज्यं निर्जितशत्रु, योग्यसचिवे न्यस्तः समस्तः भरः, सम्यक्पालनलालिताः प्रजाः प्रशमिताशेषोपसर्गाः,
प्रद्योतस्य सुता (मम पत्नी), वसन्तसमयः त्वं (मम मित्रे), कामं च (मदनमहोत्सवः) इति कामः धृतिं उपैतु
पुनः मन्ये अयं मम महान् उत्सवः ॥ शार्दूलविक्रीडितम् ॥

(Then enter the King dressed in an outfit of Spring Festival and
seated, and the clown.)

King— (Looking joyously) My friend, Vasantaka !

Clown— May your Majesty command.

King— My kingdom is free from enemies, the entire burden of government
is entrusted to an able minister, and my subjects fondled by proper
protection are free from all troubles.

The daughter of Pradyota is my wife, thou and the spring season
are my friends.

Let the God of Love be satisfied with his name alone ! But this great
festival is mine I think.

विदूषकः— (सहस्रम्) भो वयस्य ! एवं नेदम् । अहं पुनर्जानामि न
भवतो न कामदेवस्य ममैवैकस्य बटुकस्यायं मदनमहोत्सवो येन
प्रियवयस्येनैवं मन्त्र्यते । तत्किं पुनरनेन । प्रेक्षस्व तावदेतस्य
मधुमत्तकामिनीजनस्वयंग्राह्यहीतशृङ्गकजलप्रहारनृत्यन्नागरजन -
जनितकौतूहलस्य समन्ततः सुवृत्तमर्दलोद्दामचर्चरीशब्दमुख-
रथ्यामुखशोभिनः प्रकीर्णपटवासपुञ्जपिञ्जरीकृतदिशामुखस्य श्रियं
मदनमहोत्सवस्य ।

1 जानामि. I know; √ ज्ञा 9 U. 2 बटुकः lad. 3 मन्त्र्यते it is spoken; कर्मणि
लट् √ मन्त्र 10 A. 4 येन therefore, so. 5 प्रेक्षस्व behold thou; लोट् √ ईक्ष् 1A.
6 मधुमत्त wine-drunken. 7 कामिनीजनः lovely women. 8 स्वयंग्राह a. self-choosing,
voluntary. 9 शृङ्गक m. n. syringe. 10 जलम् water. 11 प्रहारः shooting. 12
जनित caused, generated; caus. pp. √ जन् 4A. 13 कौतूहलम् interest. 14 समन्तत्
ind. on all sides. 15 सुवृत्त circular. 16 उद्दाम excessive. 17 मुखर a. resounding.
18 रथ्या f. highway. 19 शोभिन् charming. 20 प्रकीर्ण scattered; pp. प्र + √ कृ 6P.
21 पटवासः distinguished perfume. 22 पुञ्जः heap. 23 पिञ्जरीकृत rendered yellow.
24 दिशामुखम् quarter, direction. 25 श्रियम् acc. s. of श्रीः f. charm, beauty. 26
मधुमत्त—कौतूहलस्य, सुवृत्त—शोभिनः and प्रकीर्ण—मुखस्य qualify मदनमहोत्सवस्य.

Clown — (joyfully) O my Pal, nay, nay. I know, however, this great Festival
of Love is neither for you nor for Cupid, but for this lad, wherefore
you, my dear friend say so. What more ? Do now behold the charm
of the grand Festival of Love in which interest is encouraged by
the townsmen dancing at the sprays of water being shot from the
syringes voluntarily held by the beautiful women who are intoxi-
cated with wine, and which is attractive because the openings of
the highways are resounding with the sound of charchari accom-
panied by excessive beating of round drums ; all quarters are turned
yellowish with the scattered heaps of nose-bleeding perfume-powder
on all sides !

राज — (सर्व समन्ताद्बलोक्य) अहो परां कोटिमधिरोहति प्रमोदः पौराणम् ।
तथा हि ।

कीर्णैः पिष्टातकौघैः कृतदिवसमुखैः कुङ्कुमक्षोदगौरै-
हेमालंकारभाभिर्भरनमितशिरःशेखरैः कैङ्करातैः ।
एषा वेषाभिलक्ष्यस्वविभवविजिताशेषवित्तेशकोशा
कौशाम्बी शातकुम्भद्रवखचितजनेवैकपीता विभाति ॥ १० ॥

1 समन्तात् everywhere. 2 पर a. highest. 3 कोटिः f. climax, excellence. 4 अधिरोहति it mounts; अधि + √ रह IP. 5 प्रमोदः gaiety, joy. 6 तथा हि for. 7 पिष्टातकः scented powder. 8 औघः mass, flood. 9. दिवसमुखम् daybreak. 10 कृतदिवसमुखैः = कृतं दिवसस्य मुखं यैः तैः 11 कुङ्कुमम् saffron. 12 क्षोदः dust. 13 गौर golden. 14 हेमालंकारः golden ornament. 15 भा f. lustre. 16 नमित bent; caus. pp. √नम् IU. 17 शिरःशेखरः crest. 18 कैङ्करातः amorous person. 19 अभिलक्ष्य noticeable. 20 स्वविभवः its own wealth. 21 अशेष entire. 22 वित्तेशः Kubera and god of wealth. 23 कोशः treasure. 24 वेषाभिलक्ष्यस्वविभवविजिताशेषवित्तेशकोशा = वेषेण अभिलक्ष्येन स्वविभवेन विजितः अक्षेपः वित्तेशस्य कोषः यया सा. 25 शातकुम्भम् gold. 26 द्रवः liquid. 27 खचित full of, blended with. 28 पीत yellow. 29 शातकुम्भद्रवखचितजना = शातकुम्भस्य द्रवेण खचिताः जनाः यस्मा सा. 30 विभाति it shines, appears; वि + √ भा. 2P

कीर्णैः पिष्टातकौघैः कुङ्कुमक्षोदगौरैः कृतदिवसमुखैः हेमालंकारभाभिः भरनमितशिरःशेखरैः कैङ्करातैः वेषाभिलक्ष्यस्वविभवविजिताशेषवित्तेशकोशा शातकुम्भद्रवखचितजना एषा कौशाम्बी एकपीता इव विभाति ॥ स्रग्धरा

King — (joyously looking round) Oh the festivity of the townsfolk is reaching the climax ! For :—

With the spread floods of scented powder yellowish with saffron dust, thus imitating a golden daybreak, with the glare of gold-ornaments and with amorous persons whose crests are bent down by the weight this capital, Kaushambī that defeats the entire treasury of Kubera, the God of wealth by means of its own affluence and where the people are blended with liquid gold shines like a single flood of golden hue; its own riches being observable in their attires.

अपि च ।

धारायन्त्रविमुक्तसंततपयःपूरस्तुते सर्वतः

सद्यः सान्द्रविमर्दकर्मकृतक्रीडे क्षणं प्राङ्गणे ।

उद्दामप्रमदाकपोलनिपतस्सिन्दूररागारुणैः

सैन्दूरीक्रियते जनेन चरणन्यासैः पुरः कुट्टिमम् ॥११॥

विदूषकः— (विलोक्य) एतदपि सुविदग्धजनजलभरितशृङ्गकजलप्रहारमुक्त-
सीत्कारमनोहरं वारविलासिनीजनविलसितमालोकयतु प्रिय-
वयस्य ।

1 धारायन्त्रम् jet, fountain. 2 विमुक्त discharged; pp. वि + √ मुच् 6P. 3 संतत uninterrupted, continual. 4 पयःपूरः stream, or flood of water. 5 स्तुत flooded; pp. √ स्तु 2P. 6 सर्वतस् entirely, everywhere. 7 सद्यस् just now, at once. 8 सान्द्र thick. 9 विमर्दः trampling. 10 कर्मः mud. 11 क्रीडा f. play, sport. 12 क्षणम् in a moment. 13 सान्द्रविमर्दकर्मकृतक्रीडे—सान्द्रविमर्देन (जनिते) कर्ममे कृता क्रीडा यस्मिन् तस्मिन्. 14 प्राङ्गणम् courtyard. 15 उद्दाम free, bold, proud. 16 प्रमदा f. damsel. 17 कपोलः cheek. 18 सिन्दूरम् vermilion. 19 रागः colour. 20 अरुण red. 21 सैन्दूरीक्रियते it is turned red; कर्मणि लट् सैन्दूरी + √ कृ 8U. 22 जनः people. 23 चरणन्यासः foot-print. 24 पुरम् in front. 25 कुट्टिमम् pavement. 26 सुविदग्ध very clever. 27 भरित filled with, full of. 28 सीत्कारः hissing sound. 29 मनोहर charming. 30 वारविलासिनी f. courtesan. 31 विलसितम् sport.

सर्वतः धारायन्त्रविमुक्तसंततपयःपूरस्तुते सद्यःसान्द्रविमर्दकर्मकृतक्रीडे प्राङ्गणे उद्दामप्रमदाकपोलनिपत-
स्सिन्दूररागारुणैः चरणन्यासैः जनेन पुरः कुट्टिमं क्षणं सैन्दूरीक्रियते ॥ शार्दूलविक्रीडितम् ।

And yet

In the courtyard flooded with uninterrupted streams of water dis-
charged from the fountains all over where the people play in the
mud instantly caused by massive trappings; in front the pavement
is turned scarlet by people through their foot-prints red with the
colour of vermilion falling from the cheeks of naughty damsels.

C l o w n—(Beholding) My dear friend, see, also, the frolic of the courtesans
which is charming with the hissing sound caused by shooting of
water-sprays from syringes in which water is filled up by clever
ones !

राजा — (विलोक्य) वयस्य सम्यग्दृष्टं भवता । कुतः ।

अस्मिन्प्रकीर्णपटवासकृतान्धकारे

दृष्टो मनाङ्मणिविभूषणरश्मिजालैः ।

पातालमुद्यतफणाकृतिशृङ्गकोऽयं

ममद्य संस्मरयतीव भुजङ्गलोकः ॥१२॥

विदूषकः— (विलोक्य) भो वयस्य प्रेक्षस्व प्रेक्षस्व । एषा खलु मदनिका
मदनवशविसंष्टुलं वसन्ताभिनयं नृत्यन्ती चूतलतिकया सहेत
एवागच्छतीत्यवलोकयतु प्रियवयस्यः ।

1 सम्यक् properly, well. 2 दृष्ट seen; pp. √ दृश् 1P. 3 कुतः whereas. 4
अन्धकारः darkness. 5 प्रकीर्णपटवासकृतान्धकारे=प्रकीर्णेन पटवासेन कृतः अन्धकारः तस्मिन्. 6 मनाक्
a little, slightly. 7 मणिविभूषणम् ornament of gems. 8 रश्मिः m. ray. 9 जालम् mass.
10 पातालम् nether world where Nagas dwell. 11 उद्यत raised. 12 फणा f. hood
of a serpent. 13 अकृतिः f. form, shape. 14 उद्यतफणाकृतिशृङ्गकः=उद्यताः फणाः इव आकृतिः
येषां ते शृङ्गकाः=यस्य सः 15 संस्मरयति it reminds; caus. सम्+√स्मृ 1P. 16 भुजङ्गः serpent,
paramour, gallant. 17 लोकः group. 18 खलु indeed. 19 मदनवश a. enamoured,
m. influence of love. 20 विसंष्टुल unsteady, agitated. 21 मदनवशविसंष्टुलम् is an
adverb here. 22 वसन्ताभिनयः spring dance (literally, dramatic action). 23 नृत्यत्
(नृत्यन्ती nom. s. f.) dancing, pres. part. √नृत् 4P.

अस्मिन् प्रकीर्णपटवासकृतान्धकारे मणिविभूषणरश्मिजालैः मनाक् दृष्टः उद्यतफणाकृतिशृङ्गकः अयं भुजङ्ग-
लोकः सा पातालं अद्य संस्मरयति इव ॥ वसन्ततिलकानाम् वृत्तम् ।

King — (Eyeing) Friend, you have well observed; for

In this darkness wrought out by the perfume powder scattered about,
the multitude of paramours slightly visible through the enmassed
rays of jewel-ornaments, holding their syringes resembling the raised
hoods of serpents, reminds me, as it were, of the nether world.

Crown—(Beholding) Hello pal, behold, behold ! Indeed, Madanikā, danc-
ing the spring dance agitatedly under the influence of love, just
comes hither along with Chūtalatikā.

(ततः प्रविशतो मदनलीलां नाटयन्त्यौ द्विपदीखण्डं गायन्त्यौ चेदौ)

मदनिका — (गायति)

कुसुमायुधप्रियदूतको मुकुलीकृतबहुचूतकः ।

शिथिलितमानग्रहणको वाति दक्षिणपवनकः ॥१३॥

विकसितबकुलाशोकक उत्कण्ठितप्रियमेलकः ।

प्रतिपालनासमर्थकस्ताम्यति युवतीसार्थकः ॥१४॥

1 तत् thence, then. 2 प्रविशतः they two enter; प्र + √ विश् 6 P. 3 मदनः love, cupid. 4 लीला f. playful sport. 5 नाटयन्त् (nom. f. dual नाटयन्त्यौ) gesticulating, acting; pres. part. caus. √ नट् 1P. 6 द्विपदी a kind of Prākṛit metre consisting of two feet. 7 खण्डः piece. 8 गायन्त् (nom. f. dual गायन्त्यौ) singing; pres. part. √ गे 1P. 9 चेटी f. maid-attendant. 10 कुसुमायुधः flower-arrowed cupid. 11 प्रिय a. dear, loving. 12 दूतकः messenger. 13 मुकुलीकृत made to bud or blossom. 14 बहु many. 15 चूतकः mango. 16 मुकुलीकृतबहुचूतकः = मुकुलीकृताः बहवः चूताः येन शैषिकः 17 शिथिलित languid, loosened. 18 मानः self-respect, pride. 19 ग्रहणक involving, seizing. 20 वाति it blows; √ वा 2P. 21 दक्षिण-पवनकः south wind. 22 विकसित blossomed, blooming. 23 बकुलः the name of a flower tree. 24 अशोकः the name of a tree. 25 विकसितबकुलाशोककः = विकसिताः बकुलाः अशोकाः च येन (कप्). 26 उत्कण्ठित anxious, longing. 27 मेलक unifying, unifier. 28 प्रतिपालनम् waiting, protection. 29 असमर्थक unable. 30 ताम्यति it pines away, wastes away; √ तम् 4P. 31 युवती f. young woman. 32 सार्थक useful, serviceable, m. troop.

(Then enter the two maids gesticulating an amorous sport and singing the lines of Dvipadis.)

Madanikā—(sings)

The south wind—the beloved messenger of Cupid blows causing many a mango tree to bear buds and loosening the jealous minds (of women).

Troops of youthful women now pine away eager to have reunion with their lovers anxious, so hardly able to wait for them, and making the Bakulas and Ashokas bloom.

अथवा ।

इह प्रथमं मधुमासो जनस्य हृदयानि करोति मृदुलानि ।

पश्चाद्विध्यति कामो लब्धप्रसरैः कुसुमबाणैः ॥१५॥

राजा — (निर्वण्यं) अहो, मधुरोऽयमासां निर्भरः क्रीडारसः । तथाहि ।

1 अथवा or, yet. 2 इह here. 3 मधुमासः sweet month, *i.e.* spring. 4 जनः man. 5 हृदयम् heart. 6 करोति it makes; √ कृ 8 U. 7 मृदुल tender, soft. 8 प्रथमम् adv. at first. 9 पश्चात् thereafter. 10 विध्यति it pierces; √ व्यष् 4 P. 11 कामः god of love, love. 12 लब्ध obtained; pp. √ लभ् 1A. 13 प्रसरः unimpeded motion, free access. 14 लब्धप्रसरैः=लब्धः प्रसरः यैः तैः 15 कुसुमबाणः flower-arrow. 16 निर्वण्यं gerund of निस् + √ वर्ण् 10U. to behold. 17 मधुर sweet. 18 निर्भर excessive, ardent. 19 आसाम्=स्त्रीणाम्. 20 क्रीडारसः sportful passion.

इह मधुमासः प्रथमं जनस्य हृदयानि मृदुलानि करोति, पश्चात् कामः लब्धप्रसरैः कुसुमबाणैः (हृदयानि) विध्यति ॥

And yet,

Here the sweet spring first softens the heart of men, and then cupid with his flower-arrows of unimpeded motion does pierce them.

King— (looking) Ah, sweet and ardent is their sportful passion ! For;—

Note.—The Ashoka tree, as the saying goes, blooms when stricken by the left foot of a young lady, while the Bakula blossoms on being sprinkled with a mouthful of wine by her. Cupid bears a bow of bees and arrows of flowers which he shoots at the heart of a lover.

स्रस्तः स्रग्दामशोभां त्यजति विरचितामाकुलः केशपाशः
 क्षीबाया नूपुरौ च द्विगुणतरमिमौ क्रन्दतः पादलग्नौ ।
 व्यस्तः कम्पानुबन्धादनवरतमुरो हन्ति हारोऽयमस्याः
 क्रीडन्त्याः पीडयेव स्तनभरविनमन्मध्यभङ्गानपेक्षम् ॥१६॥

विदूषकः— भो वयस्य, अहमप्येतेषां वधूपरिजनानां मध्ये नृत्यन्
 मदनमहोत्सवं मानयिष्यामि ।

1 स्रस्त a. hanging down, loosened. 2 स्रग् f. (स्रग्) garland. 3 दामन् n. string (nom. and acc. s. and in compounds दाम). 4 शोभा f. beauty. 5 त्यजति it abandons; √ त्यज् 1P. 6 विरचित arranged; pp. वि + √ रच् 10U. 7 आकुल con-founded, distracted. 8 केशः hair. 9 क्षीबा a. excited, drunken. 10 पाशः mass. 11 नूपुर m. n. anklet. 12 द्विगुण a. twofold. 13 द्विगुणतरम् ad. in a twofold way. 14 क्रन्दतः they two creak, cry; √ क्रन्द् 1P. 15 पादः foot. 16 लग्न stuck; pp. √ लग् 1P. 17 व्यस्त a. upset. 18 कम्पः tremor. 19 अनुबन्धः continuity. 20 अनवरतम् continually. 21 उरस् n. (acc. s. उरः) breast. 22 हन्ति it strikes; √ हन् 2P. 23 हारः pearl-necklace. 24 क्रीडत् (gen. s. f. क्रीडन्त्याः) playing; pres. part. √ क्रीड् 1P. 25 पीडा f. pain, torment. 26 स्तनभरः weight of breasts. 27 विनमत् bending. 28 मध्यः waist. 29 भङ्गः breaking, contraction. 30 अनपेक्षम् indifferently, without regard. 31 वधूपरिजनः maid-attendant.

क्षीबायाः स्तनभरविनमन्मध्यभङ्गानपेक्षं क्रीडन्त्याः अस्याः स्रस्तः आकुलः केशपाशः विरचितां स्रग्दामशोभां त्यजति, इमौ च पादलग्नौ नूपुरौ द्विगुणतरं क्रन्दतः, कम्पानुबन्धात् व्यस्तः अयं हारः अनवरतं उरः पीडया इव हन्ति ॥ स्रग्धरा ।

The distracted, low-hanging hair of the drunken girl playing regard-
 less of the breaking of the waist bending under the burden of the
 breasts abandons the charm of well-decorated garland-string, the
 pair of her anklets clinging to the feet shriek in a redoubled manner,
 and this pearl-necklace of hers continually strikes the bosom as if
 troubled on account of the series of tremor due to her movement.

Clown — Hello friend, I, too, will honour the grand Festival of Love by
 dancing in the midst of these maids.

राजा— (सस्मितम्) वयस्य, एवं क्रियताम् ।

विदूषक :— यद्भवानाज्ञापयति । (उत्थाय चेटधोर्मध्ये नृत्यति) भवति मदनिके !
भवति चूतलतिके ! मामप्येतच्चर्चरिकं शिक्षापयथ ।

उभे— भो वयस्य हताश, न खलु एषा चर्चरी । द्विपदीखण्डं खलु
एतत् ।

विदूषक :— (सहस्रम्) किमेतेन खण्डेन मौदकाः क्रियन्ते ?

मदनिका— (विहस्य) नहि नहि । पठ्यते खल्वेतत् ।

1 सस्मितम् ad. with a smile. 2 क्रियताम् (त्वया) let it be done (by thee), thou shouldst do so. (passive impersonal) कर्मणि लोट् √ कृ 8 U. 3 यत् as. 4 भवत् (nom. m.s. भवान् ; voc. f.s. भवति) Your Honour ; an honorific term of address. 5 उत्थाय gerund of उद् + √ स्था 1 P. to rise. 6 नृत्यति he dances ; √ नृत् 4 P. 7 चर्चरिक a kind of dance & song. 8 शिक्षापयथ you teach ; caus. लट् √ शिक्ष् 1 A. 9 हताश hopeless, wretched. 10 मौदकः sweetmeat. 11 सहस्रम् ad. joyfully. 12 विहस्य gerund of वि + √ हस् 1 P. to laugh. 13 पठ्यते it is read, recited ; कर्मणि लट् √ पठ् 1 P.

King — (with a smile) Friend, do so.

Clown — As your Honour commands me. (Rising, and dances between the two maids) Lady Madanikā, lady Chūtalatikā ! You teach me this Charchari, too.

Both — O hopeless friend, this is not indeed a Charchari; this is really a piece of Dvipadi.

Clown — (joyfully) Are sweetmeats made of this ?

Madanikā—(Laughing) Nay, nay, this is really recited.

विदूषकः— (सविषादम्) यदि पठ्यते तदलमेतेन । वरं प्रियवयस्यस्यैव
सकाशं गमिष्यामि । (गन्तुमिच्छति)

उभे— एहि क्रीडामः । वसन्तक, कुत्र गच्छसि ? (इति बहुविधं वसन्तकमाकर्षतः ।
विदूषकश्च बलाद्गच्छति ।)

विदूषकः— (राजानमुपसृत्य) वयस्य, नर्तितोऽस्मि । नहि नहि, क्रीडित्वा
पलायितोऽस्मि ।

राजा— साधु कृतम् ।

चूतलतिका— हज्जे मदनिके, चिरं खल्वावाभ्यां क्रीडितम् । तदेहि
निवेद्यावस्तावत् भट्टिन्याः संदेशं महाराजस्य ।

मदनिका— एहि, त्वरावः ।

1 विषादः dejection. 2 सविषादम् sorrowfully. 3 यदि if. 4 अलम् (+ ins. and gerund) away with, enough of. 5 वरम् it is better to, 6 सकाशम् ind. = सन्नीपम् near, in the presence of. 7 गमिष्यामि I shall go ; लृट् √ गम् 1 P. 8 गन्तुम् to go ; inf. √ गम्. 9 इच्छति he wishes ; √ इष् 6 P. 10 एहि go thou (but it is often used in the sense of ' come ! ') लोट् √ इ 2 P. 11 क्रीडामः we play ; √ क्रीड् 1 P. 12 कुत्र where. 13 बहुविधम् ad. in manifold ways. 13 आकर्षतः they two pull ; आ + √ कृष् 6 U. 14 बलात् forcibly. 15 उपसृत्य gerund of उप + √ सू 1.3 P. to approach. 16 नर्तित made to dance ; caus. PP. √ नृत् 1 P. 17 पलायित fled, run away ; PP. √ पलाय् 1 A. 18 हज्जे o maid ! (a vocative particle) 19 चिरम् for a long time. 20 निवेद्यावः we inform, communicate ; caus. नि + √ विद् 1.2 P. 21 तावत् now. 22 भट्टिनी queen. 23 संदेशः message. 24 त्वरावः we two creep ; √ त्वर् 1 P. to creep, 1 A. to haste.

Clown — (dejected) Away with it, if it is to be recited. I had better go to the presence of my dear friend. (intends to go)

B o t h — Come let's play. Vasantaka, where are you going ? (Thus by many means they pull him, but the jester goes away by force.)

C l o w n— (approaching the king) O Pal, I have been made to dance. Nay, nay, rather I have fled after playing.

K i n g — Well done !

Chūtalatikā—O maid Madanikā, we have been playing for a long time. So now let us communicate the queen's message to the king.

Madanikā—Come, let us hurry up (or creep).

उभे— (उपसृत्य) जयतु जयतु भर्ता । भर्तः देवी आज्ञापयति । (इत्यर्षोक्ते लज्जां नाटयन्त्यौ) नहि नहि, विज्ञापयति ।

राजा— (सहर्षं विहस्य सादरम्) नन्वाज्ञापयतीत्येव रमणीयम् । विशेषतोऽयं मदनमहोत्सवे । तत्कथं किमाज्ञापयति देवी ।

विदूषकः— आः दास्याः पुत्रि । किं देवी आज्ञापयति ।

चेटथौ— एवं देवी विज्ञापयति । अथ खलु मया मकरन्दोद्यानं गत्वा रक्ताशोकपादपतलसंस्थापितस्य भगवतः कुसुमायुधस्य पूजा निर्वर्तयितव्या । तत्र आर्यपुत्रेण संनिहितेन भवितव्यम् ।

1 जयतु may he gain victory ; लोट् √ जि 1 P. 2 भर्तुं m. (nom. s. भर्ता, voc. s. भर्तृ) lord. 3 देवी queen. 4 आज्ञापयति she commands ; caus. लट् आ + √ ज्ञा 9 U. 5 अर्षोक्त half-spoken ; PP. अर्ष + √ वच् 2 P. 6 लज्जा f. shame. 7. विज्ञापयति she informs respectfully. 8 आदरः respect. 9 सादरम् respectfully. 10 ननु certainly. 11 रमणीय delightful. 12 विशेषतस् ind. particularly, especially. 13 विशेषतः especially. 14 तत् so 15 कथय tell thou ; लोट् √ कथ् 10 U. 16 दासी f. female-servant (it is often used in a mocking way). 17 पुत्री (Voc. s. पुत्रि) daughter. 18 किम् what ? 19 मकरन्दः flower-honey. 20 उद्यानम् garden. 21 रक्त red. 22 पादपः tree 23 तल m.n. base. 24 संस्थापित fixed, erected; caus. PP. स्म + √ स्था 1P. 25 भगवत् lord, god. 26 पूजा f. worship. 27 निर्वर्तयितव्य to be performed ; pot. PP. caus. निस् + √ वृत् 1A. 28 आर्यपुत्रः husband. 29 संनिहित present.

Both —(creeping) May Your Majesty be victorious ! Sire, the queen commands.....(Half-saying, became bashful) No, no. Respectfully she informs.

King —(joyfully laughing, with respect) Certainly, it is delightful that she commands, especially on the occasion of Grand Love Festival. So tell us what the Queen commands.

Clown —Ah, you daughter of a slave-girl ! What, the queen commands ?

Two maids—Her Majesty informs thus :—“Today, I am going to the garden of flower-honey and will worship the God of Love erected on the base of a red Ashoka tree. I hope my husband should be present there.”

राजा— (सानन्दम्) वयस्य, ननु वक्रव्यमुत्सवादुत्सवान्तरमापतितम् ।

विदूषकः— भो वयस्य, तदुत्तिष्ठ तत्रैव गच्छावः येन तत्र गतस्य ब्राह्मण-
बालकस्य मम स्वस्तिवायनं किमपि भविष्यतीति ।

राजा— मदनिके, गम्यतां देव्यै निवेदयितुमयमहमागत एव मकरन्दो-
द्यानमिति ।

चेट्यौ— यद्भर्ताऽऽज्ञापयति । (इति निष्क्रान्ते)

राजा— वयस्य, आदेशय मकरन्दोद्यानस्य मार्गम् ।

विदूषकः— एतु, एतु भर्ता (इति परिक्रामतः)

1 आनन्दः joy. 2 सानन्दम् joyfully. 3 वक्रव्यम् (भावे प्रयोगः) it must be said ;
pot. PP. √ वच् 2 P. 4 उत्सवान्तरम् (नित्यः समासः) = अन्यः उत्सवः another festival
5 आपतित befallen ; PP. आ + √ पत् 1P. 6 उत्तिष्ठ stand up thou ; लोट्, उद् + √ स्वा
1 P. 7 येन so that, whereby. 8 ब्राह्मणः Brahmin. 9 बालकः boy. 10 स्वस्तिवायनम्
sweetmeat offered to Brahmins on ceremonial occasions. 11 किमपि some.
12 भविष्यति it will be ; लट् √ भू 1 P. 13 निवेदयितुम् to inform; inf. caus. नि + √ विद्
1.2 P. 14 आगत come ; PP. आ + √ गम् 1P. 15 निष्क्रान्त departed; PP. निस् + √ क्रम्
1 U. 4 P. 16 आदेशय show thou ; caus. लोट् आ + √ दिष् 6 U. 17 मार्गः way.
18 परिक्रामतः they two walk about ; परि + √ क्रम् 1U. 4P. 19 एतु let him come
(literally let him go) लोट् √ इ 2 P.

King —(in a joy) O friend, certainly we must say that another festival has
occurred out of the festival.

Clown —Ho my friend, rise, let us just go there, so that I may have some
sweetmeat when I, a Brahmin boy, arrive there.

King —Madanikā, go and inform the Queen that I am just coming to the
Garden of Honey.

Two maids—As my lord commands. (move out).

King —My companion, show us the way to the Garden of Honey.

Clown —Come this way. (They two walk round.)

विदूषकः— (अवलोक्य सविस्मयम्) एतत्तन्मकरन्दोद्यानं तदेहि प्रविशावः ।

(इति प्रविशतः) भो महाराज, प्रेक्षस्व प्रेक्षस्व तावदेतत् खलु
मलयमारुतान्दोलितमुकुलायमानसहकारमञ्जरीरेणुपटलप्रतिबद्ध-
पटवितानं मत्तमधुकरमुक्कभङ्गारमिलितकोकिलापसंगीत-
सुखावहं तवागमनदर्शितादरमिव मकरन्दोद्यानं लक्ष्यते ।
तत्प्रविशतु भवान् ।

- 1 अवलोक्य gerund of अव + √ लोक् 1 A. 10 U. to see. 2 विस्मयः wonder.
3 सविस्मयम् ad. in wonderment. 4 एहि go thou ; लोट् √ इ 2 P. 5 प्रविशावः we two
enter ; प्र + √ विश् 6 P. 6 मलयः a mountain range in S. India. 7 मारुतः wind.
8 आन्दोलित swung, shaken ; PP. √ आंदोल 10 P. 9 मुकुलायमान budding ; नामधातु
मुकुलाय्. 10 सहकारः mango tree. 11 मञ्जरी f. cluster of blossoms. 12 रेणु m. f.
pollen. 13 पटलम् heap, mass. 14 प्रतिबद्ध bound, furnished with ; PP. प्रति + √ बन्ध्
9 P. 15 वितान m. n. canopy. 16 पट m. n. fine cloth. 17 मलयमारुता — वितानम् = मलयस्य
मारुतेन आन्दोलिताः मुकुलायमानसहकारमञ्जर्यः तासां रेणुपटलेन प्रतिबद्धं पटस्य वितानं यास्मिन् तत्.
18 मत्त intoxicated. 19 मधुकरः bee. 20 मुक्त released ; PP. √ मुच् 6 P. 21 झंकारः
humming. 22 मिलित joined ; PP. √ मिल् 6P. 23 कोकिलः cuckoo. 24 आलापः
warbling. 25 संगीतम् music. 26 सुखावह comfortable, pleasant. 27 आगमनम् coming
28 दर्शित shown ; caus. PP. दृश् 1P. आगमनदर्शितादरम् = आगमनेन (आगमने) दर्शितः आदरः येन तत्

Clown — (Beholding in wonder) This is the very Garden of Honey. Come, let
us enter. (They enter) O king, now behold, behold ! This garden
appears to display its respect on thy arrival, delightfully performing
a canorous concert of the warblings of the cuckoos and hummings
sung by the intoxicated honey-bees, with its canopy of fine cloth
furnished by the heaps of pollen from the blooming blossoms of the
mango trees shaken by the breeze from the Malaya mountain. May
Your Majesty, therefore, enter.

राजा — (समन्तादवलोक्य) अहो मकरन्दोद्यानस्य परा श्रीः । इह हि,

उद्यद्विद्रुमकान्तिभिः किसलयैस्ताम्रां त्विषं बिभ्रतो

भृङ्गालीविरुतैः कलैरविशदव्याहारलीलाभृतः ।

घूर्णन्तो मलयानिलाहतिचलैः शाखासमूहैर्मुहु-

भ्रान्तिं प्राप्य मधुप्रसंगमधुना मत्ता इवामी दुमाः ॥ १७ ॥

1 श्रीः f. beauty. 2 उद्यत् a. rising, lofty. 3 विद्रुमः coral tree. 4 कान्तिः beauty.
5 उद्यद्विद्रुमकान्तिभिः=उद्यतां विद्रुमाणां कान्तिः इव कान्तिः येषां तैः 6 किसलय m.n. sprout, tender
leaf. 7 ताम्र red. 8 त्विष् f. lustre. 9 बिभ्रत् (nom. m.p. बिभ्रतः) bearing; pres.
part. ✓ भृ 3P. 10 भृङ्गः large black bee. 11 आली f. row, line. 12 विरुतम् humm-
ing. 13 कल melodious. 14 अविशद indistinct. 15 व्याहारः voice, speech.
16 लीला f. semblance. 17 भृत् a. (समासान्ते) bearing, having. 18 अविशदव्याहारलीलाभृतः
अविशदस्य व्याहारस्य लीलां बिभ्रति ये ते. 19 घूर्णन्तः (nom. m.p. घूर्णन्तः) shaking; pres. part.
✓ घूर्णं 1 A 6P. 20 अनिलः wind. 21 आहतिः f. blow. 22 चल a. moving.
23 मलयानिलाहतिचलैः=मलयानिलस्य आहतिभिः चलैः 24 शाखा f. bough, branch. 25 भ्रान्तिः
f. wandering. 26 प्राप्य gerund; प्र + ✓ आप् 5 P. to obtain. 27 मधु m. spring; n
honey; a. sweet. 28 द्रुमः tree. 29 मत्त drunk.

उद्यद्विद्रुमकान्तिभिः किसलयैः ताम्रां त्विषं बिभ्रतः कलैः भृङ्गालीविरुतैः अविशदव्याहारलीलाभृतः
मलयानिलाहतिचलैः शाखासमूहैः घूर्णन्तः मुहुः भ्रान्तिं प्राप्य अमी दुमाः मधुप्रसंगमधुना मत्ताः इव ॥
शार्दूलविक्रीडितम् ।

King — (looking around) Oh, excellently beautiful is the Garden of Honey !
For here,

On account of the delicate foliages lovely as rising coral trees,
bearing a reddish lustre, possessing the semblance of indistinct speech
because of the melodious humming of the rows of large bees, and
shaking with their boughs moving at the strokes of the Malaya
wind, these trees, giddy, seem to be intoxicated with the Spring
wine.

अपि च ।

मूले गण्डूषसेकासव इव बकुलैर्वास्यते पुष्पवृष्ट्या
मध्वाताम्रे तरुण्या मुखशशिनि चिराच्चम्पकान्यद्य भान्ति ।
आकर्ण्यशोकपादाहतिषु च रसितं निर्भरं नूपुराणां
भङ्गारस्यानुगीतैरनुकरणमिवारभ्यते भृङ्गसार्वैः ॥ १८ ॥

मूलम् base, root. 2 गण्डूषः mouthful. 3 सेकः sprinkling. 4 आसवः liquor.
5 वास्यते it is perfumed ; कर्मणि लट् √ वास् 10P. 6 पुष्पम् flower. 7 वृष्टिः f. shower.
8 आताम्रे slightly red. 9 मध्वाताम्रे = मधुना आताम्रे 10 तरुणी (gen. s. तरुण्याः) damsel.
11 मुखम् face. 12 शशिन् m. moon. 13 चिरात् after a long time. 14 चम्पकम् the
name of a flower. 15 भान्ति they shine ; √ भा 2P. 16 आकर्ण्य gerund, आ + √ कर्ण्
10U. to hear. 17 अशोकपादाहतिषु = अशोकेषु पादाम्यां आहतिषु. 18 रसितम् sound. 19 निर्भर
excessive. 20 अनुगीत sung after — ; PP. अनु + √ गे 1P. 21 अनुकरणम् imitation.
22 आरभ्यते it is begun ; कर्मणि लट् आ + √ रभ् 1A. 23 सार्वैः multitude.

मूले गण्डूषसेकासवः बकुलैः पुष्पवृष्ट्या वास्यते इव, मध्वाताम्रे तरुण्याः मुखशशिनि चम्पकानि अद्य
चिरात् भान्ति, अशोकपादाहतिषु च निर्भरं नूपुराणां रसितं आकर्ण्य भृङ्गसार्वैः अनुगीतैः भङ्गारस्य अनुकरणं
आरभ्यते इव ॥ अगधरावृत्तम्

And also,

A mouthful of wine sprinkled at the root is scented by Bakulas with
a shower of blossoms, as it were, the Champakas shine today after
a long time as the moon-face of a damsel is slightly red on account
of wine, and hearing the excessive sound of the anklets at the time
of kicking the Ashoka trees by the feet, the swarms of large black
bees begin to sing in imitation of the jingling sound.

विदूषकः— (श्रुत्वा) भो वयस्य, नैते मधुकरा नूपुरशब्दं अनुहरन्तः।
नूपुरशब्द एवैष देव्याः परिजनस्य ।

राजा — वयस्य, सम्यगुपलक्षितं भवता ।

(ततः प्रविशति उज्ज्वलवेषा वासवदत्ता काञ्चनमाला च पूजोपकरणहस्ता सागरिका च ।)

वासवदत्ता — हज्जे काञ्चनमाले, आदेशय मकरन्दोद्यानस्य मार्गम् ।

काञ्चनमाला — एतु एतु भट्टिनी ।

वासवदत्ता — (प्ररिक्म्य) हज्जे काञ्चनमाले, अथ कियद्दूरे स रक्ताशोक-
पादपो यत्र मया भगवतः कुसुमायुधस्य पूजा निर्वर्तयितव्या ।

1 श्रुत्वा gerund, √ शृ 5P. to hear. 2 शब्दः sound. 3 नूपुरशब्दम् = नूपुराणां शब्दम्.
अनुहरत् (nom. m.p. अनुहरन्तः) imitating ; pres. part. अनु + √ हृ 1U. 5 परिजनः
attendant, retinue. 6 उपलक्षित observed : PP. उप + √ लक्ष् 1A. 10 U. 7 उज्ज्वल
bright. 8 वेषः dress. 9 उज्ज्वलवेषा = उज्ज्वलः वेषः यस्याः सा. 10 उपकरणम् material.
11 हस्तः hand. 12 पूजोपकरणहस्ता = पूजोपकरणं हस्ते यस्याः सा. 13 अथ ind. now. 14 कियत्
a. how much. 15 दूरम् distance ; दूर far ; दूरे far away. 16 यत्र relat. ad. where.

Clown — (hearing) Ho friend, it is not the bees that are imitating the sound
of anklets. It is the very anklet-sound of the retinue of the queen.

King — Friend, you have well observed.
(At that time enter Vāsavadattā in bright attire, Kānchanamālā and
Sāgarikā with Pūjā materials in her hand.)

Vāsavadattā—Maid Kānchanamālā, show us the way to the garden of Honey.

Kānchanamālā—My queen, come this way.

Vāsavadattā—(walking round) Maid Kānchanamālā, now how far is it to the
red Ashoka tree where I have to worship the Lord of Love ?

काञ्चनमाला — भट्टिनि, आसन्न एव किं न प्रेक्षते भट्टिनी । इयं खलु सा
निरन्तरोद्भिन्नकुसुमशोभिनी भट्टिन्या परिगृहीता माधवीलता ।
एषाऽपरा नवमालिकालता यस्या अकालकुसुमसमुद्गमश्रद्धालुना
भर्त्रानुदिनमायास्यत आत्मा । तदेनामतिक्रम्य दृश्यत एव स
रक्ताशोकपादपो यत्र देवी पूजां निर्वर्तयिष्यति ।

वासवदत्ता — तदेहि तत्रैव लघु गच्छामः ।

काञ्चनमाला — एतु एतु भट्टिनी । (सर्वाः परिक्रामन्ति)

वासवदत्ता — अयं स रक्ताशोकपादपो यत्राहं पूजां निर्वर्तयिष्ये ।
तत्पूजानिमित्तान्युपकरणानि मे उपनय ।

1 आसन्न near, imminent. 2 प्रेक्षते she sees ; प्र + √ ईक्ष् 1 A. 3 निरन्तर a. constant, faithful. 4 उद्भिन्न produced, germinated ; PP. उद् + √ भिद् 7U. 5 कुसुमम् flower. 6 शोभिन् a. (nom. s.f. शोभिनी) charming. 7 परिगृहीत accepted, favoured ; PP. परि + √ ग्रह् 9U. 8 माधवीलता f. the spring creeper. 9 अपर another 10 नवमालिका-लता f. a kind of jasmine. 11 अकाल a. untimely, premature. 12 समुद्गमः Budding, origin. 13 श्रद्धालु a. believing in, longing for. 14 अनुदिनम् everyday. 15 आयास्यते it is afflicted, troubled ; caus. pass. आ + √ यस् 4P. 16 आत्मन् (nom. s. आत्मा) m. self, mind. 17 अतिक्रम्य having crossed over ; gerund अति + √ क्रम् 1U. 4P. 18 लघु lightly, quickly. 19 निमित्तम् cause, reason. 20 उपनय offer, or bring thou ; लोट् उप + √ नी 1U.

Kānchanamālā—O queen, it is near. Does Your Majesty not see? This is, indeed, the spring-creeper favoured by Your Majesty beautiful on account of its constant blooming. There is another Navamālīkā jasmine here, longing for and believing in the untimely blossoming of which His Majesty is anxious. Beyond this is the red Ashoka tree seen where Your Majesty will worship.

Vāsavadattā—Then come, let us go there quickly.

Kānchanamālā—May the queen proceed. (All walk round).

Vāsavadattā—Here is the red Ashoka where I will worship.

Do bring me the materials for worshipping.

सागरिका — (उपसृत्य) भट्टिनि, एतत्सर्वं सज्जम् ।

वासवदत्ता — (निरूप्यात्मगतम्) अहो प्रमादः परिजनस्य । यस्यैव दर्शन-
पथात्प्रयत्नेन रक्ष्यते तस्यैव दृष्टिगोचरे पतिता भवेदियम् । भवतु ।
एवं तावद्भणिष्यामि । (प्रकाशम्) हज्जे सागरिके, कस्मात्त्वमद्य
मदनमहोत्सवपराधीने परिजने सारिकामुज्झित्वेहागता । तत्तत्रैव
लघु गच्छ । एतदपि सर्वं पूजोपकरणं काञ्चनमालाया हस्ते
समर्पय ।

सागरिका — यद्भट्टिन्याज्ञापयति । (इति कतिचित्पदानि गत्वा आत्मगतम्) सारिका
मया पुनः सुसङ्गताया हस्ते समर्पिता । एतदप्यस्ति मे प्रेक्षितुं
कौतूहलम् ।

1 सज्ज 2, ready. 2 निरूप्य gerund of नि + √ रूप् 10U. to look. 3 आत्मगतम्
aside, to oneself (a dramatic term) 4 प्रमादः blunder, negligence. 5 दर्शनपथः
range of sight. 6 प्रयत्नः labour, effort. 7 रक्ष्यते she is kept away, is avoided;
√रक्ष् 1P. 8 दृष्टिगोचरे = दर्शनपथे 9 पतित fallen; PP. √पत् 1P. 10 भवेत् she should
be; विधिलिङ् √भू 1P. 11 भवतु well. 12 पराधीन dependent upon others (this may
be rendered as absorbed in महोत्सवः) 13 मदनमहोत्सवपराधीने परिजने (सति) a locative
absolute construction. 14 सारिका f. canary, parrot. 15 कस्मात् why? 16 भणिष्यामि
I will say; लृट् √भण् 1P. 17 प्रकाशम् aloud (a dramatic term) 18 उज्झित्वा gerund;
√उज्झ् 6P. to abandon. 19 समर्पय hand over, entrust thou; caus. लोट् √र्च् 1. 3P.
20 कतिचित् some, several. 21 पुनर् but. 22 कौतूहलम् curiosity.

Sāgarikā—(Advancing) O queen, everything is ready.

Vāsavadattā—(carefully looking at her, to herself) Ah!

The attendants' negligence. Should she, who is kept away from
his sight through much effort, fall into it.....well, I will say
thus. (Aloud) O maid Sāgarikā, why have you come over here aban-
doning the Sārikā bird when the attendants are absorbed in the
grand Love Festival? So go there quickly. Also, hand over all
these worshipping materials to the hand of Kānchanamālā.

Sāgarikā—As Your Majesty commands. (Having gone a few steps, to herself.)
The Sārikā was entrusted by me to the hand of Susangatā. Yet I
am curious to see the worshipping, too.

किं यथा तातस्यान्तःपुरे भगवाननङ्गोऽर्च्यते, अत्रापि तथैव
किमन्यथेति । तदलक्षिता भूत्वा प्रेक्षिष्ये । (परिक्रम्यावलोक्य च)
तथावदिह पूजासमयो भवति तावदहमपि भगवन्तमनङ्गमेव
पूजयितुं कुसुमान्यवचेष्यामि । (इति कुसुमावचयं नाटयति)

वासवदत्ता — काञ्चनमाले, प्रतिष्ठापयाशोकमूले भगवन्तं प्रद्युम्नम् ।

काञ्चनमाला — यद्गृह्णियाज्ञापयति । (इति तथा करोति)

विदूषकः — (परिक्रम्यावलोक्य च) भो वयस्य, यथा विश्रान्तो नूपुरशब्दस्तथा
तर्क्याम्यागता देव्यशोकमूलमिति ।

1 यथा~तथा as~so. 2 तातः papa, dear father. 3 अन्तःपुरम् harem. 4 अनङ्गः
Cupid (literally, the formless one) 5 अर्च्यते he is worshipped; कर्मणि लट्/अर्च् 1U.
6 अत्र here. 7 अन्यथा otherwise. 8 अलक्षित unobserved. 9 यावत्~तावत् while.
10 समयः time. 11 पूजयितुम् to worship; inf. √पूज् 10U. 12 अवचेष्यामि I will gather;
लट् अव+√चि 5U. 13 अवचयः~gathering. 14 प्रतिष्ठापय fix, erect thou; caus. लोट्
प्रति+√स्था 1P. 15 प्रद्युम्नः Cupid. 16 विश्रान्त eased, rested; PP. वि+√श्रम् 4P.
17 तर्क्यामि I conjecture; √ तर्क् 10U.

Placing myself in concealment I shall see whether the formless God
of Love is worshipped here as he is in the harem of my dear dad, or
otherwise. (Walking about and looking) I will, also, gather flowers
to worship the Lord of Love while (till) it is the time for worship-
ping. (Thus gesticulates gathering flowers):

Vāsavadattā—Kānchanamālā, establish the God of Love at the base of the
Ashoka.

Kānchanamālā — Madame, I will do so. (She does so.)

Clown — (walking round and observing) O friend, as the sound of the anklets
has ceased, I imagine the queen has reached the foot of the Ashoka
tree.

राजा — वयस्य, सम्यगवधारितम् । पश्येयं देवी । या किलैषा,
कुसुमसुकुमारमूर्तिर्दधती नियमेन तनुतरं मध्यम् ।
आभाति मकरकेतोः पार्श्वस्था चापयष्टिरिव ॥ १६ ॥ आर्या ।
तदेहि उपसर्पावः । (उपसृत्य) प्रिये वासवदत्ते ।

वासवदत्ता — (विलोक्य) कथमार्यपुत्रः । जयतु जयतु आर्यपुत्रः । अलंकरो-
त्विमं देशमासनपरिग्रहेण । एतदासनं, अत्रोपविशत्वार्यपुत्रः ।
(राजा नाट्येनोपविशति)

काञ्चनमाला — भट्टिनि, स्वहस्तदत्तैः कुसुमकुङ्कुमचन्दनवासोभिः शोभितं
रक्ताशोकपादपं गत्वाचर्यतां भगवान्प्रयुन्नः ।

1 अवधारित determined, known; PP. caus. अव+√धृ 10U. 2 पश्य see thou;
लोद्+√दृश् 1P. 3 किल verily, 4 एषा~या she who~. 5 सुकुमार very tender, delicate.
6 मूर्ति: f. form, image. 7 कुसुमसुकुमारमूर्तिः=कुसुमं इव सुकुमारा मूर्तिः यस्याः सा. 8 दधत्
(nom.s.f. दधती) placing, holding; pres. part.√धा 3U. 9 नियमः penance. 10 तनुतर
thinner. 11 आभाति she seems, appears; आ+√भा 2P. 12 मकरकेतोः (nom. s. मकरकेतुः)
Cupid. 13 चापः bow. 14 यष्टिः f. stick, staff; a. (समासान्ते) delicate, tender.
15 उपसर्पावः we two approach; उप+√सृप् 1U. 16 प्रिय (voc.s.f. प्रिये) dear, darling.
17 अलंकरोतु let him decorate; लोद् अलम्+√कृ 8U. 18 देशः spot, place. 19 आसनम्
seat. 20 परिग्रहः acceptance, favour. 21 उपविशतु let him sit down; उप+√विश् 6P.
22 नाट्यम् acting. 23 स्व one's own. 24 दत्त given; PP.√दा 3U. 25 कुङ्कुमम्
saffron. 26 चन्दन m.n. sandal. 27 वासस् n. (ins. p. वासोभिः) cloth. 28 शोभित
decorated, brightened; PP.√शुम् 1A.

King — Friend, you have well understood. See the queen! Verily, she
who possesses a form so tender as a flower, bearing her waist thin-
ner due to her penance appears like the bow-staff standing beside
Cupid. So come, let us approach. (Advancing) O darling Vāsa-
vadattā!

Vāsavadattā—(Beholding) How, it is my lord! May my lord be victorious!
Pray decorate this spot by taking a seat. Here is the seat. My
husband will be seated here.
(The king sits down.)

Kānchanamālā—O queen, repairing close to the red Ashoka beautifully deco-
rated by your own hands with flowers, saffron, sandal and garment,
pray worship Lord Cupid.

वासवदत्ता — उपनय मे पूजोपकरणानि ।

(काञ्चनमाला उपनयति । वासवदत्ता तत्र करोति)

राजा — प्रिये,

प्रत्यग्रमज्जनविशेषविविक्तकान्तिः

कौसुम्भरागरुचिरस्फुरदंशुकान्ता ।

विभ्राजसे मकरकेतनमर्चयन्ती

बालप्रवालविटपिप्रभवा लतेव ॥ २० ॥

1 प्रत्यग्र very fresh. 2 मज्जनम् ablution. 3 विशेषः distinction. 4 मज्जनविशेषः special bath. 5 विविक्त pure. 6 कान्तिः f. beauty. 7 प्रत्यग्रमज्जनविशेषविविक्तकान्तिः = प्रत्यग्रेण मज्जनविशेषेण विविक्ता कान्तिः यस्याः सा. 8 कौसुम्भ a. prepared with or dyed with saffron. 9 रागः colour. 10 रुचिर lovely. 11 स्फुरत् glittering; pres. part. √स्फुर् 6P. 12 अंशुकम् silk garment. 13 अन्तः edge, border, end. 14 कौसुम्भरागरुचिरस्फुरदंशुकान्ता = कौसुम्भरागेण रुचिरः अंशुकस्य अन्तः स्फुरन् यस्याः तादृशी. 15 विभ्राजसे thou shinest; वि+√भ्राज् 1A. 16 बाल young. 17 प्रवालम् coral. 18 विटपिन् m. (in compounds विटपि) tree. 19 प्रभवः birth. 20 बालप्रवालविटपिप्रभवा = बालः प्रवालविटपी तस्मिन् प्रभवः यस्याः सा. 21 लता f. creeper. 22 मकरकेतनः cupid.

प्रत्यग्रमज्जनविशेषविविक्तकान्तिः कौसुम्भरागरुचिरस्फुरदंशुकान्ता मकरकेतनं अर्चयन्ती बालप्रवाल-विटपिप्रभवा लता इव विभ्राजसे ॥ वसंततिलका ।

Vāsavadattā—Do bring me the worshipping materials. (Kanchanamālā offers them. Vāsavadattā worships.)

King —My beloved !

With your beauty purified by a fresh, special ablution and the lovely edge of your silk dress dyed with saffron colour glittering, you, now worshipping the God of Love, shine like a creeper begotten from a young coral tree.

अपि च ।

स्पृष्टस्त्वयैव दयिते स्मरपूजाव्यापृतेन हस्तेन ।

उद्भिन्नापरमृदुतरकिसलय इव लक्ष्यतेऽशोकः ॥ २१ ॥

अपि च ।

अनङ्गोऽयमनङ्गत्वमद्य निन्दिष्यति ध्रुवम् ।

यदनेन न संप्राप्तः पाणिस्पर्शोत्सवस्तव ॥ २२ ॥

काञ्चनमाला — भट्टिनि, अर्चितो भगवान् प्रद्युम्नः । तत्कुरु भर्तुरुचितं
पूजासत्कारम् ।

1 स्पृष्ट touched; PP. √स्पृश् 6P. 2 दयित a. (voc.s.f. दयिते) beloved. 3 स्मरः
god of love. 4 व्यापृत busily engaged in; PP. व्या + √पृ 6A. 5 उद्भिन्न formed,
produced; PP. उद् + √भिद् 7U. 6 अपर matchless, another. 7 मृदुतर tenderer,
soft. 8 किसलय m. n. shoot, tender leaf. 9 अनङ्गत्वम् formlessness, invisibility.
10 निन्दिष्यति he will condemn; लृट् + √निन्द् 1P. 11 ध्रुवम् ad. very much, firmly.
12 यत् = यस्मात्, यतस्. 13 संप्राप्त obtained, secured; PP. सम् + प्र + √आप् 5P. 14 पाणि
m. hand. 15 स्पर्शः touch. 16 उत्सवः joy. 17 पाणिस्पर्शोत्सवः = पाणिस्पर्शः तेन उत्सवः.
18 उचित appropriate, suitable. 19 सत्कारः adoration, honour. 20 उद्भिन्नापरमृदुतर-
किसलयः = उद्भिन्नः अपरः मृदुतरः किसलयः यस्य सः

दयिते ! त्वया स्मरपूजाव्यापृतेन हस्तेन स्पृष्टः एव अशोकः उद्भिन्नापरमृदुतरकिसलयः इव लक्ष्यते
॥ आर्या ॥

अद्य अयं अनङ्गः अनङ्गत्वं ध्रुवं निन्दिष्यति यत् अनेन तव पाणिस्पर्शोत्सवः न संप्राप्तः ॥ अनुष्टुप् ॥

And,

O beloved, just touched by thy hand busily engaged in the worship
of Cupid the Ashoka appears as if it has put on another, tenderer
foliage.

And moreover,

This formless Cupid will today very much reproach his own form-
lessness, for the joy of being touched by thy hand is not obtained
by him.

Kānchanamālā—O queen, God of Love is worshipped. So now perform ap-
propriate adoration to your lord.

वासवदत्ता — तेन ह्युपनय मे कुसुमानि विलेपनं च ।

काञ्चनमाला — भट्टिनि, एतत्सर्वं सज्जम् । (वासवदत्ता नाटकेन राजानं पूजयति)

सागरिका — (गृहीतकुसुमा) हा धिक् हा धिक् । कथं कुसुमलोभोत्क्षिप्त-
हृदययातिचिरमेव मया कृतम् । तदनेन सिन्धुवारविटपेनाप-
वारितशरीरा भूत्वा प्रेक्षे । (विलोक्य) कथं प्रत्यक्ष एवापूर्वः
कुसुमायुधः । अस्माकं तातस्यान्तःपुरे चित्रगतोऽर्च्यते । इह
प्रत्यक्षीकृतः । तदहमप्येभिः कुसुमैरिह स्थितैव भगवन्तं
कुसुमायुधं पूजयिष्ये । (इति कुसुमानि प्रक्षिपति)

- 1 विलेपनम् cosmetic, anointing material. 2 पूजयति she worships ; √पूज् 10U.
3 धिक् ind. lie on. 4 लोभः avarice, desire for. 5 उत्क्षिप्त struck with, seized by.
6 कुसुमलोभोत्क्षिप्तहृदयया = कुसुमलोभेन उत्क्षिप्तं हृदयं यस्याः तया 7 अतिचिरम् for a long time.
9 सिन्धुवारः name of a tree. 10 विटपः tree. 11 अपवारित covered; caus. PP. अस + √वृ
1.5.9U. 12 शरीरम्. 13 अपवारितशरीरा = अपवारितं शरीरं यस्याः सा. 14 प्रत्यक्ष visible.
15 अपूर्वः quite new, strange. 16 चित्रगतः = चित्रे गतः लिखितः. 17 प्रत्यक्षीकृत made
visible. 18 स्थित (f. स्थिता) stood, PP. √स्था 1P. 19 प्रक्षिपति she throws forth ;
प्र + √क्षिप् 6U.

Vāsavadattā—Then offer me the flowers and anointing cosmetic.

Kānchanamālā—Your Majesty, everything is ready here.

(By acting Vāsavadattā worships the king.)

Sāgarikā—(holding flowers) Ah fie, ! Much time has been spent by me with
my heart seized by the greed for flowers. So concealing my body
with this Sindhuvāra tree I will see. (looking) How is it that the
God of Love, so strange, is visible ! In my dear father's harem he
is worshipped in picture. Here he is made to appear in true form.
So standing here I will also worship the flower-arrowed God of
Love with these flowers. (Thus, she throws the flowers forth.)

नमस्ते भगवन् कुसुमायुध, शुभदर्शनो मे भविष्यसि । दृष्टं
यद्द्रष्टव्यम् । अमोघदर्शनो मे भविष्यसि । (इति प्रणमति)
आश्चर्यमाश्चर्यम् । दृष्टोऽपि पुनः प्रेक्षितव्यः । तथावन्न कोऽपि
मां प्रेक्षते तावदेव गमिष्यामि । (इति कतिचित्पदानि गच्छति)

काञ्चनमाला — आर्य वसन्तक, एहि सांप्रतं त्वमपि स्वस्तिवायनं प्रतीच्छ ।
(विदूषकः उपसर्पति)

वासवदत्ता — (विलेपनकुसुमाभरणदानपूर्वकम्) आर्य स्वस्तिवायनं प्रतीच्छ । (इत्यप्यति)

विदूषकः — (सहर्षं गृहीत्वा) स्वस्ति भवत्यै ।

1 नमस् ind. salutation to. 2 ते to thee. 3 शुभ auspicious. 4 दर्शनम् sight.
5 शुभदर्शनः = शुभं दर्शनं यस्य सः 6 प्रणमति she bows; प्र + √नम् 1U. 7 आश्चर्यम् miracle.
8 अमोघ unfailing, unerring. 9 प्रेक्षितव्य pot. PP. प्र + √ईक्ष् 1A. to observe, to gaze.
10 कः अपि anyone. 11 गमिष्यामि I will go; लृट् √गम् 1P. 12 आर्य noble 13 सांप्रतम्
ind. now. 14 प्रतीच्छ receive thou; लोट् प्रति + √इष् 1P. 15 आभरणम् ornament.
16 दानम् giving. 17 पूर्वक preceded by. 18 स्वस्ति ind. hail. 19 गृहीत्वा gerund
of √ग्रह् 9U. to seize.

Salutation to thee, O flower-arrowed god ! Show me an auspicious
sight. What is to be seen has been seen. Appear unfailingly to me.
(Thus she salutes) Ah miracle, miracle ! Though seen, he is again
to be seen. While nobody sees me I will go away. (She goes
several steps)

Kānchanamālā—Sir Vasantaka, come, you, too, receive a ceremonial sweetmeat.
(The jester advances)

Vāsavadattā—(After giving anointing cosmetic, flowers and ornament) Noble
one, accept a sweetmeat.
(she offers)

Clown—(joyfully accepting) Hail to your Ladyship !

(नेपथ्ये बैतालिकः पठति)

अस्तापास्तसमस्तभासि नभसः पारं प्रयाते रवा-
वास्थानीं समये समं नृपजनः सायंतने संपतन् ।
संप्रत्येष सरोरुहद्युतिमुषः पादांस्तवासेवितुं
प्रीत्युत्कर्षकृतो दृशामुदयनस्येन्दोरिवोद्वीक्षते ॥ २३ ॥

सागरिका — (श्रुत्वा सहर्षं परिवृत्य राजानं दृष्ट्वा सस्पृहम्) कथमयं स राजा उदयनो
यस्याहं तातेन दत्ता । तत्परप्रेषणकृशमपि मे शरीरमेतस्य
दर्शनेनेदानीं बहुमतं संवृत्तम् ।

1 बैतालिकः bard. 2 अस्तः the Western mountain behind which the sun is supposed to set. 3 अपास्त flung or thrown away; pp. अप+√अस् 4U. 5 समस्त a. whole. 6 भास् f. ray. 7 अस्तापास्तसमस्तभासि=अस्ते अपास्ताः समस्ताः भासः येन तस्मिन्. 8 नभस् n. (gen. s. नभसः) sky. 9 पार m. n. extreme limit, end. 10 प्रयात gone; PP. प्र+√या 2P. 11 रविः m. sun. 12 अस्तापास्तसमस्तभासि रवौप्रयाते (locative absolute) 13 आस्थानी f. assembly-room. 14 समयः time 15 समम् together. 16 नृपजनः group of kings. 17 सायंतने a. belonging to evening. 18 संपतत् (nom.m.s. संपतन्) meeting together; pres. part. Act. सम्+√पत् 1P. 19 संप्रति ind. now. 20 सरोरुहम् lotus. 21 द्युतिः f. light, beauty. 22 √मुष् 1.9P. to steal, to resemble. 23 सरोरुहद्युतिमुषः=सरोरुहाणां द्युतिं मण्णन्ति ते तान्. 24 आसेवितुम् to serve; inf. आ+√सेव् 1A. 25 प्रीतिः f. love, joy. 26 उत्कर्षः excess. 27 कृत् a. (समासान्ते) doer, giver, accomp-lisher. 27 दृश् f. eye. 28 इन्दुः m. (gen.s. इन्दोः) moon. 29 उद्वीक्षिते he waits for; उद्वि+√ईक्ष् 1A. 30 परप्रेषणम् menial service. 31 बहुमत a. much prized. 32 संवृत्तम्=भूतम्.

अस्तापास्तसमस्तभासि रवौ नभसः पारं प्रयाते सायंतने समये आस्थानीं समं संपतन् एष नृपजनः
संप्रति इन्दोः (पादान्) इव दृशां प्रीत्युत्कर्षकृतः उदयनस्य तव सरोरुहद्युतिमुषः पादान् आसेवितुं उद्वीक्षते
॥ शार्दूलविक्रीडितम् ॥

(Behind the curtain a bard recites)

When the sun has gone to the end of the sky with his entire rays thrown over the western mountain, assembled together in the assembly-hall in the evening hour these princes are now waiting to pay respect to the feet, like the moon-beams stealing the beauty of lotuses, of thee, Udayana who givest excessive joy to the eyes.

Sāgarikā—(Having heard with joy, turning back and gazing on the king, affected.) How this is the king Udayana to whom I have been betrothed by my dear father! So my body, though insignificant due to my servitude, has now become much prized at his sight.

राजा — कथमुत्सवापहृतचेतोभिरस्माभिः सन्ध्यातिक्रमोऽपि नोपल-
क्षितः । देवि, पश्य ।

उदयतटान्तरितमियं प्राची सूचयति दिङ् निशानाथम् ।
परिपाण्डुना मुखेन प्रियमिव हृदयस्थितं रमणी ॥ २४ ॥
देवि, तदुत्तिष्ठारः । आवासाभ्यन्तरमेव प्रविशावः ।

(सर्वे उत्थाय परिक्रामन्ति)

सागरिका — कथं प्रस्थिता देवी । भवतु । त्वरितं गमिष्यामि ।
(राजानं सत्सुहृद् वृष्ट्वा निःस्वस्य) हा धिक् । मन्दभागिन्या मया प्रेक्षितु-
मपि चिरं न पारितोऽयं जनः । (इति निष्क्रान्ता)

1 अपहृत captivated, overpowered; PP. अप+√हृ 1U. 2 चेतस् n. mind.
3 उत्सवापहृतचेतोभिः=उत्सवेन अपहृतानि चेतांसि येषां तैः. 4 सन्ध्यां f. twilight. 5 अतिक्रमः
passing away, lapse. 6 उदयः the Eastern mountain from which the sun and the
moon are said to rise. 7 प्राची दिग् f. east. 8 निशानाथः lord of night, moon.
9 सूचयति she points out, reveals; √सूच् 10U. 10 तटः slope. 11 अन्तरित screened,
concealed; PP. अन्तः+√इ 2P. 12 परिपाण्डु pale. 13 रमणी f. wife. 14 आवासः
apartment, house. 15 अभ्यन्तरम् interior. 16 त्वरितम् hurriedly. 17 निःस्वस्य
gerund, निस्+√स्वस् 2P. to sigh. 18 मन्दभागिन् a. (ins.s.f. मन्दभागिन्या) hapless,
unlucky. 19 पारित been able, possible; pp.√पृ 10U. 20 प्रस्थित departed; pp.
प्र+√स्था 1P.

रमणी परिपाण्डुना मुखेन हृदयस्थितं प्रियं ((सूचयति)) इव इयं प्राची दिग् उदयतटान्तरितं निशानाथं
सूचयति ॥ आर्यावृत्तम् ।

King—How we did not observe even the passing away of the twilight as our
minds were captivated by the festival ! O queen, behold !

As a mistress reveals with her pale face her lover fixed in her bosom,
the East points out the lord of night (the moon) screened behind
the slopes of the Udaya mountain.

My queen, let us, therefore, rise, and enter into the palace.

(All rising walk round)

Sāgarikā—How, the queen has departed. Well, I will go quickly. (Enviously
looking at the king, sighing) Ah fie ! Unlucky that I am, I am not
able even to behold this person for a long time. (Exit)

देवि त्वन्मुखपङ्कजेन शशिनः शोभातिरस्कारिणा
पश्याब्जानि विनिर्जितानि सहसा गच्छन्ति विच्छायताम् ।
श्रुत्वा ते परिवारवारवनितागीतानि भृङ्गाङ्गनाः
लीयन्ते मुकुलान्तरेषु शनैः संजातलज्जा इव ॥ २५ ॥

(इति निष्क्रान्ताः सर्वे)

❀ इति मदनमहोत्सवो नाम प्रथमोऽङ्कः समाप्तः ❀

1 त्वत्=तव. 2 मुखपङ्कजम् lotus-face. 3 शशिन् m. (gen.s. शशिनः) the moon.
4 शोभा f. beauty. 5 तिरस्कारिन् a. abusing, surpassing. 6 अब्जम् lotus. 7 विनिर्जित
conquered, defeated; pp. विनिस्+√जि 1P. 8 सहसा ind. all of a sudden.
9 विच्छायता f. discolouring, faintness. 10 परिवारः retinue. 11 वारवनिता f. harlot,
palace-lady. 12 गीतम् song. 13 अङ्गना woman. 14 लीयन्ते they disappear, hide;
√ली 4A. 15 मुकुल m.n. bud. 16 अन्तरम् interior, inside. 17 शनैः slowly.
18 संजात occurred; pp. सम्+√जन् 4A. 19 लज्जा f. shame. 20 संजातलज्जा=संजाता
लज्जा यासां ताः

देवि, पश्य ! शशिनः शोभातिरस्कारिणा त्वन्मुखपङ्कजेन विनिर्जितानि अब्जानि सहसा विच्छायतां
गच्छन्ति, ते परिवारवारवनितागीतानि श्रुत्वा संजातलज्जाः इव भृङ्गाङ्गनाः मुकुलान्तरेषु शनैः लीयन्ते
॥ शार्दूलविक्रीडितम् ।

King—(Walking about)

Behold, O queen ! the lotuses, defeated by thy lotus-face surpassing
the beauty of the moon, all of a sudden turn discoloured, and as if
blushed with shame on hearing the songs of thy retinue and harlots
the female-bees slowly disappear into the flower buds.

(Exeunt Omnes)

Here Ends Act I entitled "Grand Festival of Love"

❀ द्वितीयोऽङ्कः ❀

(ततः प्रविशति सारिकापञ्जरव्यग्रहस्ता सुसङ्गता)

सुसङ्गता — हा धिक् हा धिक् । अथ कुत्रेदानीं मम हस्त इमां सारिकां
निक्षिप्य गता मे प्रियसखी सागरिका । तत्कुत्र पुनरेनां
प्रेक्षिष्ये । (अन्यतो दृष्ट्वा) कथमेषा खलु निपुणिका इत एवागच्छति ।
तथावदेनां प्रक्ष्यामि ।

(ततः प्रविशति निपुणिका)

निपुणिका — (सविस्मयम्) आश्चर्यम्, आश्चर्यम् । अनन्यसदृशप्रभावो मन्ये
देवतायाः । उपलब्धः खलु मया भर्तुर्वृत्तान्तः । तद्वत्त्वा भट्टिन्यै
निवेदयिष्यामि । (इति परिक्रामति)

1 सारिका a talking bird. 2 पञ्जरम् cage. 3 व्यग्र a. engaged, busy. 4
सारिकापञ्जरव्यग्रहस्ता = सारिकाया पञ्जरे व्यग्रः हस्तः यस्याः सा. 5 अथ now. 6 कुत्र where ?
7 इदानीम् now. 8 हस्त इमां = (सन्धिः) हस्ते इमां. 9 निक्षिप्य having entrusted,
deposited; gerund नि + √क्षिप् 6U. 10 प्रियसखी f. dear friend. 11 अन्यतस् ind
in other direction. 12 प्रक्ष्यामि I will ask; लृट् √प्रच्छ 6P, 13 अनन्य = न अन्य not
other. 14 सदृश a. like, resembling, 15 प्रभावः power, magnanimity. 16 अनन्य-
सदृशप्रभावः unique power. 17 मन्ये I think; √मन् 4A. 18 देवता f. deity. 19 उपलब्ध
obtained; pp. उप + √लभ् 1A. 20 वृत्तान्तः story, news. 21 तत् therefore.

ACT—II

(Then enters Susangatā, her hand engaged with the Sārikā-cage)

Susangatā — Ah fie, ah fie ! Now, after placing this Sārikā in my hand where has
my dear friend, Sāgarikā gone ? And where shall I see her again ?
(gazing in another direction) It is, really, Nipunikā who is coming
here. So I shall ask her now.

(Then appears Nipunikā)

Nipunikā — (in wonder) Wonderful, wonderful ! I think the deity has a
unique power. As I have obtained His Majesty's news I am going
to inform the Queen about it. (She walks round.)

सुसंगता — (उपसृत्य) हला निपुणिके, कुत्रेदानीं विस्मयोत्क्षिप्तहृदयेवेह स्थितां मामवधीर्य कुतोऽतिक्रामसि ।

निपुणिका — कथं सुसंगता । हला सुसंगते, सुष्ठु त्वया ज्ञातम् । एतत् खलु मम विस्मयस्य कारणम् । अथ किल भर्ता श्रीपर्वतादागतस्य श्रीकण्ठदासनामधेयस्य धार्मिकस्य सकाशादकालकुसुमसञ्जननदोहदं शिक्षित्वाऽऽत्मनः परिग्रहीतां नवमालिकां कुसुमसमृद्धिशोभितां करिष्यतीति । तत्रैतद् वृत्तान्तं ज्ञातुं देव्या प्रेषितास्मि । त्वं पुनः कुत्र प्रस्थिता ।

1. विस्मयोत्क्षिप्तहृदया = विस्मयेन उत्क्षिप्तं हृदयं यस्याः सा. 2 अवधीर्य gerund of अव + √धीर्-10P. to disregard. 3 कुतः whence, where. 4 सुष्ठु ind. properly, well 5 ज्ञात known; pp. √ज्ञा 9U. 6 कारणम् cause, reason. 7 किल ind. verily, as they say. 8 नामधेयम् name. 9 श्रीकण्ठदासनामधेयस्य = श्रीकण्ठदासः इति नामधेयं यस्य तस्य. 10 धार्मिक a. religious; m. monk. 11 सकाशात् ind. from. 12 सञ्जननम् creation, producing. 13 दोहद m. n. wish, strong desire, recipe, means. 14 शिक्षित्वा gerund √शिक्ष् IA. to learn. 15 समृद्धिः f. abundance, prosperity. 16 शोभित adorned, beautiful; pp. √शुभ् 1A. 17 करिष्यति he will make; √कृ 8U. 18 प्रेषित sent; caus. pp. प्र + √प्रे 1U.4P.

Susangatā — (approaching) Hello Nipunikā, where are you going now, ignoring me who stand here, as if your heart is ensnared by some wonder ?

Nipunikā — It is Susangatā ! Hello Susangatā, you have well guessed. This is the cause of my wonder ;— They say that today His Majesty will learn the method of producing untimely flowers from a religious mendicant by the name of Shri Kaṇṭhadāsa who hails from Shri Parvata, and will adorn his favourite Navamālīkā with abundant blossoms. I have been sent there by the Queen to find out this news. But where are you departing ?

सुसंगता — प्रियसखीं सागरिकामन्वेषितुम् ।

निपुणिका — सखि, दृष्ट्वा मया ते प्रियसखी सागरिका गृहीतसमुद्रकचित्र-
फलकवर्तिका समुद्रिग्नेव कदलीगृहं प्रविशन्ती । तद्वच्छ प्रिय-
सखीम् । अहमपि देवीसकाशं गमिष्यामि ।

(इति निष्क्रान्ते)

॥ इति प्रवेशकः ॥

1. अन्वेषितुम् to speak, to look for; inf. caus. अनु + √इष् 1U.4P. 2 समुद्रकः box, casket. 3 चित्रफलकम् painting board. 4 वर्तिका f. painting brush. 5 गृहीत-समुद्रकचित्रफलकवर्तिका = गृहीताः समुद्रकः चित्रफलकं वर्तिका च यया सा. 6 समुद्रिग्न frightened, saddened; pp. सम् + उद् + √विज् 3P. 7 कदली f. plantain tree. 8 गृहम् house. 9 प्रवेशकः interlude, prelude.

Susangatā — To look for my dear friend Sāgarikā.

Nipunikā — Dear friend, I saw your loving friend, Sāgarikā enter the plantain
arbour, appearing sorrowful, taking with her a casket, a painting
board and a brush. So go to see your dear friend. I will, also, go
to the presence of the queen. (Both move out)

End of the Prelude to the Act II

(ततः प्रविशति गृहीतचित्रफलकवर्तिका मदनावस्थां नाटयन्ती सागरिका)

सागरिका — हृदय, प्रसीद प्रसीद । किममुनायासमात्रफलकेन
दुर्लभजनप्रार्थनानुबन्धेन । अन्यच्च । येनैव दृष्टेन त ईदृशः
सन्तापो ननु वर्धते, पुनरपि तमेव प्रेक्षितुमभिलषसीत्यहो ते
मूढता । अयि नृशंस हृदय, जन्मतः प्रभृति सह संवर्ध्येमं जनं
परिहृत्य क्षणमात्रदर्शनपरिचितं जनमनुगच्छत् कथं न लज्जसे ।
अथवा कस्तव दोषः । अनंगशरपतनभीतेन त्वयैवमद्य व्यव-
सितम् । भवतु, तं तावदुपालप्स्ये । (साक्षमञ्जलिं बध्वा जानुभ्यां स्थित्वा)

1 मदन-अवस्था f. love-lorn condition. 2 प्रसीद be favourable, be thou firm;
लोट् प्र + √सद् 1P. 3 किम् (+ inst) what is the use of. 4 आयासः trouble, anguish
5 मात्र suffix only, as much. 6 फलकम् result, fruit. 7 आयासमात्रफलकेन = आयासमात्रं
फलकं यस्य तेन. 8 दुर्लभ hard to obtain, unattainable. 9 प्रार्थना f. desire, solicitation.
10. अनुबन्धः repeated pursuit, continuity. 11 अन्यत् moreover, besides. 12
येन=महाराजेन. 13 ईदृश a. such. 14 सन्तापः agony. 15 वर्धते it increases; √वृष् 1A.
16 अभिलषसि thou longest for; अभि + √लष् 1.4U. 17 मूढता f. foolishness. 18
नृशंस wicked, cruel. 19 जन्मतः प्रभृति since (my) birth. 20 संवर्ध्य having grown;
gerund, सम् + √वृष् 1A. 21 इमं जनम्=सागरिकाम्. 22 परिहृत्य gerund परि + √हृ 1U.
to avoid. 23 परिचित् acquainted; pp. परि + √चि 5U. 24 अनुगच्छत् following;
pres. part. अनु + √गम् 1P. 24 लज्जसे thou art ashamed; √लज् 6A. 25 दोषः fault
26 शरः arrow. 27 पतनम् fall. 28 भीत frightened; pp. √भी 3U. 29 व्यवसित
striven, conducted; pp. वि + अब + √सो 1P. 30 उपालप्स्ये I will blame; लृट्
उपा + √लभ् 1A. 31 अञ्जलिम् √बन्ध् PP. to fold hand. 32 जानु n. knee.

(Then appears Sāgarikā with a painting board and a brush, gesticulating
a love-lorn condition)

Sāgarikā — O heart, be calm, be calm ! What is the use of your obstinate
longing for an unattainable person, resulting only in agony ? And
moreover, your pain certainly grows at his mere sight. You long
to see him just once again. Alas, your stupidity ! Also, O cruel
heart ! After growing up together since my birth don't you feel
ashamed of your following after him who is just known at a
momentary sight, abandoning me ? Or what is your fault ? Today you
have behaved in this manner frightened at the fall of the shaft of Cupid.
Well I will blame him. (Holding her hands and kneeling down in tears.)

भगवन् कुसुमायुध, निर्जितसकलसुरासुरो भूत्वा कथं स्त्रीजनं
 प्रहरन् न लज्जसे । (विविचिन्त्य) अथवानंगोऽसि । सर्वथा मम
 मन्दभागिन्या अनेन दुर्निमित्तेनावश्यं मरणमेवोपस्थितम् ।
 (फलकमवलोक्य) तद्यावदिह कोऽपि न आगच्छति तावदेवालेख्य-
 समर्पितं तमभिमतं जनं प्रेक्ष्य यथा समीहितं करिष्यामि ।
 (सावष्टम्भमेकमना भूत्वा नाट्येन फलकं गृहीत्वा निःस्वस्य) यद्यपि म अतिसाध्वसेन
 वेपतेऽयमतिमात्रमग्रहस्तस्तथापि तस्य जनस्यान्यो दर्शनोपायो
 नास्तीति तद्यथातथाऽऽलिख्यैनं प्रेक्षिष्ये । (इति नाट्येन लिखति)

1 सकल entire. 2 सुरः god. 3 असुरः demon. 4 निर्जितसकलसुरासुरः = निर्जिताः
 सकलाः सुराः असुराः च येन सः 5 स्त्रीजनः m. woman. 6 प्रहरत् (nom. m. s. प्रहरन्)
 striking; pres. part. प्र + √ह 1U. 7 विचिन्त्य gerund वि + √चिन् 10U. reflect.
 8 सर्वथा ind. by all means, completely. 9 दुर्निमित्तम् bad omen. 10 अवश्यम् inevit-
 ably. 11 मरणम् death. 12 उपस्थित befallen; pp. उप + √स्था 1U. 13 आलेख्यम्
 painting, writing. 14 समर्पित committed to; PP. caus. सम् + √रू 1.3P. 15
 अभिमत a. loving. 16 समीहित desired; pp. सम् + √ईह 1A. 17 अवष्टम्भः prop.
 courage. 18 सावष्टम्भम् ad. courageously. 19 एकमना = एकं मनः यस्याः सा तथाभूता
 20 यद्यपि~तथापि although~yet. 21 अतिसाध्वसम् excessive fear. 22 वेपते it
 trembles; √वेप् 1A. 23 अतिमात्रम् very much. 24 उपायः means. 25. आलिख्य
 gerund of आ + √लिख् 6P. to write, to paint.

O lord Cupid, having conquered all the gods and demons dost thou
 not feel ashamed of thy striking a woman thus? (Reflecting) I
 see thou art formless. Completely hapless that I am, death is
 inevitably brought to me by this ill omen. (gazing on the painting
 board) So, while nobody comes here I will paint the loving one,
 and behold him and do as desired. (concentrating her mind with
 courage, holding the board and sighing) Although this tip of my
 hand is immeasurably trembling in an excessive fear, yet there is no
 other means to have his image. Somehow, therefore, I shall paint
 and see him. (Thus she paints in a dramatic mood.)

(ततः प्रविशति सुसङ्गता)

सुसङ्गता — एतत्तत्कदलीगृहम् । तत्प्रविशामि । (प्रवेशं नाटयति, प्रविश्यावलोक्य च सविस्मयम्) एषा मे प्रियसखी सागरिका । किं पुनरेषा गुर्वनुरागो-
त्स्विसहृदया किमप्यालिखन्ती मामपि न प्रेक्षते । भवतु ।
तथावदस्या दृष्टिपथं परिहृत्य निरूपयिष्यामि किमेषाऽऽलिख-
तीति । (स्वरं पृष्ठतोऽस्या भूत्वा दृष्ट्वा सहर्षम्) कथमेतया भर्ताऽऽलिखितः ।
साधु सागरिके, साधु । अथवा न कमलाकरमुज्झित्वा राजहंस्य-
न्यत्राभिरमते ।

1 प्रवेशः entrance. 2 गुरु heavy. 3 अनुरागः attachment, passion. 4 गुर्वनुरा-
गोत्स्विसहृदया = गुरुणा अनुरागेण उत्स्वितं हृदयं यस्याः सा. 5 अस्याः her. 6 दृष्टिपथः range of
sight. 7 परिहृत्य gerund परि + √हृ 1U. 8 निरूपयिष्यामि I will see; लृट्, नि + √रूप्
10U. 9 स्वरम् ind. indistinctly, of one's own accord. 10 पृष्ठतस् ind. behind,
from behind. 11 एतया by her. 12 अलिखित painted; pp. आ + √लिख् 6P. 13
साधु well. 14 कमलम् lotus. 15 आकरः source, collection. 16 राजहंसः m. राजहंसी f.
royal swan. 17 अन्यत्र ind. elsewhere. 18 अभिरमते she rejoices, enjoys.

(Then appears Susangatā)

Susangatā — This is the very plantain bower. Let me enter it. (She gesticu-
lates entering. Entering and looking with wonder.) Here is my
dear friend, Sāgarikā ! But drawing something with her mind
captivated by heavy passion she does not even see me. Well, then,
now avoiding the range of her sight I shall see what she paints.
(Secretly standing behind her and looking with joy) How she has
painted the king ! Well done, Sāgarikā, well done ! But abandoning
the lotuses a female royal swan does not enjoy elsewhere.

सागरिका — (सबाष्पम्) आलिखितो मयैषः । किं पुनरनवरतनिपतद्बाष्प-
सलिलेन मे दृष्टिः प्रेक्षितुं न प्रभवति । (मुखमुत्तानीकृत्याश्रुणि निवारयन्ती)

सुसङ्गतां वृद्धोत्तरीयेण फलकं प्रच्छादयन्ती स्मितं कृत्वा) कथं प्रियसखी सुसङ्गता ।

सखि, इहोपविश । (इत्युत्थाय हस्ते गृहीत्वा)

- सुसङ्गता — (उपविश्य बलात्फलकमाकृष्य) सखि, क एष त्वयात्र चित्रफलक
आलिखतः ।

सागरिका — प्रवृत्तमदनमहोत्सवे भगवाननङ्गः ।

सुसङ्गता — (सस्मितम्) अहो ते निपुणत्वम् । किं पुनः शून्यमिव चित्रं
प्रतिभाति । तदहमप्यालिख्य रतिसनाथं करिष्ये ।

1 बाष्प m. n. tear. 2 सबाष्पम् tearfully. 3 अनवरत continual. 4 सलिलम्
water. 5 दृष्टिः f. eye. 6 प्रभवति (+ inf.) it can ; प्र + √भू 1P. 7 उत्तानी-
कृत्य gerund उत्तानी + √कृ 8U. to stretch out. 8 अश्रु n. (p. अश्रुणि) tear.
9 निवारयत् (nom. f. s. निवारयन्ती) avoiding ; Pres. Part. नि + √वृ 1.5.9U.
10 उत्तरीयम् upper garment. 11 प्रच्छादयत् (nom. f. s. प्रच्छादयन्ती) Covering ;
Pres. Part. प्र + √छद् 10U. 12 स्मितम् smile. 13 बलम् force. 14 बलात् by force
15 आकृष्य gerund आ + √कृष् 6U. to draw. 16 प्रवृत्त begun, gone ; PP.
प्र + √वृत् 1A. 17 निपुणत्वम् dexterity, skill. 18 शून्य devoid of, empty.
19 रतिसनाथ a. possessed of, endowed with Rati. रतिः is goddess of love
and wife of Cupid.

Sāgarikā—(Shedding tears) I have painted him. But why, my eyes can not
see due to continually falling tear-drops. (Raising her face and
avoiding tears, and on seeing Susangatā she covers the board
smiling.) Ah it is my dear friend Susangatā ! (Standing up and
holding her hands.) My friend, sit down here.

Susangatā—(Sitting down and pulling the board by force) Friend, who is he
that you have painted here on this painting board ?

Sāgarikā—He is the god of love in the previous grand Love Festival.

Susangatā—(Smiling) Ah how skilful you are ! But it seems that something
is absent in the picture. So I will draw and furnish it with Rati.

(बर्णिकां गृहीत्वा नाट्येन रतिव्यपदेशेन सागरिकामालिखति)

सागरिका — (विलोक्य सक्रोधम्) सखि, किमिति त्वयात्राहमालिखिता ।

सुसङ्गता — (विहस्य) सखि, किमकारणे कुप्यसि । यादृशस्त्वया कामदेव
आलिखितस्तादृशी मया रतिरालिखिता । तदन्यथासम्भाविनि,
किं तवैतेनालपितेन । कथय सर्वं वृत्तान्तम् ।

सागरिका — (सलज्जा स्वगतम्) ननु ज्ञातास्मि प्रियसख्या ।

(सुसङ्गताया हस्तं गृहीत्वा प्रकाशम्) प्रियसखि, महती खलु मे लज्जा ।

तत्तथा कुरु यथा न कोऽप्यपर एतद्वृत्तान्तं जानातीति ।

1 व्यपदेशः pretext. 2 क्रोधः anger. 3 सक्रोधम् angrily. 4. विहस्य gerund
वि + √हस् 1P. 5 अकारणम् a. thing without cause. 6 कुप्यसि thou art angry ;
√कुप् 4P. 7 यादृशः (—शी f.) ~तादृशः (—शी) such~as, of such kind~of that kind.
8 अन्यथा ind. in a different manner, otherwise. 9 सम्भाविन् a. considering
(voc. f.s. सम्भाविनि). 10 आलपितम् talking. 11 कथय tell thou ; √कथ् 10U.
12 स्वगतम् aside, to one's own self (a dramatic term). 13 ज्ञात known ;
pp. √ज्ञा 9U. 14 महत् (nom. s.f. महती) great. 15 लज्जा f. shame. 16 यथा~तथा
as~so. 17 कुरु do thou ; लोट् √कृ 8U.

(Taking up the brush she draws Sāgarikā under the pretext of painting Rati)

Sāgarikā—(looking, angrily) Friend, what have you painted me here for ?

Susangatā—(ridiculing) O friend, why are you angry for nothing ? I have
painted Rati exactly as you painted the God of love. O you who
think it otherwise (misunderstanding one !) ! so what is the use
of this word of yours ? Do tell me the whole story.

Sāgarikā—(blushing, to herself) Indeed, I am found out by my dear com-
panion. (Holding Susangatā's hand, aloud) My dear friend,
really great is my shame. Do so that no one else may know
about this event !

सुसङ्गता — सखि, मा लज्जस्व । ईदृशस्य कन्यारत्नस्यावश्यमेवेदृशे वर
अभिलाषेण भवितव्यम् । तथापि यथा न कोऽप्यपर एतद्वृत्तान्तं
ज्ञास्यति तथा करोमि । एतया पुनर्मेधाविन्या सारिकयात्र कारणेन
भवितव्यम् । कदाचिदेवास्यालापस्य गृहीताक्षरा कस्यापि पुरतो
मन्त्रयिष्यते ।

सागरिका — (सोद्वेगम्) सखि, अतोऽपि मे अधिकतरं संतापो वर्धते ।
(इति मदनावस्थां नाटयति)

सुसङ्गता — (सागरिकाया हृदये हस्तं दत्वा) सखि, समाश्वसिहि, समाश्वसिहि ।

- 1 ईदृश a, such, of this type. 2 कन्या f. daughter, girl. 3 रत्नम् gem, jewel.
4 कन्यारत्नस्य = कन्यासु कन्यानां वा रत्नस्य, of jewel among girls, of jewel-like girl.
5 वरः bridegroom. 6 मेधाविन् a. (ins. s. f. मेधाविन्या) intelligent, wise. 7 कदाचित्
whenever. 8 आलापः conversation. 9 अभिलाषः object of longing or desire.
10 अक्षरम् syllable, word, 11 अत्र in this case. 12 गृहीताक्षरा = गृहीतानि अक्षराणि
यया सा. 13 पुरतस् afterwards. 14 मन्त्रयिष्यते it will speak; लृट् √ मन् 10A. 15 उद्वेगः
agitation, fear. 16 सोद्वेगम् with fear, agitatedly. 17 अतस् ind. from this, hence.
18 समाश्वसिहि take thou courage; लोट् सम् + आ + √ श्वस् 2P.

Susangatā—Friend, be not ashamed. It is inevitable that such a precious girl
like you must have such a bridegroom as the object of her longing.
So I will see to it that no one else might discover this event. But
I am afraid this clever Sārikā might become a cause of disclosure
in this case. As she has caught the words of our conversation she
will at any time in the future speak to someone else.

Sāgarikā—(in agitation) Hence, O my friend, my agony becomes redoubled.
(She expresses her love-sick)

Susangatā—(placing her hand on the heart of Sāgarikā) Friend, cheer up,
cheer up !

यावदस्या दीर्घिकाया नलिनीपत्राणि मृणालिकां च गृहीत्वा

लघ्वागच्छामि (निष्क्रम्य पुनः प्रविश्य च नाटकेन नलिनीपत्रैः शयनीयं मृणालवलयानि च रचयित्वा परिशिष्टानि नलिनीपत्राणि सागरिकाया हृदये निक्षिपति ।)

सागरिका—सखि, अपनयेमानि नलिनीपत्राणि मृणालिकानि च ।

अलमेतेन, किमकारण आत्मानमायासयसि ।

दुर्लभजनानुरागो लज्जा गुर्वी परवश आत्मा ।

प्रियसखि विषमं प्रेम मरणं शरणं नु वरमेकम् ॥ १ ॥

(इति मूर्च्छति)

1 यावत् in the meantime. 2 दीर्घिका f. lake, pond. 3 नलिनी-पत्रम् lotus-leaf. 4 मृणालिका f. lotus-stalk. 5 शयनीयम् bed, couch. 6 वलयम् bracelet, circle. 7 रचयित्वा gerund √रच् 10U. to form. 8 परिशिष्ट a supplementary, remaining. 9 अपनय remove thou; लोट् अप + √नी 1U. 10 आयासयसि you trouble; caus. आ + √यस् 1.4P. 11 परवश dependent upon others. 12 विषम adverse, uneven. 13 प्रेमन् m. n. (nom s. n. प्रेम) love. 14 शरणम् refuge, shelter. 15 आत्मन् m. (nom. s. आत्मा, acc. s. आत्मानम्) self, oneself. 16 नु ind, possibly, indeed. 17 वरम् it is better. 18 मूर्च्छति she faints, loses consciousness; √मृच्छं 1P.

दुर्लभजनानुरागः, गुर्वी लज्जा, आत्मा परवशः, प्रेम विषमं, मरणं नु एकं वरं शरणं (अस्ति), प्रियसखि ।

In the meantime I shall quickly fetch from this lake lotus-leaves and lotus-stalk. (Having moved out re-entering, and making a bed out of lotus-leaves and bracelets out of lotus-stalks she places the remaining leaves on the bosom of Sāgarikā.)

Sāgarikā—My friend, do remove these lotus-leaves and stalks. Enough of them. Why do you trouble yourself without cause?

My love for a person unattainable, my shame great and myself dependent upon others; dear friend, my love is uneven; possibly death alone is a better refuge.

(She faints.)

सुसङ्गता — (सकरुणम्) प्रियसखि सागरिके, समाश्वसिहि समाश्वसिहि ।

(नेपथ्ये कलकलः)

कण्ठे कृत्तावशेषं कनकमयमधः शृङ्खलादाम कर्ष-

न्कान्त्वा द्वाराणि हेलचलचरणरणत्किङ्किणीचक्रवालः ।

दत्तातङ्कोऽङ्गनानामनुसृतसरणिः संभ्रमादश्वपालैः

प्रभ्रष्टोऽयं प्लवङ्गः प्रविशति नृपतेर्मन्दिरं मन्दुरायाः ॥ २ ॥

1. करुणः pity; a. pitiable. 2 सकरुणम् pitiably. 3 कलकलः confused noise of a crowd. 4 कण्ठः neck. 5 कृत्त cut; pp. √कृत् 6P. 6 अवशेषः remnant, remaining 7 कृत्तावशेषम् = कृत्तस्य अवशेषम्. 8 कनकम् gold. 9 मय (suffix) consisting of. 10 अधस् ind. beneath, below. 11 शृङ्खला f. chain, fetter. 12 दामन् n. (nom. and acc. s. दाम) rope, string. 13 कर्षत् (nom. s. m. कर्षन्). dragging, pulling; pres. part. √कृष् 6U. 14 द्वारम् gate, door. 15 हेल f. wanton sport. 16 हेलया (ins.s.) easily at ease. 17 चल a. fickle, moving. 18 चरण m. n. foot. 19 रणत् thinking (√रण् 1P.) 20 किङ्किणी f. small bell. 21 चक्रवाल m. n. group, ring. 22 हेलचलचरणरणत्किङ्किणीचक्रवालः = हेलया चलाः चरणाः तेषु रणत् किङ्किणीनां चक्रवालं यस्य सः 23 दत्त given; pp. √दा 3U 24 आतंकः panic, fear. 25 दत्तातङ्कः = दत्तः आतङ्कः येन सः 26 अनुसृत pursued; pp. अनु + √सृ 1.3P. सरणिः f. way. 27 अनुसृतसरणिः = अनुसृता सरणिः यस्य सः 28 संभ्रमात् hastily. 29 अश्वपालः horseman, groom. 30 प्रभ्रष्ट fled; pp. प्र + भ्रश् 1A. 4P. 31 प्लवङ्गः monkey. 32 नृपतिः (gen. s. नृपतेः) king. 33 मन्दुरा f. stable, cage.

मन्दुरायाः प्रभ्रष्टः अयं प्लवङ्गः कण्ठे कृत्तावशेषं कनकमयं शृङ्खलादाम अधः कर्षन् हेलचलचरणरणत्किङ्किणीचक्रवालः द्वाराणि कान्त्वा अङ्गनानां दत्तातङ्कः संभ्रमात् अश्वपालैः अनुसृतसरणिः नृपतेः मन्दिरं प्रविशति ॥ छन्दः लघ्वरा ।

Susangatā — (pathetically) Dear friend, Sāgarikā, take heart, take heart !

(Behind the scene a confused noise of crowd.)

The monkey that hath fled from the stable (or cage) enters the king's apartment, dragging the remnant of the gold-chain cut off at the neck, with those small bells tinkling on its swiftly moving feet, jumping over the doors, causing a panic to the harem-ladies, and with his path being hastily pursued by the grooms.

अपि च,

नष्टं वर्षवरैर्मनुष्यगणनाभावादपास्य त्रपा-

मन्तः कञ्चुकिकञ्चुकस्य विशति त्रासादयं वामनः ।

पर्यन्ताश्रयिभिर्निजस्य सदृशं नाम्नः किरातैः कृतं

कुब्जा नीचतयैव यान्ति शनकैरात्मेक्षणाशङ्किनः ॥ ३ ॥

सुसंगता— (आकर्ण्यग्रतोऽत्रलोक्य ससंभ्रममुत्थाय सागरिकां हस्ते गृहीत्वा) सखि, उत्तिष्ठोत्तिष्ठ ।

एष खलु दुष्टवानर इत एवागच्छति ।

- 1 नष्ट vanished ; pp. √नश् 4P. 2 वर्षवरः eunuch. 3 मनुष्यः man, human.
4. गणनम्, गणना f. counting, calculation. 5 अभावः non being, non-existence.
6 अपास्य gerund, अप + √अस् 4P. to leave, quit. 7 त्रपा f. shame, bashfulness.
8 अन्तर् ind. inside, in the middle. 9 कञ्चुकिन् m. (nom. s. कञ्चुकी, in compounds कञ्चुकि) chamberlain. 10 कञ्चुकः dress. 11 त्रासः alarm, terror. 12 वामनः dwarf.
13 पर्यन्तः side, border, neighbouring place. 14 आश्रयिन् a. resorting to, refuged in.
15 पर्यन्ताश्रयिभिः = समीपवर्तिभिः. 16 निज a. innate, one's own. 17 सदृशम् be-fitting deed.
18 नामन् n. (gen. s. नाम्नः) name. 19 किरातः groom, forester, hunter. 20 कुब्जः hunch-back.
21 नीचता lowness, low stature. 22 यान्ति they go; √या 2P. 23 ईक्षणम् look, eye. 24 आशङ्किन् a. fearing. 25 आकर्ण्य gerund of आ + √कर्ण् 10U. to hear. 26 अग्रतस् ind. ahead. 27 दुष्ट a. wicked.

वर्षवरैः मनुष्यगणनाभावात् त्रपा अपास्य नष्टम्, अयं वामनः त्रासात् कञ्चुकिकञ्चुकस्य अन्तः विशति, पर्यन्ताश्रयिभिः किरातैः निजस्य नाम्नः सदृशं कृतम्, कुब्जाः आत्मेक्षणाशङ्किनः नीचतया शनकैः एव यान्ति ॥ शार्दूलविक्रीडितम् ॥

And,

The eunuchs have vanished throwing off shame, for they are not included in the number of men : This dwarf, alarmed, steals into the robe of the chamberlain : the grooms (or hunters) stationed in the neighbourhood behaved in a way worthy of their own names; and the hunchbacks, fearing that their look might be seen, disappear slowly owing to their low heights.

Susangata— (listening and looking ahead, and then hastily rising and holding Sāgarikā by the hand.) Friend, stand up, stand up! Really a wicked monkey is coming here.

सागरिका — किमिदानीं कुर्वः ।

सुसङ्गता — एहि । अस्मिन् तमालविटपान्धकारे प्रविश्यैनमतिवाहयावः ।

(परिक्रम्योभे समयं पश्यन्त्यावेकान्ते पर्यवस्थिते)

सागरिका — कथं सुसंगते त्वया चित्रफलक उज्झितः । कदापि कोऽपि तं प्रेक्षते ।

सुसंगता — अयि सुस्थिते, किमपि चित्रफलकेन करिष्यसि । एषोऽपि दधिभक्तलम्पट एतत्पञ्जरमुद्धाटय दुष्टवानरोऽतिक्रान्तः । एषा खलु मेधाविन्युड्डीनाऽन्यतो गच्छति । तदेहि, लघ्वनुसरावः ।
अस्यालापस्य गृहीताक्षरा कस्यापि पुरतो मन्त्रयिष्यते ।

1 तमालः name of a tree. 2 अतिवाहयावः we two let it pass; caus. अति + √वह, 1P. 3 भयम् fear. 4 समयम् fearfully. 5 एकान्तः lonely place, one side. 6 पर्यवस्थित stood still; pp. परि + अव + √स्था 1P. 7 कदा when ? 8 सुस्थित (voc. s.f. सुस्थिते) healthy, steady, in happy condition. 9 दधि n. curd. 10 भक्तम् food, boiled rice. 11 लम्पट greedy. 12 उद्धाटय geruud उद् + √घट् 1A. to open, 13 उड्डीन flown, soared up; pp. उद् + √डो 1.4A. to fly. 14 पुरतस् afterward.

Sāgatikā — What shall we do now ?

Susangatā — Come, let us enter into the dark shade of this Tamāla tree and let him pass. (Both walking about and looking with fear stand still in the solitary place.)

Sāgatikā — Susangatā, what, you have left the painting board ! Will anybody see it at any time ?

Susangatā — Ah you steadfast one ! What will you do with the painting board now ? The curd-and-rice-greedy, wicked monkey has crossed over, after opening the bird-cage. And the clever Sārikā is flying away. So come, let us quickly follow it. The bird will repeat the words of our talk to any other person afterwards as it caught them.

सागरिका — सखि, एवं कुर्वः । (इति परिक्रामतः)

(नेपथ्ये)

ही ही आश्चर्यम् आश्चर्यम् ।

सागरिका — (विलोक्य) सुसंगते, ज्ञायते । कथं पुनर्दुष्टवान्तर एवागच्छति ।

सुसंगता — (दृष्ट्वा विहस्य) अयि कातरे, न विभीहि । भर्तुः परिपार्श्ववर्ती
खलु एष आर्यवसन्तकः ।

(ततः प्रविशति वसन्तकः)

वसन्तकः — ही ही भोः । आश्चर्यम् आश्चर्यम् । साधु रे श्रीकण्ठदास
धार्मिक साधु ।

सागरिका — (सस्पृहमवलोकयति) सखि सुसंगते, दर्शनीयः खल्वयं जनः ।

1 ज्ञायते it is known ; कर्मणि लट् √ज्ञा 9U. ० ज्ञायते (त्वया) (भावे प्रयोगः) you know (literally, it is known by you.) 2 कातर a. (Voc. s.f. कातरे) timid. 3 विभीहि fear thou ; लोट् √भी 3P. 4 परिपार्श्ववर्तिन् companion. 5 रे (voc. particle) Oh, Oh. 6 दर्शनीय handsome.

Sāgarikā—Friend, let us do so. (Both walk round.)

(Behind the curtain) Hi hi, miracle, miracle !

Sāgarikā—(eyeing) O Susanggatā, don't you know that the wicked monkey is again coming ?

Susanggatā—(looking and laughing) Ah timid one, don't be afraid ! It is, indeed, Sir Vasantaka, the close companion of the king.

(At the moment enters the clown.)

Vasantaka—Ha Ha Ho ! Miracle, Miracle ! Well done, O monk Shri Kanṭhadāsa, well done !

Sāgarikā—(enviously she looks at him.) My friend Susanggatā, truly this person is handsome.

सुसङ्गता — सखि, सुस्थिते, किमनेन दृष्टेन । दूरीभूता सारिका ।
तदेहि । अनुसरावः । (इति निष्क्रान्ते)

वसन्तकः—साधु रे श्रीकण्ठदास धार्मिक साधु । येन दत्तमात्रेणैव तेन
दोहदकेनेदृशी नवमालिका संवृत्ता । येन निरन्तरोद्भिन्नकुसुम-
गुच्छाच्छादितविटपोपहसन्तीव लक्ष्यते देवीपरिग्रहीतां माधवी-
लताम् । तथावद्वत्त्वा प्रियवयस्यं निवेदयामि । (परिक्रम्यावलोक्य च)
एष खलु प्रियवयस्यस्तस्य दोहदस्य लब्धप्रत्ययतया परोक्षामपि
तां नवमालिकां प्रत्यक्षामिव कुसुमितां प्रेक्षन् हर्षोत्फुल्ललोचन
इत एवागच्छति । तथावदेनमुपसर्पामि ।

1 दूरीभूत gone far away ; PP. दूरी + √भू 1P. 2 संवृत्त happened, become, PP. सम् + √वृत् 1A. 3 निरन्तर compact, dense. 4 उद्भिन्न appeared, formed ; PP. उद् + √भिद् 7U. 5 गुच्छः m. bunch, bundle. 6 छादित covered ; PP. √छद् 10U. 7 विटपः twig, branch. 8 निरन्तरोद्भिन्नकुसुमगुच्छाच्छादितविटपा = निरन्तरं उद्भिन्नाः कुसुमानां गुच्छाः तैः आच्छादिताः विटपाः यस्याः सा (नवमालिका). 9 प्रत्ययता f. conviction, reliability. 10 परोक्ष invisible, absent. 11 प्रत्यक्ष visible. 12 कुसुमित a. blooming. 13 हर्षः joy. 14 उत्फुल्ल a. expanded, wide-open. 15 लोचनम् eye. 16 हर्षोत्फुल्ललोचनः = हर्षेण उत्फुल्ले लोचने यस्य सः

Susangatā—My self-assured friend, what will you do with him who has been seen ? The Sārikā has gone far away. So come along, let us pursue it. (Both exit)

Vasantaka—Well done, O monk Shri Kaṇṭhadāsa, well done ! As soon as the recipe has been tried, the Navamālikā has grown to such an extent that with its twigs covered with bunches of compactly blooming blossoms it appears as if ridiculing the Mādhavilatā which is favoured by the queen. Now I will go and inform my dear friend about this. (walking round and looking) Really, it is my dear friend who is coming hither, his eyes wide-open with joy, beholding his blossoming Navamālikā as if it were visible, though it is out of his sight, on account of his faith in the reliability of the recipe. So now let me approach him.

(इति राजानं प्रति निर्गतः) (ततः प्रविशति यथानिर्दिष्टो राजा)

राजा — (सहर्षम्)

उद्दामोत्कलिकां विपाण्डुररुचं प्रारब्धजृम्भां क्षणा-
दायासं श्वसनोद्गमैरविरतैरातन्वतीमात्मनः ।

अद्योद्यानलतामिमां समदनां नारीमिवान्यां ध्रुवम्
पश्यन्कोपविपाटलद्युतिं मुखं देव्याः करिष्याम्यहम् ॥ ४ ॥

वसन्तकः— (सहसोपसृत्य) जयतु जयतु प्रियवयस्यः । भो वयस्य, दिष्टया
वर्धसे । येन दत्तमात्रेणैव तेन दोहदकेनेदृशी नवमालिका
संवृत्ता ।

1 उद्दाम excessive, unrestrained. 2 उत्कलिका f. bud. 3 उद्दामोत्कलिकाम् =
उद्दामाः उत्कलिकाः यस्याः ताम्. 4 विपाण्डुर white. 5 रुच् f. lustre. 6 विपाण्डुररुचं =
विपाण्डुरा रुच् यस्याः ताम्. 7 प्रारब्ध begun, commenced ; PP. प्रा + √रम् 1A. 8 जृम्भा
f. yawning, blossoming. 9 प्रारब्धजृम्भाम् = प्रारब्धा जृम्भा यया ताम्. 10 क्षणः delight.
11 आयासः trouble, weariness. 12 श्वसनम् wind, sighing. 13 उद्गमः apparition.
14 अविरत continual. 15 आतन्वत् (acc. s.f. आतन्वतीम्) spreading, making, display-
ing ; Pres. Part. आ + √तन् 8U. 15 समदनाम् = मदनसहिताम्. 16 नारी woman.
17 कोपः anger. 18 विपाटल pale red, reddish. 19 कोपविपाटलद्युति = कोपेन विपाटला
द्युतिः यस्य तत्. 20 दिष्टया ind. fortunately.

उद्दामोत्कलिकां विपाण्डुररुचं प्रारब्धजृम्भां अविरतैः श्वसनोद्गमैः आत्मनः क्षणात् आयासं आतन्वतीं
इमां उद्यानलतां समदनां अन्यां नारीं इव अद्य पश्यन् अहं देव्याः मुखं कोपविपाटलद्युतिं ध्रुवं करिष्यामि ॥
शार्दूलविक्रीडितवृत्तम् ।

(He moves out towards the king.) (Then enters the king as mentioned.)
King—(joyfully)

Today. I will certainly render the queen's face blood-shot with
wrath, beholding this garden-creeper, as if it were another
amorous woman, full of flower-buds and white in hue, that has
begun to blossom and is displaying weariness after its own delight
on account of the incessant blows of the wind.

Vasantaka—(suddenly advancing) Victory to my dear friend ! O pal, you
are fortunately prosperous. No sooner the method has been tried
than the Navamālīkā has become like this.

येन निरन्तरोद्भिन्नकुसुमगुच्छाच्छादितविटपोपहसन्तीव लक्ष्यते
देवीपरिगृहीतां माधवीलताम् ।

राजा — वयस्य, कः संदेहः । अचिन्त्यो हि मणिमन्त्रौषधीनां प्रभावः ।

पश्य,

कण्ठे श्रीपुरुषोत्तमस्य समरे दृष्ट्वा मणिं शत्रुभि-

नष्टं मन्त्रवरैर्वसन्ति वसुधामूले भुजंगा हताः ।

पूर्वं लक्ष्मणवीरवानरभटा ये मेघनादाहताः

पीत्वा तेऽपि महौषधेर्गुणनिधेर्गन्धं पुनर्जीविताः ॥ ५ ॥

1 संदेहः doubt. 2 अचिन्त्य unthinkable. 3 मणिः gem (m.) 4 मन्त्रः spell, charm. 5 औषधिः (औषधी) f. herb. 6 श्रीपुरुषोत्तमः = पुरुषेषु उत्तमः, विष्णुः. 7 समर m.n. war. 8 शत्रुः m. foe, enemy. 9 नष्ट destroyed; PP. √नष् 4P. 10 मन्त्रवरः best of charm. 11 वसन्ति they dwell. 12 वसुधा f. earth. 13 मूलम् bottom, root. 14 वसुधामूले = वसुधायाः मूले, in the nether world. 15 भुजङ्गः serpent. 16 हत stricken, killed; PP. √हन् 2P. 17 पूर्वम् formerly, once upon a time. 18 लक्ष्मणः Rama's brother. 19 वीर a. mighty, m. hero. 20 भटः warrior. 21 मेघनादः Indrajit, son of the demon Ravana. 22 पीत्वा gerund, √पा 1P. to drink. 23 गुणः merit, virtue, 24 निधिः ocean, store, treasure. 25 गुणनिधेः = गुणानां निधिः यस्याः तस्याः. 26 गन्धः odour. 27 जीवित lived, survived.

समरे श्रीपुरुषोत्तमस्य कण्ठे मणिं दृष्ट्वा शत्रुभिः नष्टं, मन्त्रवरैः हताः भुजङ्गाः वसुधामूले वसन्ति, पूर्वं मेघनादाहताः ये लक्ष्मणवीरवानरभटाः ते अपि गुणनिधेः महौषधेः गन्धं पीत्वा पुनः जीविताः ॥ वृत्तं शार्दूलविक्रीडितम् ।

So much so, with its twigs covered by dense bunches of blooming flowers it appears to be laughing at the Mādhavī creeper, the favourite of the queen.

King—My companion, no doubt. For the power of gems, spells and herbs is unthinkable. Behold !

By seeing the gem on the neck of Viṣṇu his foes in war did perish, the serpents stricken by the excellent spells dwell in the nether region, and once upon a time Laxmaṇa and his heroic monkey-warriors who had been killed by Meghanāda came to life again after inhaling the odour of the great herb — the store of merits.

तदादेश्य मम येन वयमथ तदवसोकनेन चक्षुः फलम-
नुभवामः ।

वसन्तकः— (साटोपम्) एतु एतु भवान् ।

राजा — गच्छाग्रतः । (उभौ सगर्वं परिक्रामतः)

वसन्तकः— (आकर्ण्य सभयं निवृत्य राजानं हस्ते गृहीत्वा तसंभ्रमम्) भो वयस्य, एहि
पलायावः ।

राजा — किमर्थम् ।

वसन्तक — भोः एतस्मिन् बकुलपादपे कोऽपि भूतः प्रतिवसति ।

राजा — धिङ् मूर्ख, विलम्बं गम्यताम् । कुत ईदृशानामत्र प्रभावः ।

वसन्तकः— स्फुटाक्षरमेव मन्त्र्यते । यदि मम वचनं न प्रत्याययसि
तदग्रतो भूत्वा स्वयमेवाकर्णय ।

1 अवलोकनम् looking. 2 चक्षुष् n. eye. 3 अनुभवामः we two enjoy, experience; अनु + √भू 1P. 4 आटोपः pride, arrogance. 5 साटोपम् ad. proudly, arrogantly. 6 गर्वः pride, arrogance. 7 निवृत्य gerund; नि + √वृत् 1A. to return. 8 पलायावः we two flee; √पलाय् 1A. 9 किम् अर्थम् why, what for? 10 भूतः ghost, spirit. 11 मूर्खः fool. 12 विलम्बम् confidently. 13 स्फुट clear, manifest. 14 वचनम् speech, word. 15 प्रत्याययसि thou believest; caus. लट् प्रति + √इ 2P. 15 अग्रतस् ahead. 17 स्वयम् personally.

So tell me the way, so that we might enjoy the fruit of our eyes by appreciating it today.

Vasantaka—(proudly) May Your Honour move forth.

King—Go ahead of me. (Both proudly walk round)

Vasantaka—(listening fearfully, turning back and seizing the king by the hands, with haste) O, O friend, let us run away!

King—What for?

Vasantaka—Oh, in this Bakula tree dwells some ghost.

King—Fie! You idiot! Go confidently. Whence such things can have a power here?

Vasantaka—It speaks in a clear tone. If you do not trust my word, go ahead and listen yourself.

राजा — (तथा कृत्वा श्रुत्वा च)

स्पष्टाक्षरमिदं यस्मान्मधुरं स्त्रीस्वभावतः ।

अल्पांगत्वादनिर्हादि मन्ये वदति सारिका ॥ ६ ॥

(ऊर्ध्वं निरूप्य निपुणमवलोक्य) कथं सारिका ।

वसन्तकः— (विचार्यं) कथं सत्यमेव सारिका ।

राजा — (सस्मितम्) वयस्य, एवम् ।

वसन्तकः— भो वयस्य, त्वं भयालुकः येन सारिकां भूत इति मंत्रयसे ।

राजा — धिङ् मूर्ख, यदात्मना कृतं तन्मयि सम्भावयसि ।

वसन्तकः— भो यद्येवं, मा खलु मां निवारय ।

- 1 स्पष्टाक्षरम् = स्पष्टानि अक्षराणि यस्मिन् तत्. 2 यस्मात् for that reason, therefore. 3 मधुर sweet. 4 स्वभावतस् innate nature. 5 अल्प small, little. 6 अङ्गत्वम् stature, bodily shape. 7 अनिर्हादिन् a. (nom. of acc. n. अनिर्हादि) not resonant. 8 मन्ये I think; √मन् 4A. 9 वदति it speaks; √वद् 1P. 10 ऊर्ध्वम् overhead. 11 निपुणम् accurately, skilfully. 12 विचार्यं. caus. gerund वि + √चर् 1P. to think. 13 भयालुकः coward, timid. 14 यत् तत् that which, what. 15 आत्मना=त्वया वसन्तकेन. 16 सम्भावयसि thou attributest, considerest; caus. लट् सम् + √भू 1 P. 17 निवारय avoid, or oppose, or suppress thou; caus. लोट् नि + √वृ 1.5.9U.

इदं स्पष्टाक्षरं स्त्रीस्वभावतः मधुरं अल्पाङ्गत्वात् अनिर्हादि (अस्ति) यस्मात् सारिका वदति मन्ये ॥ अनुष्टुप् ॥

King—(doing so and listening)

This speech is endowed with clear-cut syllables and is sweet as spoken from the innate nature of a female sex, but is not resonant because of the smallness of the speaker; hence I consider a Sārikā bird is muttering.

(Looking overhead and accurately watching) Ah it is a Sārikā !

Vasantaka—(thinking) Is it truly a Sārikā ?

King—(with a smile) Friend, it is.

Vasantaka—Friend, you are a coward since you describe a Sārikā as a spectre.

King—Fie on you idiot ! You attribute to me what has been committed by you.

Vasantaka—O pal, if so, do not indeed ward me off !

आः दास्याः पुत्रि, त्वं जानासि सत्यमेव वसन्तको बिभेतीति ।
तत्तिष्ठ तिष्ठ तावन्मुहूर्तं यावदेतेन पिशुनजनहृदयकुटिलेन
दण्डकाष्ठेन परिपक्वमिव कपित्थफलमस्माद्बकुलपादपादाहत्य
भूमौ पातयिष्यामि ।

राजा — (निवारयन्) मूर्ख, किमप्येषा रमणीयं व्याहरति । तत्किमेनां
त्रासयसि । शृणुवस्तावत् । (उभावाकर्णयतः)

वसन्तकः— एवं भणति एतस्य ब्राह्मणस्य भोजनं देहीति ।

राजा — सर्वमप्यौदरिकस्याभ्यवहार एव पर्यवस्यति । तत्सत्यं वद ।
किमालपति सारिका ।

1 बिभेति he fears ; √भी 3P. 2 तिष्ठ wait or stand thou still ; लोट् √स्था 1P.
3 मुहूर्तः : moment. 4 मुहूर्तम् for a moment. 5 पिशुन wicked, vile. 6 कुटिल a.
crooked. 7 पिशुनजनहृदयकुटिलेन = पिशुनजनस्य हृदयं इव कुटिलेन. 8 दण्डकाष्ठम् whip.
9 परिपक्व (√पच्) a. ripe. 10 कपित्थम् wood-apple. 11 आहत्य gerund आ + √हन्
2P. to strike. 12 भूमिः f. (loc. s. भूमी) ground, earth. 13 पातयिष्यामि I will
drop ; caus. लृट् √पत् 1P. 14 रमणीय delightful. 15 व्याहरति it talks ; व्या +
√ह 1U. 16 त्रासयसि thou frightenest ; caus. लट् √त्रस् 1.4P. 17. भणति it speaks ;
√भण् 1P. 18 भोजनम् food, meal. 19 देहि give thou ; लोट् √दा 3U. 20 एतस्य
ब्राह्मणस्य = एतस्मै ब्राह्मणाय. 21 औदरिकः glutton. 22 अभ्यवहारः eating, food. 23 पर्यवस्यति
it results in ; पर्यव + √सो 4P. 24. आलपति it speaks ; आ + √लप् 1P.

Ah you daughter of a bitch, do you know this Vasantaka is really
afraid ? Keep still for a moment till I strike you like a ripe
wood-apple with this whip as crooked as the heart of a wicked
man and drop you down from the Bakula tree onto the ground.
King— (Preventing) Idiot ! She mutters something delightful. So why do
you frighten her. Now we will hear the Sārikā.

(Both listen.)

Vasantaka—She says like this ; “Give food to this Brahmin”.

King—For a glutton everything results just in food. Tell me in earnest what
the Sārikā pronounces.

वसन्तकः— (आकर्ण्य) भो वयस्य, श्रुतं त्वया यदेतया मन्त्रितम् । एषा भणति सखि क एष त्वयाऽऽलिखितः । प्रवृत्तमदनमहोत्सवे भगवाननंग इति । पुनरपि भणति । सखि, कस्मात्त्वयाहमत्रालिखिता । सखि, किमकारणे कुप्यसि । यादृशस्त्वया कामदेव आलिखितस्तादृशी मया रतिरालिखितेति । तदन्यथासम्भाविनि, किं तवैतेनालपितेन । कथय सर्वं वृत्तान्तम् । तत् भो वयस्य, किं न्विदम् ।

राजा — वयस्य, एवं तर्कयामि । कयापि हृदयवल्लभोऽनुरागादभिलिख्य कामदेवव्यपदेशेन सखीपुरतोऽपहृतः । तत्सख्यापि प्रत्यभिज्ञाय वैदग्ध्यं दसावपि तत्राऽऽलिख्य रतिव्यपदेशेन दर्शितेति ।

1 तर्कयामि I suppose ; √ तर्क 10U. 2 वल्लभः lover. 3 अनुरागः love, 4 पुरतस् ind. in front, before. 5 अपहृत hidden, denied ; PP. अप + √ हृ 2A. 6 प्रत्यभिज्ञाय having recognized ; gerund प्रति + अभि + √ ज्ञा 9U. 7 वैदग्ध्यम् skill, proficiency. 8 दर्शित shown ; caus. PP. दृश् 1P.

Vasantaka — (listening) Hello friend, do you hear it saying ? It says : "Friend, who is he that you have painted ? He is the god of love in the previous grand Love Festival." It mutters again : "Friend, what you have painted me here for ? O friend, why are you angry for nothing ? I have painted Rati exactly as you did paint the God of Love. O you misunderstanding one ! so what is the use of this word of yours ? Do tell me the whole story." Then, O Pal, what does this possibly mean ?

King — My friend, I suppose that some woman, having drawn her heart's lover through her passion, denied him before her friend under the pretext that he was Cupid, sensing the fact of which her friend, too, skilfully painted the very woman there and showed her under the pretext that she was Rati.

वसन्तकः— (छोटिकां बत्वा) भो वयस्य, युज्यते खल्वेतत् ।

राजा — भो वयस्य, तूष्णीं भव । पुनरपि व्याहरति । तच्छृणुवस्तावत् ।
(उभावपि शृणुतः)

वसन्तकः— भोः पुनरप्येवैवं भणति । सखि, मा लज्जस्व । ईदृशस्य
कन्यारत्नस्यावश्यमेवेदृशे वरेऽभिलाषेण भवितव्यम् । भो वयस्य
मा पण्डितगर्वमुद्रह । अहं त एतस्या मुखाच्छ्रुत्वा सर्वं
व्याख्यास्यामि । या एषा आलिखिता सा खलु कन्या दर्शनीया ।

राजा — यद्येवमवहितैः श्रोतव्यम् । अस्त्यत्रावकाशो नः कुतूहलस्य ।
(इत्युभावाकर्णतः)

1 छोटिका f. snapping the thumb and fore-finger together to create a sound.
2 युज्यते it is proper ; ✓ युज् 4A. 3 तूष्णीम् silently. 4 पण्डित learned, well-infor-
med. 5 गर्वः pride. 5 उद्रह wear thou ; लोट् उद् + ✓ वह 1P. 6 व्याख्यास्यामि I will
extol, communicate ; लृट् व्या + ✓ ख्या 2P. 7 अवहित attentive ; PP. अव + ✓ धा
3U. 8 अवकाशः chance ; occasion. 8 नः our, to us. 9 कुतूहलम् delight, curiosity.

Vasantaka — (making a sound by striking the thumb and the fore-finger
together) Ah friend, really it is likely,

King — Hello companion, keep silent ! Again it speaks. Let us here now.
(Both listen to it.)

Vasantaka — Ho, again it mutters out ; “— Friend, be not ashamed. It is
inevitable that such a precious girl like you must have such a
bride-groom as the object of her longing.” O pal, do not wear
the pride of a well-informed man. After hearing everything from its
beak I will transmit it to you. Indeed, the girl that was painted
must be charming.

King — If so, it must be heard attentively. There is a room for our
curiosity here.

(Thus both listen.)

वसन्तकः— भो वयस्य, श्रुतं त्वया यदेतया मन्त्रितम् । सखि, अतोऽपि मे अधिकतरं संतापो वर्धते । सखि अपनयेमानि नलिनीपत्राणि मृणालवलयानि च । अलमेतेन । कस्मादकारण आत्मानमाया-सयसि ।

राजा — वयस्य, न केवलं श्रुतं अभिप्रायोऽपि लक्षितः ।

वसन्तकः— भो वयस्य, अद्यापि कुरकुरायते एव एषा सारिका दास्याः पुत्री । तत्सर्वं श्रुत्वा व्याख्यास्यामि ।

राजा — युक्मभिहितम् । (पुनराकर्णयतः)

वसन्तकः— भो वयस्य, एषा खलु सारिका दास्या दुहिता चतुर्वेदी । ब्राह्मण इव ऋचो भणितुं प्रवृत्ता ।

1 केवलम् only, simply. 2 अभिप्रायः sense, import. 3 कुरकुरायते it sounds ; नामधातु from कुरकुरः sound. 4 युक्त proper, fit. 5 अभिहित spoken ; PP. अभि + √ष् 3U. 6 दुहितृ (nom. s. दुहिता) daughter. 7 चतुर्वेदिन् a. (nom. m. s. चतुर्वेदी) proficient in 4 Vedas. 8 ऋच् f. acc. p. ऋचः) Vedic hymn. 9 प्रवृत्त begun ; PP. प्र + √ वृत् 1A.

Vasantaka — Hello pal, do you hear it saying ? “—Hence, O my friend, my agony becomes re-doubled. My friend, do remove these lotus-leaves and stalks. Enough of them. Why do you trouble yourself without a cause ?”

King — My companion, not only have I heard the word but I have detected its import, too.

Vasantaka— O friend, even now this Sārikā — a damned slave-girl’s daughter mutters. Hearing it all, I will transmit it to you.

King — You have spoken properly. (Again both listen)

Vasantaka— Oh pal, this damned slave-girl’s daughter, this Sārikā has begun to chant Hymns of R̥gveda like a Brahmin well-versed in the four Vedas.

राजा — वयस्य, कथय किमप्यन्यचेतसा मया नावधारितं किमन-
योक्तमिति ।

वसन्तकः — भो एवं भणति ।

दुर्लभजनानुरागो लज्जा गुर्वी परवश आत्मा ।
प्रियसखि, विषमं प्रेम मरणं शस्त्रं नु वरमेकम् ॥

राजा — (सस्मितम्) एवंविधं भवन्तं ब्राह्मणं मुक्त्वा कोऽन्य एवंविधाना-
मृचामभिज्ञः ।

वसन्तकः — ततः किं नु खल्विदम् ।

राजा — ननु गाथिकेयम् ।

1 अन्यचेतस् a. having a mind fixed on something else. 2 अन्यचेतसा = अन्यस्मिन्
वस्तुनि चेतः यस्य तेन. 3 अवधारित known ; PP. अव + √ धृ 10U. 4 उक्त said ; PP. √ वच्,
√ ब्रू 2U. 5 एवंविध a. such, such a kind. 6 मुक्त्वा ind. excepting, except. 7 विषा
f. mode, manner, form. 8 एवंविधानाम् = एवं विधा यासां तासाम् (ऋचाम्) 9 अभिज्ञ a.
knowing. 10 गाथिका f. song, verse.

King — O companion, tell me what it has said as I have not caught its
words with my mind fixed on something else.

Vasantaka — It says as follows :—

“My love for a person unattainable, my shame great and myself
dependent upon others ; dear friend, my love is uneven : possibly
death alone is a better solace.”

King — (smiling) Except for you, a Brahmin of such type, is there any one
proficient in such R̥g hymns ?

Vasantaka — Then, what can it be ?

King — Surely it is a simple song.

वसन्तकः— किं गाथिका । ततः किं कथितम् ।

राजा — वयस्य, कयापि श्लाध्ययौवनया प्रियतममनासादयन्त्या जीवित-
निरपेक्षयोक्त्रम् ।

वसन्तकः— (उच्चैर्विहस्य) भोः किमेतैर्वक्रभणितैः । ऋजुकमेव किं न भणसि
यथा मामेवानासादयन्त्येति । अन्यथा कोऽन्यः कुसुमचापव्यप-
देशेने निहूयते ।

राजा — (ऊर्ध्वमवलोक्य) धिङ् मूर्ख, किमुच्चैर्विहसता त्वया तपस्विनी
त्रासितेयं येनोड्डीयान्यत्र कापि गता । (इति निरूपयतः)

वसन्तकः— (विलोक्य) भो वयस्य, अन्यथा मा संभावय । एषा कदली-
गृहमेव गता । तदेह्यनुसरावः । (इति परिक्रामतः)

1 श्लाध्य praiseworthy, respectable. 2 यौवनम् youth. 3 यौवनया—यौवनं यस्याः
तया. 4 प्रियतमः beloved, lover. 5 अनासादयत् (f. ins. s. अनासादयन्त्या) not joining,
not obtaining; Pres. Part. caus. अ+आ + √ सद् 1P. 6 जीवितम् life. 7 निरपेक्ष a.
no need of, indifferent. 8 उच्चैः loudly. 9 वक्र crooked, round-about. 10 भणितम्
talking. 11 ऋजुक simple, straightforward. 12 निहूयते he is concealed; कर्मणि
लट् नि + √ हू, 2A. 13 तपस्विन् a. (तपस्विनी f.) poor, helpless. 14 त्रासित frightened;
caus. PP' √ त्रस् 1.4 P. 15 उड्डीन PP. उद् + √ डी 4A. to fly, to soar.

Vasantaka — What is a song? And what it means?

King — Companion, it was sung by some praiseworthy young lady who
is not able to obtain her beloved lover and who consequently is in
no need of life.

Vasantaka— (laughing aloud) Ho, what is the use of round-about talks?
Why don't you speak out straightforwardly that she is not able
to obtain yourself? Otherwise, what other man is concealed under
the pretext of Cupid?

King — (eyeing overhded) Fie idiot! the poor bird, frightened by you
loudly laughing, has flown to somewhere else. (Both look.)

Vasantaka— (looking) Oh friend, do not misunderstand me! She has gone
to the plantain bower. Come, let us follow her.

(Both men walk round.)

राजा — दुर्वारां कुसुमशरव्यथां वहन्त्या
 कामिन्या यदभिहितं पुरः सखीनाम् ।
 तद्भूयः शुकशिशुसारिकाभिरुक्तं
 धन्यानां श्रवणपथातिथित्वमेति ॥ ७ ॥

वसन्तकः— भो वयस्य, एतत्खलु कदलीगृहम् । यावत्प्रविशावः ।
 (इत्युभो प्रविशतः)

वसन्तकः— भो अलं दास्याः पुत्र्याः सारिकाया अन्वेषणप्रयत्नेन ।
 इह तावन्मन्दमारुतोद्ग्रे लद्बालकदलीदलशीतले शिलातले उप-
 विश्य मुहूर्तं विश्राम्यावः ।

1 दुर्वार irresistible. 2 व्यथा f. pain, pang. 3 कामिना f. (ins. s. कामिन्या) amorous woman, loving woman. 4 पुरम् ind. before, in the presence of. 5 भूयस् again. 6 शुकः parrot. 7 शिशुः m. child, young one. 8 शुकशिशु-सारिकाभिः = शुकानां शिशवः सारिकाः च ताभिः 9 धन्य lucky, blessed. 10 श्रवणपथः range of hearing. 11 अतिथित्वम् the state of being a guest. 12 एति it goes, attains; √इ 2P. 13 अन्वेषणम् search after. 14 प्रयत्नः effort. 15 मन्दमारुतः breeze. 16 उद्बलेत् moving; Pres. Part. उद् + √बल् 1P. 17 शीतल cool. 18 शिला-तल m. n. stone-slab. 19 विश्राम्यावः we rest; वि + √श्रम् 4P.

दुर्वारां कुसुमशरव्यथां वहन्त्या कामिन्या यत् सखीनां पुरः अभिहितं तत् भूयः शुकशिशुसारिकाभिः उक्तं धन्यानां श्रवणपथातिथित्वं एति ॥ प्रहृषिणीवृत्तम् ।

King—What was narrated by a loving lady bearing the irresistible pang of love in the presence of her friends becomes the guest of lucky men's hearing, being re-told by young parrots and Sārikās.

Vasantaka—Oh friend, this is the very plantain bower. Now we will enter.
 (Both enter)

Hello pal, we have had enough of our effort spent on searching after this Sārikā—the cursed daughter of a female-slave ! So let us rest here for a while sitting down on the stone-slab which is cool on account of the young Banana leaves where a breeze is blowing.

राजा — यदभिरुचितं भवते । (इत्युपविशतः)

राजा — (निःश्वास्य 'दुर्वाराः.....' इति पुनः पठति)

वसन्तकः — (पार्श्वतोऽवलोक्य) भो वयस्य, एतेनोद्घाटितद्वारेण दुष्टवानरेण
तस्याः सारिकायाः पञ्जरेण भवितव्यम् ।

राजा — वयस्य, निरूप्यताम् ।

वसन्तकः — यद्भवानाज्ञापयति । (परिक्रम्यावलोक्य च) एषोऽपि चित्रफलकः ।

यावदेनं गृह्णामि । (गृहीत्वा निरूप्य च हर्षं नाटयति)

राजा (सकौतुकम्) वयस्य, किमेतत् ।

वसन्तकः — भो वयस्य, दिष्ट्या वर्धसे । एतत्तद्यन्मया भणितं
त्वमेवात्राऽऽलिखितः । अन्यथा कोऽन्यः कुसुमचापव्यपदेशेन
निहूयत इति ।

1 अभिरुचित liked ; P. P. अभि + √रच् 1A. 2 पार्श्वतो ind. close at hand.
3 उद्घाटित opened ; P.P. उद् + √घट् 10U. 4 द्वारम् door. 5 उद्घाटितद्वारेण = उद्घाटितं
द्वारं यस्य तेन (पञ्जरेण) 6 निरूप्यताम् it must be seen or investigated ; लोट् कर्मणि नि +
√रूप 10U. 7 कौतुकम् curiosity.

King —As you like. (Both seat themselves)

(The King, sighing, again recites the poem— "What was
narrated.....")

Vasantaka—(looking near by) Hoy friend, this must be the Sārikā's cage.
whose door is broken open by the wicked monkey.

King —Friend, investigate it.

Vasantaka—I will do so. (walking round and looking) Here is, also, a
picture board. I will pick it up now.

(Picking up and looking with care he expresses joy.)

King —(with a curiosity) Friend, what is it ?

Vasantaka—Hallo Pal, congratulations ! This is the very painting board
as referred to by me, saying ; "You are just painted here.
Otherwise, what other man is denied under the pretext of
Cupid—."

राजा — (सहस्रं हस्तौ प्रसार्य) सखे, दर्शय दर्शय ।

वसन्तकः — (बलाद्गृहीत्वा पश्यति । विलोक्य सविस्मयम्) वयस्य, पश्य पश्य,

लीलावधूतपद्मा कथयन्ती पक्षपातमधिकं नः ।

मानसमुपैति केयं चित्रगता राजहंसीव ॥ ८ ॥

अपि च,

विधायार्पूर्वपूर्णैन्दुमस्या मुखमभूद्भ्रुवम् ।

धाता निजासनाम्भोजविनिमीलनदुःस्थितः ॥ ९ ॥

1 प्रसार्य having extended forth, or stretched out ; caus. gerund प्र + √सृ 1.3P. 2 कन्यका f. virgin 3 पारितोषिकम् reward, present. 4 विना (+ ins. or acc.) without. 5 लीला f. play, grace, beauty. 6 अवधूत shaken off ; PP. अव + धू 6P. 1.5.9.10U. 7 पद्मम् lotus. 8 लीलावधूतपद्मा = लीलया अवधूतानि पद्मानि यथा सा. 9 पक्षपातः winged flight, affection. 10 मानस n. mind, m. name of a lake. 11 उपैति it approaches ; उप + √इ 2P. 12. चित्रगत a. painted. 13 विधाय gerund वि + धा 3U. to shape, to form. 14 अपूर्वं quite new, wonderful. 15 पूर्णैन्दुः full-moon. 16 अभूत् he was ; लुङ् √भू 1P. 17 धातृ m. (nom. s. धाता) creator. 18 आसनाम्भोज lotus as a seat. 19 विनिमीलनम् shutting of petals. 20 दुःस्थित distressed, unhappy.

लीलावधूतपद्मा नः अधिकं पक्षपातं कथयन्ती मानसं उपैति राजहंसी इव चित्रगता इयं का ? आर्यावृत्तम् ॥ अपूर्वपूर्णैन्दुं अस्याः मुखं विधाय धाता निजासनाम्भोज-विनिमीलनदुःस्थितः ध्रुवं अभूत् ॥ अनुष्टुप्वृत्तम् :

King — (joyfully stretching out his hands) O friend, show me, show me !
Vasantaka—I will not show you. The virgin is also painted here.

So, how such a precious girl will be shown without any reward ?

King—(seizing it by force he looks. Observing in astonishment)
O friend, behold, behold !

Who is she painted in picture that comes to mine heart, surpassing Padmā in point of beauty and showing me her excessive love, as a female-royal swan goes to the lake Mānasa, gracefully shaking off lotuses and showing us her great winged flight ?

And moreover,

Having shaped her unique full-moon-face the Creator was very much uneasy at the closing of the lotus as his own seat.

(ततः प्रविशति सागरिका सुसङ्गता च)

सागरिका — सखि, सुसङ्गते, न समासादितास्माभिः सारिका । तच्चित्र-
फलकमपि तावदेतस्मात्कदलीगृहाद्ग्रहीत्वा लघु गच्छावः ।

सुसङ्गता — सखि, एवं कुर्वः । (इत्युपसर्पतः)

वसन्तकः — भो वयस्य, कस्मात्पुनरेषावनतमुख्यालिखिता ।

सुसङ्गता — (आकर्ण्य) सखि, यथा वसन्तको मन्त्रयते तथा तर्कयामि
भर्त्राप्यत्रैव भवितव्यम् । तत्कदलीगृहगुल्मान्तरिते भूत्वा प्रेक्षावहे ।
(इत्युभे आकर्णयतः)

राजा — पश्य पश्य । ('विषायापूर्वपूर्णेन्दु.....' इत्यादि पुनः पठति)

1 समासादित obtained ; caus. P.P. सम् + आ + √सद् 1P. 2 अवनतमुखी a. (f. nom. s. अवनतमुखी) with face bent down. 3 भर्त्रा भवितव्यम् (भावे प्रयोगः) the king must be present. 4 गुल्म m.n. thicket, bush, wood. 5 अन्तरित screened concealed ; P.P. अन्तस् + √इ 2P. 6 कदलीगृहगुल्मान्तरिते = कदलीगृहस्य गुल्मे अन्तरिते ।

(Then enter Sāgarikā and Susangatā.)

Sāgarikā—Friend Susangatā, we have not caught the Sārikā. So we shall quickly carry away only the painting board from this plantain arbour.

Susangatā—Friend, let us do so. (Both advance)

Vasantaka—Hello friend, why is she painted, her face hung down ?

Susangatā—(listening) Friend, Vasantaka is speaking. So I suppose the king must be here too. We will, therefore, see, being concealed in the thicket of the plantain bower. (Both girls listen)

King —Behold, behold ! (Again he recites "Having shaped her unique full-moon....." etc.)

सुसंगता — सखि, दिष्ट्या वर्धसे । एष ते हृदयवल्लभस्त्वामेव वर्णयति ।

सागरिका — (सलज्जम्) सखि, कस्मात्परिहासशीलतयेमं जनं लघूकरोषि ।

वसन्तकः — (राजानं चालयित्वा) ननु भणामि । कस्मादेषावनतमुख्यालिखिता ।

राजा — वयस्य, सारिकयैव सकलमावेदितम् ।

सुसंगता — (विहस्य) सखि, दर्शितं सारिकयात्मनो मेधावित्वम् ।

वसन्तकः — अपि सुखयति ते लोचनयोर्न वेति ।

सागरिका — (ससाध्वतम्) किमेष भणिष्यति इति सत्यमेव मरणजीवित-
योरन्तरे वर्ते ।

1 वर्णयति he describes ; √वर्ण् 10U. 2 परिहासः joke, laughter. 3 शीलता f. disposition, nature. 4 लघूकरोषि thou humblest ; √कृ 8U. 5 चालयित्वा caus. gerund √चलू 1P. to move. 6 सकल entire. 7 मेधावित्वम् wisdom, intelligence. 8 सुखयति it pleases ; नामवातुः √सुख्य् 9 अन्तरें in between. 10 वर्ते I exist वृत् 1A.

Susangatā—Congratulations, friend! Your heart's lover is describing you only.

Sāgarikā—(blushing) Friend, why do you humble me with your joking disposition ?

Vasantaka—(moving the king) Sure I say why is she painted, hanging down her face ?

King —O companion, everything was explained by the Sārikā.

Susangatā—(laughing) Friend, the Sārikā has shown her own intelligence.

Vasantaka—Does she please your eyes ?

Sāgarikā—(with fear) What will he say ? Truly, I exist in between life and death.

राजा — सुखयतीति किमुच्यते ।

कृच्छ्रादूरयुगं व्यतीत्य सुचिरं भ्रान्त्वा नितम्बस्थले
मध्येऽस्यास्त्रिवलीतरंगविषमे निस्पन्दतामागता ।
मद्दृष्टिस्तृषितेव संप्रति शनैरारुह्य तुङ्गौ स्तनौ
साकाङ्क्षं मुहुरीक्षते जललवप्रस्यन्दिनी लोचने ॥ १० ॥

सागरिका — (श्रुत्वा स्वगतम्) हृदय, प्रसीद प्रसीद । समाश्वसिहि समा-
श्वसिहि । मनोरथोऽपि त इदानीमियतीं भूमिं गतः ।

- 1 उच्यते it is said ; कर्मणि लट् √वच् 2P. 2 कृच्छ्रात् ind. with much difficulty.
3 व्यतीत्य having passed ; gerund व्यति + √इ 2P. 4 सुचिरम् for a very long time.
5 नितम्बः hip, buttocks. 6 स्थलम् place. 7 मध्यः waist. 8 त्रिवली f. the threefold
wrinkles above the navel of a woman. 9 तरंग wave. 10 विषम uneven, rugged.
11 त्रिवलीतरंगविषमे — त्रिवली एव तरंगाः तैः विषमे. 12 निस्पन्दता f. motionlessness,
stoppage. 13 मद्दृष्टिः f. = मम दृष्टिः. 14 तृषित thirsty, ; longed P.P. √तृष् 4P.
15 संप्रति ind. now. 16 तुङ्ग lofty. 17 स्तनः breast. 18 आकाङ्क्षा f. lust, longing
19 साकाङ्क्षम् lustfully. 20 जलम् water (tear) 21 लवः drop. 22 प्रस्यन्दिन् shedding,
oozing. 23 मनोरथः wish. 24 इयत् a. (acc. s. f. इयतीम्) this much, such a limited.
25 भूमिः f. ground.

मद्दृष्टिः कृच्छ्रात् ऊरुयुगं व्यतीत्य नितम्बस्थले सुचिरं भ्रान्त्वा अस्याः त्रिवलीतरंगविषमे मध्ये निस्पन्दतां
आगता संप्रति तुङ्गौ स्तनौ शनैः आरुह्य तृषिता इव मुहुः साकाङ्क्षं जललवप्रस्यन्दिनी लोचने ईक्षते ॥
शार्दूलविक्रीडितम् ।

King—Why do you ask ;—“Does she please your eyes ?”

My eyes, passing over the pair of her thighs with much difficulty
and for a considerable time roaming about her buttocks, come
to a standstill at her waist uneven with the wavelets in the form
of the three folds of skin above the navel, and now slowly
mounting her plump breasts as if feeling thirsty, lustfully drink
her eyes shedding tear-drops again and again.

Sagarikā—(on hearing, to herself) My heart, be calm, be calm ! Cheer up,
cheer up ! The object of your wish is now come to this limited
ground.

सुसङ्गता — सखि, श्रुतं त्वया ।

सागरिका — (विहस्य) त्वमेव शृणु । यस्या आलेख्यविज्ञानं वय्यते ।

वसन्तकः — (फलकं निर्वर्ण्यं) भो वयस्य, यस्य पुनरीदृश्योऽप्येवं प्रियसमा-
गमं बहु मन्यन्ते तस्याप्यात्मन उपरि कः परिभवः । येनात्रैव तया
लिखितमात्मानं न प्रेक्षसे ।

राजा — (निर्वर्ण्यं) वयस्य, अनया लिखितोऽहमिति यत्सत्यमात्मन्येव
बहुमानः । तत्कथं न पश्यामि । पश्य ।

1 यस्याः = सुसङ्गतायाः । 2 आलेख्यविज्ञानम् knowledge or skill of painting. 3 यस्य = राजात्मनः । 4 ईदृश्यः (f. nom. p. of ईदृशी) such girls. 5 प्रियसमागमः dear union. 6 परिभवः = पराभवः insult, disrespect. 7 उपरि (+ acc. gen. loc.) above, upon, towards. 8 येन whereby, since. 9 बहुमानः high esteem, honour. 10 यत् = यस्मात् therefore. 11 निर्वर्ण्यं having minutely seen ; gerund. निस् + √वर्ण 10U.

Susangatā—Friend, have you heard ?

Sāgarikā—(laughing) Do listen yourself alone whose proficiency in painting is described (by him).

Vasantaka—(minutely looking at the board) Oh friend ! Since you do not observe yourself painted by her here, what insult is this upon your own person, whose loving union (with them) such girls highly think of ?

King — (observing in earnest) O my companion ! I consider myself honoured since I am painted by her.
So how do I not see it ? Behold !

भाति पतितो लिखन्त्यास्तस्या बाष्पाम्बुसीकरकणौघः ।

स्वेदोद्गम इव करतलसंस्पर्शदेष मे वपुषि ॥ ११ ॥

सुसङ्गता — सखि, त्वमेव धन्या श्लाघनीया सा यया भर्तैवं संतोष्यते ।

वसन्तकः— (पाश्वेतोऽवलोक्य) भो वयस्य, एतत्त्वलु तस्याः सरसकमलिनी-
दलमृणालविरचितं मदनावस्थासूचकं शयनीयं लक्ष्यते ।

1 भाति it appears ; √भा 2P. 2 पतित dropped ; PP. √पत् 1P. 3 बाष्प m. n. tear, 4 अम्बु n. water. 5. सीकरः spray, rain, drizzling. 6 ओघः flood. 7 कणः drop, particle. 8 बाष्पाम्बुसीकरकणौघः = बाष्पाणां अम्बूनि तेषां सीकराः तेषां कणाः तेषां ओघः. 9 स्वेदः sweat, perspiration. 10 उद्गमः appearance. 11 करतल m. n. palm of hand. 12 संस्पर्शः touch. 13 वपुस् n. (loc. s. वपुषि) body. 14 धन्य happy, blessed. 15 श्लाघनीय commendable. 16 संतोष्यते it is pleased ; caus. कर्मणि लट् √तुष् 4P. 17 सरस wet, juicy. 18 सूचक indicative of. 19 शयनीयम् bed, couch.

लिखन्त्याः तस्याः पतितः एषः बाष्पाम्बुसीकरकणौघः करतलसंस्पर्शात् स्वेदोद्गमः इव मे वपुषि भाति ॥ आर्यावृत्तम् ।

This flood of streaming tear-drops fallen from her while she was painting appears like perspiration in my body caused by the touch of her palm.

Susangatā—Friend, you are just a lucky and praiseworthy girl with whom the king is so pleased.

Vasantaka—(looking close at hand) Oh friend, here appears, indeed, her couch arranged with wet lotus-leaves and stalks, which indicates her love-sick.

राजा — वयस्य, निपुणमुपलक्षितम् । तथा हि

परिम्लानं पीनस्तनजघनसंगादुभयत-
स्तनोर्मध्यस्यान्तः परिमिलनमप्राप्य हरितम् ।

इदं व्यस्तन्यासं श्लथभुजलताक्षेपवलनैः
कृशाङ्गयाः संतापं वदति नलिनीपत्रशयनम् ॥ १२ ॥

1 परिम्लान faded, withered. 2 पीन plump, fat, 3 जघनम् hip, buttocks
4 सङ्गः touch, contact. 5 पीनस्तनजघनसङ्गात् = पीनी स्तनी च जघनं च तेषां संगत्.
6 उभयतस् ind. on both sides. 7 तनु (gen, s. तनोः) a. thin, delicate, f. body.
8 अन्तर् ind. in the middle, inside. 9 परिमिलनम् touch, contact. 10 अप्राप्य not
having obtained ; gerund अ + प्र + √आप् 5P. 11 हरित green. 12 श्लथ loose.
13 व्यस्त upset, dispersed ; PP. वि + √अस् 4P. 14 न्यासः placing, planting,
arrangement. 15 व्यस्तन्यासम् = व्यस्तः न्यासः यस्य तत्. 14 भुजलता f. creeper-like
arm. 15 आक्षेपः movement. 16 वलनम् moving about. 17 श्लथभुजलताक्षेपवलनैः =
श्लथयोः भुजलतयोः आक्षेपवलनैः 18 कृशाङ्गी f. a woman with slender form.

पीनस्तनजघनसङ्गात् उभयतः परिम्लानं तनोः मध्यस्य परिमिलनं अप्राप्य अन्तः हरितं श्लथभुजलता-
क्षेपवलनैः व्यस्तन्यासं इदं नलिनीपत्रशयनं कृशाङ्गयाः संतापं वदति ॥ वृत्तं शिखरिणी ।

King — O friend, you have carefully observed. Whereas,—

This bed of lotus-leaves, the arrangement of which is upset on
account of moving to and fro of the languid creeper-like arms,
which is withered on both sides through the contact of the
plump breasts and hips and which is green in the middle escaping
the touch of the narrow waist, tells the agony of the slender
one.

अपि च ।

स्थितमुरसि विशालं पद्मिनीपत्रमेतत्
कथयति न तथान्तर्मन्मथोत्थामवस्थाम् ।

अतिशयपरितापग्लापिताङ्गया यथास्याः

स्तनयुगपरिणाहं मण्डलाभ्यां ब्रवीति ॥ १३ ॥

विदूषकः— (नाटकेन मृणालिकां गृहीत्वा) भो वयस्य, अयं खलूपलब्धोऽपरस्तस्या
एव पीनस्तनयोग्यः क्लिश्यत्कोमलमृणालहारः । तत्प्रेक्षतां
भवान् ।

1 स्थित stood, placed ; PP. √स्था 1P. 2 उरस् n. (loc. s. उरसि) breast.
3. विशाल large, broad. 4 पत्रम् leaf. 5 यथा-तथा as so, so much as. 6 अन्तर्मन्मथः
secret or inward love. 7 उत्थ a. (only at the end of a compound) produced
from, caused by. 8 अतिशयः excess. 9 परितापः pain, heat. 10 ग्लापित withered,
emaciated ; caus. PP. √ग्ल 1P. 11 अतिशयपरितापग्लापिताङ्गया = अतिशयः यः परितापः तेन
ग्लापितं अङ्गं यस्याः तस्याः 12 परिणाहः extent, width, breadth. 13 मण्डलम् disc, circle.
14 ब्रवीति it speaks ; लट् √ब्रू 2P. 15 योग्य fit. 16 क्लिश्यत् fading, paining ; pres.
part. √विलश् 4U. 9P. 17 कोमल tender. 18. हारः necklace.

उरसि स्थितं विशालं एतत् पद्मिनीपत्रं यथा अतिशयपरितापग्लापिताङ्गयाः अस्याः स्तनयुगपरिणाहं
मण्डलाभ्यां ब्रवीति तथा अन्तर्मन्मथोत्थां अवस्थां न कथयति ॥ वृत्तं मालिनी ।

And moreover,

This large lotus-leaf placed upon her breast would not indicate
her internal state produced from love as much as this bespeaks
with its two circles the extent of the pair of the bosoms of
the girl whose frame is withered by the excessive pain.

Jester (Vasantaka)—(taking up a stalk by gesticulation) Ho friend, I have
got another fading, tender necklace of lotus-stalk here belonging
to her and fitted to her plump breasts. May you behold it, sire !

राजा — (गृहीत्वोरसि विन्यस्य सोपालम्भम्) अयि जडप्रकृते !

परिच्युतस्तत्कुचकुम्भमध्यात् किं शोषमायासि मृणालहार ।

न सूक्ष्मतन्तोरपि तावकस्य तत्रावकाशो भवतः किमु स्यात् ॥१४॥

सुसङ्गता — (आत्मगतम्) हा धिक् हा धिक् । गुर्वनुरागाक्षिसहृदयो

भर्ताऽसंबद्धमपि मन्त्रयितुं प्रवृत्तः । तदतः परं पुनर्न युक्त्रमुपेक्षितुं

तावत् । (प्रकाशम्) सखि, यस्य कृते त्वमागता सोऽयं तिष्ठति ।

- 1 विन्यस्य having placed ; gerund वि + नि + √अस् 4P. 2 उपालम्भः censure.
3 सोपालम्भम् ad. censuringly. 4 जड dull, senseless. 5 प्रकृतिः f. nature. 6 जडप्रकृते
= जडा प्रकृतिः यस्य स संबोधनम्. 7 परिच्युत dropped ; PP. परि + √च्यु 1A. 8 तत्कुचः =
तस्याः कुचः her breast, or nipple. 9 कुम्भः pitcher. 10 तत्कुचकुम्भमध्यात् = तस्याः कुचौ
कुम्भौ इव तथोः मध्यात्. 11 शोषः dryness, emaciation. 12 आयासि thou comest, attainest
आ + √या 2P. 13 सूक्ष्म delicate, minute. 14 तन्तुः sn. (gen. s. तन्तोः) string,
fibre. 15 तावक thy, thine. 16 तत्र = कुचकुम्भयोः मध्ये भागे. 17 अवकाशः chance, access,
room. 17 किमु (doubtfully) how, why ? 18 असंबद्ध senseless, incoherent.
13 उपेक्षितुम् to neglect ; inf. उप + √ईक्ष 1A. 22 कृते ind. (+ gen.) for the sake of.

मृणालहार ! तत्कुचकुम्भमध्यात् परिच्युतः (त्वम्) किं शोषं आयासि ? तावकस्य सूक्ष्मतन्तोः अपि
अवकाशः तत्र न, भवतः [(अवकाशः)] किमु स्यात् ? ॥ उपजातिः

King — (picking it up and placing it on his bosom ; reproachfully)
Ah you, senseless-natured one !

Dropped off the middle of her pitcher-like bosoms why dost thou
fade away ? Even they own delicate fibre could not gain a
chance there : how, then, thou ? O necklace of lotus-stalk !

Susangata — (Aside) Ha fie ha fie ! The King with his heart captivated by
a profound passion has begun to speak a senseless thing.
So further it is improper to neglect him now. (Aloud) Friend,
He, for whose sake you have come is waiting.

सागरिका — (सासूयम्) सखि, कस्य कृतेऽहमागता ।

सुसंगता — (विहस्य) अयि अन्यशङ्किते, ननु चित्रफलकस्य । तद्गृहाण तम् ।

सागरिका — (सरोषम्) अयि निपुणा खलु त्वमपीदृशानामालापानाम् ।
तदन्यतो गमिष्यामि । (इति गन्तुमिच्छति)

सुसंगता — अयि असहने, इह तावन्मुहूर्तं तिष्ठ । यावदस्मात्कदलीगृहा-
च्चित्रफलकं गृहीत्वागच्छामि ।

सागरिका — सखि, एवं कुरु ।

सुसंगता — एवं करोमि । (सुसंगता कदलीगृहाभिमुखं परिक्रामति)

विदूषकः — (सुसङ्गतां दृष्ट्वा ससंभ्रमम्) भौ वयस्य, प्रच्छादयैतच्चित्रफलकमनेन
कदलीपत्रेण । एषा खलु देव्याः परिचारिका सुसंगताऽऽगता ।

1 असूया f. envy, anger. 2 सासूयम् angrily, enviously, 3 रोषः anger.
4 सरोषम् angrily. 5 असहन impatient. 6 अभिमुखम् towards.

Sāgarikā—(enviously) Friend, for whose sake I am come ?

Susangatā—(laughing) Ay suspecting one! Certainly for the sake of the
painting board. So take it.

Sāgarikā—(angrily) Ay, indeed, you are skilled in such round-about talks.
I will go away. (she intends to go.)

Susangatā—Ah impatient one, wait here for a moment till I bring back
the picture-board from this plantain-arbour.

Sāgarikā—Friend, do so.

Susangatā—I will do so. (Susangatā moves towards the plantain bower.)

Jester—(looking at Susangatā, with haste) Oh friend, do cover this picture-
board with this Banana leaf! Surely, Susangatā the queen's
maid has come.

(राजा पटान्तेन फलकमाच्छादयति)

सुसंगता — (उपसृत्य) जयतु जयतु भर्ता ।

राजा — सुसंगते, स्वागतम् । इहोपविश्यताम् ।

(सुसङ्गता उपविशति)

राजा — सुसंगते, कथमिहस्थोऽहं भवत्या ज्ञातः ।

सुसंगता — (विहस्य) न केवलं देवः । चित्रफलकेन सह सर्वो वृत्तान्तोऽपि मया विज्ञातः । तद्देव्यै गत्वा निवेदयिष्ये । (इति गन्तुमिच्छति)

वसन्तकः — (अपवायं सभयम्) भो वयस्य, सर्वं संभाव्यते । मुखरा खल्वेषा गर्भदासी । तत्परितोषयैनाम् ।

राजा — युक्तमुक्तं भवता । (सुसंगतां हस्ते गृहीत्वा) सुसंगते, क्रीडामात्रमेतत् ।
अकारणे त्वया देवी न व्यथयितव्या । इदं ते पारितोषिकम् ।
(इति कर्णादवतार्याभरणं दातुमिच्छति)

1 पट m. n. garment. 2 अन्तः end. 3 स्वागतम् ind. welcome. 4 अपवायं ind. (a dramatical term) Aside. 5 भयम् fear. 6 सभयम् fearfully. 7 संभाव्यते it is possible; caus. कर्मणि लट् सम् + √भू 1P. 8 मुखर talkative. 9 गर्भः womb. 10 गर्भदासी = गर्भात् प्रभृति दासी. 11 परितोषय लोट् caus. 2nd person single; परि + √तुष् 4P. to satisfy with some present. 12 व्यथयितव्य ought to be vexed; Pot. PP. √व्यथ् 1A. 13 कर्णः ear. 14 अवतार्यं having taken off; caus. gerund अव + तु 1P. आभरणम् ornament.

(The King covers the board with the end of his dress.)

Susangatā—(advancing) May my lord win victory!

King —O Susangatā, welcome! Be seated here. (Susangatā sits.)

O Susangatā, how did you know my presence here?

Susangatā—(laughing) Not only Your Majesty but everything together with the picture-board I have known. So I will go and inform the queen. (She intends to go.)

Vasantaka—(aside to the king, in fear) O friend, everything is possible. Really she is a talkative slave-girl since she was in her mother's womb. So coax her with some gift!

King —You have spoken a proper thing. (Holding Susangatā by the hand.) O Susangatā, it is just a play. Do not vex the queen for nothing. Here is a present for you. (Taking off an earring from his ear he wishes to give it.)

सुसंगता — (स्वगतम्) प्रसन्नो भर्ता । (प्रकटम्) अलं शंकयैतेन भर्तुः
 प्रसादेन च व्याक्रीडितमेव । तत्किं कर्णभरणेन । एष एव मे
 गुरुः प्रसादः यत् किमिति त्वयाऽत्र चित्रफलकेऽहमालिखितेति
 भणित्वा कुपिता मे प्रियसखी सागरिका वर्तते । तद्वत्त्वा
 प्रसादयतु ।

राजा — (ससंभ्रमम्) सुसंगते, दर्शय दर्शय, कासौ ।

सुसंगता — भर्तः, एषा कदलीगुल्मान्तरिता तिष्ठति ।

राजा — आदेशय मार्गम् ।

1 प्रसन्न a. (प्र + √सद् 1P.) favourable, kind, gracious. 2 प्रकटम् clearly.
 3 बाह्वा f. (ins. s. बाह्वा) fear, doubt. 4 प्रसादः favour, grace, kindness. 5 व्याक्रीडित
 played, amused ; PP. व्या + क्रीड् 1P. 6 कुपित angered ; PP. √कुप् 4P. 7 वर्तते she
 is, she exists ; √वृत् 1A. 8 प्रसादयतु may he show grace, or favour, or may he
 please ; caus. लोट् प्र + √सद् 1P.

Susangatā—(to herself) Gracious is the king. (Clearly) Away with your
 fear ! I have just played with this grace of Your Majesty. There-
 fore, there is no need of the ear-ornament. There is a loving friend
 of mine, Sāgarikā who became angry after saying ;—“Why did you
 paint me here in this painting board ?” It would be a great favour,
 should Your Majesty go and show her his grace.

King—(hastily) O Susangatā, show me, show me ! Where is she ?

Susangatā—Sire ! She stands concealed in the thicket of plantain trees.

King—Lead me to the way.

सुसंगता — इत इतो भर्ता । इति परिक्रामतः)

वसन्तकः— भोः, गृह्णाम्येतच्चित्रफलकम् । एतस्य कार्यं भविष्यति ।
(इति तथा करोति)

(सर्वे कदलीगृहान्निष्क्रान्ताः)

सागरिका — (राजानं दृष्ट्वा सहर्षं ससाध्वसं सकम्पं च स्वगतम्) हा धिक् हा धिक् ।
एनं प्रेक्ष्यातिसाध्वसेन न शक्नोमि पदात् पदमपि चलितुम् ।
तत्किं वात्र करिष्ये ।

वसन्तकः— (सागरिकां दृष्ट्वा) हीही भीः । आश्चर्यम् । आश्चर्यम् । ईदृशं
कन्यारत्नं मनुष्यलोके न दृश्यते । तत्तर्कयामि प्रजापतेरपीदं
निर्माय विस्मयः समुत्पन्न इति ।

1 कार्यम् work, business, need. 2 शक्नोमि (+ inf.) I am able to, I can ;
√शक् 5P. 3 पद m. n. foot. 4 पदात् पदम् from foot to foot. 5 चलितुम् to move,
stir ; inf. √चल् 1P. 6 करिष्ये I will do ; लृट् √कृ 8U. 7 मनुष्यलोक. mortal or
human world. 8 प्रजापति : m. (gen. s. प्रजापतेः) creator. 9 निर्माय having created ;
gerund निष् + √मा 2P. 3.4A.

Susangatā—This way, this way, my lord. (Two persons walk.)

Vasantaka—Hello ! I am taking up this picture-board.

There shall be a need of this. (He does so.)

(All depart from the plantain bower.)

Sāgarikā—(on beholding the king with joy, fear and tremor, to herself) Ah fie,
ah fie ! On seeing him I am not able to stir a single step due to an
extreme fear. Then, what shall I possibly do here ?

Vasantaka—(looking at Sāgarikā) Oh, oh, hallo ! Wonderful, wonderful !
This kind of jewel among girls is not visible in the mortal
world. So I assume that after creating her even the Creator
must have felt wonder-stricken.

राजा — वयस्य, ममाप्येवं मनसि वर्तते ।

दृशः पृथुतरीकृता जितनिजाब्जपत्रत्विष-
श्चतुर्भिरपि साधु साध्विति मुखैः समं व्याहृतम् ।

शिरांसि चलितानि विस्मयवशाद्भ्रुवं वेधसा
विधाय ललनां जगत्त्रयललामभूतामिमाम् ॥ १५ ॥

सागरिका — (सासूयं सुसंगतामालोक्य) सखि, ईदृशश्चित्रफलकस्त्वयाऽऽनीतः ।
(इति गन्तुमिच्छति)

1 दृश् f. (p. दृशः) eye. 2 पृथुतरीकृत widened, broadened. 3 अब्जम् lotus.
4 पत्रम् leaf, petal. 5 त्विष् f. beauty, lustre. 6 जितनिजाब्जपत्रत्विषः=जिता निजस्य अब्जस्य
पत्राणां त्विद् (त्विष्) याभिः ताः . 7 समम् ind. together, in the same manner. 8 व्याहृत
spoken, pronounced; PP. व्या+√हृ 1U. 9 शिरस् n. (p. शिरांसि) head. 10 वशः
influence, force. 11 वेधस् m. (ins. वेधसा) Brahmā, creator. 12 विधाय having
shaped; gerund वि+√धा 3U. 13 ललना woman. 14 जगत् n. world. 15 त्रयम्
triad, group of three. 16 ललाम् best ornament. 17 सासूयम् angrily, intolerably,
enviously. आनीत brought; PP. आ+√नी 1U.

जगत्त्रयललामभूता इमां ललनां विधाय विस्मयवशात् भ्रुवं वेधसा शिरांसि चलितानि जितनिजाब्ज-
पत्रत्विषः दृशः पृथुतरीकृताः चतुर्भिः मुखैः अपि 'साधु साधु' इति समं व्याहृतम् ॥ वृत्तं पृथ्वी ।

King—My friend, the same is, also, in my mind. Having shaped this woman
to be the best ornament of the three worlds the Creator under the
influence of wonder must have nodded his heads, more widened his
eyes surpassing the lustre of his own lotus-petals, and simultaneously
uttered with his four mouths;—'Excellent ! Excellent !'

Sāgarikā—(intolerably looking at Susangatā) Friend, so you have brought this
kind of picture-board ! (So saying, she wants to go.)

राजा — दृष्टिं रुषा क्षिपसि भामिनि यद्यपीमां

स्निग्धेयमेष्यति तथापि न रुक्षभवाम् ।

त्यक्त्वा त्वरां व्रज पदैः स्खलितैरयं ते

खेदं गमिष्यति गुरुनितरां नितम्बः ॥ २६ ॥

सुसङ्गता — भर्तः अतिकोपना खल्वेषा । तदग्रहस्ते गृहीत्वा प्रसादयैनाम् ।

1 रुष् f. (ins. s. रुषा) anger. 2 क्षिपसि thou castest; √क्षिप् 6U. 3 भामिनी f. (voc. s. भामिनि) very beautiful woman, passionate woman. 4 यद्यपि~तथापि although~yet. 5 स्निग्ध charming, lovely. इयम्=दृष्टिः. 7 एष्यति it will attain, go; लृट्/इ 2 P. 8 रुक्ष cruel, rough. 9 भावः state, temper. 10 त्यक्त्वा having abandoned; gerund/त्यज् 1P. 11 त्वरा f. urgency, haste. 12 व्रज walk thou ! लोट्/व्रज् 1P. 13 स्खलित a. tottering, stumbling. 14 खेदः trouble, fatigue. 15 गमिष्यति it will attain or go; लृट्/गम् 1P. 16 नितम्बः hips. 17 नितराम् extremely, certainly. 18 अतिकोपन a. very angry.

भामिनि ! यद्यपि रुषा इमां दृष्टिं क्षिपसि तथापि स्निग्धा इयं रुक्षभावं न एष्यति, त्वरां त्यक्त्वा व्रज, स्खलितैः पदैः अयं ते गुरुः नितम्बः नितरां खेदं गमिष्यति ॥ वृत्तं वसन्ततिलका ।

King—O passionate one ! although thou castest such a glance out of anger, yet it (i.e. the glance) does not turn cruel in temper.

Leaving thy haste aside, walk thou ! By thy tottering steps these thy heavy hips might get very much fatigued.

Susangatā—Your Majesty, indeed, she is very angry. Therefore holding her by the tip of the hand, propitiate her !

राजा — (सानन्दम्) यथाह भवती । (सागरिकां हस्ते गृहीत्वा स्पर्शसुखं नाटयति)

वसन्तकः — भोः एषा खलु त्वयाऽपूर्वा श्रीः समासादिता ।

राजा — वयस्य, सत्यम् ।

श्रीरेषा पाणिरप्यस्याः पारिजातस्य पल्लवः ।

कुतोऽन्यथा स्रवत्येष स्वेदच्छद्मामृतद्रवम् ॥ १७ ॥

सुसंगता — सखि, अतिनिष्ठुरेदानीमसि त्वम् । यैवं भर्त्रा हस्तेऽवललम्बितापि कोपं न मुञ्चसि ।

1 सानन्दम् joyfully. 2 आनन्दः joy. 3 आह she said ; लिट् √ब्रू 2U. 4 श्रीः f. beauty goddess of wealth. 5 पाणिः m. hand. 6 पारिजातः a kind of wish-yielding tree of Paradise. 7 पल्लवः shoot, leaf, sprout. 8 स्रवति it flows, oozes ; √सृ 1P. 9 छद्मन् n. (छद्म nom. acc., or in compounds) disguise, plea, pretext. 10 अमृतम् nectar. 11 द्रवः juice, fluidity. 12 स्वेदच्छद्मामृतद्रवम् = स्वेदस्य छद्म यस्य स अमृतस्य द्रवः तम् । 13 अतिनिष्ठुर hard-hearted, cruel, rough. 14 अवलम्बित a. leaning on ; अव + √लम्ब 1A. 15 कोपः anger. 16 मुञ्चसि thou leavest ; √मुच् 6P.

एषा श्रीः अस्याः पाणिः अपि पारिजातस्य पल्लवः, अन्यथा कुतः एष (पाणिः) स्वेदच्छद्मामृतद्रवं स्रवति ॥ वृत्तं अनुष्टुप् ।

King — (joyfully) As you have said. (Catching Sagarikā by the hand he expresses the happiness of her touch.)

-Vasantaka— O friend, she is, indeed, a new Laxmī, you have acquired.

King — True, my friend.

She is a Laxmī ; her hand a shoot of Pārijāta the tree of Paradise.

Otherwise why her hand oozes the juice of nectar under the disguise of sweat ?

Susangatā—My friend, now you are very hard-hearted, inasmuch as you do not cast off your anger even though held by the king by the hand.

सागरिका — (सञ्जुगम्) अयि सुसंगते, अद्यापि न विरमसि ।

राजा — प्रिये सागरिके, न खलु सखीजने युक्त एवं कोपानुबन्धः कर्तुम् ।

वसन्तकः — भवति, बुभुक्षितो ब्राह्मण इव किं कुप्यासि ।

सुसंगता — सखि, त्वया सह न विहिष्ये ।

राजा — अयि कोपने, नैतद्युक्तं समानप्रतिपत्तिषु सखीषु ।

वसन्तकः — एषा खलु अपरा देवी वासवदत्ता ।

(राजा सचकितं सागरिकाया हस्तं मुञ्चति)

1 सञ्जुगम् ad. knitting eyebrows. 2 विरमसि thou stoppest ; वि + √रम् 1A ; but with वि it takes परस्मैपद. 3 अनुबन्धः continuity, persistence. 4 बुभुक्षित hungry. 5 कुप्यासि thou art angry ; √कुप् 4P. 6 विहिष्ये is very doubtful since this verbal form does not exist ; hence it should be replaced by व्याहरिष्ये or वक्ष्यामि, both meaning 'I will talk or speak'. 7 समान equal, same. 8 प्रतिपत्तिः undertaking, assessment, or occupation, etc. 9 समानप्रतिपत्तिषु = समाना प्रतिपत्तिः यासां तासु । 10 अपर another.

Sāgarikā—(knitting her eye-brows) Ah Susangatā, even now you don't stop.

King —Darling Sāgarikā, to continue to be angry with your friends in this manner is not proper.

Vasantaka—Lady, why are you wrathful like a hungry Brāhmin ?

Susangatā—Friend, I will not speak to you.

King—Ah angry one, it is not proper for your friends in the same occupation.

Vasantaka—Really, here is another queen, Vāsavadattā.

(The king startled, loosens Sāgarikā's hand)

सागरिका — (ससंभ्रमम्) सुसंगते, किमिदानीं करिष्ये ।

सुसंगता — सखि, एतत्तमालविटपमन्तर्य इतो निष्क्रामावः ।

(इति निष्क्रान्ते)

राजा — (पारिवर्तोऽवलोक्य सविस्मयम्) कासौ देवी वासवदत्ता ।

वसन्तकः — भोः, तदेतत् । सा खल्वपरा देवी वासवदत्ताऽतिदीर्घ-
रोषतयेति भणितम् ।

राजा — धिङ्मूर्ख ।

प्राप्ता कथमपि दैवात्कण्ठमनीतैव सा प्रकटरागा ।

रत्नावलीव कान्ता मम हस्ताद्भ्रंशिता भवता ॥ १८ ॥

1 अन्तर्यं having concealed ; gerund अन्तर् + √इ 2P. 2 इत् from here. 3 अति-
दीर्घं very long, lengthy. 4 रोषता state of anger. 5 प्राप्त obtained ; PP प्र + √आप
5P. 6 दैवम् fate, fortune. 7 अनीत not brought, (or not embraced, in this case)
PP अ + √नी 1P. 8 प्रकट transparent, evident. 9 रागः passion, love. 10 प्रकटरागा
= प्रकटः रागः यस्याः सा. 11 रत्न-आवली f. pearl or jewel-necklace. 12 कान्त lovely.
13 भ्रंशित fallen off ; PP. caus. √भ्रंश 1A.4P. कथमपि somehow.

कथमपि दैवात् प्राप्ता सा प्रकटरागा रत्नावली इव कान्ता कण्ठं अनीता एव मम हस्तात् भवता भ्रंशिता ॥
आयवृत्तम् ।

Sāgarikā— (hurriedly) O Susangatā, what shall I do now ?

Susangatā—Friend, covered by this Tamāla tree we shall go away from here.

(Both girls depart.)

King — (looking aside, startled) Where is Queen Vāsavadattā ?

Vasantaka—Hello friend ! It is like this : I meant to say that she was really
another queen Vāsavadattā on account of her prolonged anger.

King — Fie on you fool !

She, beautiful like a jewel necklace, whose love is manifest, was ob-
tained by me somehow through luck, but was made to fall off from
mine hand by you before her neck was embraced.

वसन्तकः— (अपवार्यं) भोः, मा कुप्य । त्वं तिष्ठ । अहमेवात्र ज्ञास्ये ।

काञ्चनमाला — (फलकं गृहीत्वा) भट्टिनि, प्रेक्षस्व तावत् किमत्र चित्रफलक
आलिखितम् ।

वासवदत्ता — निर्वर्ण्य स्वगतम्) अयमार्यपुत्रः । इयं पुनः सागरिका ।

(प्रकाशं राजानं प्रति सकोपहासम्) आर्यपुत्र, किमेतत् ।

राजा — (सर्वलक्ष्यमपवार्यं) वयस्य, किं ब्रवीमि ।

वसन्तकः— (अपवार्यं) भोः, मा चिन्तां कुरु । अहमुत्तरं दास्यामि । (प्रकाशं
वासवदत्तां प्रति) आत्मा किल दुःखं लिखति इति मम वचनं श्रुत्वा
प्रियवयस्येनेदं विज्ञानं दर्शितम् ।

- 1 कुप्य be thou angry ; लोट् √कुप् 4P. 2 ज्ञास्ये I will know ; लृट् √ज्ञा 9U.
3 अहमेवात्र ज्ञास्ये = अत्र एव किं किं कर्तव्यं इति अहं ज्ञास्ये । 4 सर्वलक्ष्यम् ad. dejectedly, shame-
fully. 5 वैलक्ष्यम् dejection, shame. 6 चिन्ता f. worry. 7 उत्तरम् reply. 8 आत्मा = स
राजा । 9 दुःखम् ad. badly, n. unhappiness. 10 अंगुलिः f. अंगुली finger.

(The king pointing his finger sees Vasantaka's face)

Vasantaka—(aside) Friend, be not angry. You wait.

I will see what ought to be done in this matter.

Kānchanamālā—(taking up the board) O queen, now do behold what is paint-
ed here in this picture-board !

Vāsavadattā—(minutely observing it, to herself) This is my husband and that
is Sāgarikā. (Aloud, with an angry laughter to the king) My lord,
what is this ?

King —(ashamed, aside) My friend, what shall I say ?

Vasantaka—(aside to the king) O do not worry ! I will answer her. (Aloud,
to Vāsavadattā) After hearing my word ; "They say you draw
badly," my dear friend has shown his skill.

राजा — यथाह वसन्तकस्तथैवेतत् ।

वासवदत्ता — (फलकं निर्दिश्य) आर्यपुत्र, एषाऽपि याऽपरा तव समीपे
आलिखिता तत्किं वसन्तकस्य विज्ञानम् ।

राजा — (सर्वलक्ष्यस्मितम्) देवि, अलमन्यथा शक्या । इयं हि कापि कन्यका
स्वचेतसैव परिकल्प्याऽऽलिखिता । न तु दृष्टपूर्वा ।

विदूषकः — सत्यं शपे ब्रह्मसूत्रेण यदि कदाप्यस्माभिरीदृशी दृष्टपूर्वा ।

काञ्चनमाला — (अपवायं) भट्टिनि, कदापीदृशं घुणाक्षरं संभवत्येव ।
तदलं कोपेन ।

वासवदत्ता — (अपवायं) अयि ऋजुके, एतस्य वक्रभणितानि न जानासि ।
वसन्तकः खल्वेषः । (प्रकाशं राजानं प्रति) आर्यपुत्र,

निर्दिश्य having pointed out ; gerund निस् + √दिश् 6U. 2 परिकल्प्य having
thought ; caus. gerund परि + √क्लृप् 1A. 3 दृष्टपूर्वा = पूर्वं दृष्टा seen before. 4 शपे
I take an oath, swear ; √शप् 1.4U. 5 ब्रह्मसूत्रम् sacred thread of a Brahmin hung
over the shoulder. 6 घुणाक्षरम् coincidence ; literally an incision by an insect
somewhat resembling a letter. 7 संभवति it arises, happens ; सम् + √भू 1P. 8 ऋजुक
straight, simple-minded. 9 वक्रभणितम् equivocation, round-about talk.

King — It is exactly as Vasantaka has said.

Vasavadattā — (pointing out the board) My lord, another lady is also, painted
besides you. Is she Vasantaka's skill ?

King — (ashamed, with a smile) Queen, do not misunderstand !

It is some girl I painted through my own imagination, but has never
been seen before.

Clown — Truly I make an oath by the sacred thread of a Brahmin that such
one has never been seen before.

Kānchanamālā — (aside to the queen) O queen, this sort of mere coincidence
happens some times. So restrain your anger.

Vāsavadattā — (aside) Ay simpleton, you do not know his equivocation. He
is really none other than Vasantaka. (To the king, aloud) My
husband,

मम पुनरिदं चित्रं प्रेक्ष्य शीर्षवेदना समुत्पन्ना । तत्सुखं
तिष्ठत्यार्यपुत्रः । अहं गमिष्ये । (इति उत्थाय गन्तुमिच्छति)

राजा — (पटान्तेन गृहीत्वा) देवि,

प्रसीदेति ब्रूयामिदमसति कोपे न घटते

करिष्याम्येवं नो पुनरिति भवेदभ्युपगमः ।

न मे दोषोऽस्तीति त्वमिदमपि च ज्ञास्यसि मृषा

किमेतस्मिन्वक्तुं क्षममिति न वेद्मि प्रियतमे ॥ १६ ॥

वासवदत्ता — (सविनयं पटान्तमाकर्षन्ती) आर्यपुत्र, माऽन्यथा संभावय । सत्यं
शीर्षवेदना बाधते । तद्गमिष्ये । (इति निष्क्रान्ते)

1 शीर्षम् head. 2 वेदना f. pain. 3 शीर्षवेदना headache. 4 समुत्पन्न occurred; PP.
सम्. + उद् √ पद् 4A. 5 ब्रूयाम् I should say; विधिलिङ् √ ब्रू 2U. 6 असत् non-existent
7 कोपे असति (loc. absolute) as there is not an anger. 8 घटते it is possible, proper:
√ घट् 1A. 9 नो ind. no, not. 10 अभ्युपगमः confession. 11 दोष fault. 12 मृषा
ind. falsely, in vain. 13 क्षम favourable, appropriate. 14 वेद्मि I know; √ विद् 1.
2P. 15 बाधते it troubles; √ बाध् 1A. 16 सविनयम् modestly. 17 विनयः modesty.

प्रसीद इति ब्रूयां इदं कोपे असति न घटते, एवं पुनः नो करिष्यामि इति (ब्रूयाम्) अभ्युपगमः भवेत्, मे
दोषः न अस्ति इति (ब्रूयाम्) च त्वं इदं अपि मृषा ज्ञास्यसि, एतस्मिन् किं क्षमं वक्तुं इति न वेद्मि, प्रियतमे ॥
शिशिरिणीवृत्तम् ।

after seeing this picture I feel a headache. So may my lord remain
here in happiness. I am going.

(rising she intends to go.)

King — (holding the end of her garment) O queen !

Should I say 'Be favourable !' it would be improper as you are not
angry, 'Such a thing I will not do again' would be a confession of
my sin, and should I say 'I have no fault,' you will believe it to be
false : I know not what is appropriate to say in this matter, Oh
dearest !

Vasavadattā — (modestly pulling the end of her garment)

My lord, do not regard me as otherwise. Really headache is troubl-
ing me. So I will go. (Exit)

वसन्तकः— भोः, दिष्टया वर्धसे । क्षेमैणतिक्रान्ता वासवदत्ताऽकालवतु-
लिकेव ।

राजा — धिङ्मुखं, अलं परितोषेण । यान्त्या निगूढो न लक्षितस्त्वया
देव्याः कोपानुबन्धः । पश्य ।

भ्रूभङ्गे सहस्रोद्गतेऽपि वदनं नीतं परां नम्रता-
मीषन्मां प्रति भेदकारि हसितं नोक्तं वचो निष्ठुरम् ।

अन्तर्बाष्पजडीकृतं प्रभुतया चक्षुर्न विस्फारितं

कोपश्च प्रकटीकृतो दयितया मुक्तश्च न प्रश्रयः ॥ २० ॥

1 क्षेमेण happily. 2 क्षेम m. n. happiness, peace. 3 वातूलः वातूलिका f. whirl-
wind. 4 परितोषः satisfaction. 5 निगूढ hidden; PP. नि + √गूह 1U. 6 सहसा ind.
suddenly. 7 उद्गत arisen; PP. उद् + गम 1P. 8 वदनम् face, mouth. 9 पर a. distant;
further. 10 नम्रता f. bending. 11 ईषत् ind. a little. 12 भेदकारिन् a (भेदकारि is
neuter nom. form) betraying, treacherous. 13 भेदः splitting, estrangement, betrayal.
14 जडीकृत made motionless, stupefied. 15 प्रभुता f. mastery. 16 विस्फारित a. tremu-
lous, expanded. 17 दयिता loving woman. 18 प्रश्रयः civility, courtesy, good
breeding.

भ्रूभङ्गे सहसा उद्गते अपि वदनं परां नम्रतां नीतं, मां प्रति ईषत् भेदकारि हसितं निष्ठुरं वचः न उक्तं
अन्तर्बाष्पजडीकृतं चक्षुः न विस्फारितं, दयितया कोपः च प्रकटीकृतः प्रश्रयः च प्रभुतया न मुक्तः ॥ शार्दूलविक्री-
डितम् ।

Vasantaka—Hello, you are fortunate. Like a whirlwind
Vāsavadattā has happily passed over.

King —O fie on you idiot! Don't be satisfied. You have not noticed the
continued wrath of the queen when going. Behold!

When a knitting of her eyebrows did appear, even then through her
self-mastery her face was hung very low, to me a laugh of betrayal
was a little cast, yet no harsh word was spoken, her eyes were stupe-
fied by tears within but not opened wide, and her anger was clearly
shown, but her courtesy was not given up by my beloved lady.

वसन्तकः— गता देवी वासवदत्ता । तत्कस्मात्त्वमरण्यरुदितं करोषि ।

राजा — तदेहि । देवीं प्रसादयितुमभ्यन्तरमेव प्रविशावः ।

(इति निष्क्रान्ती)

(इति कदलीगृहो नाम द्वितीयोऽङ्कः)

1 अरण्यम् woodland, forest. 2 रुदितम् weeping, crying. 3 अरण्यरुदितम् weeping in the wilderness where nobody pays any attention to it ; useless word or cry.

Vasantaka—Queen Vāsavadattā has gone. Nevertheless, why do you cry alone in the woodland ?

King —Then, come, we will enter the inner palace in order to propitiate the queen.

(Exeunt omnes)

End of Act Two Entitled Plantain Bower.

❀ तृतीयोऽङ्कः ❀

(ततः प्रविशति मदनिका)

मदनिका — (आकाशे) कौशाम्बिके, अपि दृष्टा त्वया भर्तुः सकाशे काञ्चनमाला न वेति । (कर्णं दत्वाऽऽकर्ण्य) किं भणसि कोऽपि कालस्तयाऽऽगत्या गतया इति । तत्कुत्रेदानीं प्रेक्षिष्ये । कथमेषा खलु काञ्चनमालेत एवऽऽगच्छति । तद्यावदेनामुपसर्पामि ।

(ततः प्रविशति काञ्चनमाला)

काञ्चनमाला — (सोत्प्रासम्) साधु रे वसन्तक, साधु । अतिशयितस्त्वयामात्ययौगन्धरायणोऽप्यनया संधिविग्रहचिन्तया ।

मदनिका — (सस्मितमुपसृत्य) हला काञ्चनमाले, किमद्य वसन्तकेन कृतं येन स एवं श्लाघ्यते ।

1 आकाशः air, sky. 2 आकाशे (a dramatic term used by a person on the stage to address to another person not on the stage) into the air. 3 कः अपि कालः तथा = बहुः कालः गमितः तथा. 4 अतिशयित excelled, surpassed ; PP. अति + √शी 2A. 5 अमात्य prime minister. 6 संधिः friendship, alliance, peace. 7 विग्रह discord, war. 8 चिन्ता f. consideration, thoughtful scheme. 9 संधिविग्रहचिन्तया = संधिविग्रही तयोः चिन्तया । 10 सोत्प्रासम् ironically, sarcastically. 11 उत्प्रासः irony, satire. 12 श्लाघ्यते he is praised ; √श्लाघ् 1A.

ACT III

(Madanikā appears)

Madanikā—(into the air) Ah Kaūshāmbikā, did you see Kānchanamālā in the presence of the king ? (Listening) What do you say ? A long time has passed since she came there and went away ? Then, now where shall I see her ? How, really Kānchanamālā is coming hither ! Well, I will approach her. (Then enters Kānchanamālā)

Kānchanamālā—(sarcastically) Fine, O Vasantaka, very fine ! Even the Prime Minister, Yaugandharāyaṇa has been surpassed by you by dint of your thoughtful strategy of peace and war.

Madanikā—(with a smile approaching) Friend Kānchanamālā, what did Vasantaka do today, on account of which he is praised thus ?

काञ्चनमाला — हला मदनिके, किं तवैतेन पृष्टेन प्रयोजनम् । त्वमिदं
रहस्यं रक्षितुं न पारयसि ।

मदनिका — शपे देव्याश्चरणैर्यदि कस्यापि पुरतः प्रकाशयामि ।

काञ्चनमाला — तथावच्छृणु । अद्य खलु मया राजकुलात्प्रतिनिवर्तमानया
चित्रशालिकाद्वारे वसन्तकस्य सुसङ्गतया सममालापः श्रुतः ।

मदनिका — (सकौतुकम्) सखि, कीदृशः ।

काञ्चनमाला — यथा, सुसङ्गते, न हि सागरिकां वर्जयित्वा प्रियवयस्य-
स्यान्यत्किमप्यस्वस्थतयाः कारणम् । तदत्र प्रतीकारं चिन्तय ।

1 पृष्टम् (ins. s. पृष्टेन) inquiry, questioning. 2 प्रयोजनम् use, fruit. 3 रहस्यम्
secret. 4 रक्षितुम् to guard, to protect; √रक्ष् 1P. 5 पारयसि thou art able to ; √पृ
10U. 6 चरणम् foot, 7 पुरतम् ind. before, in front of. 8 प्रकाशयामि I disclose,
publish ; caus. प्र + √काष् 1A. 9 राजकुलम् (abl. s. राजकुलात्) royal family or home.
10 प्रतिनिवर्तमान returning ; pres. part. प्रति + नि + √वृत् 1A. 11 शाला, शालिका f.
room, hall, gallery. 12 कीदृश what kind of ? 13 वर्जयित्वा gerund of √वृज् 10U.
to except, exclude. 14 अस्वस्थता f. indisposition, illness. 15 कारणम् cause, reason.
16 प्रतीकरः remedy.

Kānchanamālā—Friend Madanikā, what will you gain by making this ques-
tion ? You are not able to guard this secret.

Madanikā—By the feet of the queen I swear that I shall disclose it before no
one.

Kānchanamālā—If so, do listen. Today when I was returning from the royal
apartment I overheard the conversation between Vasantaka and
Susangatā at the door of the picture gallery.

Madanikā—(with a curiosity) O friend, what kind of.....?

Kānchanamālā—Like this ; “O Susangatā, there is, indeed, no other cause for
my dear friend’s indisposition except for Sāgarikā. Do think out a
remedy for this case.”

मदनिका — ततः सुसंगतया किं भणितम् ।

काञ्चनमाला — ततः तयैवं भणितम् ~ ~ अद्य खलु देव्या चित्रफलक-
वृत्तान्तशक्तितया सागरिकां मम हस्ते समर्पयन्त्या यन्नेपथ्यं मे
प्रसादीकृतं ततस्तस्मिन्नेव विरचितभर्त्रीवेषां सागरिकां गृहीत्वाऽ-
हमपि काञ्चनमालावेषधारिणी भूत्वा प्रदोषकाले भर्तुरागमिष्ये ।
त्वमपीहास्थितः प्रतिपालयिष्यसि । ततो माधवीलतामण्डपे तया
सह भर्तुः समागमो भविष्यति ।

मदनिका — सुसङ्गते, हतासि खलु त्वं यद्येवं परिजनवत्सलां देवीं
वञ्चयसि ।

1 शङ्कित doubted, suspected ; PP. √शङ्क 1A. 2 चित्रफलकवृत्तान्तशक्तितया = चित्र-
फलकस्य वृत्तान्तेन शक्तितया । 3 नेपथ्यम् dress. 4 प्रसादीकृत given. 5 यत् (नेपथ्यं) तस्मिन् =
the dress in which. 6 विरचित arranged ; PP. वि + √रच् 10U. 7 वेषः dress.
8 विरचितभर्त्रीवेषाम् = विरचितः भर्त्र्याः वेषः यया ताम् । 9 धारिन् a. (nom. s. f. धारिणी) hold-
ing, bearing, wearing. 10 प्रदोषः nightfall. 11 भर्तुः आगमिष्ये = भर्तारं वा भर्तुः समीपे
वा आगमिष्ये । 12 समागमः union, rendezvous. 13 वत्सल fond of, affectionate.
14 वञ्चयसि thou deceivest ; caus. लट् √वञ्च् 1P.

Madanikā—Then, what did Susangatā say ?

Kānchanamālā—Then she spoke as follows ; — “Today the queen who has
grown suspicious on account of the picture-board incident gave me
a dress, placing Sāgarikā in my charge. So dressing Sāgarikā up in
the attire of the queen and myself in the dress of Kānchanamālā
I will bring her to His Majesty at nightfall. You, too, will wait for
us here. Thereafter the king will meet with her in the Spring-
creeper bower.”

Madanikā—O Susangatā, you will be ruined, indeed, should you deceive Her
Majesty thus, who is affectionate towards her retinue.

काञ्चनमाला — हला मदनिके, इदानीं त्वं क प्रस्थिता ।

मदनिका — अस्वस्थशरीरस्य भर्तुः कुशलवृत्तान्तं ज्ञातुं गता त्वं चिरयसी-
त्युत्ताम्यन्त्या देव्या तव सकाशं ज्ञातुं प्रेषितास्मि ।

काञ्चनमाला — अतिचञ्जुका सा देवी यैवं प्रत्यायते । कथमत्रैष खलु
भर्ताऽस्वस्थतामिषेणात्मनो मदनावस्थां प्रच्छादयन्दन्ततोरणा-
वलम्ब्या उपर्युपविष्टास्तिष्ठति । तदेहि । एतद्वृत्तान्तं भट्टिन्यै
निवेदयावः । (इति निष्क्रान्ते)

❀ इति प्रवेशकः ❀

1 अस्वस्थ a. indisposed, ill. 2 शरीरम् body. 3 अस्वस्थशरीरस्य = अस्वस्थं शरीरं यस्य तस्य । 4 कुशलम् welfare. 5 उताम्यत् (ins. f. s. उताम्यन्त्या) pining away, being impatient; pres. part. उद् + √तम् 4P. 6 प्रेषित sent; caus. PP. प्र + इष् 1U. 7 प्रत्यायते she believes; caus. लट् प्रति + √इ 2P. 8 मिषम् pretext, fraud. 9 दन्तः elephant tusk, ivory. 10 तोरण m. n. arch-gate, outer-gateway. 11 बलभिः, बलभी f. roof, terrace. 12 उपरि on, above.

Kānchanamālā—Hello Madanikā, where are you going now ?

Madanikā—I am sent to you by Her Majesty who is pining away as you, who have gone out to find out the intelligence of the welfare (or condition) of His Majesty now indisposed, have delayed.

Kānchanamālā—Very simple-minded is the queen who believes this story. As a matter of fact the king is now sitting on the terrace of the Ivory Arch-gate, camouflaging his own love-sick with the pretext that he is ill. So come along, we are to inform the queen about all this news.

(Exeunt)

END OF PRELUDE

(ततः प्रविशति मदनावस्थां नाटयन्नुपविष्टो राजा)

राजा — (सोत्कण्ठं विह्वस्य)

संतापो हृदय स्मरानलकृतः संप्रत्ययं सह्यतां
नास्त्येवोपशमोऽस्य तां प्रति पुनः किं त्वं मुधा ताम्यसि ।
यन्मूढेन मया तदा कथमपि प्राप्तो गृहीत्वा चिरं
विन्यस्तस्त्वयि सान्द्रचन्दनरसस्पर्शो न तस्याः करः ॥१॥

अहो महदाश्चर्यम् ।

मनश्चलं प्रकृत्यैव दुर्लक्ष्यं च तथापि मे ।
कामेनैतत्कथं विद्धं समं सर्वैः शिलीमुखैः ॥ २ ॥

1 सोत्कण्ठम् longingly, anxiously. 2 उत्कण्ठः anxiety, longing, eagerness.
3 संतापः heat, pain. 4 स्मरः love. 5 अनलः fire. 6 स्मरानलकृतः = स्मरस्य अनलेन कृतः
7 सह्यताम् it must be endured, or borne up; कर्मणि लोट् √सह् 1A. 8 उपशमः pacifica-
tion, calming-down. 9 मुधा in vain. 10 मूढ deluded, foolish. 11 चिरम् for a
long time. 12 सान्द्र thick, strong. 13 चन्दन m.n. sandal. 14 चल fickle. 15 प्रकृत्या by
nature. 16 दुर्लक्ष्य unperceptible. 17 विद्ध pierced, PP. व्यध् 4. 18 शिलीमुखः arrow, bee.

हृदय, स्मरानलकृतः अयं संतापः संप्रति सह्यतां अस्य उपशमः एव न अस्ति किं पुनः तां प्रति त्वं मुधा
ताम्यसि यत् मूढेन मया तदा कथमपि प्राप्तः सान्द्रचन्दनरसस्पर्शः तस्याः करः चिरं गृहीत्वा त्वयि न विन्यस्तः ॥
शार्दूलविक्रीडितम् ॥ मनः चलं प्रकृत्या दुर्लक्ष्यं एव च, तथापि एतत् मे (मनः) कामेन सर्वैः शिलीमुखैः समं कथं
विद्धम् ॥ अनुष्टुप् ।

(Then appears the king seated, demonstrating his love-lorn con-
dition.)

King — (sighing with a longing)

O heart, this burning torment made by Love's fire you must bear
now as there is nothing to calm it down: yet why do you pine away
for her in vain, since I, foolish that I was, did not place upon you
her obtained hand fragrant with the touch of strong liquid sandal
perfume, after holding it for a long time then ?

Ah a grand marvel !

My mind is fickle and hardly perceptible by nature; yet this my
mind was pierced by Cupid with all his arrows. Why ?

(ऊर्ध्वमवलोक्य) भोः कुसुमधन्वन् ।

बाणाः पञ्च मनोभवस्य नियतास्तेषामसंख्यो जनः

प्रायोऽस्मद्विध एव लक्ष्य इति यल्लोके प्रसिद्धिं गतम् ।

दृष्टं तत्त्वयि विप्रतीपमधुना यस्मादसंख्यैरयं

विद्धः कामिजनः शरैरशरणो नीतस्त्वया पञ्चताम् ॥ ३ ॥

(विचिन्त्य) न तथाहमेवंविधावस्थमात्मानमनुचिन्तयामि यथान्तर्गूढ-

कोपसंभाराया देव्या लोचनगोचरगतां तामेव तपस्विनीं साग-

रिकाम् । तथा हि ।

1 कुसुमधन्वन् m. Cupid. 2 पञ्चन् (nom. m. पञ्च) five. 3 मनोभवः Cupid ; a. mind-born. 4 नियत fixed ; PP. √यम् 1P. 5 तेषाम्=बाणानाम् 6 असंख्य numberless 7 प्रायस् ind. mostly, generally. 8 अस्मद्विध = my kind. अस्माकं विधः (विधा वा) यस्य सः 9 लक्ष्यः target, butt. 10 लोकः = जनः 11 प्रसिद्ध f. fame, success. 12 गतम् = प्राप्तम् 13 विप्रतीप a. contrary. 14 यस्मात् whereas. 15 कामिजनः love-affected man. 16 शरः = बाणः 17 अशरणः = शरणं न अस्ति यस्य सः helpless. 18 पञ्चता f. death, five elements. 19 एवंविध a. of such kind. 20 अनुचिन्तयामि I consider, call to mind ; अनु + √ चिन्त् 10U. 21 संभारः heap. 22 अन्तर्गूढकोपसंभारायाः = अन्तर्गूढः कोपसंभारः यस्याः तस्याः । 23 तपस्विना hapless poor girl.

मनोभवस्य पञ्च बाणाः तेषां असंख्यः अस्मद्विधः जनः प्रायः लक्ष्यः एव इति नियताः, लोके यत्-
प्रसिद्धिं गतं तत् (ते चरितम्) त्वयि अधुना विप्रतीपं दृष्टं यस्मात् असंख्यैः शरैः त्वया विद्धः अशरणः अयं
कामिजनः पञ्चतां नीतः ॥ शार्दूलविक्रीडितम् ।

(Looking overhead) O Cupid !

It is well-known in the world that the arrows of Cupid are fixed at five and numberless persons of my kind serve as their target in general, but the contrariety is seen in thee now, whereas this helpless lover is pierced with innumerable arrows and destroyed by thee (i.e. reduced to the original five elements of which the body is made).

(Reflecting) I do not so much think of myself reduced to this state as I call to mind the poor girl, Sāgarikā fallen into the sight of the queen whose weighty, smouldering anger is concealed in her mind.

For,

ह्रिया सर्वस्वाधो नयति विदितास्मीति वदनं
 द्वयोर्दृष्ट्वाऽऽलापं कलयति कथामात्मविषयाम् ।
 सखीषु स्मेरासु प्रकटयति वैलक्ष्यमधिकं
 प्रिया प्रायेणास्ते हृदयनिहितातङ्कविधुरा ॥ ४ ॥

प्रेषितश्च मया तद्वार्तान्वेषणाय वसन्तकः । तत्कथं चिरयति ।

(ततः प्रविशति हृष्टो वसन्तकः)

वसन्तकः— (सपरितोषम्) हीही भोः । आश्चर्यम्, आश्चर्यम् ।

1 ह्री f. (ins. s. ह्रिया) shame. 2 सर्वस्य विदित - ता known to all. 3 वदनम् face.
 4 आलापः conversation. 5 कलयति she counts, assumes ; √ कल् 10U. 9 कथा f.
 talk. 7 विषयः subject, object. 8 आत्मविषयाम् = आत्मा विषयः यस्यां ताम्. 9 स्मेर a.
 smiling, blooming. 10 सखीषु स्मेरासु (loc. abs.) when her friends are smiling.
 11 प्रकटयति she manifests ; नामघातु or प्र + √ कट् 1P. causative. 12 वैलक्ष्यम् shame,
 embarrassment. 13 प्रायेण ad. mostly. 14 आस्ते she is, or sits ; √ आस् 2A.
 15 आतङ्कः pain. 16 विधुर distressed. 17 हृदयनिहितातङ्कविधुरा = हृदये निहितेन आतङ्केन
 विधुरा. 18 वार्तम् welfare, happiness. 19 अन्वेषणम् inquiry into, search.

सर्वस्य विदिता अस्मि इति ह्रिया वदनं अधः नयति, द्वयोः आलापं दृष्ट्वा आत्मविषयां कथां कलयति,
 सखीषु स्मेरासु अधिकं वैलक्ष्यं प्रकटयति, प्रायेण प्रिया हृदयनिहितातङ्कविधुरा आस्ते ॥ शिखरिणीवृत्तम् ।

She hangs her face low with shame, thinking that she is known to all (i.e. her affair), on hearing any two persons in conversation construes it to be about herself and manifests embarrassment more when her friends smile : in most cases my beloved one remains distressed by the pain deposited in her heart.

Well, Vasantaka was sent by me to make an inquiry into her welfare, but why does he delay ?

(Then enters Vasantaka pleased.)

Vasantaka—(with satisfaction) Ha ha ho ! wonderful, wonderful !

कौशाम्बीराज्यलाभेनापि न तादृशः प्रियवयस्यस्य हृदयाभिलाष
 आसीद्यादृशो मत्सकाशादथ प्रियवचनं श्रुत्वा भविष्यतीति
 तर्कयामि । तथावद्वत्त्वा प्रियवयस्यस्य निवेदयिष्ये । (परिक्रम्यावलोक्य च)
 कथमेष प्रियवयस्यो यथेमामेव दिशमवलोकयन्तिष्ठति तथा
 तर्कयामि मामेव प्रतिपालयति । तथावदेनमुपसर्पामि । जयतु
 जयतु प्रियवयस्यः । भो वयस्य, दिष्टया वर्धसे त्वं समीहित-
 कार्यसिद्धया (इति उपसर्पति)

राजा — (सहर्षम्) वयस्य, अपि कुशलं प्रियायाः सागरिकायाः ।

1 राज्यम् kingdom, reign. 2 लाभः gain. 3 अभिलाषः pleasure, desire:
 4 आसीत् it was ; लङ् √ अस् 2P. 5 मत्सकाशात् from me. 6 दिश् f. (दिशम् acc. s.)
 direction. 7 समीहित wished ; PP. सम् + √ ईह् 1A. 8 सिद्धिः f. (ins. s. सिद्धया)
 accomplishment. 9 कुशलम् welfare.

I suppose that when my dear friend hears the fond word from me
 now there shall arise his heart's satisfaction even incomparable to
 that when he acquired the kingship of Kaushambi.
 (walking round & looking) How, my dear friend stands looking in
 this direction. So I imagine he is just waiting for me. So let me
 approach him. May my fond friend be victorious ! O friend,
 luckily you prosper through the accomplishment of your desired
 work. (Thus he approaches)

King— (joyously) Friend, is my beloved Sāgarikā fine ?

वसन्तकः— (सहर्षम्) भो वयस्य, अचिरेण स्वयमेव प्रेक्ष्य ज्ञास्यसि ।

राजा — (सपरितोषम्) वयस्य, दर्शनमपि भविष्यति प्रियायाः ।

वसन्तकः— (साहंकारम्) भोः । किमिति न भविष्यति यस्य त उपहसित-
बृहस्पतिबुद्धिविभवोऽयममात्यः ।

राजा — (विहस्य) न खलु चित्रम् । किं न संभाव्यते त्वयि । तत्कथय ।
विस्तरतः श्रोतुमिच्छामि ।

(विदूषकः कर्ण एवमेवं कथयति)

राजा — (सपरितोषम्) वयस्य, इदं ते पारितोषिकम् ।

(इति हस्तादवतार्य कटकं ददाति)

1 अचिरेण soon. 2 स्वयम् ind. in person. 3 साहंकारम् ad. egoistically, with self-importance. 4 अहंकार ego, self-importance, selfishness. 5 उपहसित ridiculed; PP. उप + √ हस् 1P. 6 बुद्धिः f. wisdom. 7 विभवः power. 8 उपहसितबृहस्पतिबुद्धिविभवः = उपहसितः बृहस्पतेः बुद्धिविभवः येन सः 9 चित्र strange. 10 विस्तरतस् ind. in abundance, in detail. 11 कटक m. n. gold bracelet.

Vasantaka—(joyously) O friend, soon you will see and know personally.

King—(with satisfaction) Friend, I can see her, too ?

Vasantaka—(with an air of self-importance) Why not ?

This minister of yours, who has ridiculed the power of the wisdom of Brhaspati, can do anything.

King—(laughing) Not, indeed, singular. What is not possible for thee ? So tell me. I want to hear in detail. (The jester whispers into his ear thus, thus)

King—(with pleasure) Friend, here is a present for you. (he gives a gold-bracelet, pulling it off from his hand.)

वसन्तकः— (कटकं परिधाय आत्मानं निर्वर्ण्यं) भवत्वेवं तावत् । इमं शुद्धसौवर्ण-
कटकमण्डितहस्तमात्मनो ब्राह्मण्यै गत्वा दर्शयिष्यामि ।

राजा — (हस्ते गृहीत्वा निवारयन्) सखे, पश्चाद्दर्शयिष्यसि । ज्ञायतां तावदधुना
किमवशिष्टमह इति ।

वसन्तकः— (परिक्रम्यावलोक्य च) भोः प्रेक्षस्व प्रेक्षस्व । एष खलु गुर्वनुरागो-
त्तिसहृदयः वारुणीवधूदत्तसंकेत इवास्तगिरिशिखरकाननमनुस-
रति भगवान्सहस्ररश्मिः ।

राजा — (विलोक्य सहर्षम्) सखे, सम्यगुपलक्षितम् । पर्यवसितमहः ।
तथा हि ।

1 परिधाय having put on; gerund परि + √ धा 3U. 2 शुद्ध pure. 3 सौवर्ण a. golden. 4 मण्डित adorned; PP. √ मण् 1P. 10U. 5 ब्राह्मणी f. wife of a Brahmin. 6 शुद्धसौवर्णकटकमण्डितहस्तम् = शुद्धेन सौवर्णेन कटकेन मण्डितं हस्तम्. 7 अवशिष्ट left.; PP. अव + √ शिष् 1.7P. 10U. 8 अहन् n. (abl. gen. s. अह्नः) day. 9 वारुणी f. west. 10 संकेतः appointment, rendezvous. 11 वारुणीवधूदत्तसंकेतः = वारुणी एव वधूः तथा दत्तः संकेतः यस्य सः 12 अस्तगिरिः m. western mountain. 13 शिखर m. n. peak, top. 14 काननम् forest. 15 सहस्ररश्मिः m. the sun the possessor of a thousand rays. 16 पर्यवसित finished, ended; PP. परि + अव + √ सो 1P. 17 अहन् n. (nom. s. अहस्) day.

Vasantaka—(putting on the gold bangle and observing himself) Well, now I am going to show my wife this hand of mine adorned with a pure gold-bracelet.

King—(taking his hand, checking him) O friend, now ascertain how much of the day is left. You will show her later on.

Vasantaka—(walking about and looking) Hello, behold, behold! The lord sun with a thousand rays pursues the forest on the top of the Western mountain as if to keep an appointment given by the West, his wife, with his heart overcome with profound love.

King—(beholding with joy) O friend, you did observe well. The day is ended, for;—

अध्वानं नैकचक्रः प्रभवति भुवनभ्रांतिदीर्घं विलङ्घ्य
 प्रातः प्राप्तुं रथो मे पुनरिति मनसि न्यस्तचिन्तातिभारः ।
 संध्याकृष्टावशिष्टस्वकरपरिकरस्पष्टहेमारपङ्क्ति-
 व्याकृष्यावस्थितोऽस्तक्षितिभृति नयतीवैष दिक्चक्रमर्कः ॥ ५ ॥

अपि च ।

यातोऽस्मि पद्मवदने समयो ममैष सुप्ता मयैव भवती प्रतिबोधनीया ।

प्रत्यायनामयमितीव सरोरुहिण्याः सूर्योऽस्तमस्तकनिविष्टकरः करोति ॥ ६ ॥

1 अध्वन् n. (acc. s. अध्वानम्) way, orbit. 2 चक्रम् wheel. 3 एकचक्रः=एकं चक्रं यस्य सः 4 भुवनम् world; earth. 5 भ्रांतिः f. wandering, revolution. 6 विलङ्घ्य having transgressed; gerund वि + √ लङ् 1U. 7 प्रातर् ind. daybreak. 8 रथः chariot. 9 अतिभारः heavy burden. 10 न्यस्तचिन्तातिभारः = न्यस्तः चिन्तायाः अतिभारः येन सः 11 आकृष्ट pulled, drawn; PP. आ + √ कृष् 6U. 12 स्वकरः his own hand, ray. 13 परिकरः multitude. 14 स्पष्ट distinctly visible. 15 हेमारः golden spoke of wheel. 16 पङ्क्तिः f. line, series. 17 संध्याकृष्टावशिष्टस्वकरपरिकरस्पष्टहेमारपङ्क्तिः = संध्यायां आकृष्टेभ्यः अवशिष्टः स्वकराणां परिकरः एव स्पष्टा हेमाराणां पङ्क्तिः यस्य सः 18 अवस्थित rested, stayed; PP. अव + √ स्था 1P. 19 क्षितिभृत् m. mountain. 20 अर्कः sun. 21 प्रत्यायना f. setting of sun, confidence, explaining. 22 सरोरुहिणो f. lotus-plant. 23 निविष्ट entered; PP. नि + √ विष् 6P. 24 अस्तमस्तकनिविष्टकरः=अस्तस्य मस्तके निविष्टाः कराः यस्य सः 25 मस्तकम् top, head.

एकचक्रः मे रथः भुवनभ्रांतिदीर्घं अध्वानं विलङ्घ्य पुनः प्रातः प्राप्तुं न प्रभवति इति मनसि न्यस्त-
 चिन्तातिभारः संध्याकृष्टावशिष्टस्वकरपरिकरस्पष्टहेमारपङ्क्तिः अर्कः अस्तक्षितिभृति दिक्चक्रं व्याकृष्य नयति
 इव अवस्थितः ॥ स्रग्धरा ॥ पद्मवदने ! यातः अस्मि एष मम समयः सुप्ता भवती मया एव प्रतिबोधनीया
 अस्तमस्तकनिविष्टकरः अयं सूर्यः सरोरुहिण्याः प्रत्यायनां करोति इव ॥ वसन्ततिलका ॥

“My single-wheeled chariot, having travelled the orbit long on account of its world-revolution, will not be able to return at the morrow's dawn,” thus a heavy load of anxiety placed in his mind, this sun seems to rest after driving his heavenly car over the Western mountain with the streak of the golden spokes manifest in the form of the mass of his rays left over by the twilight after drawing in some of them.

And furthermore,

Throwing his hands (rays) onto the top of the Western mountain the sun gives a confidence (or comfort), as it were, to the lotus-plant saying; “O lotus-face ! I am going. This is my hour to go. You, now asleep, will have to be awakened again just by me (tomorrow)”.

तदुत्तिष्ठ । तत्रैव माधवीलतामण्डपे गत्वा प्रियतमासंकेतावसरं
प्रतिपालयावः ।

वसन्तकः—शोभनं भणितम् । (इत्युत्तिष्ठति । विलोक्य) भो वयस्य, प्रेक्षस्व
प्रेक्षस्व । एष खलु बहलीकृतविरलवनराजिसंनिवेशो गृहीतघन-
पङ्कपीवरवनवराहमहिषकृष्णच्छविरपसरति पूर्वदिशां प्रच्छाद-
यंस्तिमिरसंघातः ।

राजा — (सहर्षं समन्ताद्विलोक्य) वयस्य, सम्यगुपलक्षितम् । तथा हि

1 अवसरः time, opportunity. 2 शोभन fine, good. 3 बहलीकृत thickened, strengthened, 4 विरल few, rare. 5 वनराजिः f. row of woods. 6 संनिवेशः form, vicinity. 7 बहलीकृतविरलवनराजिसंनिवेशः = बहलीकृतः विरलायाः वनराज्याः संनिवेशः येन सः 8 घन thick, dense. 9 पङ्क m. n. mire, mud. 10 पीवरः fat, plump. 11 वन-वराहः wild-boar. 12 महिषः buffalo. 13 कृष्ण dark, black. 14 छविः f. colour, complexion. 15 गृहीतघनपङ्कपीवरवनवराहमहिषकृष्णच्छविः = गृहीतः घनः पङ्कः येन स पीवरः वनवराहः महिषः च तद्वत् कृष्णा छविः यस्य सः 16 अपसरति it goes away, it moves about. 17 तिमिरम् blindness, darkness. 18 संघातः collection, mass. 19 पूर्वदिशा eastern quarter.

Therefore, stand up. We shall go to the bower of Spring creeper and await the hour of my appointment with my dearest one there.

Vasantaka—You have spoken a fine thing. (he stands up and beholding) Ho friend, behold, behold ! Really this massive darkness, thickening the form of the thin row of woods and possessed of the dark hue of a buffalo and plump wild boar besmeared with thick mud, moves everywhere, blanketting the eastern quarter.

King—(joyously looking about) Friend, Well observed, for ;—

पुरः पूर्वमेव स्थगयति ततोऽन्यामपि दिशं
क्रमात्क्रामन्नद्रिद्रुमपुरविभागांस्तिरयति ।

उपेतः पीनत्वं तदनु च जनस्येक्षणापथं

तमःसंघातोऽयं हरति हरकण्ठद्युतिहरः ॥ ७ ॥

तदादेशय मार्गम् ।

वसन्तकः— एतु एतु प्रियवयस्यः । (इति परिक्रामतः)

(वसन्तकः निरूप्य) भो वयस्य, एतत् खलु समासन्नं बहलपादपतया
पिण्डीकृतान्धकारमिव मकरन्दोद्यानम् । तत्कथमत्र मार्गो लक्ष्यते ।

1 स्थगयति it covers, caus. √स्थग् 1P. 2 क्रमः step, pace. 3 क्रमात् step by step.
4 क्रामत् (क्रामन् nom. s. m.) walking; Pres. Part. √क्रम् 1U. 4P. 5 अद्रिः m.
mountain. 6 द्रुमः tree. 7 पुरम् town. 8 विभागः portion, part. 9 अद्रिद्रुमपुर-
विभागान् = अद्रेः द्रुमाः पुरस्य विभागाः च तान्. 10 तिरयति it obscures, conceals; नामघातुः
√तिरय्. 11 तदनु after that. 12 उपेत approached, attained; PP. उप + √ इ 2P.
13 पीनत्वम् plumpness, density. 14 हर-कण्ठः Shiva's neck. 15 द्युतिहर bearing
the lustre or hue of. 16 समासन्न = समीप near. 17 पिण्डीकृत made solid, dense.
18 अन्धकारः darkness. 19 पिण्डीकृतान्धकारम् = पिण्डीकृतः अन्धकारः यस्मिन् तत्.

हरकण्ठद्युतिहरः अयं तमःसंघातः पुरः पूर्वा दिशं एव स्थगयति ततः अन्यां [(दिशम्)] स्थगयति, क्रमात्
क्रामन् अद्रिद्रुमपुरविभागान् तिरयति तदनु पीनत्वं उपेतः जनस्य ईक्षणापथं च हरति ॥ शिखरिणीवृत्तम् ।

This mass of blinding darkness bearing the hue of Shiva's neck just
conceals the east in front, and then another direction : Moving step
by step it covers all the quarters from the mountain-trees to the
town, and after that becoming denser removes the range of
men's sight.

Show me, therefore, the path !

Vasantaka—May my dear friend proceed. (Both walk on) (Vasantaka
looking) Oh pal, indeed, this Garden of Honey is approaching
near where the darkness is intensified by abundant trees. So
how is the path visible here ?

राजा — (गन्धमाधाय) वयस्य, गच्छामतः । ननु सुपरिज्ञात एवात्र मार्गः ।

तथा हि

पालीयं चम्पकानां नियतमयमसौ सुन्दरः सिन्दुवारः
सान्द्रा वीथी तथेयं बकुलविटपिनां पाटला पङ्क्तिरेषा ।
आध्रायाध्राय गन्धं विविधमधिगतैः पादपैरेवमस्मिन्
व्यक्तिं पन्थाः प्रयाति द्विगुणतरतमोनिहृतोऽप्येष चिह्नैः ॥८॥

(इति परिक्रामतः)

1 आधाय having smelled ; PP. आ + √ ध्रा 1P. 2 सुपरिज्ञात thoroughly known ; PP. सु + परि + √ ज्ञा 9U. 3 पालिः पाली f. row, margin. 4 चम्पकः name of a tree. 5 नियतम् ind. surely, always. 6 सुन्दर lovely. 7 सिन्दुवारः name of a tree. 8 सान्द्र thick. 9 वीथी f. row, way. 10 पाटल reddish. 11 विविध various. 12 अधिगत known, attained ; PP. अधि + √ गम् 1P. 13 व्यक्तिः f. manifestation. 14. पन्थन् m. (पन्थाः nom. s.) Path. 15 द्विगुण (comparative द्विगुणतर) twofold, double. 16 तमस् darkness. (n) 17 निहृत hidden ; PP नि + √ हृ 2A. 18 चिह्नम् sign, mark. 19 पादपैः चिह्नैः = पादपरूपैः चिह्नैः .

इयं चम्पकानां पाली, अयं असौ नियतं सुन्दरः सिन्दुवारः, तथा इयं बकुलविटपिनां सान्द्रा वीथी एषा पाटला पङ्क्तिः, अस्मिन् विविधं गन्धं आध्राय आध्राय एवं अधिगतैः पादपैः चिह्नैः द्विगुणतरतमोनिहृतः अपि एष पन्थाः व्यक्तिं प्रयाति । स्रग्धरावृत्तम् ।

King—(smelling odour) Friend, go ahead ! Certainly this path is thoroughly understood, for

Here is a row of Champaka trees, surely this is a charming Sinduvāra tree, here appears a dense row of Bakula trees, and here is also a line of Pātala trees. Smelling again and again various perfumes here this path, though concealed by the heavy twofold darkness, manifests itself by dint of the signs in the shape of different trees ascertained in this manner.

(Both walk round.)

वसन्तकः— भोः, एतत्स्वलु निपतन्मत्तमधुकरबकुलकुसुमामोदवासित-
दिङ्मुखं मसृणमरकतमणिशिलाकुट्टिमसुखायमानचरणसंचार-
सूचितं तमेव माधवीलतामण्डपं संप्राप्तौ स्वः । तदिहैव तिष्ठतु
भवान्यावदहं देवीवेषधारिणीं सागरिकां गृहीत्वा लब्धागच्छामि ।

राजा — वयस्य, तेन हि त्वर्यताम् ।

वसन्तकः— वयस्य, मा उत्ताम्य । एष आगतोऽस्मि । (इति निष्क्रान्तः)

राजा — तावदहमप्यस्यां मरकतशिलावेदिकायामुपविश्य प्रियायाः संकेत-
समयं प्रतिपालयामि । (उपविश्य सचिन्तम्)

1 आमोदः scent. 2 वासित perfumed ; PP. √वास् 10P. 3 दिङ्मुखम् quarter.
4 निपतन्मत्तमधुकरबकुलकुसुमामोदवासितदिङ्मुखम् = निपतन्तः मत्ताः मधुकराः येषु बकुलानां कुसुमानि तेषां
आमोदेन वासितानि दिङ्मुखानि येन तम्. 5 मसृण smooth, mild. 6 मरकतम् emerald.
7 कुट्टिम m. n. pavement. 8 सुखायमान being happy, pleased; Pres. Part.
नामघातु √सुखाय 9 संचारः passage, narrow entrance. 10 सूचित pointed out; PP.
√सूच् 10U. 11 मसृणमरकतमणिशिलाकुट्टिमसुखायमानचरणसंचारसूचितम् = मसृणाः मरकतमणीनां
शिलाः तासां कुट्टिमे सुखायमानौ चरणौ तयोः संचारेण सूचितम् 12 संप्राप्त reached; PP. सम् +
प्र + √आप् 5P. 13 वेदिका f. seat, raised place.

Vasantaka—Hello, we have just reached the bower of Spring Creeper which
is indicated by the pleasing tread of the feet on the pavement of
smooth emerald stone-slabs and by which all the quarters are
scented with the fragrance of the Bakula flowers to which intoxi-
cated bees are flying. So you may just stay here till I lightly
bring with me Sāgarikā in the disguise of the queen.

King—Friend, then hurry up !

Vasantaka—O friend, be not impatient ! I will be back in a moment. (He
departs.)

King—In the meantime sitting on this dais of emerald stone I will, also, wait
for the moment of rendezvous with my love. (sitting down,
thoughtfully.)

अहो ! कोऽपि कामिजनस्य स्वगृहिणीसमागमपरिभाविनोऽभि-
नवजनं प्रति पक्षपातः । तथा हि

प्रणयविशदां दृष्टिं वक्त्रे ददाति न शङ्किता

घटयति घनं कण्ठाश्लेषे रसात् पयोधरौ ।

वदति बहुशो गच्छामीति प्रयत्नधृताप्यहो

रमयतितरां संकेतस्था तथापि हि कामिनी ॥ ६ ॥

अये कथं चिरयति वसन्तकः । तत्किं नु खलु विदितः स्यादयं
वृत्तान्तो देव्या वासवदत्तया ।

- 1 कामिजनः lover. 2 स्वगृहिणी f. one's own wife. 3 परिभाविन् a despising.
4 अभिनवजनः = अभिनवस्त्री 5 पक्षपातः one-sided affection, partiality. 6 प्रणयः love.
7 विशद bright, clear. 8 प्रणयविशदाम् = प्रणयेन विशदाम् 9 शङ्कित doubted, dreaded;
PP. √शक् 1A. 10 घटयति she joins, unites; √घट् 10U. 11 घनम् ad. closely,
profoundly. 12 कण्ठ-आश्लेषः embrace of neck. 13 रसः (abl. s. रसात्) passion,
love. 14 पयोधरः breast. 15 वदति she speaks; √वद् 1P. 16 प्रयत्नः effort.
17 धृत held; PP. √धृ 10U. 18 प्रयत्नधृता = प्रयत्नेन धृता. 19 संकेतस्य abiding
by appointment, staying at rendezvous. 20 कामिनी loving woman.

शङ्किता कामिनी प्रणयविशदां दृष्टिं [रमणस्य] वक्त्रे न ददाति कण्ठाश्लेषे रसात् पयोधरौ घनं न
घटयति प्रयत्नधृता अपि गच्छामि इति बहुशः वदति अहो ! तथापि हि संकेतस्था रमयतितराम् ॥ हरिणीवृत्तम् ।

Oh how strange is the one-sided affection of a lover for a strange
woman, even ignoring his union with his own wife ! Whereas,

A woman in love, frightened, does not cast her eyes
beaming with love onto his face, does not out of passion
press her bosoms hard when her neck is embraced and often
says ;—'I am going away', though held on with an effort.
O, nevertheless, she keeps the rendezvous and is the more
pleasing !

But why does Vasantaka delay ? Has this news been possibly
known to Queen Vāsavadattā ?

(ततः प्रविशति वासवदत्ता काञ्चनमाला च)

वासवदत्ता — हज्जे काञ्चनमाले, सत्यमेव मम वेषधारिणी भूत्वा
सागरिकार्यपुत्रमभिसरिष्यति ।

काञ्चनमाला — कथमन्यथा भट्टिन्यै निवेद्यते । अथवा चित्रशालाद्वार
उपविष्टो वसन्तक एव ते प्रत्ययमुत्पादयिष्यति ।

वासवदत्ता — ततस्तत्रैव गच्छावः ।

काञ्चनमाला — एतु भट्टिनी । (इति परिक्रामतः)

(ततः प्रविशत्युपविष्टः कृतावगुण्ठनो वसन्तकः)

वसन्तकः — (कर्णो दत्त्वा) यथायं चित्रशालिकाद्वारे पदशब्दः श्रूयते तथा
तर्क्याम्यागता सागरिकेति ।

काञ्चनमाला — भट्टिनि, इयं सा चित्रशालिका । तद्यावद्वसन्तकस्य संज्ञां
करोमि । (इति छोटिकां ददाति)

1 अभिसरिष्यति she will meet by appointment ; लृट् अभि + √सृ 1.3P.
2 निवेद्यते it is informed ; कर्मणि लृट् caus. नि + √विद् 1.2 P. 3 प्रत्ययः
conviction, certainty. 4 उत्पादयिष्यति he will produce ; लृट् caus. उद् + √पद् 4A.
5 कृतावगुण्ठनः = कृतं अवगुण्ठनम् येन सः 6 अवगुण्ठनम् veil, covering. 7 पदशब्दः sound
of foot-step. 8 संज्ञा f. token, sign.

(Then enters Vāsavadattā and Kānchanamālā)

Vāsavadattā—O maid Kānchanamālā, is it true that Sāgarikā in my attire will
have a rendezvous with my lord ?

Kānchanamālā—Otherwise how is it informed to Your Majesty ?
Anyhow Vasantaka sitting at the door of the Arts Gallery will
only produce a conviction to you.

Vāsavadattā—Then let us go there.

Kānchanamālā—May the queen proceed. (Both walk on) (At the time his
face concealed in a veil Vasantaka appears seated.)

Vasantaka—(turning his ears) As a sound of foot-step is heard, I think
Sāgarikā is come to the door of the picture gallery.

Kānchanamālā—O queen, this is the picture gallery. I will give the signal
to Vasantaka now.

(Thus snaps her fingers)

वसन्तकः— (सदृशंमुपसृत्य सस्मितम्) सुसङ्गते, सदृशः खलु त्वया कृतः
काञ्चनमालाया वेषः । अथ सागरिका कुत्रेदानीम् ।

काञ्चनमाला — (अङ्गुल्या दर्शयन्ती) नन्वेषा ।

वसन्तकः— (दृष्ट्वा सविस्मयम्) एषा स्फुटमेव वासवदत्ता ।

वासवदत्ता — (सार्वकमात्मगतम्) कथं प्रत्यभिज्ञाताऽस्म्यनेन । तद्गमिष्यामि ।
(इति गन्तुमिच्छति)

वसन्तकः— भवति सागरिके, इत आगच्छ ।

(वासवदत्ता विहस्य काञ्चनमालामवलोकयति)

काञ्चनमाला — (अपवार्याङ्गुल्या विदूषकं तर्जयन्ती) हताश, स्मरिष्यसीदं वचनम् ।

वसन्तकः— त्वरतां त्वरतां सागरिका । एष खलु पूर्वदिशात् उद्गच्छति
भगवान्मृगलाञ्छनः ।

1 सदृश befitting, similar. 2 स्फुटम् ad. clearly. 3 प्रत्यभिज्ञात recognised ;
PP. प्रति + अभि + √ज्ञा 9U. 4 तर्जयत् (तर्जयन्ती f. nom. s.) threatening ; Pres.
Part. √तर्ज् 1.10P. 5 स्मरिष्यसि thou wilt remember ; लृट् √ स्मृ 1P. 6 पूर्वदिशात्
ind. from the east. 7 मृगलाञ्छनः the moon.

Vasantaka—(joyously approaching with a smile) O Susangatā, truly
Kānchanamālā's dress you put on is well fit. But where is
Sāgarikā now ?

Kānchanamālā—(pointing her finger) She is here.

Vasantaka—(looking in wonder) This is clearly Vāsavadattā !

Vāsavadattā—(suspecting, to her own self) Am I recognised by him ? If so,
I will go. (she intends to go)

Vasantaka—Lady Sāgarikā, do come hither.

(Vāsavadattā, laughing, eyes Kānchanamālā.)

Kānchanamālā—(Aside, threatening the jester with her finger)

Wretched man, you will remember this word.

Vasantaka—Sāgarikā, hurry, hurry up ! Lord Moon appears from the eastern
sky.

वासवदत्ता — (संश्रममपवार्यं) भगवन्मृगलाञ्छन, नमस्ते । मुहूर्तं तावद-
पवारितशरीरो भव । येन प्रेक्षिष्येऽस्य भावानुबन्धनम् ।
(सर्वे परिक्रामन्ति)

राजा — (सोत्कण्ठमात्मगतम्) उपस्थितप्रियात्समागमस्यापि किमिदमत्यर्थमुत्ता-
म्यति मे मनः । अथवा

तीव्रः स्मरसंतापो न तथादौ बाधते यथाऽऽसन्ने ।

तपति प्रावृषि नितरामभ्यर्णजलागमो दिवसः ॥ १० ॥

वसन्तकः — (आकर्ण्यं) भवति सागरिके, एष खलु प्रियवयस्यस्त्वामेवोद्दिश्यो-
त्कण्ठानिर्भरं मन्त्रयते । तत्तिष्ठ त्वम् । निवेदयाम्यस्मै तवागमनम् ।

1 अपवारितशरीरः = अपवारितं शरीरं यस्यः सः 2 भाव-अनुबन्धनम् continual or persistent love. 3 उपस्थित approached; PP. उप + √स्था 1P. 4 उपस्थितप्रिया-
त्समागमस्य = उपस्थितः प्रियायाः समागमः यस्य तस्य [मे]. 5 अत्यर्थम् too much, exceedingly. 6 तीव्र sharp. 7 आदौ ind. at first, from the first. 8 आसन्न a. imminent, near. 9 तपति it burns; √तप् 1P. 10 प्रावृष् (-द्) f. rainy season. 11 नितराम ind. excessively. 12 अभ्यर्ण a. near, proximate. 13 दिवसः day. 14 उद्दिश्य ind. (+acc.) with reference to, for the sake of. 15 निर्भर excessive.

तीव्रः स्मरसंतापः यथा आसन्ने तथा आदौ न बाधते, प्रावृषि अभ्यर्णजलागमः दिवसः नितरां तपति ॥
आयवृत्तम् ।

Vāsavadattā—(aside, hurriedly) O Lord Moon who art marked by the form
of a deer, salutation to thee! Now conceal thy form for a while,
so that I might observe his persistent love. (All walk round)

King —(eagerly, to himself) Though my union with my loving one is
approaching, why this my mind pines away too much? The fierce
torment of love did not torture me at first so much as it does now :—
In the rainy season the day burns excessively when the rain is at
hand.

Vasantaka—(listening) Lady Sāgarikā, it is really my dear friend who speaks
about you with an extreme longing. So wait. I will inform him
of your arrival.

(वासवदत्ता शिरःसंज्ञां ददाति)

वसन्तकः— (राजानमुपसृत्य) भो वयस्य, दिष्टया वर्धसे । एषा खलु
मयाऽऽनीता सागरिका ।

राजा — (सहस्रं सहस्रोत्थाय) वयस्य, कासौ कासौ ।

वसन्तकः— (सभ्रमङ्गम्) नन्वेषा ।

राजा — (उपसृत्य) प्रिये सागरिके

शीतांशुर्मुखमुत्पले तव दृशौ पद्मानुकारौ करो
रम्भागर्भनिभं तवोरुयुगलं बाहू मृणालोपमौ ।

इत्याह्लादकराखिलाङ्गि रभसान्निःशङ्कमालिङ्ग्य मा-
मङ्गानि त्वमनङ्गतापविधुराण्येहो हि निर्वापय ॥ ११ ॥

1 शीतांशुः m. moon. 2 उत्पलम् lotus. 3 दृश् f. (dual दृशौ) eye. 4 अनुकारः
imitation, resemblance. 5 पद्मानुकारौ = पद्मस्य अनुकारः ययोः तौ. 6 रम्भा f. banana
tree. 7 गर्भः interior. 8 निभ similar. 9 रम्भागर्भनिभम् = रम्भायाः गर्भः तेन निभम्.
10 युगलम् pair. 11 उपमा f. comparison, resemblance. 12 मृणालोपमौ = मृणालस्य
उपमा ययोः तौ. 13 आह्लादः joy. 14 करः maker. 15 अखिल entire. 16 अङ्गिन् a.
corporeal, having limbs. 17 रभसात् violently. 18 निःशङ्कम् fearlessly. 19 आलिङ्ग्य
having embraced; gerund आ + √लिङ् 1P. 20 निर्वापय soothe or extinguish
thou; लोट् caus. निष् + √वा 2P.

शीतांशुः तव मुखं, उत्पले दृशौ, पद्मानुकारौ करो, रम्भागर्भनिभं तव ऊरुयुगलं मृणालोपमौ बाहू, इति
आह्लादकराखिलाङ्गि ! निःशङ्कं रभसात् त्वं मां आलिङ्ग्य, एहि एहि, अनङ्गतापविधुराणि अङ्गानि निर्वापय ॥

(Vāsavadattā makes a signal with her head.)

Vasantaka—(approaching the king) O friend, congratulations ! I have really
brought Sāgarikā.

King—(with joy at once rising) Where is she ? Where is she ?

Vasantaka—(knitting his eyebrows) She is here.

King—(advancing) O loving Sāgarikā !

The moon is thy face, the blue lotuses thy eyes, thy hands resemble
the white lotuses, the pair of thy thighs the interior of the plantain-
tree and thy arms are slender as the lotus-stalks : - O thou thus
possessed of the entire limbs that give delight, come, come, embrac-
ing me violently without fear soothe thou my limbs burning with
Love's fever !

वासवदत्ता — (अपवार्यं) काञ्चनमाले, एवं स्वयं मन्त्रयत आर्यपुत्रः ।
 'पुनरपि मां कथमालापयिष्यतीत्यहो आश्चर्यम् ।

काञ्चनमाला — (अपवार्यं) भट्टिनि, एवमिदम् । किं पुनरपरं साहसिकानां
 पुरुषाणां न संभाव्यते ।

वसन्तकः—भवति सागरिके, विश्रब्धा भूत्वा प्रियवयस्यमालापय ।
 अद्यापि तावन्नित्यरुष्टाया देव्या वासवदत्ताया दुष्टवचनैः कटु-
 किताः कर्णाः । सुखयतु मृदुमधुरवचनोपन्यासः ।

वासवदत्ता — (अपवार्यं सरोषस्मितम्) हञ्जे काञ्चनमाले, अहमीदृशी कटुक-
 वचना । अद्य वसन्तकः पुनः प्रियंवदः ।

1 अपर another, other; n. the latter. 2 साहसिकः adulterer, adventurer.
 3 पुरुषः man. 4 विश्रब्ध quiet at heart, confident. 5 नित्य constant. 6 रुष्ट (रुष्टायाः f.
 gen.s.) angered, angry; PP. ✓ रुष् 4U. 7 कटुकित embittered; PP. नामधातुः ✓ कटुक.
 8 उपन्यासः propitiating, statement. 9 कटुक bitter, pungent. 10 कटुकवचना = कटुकं
 वचनं यस्याः सा. 11 प्रियंवद a. sweet-speaking.

Vāsavadattā—(aside) O Kānchanamālā, my husband speaks like this personally.
 I wonder how he will speak to me again !

Kānchanamālā—(aside) O queen, exactly. What else is not possible for adul-
 terers ?

Vasantaka—Lady Sāgarikā, confidently do address my fond friend ! Even
 now our ears are poisoned by the vile words of Queen Vāsavadattā
 who is ever angry. Please him with a statement of your soft and
 sweet words.

Vāsavadattā—(aside with an angry smile) O maid Kānchanamālā, I am now
 such a bitter speaker. Vasantaka is but a sweet-speaker.

काञ्चनमाला — (अपचायार्थं कृत्वा तर्जयन्ती) हताश, स्मरिष्यसीदं वचनम् ।

वसन्तकः — (विलोक्य) भो वयस्य, प्रेक्षस्व प्रेक्षस्व । एष खलु कुपित-
कामिनीकपोलसंनिभः पूर्वदिशं प्रकाशयन्नुदितो भगवान्मह-
लाञ्छनः ।

राजा — (निरूप्य सस्पृहम्) प्रिये, पश्य पश्य ।

आरुह्य शैलशिखरं त्वद्वदनापहृतकान्तिसर्वस्वः ।

प्रतिकर्तुमिवोर्ध्वकरः स्थितः पुरस्तान्निशानाथः ॥ १२ ॥

1 कपोलः temple, cheek. 2 संनिभ (in compds.) like, similar. 3 प्रकाशयत् (प्रकाशयन् m. nom. s.) brightening; Pres. Part. caus. प्र + √काष् 1A. 4 उदित risen; PP. उद् + √इ 2P. 5 आरुह्य having mounted; gerund आ + √रुह् 1P. 6 शैलः mountain. 7 शिखर m. n. summit. 8 अपहृत taken away, deprived of; PP. अप + √ह् 1U. 9 सर्वस्वम् whole property, possession. 10 त्वद्वदनापहृतकान्तिसर्वस्वः = तव वदनेन अपहृतं कान्तिसर्वस्वं यस्य एतादृशः 11 प्रतिकर्तुम् to return; inf. प्रति + √कृ 8U. 12 ऊर्ध्वकरः = ऊर्ध्वाः कराः यस्य सः 13 पुरस्तात् ind. in front. 14 निशानाथः moon, lord of night.

त्वद्वदनापहृतकान्तिसर्वस्वः निशानाथः शैलशिखरं आरुह्य प्रतिकर्तुं इव ऊर्ध्वकरः पुरस्तात् स्थितः ॥ आर्या ।

Kānchanamālā—(threatening with a finger aside) Oh wretched man, thou wilt remember this word.

Vasantaka—(looking) Ho friend, behold ! behold ! Truly the Blessed Lord moon resembling the cheek of an angry woman has risen, brightening the eastern quarter.

King—(observing affectedly) O beloved, behold ! behold ! After mounting the mountain-summit the lord of Night, whose entire possession of beauty is deprived of by thy face, stands in front shooting his lofty rays as if to challenge [thee].

ननु प्रिये, किं न दर्शितमनेनोद्गच्छता जडत्वम् । कुतः
 किं पद्मस्य रुचिं न हन्ति नयनानन्दं विषत्ते न किं
 वृद्धिं वा झषकेतनस्य कुरुते नालोकमात्रेण किम् ।
 वक्त्रेन्दौ तव सत्ययं यदपरः शीतांशुरुज्जृम्भते
 दर्पः स्यादमृतेन चेदिह तवाप्यस्त्येव बिम्बाधरे ॥१३॥

वासवदत्ता — (सरोषमवगुण्ठनपटमपनीय) आर्यपुत्र, सत्यमेवाहं सागरिका । त्वं
 पुनः सागरिकाऽऽक्षितहृदयः सर्वमेव सागरिकामयं प्रेक्षसे ।

1 उद्गच्छत् (उद्गच्छता m. ins. s.) rising; Pres. Part. उद् + √ गम् 1P. 2 जडत्वम्
 dullness, slothfulness. 3 रुचिः f. lustre. 4 हन्ति it kills, destroys; √ हन् 2 P.
 5 विषत्ते it accomplishes; वि + √ षा 3U. 6 वृद्धिः f. increase, swelling. 7 झषः fish.
 8 केतनम् place, banner. 9 झषकेतनः sea, Cupid. 10 आलोकः appearance, sight.
 11 तव वक्त्रेन्दौ सति (loc. abs.) when there is thy moon-face. 12 उज्जृम्भते it rises;
 उद् + √ जम् 1A. 13 दर्पः vanity, pride. 14 अमृतम् nectar. 15 चेत् if, whether.
 16 बिम्ब m.n. Bimba fruit. 17 अधरः lower lip. 18 बिम्बाधरे = बिम्बं इव अधरः तस्मिन् .

[[शीतांशुः तव वक्त्रेन्दुः वा]] किं पद्मस्य रुचिं न हन्ति किं नयनानन्दं न विषत्ते किं वा आलोकमात्रेण
 झषकेतनस्य वृद्धिं न कुरुते, तव वक्त्रेन्दौ सति यत् अयं अपरः शीतांशुः उज्जृम्भते, इह अमृतेन दर्पः स्यात् चेत् तव
 बिम्बाधरे अपि अस्ति एव ॥ वृत्तं शार्दूलविक्रीडितम् ।

Certainly, my love, has the rising moon not shown its dullness ? For,
 Does the moon, or your moon-face not destroy the charm of the
 lotus, does it not create a joy to the eyes, or does it not swell in the
 sea or love merely by its appearance ?

Despite there presents your moon-face the moon rises : should there
 be pride in it on account of its nectar, so should it be in your cherry-
 like lower lip.

Vāsavadattā—(removing her veil in anger) My husband, is it true that I am
 Sāgarikā ? But with your heart ensnared by Sāgarikā you see
 Sāgarikā in everything.

राजा — (दृष्ट्वा सर्वलक्ष्यम् । अप्पायं) हा धिक् कष्टम् । कथं देवी वासवदत्ता ।
वयस्य, किमेतत् ।

वसन्तकः — (सविषादम्) भो वयस्य, किमपरम् । अस्माकं जीवितसंशयो
जात एषः ।

राजा — (उपविष्ट्याकुर्वाणं बद्ध्वा) प्रिये वासवदत्ते, प्रसीद, प्रसीद ।

वासवदत्ता — (तदभिमुखमश्रूणि निपातयन्ती) आर्यपुत्र, मा एवं भण । अतिक्रान्ता-
नीदानीमेतान्यक्षराणि ।

वसन्तकः — (आत्मगतम्) किमिदानीमत्र विरचयामि । भवतु । एवं तावत् ।
(प्रकाशम्) भवति, महानुभावा खलु त्वम् । तत्क्षम्यतां तावदेको-
ऽपराधः प्रियवयस्यस्य ।

1 कष्टम् n. evil, sin; ind. alas ! 2 संशयः peril, danger. 3 जात happened;
PP. ✓ जन् 4A. 4 तदभिमुखम् towards him. 5 निपातयत् (निपातयन्ती f. nom. s.)
dropping, shedding; Pres. Part. caus. नि + ✓ पत् 1P. 6 विरचयामि I do, arrange;
वि + ✓ रच् 10U. 7 महानुभाव-वा f. magnanimous. 8 अनुभावः magnanimity, power.
9 क्षम्यताम् it must be forgiven ; कर्मणि लोट् ✓ क्षम् 1A. 4P. 10 अपराधः offence.

King—(looking with fear, aside) Ha fie ! alas ! How it is queen Vāsavadattā !
O friend, what is it ?

Vasantaka—(sadly) O friend, it is nothing, but our life is in danger.

King—(sitting down, folding his hands) Beloved Vāsavadattā, forgive, for give
me !

Vāsavadattā—(dropping tears, towards him) My husband, say not so. These
words are now gone over.

Vasantaka—(to himself) What shall I do in this case ? Well, like this. (Aloud)
Lady, you are truly magnanimous. So now endure this single
offence of my dear friend.

वासवदत्ता—आर्य वसन्तक, ननु प्रथमसंगमे विघ्नं कुर्वत्या
मयैवैतस्यापराद्धम् ।

राजा—एवं प्रत्यक्षदृष्टव्यलीकः किं ब्रवीमि । तथापि विज्ञापयामि ।

आताम्रतामपनयामि विवर्ण एष

लाक्षाकृतां चरणयोस्तव देवि मूर्ध्ना ।

कोपोपरागजनितां तु मुखेन्दुबिम्बे

हर्तुं क्षमो यदि परं करुणा मयि स्यात् ॥ १४ ॥

(इति पादयोः पतति)

1. प्रथमसंगमः first union. 2 विघ्नः obstacle. 3 अपराद्ध offended ; PP. अप + √ राष् 5 P. 4 प्रत्यक्ष visible. 5 व्यलीकम् fault, falsehood. 6 प्रत्यक्षदृष्टव्यलीकः = प्रत्यक्षं दृष्टं व्यलीकं यस्य सः 7 विज्ञापयामि I request ; beg ; caus. लट् वि + √ ज्ञा 9 U. 8 आताम्रता f. reddish tint. 9 विवर्ण pale. 10 लाक्षा f. red dye. 11 मूर्धन् m. (ins. s. मूर्ध्ना) head. 12 उपरागः injury, redness. 13 जनित produced ; caus. PP. √ जन् 4A. 14 बिम्ब m. m. disc. 15 मुखेन्दुबिम्बे = मुखमेव इन्दुबिम्बं तस्मिन्. 16 क्षम able, patient 17 परम् ind. only, very much. 18 करुणा f. pity.

देवि ! विवर्णः एष लाक्षाकृतां तव चरणयोः आताम्रतां मूर्ध्ना अपनयामि यदि परं [[तव]] करुणा मयि स्यात् तु मुखेन्दुबिम्बे कोपोपरागजनितां [(आताम्रतां)] हर्तुं क्षमः ॥ वसन्ततिलकावृत्तम् ।

Vāsavadattā—Sir Vasantaka, I have certainly offended him by becoming an obstacle to his first union.

King —What do I say when my offence is crystal-clearly detected ? Yet, I beg of you ;—

O queen, I, a pale man, would remove with my head the reddish tint upon thy feet created by red lac.

Shouldst thou but show pity on me, I could even remove the same hue on thy full moon-face caused by the passion of wrath.

(He falls at her feet.)

वासवदत्ता — (हस्तेन वारयन्ती) आर्यपुत्र, उत्तिष्ठोत्तिष्ठ । निर्लज्जः खल्वेष जन्मे
आर्यपुत्रस्येदृशं हृदयं ज्ञात्वा पुनरपि कुप्यति । तत्सुखं
तिष्ठत्वार्यपुत्रः । अहं गमिष्ये ।

काञ्चनमाला — भट्टिनि, कुरुष्व अस्मै प्रसादम् । एवं चरणपतितं
महाराजमुज्झित्वा गताया देव्याः पश्चात्तापेन भवितव्यम् ।

वासवदत्ता — अपेहि अपण्डिते, कुतः अत्र प्रसादस्य पश्चात्तापस्य वा
कारणं, तदेहि गच्छावः । (इति निष्क्रान्ते)

राजा — देवि, प्रसीद प्रसीद । (आताम्रतामपनयामीति पुनः पठति)

वसन्तकः — भोः । उत्तिष्ठ । गता सा वासवदत्ता देवी । तत्कस्मात्
अत्रारण्यरुदितं करोषि ।

राजा — (मुक्तमुत्तमय्य) कथमकृत्वैव प्रसादं गता देवी ।

1 निर्लज्ज shameless. 2 एष जनः = देवी 3 कुप्यति she is angry ; √ कुप् 4 P.
4 कुरुष्व do thou ! लोट् √ कृ 8U. 5 चरणपतितम् = चरणयोः पतितः तम्. 6 पश्चात्तापः re-
morse. 7 अपण्डित ignorant. 8 उत्तमय्य having raised ; gerund causal उद् + √ नम् 1U.

Vāsavadattā—(checking him with her hand) Husband, rise ! rise ! Indeed,
shameless that I am, I am again angry, after knowing the heart of
my husband. I am going. May my lord be happy.

Kānchanamālā—O queen, forgive him. When you leave the king thus fallen
at your feet, you will have a remorse.

Vāsavadattā—Away with your word ! Ignorant girl, there is no cause of
remorse or tolerance. Come, let us go.

(Both women depart.)

King —O queen, forgive me ! forgive me !

(He repeats "O queen, I, a pale man, would remove", etc.)

Vasantaka—Hallo ! stand up. Vāsavadattā the queen has left. Why do you
cry in the wild woodland ?

King —(raising his face) Ah my wife has gone without forgiving me !

वसन्तकः— न कृतः कथं प्रसादो यदप्याप्यक्षतशरीरास्तिष्ठमः ।

राजा — धिङ्मूर्ख, किमेवमुपहससि माम् । ननु त्वत्कृत एवायमापतितोऽ-
स्माकमनर्थक्रमः । यतः

समारूढा प्रीतिः प्रणयबहुमानादनुदिनं
व्यलीकं वीक्ष्येदं कृतमकृतपूर्वं खलु मया ।

प्रिया मुञ्चत्यद्य स्फुटमसहना जीवितमसौ

प्रकृष्टस्य प्रेम्णाः स्खलितमविषह्यं हि भवति ॥ १५ ॥

1 अक्षत (✓ क्षण् 8U.) unhurt. 2 अक्षतशरीराः = अक्षतानि शरीराणि येषां ते. 3 आपतित befallen; PP. आ + ✓ पत् 1P. 4 अनर्थं worthless, unfortunate. 5 क्रमः course, turn of fate. 6 समारूढ matured, full-grown; PP. सम् + आ + ✓ रूह 1P. 7 प्रणयबहुमानः high consideration for love. 8 अनुदिनम् ind. everyday 9 अकृतपूर्वम् = पूर्वं न कृतम् not committed before. 10 असौ प्रिया = वासवदत्ता. 11 मुञ्चति she gives up; ✓ मुञ्च् 6P. 12 स्फुटम् ad. clearly. 13 असहन intolerant, unforgiving. 14 प्रकृष्ट a. strong, protracted. 15 प्रेमन् m.n. (gen.s. प्रेम्णः) love. 16 स्खलितम् blunder, fault. 17 अविषह्य unbearable. 18 हि for.

प्रणयबहुमानात् अनुदिनं समारूढा प्रीतिः असहना असौ प्रिया खलु मया अकृतपूर्वं कृतं इदं व्यलीकं वीक्ष्य
जीवितं अद्य स्फुटं मुञ्चति प्रकृष्टस्य प्रेम्णाः स्खलितं अविषह्यं भवति हि ॥ शिखरिणीवृत्तम् ।

Vasantaka—Although not forgiven by her, we remain unhurt in our bodies.

King—Fie on you fool ! Why do you ridicule me thus ? Truly, because of
your deed this unfortunate turn of fate has befallen us.

With her love grown deeper day in and day out on account of her
high estimation of it my sweetheart (i.e. Vāsavadattā), having seen
this offence committed by me but uncommitted before, growing
intolerant, will surely give up her life now, for a blunder in the
process of strong, lengthy affection is unbeatable.

वसन्तकः—भोः, लघ्ना देवी तावन्न ज्ञायते किं करिष्यतीति । सागरिका
पुनरप्य दुःखजीवना भविष्यतीति तर्कयामि ।

राजा — वयस्य, अहमप्येवं चिन्तयामि । हा प्रिये सागरिके ।

(ततः प्रविशति वासवदत्तावेवधारिणी सागरिका)

सागरिका — (सोद्वेगम्) दिष्टयानेन विरचितदेवीवेषेणस्याः संगीतशालाया
निष्क्रामन्ती न केनापि लक्षितास्मि । तदिदानीमत्र किं करिष्यामि ।

(इति साक्षं चिन्तयति)

वसन्तकः—भोः, किं मूढ इव तिष्ठसि । चिन्तयापराधप्रतीकारम् ।

राजा — वयस्य, तदेव चिन्तयामि । देवीप्रसादं मुक्त्वा नान्यमुपायं
पश्यामि । तदेहि । तत्रैव गच्छावः । (इति परिक्रामतः)

1 रुष्ट angered; PP. ✓ रुष् 4U. 2 ज्ञायते it is known; कर्मणि लट् ✓ ज्ञा 9U.
3 सोद्वेगम् sorrowfully, agitatedly. 4 उद्वेगः agitation, sorrow. 5 संगीतशाला f.
music hall. 6 मूढः fool. 7 अपराधः offence. 8 प्रतीकारः retaliation, remedy.
9 मुक्त्वा (gerund ✓ मुक् 6 P.) excepting. 10 उपायः means.

Vasantaka—Hello, it is unknown now what the wrathful queen will do, but I
think Sāgarikā will be unhappy with her life.

King—Friend, so do I. Oh loving Sāgarikā ! (Then appears Sāgarikā wearing
Vāsavadattā's dress.)

Sāgarikā—(agitatedly) Fortunately clad in the garb of the queen I have not
been detected by anyone while coming out of the music hall. But
what shall I do now here. (she reflects with tears.)

Vasantaka—Friend, why do you stand like a fool ? Do design a remedy for
the offence !

King—O friend, I am thinking of it. I do see no other means except for the
queen's favour. Come, we will just go there. (Both move round.)

सागरिका — (सालं विमृश्य) वरमिदानीं स्वयमेवात्मानमुद्बध्योपरता भविष्ये ।

येन न पुनर्ज्ञातसंकेतवृत्तान्तया देव्या सुसंगतेव परिभूतास्मि ।

तथावदहमशोकपादपे गत्वा यथासमीहितं करिष्ये । (इति परिक्रामति)

वसन्तकः — (आकम्प्यं) तिष्ठ तावत्तिष्ठ । ननु पदशब्दः श्रूयते । जानामि

कदापि गृहीतपश्चात्तापा पुनरपि देव्यागता भवेत् ।

राजा — वयस्य, महानुभावा खलु देवी । कदाचिदेवमपि स्यात् । तत्त्वरितं
निरूपय ।

वसन्तकः — यद्भवानाज्ञापयति । (इति निष्क्रामति)

सागरिका — (उपसृत्य) तथावदेतया माधवीलतया पाशं विरच्य अशोक-
पादप आत्मानमुद्बध्य व्यापादयामि । हा तात

1 विमृश्य having considered; gerund वि + √ मृष् 6 P. 2 उद्बध्य having hung; gerund उद् + √ बन्ध् 9 P. 3 उपरत died, ceased; PP. उप + √ रम् 1A. 4 भविष्ये = भविष्यामि. 5 येन = मरणेन. 6 ज्ञातसंकेतवृत्तान्तया = ज्ञातः संकेतस्य वृत्तान्तः यया तया. 7 परिभूत = insulted, disgraced; PP. परि + √ भू 1P. 8 गृहीतपश्चात्तापा = गृहीतः पश्चात्तापः यया सा. 9 कदाचित् = कदापि whenever, at some time or other. 10 त्वरितम् ad. quickly. 11 पाशः noose, cord. 12 व्यापादयामि I die, caus. लट् व्या + √ पद् 4A.

Sāgarikā—(reflecting in tears) It is now better for me to commit suicide by hanging myself. Then, I will not be disgraced as Susangatā by the queen who discovered the news of my rendezvous with him. So I shall repair to the Ashoka-tree and do as I please.

(She walks round).

Vasantaka—(listening) Wait, wait. The sound of foot-steps is heard. I know the queen feeling remorseful would come at any time.

King — Friend, the queen is, indeed, generous-hearted. She would at any moment. So do you check swiftly !

Vasantaka—Yes, I will do so, Sire ! (He moves.)

Sāgarikā—(advancing) Now arranging a noose out of this Mādhavī creeper I will kill myself by hanging on the Ashoka tree. Alas, father !

हा तात । हा अम्ब हा अम्ब । एषेदानीमहमनाथाऽशरत्स
विपद्ये मन्दभागिनी । (इति कण्ठे लतापाशमपनयति)

वसन्तकः— (विलोक्य) का पुनरेषा । कथं पुनर्देवी वासवदत्ता । (ससंभ्रममुच्चैः)
भो वयस्य, परित्रायस्व परित्रायस्व । एषा खलु देवी वासवदत्ता-
त्मानमुद्बध्य व्यापादयति ।

राजा— (कण्ठात्पाशमपनयन्) अयि साहसकारिणि, किमिदमकार्यं क्रियते ।
मम कण्ठगताः प्राणाः पाशे कण्ठस्थिते तव ।
अतः स्वार्थप्रयत्नोऽयं त्यज्यतां साहसं प्रिये ॥ १६ ॥

सागरिका— (राजानं दृष्ट्वा) अपि कथमेष भर्ता । (इति सहसंमात्मगतम्) यत्स-
त्यमेनं प्रेक्ष्य पुनरपि मे जीविताभिलाषः संवृत्तः । अथवा एनं
प्रेक्ष्य कृतार्था भूत्वा सुखमात्मानमुद्बध्य जीवितं परित्यजे ।

- 1 अम्बा f. (voc. s. अम्ब) mother. 2 अनाथ orphan, forlorn, helpless.
3 विपद्ये I perish ; वि + √ पद् 4A. 4 परित्रायस्व help thou ; caus. लोट् परि + √ त्रा 2A.
5 साहसम् violent deed. 6 साहसकारिन् a. rash, inconsiderate. 7 प्राणः breath.
7 स्वार्थं a. self-interested. 9 कृतार्थं content. 10 अतस्=अस्मात् हेतोः for this reason.

प्रिये ! पाशे तव कण्ठस्थिते मम प्राणाः कण्ठगताः अतः अयं स्वार्थप्रयत्नः, साहसं त्यज्यताम् ॥ अनुष्टुब्धवृत्तम् ।

Ah father ! Ah dear mother ! Mother ! I, luckless that I am, perish
now, forlorn and helpless. (She places the creeper cord over her neck.)

Vasantaka—(looking) Who is she ? What, it is again Queen Vāsavadattā.
(aloud in haste) Oh my friend, help ! help ! Queen Vāsavadattā is
committing suicide by hanging.

King —(removing the noose from her neck) Ah rash one, why do you do
this dreadful deed ?

When the noose is on thy neck, my life-breath is choked at the
throat : for this reason, to take off the noose is my own self-inter-
ested effort. Give up the violent act, O my darling !

Sāgarikā—(looking at the king) O it is my lord !
(joyously to herself) Truly on seeing him again I cherish a desire
to live. And yet, seeing him and being satisfied I must abandon
my life by hanging myself in happiness.

(प्रकाशम्) मुञ्चतु भर्ता । पराधीनः स्वस्वयं जनः । न पुनरीह-
शमवसरं मर्तुं प्राप्यते । त्वमपि देव्यामात्मानमपराधिनं मा
कुरुष्व । (इति पुनः कण्ठे पाशं दातुमिच्छति)

राजा — (निरूप्य सहर्षम्) कथं प्रिया मे सागरिका । (इति कण्ठात्पाशमाक्षिप्य)

अलमलमतिमात्रं साहसेनामुना ते

त्वरितमयि विमुञ्च त्वं लतापाशमेनम् ।

चलितमपि निरोद्धुं जीवितं जीवितेशे

क्षणमिह मम कण्ठे बाहुपाशं निधेहि ॥ १७ ॥

(इति बाहुपाशमाक्षिप्य कण्ठे गृहीत्वा स्पर्शसुखमभिनीय विदूषकं प्रति)

सखे, इयमनभ्रा वृष्टिः ।

1 पर-अधीन a. dependent upon others. 2 अयं जनः = सागरिका. 3 मर्तुम् to die;
inf. √मृ 6A. 4 अपराधिन् a. offending. 5 चलित agitated, stirred; PP. √ चल् 1P.
6 निरोद्धुम् to oppose, to obstruct; inf. नि + √ रुष् 7U. 7 जीवितम् = राज्ञः जीवितम्.
8 ईश (+ gen. & in compds.) capable of, master of. 9 जीवितेशे = मम (राज्ञः)
जीवितस्य त्वं ईशा तत्संबोधनम्. 10 बाहुपाशं = बाहू एव पाशः तम्. 11 निधेहि place thou;
लोट् नि + √ धा 3U. 12 अभ्रम् cloud. 13 अनभ्र-भ्रा cloudless.

अमुना ते साहसेन अतिमात्रं अलं अलं, त्वं त्वरितं एनं लतापाशं विमुञ्च, अयि जीवितेशे ! चलितं अपि
जीवितं निरोद्धुं क्षणं इह मम कण्ठे बाहुपाशं निधेहि ॥ वृत्तं मालिनी ।

(Distinctly) My lord, pray leave me alone. Really this person is
dependent upon others. Such a chance to die as this may not be
regained. Do you never offend the queen ! (Again places the cord
on her neck.)

King—(observing with joy) How, it is my darling Sāgarikā ! (throwing the
noose from her neck)

Really enough, enough of this thy inconsiderate deed ! Abandon
thou quickly this creeper cord ! O thou who art master of my life,
for a moment throw the noose in the form of thy arms here on my
neck to extinguish my shaken life !

(casting his noose of arms at her neck and seizing it, feeling the
happiness of her touch, to the clown)

O my friend, this is a shower without any cloud !

वसन्तकः— भोः, एवं न्विदम् । यद्यकालवातावली भूत्वा नायाति देवी
वासवदत्ता । (ततः प्रविशति वासवदत्ता कान्चनमाला च)

वासवदत्ता — हज्जे काञ्चनमाले, तं तथा चरणानिपतितमार्यपुत्रमवधीर्या-
गच्छन्त्या मयातिनिष्ठुरं कृतम् । तदिदानीं स्वयमेव गत्वाऽऽर्य-
पुत्रमनुनेष्यामि ।

काञ्चनमाला — काऽन्या देवीं वर्जयित्वैवं भणितुं जानाति । वरं स एव
देवो दुर्जनो भवतु न पुनर्देवी । तदेत्वेतु देवी । (इति परिक्रामतः)

राजा—अयि मुग्धे, किमद्यापि मध्यस्थतया वयं विफलमनोरथाः क्रियामहे ।

न्विदम् = (सन्धिः) नु इदम्. 2 यदि perhaps, if. 3 आवलिः f. line, series.
4 वातावली f. series of wind, whirlwind = वातालिः 5 आयाति she comes; आ + √ या
2P. 6 अवधीर्यं having disregarded; gerund अव + √ धीर् 10P. 7 अतिनिष्ठुर very
cruel, rough. 8 अनुनेष्यामि I shall conciliate, please; लृट् अनु + √ नी 1U. 9 वर्जयित्वा
gerund √ वृज् 1P. 10U. to exclude, to except. 10 दुर्जनः wicked man. 11 मुग्ध a.
(मुग्धे f. voc. s.) charming, simple. 12 मध्यस्थता f. impartiality, indifference.
13 विफल fruitless. 14 मनोरथः wish. 15 विफलमनोरथाः = विफलः मनोरथः येषां ते.
16 क्रियामहे we are made; कर्मणि लट् √ कृ 8U.

Vasantaka—Yes, it is exactly so. Perhaps the queen, Vāsavadattā does not
come back, becoming an untimely whirlwind.

(Then appear Vāsavadattā & Kānchanamālā.)

Vāsavadattā—O maid Kānchanamālā, I did a very cruel thing by going away
and slighting my husband prostrated at my feet. So now I will
go and conciliate my husband in person.

Kānchanamālā—Who else but the queen knows to speak like this? It is
better the very king may be a bad person, but not the queen. May
Your Majesty come this way. (Both walk round).

King—Ah charming one, even now why am I not enabled by your indifference
to fulfill my wish?

कांचनमाला — (कर्णं दत्त्वा) भट्टिनि, यथा समीपे एष भर्ता मन्त्रयते तथा
तर्कयामि त्वामेवानुनेतुमागच्छति । तदुपसर्पतु भट्टिनी ।

वासवदत्ता — (सहर्षम्) तदलक्षितैव पृष्ठतो गत्वा कण्ठे गृहीत्वा प्रसाद-
यिष्ये ।

वसन्तकः— भवति सागरिके, विश्वस्ता भूत्वा प्रियवयस्यमालापय ।

वासवदत्ता — (आकर्ष्यं सविषादम्) कांचनमाले, सागरिकाप्यत्र तिष्ठति ।
तच्छृणुवः । ज्ञात्वा पश्चादुपसर्पिष्यामि ।

सागरिका — भर्तः, किमेतेनालीकदाक्षिण्येन । जीवितादप्यधिकवल्लभाया
देव्याः पुनरप्यात्मानमपराधिनं किं करोषि ।

1 अनुनेतुम् to conciliate; inf. अनु + √ नी 1U. 2 पृष्ठतस् ind. from behind.
3 प्रसादयिष्ये I will please, propitiate; caus. लृट् प्र + √ सद् 1P. 4 विश्वस्त confided,
comforted; PP. वि + √ इवस् 2P. 5 पश्चात् afterwards. 6 अलीक false, pretended.
7 दाक्षिण्यम् politeness, over-courtesy. 8 वल्लभ a beloved. 9 अपराधिन् a. (acc.s.m.
अपराधिनम्) guilty, offending.

Kānchanamālā— (listening) O madam, as His Majesty speaks close by I presume
that he is coming to conciliate you. May Your Majesty advance !

Vāsavadattā—(with joy) Then going from behind unobserved and holding
him by the neck I will propitiate him.

Vasantaka—Lady Sāgarikā, with your mind at ease do speak to my dear friend !

Vāsavadattā— (listening, disappointed) O Kānchanamālā, Sāgarikā is here, too.
Let us hear. After knowing it I shall approach him.

Sāgarikā—My lord, what is the use of this false courtesy ? Again you make
yourself guilty towards the queen whom you love more than your
life.

राजा — अथि, मिथ्यावादिनी खल्वसि । कुतः

श्वासोत्कम्पिनि कम्पितं कुचयुगे मौने प्रियं भाषितं
वक्त्रेऽस्याः कुटिलीकृतभ्रूणि तथा यातं मया पादयोः ।

इत्थं नः सहजाभिजात्यजनिता सेवैव देव्याः परं
प्रेमाबन्धविवर्धिताधिकरसा प्रीतिस्तु या सा त्वयि ॥ १८ ॥

वासवदत्ता — (उपसृत्य सरोवम्) आर्यपुत्र, युक्तमेतत् । सदृशमेतत् ।

राजा — (दृष्ट्वा सबलक्ष्यम्) देवि, न खल्वकारणे मामुपालब्धुमर्हसि । त्वामेव
मत्वा वेषसादृश्याद्विप्रलब्धा वर्यामहागताः । तत्त्वम्यताम् ।

(इति पादयोः पतति)

1 मिथ्यावादिन् a. (f. nom.s. मिथ्यावादिनी) lying, telling untruth. 2 स्वासः breath
3 उत्कम्पित् a. heaving, throbbing. 4 कम्पित trembled; PP. √कम्प् 1A. 5 कुचः breast.
6 कुचयुगे श्वासोत्कम्पिनि (सति) (loc. abs.) when the pair of her breast throb with
breaths. 7 मौनम् silence. 8 मौने (loc. abs.) when she was silent. 9 भाषित
spoken; PP. √भाष् 1A. 10 कुटिलीकृते bent, knitted. 11 भ्रूः f. eyebrow.
12 कुटिलीकृतभ्रूणि = कुटिलीकृते भ्रूवो यस्मिन् तस्मिन् 13 यातम् = पतितम्. 14 इत्थम् ind.
thus. 15 सहज inborn, innate. 16 अभिजात्यम् noble birth. 17 सेवा f. service, duty.
18 परम् ad. only. 19 प्रेम-आबन्धः tie of affection. 20 विवर्धित increased, exhilara-
ted; caus. PP. वि + √वृष् 1A. 21 प्रेमाबन्धविवर्धिताधिकरसा = प्रेम्णः आबन्धेन विवर्धितः अधिकं
रसः यस्याः सा (प्रीतिः) 22 उपालब्धुम् to censure; inf. उपा + √लभ् 1A. 23 अर्हसि
(+ inf., a courteous expression) please you should ~; √ अर्ह्, 1P.

कुचयुगे श्वासोत्कम्पिनि कम्पितं, मौने प्रियं भाषितं, अस्याः वक्त्रे कुटिलीकृतभ्रूणि तथा पादयोः मया
यातं, इत्थं नः सहजाभिजात्यजनिता देव्याः सेवा परं एव, तु या प्रेमाबन्धविवर्धिताधिकरसा सा प्रीतिः त्वयि
(अस्ति) ॥ शार्दूलविक्रीडितम् ।

King — O, you are really a liar. For, when the pair of her breasts hove with
heavy breaths I trembled, when she was silent I spoke lovingly,
when her face displayed its knitted eyebrows I fell prostrate so at her
feet. Such is but my obligation, begotten by the innate trait of my
noble birth, to the queen, but the very love whose passion is exhilara-
ted by the tie of my affection is only for thee !

Vāsavadattā—(advancing with anger) My husband, this is fit, this is worthy of you !

King — (looking, confused) Oh queen, pray you should not rebuke me
over a thing without reason. Deceived by the similar dress, thinking
her to be yourself we have come here. Therefore, overlook this !
(He prostrates himself at her feet.)

वासवदत्ता — (सरोषम्) आर्यपुत्र, उत्तिष्ठोत्तिष्ठ । किमपि सहजाभिजातया
सेवया दुःखमनुभाव्यते ।

राजा — (स्वगतम्) किमेतदपि श्रुतं देव्या । तत्सर्वथा देवीप्रसादनोपायं
प्रति निराशीभूताः स्मः । (इत्यधोमुखस्तिष्ठति)

वसन्तकः— भवति, त्वं किलात्मानमुद्बध्य विपद्यस इति वेषसादृश्य-
मोहितेन मया प्रियवयस्योऽत्रानीतः । यदि मम वचनं न
प्रत्याययसि तत्प्रेक्षस्वेमं लतापाशम् । (इति लतापाशं दर्शयति)

वासवदत्ता — (सकोपम्) हज्जे काञ्चनमाले, एतेनैव लतापाशेन बद्ध्वा
ग्रहाणैनं ब्राह्मणम् । एतां च दुष्टकन्यकामग्रतः कुरु ।

1 अनुभाव्यते it is made to be suffered, experienced; णिजन्तात्कर्मणि लट् अनु + √ भू.
1P. 2 सर्वथा by all means, completely. 3 निराशीभूत become hopeless, PP. निस् +
आशी + √ भू. 4 स्मः we are; लट् √ अस् 2P. 5 अधोमुखः = अधः गतं मुखं यस्य सः
6 मोहित deluded, infatuated; caus. PP. √ मुह् 4P. 7 आनीत brought; PP. आ + √ नी
1U. 8 बद्ध्वा having tied, bound; gerund; √ बन्ध् 9P. 9 गृहाण take or seize thou,
लोट् √ ग्रह् 9U. 10 अग्रतः कुरु put her in front ! लोट् √ कृ 8U.

Vāsavadattā—(with anger) Husband, stand up, stand up ! Even now are you
caused by your noble-born, innate obligation to suffer misfortune ?

King —(to himself) The queen has also overheard this. Now I am
without hope to take any means to propitiate the queen. (He stands
with his head bent down.)

Vasantaka—Your Highness, I did bring my dear friend here, betrayed by the
similarity of the dress, thinking that you were hanging yourself.
If you don't trust my word, see this creeper-noose.

(He shows her the creeper-noose.)

Vāsavadattā—(angrily) O maid Kānchanamāla, do seize this Brahmin by binding
him up with this very creeper-noose, and let this wicked girl lead
him !

काञ्चनमाला — यद्भट्टिन्याज्ञापयति । (लतापाशेन वसन्तकं गले बध्वा ताडयति)
 हताश, अनुभव तावदात्मनोऽविनयस्य फलम् । देव्या दुष्ट-
 वचनैः कटुकितौ कर्णाविति स्मर तद्वचनम् । सागरिके,
 त्वमप्यग्रतो भव ।

सागरिका — (स्वगतम्) अकृतपुण्यया मया मर्तुमप्यात्मन इच्छया
 नावापितम् ।

वसन्तकः — (सविषादम्) भो वयस्य, स्मर मामनार्थं देव्या बन्धना-
 द्विवर्जितम् । (इति राजानमालोकयति) (वासवदत्ता राजानमवलोकयन्ती सागरिका वसन्तकं
 च गृहीत्वा काञ्चनमालया सह निष्क्रान्ता)

राजा — (सखेदम्) कष्टं भोः कष्टम् ।

1 गलः throat, neck. 2 अनुभव enjoy or taste thou; लोट् अनु + √ भू 1P.
 3 अविनयः immodesty, disrespect. 4 पुण्यम् merit, virtue. 5 अकृतपुण्यया = अकृतं
 पुण्यं यया तया. 6 इच्छा f. desire. 7 अवापित made to secure or get; caus. PP. अव + √
 आप् 5P. 8 बन्धनम् captivity, fetter. 9 विवर्जितम् to take away, to release; inf.
 वि + √ वृज् 1P. 10U.

Kānchanamālā - As Your Majesty commands. (Binding up Vasantaka by the
 neck she beats him.) Wretched man, enjoy now the fruit of your
 disrespect! Remember your own word that your ears were
 poisoned by the bitter words of the queen! Sāgarikā, you, too,
 stand in front!

Sāgarikā—(to herself) I am not even allowed to die according to my own
 desire, as I have no virtue.

Vasantaka—(sorrowfully) O my friend, try to set me, a helpless man, free
 from the queen's fetters. (He looks at the king.) (Vāsavadattā
 moves away with Kānchanamālā, taking Vasantaka and Sāgarikā
 who is looking at the king.)

King —(painfully) Alas! alas!

किं देव्याः कृतदीर्घरोषमुषितस्निग्धस्मितं तन्मुखं
 त्रस्तां सागरिकां सुसंभृतरुषा संतर्ज्यमानां तथा ।
 बध्वा नीतमितो वसन्तकमहं किं चिन्तयामीत्यहो
 सर्वाकारकृतव्यथः क्षणमपि प्राप्नोमि नो निर्वृतिम् ॥ १६ ॥
 तत्किमिदानीमिह स्थितेन प्रयोजनम् । देवीमेव प्रसादयितु-
 मभ्यन्तरं प्रविशामि । (इति निष्क्रान्ताः सर्वे)

इति संकेतकं नाम तृतीयोऽङ्कः

1 रोषः anger, 2 मुषित stolen; PP. √मुष् 9P. 3 कृतदीर्घरोषमुषितस्निग्धस्मितम्
 = कृतेन दीर्घरोषेण मुषितं स्निग्धं स्मितं यस्मिन् तत्. 4 त्रस्त (acc.s.f. त्रस्ताम्) frightened; PP.
 √ तृस् 1.4 P. 5 सुसंभृत well collected, filled; PP. सु + सम् + √ भृ 1.3 P. 6 रुष् f.
 anger. 7 सुसंभृतरुषा = सुसंभृता रुष् यया (वा यस्याः) तया (वासवदत्तया) 8 संतर्ज्यमान (संतर्ज्यमानाम्
 acc.s.f.) being threatened; Passive Pres. Part. सम् + √ तर्ज् 1.10P. 9 आकारः form,
 sign, token. 10 व्यथा f. Pain. 11 सर्वाकारकृतव्यथः = सर्वैः आकारैः कृता व्यथा यस्य सः
 12 प्राप्नोमि I obtain; लट् प्र + √ आप् 5P. 13 निर्वृतिः f. satisfaction.

देव्याः कृतदीर्घरोषमुषितस्निग्धस्मितं तत् मुखं किं तथा सुसंभृतरुषा संतर्ज्यमानां त्रस्तां सागरिकां,
 बध्वा इतः नीतं वसन्तकं अहं चिन्तयामि किं, इति अहो ! सर्वाकारकृतव्यथः (अहं) क्षणं अपि निर्वृतिं नो
 प्राप्नोमि । शार्दूलविक्रीडितम् ।

How do I forget the queen's face whose charming smile was
 robbed of by her great anger, and frightened Sāgarikā being
 threatened by her whose wrath is heightened so much, and
 Vasantaka tied up and led away ?

Alas ! pained by all the above signs I do not obtain satisfaction
 even for a moment.

No use, therefore, staying here now. Let me enter the inner palace to
 propitiate the queen alone.

(Exeunt Omnes)

Here ends Act III entitled 'Rendezvous'

❀ चतुर्थोऽङ्कः ❀

(ततः प्रविशति रत्नमालामादाय साक्षा सुसंगता)

सुसङ्गता — (सकरुणं निःस्वस्य) हा प्रियसखि सागरिके, हा लज्जालुके, हा सखीगणवत्सले, हा उदारशीले, हा सौम्यदर्शने, कुत्र गतेदानीं त्वं मया प्रेक्षितव्याऽसि । (इति रोदिति । ऊर्ध्वमवलोक्य निःस्वस्य च) हंहो दैवहतक, अकरुण, असामान्यरूपशोभा तादृशी त्वया यदि निर्मिता तर्कमिति पुनरीदृशमवस्थान्तरं प्रापिता । इयं च रत्नमालापि जीवितनिराशया तथा कस्यापि ब्राह्मणस्य हस्ते प्रतिपादयेति भणित्वा मम हस्ते समर्पिता । तथावत्कमपि ब्राह्मणमन्विष्यामि ।
(नेपथ्याभिमुखमवलोक्य) अये कथमेष खलु ब्राह्मणो वसन्तक इत एवागच्छति । तदेतां तावदेतस्मिन्नेव प्रतिपादयिष्यामि ।

1 रत्नमाला f. string or necklace of jewels. 2 सकरुणम् pathetically. 3 लज्जालुक a. (लज्जालुके voc. s. f.) modest, bashful. 4 गणः multitude. 5 वत्सल fond of, affectionate. 6 सखीगणवत्सले = सखीनां गणे वत्सला सा तत्संबोधनम्. 7 उदार generous. 8 शीलम् disposition. 9 उदारशीले = उदारं शीलं यस्याः सा तत्संबोधनम्. 10 सौम्य blessed, graceful. 11 सौम्यदर्शने = सौम्यं दर्शनं यस्याः सा तत्संबोधनम्. 12 रोदिति she cries, लट् √ रुद् 2P. 13 हंहो = हन्त अहो alas Hallo. 14 हतक a. (समासान्ते) vile, wretched. 15 असामान्य a. unequalled. 16 निर्मित built, created; pp. निस् + √ मा 2P.3.4A. 17 अवस्थान्तरम् = अन्या अवस्थाम्. 18 आशा f. hope. 19 जीवितनिराशया = जीविते निर्गता आशा यस्याः तथा. 20 प्रतिपादय offer thou ! लोट् णिजज्ञात् प्रति + √ पद् 4A.

ACT — IV

(Then tearful Susangatā appears, holding a jewel-necklace)

Susangatā — (pathetically sighing) Ah dear friend Sāgarikā, ah modest girl, ah you who are affectionate towards all friends, ah generous-hearted one, ah beautiful-looking one ! Where have you gone now ? Where must I see you ? (she weeps. Looking overhead and sighing). Alas, cruel, wretched Fate ! Had you created her whose lovely form is unrivalled, why should you again place her in another adverse state ? She, whose hope in life is gone, placed this jewel-necklace in my hand, saying that I should offer it to any Brahmin. So, now I shall find some Brahmin. (looking at the curtain) Oh, how Vasantaka, the Brahmin, is just coming hither ! Well, then, I will give it to him.

(ततः प्रविशति दृष्टो वसन्तकः)

वसन्तकः— ही ही भोः भोः । अद्य खलु प्रियवयस्येन प्रसादितया तत्रभवत्या वासवदत्तया बन्धनान्मोचयित्वा स्वहस्तदत्तैः मोदकलड्डुकैरुदरं मे सुपूरितं कृतम् । अन्यच्च । एतत् पट्टांशुकयुगलं कर्णाभरणं च दत्तम् । तथावदिदानीं प्रियवयस्यं प्रेक्षिष्ये ।

(इति परिक्रामति)

सुसङ्गता — (रुदती सहस्रोपसृत्य) आर्य वसन्तक, तिष्ठ तावत्त्वं मुहूर्तम् ।

वसन्तकः— (दृष्ट्वा) कथं सुसङ्गता । सुसङ्गते, अत्र किंनिमित्तं रुद्यते । न खलु सागरिकाया अत्याहितं किमपि संवृत्तम् ।

सुसङ्गता — एतदेव निवेदयितुकामा । सा खलु तपस्विनी देव्योजयिनीं नीतेति प्रवादं कृत्वोपस्थितेऽर्धरात्रे न ज्ञायते कुत्र नीतेति ।

1 तत्रभवती f. (तत्रभवत्या ins.s.) Her ladyship. Her Majesty, etc. (By prefixing अत्र and तत्र to भवत् (m. भवती f. भवती) a greater amount of respect is expressed. 2 मोचयित्वा having liberated ; caus. PP. √ मुच् 6U. 3 मोदकम् sweetmeat. 4 लड्डुकम् kind of sweetmeat. 5 उदरम् belly. 6 सुपूरित well-filled ; PP. सु + √ पूर 1(P. 7 अन्यत् च furthermore. 8 अंशुकम् silk-garment. 9 आभरणम् ornament. 10 रुदत् (f. nom.s. रुदती) crying ; Pres. Part. √ रुद् 2P. 11 रुद्यते (भावे प्रयोगः) it is wept (you weep.) √ रुद् 2P. 12 किंनिमित्तम् why ? 13 निमित्तम् reason, cause. 14 काम (f. कामा) + inf. म् of inf is dropped (नुमुनः मकारलोपः) desirous of. 15 प्रवादः rumour. 16 अर्धरात्रः midnight. 17 उज्जयिनी name of a town.

(At the time gay Vasantaka appears.)

Vasantaka—Ha ha fine ! fine ! Today, indeed, my belly is well-filled by pieces of sweetmeat given me from the hand of Vāsavadattā who liberated me from the prison, after being propitiated by my dear friend, and furthermore this pair of silk-garments and earring have been presented to me by her. So now I will have an audience with my fond friend.

(He walks round.)

Susangatā—(weeping and at once approaching) Sir Vasantaka, wait a moment. Vasantaka (looking) How, it is Susangatā ! O Susangatā, why are you crying here ? Has any calamity befallen Sāgarikā ?

Susangatā—I want to let you know about this. Making a rumour that the poor Sāgarikā was sent away to Ujjayinī the queen sent her away to where nobody knows when the midnight approached.

वसन्तकः — (सोद्वेगम्) हा भवति सागरिके, हा असामान्यरूपशोभे, हा मृदुभाषिणि, अतिनिर्घृणमिदानीं देव्या कृतम् । ततस्ततः ।

सुसङ्गता — एषा रत्नमाला तथा जीवितनिराशयार्यवसन्तकस्य हस्ते प्रतिपादयेत्युक्त्वा मम हस्ते समर्पिता । तन्ननु गृह्णात्वार्थ एताम् ।

वसन्तकः — (सामं सकरणं कर्णौ पिषाय) भवति, न म ईदृशे प्रस्ताव एतद्बोद्धुं हस्तः प्रसरति । (इत्युभौ रुदितः)

सुसङ्गता — (अञ्जलिं बध्वा) तस्या एवानुग्रहं कुर्वन्नङ्गीकरोत्वेतदार्थः ।

वसन्तकः — (विचिन्त्य) अथवा उपनय । येनैतयैव सागरिकाविरहकुण्ठितं प्रियवयस्यं विनोदयामि ।

1 मृदुभाषिन् a. (voc. s. f. मृदुभाषिणि) soft-speaking. 2 अतिनिर्घृण excessively cruel. 3 अनुगृह्णातु let him accept; लोट् अनु + √ग्रह् 9U. 4 पिषाय having covered; gerund अपि + √षा 3U (अ is dropped from अपि) 5 प्रस्तावः chance, time. 6 एतत् = रत्नमालारूपम्. 7 बोद्धुम् to bear, to take; inf. √बुह् 1U. 8 अनुग्रहः acceptance, favour. 9 तस्याः = सागरिकायाः. 10 अङ्गीकरोतु let him or he must accept; लोट् अङ्गी + √कृ 8U. 11 एतया = रत्नमालया. 12 कुण्ठित blunted, dulled; pp. √कुण्ठ् 1P. 13 विनोदयामि I comfort, amuse; णिजन्तात्लट् वि + √नुद् 6U.

Vasantaka — (sadly) Ah Lady Sāgarikā, ah possessor of unrivalled physical beauty, ah soft-spoken one ! The queen did a very cruel thing. Then, then ?

Susangatā — She, who lost hope in life, placed this string of jewels in my hand, asking me to offer it to the hand of Vasantaka. So please take it !

Vasantaka — (covering his ears compassionately in tears) Lady, on such an occasion as this my hand does not move to take it. (Both weep.)

Susangatā — (folding her hands) Doing a favour to her, pray accept this, Sir !

Vasantaka — (thinking) Then give me. I shall console my dear friend, who is benumbed by his separation from Sāgarikā, by means of this jewel-necklace

(सुसंगता वसन्तकस्य हस्ते रत्नमालां ददाति)

वसन्तक :— (गृहीत्वा निरूप्य सविस्मयम्) भवति, कुतः पुनरीदृशस्यालंकार-
स्यागमः ।

सुसङ्गता — आर्य, मयापि सा कौतूहलेन पृष्टाऽऽसीत् ।

वसन्तक :— ततस्तया किं भणितम् ।

सुसङ्गता — ततः सोर्ध्वं प्रेक्ष्य दीर्घं निःश्वस्य, सुसंगते, किमिदानीं
तवानया कथयेति भणित्वा रोदितुं प्रवृत्ता ।

वसन्तक :— ननु कथितमेव तया सामान्यजनदुर्लभेनानेन परिच्छदेन ।
सर्वथा महाभिजनसमुत्पन्नया तया भवितव्यम् । सुसंगते,
प्रियवस्य इदानीं कुत्र ।

सुसङ्गता — आर्य, एष खलु भर्ता देवीभवनाग्निष्क्रम्य स्फटिकशाला-
मुपगतः । तद्गच्छत्वार्यः । अहमपि देव्या वासवदत्तायाः परि-
चारिणी भविष्यामि । (इति निष्क्रान्ती) ॥ इति प्रवेशकः ॥

1 अलंकारः decoration, ornament. 2 आगमः coming, acquisition. 3 सामान्यजनः
common or ordinary folk. 4 परिच्छदः personal belonging (here it is रत्नमाला)
5 अभिजनः family, noble descent. 6 समुत्पन्न produced, born; PP. सम् + उद् + √पद्
4A. 7 परिचारिन् a. serving, attending.

(Susangatā places the jewel-string on Vasantaka's hand)

Vasantaka—Lady, where did such an ornament as this come from ?

Susangatā—Sir, I, too, questioned her with a curiosity.

Vasantaka—Then what did she say ?

Susangatā—Then looking overhead and sighing long, she said; “O Susangatā,
why do you ask me such a question ?” and began to cry.

Vasantaka—It is certainly indicated by her belonging (i.e. jewel-string) that by
all means she must be of a grand, noble birth. O Susangatā, where
is my dear friend now ?

Susangatā—Sir, coming out of the queen's inner palace His Majesty went to
the Crystal Hall. You may go there. I will serve Queen
Vāsavadattā, too. (Both move away)

(END OF PRELUDE)

(ततः प्रविशति आसनस्थो राजा)

राजा — (विचिन्त्य)

सव्याजैः शपथैः प्रियेण वचसा चित्तानुवृत्त्याधिकं

वैलक्ष्येण परेण पादपतनैर्वाक्यैः सखीनां मुहुः ।

प्रत्यासत्तिमुपागता न हि तथा देवी रुदत्या यथा

प्रक्षाल्येव तयैव बाष्पसलिलैः कोपोऽपनीतः स्वयम् ॥१॥

(सोत्कण्ठं निःश्वस्य) तावदिदानीं देव्यां प्रसादितायां सागरिकाचिन्तैव
केवलं मां बाधते । कुतः

1 सव्याजैः = व्याजसहितैः a. equivocal, with pretext. 2 व्याजः pretext. 3 शपथः oath, curse. 4 चित्तम् mind, thought. 5 अनुवृत्तिः f. following, gratification. 6 वैलक्ष्यम् dejection, sorrow. 7 पर a. highest. 8 पादपतनम् prostration, kneeling-down. 9 वाक्यम् speech. 10 प्रत्यासत्तिः f. close contact, calmness. 11 प्रक्षाल्य having washed; gerund प्र + √क्षल् 10U. 12 तथा = देव्या. 13 देव्यां प्रसादितायाम् (loc. abs.) although the queen was propitiated. 14 चिन्ता f. anxiety.

सव्याजैः शपथैः प्रियेण वचसा अधिकं चित्तानुवृत्त्या परेण वैलक्ष्येण पादपतनैः मुहुः सखीनां वाक्यैः तथा देवी प्रत्यासत्तिं न हि उपागता यथा रुदत्या तथा बाष्पसलिलैः एव प्रक्षाल्य इव स्वयं कोपः अपनीतः ॥ शार्दूलविक्रीडितम् ।

(Then appears the King seated)

King — (deeply reflecting)

The Queen did not get so tranquilized by equivocal oaths, by a fond word, all the more by a gratification of mind, by profoundest dejection, by prostrations, or again by her friends' persuasions as by her weeping : she removed her anger by herself just as washing it away with her tear-water.

(anxiously sighing) Although the Queen has been propitiated, my anxiety about Sāgarikā alone torments me. For

अम्भोजगर्भसुकुमारतनुस्तदासौ

कण्ठग्रहे प्रथमरागघने विलीय ।

सद्यः पतन्मदनमार्गणरन्ध्रमार्गे-

मन्ये मम प्रियतमा हृदयं प्रविष्टा ॥ २॥

(विचिन्त्य) योऽपि मे विश्रामस्थानं वसन्तकः सोऽपि देव्या संयतः ।

तत्कस्याग्रतो बाष्पमोक्षं करिष्ये । (इति निःश्वसति । ततः प्रविशति वसन्तकः)

वसन्तकः— एष खलु प्रियवयस्यः निर्भरोत्कण्ठापरिक्षामामपि श्लाघनीयां
तनुं समुद्रहन्नुदितो द्वितीयाचन्द्र इवाधिकतरं शोभते ।

1 अम्भोजम् lotus. 2 गर्भः interior. 3 तनुः f. body. 4 अम्भोजगर्भसुकुमारतनुः =
अम्भोजस्य गर्भः इव सुकुमारा तनुः यस्याः सा. 5 तदा ind. at that time. 6 असौ = सागरिका.
7 कण्ठग्रहः embrace of neck. 8 घन close, firm. 9 प्रथमरागघने = प्रथमेन रागेण घने.
10 विलीय having melted; gerund वि + √ली 1.9P.4A. 11 मार्गणः arrow. 12 रन्ध्रम्
hole. 13 पतन्मदनमार्गणरन्ध्रमार्गेः = पतन्तः मदनस्य ये मार्गणाः तेषां रन्ध्राणि तानि एव मार्गाः तैः
14 विश्रामः rest. 15 संयत constrained; pp. सम् + √यम् 1P. 16 मोक्षः release.
17 निर्भरोत्कण्ठा f. ardent longing, excessive worry. 18 परिक्षाम lean, emaciated.
19 द्वितीया f. second day of the lunar fortnight.

अम्भोजगर्भसुकुमारतनुः असौ प्रियतमा प्रथमरागघने कण्ठग्रहे तदा विलीय सद्यः पतन्मदनमार्गणरन्ध्रमार्गेः
मम हृदयं प्रविष्टा मन्ये ॥ वसन्तकिलकावृत्तम् ।

My dearest one whose form is so tender as the interior of the lotus,
melting away at that time when I embraced her neck closely on
account of the first passion of love, entered into my heart through
the paths of holes made by the falling arrows of Cupid I believe.
(reflecting) Even Vasantaka who is the place of my re-creation
is constrained by the queen. So now before whom shall I release
my tears ? (he sighs.) (Then Vasantaka enters.)

Vasantaka — Indeed, here is my dear friend who appears very beautiful like
the crescent moon, bearing a commendable body though emaciated
due to excessive anxiety.

तथावदेनमुपसर्पामि । (उपसृत्य) स्वस्ति भवते । भोः, दिष्ट्या
वर्धसे । देवीहस्तगतेनापि मया पुनरप्येतैरक्षिभिर्यद्दृष्टोऽसि ।

राजा — (परिष्वज्य) वेपथौव निवेदितस्त्वया देव्याः प्रसादः । तत्कथ्यता-
मिदानीं सागरिकायाः का वार्तेति ।

वसन्तकः — (सर्वलक्ष्यमक्षोमुक्षुस्तिष्ठति)

राजा — वयस्य, किं न कथयसि ।

वसन्तकः — अप्रियमिति निवेदयितुं ते न पारयामि ।

राजा — (सोद्वेगं ससंभ्रमम्) वयस्य, कथमप्रियम् । किं व्यक्रमेवोत्सृष्टं जीवितं
तया । हा प्रिये सागरिके ! (इति मोहं नाटयति)

वसन्तकः — (ससंभ्रमम्) समाश्वसितु समाश्वसितु प्रियवयस्यः ।

1 अक्षि n. eye. 2 यत् conj. that. 3 परिष्वज्य having embraced; gerund
परि + √ स्वञ्ज् 1A. 4 वार्ता f. news. 5 अप्रिय inauspicious, unpleasant. 6 पारयामि
I am able; √ पृ 10U. 7 व्यक्तम् clearly. 8 उत्सृष्ट given up; PP. उद् + √ सृज् 6P.
9 मोहः delusion, fainting.

Well, now I will approach him. (approaching) Hail to your
Majesty ! Fortunately you prosper because with these eyes you are
again seen by me, although I have fallen into the queen's hands.

King — (embracing) The queen's pardon is indicated by you with your attire
alone. But tell me now what is Sāgarikā's news.

Vasantaka — (sorrowfully stands, his face downcast.)

King — Friend, why do you not tell ?

Vasantaka — Since it is inauspicious I am not able to inform you.

King — (agitatedly in a haste) My companion, what inauspicious—? Did she
really abandon her life ? Alas ! O loving Sāgarikā !

(thus he faints.)

Vasantaka — (hurriedly) Take heart, take heart, my dear pal !

प्राणाः परित्यजत काममदक्षिणं मां
रे दक्षिणा भवत मद्वचनं शृणुष्वम् ।
शीघ्रं न यात यदि तन्मुषिताः स्थ मूढा
याता सुदूरमधुना गजगामिनी सा ॥ ३ ॥

वसन्तक :— भोः, मान्द्यथा संभावय । सा खलु तपस्विनी देव्योजयिनीं
प्रेषितेति श्रूयते । अतो मयाऽप्रियमिति कृत्वा न भणितम् ।
राजा — कथमुजयिनीं प्रेषित । अहो निरनुरोधा मयि देवी । वयस्य,
केन तवैतदाख्यातम् ।

1 प्राणः life breath. 2 परित्यजत (you) abandon; लोट् √ परि + त्यज् 1P.
3 कामम् ind. as much as desired, at will. 4 अदक्षिण silly, unfavourable, discour-
teous. 5 दक्षिण courteous, favourable. 6 भवत (you) be; लोट् √ भू 1P.
7 शृणुष्वम् (you) hear; लोट् √ शृ 5P. 8 यात (you) go; लोट् √ या 2P. 9 मुषित
plundered, robbed, deceived; PP. √ मुष् 4. 9P. 10 स्य you are; लट् √ अस् 2P.
11 गजगामिनी = गजः इव गच्छति सा, a woman walking in a dignified manner like an
elephant does. 12 निरनुरोधा disregarding. 13 आख्यात told; PP. आ + √ ख्या 2P.

रे प्राणाः ! अदक्षिणं मां कामं परित्यजत, दक्षिणाः भवत, मद्वचनं शृणुष्वं, यदि (ययं) शीघ्रं न यात,
तन्मुषिताः मूढाः स्थ, सा गजगामिनी अधुना सुदूरं याता ॥ वसन्ततिलकावृत्तम् ।

King — (recovering, with tears)

O life-breaths, give me up at will, silly as I am ! Be favourable
and listen to my word ! Should you not depart quickly you will
be fools deceived by her, since she who had a dignified gait like an
elephant is now gone fairly far away.

Vasantaka—O pal, do not misunderstand ! It is heard that the poor girl was
sent away by the queen to Ujjayini. Hence, thinking it to be
inauspicious I did not tell you.

King — Sent to Ujjayini ? Oh the queen ignores me ! Friend, who told you
about this ?

वसन्तक :— भोः, सुसंगतया । अन्यच्च । मम हस्ते तथा केनापि
कार्येणैव रत्नमाला प्रेषिता ।

राजा — किमपरं, मामाश्वासयितुम् । तद्वयस्य, उपनय ।

(विदूषक उपनयति)

राजा — (गृहीत्वा रत्नमालां निर्वर्ण्य हृदये निधाय) अहह ।

कण्ठाश्लेषं समासाद्य तस्याः प्रभ्रष्टयानया ।

तुल्यावस्था सखीवैयं तनुराश्वास्यते मम ॥ ४ ॥

वयस्य, त्वं परिधत्स्वैनां येन वयमेनामपि तावद्दृष्ट्वा धृति
करिष्यामः ।

1 कार्यम् motive. 2 आश्वासयितुम् to cheer, comfort ; inf. caus. आ + √श्वस् 2P. 3 कण्ठ-आश्लेषः embrace of neck. 4. समासाद्य having attained; caus. gerund सम् + आ √सद् 1P. 5 तस्याः = सागरिकायाः. 6 प्रभ्रष्ट fallen off ; PP. प्र + √ भ्रंस् 1A. 4P. 7 अनया = रत्नमालया. 8 तुल्य equal. 9 तुल्यावस्था = तुल्या अवस्था यस्याः सा. 10 आश्वास्यते it is comforted ; जिजतात्कर्मणि लट् आ + √श्वस् 2P. 11 परिधत्स्व wear thou ! लोट् परि + धा 3U. 12 धृतिः f. firmness, fortitude.

कण्ठाश्लेषं समासाद्य तस्याः प्रभ्रष्टया अनया तुल्यावस्था सखी इव इयं मम तनुः आश्वास्यते ॥
वृत्तमनुष्टुप् ।

Vasantaka—O friend, Susanggatā told me so. And moreover for some reason she sent to my hand this jewel-necklace.

King —No other reason, but to comfort me. O friend, bring it to me !

(The jester brings)

King —(accepting, examining and placing the jewel-necklace on his bosom) Oh oh oh !

Like a friend in the same fate this my body is comforted by this dropped off from her after attaining the embrace of her neck.

O my companion, you wear this so that I might gain strength by beholding this.

वसन्तकः — भोः, यद्भवानाज्ञापयति । (इति कण्ठे परिदधाति)

राजा — (साक्षं निःश्वस्य) वयस्य, दुर्लभं पुनर्दर्शनं प्रियायाः ।

वसन्तकः — (समयं दिशोऽवलोक्य) भोः, मैवमत्रोच्चैर्मन्त्रय । कदापि केचिदत्र
संचरन्ति । (ततः प्रविशति वेगहस्ता वसुंधरा)

वसुंधरा — (उपसृत्य) जयतु जयतु भर्ता । भर्तः, एष खलु स्मयवतो
भागिनेयो विजयवर्मा प्रियमिव किमपि निवेदितुकामो द्वारि
तिष्ठति ।

राजा — वसुंधरे, अविलम्बितं प्रवेशय ।

वसुंधरा — यद्देव आज्ञापयति । (निष्क्रम्य विजयवर्मणा सह पुनः प्रविश्य च) विजय-
वर्मन्, एष खलु भर्ता । उपसर्पतु आर्यः ।

1 कदापि at any time. 2 केचित् (m. p.) someones. 3 वेगः staff. 4 भागिनेयः
sister's son. 5 द्वारं f. (loc. s. द्वारि) door, gate. 6 अविलम्बितम् ad. without delay.
7 प्रवेशय admit thou ! णिजंतालोद् प्र + √ विश् 6P.

Vasantaka—Yes, I will do so. (he places it round his neck.)

King — (tearfully sighing) Friend, it is difficult to see my sweetheart again.

Vasantaka — (fearfully looking round) Friend, speak not aloud in this manner.

At any moment any people will be roaming about here. (Then
enters Vasundharā with her staff in her hand.)

Vasundharā—(advancing) May Your Majesty be victorious ! Sire ! There
stands Vijayavarmā, son of Rumanvān's sister, at the door, desirous
to communicate something auspicious.

King — O Vasundharā, at once admit him !

Vasundharā—As my lord commands. (moving out and re-entering with
Vijayavarmā) Vijayavarmā, this is His Majesty. Approach him,
sir !

विजयवर्मा — (उपसृत्य) जयतु जयतु देवः । देव, दिष्टया प्रथमे रमस्वतो
विजयेन ।

राजा — साधु रमस्वन्, साधु । अचिरान्महत्प्रयोजनमनुष्ठितम् । विजय-
वर्मन्, इत आस्यताम् । (विजयवर्मा उपविशति)

राजा — (सपरितोषम्) विजयवर्मन्, अपि जितः कोसलेश्वरः ।

विजयवर्मा — देवस्य प्रभावेण ।

राजा — विजयवर्मन्, तत्कथय कथामतिविस्तरतः श्रोतुमिच्छामि ।

विजयवर्मा — देव, श्रूयताम् । इतो देवादेशात्कतिपर्यैरेवाहोभिरनेककरि-
रगपत्तिर्दुर्निवारेण महता बलसमूहेन गत्वा

- 1 विजयः victory, conquest. 2 अचिरात् soon. 3 प्रयोजनम् enterprise, mission.
4 अनुष्ठित performed ; PP. अनु + √स्था 1P. 5. कोसल the name of a country,
6 ईश्वरः king. 7 प्रभावः might, magnanimity. 8 अतिविस्तरतस् ind. entirely. 9 आदेशः
command. 10 कतिपर्य some. 11 अहस् n. (ins. p. अहोभिः) day. 12-अनेक not
one, many. 13 करिन् m. elephant. 14 तुरगः horse. 15 पत्तिः f. infantry,
16 दुर्निवार irresistible. 17 अनेककरितुरगपत्तिर्दुर्निवारेण = अनेके करिणः तुरगाः पत्तयः तैः दुर्निवारेण
18 बलम् army, power. 19 समूहः multitude.

Vijayavarmā—(approaching) May Your Majesty be victorious ! Felicitations
upon your prosperity through Rumaṇvān's conquest !

King —Very good, Rumaṇvān, very good ! Soon a grand enterprise has
been realized. O Vijayavarmā, be seated here. (Vijayavarmā sits
down.)

King —(with satisfaction) Vijayavarmā, has the ruler of Kosala been
defeated ?

Vijayavarmā—By Your Majesty's might.

King —Vijayavarmā, tell me. I want to hear everything about it.

Vijayavarmā—Sire ! Pray listen. By Your Majesty's command within several
days departing from here with huge armies irresistible on account
of large numbers of elephants, cavalries and infantries,

विन्ध्यदुर्गावस्थितस्य कोसलनृपतेर्द्वारमवष्टभ्य सेनाः समावासयितुं
समारब्धवान् ।

राजा — ततस्ततः ।

विजयवर्मा — ततः कोसलेश्वरोऽप्यतिदर्पात्परिभवमसहमानो हास्तिक-
प्रायमशेषमात्मसैन्यं सज्जीकृतवान् ।

वसन्तकः — भोः । लघ्वाचक्ष्व । वेपते मे हृदयम् ।

राजा — ततस्ततः ।

विजयवर्मा — देव, कृतनिश्चयश्चासौ

1 विन्ध्यः the name of a mountain range. 2. नृपतिः (gen. s. नृपतेः) king. 3 अवष्टभ्य having blocked, overpowered; अव + √स्तम्भ् 1A. 4.9P 4 सेना f. (P. सेनाः) army. 5 समावासयितुम् to encamp, lodge, to kill; inf. समा + √ वल् 10U. & caus. 6 समारब्धवत् (m. s. समारब्धवान्) he began; Past. Part. act. समा + √रम्भ् 1A. 7 अतिदर्पः excessive arrogance, pride. 8 परिभवः insult, defeat. 9 असहमान not tolerating. 10 हास्तिकः elephant-soldier, rider. 11 प्रायः (समासान्ते) majority, larger part. 12 सैन्यः army. 13 सज्जीकृतवत् (m. nom. s. सज्जीकृतवान्) being ready, fortifying; Past. Part. act, सज्जी + √कृ 8U. 14 आचक्ष्व speak thou! आ + √चक्ष् 2A. 15 निश्चयः conviction, resolution. 16 कृतनिश्चयः = कृतः निश्चयः येत सः 17 असौ = कोसलेश्वरः

and blocking the passage of the king of Kosala who established himself in the castle on the Vindhya mountain, he (Rumaṇvān) began to encamp his troops.

King —Then, then ?

Vijayavarmā—Then, out of his excessive pride the king of Kosala, unwilling to be defeated, prepared his whole army mostly of elephant-soldiers.

Vasantaka—Hallo, speak out quickly ! My heart trembles.

King —Then, then ?

Vijayavarmā—Sire ! Making up his mind,

योद्धुं निर्गत्य विन्ध्यादभवदभिमुखस्तत्क्षणां दिग्बिभागा-
विन्ध्येनेवापरेण द्विरदपतिघटापीडबन्धेन रुन्धन् ।

वेगाद्बाणान्विमुञ्चन्समदगजघटोत्पिष्टपत्तिर्निपत्य

प्रत्यैच्छद्वाञ्छितासिद्धिगुणितरभसस्तं रुमण्वान्धरोन ॥ ५ ॥

1 योद्धुं to fight ; inf. √युष् 4A. 2 अभवत् he was ; लङ् √भू 1P. 3 अभिमुख
a. facing. 4 तत्क्षणम् ad. at the moment. 5 दिग्बिभागः quarter. 6 अपर a.
another. 7 द्विरदः elephant. 8 पतिः m. lord. 9 द्विरदपतिः big elephant, lord of
elephants. 10 घटा f. troop, assemblage. 11 आपीड a. compact, compressing.
12 बन्धः tie, position, array. 13 द्विरदपतिघटापीडबन्धेन = द्विरदपतीनां घटाः एव आपीडबन्धः
तेन. 14 रुन्धत् (nom. s. m. रुन्धन्) obstructing, blocking ; Pres. Part. √रुष् 7U.
15 वेगात् rapidly, speedily. 15 समद-गजः rutting elephant. 17 उत्पिष्ट crushed,
pounded ; PP. उद् + √पिष् 7P. 18 पत्तिः m. foot-soldier. 19 समदगजघटोत्पिष्टपत्तिः
= समदगजानां घटाभिः उत्पिष्टाः पत्तयः यस्य सः 20 प्रत्यैच्छत् he encountered, selected ;
लङ्. प्रति + √इष् 6P. 21 वाञ्छित desired, longed for ; PP. √वाञ्छ् 1P.
22 आप्तिः f. getting, encounter. 23 द्विगुणित a. doubled. 24 रभसः force, violence.
25 तम् = कोसलेश्वरम्. 26 वाञ्छिताप्तिद्विगुणितरभसः = वाञ्छितस्य तस्य कोसलेश्वरस्य आप्त्या
द्विगुणितः रभसः यस्य सः 27 क्षणेन ad. in a moment.

योद्धुं विन्ध्यात् निर्गत्य अपरेण विन्ध्येन इव द्विरदपतिघटापीडबन्धेन दिग्बिभागान् तत्क्षणं रुन्धन् अभि-
मुखः अभवत्, क्षणेन वेगात् बाणान् विमुञ्चन् समदगजघटोत्पिष्टपत्तिः वाञ्छिताप्तिद्विगुणितरभसः रुमण्वान् तं
निपत्य प्रत्यैच्छत् ॥ अन्धरा ।

For a battle coming out of the Vindhya and obstructing all the
quarters with compact array of troops of huge elephants as with
another Vindhya mountain, faced us at the moment : In a moment
speedily shooting arrows, Rumanvān, with his infantry-men
crushed by the troops of rutting elephants and his valour
redoubled by his longed-for encounter, challenged him, falling
upon him.

अपि च ।

अस्त्रव्यस्तशिरस्त्रशस्त्रकषणैः कृतोत्तमाङ्गे व्यूढासृक्सरिति स्वनत्प्रहरणे वर्मोद्भवमद्वह्निनि ।

आहूयार्जिमुखे स कोसलपतिर्भग्ने प्रधाने बले ★

राजा — कथमस्मदीयान्यपि बलानि भग्नानि ।

विजयवर्मा — एकेनैव रुमण्वता शरशतैर्मत्तद्विपस्थो हतः ॥ ६ ॥ ★

वसन्तकः — जयतु जयतु भवान् । जितमस्माभिः । (इति नृत्तम्)

1 अस्त्रम् weapon, arrow. 2 व्यस्त thrown off; PP. वि + √अस् 4P. 3 शिरस्त्रम् helmet. 4 शस्त्रम् weapon. 5 कषणः rubbing, stroke. 6 अस्त्रव्यस्त-शिरस्त्रशस्त्रकषणैः = अस्त्रैः व्यस्तानि शिरस्त्राणि तैः शस्त्राणां कषणैः 7 कृत cut; PP. √कृत् 6P. 8 उत्तमाङ्गम् upper body, head 9. कृतोत्तमाङ्गे = कृतानि उत्तमाङ्गानि यस्मिन् तस्मिन्. 10 व्यूढ arranged; PP. वि + √ऊह् 1A. 11 असृक् n. (असृज्) blood. 12 सरित् f. (loc. s. सरिति) stream. 13 व्यूढासृक्सरिति = व्यूढा असृजः सरित् यस्मिन् तस्मिन्. 14 स्वनत् sounding; Pres. Part. √स्वन् 1P. 15 प्रहरणम् strokes, weapon. 16 वर्मन् n. armour. 17 उद्वमत् = बहिर्गच्छत् coming out. 18. वह्निः m. fire. 19 वर्मोद्भवमद्वह्निनि = वर्मभ्यः उद्वमत् वह्निः यस्मिन् तस्मिन्. 20 आर्जिः m. f. battle. 21 मूखम् opening. 22 आहूय having called; gerund आ + √ह्वे to call (1P.), to challenge (1A.) 23 प्रधान principal. 24 बलम् force. 25 प्रधाने बले भग्ने (loc.) when his principal troop was routed. 26 भग्न broken, routed, defeated; PP. √भञ्ज् 7P.

प्रधाने बले भग्ने क्षणं अस्त्रव्यस्तशिरस्त्रशस्त्रकषणैः कृतोत्तमाङ्गे व्यूढासृक्सरिति स्वनत्प्रहरणे वर्मोद्भवमद्वह्निनि आर्जिमुखे स कोसलपतिः आहूय एकेन एव रुमण्वता शरशतैः मत्तद्विपस्थः हतः ॥ शार्दूलविक्रीडितम् ।

And, When the principal force was routed at the opening battle, in which helmets were overturned by arrows, heads cut off by the strokes of arms, a stream of blood was created, weapons clanged, and flames shooting out of armours, challenging the lord of Kosala,*

King — How, even our troops were routed ?

Vijayavarmā—Rumanwān, single-handed, killed him mounted* on a rutting elephant with hundreds of arrows.

Vasantaka—Victory to your Majesty ! We have won !

(He dances.)

राजा — साधु कोसलपते, साधु । मृत्युरपि ते श्लाघ्यः । यस्य हि रिपवोऽपि पुरुषकारमेवं वर्णयन्ति । ततस्ततः ।

विजयवर्मा — देव, ततो रुमणवानपि कोसलेषु मद्भ्रातरं ज्यायांसं जयवर्माणां स्थापयित्वा प्रहारव्रणितहास्तिकप्रायमशेषसैन्यमनुवर्तमानः शनैःशनैरागच्छत्येव ।

राजा — वसुंधरे, उच्यतां यौगन्धरायणाः प्रदर्श्यतां मत्प्रसादस्य विभव इति ।

वसुंधरा — यदेव आज्ञापयति । (इति विजयवर्मणा सह निष्क्रान्ता)

(ततः प्रविशति काञ्चनमाला)

काञ्चनमाला — आज्ञप्तास्मि देव्या । यथा गच्छ हज्जे काञ्चनमाले, इममैन्द्रजालिकमार्यपुत्रस्य दर्शय । (इति परिक्रम्यावलोक्य च) एष खलु भर्ता । तद्यावदेनमुपसर्पामि । (उपसृत्य)

1. मृत्युः m. death. 2. श्लाघ्यः commendable. 3. यस्य = कोसलपतेः. 4. रिपुः m. enemy. 5. पुरुषकारः manliness, prowess. 6. प्रहारः stroke of weapon. 7. व्रणितः wounded; PP. √व्रण् 10U. 8. अनुवर्तमानः following; अनु + √वृत् 1A. 9. विभवः wealth, power. 10. आज्ञप्तः ordered; PP. caus. आ + √ज्ञा 9U. 11. ज्यायसः older, elder (acc. s. m. ज्यायांसम्)

King — Very fine, O master of Kosala, fine ! Even your death is commendable, for even your enemies praise your prowess. Then, then ?

Vijayavarmā — Sire ! Then placing my elder brother Jayavarmā in Kosala, Rumanvān is now coming back slowly, following after the remaining army mostly consisting of war-wounded elephant-riders.

King — Vasundharā, tell Yaugandharāyana to show him the glory of my favour.

Vasundharā — As your Majesty commands. (exit with Vijayavarmā) (Then enters Kānchanamālā)

Kānchanamālā — I am commanded by the queen thus; "Go, O maid Kānchanamālā, and present to my husband this Indrajālika !" (walking round and looking) O there is the king. Now let me approach him. (approaching).

जयतु जयतु भर्ता । भर्तः देवी विज्ञापयति । एष खलुज्जयिनीतः
संवरणसिद्धिनामेन्द्रजालिक आगतः । तत्प्रेक्षतु भर्ता ।

राजा — अस्ति नः कौतुकमिन्द्रजालिके । ततः शीघ्रं प्रवेशय ।

काञ्चनमाला — यद्भर्ताज्ञापयति । (इति निष्क्रम्य पिच्छिकाहस्तेनेन्द्रजालिकेन सह प्रविशति)
भर्तः, एष इन्द्रजालिकः ।

इन्द्रजालिकः — (उपसृत्य) जयतु जयतु महाराजः । (पिच्छिकां भ्रामयित्वा बहुधा
हास्यं कृत्वा)

प्रणमत चरणे इन्द्रस्येन्द्रजालिकपिनद्धनाम्नः ।

तथैवापि शम्बरस्य सुपरिस्थितयशसः ॥ ७ ॥

1 इन्द्रजालिकः juggler, magician. 2. पिच्छिका f. a bundle of peacock's tail, feather-brush. 3 भ्रामयित्वा having waved; caus. gerund √भ्रम् 1.4P. 4 बहुधा ad. very much, in many ways. 5 हास्यम् laughter. 6 प्रणमत लोट् 2nd P. प्र + √नम् 1U. 7 पिनद्ध bound, arranged; PP. अपि, पि + √ नह् 4U. 8 इन्द्रजालिकपिनद्धनाम्नः = इन्द्रजालिकः इति पिनद्धं नाम यस्य तस्य. 9 शम्बर a. excellent, m. demon. 10 यशस् n. fame. 11 सुपरिस्थितयशसः = सुपरिस्थितं यशः यस्य तस्य.

इन्द्रजालिकपिनद्धनाम्नः तथा एव अपि सुपरिस्थितयशसः शम्बरस्य इन्द्रस्य चरणे प्रणमत ॥

May Your Majesty be victorious ! Sire, Her Majesty cordially informs that a juggler named Samvaraṇasiddhi who hails from Ujjayinī has come. May Your Majesty see him.

King — I am interested in a juggler. Then quickly admit him !

Kānchanamālā—Yes, I will do so. (After moving out re-enters with the juggler, a bundle of peacock's tails in his hand.) This is the juggler, Sire !

Juggler—(approaching) Victory to the great king ! (waving the feather-bundle and causing laughter very much)

Bow down to the feet of this demon who goes by the name of magician, and whose reputation is also well established !

महसज कौशांबीपते, कि बहुना ।

किं धरण्यां मृगाङ्क आकाशे महीधरो जले ज्वलनः ।

मध्याह्ने प्रदोषो दर्शयामि देह्याज्ञस्मि ॥ ८ ॥

वसन्तकः—भो वयस्य, अवहितो भव । ईदृशोऽस्यावष्टम्भो येन सर्वमपि सम्भाव्यते ।

इन्द्रजालिकः—देव,

किं जल्पितेन बहुना यद्यद्दृदये समीहितं द्रष्टुम् ।

तत्तद्दर्शयाम्यहं गुरोर्मन्त्रप्रभावेण ॥ ९ ॥

धरणी f. (loc.s. धरण्याम्) earth. 2 मृगाङ्कः = मृगः अङ्कः यस्य स चन्द्रः moon. 3 महीधरः mountain. 4 ज्वलनः fire. 5 मध्याह्ने = अह्नः मध्यः इति मध्याह्नः तस्मिन् in daytime. 6 प्रदोषः nightfall. 7 देहि give thou ! लोट् √ दा 3U. 8 आज्ञप्तिः f. command. 9 अवहित attentive. 10 अवष्टम्भः boldness. 11 यस्य = इन्द्रजालिकस्य. 12 जल्पितम् talk. (from √ जल्प 1P.) 13 यत् यत् तत् whatever. 14 मन्त्रप्रभावः spell-power.

धरण्यां मृगाङ्कः आकाशे महीधरः जले ज्वलनः मध्याह्ने प्रदोषः दर्शयामि किम् ? आज्ञप्तिं देहि ॥

किं बहुना जल्पितेन ? यत् यत् हृदये समीहितं द्रष्टुं तत् तत् अहं गुरोः मन्त्रप्रभावेण दर्शयामि ॥

O king, O ruler-of Kaūshambī, what more ?

Shall I show you the moon on the earth, a mountain in the space, fire in the water, and a nightfall in daytime ? Give me a command !

Vasantaka—Hello friend, be attentive ! He has such a boastful boldness. So everything is even possible.

Juggler—Your Majesty,

What is the use of talking too much ? Whatever you desire to see in your heart I will display it by the spell-power of my preceptor.

राजा — भद्र, तिष्ठ तावत् । काञ्चनमाले, उच्यतां देवी । युष्मदीय
 एवायमिन्द्रजालिकः । विजनीकृतश्चायमुद्देशः । तदागच्छ ।
 सहितावेव पश्यावः ।

काञ्चनमाला — यद्भर्ताऽऽज्ञापयसि (इति निष्क्रम्य वासवदत्ता सह प्रविशति)

वासवदत्ता — काञ्चनमाले, उज्जयिनीत आगत इत्यस्ति मे तस्मिन्नैन्द्र-
 जालिके पक्षपातः ।

काञ्चनमाला — नाभिकुलबहुमानः खलु एष देव्याः । तदेतु एतु भट्टिनी ।
 (इति परिक्रामतः)

काञ्चनमाला — भट्टिनि, एष भर्ता । तदुपसर्पतु देवी ।

वासवदत्ता — (उपसृत्य) जयत्वार्यपुत्रः ।

राजा — देवि, बहुतरमनेन गर्जितम् । तदिहस्थावेव पश्यावस्तावत् ।

1 भद्र a. (voc.s.) good. 2 युष्मदीय a. your, yours. 3 विजन a. lonely, solitary
 4 विजनीकृत rendered solitary. 5 उद्देशः spot. 6 पक्षपातः partiality, affection.
 7 नाभिः m. f. navel, home. 8 नाभिकुलम् native home, or family. 9 बहुतरम् very
 much. 10 गर्जित roared, thundered (i.e. talked); PP. √गर्जू 1P. 10U.

King—O good man, wait for a moment. O Kānchanamālā, communicate to
 the queen as follows;—"Here is your magician. And this spot is
 rendered solitary, so do come! Let us observe (his magic)
 together."

Kānchanamālā—As your Majesty commands. (Having moved out re-enters
 with Vāsavadattā.)

Vāsavadattā—O Kānchanamālā, I feel partiality for the juggler since he has
 come from Ujjayinī.

Kānchanamālā—Indeed, it is Your Majesty's high consideration for her native
 home. So may the queen come this way! (Both walk round).

Kānchanamālā—O queen, here is His Majesty. May your Majesty approach
 him!

Vāsavadattā—(advancing) Victory to my husband!

King —O my consort, he has boasted too much. So we will appreciate it,
 seated together here.

(वासवदत्तोपविशति ।)

राजा — भद्र, प्रस्तूयतां बहुविधमिन्द्रजालम् ।

इन्द्रजालिकः — यदेव आज्ञापयति । (बहुविधं नाट्यं कृत्वा पिच्छिकां भ्रामयन्)

हरिहरब्रह्मप्रमुखान्देवान्दर्शयामि देवराजं च ।

गगनेऽपि सिद्धविद्याधरवधूसार्थं च नृत्यन्तम् ॥ १० ॥

(सर्वे सविस्मयं पश्यन्ति)

राजा — (ऊर्ध्वं दृष्ट्वा सनादवतरन्) आश्चर्यमाश्चर्यम् ।

वसन्तकः — आश्चर्यम्, आश्चर्यम् ।

राजा — देवि, पश्य ।

1 प्रस्तूयताम् it must be begun or praised; कर्मणि लोट् प्र + √ स्तु 2U. 2 बहुविध various. 3 इन्द्रजालम् jugglery, magic. 4 नाट्यम् gesticulation, act. 5 हरिः m. = विष्णुः. 6 हरः = रुद्रः 7 ब्रह्मन् m. (nom.s. ब्रह्मा) creator. 8 प्रमुख a. (acc.p. प्रमुखान्) facing, headed by. 9 देवः god. 10 देवराजः = देवानां राजा Indra 11 गगनम् heaven 12 सिद्ध and विद्याधरः a kind of demi-god. 13 वधूः f. wife. 14 सार्थः herd, crowd, troop. 15 सिद्धविद्याधरवधूसार्थम् = सिद्धाः विद्याधराः तेषां वधवः तासां सार्थः तम्.

हरिहरब्रह्मप्रमुखान् देवान् देवराजं च गगने नृत्यन्तं सिद्धविद्याधरवधूसार्थं च अपि दर्शयामि ॥

(Vāsavadattā sits down.)

King — O good man, commence your magic in various forms.

Juggler — As my lord commands. (making various gesticulations and waving the feather-bundle)

I show you the gods headed by Viṣṇu, Rudra and Brahmā, and Indra and the troop of the wives of Siddhas and Vidyādhara dancing in the heaven.

(All behold wonder-stricken.)

King — (looking overhead and stepping down from his seat.)
Marvellous, marvellous !

Vasantaka—Marvellous, marvellous !

King — O Queen, see !

एष ब्रह्मा सरोजे रजनिकरकलाशेखरः शंकरोऽयं

दोर्भिर्देत्यान्तकोऽसौ सधनुरसिगदाचक्रचिह्नैश्चतुर्भिः ।

एषोऽप्यैरावतस्थस्त्रिदशपतिरमी देवि देवास्तथान्ये

नृत्यन्ति व्योम्नि चैताश्चलचरणरणन्नूपुरा दिव्यनार्यः ॥ ११ ॥

वासवदत्ता — आश्चर्यम्, आश्चर्यम् ।

वसन्तकः — (अपवार्यं) आः दास्याः पुत्र इन्द्रजालिक, किमेतैर्देवैरप्सरोभिश्च दर्शितैः । यदि ते अनेन परितुष्टेन कार्यं तद्दर्शय सागरिकाम् ।

1 सरोजम् lotus. 2 रजनिकरः moon. 3 कला f. digit, small part. 4 शेखरः crest. 5 रजनिकरकलाशेखरः = रजनिकरस्य कला एव शेखरः यस्य सः 6 शंकरः = शिवः 7 दोस् m.n. (ins. p. दोर्भिः) arm. 8 दैत्यः demon. 9 अन्तक a. destroying, killing. 10 दैत्यान्तकः = दैत्यानां अन्तकः (विष्णुः). 11 धनुस् n. bow. 12 असिः m. sword. 13 गदा f. thunderbolt. 14 चिह्नम् mark. 15 सधनुरसिगदाचक्रचिह्नैः = धनुः असिः गदा चक्रं तानि एव चिह्नानि तैः सहिताः तैः (दोर्भिः) 16 ऐरावतः name of Indra's elephant. 17 त्रिदशपतिः = इन्द्रः. 18 व्योमन् n. (loc. s. व्योम्नि) sky. 19 नूपुर m. n. anklet. 20 चलचरणरणन्नूपुराः = चलाः ये चरणाः तेषु रणन्तः नूपुराः यासां ताः 21 दिव्यनारी f. (nom.p. — नार्यः) heavenly woman, nymph. 22 अप्सरस् f. nymph.

देवि ! एष सरोजे ब्रह्मा, अयं रजनिकरकलाशेखरः शङ्करः, सधनुरसिगदाचक्रचिह्नैः चतुर्भिः दोर्भिः असी दैत्यान्तकः, एषः अपि ऐरावतस्थः त्रिदशपतिः, तथा अमी अन्ये देवाः, व्योम्नि च एताः चलचरणरणन्नूपुराः दिव्यनार्यः नृत्यन्ति ॥ स्रग्धरा ।

O queen, here appears Brahmā on a lotus, this is Shiva bearing the crescent moon's digit upon his crest, that is Viṣṇu the destroyer of demons with his four arms, each holding a bow, a sword, thunderbolt and chakra, here, too, appears Indra seated on his elephant, Airāvata, and there are many other gods, and in the heaven the nymphs are dancing, their anklets jingling on the moving feet.

Vāsavadattā—Marvellous, marvellous !

Vasantaka—Ah magician, son of a slave-girl, why do you only show these gods and nymphs ?

If you want your price from this satisfied King, do show Sāgarikā !

(सतः प्रविवक्षति कसुभरा)

वसुधरा — (राधानमपसृत्य) जयतु जयतु भर्ता । अमात्ययौगंधरायणो देवस्य
चरणयुगले इदं विज्ञापयति । एष खलु विक्रमबाहुना प्रधानामात्यो
कसुभूतिः कंचुकिन् सप्तानुप्रेषितः । तदेनमर्हसि देवः अस्मिन्नेव
सुमुहूर्ते प्रेषितुम् । अहमपि कार्यशेषं समाप्यगत एव ।

वासवदत्ता — आर्यपुत्र, तिष्ठतु तावदिन्द्रजालम् । मातुलकुलादार्योऽमात्य-
प्रधानो कसुभूतिरागतः । तदेनं तावत् प्रेष्यतामार्यपुत्रः ।

राजा — यथाह देवी । (इन्द्रजालिकं प्रति) भद्र, विश्राम्यतामिदानीम् ।

1 चरणयुगले = चरणयोः युगले. 2 विक्रमबाहुः = सिंहलेश्वरः. 3 प्रधान-अमात्यः Prime Minister. 4 कंचुकिन् m. chamberlain. 5 कार्यशेषम् rest of mission. 6 समाप्य having completed ; gerund सम् + √आप् 5P. 7 मातुलः maternal uncle. 8 प्रेष्यताम् let him or he must see ; लोट् प्र + √ईक्ष् 1A. 9 आह she said ; लिट् √ब्रू 2U. 10 विश्राम्यताम् it must be rested, stopped ; कर्मणि लोट् वि + √अम् 4P.

(At that time enters Vasundharā)

Vasundharā—(advancing towards the king) Victory to Your Majesty ! The minister, Yaugandharāyaṇa respectfully submits this to Your Majesty's royal feet ;— 'Really, King Vikramabāhu has dispatched (to you) his Prime Minister, Vasubhūti, along with your chamberlain. On this fine occasion may Your Majesty be pleased to receive him in audience. After completing my remaining duty I will, also, come."

Vāsavadattā—My lord, now do stop the magic.

The Prime Minister, Sir Vasubhūti has come from my maternal uncle's family. So now may my husband see him !

King —As you say. (to the magician) Good man, rest now !

इन्द्रजालिकः— (पुनः पिच्छकां भ्रामयति) यदेव आज्ञापयति । एकः पुनर्मम
खेलोऽवश्यं देवेन प्रेक्षितव्यः । (निष्क्रामति)

राजा — भद्र, एवं द्रक्ष्यामः ।

वासवदत्ता — काञ्चनमाले, गच्छ त्वं देहस्य पारितोषिकम् ।

काञ्चनमाला — यदेव्याज्ञापयति । (इन्द्रजालिकेन सह निष्क्रान्ता)

राजा — वसन्तक, प्रत्युद्गम्य प्रवेश्यतां वसुभूतिः ।

वसन्तकः— यन्नर्ताऽऽज्ञापयति । (इति निष्क्रान्तः)

(ततः प्रविशति वसन्तकेन प्रत्युद्गम्यमानो वसुभूतिर्बाभ्रव्यश्च)

वसुभूतिः— (समन्तादलोक्य) अहो वत्सेश्वरस्यानुभावः । तथा हि

1 खेलः play. 2 अवश्यम् inevitably. 3 प्रेक्षितव्य it ought to be seen ; Pot.
PP. प्र + √ईक्ष 1A. 4 द्रक्ष्यामः we will see ; लृट् √दृश् 1P. 5 अस्य = अस्मै
6 पारितोषिकम् reward, gift. 7 प्रत्युद्गम्य having advanced as a mark of respect ;
gerund प्रत्युद् + √गम् 1P. 8 प्रवेश्यताम् he must be made to enter ; निजंतात्कर्मणि
लोट् प्र + √विष् 6P. 9 अनुभावः splendour, dignity.

Juggler—(again waving the feather-bundle) As Your Majesty commands.

But Your Majesty ought to see my another play. (moves out)

King —O good man, we will see it.

Vāsavadattā—O Kānchanamālā, go and give him a reward !

Kānchanamālā—As Your Majesty the Queen commands me.

(moves out with the juggler.)

King —Vasantaka, respectfully advancing, do you lead Vasubhūti in !

Vasantaka—Yes, I will do so, Sire ! (Exit)

(Then being respectfully escorted by Vasantaka Vasubhūti and
Bābhavya enter.)

Vasubhūti—(looking around) O splendour of the lord of Vatsa ! For ;

आक्षिप्तो जयकुञ्जरेण तुरगास्त्रिर्वर्णयन्वल्गभा-

न्संगीतध्वनिना हृतः क्षितिभृतां गोष्ठीषु तिष्ठन्क्षणम् ।

सद्योविस्मृतसिंहलेशविभवः कक्ष्याप्रदेशेऽप्यहो

द्राःस्थेनैव कुतूहलेन महता ग्राम्यो यथाऽहं कृतः ॥१२॥

बाभ्रव्यः :— वसुभूते, अद्य खलु चिरात्स्वामिनं द्रक्ष्यामीति यत् सत्य-
मानन्दातिशयेन किमप्यवस्थान्तरमनुभवामि । कृतः

1 आक्षिप्त repulsed, attracted ; PP. आ + √क्षिप् 6U. 2 जयकुञ्जरः victorious elephant. 3 तुरगः horse. 4 वल्गु dear, favour. 5 ध्वनिः m. sound. 6 क्षितिभृत् m. king. 7 गोष्ठीः, गोष्ठी f. assembly, society. 8 सद्यस् instantly. 9 विस्मृत forgotten ; PP. वि + √स्मृ 1P. 10 ईशः lord, king. 11 विभवः wealth, power. 12 विस्मृतसिंहलेशविभवः = विस्मृतः सिंहलस्य ईशस्य विभवः येन सः 13 कक्ष्या f. inner apartment of a palace. 14 प्रदेशः place, spot. 15 कुतूहलम् curiosity, object of interest. 16 ग्राम्य rustic, vulgar. 17 चिरात् ad. after a long time. 18 स्वामिन् m. (acc. s. स्वामिनम्) lord. 19 अवस्थान्तरम् = अवस्था अन्या another situation, condition.

वल्गुभान् तुरगान् निर्बर्णयन् जयकुञ्जरेण आक्षिप्तः क्षितिभृतां गोष्ठीषु क्षणं तिष्ठन् संगीतध्वनिना हृतः
अहो कक्ष्याप्रदेशे अपि सद्यः विस्मृतसिंहलेशविभवः अहं द्राःस्थेन महता कुतूहलेन एव यथा ग्राम्यः कृतः ॥
शार्दूलविक्रीडितम् ।

While appreciating the favoured steeds I am attracted by the elephant of victory, while standing in a moment in the assembly halls of the kings I am carried away by the cadence of music, and at one spot of the palace apartment, instantly forgetting the glory of the lord of Sinhala I am, alas ! rendered rustic by the great object of curiosity on the door.

Bābhavya—Vasubhūti, today as I will be seeing my lord after a long time somehow I do feel another state of mind truly on account of overwhelming joy.

विवृद्धि कम्पस्य प्रथयतितरां साध्वसवशा-

दविस्पष्टां दृष्टिं तिरयति पुनर्बाष्पसलिलैः ।

स्खलद्वर्णां वार्णीं जडयतितरां गद्गदतया

जरायाः साहाय्यं मम हि परितोषोऽद्य कुरुते ॥ १३ ॥

वसन्तकः— (अग्रे मूत्वा) एतु एतु अमात्यः ।

वसुभूतिः— विद्वषकस्य कण्ठे रत्नामालां दृष्ट्वाऽपवार्यं) बाभ्रव्य, जाने सैवेयं रत्नमाला
या देवेन राजपुत्र्यै प्रस्थानसमये दत्तेति ।

1 विवृद्धिः f. growth, increase. 2 कम्पः palsy, tremor. 3 प्रथयतितराम् it increases or spreads the more; √ प्रथ् 1A. 1Cu. 4 तर a तद्धित affix added to nouns, adjectives, indeclinables & verbs showing a comparative degree, and is changed to तराम् when added to a verb or an indeclinable. 5 साध्वसवशाः influence of fear or nervousness. 6 अविस्पष्ट unclear, unintelligible. 7 तिरयति it obstructs; नामघातुः तिरय्. 8 स्खलत् tottering, stumbling; √ स्खल् 1P. 9 वर्णः syllable. 10 स्खलद्वर्णम् = स्खलन्तः वर्णाः यस्यां ताम्. 11 जडयति-तराम् it stupefies the more; नामघातुः जडय. 12 गद्गदता f. stammering, tottering. 13 जरा f. old age. 14 साहाय्यम् help, friendship. 15 राजपुत्री f. (dat.s.—पुत्र्यै) princess.

मम हि परितोषः अद्य जरायाः साहाय्यं कुरुते, साध्वसवशात् कम्पस्य विवृद्धिं प्रथयतितरां, पुनः बाष्पसलिलैः अविस्पष्टां दृष्टिं तिरयति, गद्गदतया स्खलद्वर्णां वार्णीं जडयतितराम् ॥ शिखरिणीवृत्तम् ।

Indeed, today my satisfaction renders help to my old age; under the influence of excitedness it increases the more my palsy, again it obstructs my eye-sight with tear-drops and the more stupefies my speech of tottering syllables through stammering.

Vasantaka—(standing in front) May the Minister proceed !

Vasubhūti—(beholding the jewel-necklace on the jester's neck, aside) Bābhra-
vya, I know this is the very jewel-necklace that was given by my
king to the princess on her departure.

बाभ्रव्य :— अगस्त्य, अस्ति तद्वत् । तस्मिन् वसन्तकादवगच्छामि
प्रभवमस्याः ।

वसुभूति :— बाभ्रव्य, मा मैवम् । महति राजकुले रत्नबाहुल्यान् दुर्लभो
भूषणानां संवादः ।

वसन्तक :— (राजानमुद्दिश्य) एष महाराजः । तदुपसर्पत्वमात्यः ।

वसुभूति :— जयतु देवः । (उपसृत्य)

राजा — (उत्थाय) अभिवादये ।

वसुभूति :— अतिश्रेयांस्त्वं भूयाः ।

राजा — आसनमासनमार्थाय ।

वसन्तक :— (आसनमादाय) भोः, इदमासनम् । उपविशत्वमात्यः ।

1 अवगच्छामि I know; लट् √ गम् 1P; 2 प्रभवः origin. 3 अस्याः=रत्नमालायाः
4 बाहुल्यम् (abl. s. बाहुल्यात्) abundance, plenty. 5 संवादः agreement, similarity.
6 अतिश्रेयस् a. (nom. s. m. अतिश्रेयान्) very finer, auspicious. 7 भूयाः mayest thou
be; आशीर्लिङ्ग √ भू 1P.

Bābhavya—O Prime Minister, there is a similar one. But do I find out its
origin from Vasantaka ?

Vasubhūti—O Bābhavya, nay, nay. In a great royal household there are
abundant jewels, so similarity of ornaments is not rare.

Vasantaka—(Pointing out the King) Here is the King. May the Minister,
therefore, advance !

Vasubhūti—(advancing) Victory to the King !

King —(rising) I salute you.

Vasubhūti—May you be exceedingly blessed !

King —A seat, a seat for the noble guest.....

Vasantaka—(taking a seat) friend, here it is. May Your Excellency be seated.

(वसुभूतिरुपविशति)

बाभ्रव्यः— देव, बाभ्रव्यः प्रणमति ।

सजा — (पृष्ठे हस्तं दत्त्वा) बाभ्रव्य, इत आस्यताम् ।

वसन्तकः— अमात्य, एषा देवी वासवदत्ता प्रणमति ।

वासवदत्ता — आर्य, प्रणमामि ।

वसुभूतिः— आयुष्मति, वत्सराजसदृशं पुत्रमाप्नुहि ।

(सर्वं उपविशन्ति)

रत्ना — अर्य वसुभूते, अपि कुशलं तत्रभवतः सिंहलेश्वरस्य ।

वसुभूतिः— (कृष्णमवलोक्य निःश्वस्य च) देव, न जाने किं विज्ञापयामि मन्दभाग्यः ।
(अधोमुखस्तिष्ठति)

वासवदत्ता — (सविषादमात्मगतम्) हा धिक् हा धिक् । किमिदानीं वसुभूतिः
कथयिष्यति ।

राजा — वसुभूते, कथय । किमेवं मां पर्याकुलयसि ।

1 आयुष्मत् a. (voc. s. आयुष्मति) long-lived (this form is generally used for addressing royal dignitaries in the sense of Your Majesty, Your Highness.)

2 आप्नुहि mayest thou obtain; लोट् √ आप् 5P. 3 भाग्यम् fate, fortune. 4 मन्दभाग्यः = मन्दं भाग्यं यस्य सः 5 पर्याकुलयसि thou confusest; caus. पर्या + √ कृ 1P.

(Vasubhūti sits down.)

Bābhavya—O my lord, this Bābhavya salutes you.

King —(Placing a hand on his back) O Bābhavya, be seated here.

Vasantaka—Your Excellency, this Queen Vāsavadattā bows to you.

Vāsavadattā—Noble Sir, I salute you.

Vasubhūti—O long-lived one, mayest thou obtain a son resembling King of Vatsa ! (all sit down.)

King —Noble Vasubhūti, how is the welfare of His Majesty the King of Sinhala ?

Vasubhūti—(looking into the sky and sighing) O King, I know not what I have to inform respectfully, luckless as I am.
(he remains, his head downcast.)

Vāsavadattā—(sadly, to herself) Ah fie, ah fie ! What will now Vasubhūti say ?

King — Vasubhūti, tell us. Why do you disturb me thus ?

बाभ्रव्य :— (अपवार्यं । चिरमपि स्थित्वा) यत्कथनीयं तदिदानीमेव कथ्यताम् ।

वसुभूति :— (साम्प्रतम्) देव, न शक्यं निवेदयितुम् । तथाप्येष कथयामि मन्दभाग्यः । यासौ तत्रभवतः सिंहलेश्वरस्य दुहिता रत्नावली नामाऽऽयुष्मती सिद्धादेशेनादिष्टा योऽस्याः पाणिग्रहणं करिष्यति स सार्वभौमो राजा भविष्यतीति ।

राजा — ततस्ततः ।

वसुभूति :— तत्प्रत्ययादार्यार्थं यौगंधरायणेन बहुशः प्रार्थ्यमानापि सा सिंहलेश्वरेण वासवदत्तायाश्चित्तखेदं परिहरता न दत्ता ।

राजा — (अपवार्यं) देवि, किमिदमिदानीमलीकं त्वदीयमातुलामात्यः कथयति ।

1 शक्यम् it is possible to. 2 दुहितृ f. (nom, s. दुहिता) daughter. 3 सिद्धः seer, sage. 4 आदेशः indication, prediction. 5 आदिष्ट told; PP. आ + √ दिष् 6U. 6 यः = राजा. 7 पाणिग्रहणम् marriage. 8 सार्वभौम a. universal, m. universal monarch. 9 तत्प्रत्ययात् = सिद्धादेशे प्रत्ययात् 10 आर्यार्थम् = वत्सराजार्थम्. 11 प्रार्थ्यमान. being requested; pass. pres. part. प्र + √ अर्थ 10A. 12 परिहरत् (ins. s. m. परिहरता) avoiding; परि + √ ह 1U. 13 अलीकम् falsehood.

Bābhavya—(after a considerable time, aside) Do speak now what is to be told.

Vasubhūti—Sire, it is not possible to inform. And yet I, an unfortunate man, must tell you. The daughter of His Majesty the King of Sinhala, named Ratnāvalī was told by the prediction of a seer that he who would marry Her Highness should become a universal monarch.

King — Then, then ?

Vasubhūti—Although she had been many times asked by Yaugandharāyana for Your Honour with his belief in it, the King of Sinhala had not given her in marriage, avoiding Vāsavadattā's mental worry.

King — (aside) O Queen, why does the Minister of thy maternal uncle tell this falsehood now ?

वासवदत्ता— (विमृश्य) आर्यपुत्र, अहमपि न जानामि कोऽत्रालीकं मन्त्रयते ।

वसन्तकः— तस्याः किं संवृत्तम् ।

वसुभृतिः— ततो लावाणकेन वह्निना देवी दग्धेति वार्तामुत्पाद्य
देवेन तदन्तिकं बाभ्रव्यः प्रहितः । पुनरपि सा प्रार्थिता च ।
ततस्तत्रभवता सिंहलेश्वरेण चिन्तितं — देवेन सहास्माकं
संबन्धलोपो मा भूदिति, दत्ता सा रत्नावली देवाय प्रति-
पादयितुमस्माभिरानीयमाना समुद्रे यानभङ्गान्निमग्ना ।

(इति रुद्रप्रघोमुल्लस्तिष्ठति)

वासवदत्ता — (साक्षम्) हा हतास्मि मन्दभागिनी । हा भगिनिके रत्नावलि,
क्वेदानीमसि । देहि मे प्रतिवचनम् । (इति मूर्च्छिता पतति)

राजा — समाश्वसिहि समाश्वसिहि । दुरवगाहा गतिर्देवस्य । वाहनभङ्ग-
पतितोत्थितौ नन्वेतावेव ते निदर्शनम् । (इति वसुभृतिबाभ्रव्यो दर्शयति)

1 विमृश्य considering ; gerund वि. + +मृष् 6P. 2 दग्ध burnt ; PP. √ दह् 1P.
3 तदन्तिकम् = सिंहलेश्वरस्य समीपम् 4 संबन्धः matrimonial tie. 5 लोपः loss. 6 यानम्
ship. 5 निमग्न sunk ; PP. नि + √ मस्ज् 6P. 8 वाहनम् ship, vehicle. 9 निदर्शनम्
evidence, proof.

Vāsavadattā—(considering) My husband, I, too, do not know who is uttering
falsehood here.

Vasantaka—What happened to her ?

Vasubhūti—Thereafter, causing a rumour that the queen was burnt to death by
a fire in Lāvāna, your Majesty sent Bābhravya to him and again
asked for her. Then His Majesty the King of Sinhala lost in
thought, hoping his matrimonial relationship with Your Majesty
might not be severed and gave her. While Ratnāvali was being led
by us to be offered to you she did sink into the sea due to a
shipwreck. (He hangs his face, weeping)

Vāsavadattā—(in tears) Alas ! I am undone, luckless that I am. Ah my cousin
Ratnāvali ! Where art thou now ? Give me a reply ! (she falls
fainting.)

King —Take heart, take heart ! Unfathomable is the way of fate. These two
men who regained life after being drowned due to the shipwreck
are the proof of it.

(He points out Vasubhūti and Bābhravya to her.)

वासवदत्ता — आर्य, युज्यत एवम् । परं कुतो ममैतावन्नागभेयम् ।

राजा — (अपवायं) बाभ्रव्य, किमेवमिति सर्वथा नावगच्छामि ।

बाभ्रव्य :— देव श्रूयताम् । [(नेपथ्ये महान्कलकलः)]

हर्म्याणां हेमशृङ्गश्रियमिव निचयैरर्चिषामादधानः

सान्द्रोद्यानद्रुमाग्रग्लपनपिशुनितात्यन्ततीव्राभितापः ।

कुर्वन्क्रीडामहीध्रं सजलजलधरश्यामलं धूमपातै-

रेष प्लोषार्तयोषिज्जन इह सहसैवोत्थितोऽन्तःपुरेऽग्निः ॥ १४ ॥

1 हर्म्यम् palace, mansion. 2 हेमम्, हेमन् n. gold. 3 शृङ्गम् top 4 श्रीः f. (acc. s. श्रियम्) beauty. 5 हेमशृङ्गश्रियम् = हेमनः शृङ्गाणि तेषां श्रियम्. 6 निचयः mass, collection. 7 अर्चिष् m. fire ; n. flame (gen. p. अर्चिषाम्) 8 आदधान putting, producing ; Pres. Part. Atm. आ + √धा 3U. 9 अग्रम् top, tip. 10 ग्लपनम् exhaustion. 11 पिशुनित indicated ; PP. नामधातुः √पिशुनय्. 12 अत्यन्त excessive. 13 तीव्र sharp. 14 अभितापः heat. 15 सान्द्रोद्यानद्रुमाग्रग्लपनपिशुनितात्यन्ततीव्राभितापः = सान्द्रस्य उद्यानस्य द्रुमाणां अग्राणि तेषां ग्लपनं तेन पिशुनितः अत्यन्तः तीव्रः अभितापः यस्य सः 16 क्रीडामहीध्रः pleasure-mountain. 17 सजल watery. 18 जलधरः cloud. 19 श्यामल black. 20 धूमः smoke. 21 प्लोषः combustion. 22 आतं a. pained by. 23 योषित् f. young woman. 24 अग्निः fire.

अर्चिषां निचयैः हर्म्याणां हेमशृङ्गश्रियं आदधानः इव सान्द्रोद्यानद्रुमाग्रग्लपनपिशुनितात्यन्ततीव्राभितापः धूमपातैः क्रीडामहीध्रं सजलजलधरश्यामलं कुर्वन् प्लोषार्तयोषिज्जनः एष अग्निःसहसा एव अन्तःपुरे इह उत्थितः ॥ सग्वरावृत्तम् ।

Vāsavadattā—O my lord, it is appropriate, but whence my fate ?

King —(Aside) Bābhavya, I do not grasp all about this.

Bābhavya—Sir ! Do listen.

(Behind the scenes a great noise.)

Here in the harem all of a sudden a fire has started, as if producing beauty onto the golden roofs of the palace-buildings with its massive flames, having its terrible, extreme heat indicated by the burning of the tops of the dense garden trees, turning the pleasure-mountain as dark as a watery cloud by sending out smokes, and distressing the harem-ladies through its combustion !

(सर्वे संभ्रान्ताः पश्यन्ति)

राजा — कथमन्तःपुरेऽग्निः । (ससंभ्रममुत्थाय) कष्टं, देवी वासवदत्ता दग्धा ।

देवीदाहप्रवादोऽयं योऽभूत्लावाणके पुरा ।

करिष्यन्निव तत्सत्यमत्राग्निरयमुत्थितः ॥ १५ ॥

वासवदत्ता — आर्यपुत्र, परित्रायस्व परित्रायस्व ।

राजा — अये, कथमतिसंभ्रमात्पार्श्वस्थापि देवी नोपलक्षिता । (देव्याः पाणिं गृहीत्वाल्लङ्घय) देवि, समाश्वसिहि समाश्वसिहि ।

1 दाहः burning. 2 प्रवादः rumour. 3 देवीदाहप्रवादः = देव्याः दाहस्य प्रवादः
4 अभूत्लावाणके = (सन्धिः) अभूत् लावाणके. 5 पुरा ind. once, formerly. 6 करिष्यत्
future participle (लृट्शत्) (nom. s. m. करिष्यन्) √कृ 8U. to make. 7 तत् = प्रवादः
तम्. 8 परित्रायस्व help thou ! णिजन्तात्लोट् परि + √त्रा 2A. 9 पार्श्व m. n. side,
vicinity. 10 उपलक्षित observed ; PP. उप + √लक्ष् 1A. 10U. 11 पाणिः m. hand.

देवीदाहप्रवादः अयं यः पुरा लावाणके अभूत् तत् सत्यं करिष्यन् इव अत्र अयं अग्निः उत्थितः ॥
अनुष्टुप्त्वत्तम् ।

(All behold it in confusion.)

King —How a fire in the harem ? Alas, Queen Vāsavadattā is burnt to
ashes ! (Hurriedly rising)

Once there was a rumour that the queen was burnt to death
in Lāvāṇaka. Now a fire has started here as if to prove it to
be true.

Vāsavadattā—My husband, help, help !

King —Oh how is it that I did not observe the queen, though she stands
by my side through extreme confusion ? (Holding the queen's
hand, embracing). O my consort, take courage !

वासवदत्ता — आर्यपुत्र, मयात्मनः कृते न भणितम् । किं पुनरेषा खलु
निर्घृण्येह निगडे संयमिता सागरिका विपद्यते । तत्परित्रायत्वार्यपुत्रः ।

राजा — कथं देवि, सागरिका विपद्यते । एष गच्छामि ।

वसुभूति :— देव, किमिदमकारणमेव पतङ्गवृत्तिः क्रियते ।

बाभ्रव्य :— देव, युक्त्वाह वसुभूतिः ।

वसन्तक :— (राजानमुत्तरीये गृहीत्वा) भोः, मा खलु साहसं कुरु ।

राजा — (उत्तरीयमाकर्षन्) अरे धिङ्मूर्ख, सागरिका विपद्यते । किमद्यापि

प्राणाः परिरक्ष्यन्ते । (ज्वलनप्रवेशं नाटयित्वा धूमाभिभवं नाटयति)

1 आत्मनः = वासवदत्तायाः . 2 कृते ind. (+ gen. and in compds.) for, on account of. 3 निर्घृण a. (ins.s.f. निर्घृणया) cruel. 4 निगड m.n. fetter. 5 संयमितं suppressed; caus. PP. सम् + √ यम् 1P. 6 विपद्यते she falls into misfortune, she perishes; लट् वि + √ पद् 4A. 7 पतङ्गः moth. 8 वृत्तिः f. conduct. 9 साहसम् violence, daring. 10 अभिभवः overpowering.

Vāsavadattā—O my lord, I did not say for my own sake, but is Sāgarikā, who is detained in fetters by me a cruel woman, not really perishing ?
Let my husband rescue her !

King —O queen, what, Sāgarikā is perishing ? I am going.

Vasubhūti—Sire ! Why dare you behave like a moth for nothing ?

Bābhavya—Vasubhūti has said correctly, Sire !

Vasantaka—(Catching the king by the upper garment) O friend, don't carry out a thoughtless deed !

King —(pulling his upper garment) Oh fie on you, idiot !
Sāgarikā is dying. How do I care about my life at this juncture ?
(Entering into the fire he is overpowered by smoke.)

विरम विरम वह्ने मुञ्च धूमानुबन्धं

प्रकटयसि किमुच्चैरर्चिषां चक्रवालम् ।

विरहदुतभुजाहं यो न दग्धः प्रियायाः

प्रलयदहनभासा तस्य किं त्वं करोषि ॥ १६ ॥

वासवदत्ता — कथं मम दुःखकारिण्या वचनादेवं व्यवसितमार्यपुत्रेण ।

तदहमपि आर्यपुत्रमेवानुगमिष्ये ।

वसन्तकः — (परिक्रामन्नग्रतो भूत्वा) भवति, अहमपि ते पन्थोपदेशको भवामि ।

1 विरम stop thou ! लोट् वि + √ रम् 1A (but with वि परस्मैपदि) 2 प्रकटयसि thou manifestest ; णिजन्ताल् लट् प्र + √ कट् 1 P. 3 चक्रवालम् circle. 4 विरहः parting. 5 दूतभुज् m. (दूतभुजा ins.s.) fire. 6 प्रलयः destruction, death. 7 दहनः burning, fire. 8 प्रलयदहनभासा = प्रलयस्य दहनः तद्वद्भाः यस्य तेन. 9 तस्य = मम राज्ञः. 10 दुःखकारिण्याः = दुःखं करोति इति दुःखकारिणी तस्याः 11 पन्थोपदेशकः pointer or guide of the way.

वह्ने ! विरम विरम धूमानुबन्धं मुञ्च, उच्चैः अर्चिषां चक्रवालं किं प्रकटयसि ? यः अहं प्रलयदहनभासा प्रियायाः विरहदूतभुजा न दग्धः, त्वं तस्य (मम) किं करोषि ? ॥ मालिनीवृत्तम् ।

O fire, stop, stop ! Withdraw thy persistent smoke ; why dost thou display a circle with lofty flames ? What art thou doing to me, who have not been burnt even by the fire of separation from my sweet-heart with its destructive burning flames ?

Vāsavadattā—How, my husband is thus determined due to the word of mine who create misfortune. Then I, too, must follow after him.

Vasantaka—(walking in front of her) O lady, I, too, must become a guide to your path.

वसुभूति :— कथं प्रविष्ट एव ज्वलनं वत्सराजः । तन्ममापि दृष्टराजपुत्री-
विपत्तेर्युक्तमिहैवात्मानमाहुतीकर्तुम् ।

बाभ्रव्य :— सालम्) हा महाराज, किमिदमकारणमेव भरतकुलं संशय-
तुलामारोपितम् । अथवा किं प्रलापेन । अहमपि भक्तिस्दृश-
माचरामि । (इति सर्वेऽग्निप्रवेशं नाटयन्ति)

राजा — (दक्षिणबाहुस्पन्दं निरूप्य) एतदवस्थस्य मम कुत एतत् फलम् ।
(अग्रतोऽवलोक्य सहषोद्वेगम्) कथमासन्नहुतवहा वर्तते सागरिका । तत्त्व-
रितिमेनां संभावयामि ।

(ततः प्रविशति निगडसंयता सागरिका)

सागरिका — (समन्तादवलोक्य) हा धिक् । आसमन्ततः प्रज्वलितो हुतवहः ।
अद्य हुतवहो दिष्टया करिष्यति मे दुःखावसानम् ।

1 राजपुत्री = रत्नावली. 2 विपत्तिः f. death, adversity. 3 दृष्टराजपुत्रीविपत्तेः = दृष्टराजपुत्र्याः विपत्तिः येन तस्य (मम). 4 आहुतीकर्तुम् to offer, sacrifice. 5 भरतकुलम् the race of Bharata, the son of दुष्यन्तः ~ शकुन्तला ; वत्सराजः belongs to भरतकुलम्, hence this expression. 6 संशयः peril. 7 तुला f. scale. 8 आरोपित raised, placed, caus. PP. आ + √रुह् 1P. 9 प्रलापः lamentation. 10 भक्तिः f. devotion, loyalty. 11 आचरामि I perform, act ; आ + √चर् 1P. 12 स्पन्दः throbbing. 13 दक्षिणबाहुस्पन्दः is said to be a sign of good luck. 14 आसन्न near. 15 हुतवह्, हुतवहः m. fire. 16 आसमन्ततस् nearly on all sides. 17 प्रज्वलित burned, kindled; PP. प्र + √ज्वल् 1P. 18 अवसानः termination, end.

Vasubhūti—Oh Vatsa King has got into the fire ! Then I, who witnessed the death of my Princess, must sacrifice myself. It is proper.

Bābhavya—(shedding tears) O my king ! Why do you place the race of Bharata on the scale of peril for a thing without any reason ? Well, no use lamenting. I will, also, act befittingly in accordance with my loyalty. (Thus, all enter the fire.)

King —(observing the throbbing of his right arm) Under the present circumstances whence will I have this fruit ? (Looking in front with the excitement of joy) O Sāgarikā is near the fire ; Let me help her swiftly. (Then appears Sāgarikā bound in fetters.)

Sāgarikā—(looking all around) Ha fie ! Nearly on all sides the fire is spreading. Today, fortunately this fire will terminate my misery.

राजा — (स्वरितमुपसृत्य) अयि प्रिये, किमद्यापि मध्यस्थतया वर्तसे ।

सागरिका — (राजानं दृष्ट्वात्मगतम्) कथमार्यपुत्रः । तदेनं प्रेक्ष्य पुनरपि मे
जीविताशा संवृत्ता । (प्रकाशम्) भर्तः, परित्रायस्व ।

राजा — भीरु, अलं भयेन ।

मुहूर्तमपि सहायतां बहुल एष धूमोद्गमो

(अग्रतोवलोक्य)

हहा धिगिदमंशुकं ज्वलति ते स्तनात्प्रच्युतम् । (विलोक्य)

मुहुः स्वलसि किं कथं निगडसंयतासि द्रुतं (परिकरं बद्ध्वा)

नयामि भवतीमितः प्रियतमेऽवलम्बस्व माम् ॥ १७ ॥

1 मध्यस्थता f. indifference. 2 भीरु a. (voc.s.f. भीरु) timid. 3 बहुल dense, thick. 4 धूम-उद्गमः burst of smoke. 5 ज्वलति it burns; √ ज्वल् 1P. 6 द्रुतम् ad. quickly. 7 परिकरः girdle, belt. 8 अवलम्बस्व lean thou; लोद् अव + √ लम्ब् 1A. 9 नयामि I lead; √ नी 1U.

एष बहुलः धूमोद्गमः मुहूर्तं अपि सहायतां हहा धिक् ते स्तनात् प्रच्युतं इदं अंशुकं ज्वलति किं मुहुः स्वलसि कथं निगडसंयता असि भवतीं इतः द्रुतं नयामि मां अवलम्बस्व, प्रियतमे ॥

King — (quickly approaching) Ah my darling, why do you remain indifferent to me even now ?

Sāgarikā—(looking at the king, to herself) How it is my lord ! on seeing him once again my hope of life has arisen. (Aloud) My lord, help me !

King — O timid one, away with your fear.

Just for a moment endure this thick outburst of smoke ;

(seeing in front)

Ah fie ! this silk cloth dropped from your breast is burning.

(looking)

Why do you repeatedly stumble ? How, you are bound in fetters.

(tying his belt)

I will lead you out quickly from here : Lean on me, my dearest !

(कण्ठे गृहीत्वा निमीलिताक्षः स्पर्शमुत्तं नाटयन्) अहो क्षणादपगतोऽयं मे संतापः । प्रिये, समाश्रयसिहि ।

व्यक्तं लग्नोऽपि भवतीं न ध्वयति हुताशनः ।

यतः संतापमेवायं स्पर्शस्ते हरति प्रिये ॥ १८ ॥

(अक्षिणी समुन्मील्य निरीक्ष्य च) अहो महदाश्चर्यम् । कासौ प्रज्वलनो हुताशनः । तदवस्थमेतदन्तःपुरम् । कथमचिन्त्यरूपमेवम् ।

वासवदत्ता — (राज्ञः शरीरं परामृशन्ती सहर्षम्) दिष्ट्या अक्षतशरीरः आर्यपुत्रः ।

बाभ्रव्यः — विजयतां महाराजः । देव, दिष्ट्या वर्धसे । पुनरुज्ज्वलिताः स्मः ।

1 निमीलित closed ; PP. नि + √मील् 1P. 2 निमीलिताक्षः = निमीलिते अक्षिणी येन सः 3 क्षणात् after a moment. 4 अपगत departed ; PP. अप + √गम् 1P. 5 व्यक्तम् ad. clearly. 6 लग्न closely followed, stuck ; PP. √लग् 1P. 7 ध्वयति it will burn ; लृट् √दह् 1P. 8 हुताशनः fire. 9 यतस् wherefore. 10 तदवस्थम् = पूर्वा अवस्था यस्य तम् 11 अचिन्त्य unthinkable. 12 परामृशत् (nom. s. f. परामृशन्ती) touching ; Pres. Part. परा + √मृश् 6 P. 13 अक्षतशरीरः = अक्षतं शरीरं यस्य सः 14 उज्ज्वलित a. enlivened refreshed.

यतः अयं ते स्पर्शः संतापं एव हरति, व्यक्तं लग्नः अपि हुताशनः भवतीं न ध्वयति, प्रिये ॥ अनुष्टुप् ।

(holding her by the neck, expressing the joy of her touch with his eyes closed) Oh after a moment this my heat is gone. My darling, cheer up !

This fire, though evidently sticking to thee, will not burn thee, whereas this touch of thine just removes heat, O dearest !

(opening his eyes and looking) Oh it is a great miracle ! Where is the burning fire now ? This harem retains the same state as before. How wonderful, unthinkable this phenomenon is !

Vāsavadattā—(touching the king's body with joy) Fortunately my husband is unhurt.

Bābhavya—Victory to the king ! Sire ! Felicitations ! We are again enlivened.

राजा — बाभ्रव्य एषः । वसुभूतिरयम् ।

वसुभूतिः — देव, दिष्ट्या वर्धसे ।

राजा — वसन्तकोऽयम् ।

वसन्तकः — जयतु जयतु भवान् ।

राजा — (विचिन्त्य सवितर्कम्) स्वप्नोऽयमिति भाति । किं न्विदमिन्द्रजालम् ।

वसन्तकः — भोः, मा संदेहं कुरु । इन्द्रजालमेवेदम् । भणितं तेन दास्याः पुत्रेणेन्द्रजालिकेन यथा अवश्यमेव ममैकः खेलनको देवेन प्रेषितव्य इति । तत्तदेवैतत् ।

राजा — देवि, इयं त्वद्वचनादस्माभिरिहाऽऽनीता सागरिका ।

वासवदत्ता — (विहस्य) आर्यपुत्र, ज्ञातं ते सर्वम् ।

वसुभूतिः — (सागरिकां दृष्ट्वाऽप्यवार्यं) बाभ्रव्य, सदृशीयं राजपुत्र्या ।

1 वितर्कः supposition, thought. 2 सवितर्कम् ad. thoughtfully. 3 स्वप्नः sleep, dream. 4 भाति it appears ; √भा 2P. 5 संदेहः doubt. 6 सदृश-शी a. resembling.

King — This is Bābhavya, and also Vasubhūti ?

Vasubhūti—Sire ! Congratulations !

King — Is this Vasantaka ?

Vasantaka—May Your Honour be victorious !

King — (deeply in thought) It appears like a dream. Is it not a magic possibly ?

Vasantaka—O friend, no doubt. It was a piece of magic. The juggler, son of a slave-girl had said that the king must inevitably see one more play of his. It is exactly what happened.

King — Queen, by your command we have brought this Sāgarikā.

Vāsavadattā—(smiling) My husband, you know everything.

Vasubhūti—(observing Sāgarikā, aside) O Bābhavya, she resembles our Princess.

बाभ्रव्यः—अमात्य, ममाप्येतदेव मनसि वर्तते ।

वसुभूतिः— (प्रकाशं राजानमुद्दिश्य) देव, कुत इयं कन्यका ।

राजा — देवी जानाति ।

वसुभूतिः— देवि, कुतः पुनरियं कन्यका ।

वासवदत्ता — अमात्य, एषा खलु सागरात्प्राप्तेति भणित्वाऽमात्ययौगन्ध-
रायणेन मम हस्ते निक्षिप्ता । अत एव सागरिकेति शब्दायते ।

वसुभूतिः— (अपवायं) बाभ्रव्य, यथा सुसदृशी वसन्तकस्य कण्ठे रत्नमाला,
अस्या अपि सागरात्प्राप्तिः, तथा व्यक्तं सिंहलेश्वरस्य दुहिता
रत्नावलीयम् । (इत्युपसृत्य प्रकाशम्) आयुष्मति रत्नावलि राजपुत्रि,
त्वमीदृशीमवस्थां गतासि ।

1 सागरः sea. 2 निक्षिप्त deposited, entrusted ; PP. नि + √क्षिप् 6U. 3 अत एव
hence, therefore. 4 शब्दायते she is called ; नामधातुः शब्दाय् or √शब्द् 10U.

Bābhravya—O Minister, the same is in my mind.

Vasubhūti—(aloud pointing the king) Sire, whence this virgin ?

King —The queen knows it.

Vasubhūti—O queen, but whence this virgin ?

Vāsavadattā— O Minister, our Minister Yaugandharāyaṇa placed her in my hand,
saying that she was secured from the sea, on account of which she
is called Sāgarikā (i.e. Sea-maid).

Vasubhūti—(aside) O Bābhravya, as there is a very similar jewel-necklace on
the neck of Vasantaka and also she was obtained from the sea,
she is doubtlessly Ratnāvalī, the daughter of the king of Sinhala.
(thus advancing, aloud) Your Highness Princess Ratnāvalī ! You
are reduced to such a plight as this.

सागरिका — (वसुभूतिं दृष्ट्वा सालम्) कथममात्यो वसुभूतिः ।

वसुभूतिः — हा हतोऽस्मि मन्दभाग्यः । इति भूमौ पतति)

सागरिका — हा हतास्मि मन्दभागिनी । हा तात हा अम्ब ! कुत्रासि ।

देहि मे प्रतिवचनम् । इत्यामानं पातयन्ती मोहमुपगता)

वासवदत्ता — (ससंभ्रमम्) कञ्चुकिन्, इयं सा मम भगिनिका रत्नावली ।

बाभ्रव्यः — देवि, इयमेव सा ।

वासवदत्ता — (रत्नावलीमालिङ्ग्य) भगिनि, समाश्वसिहि समाश्वसिहि ।

राजा — कथमुदात्तवंशप्रभवस्य सिंहलेश्वरस्य विक्रमबाहोरात्मजेयम् ।

वसन्तकः — (स्वगतम्) रत्नावलीं दृष्ट्वा प्रथममेव ज्ञातं मया न खलु

सामान्यजनस्येदृशपरिच्छदो भवतीति ।

वसुभूतिः — (उत्थाय) राजपुत्रि, समाश्वसिहि समाश्वसिहि । नन्वियं

ज्यायसी ते भगिनी दुःखमास्ते । तत्परिष्वजस्वैनाम् ।

1 उदात्त a. high, noble. 2 वंशः race 3 उदात्तवंशप्रभवस्य = उदात्तस्य वंशस्य प्रभवः यस्य तस्य. 4 आत्मजा f. daughter. 5 सामान्य common. 6 परिच्छदः belonging, paraphernalia. 7 आस्ते she is, sits ; √आस् 2A.

Sāgarikā—(beholding Vasubhūti in tears) O it is Minister Vasubhūti !

Vasubhūti—Ah unfortunate that I am, I am undone ! (He falls onto the ground.)

Sāgarikā—Ah I am undone, unlucky as I am ! Oh my father, Oh my mother ! Where are you ? Give me a reply ! (she throws herself and faints.)

Vāsavadattā—(in haste) O Chamberlain, is this my cousin, Ratnāvati ?

Bābhavya—Yes, Madam.

Vāsavadattā—(embracing Ratnāvati) My sister, take heart, take heart !

King —How is she the daughter of Vikramabāhu, the King of Sinhala possessed of the glory of his noble family ?

Vasantaka—(to himself) On having seen Ratnāvati for the first time I thought she does not belong to a common man.

Vasubhūti—(rising) O Princess, do regain your consciousness ! Certainly your elder sister feels unhappy. So do embrace her !

रत्नावली — (समाश्वस्य राजानं तिर्यंगवलोक्य स्वगतम्) कृतापराधा खल्वहं देव्या न
शक्नोमि मुखं दर्शयितुम् । (इत्यधोमुखी तिष्ठति)

वासवदत्ता — (सालं बाहू प्रसार्यं) एहि, अतिनिष्ठुरे, इदानीं प्रियभगिनिके,
स्नेहं दर्शय । (इति कण्ठे गृह्णाति)
(रत्नावली स्खलितं नाटयति)

वासवदत्ता — (अपवार्यं) आर्यपुत्र, लज्जेऽहमेतेनात्मनो नृशंसत्वेन ।
तल्लघ्वपनयास्या एतद्बन्धनम् ।

राजा — (सपरितोषम्) यथाऽऽह देवी । (इति सागरिकायाः बन्धनमपनयति)

वासवदत्ता — आर्यपुत्र, अमात्ययौगन्धरायणेनैतावत्कालं दुर्जनीकृतास्मि ।
येन जानतापि न मे निवेदितम् ।
(ततः प्रविशति यौगन्धरायणः)

1 तिर्यच् (तिर्यक्) a. ad. oblique-ly, horizontal-ly. 2 अपराधः offence.
3 कृतापराधा = कृतः अपराधः यया सा. 4 शक्नोमि I can, am able; √ शक् 5P. 5 अतिनिष्ठुर
(voc.s.f. अतिनिष्ठुरे) a. very cruel, rough. 6 स्नेहः affection. 7 स्खलितम् stumbling.
8 लज्जे I am ashamed; लट् √ लज्ज् 6A. 9 नृशंसत्वम् cruelty, mischief. 10 बन्धनम्
fetter. 11 एतावत्कालम् at this hour. 12 दुर्जनीकृत rendered vile, wicked. 13 जानत्
(ins.s.m. जानता) knowing ; Pres. Part. √ ज्ञा 9U. 14 येन = अमात्येन.

Ratnāvalī—(recovering and looking at the King obliquely, to herself) I am
really unable to show my face to the Queen, as I have offended her.
(she stands with her face downcast)

Vāsavadattā—(extending her arms with tears) Come, O very cruel girl, now
my dear sister, show me your affection ! (she grasps her neck)
(Ratnāvalī stumbles.)

Vāsavadattā—(aside) O my husband, I am ashamed of this cruelty of mine.
So quickly remove this fetter from her !

King — (satisfied) As the queen says. (He takes off the fetter from Sāgarikā)

Vāsavadattā—My husband, at this hour the Minister, Yaugandharāyaṇa has
made me a wicked personality. Even knowing everything he did
not tell me.

(Then appears Yaugandharāyaṇa)

यौगंधरायणः—देव्या मद्रचनात्प्रथामुपगतः पत्युर्वियोगस्तदा

सा देव्यन्यकलत्रसंघटनया दुःखं परं प्रापिता ।

तस्याः प्रीतिमयं करिष्यति जगत्स्वामित्वलाभः प्रभोः

सत्यं दर्शयितुं तथापि वदनं शक्नोमि नो लज्जया ॥ १६ ॥

अथवा किं क्रियते । ईदृशमत्यन्तमाननीयेष्वपि निरनुरोधवृत्ति

स्वामिभक्तिव्रतम् । (निरूप्य) अयं देवो महाराजः । यावदुपसर्पामि ।

(उपसृत्य) जयतु जयतु देवः । (पादयोनिपत्य) देव, क्षम्यतां यन्म-

याऽनिवेद्य कृतम् ।

1 प्रथा f. fame. 2 पतिः m. husband, lord (gen.s. पत्युः) 3 कलत्रम् n. wife.
4 संघटना f. union. 5 परम् = अत्यन्तम्. 6 प्रीतिः f. love, pleasure. 7 तस्याः = वासवदत्तायाः
8 जगत् n. world. 9 स्वामित्वम् lordship, control. 10 लाभः gain, knowledge,
enjoyment. 11 जगत्स्वामित्वलाभः = जगति स्वामित्वं तस्य लाभः . 12 प्रभुः m. (gen. s. प्रभोः)
master, king. 13 माननीय honourable. respectable. 14 निरनुरोध a. unkind,
unfavourable. 15 निरनुरोधवृत्ति = निरनुरोधा वृत्तिः यस्मिन् (यस्य) तत्. 16 स्वामिभक्तिः f.
loyalty to the king. 17 व्रत m. n. vow. 18 क्षम्यताम् it must be tolerated, for-
given; कर्मणि लोट् क्षम् 1A. 4P.

तदा मद्रचनात् देव्याः पत्युः वियोगः प्रथां उपगतः, सा देवी अन्यकलत्रसंघटनया परं दुःखं प्रापिता,
प्रभोः अयं जगत्स्वामित्वलाभः तस्याः प्रीतिं करिष्यति, तथापि सत्यं लज्जया वदनं दर्शयितुं नो शक्नोमि ॥
शार्दूलविक्रीडितम् ।

Yaugandharāyaṇa—When through my statement the Queen's separation from
her husband is known to all and his union with another wife com-
pels her to undergo bitter unhappiness, the knowledge of his
lordship over the world will please her. Yet truly I am not able
to show my face out of shame.

But what can be done ? This vow of loyalty to my king is often
unkind to the most respected ones. (looking) Oh there is our
King. Now let me approach. (approaching) Victory to Your
Majesty ! (falling at his feet) Sire ! Pray endure what I did without
reporting to you.

राजा — कथय किमनिवेद्य कृतम् ।

यौगन्धरायणः — करोत्वासनपरिग्रहं देवः । सर्वं विज्ञापयामि । (सर्वे राजा सह यथास्थानमुपविशन्ति)

यौगन्धरायणः — देव, श्रूयताम् । येयं सिंहलेश्वरस्य दुहिता सा सिद्धेनादिष्टा यथा योऽस्याः पाणिग्रहणं करिष्याति स सार्वभौमो राजा भविष्यति । ततस्तत्प्रत्ययादस्माभिः स्वामिनोऽर्थे बहुशः प्रार्थ्यमानेनापि सिंहलेश्वरेण देव्या वासवदत्तायाश्चित्तखेदं परिहरता यदा न दत्ता.....

राजा — तदा किम् ।

यौगन्धरायणः — (सलज्जम्) तदा लावाणिकेन वह्निना देवी दग्धेति प्रसिद्धिमुत्पाद्य बाभ्रव्यः प्रहितः ।

राजा — यौगन्धरायण, ततः परं श्रुतं मया । अथेयं देवीहस्ते किमित्यनुचिन्त्य स्थापिता ।

1 परिग्रहः acceptance. 2 यथास्थानम् ad. according to (their) position, rank.

3 प्रसिद्धिः f. fame, rumour.

King — Tell us what you did without informing us !

Yaugandharāyaṇa—May your Majesty accept the seat. I will inform you with respect. (Everyone sits down according to his rank with the King). Sire, pray listen ! This daughter of the King of Sinhala was given the prediction by a seer that he who marries her will become a Universal Emperor. With a belief in it we often asked the King of Sinhala for her for the sake of Your Majesty, and he did not give her away in marriage, respecting Queen Vāsavadattā's peace of mind....

King — Then what ?

Yaugandharāyaṇa—(bashfully) Then causing a rumour that the queen had been burnt, I despatched Bābhavya.

King — O Yaugandharāyaṇa, beyond it was heard by me. But with what in your mind did you place her into my Queen's hand ?

वसन्तक :— भोः, एतस्याभिप्रायो मया ज्ञातः । अनाख्यातमप्येतज्ज्ञायत
एव यथांतःपुरगतामेनां यावदंतःपुरगतो देवः सुखेन दर्शयिष्यति ।

राजा — यौगन्धरायण, गृहीतस्तेऽभिप्रायो वसन्तकेन ।

यौगन्धरायण :— यदाज्ञापयति देवः ।

राजा — इन्द्रजालिकवृत्तान्तोऽपि मन्ये त्वत्प्रयोग एव ।

यौगन्धरायण :— अन्यथाऽन्तःपुरे बद्धाया अस्याः कुतो देवेन दर्शनम् ।
अदृष्टायाश्च वसुभूतिना कुतः परिज्ञानम् । (विहस्य) परिज्ञातायाश्च
भगिन्याः संप्रति यथा करणीयं तत्र देवी प्रमाणम् ।

वासवदत्ता — (सस्मितम्) आर्य अमात्य, स्फुटमेव किं न भणसि यथार्यपुत्रे
प्रतिपादय रत्नावलीमिति ।

1 अभिप्रायः aim, intention. 2 प्रयोगः experiment, scheme. 3 परिज्ञानम् recognition, thorough knowledge. 4 करणीयम् what to be done. 5 तत्र = करणीये. 6 प्रमाणम् authority.

Vasantaka – Hallo friend, I know his intention. Though untold it is known that Your Majesty would happily see her fallen into the harem by chance when he would go there.

King — O Yaugandharāyaṇa, your intention has been grasped by Vasantaka.
Yaugandharāyaṇa—As Your Majesty puts it.

King — I think even the incident of the magic was just your experiment ?
Yaugandharāyaṇa—Otherwise how could my lord happen to see her who was detained in the harem ? And how could Vasubhūti recognize her unseen ? (pleasantly laughing) Her Majesty has the authority as to what to be done now to her sister who is now recognized.

Vāsavadattā—(smiling) Noble Minister, why do you not frankly say :—“Offer Ratnāvali to your husband !”

(इति रत्नावलीं स्वकीयैराभरणैरलंकृत्य हस्ते गृहीत्वा राजानमुपसृत्य) देव, प्रतीच्छेतां
रत्नावलीम् ।

राजा — (सहर्षं हस्ती प्रसार्यं) को देव्याः प्रसादो न बहु मन्यते । (इति सागरिकां
गृह्णाति)

वासवदत्ता — आर्यपुत्र, दूरे खल्वेतस्या नाभिकुलम् । तत्तथा कुरु यथा
बन्धुजनं न स्मरति ।

राजा — यथाऽऽज्ञापयति देवी ।

विदूषकः — (सहर्षं नृत्यति) पृथ्वी खल्विदानीं हस्ते गता प्रियवयस्यस्य ।

वासुभूतिः — राजपुत्रि, वासवदत्तां प्रणामेनार्चय । (रत्नावली तथा करोति)

बाभ्रव्यः — देवि, स्थाने देवीशब्दमुद्रहसि । (वासवदत्ता रत्नावलीमालिङ्ग्य देवीशब्देन
प्रसादं करोति)

बाभ्रव्यः — इदानीं सफलपरिश्रमोऽस्मि संवृत्तः ।

1 स्वक, स्वकीय 2. one's own. 2 अलंकृत्य having decorated ; gerund अलम् +
✓ कृ 8U. 3 बन्धुजनः kinsfolk (in plural sense) 4 प्रणामः salutation, prostration.
5 अर्चय worship thou ! णिजन्तालोट् ✓ अर्च् 1U. 6 शब्दः title, sound. 7 सफल fruitful.
8 परिश्रमः exertion, fatigue. 9 सफलपरिश्रमः = सफलः परिश्रमः यस्य सः

(decorating Ratnāvalī with her own ornaments, taking her by the
hand, and approaching the King) My lord, may you accept Ratnā-
valī !

King — (joyously extending his hands). Who does not highly honour the
Queen's favour ? (He seizes Sāgarikā)

Vāsavadattā— My husband, indeed her native home is far away. Do endeavour,
therefore, so that she might not remember her kinsfolk.

King — As your Majesty commands.

Jester — (joyfully dances) Truly the earth has now come to the hand of my
fond friend.

Vasubhūti—O Princess, by salutation honour Vāsavadattā. (Ratnāvalī does
so.)

Bābhavya—O Queen, rightly you bear the Queen's title ! (Vāsavadattā,
embracing Ratnāvalī, favours her with the title of Queen.)

Bābhavya—Now my exertion has borne its fruit.

यौगन्धरायणः— देव तदुच्यतां किं ते भूयः प्रियं करोमि ।

राजा — किमतः परमपि प्रियमस्ति । यतः

नीतो विक्रमबाहुरात्मसमतां प्राप्तेयमुर्वीतले

सारं सागरिका तथा च भुवनप्राप्त्येकहेतुः प्रिया ।

देवी प्रीतिमुपागता च भगिनीलाभाजिताः कोसलाः

किं नास्ति त्वयि सत्यमात्यवृषभे यस्मै विधेयं स्पृहाम् ॥२०॥

तथापीदमस्तु ।

1 नीत brought, led ; PP. √ नी 1U. 2 समता f. equality, oneness, similarity. 3 उर्वी f. earth. 4 तल m. n. surface. 5 सार m.n. wealth, strength. 6 भुवनम् world. 7 प्राप्तिः f. acquisition. 8 एकहेतुः m. single cause. 9 भुवनप्राप्त्येकहेतुः = भुवनस्य प्राप्तिः तस्याः एकः हेतुः या एतादृशी (सागरिका) 10 भगिनीलाभात् = भगिन्याः सागरिकायाः लाभः तस्मात्. 11 वृषभ a. (समासान्ते) best. 12 अमात्यवृषभः = अमात्येषु वृषभः 13 अमात्यवृषभे त्वयि सति (loc. abs.) when thou, the best of ministers art present. 14 यस्मै connects किम् with it. 15 विधेयम् I may make, produce ; विधिलिङ् वि + √ धा 3U. 16 स्पृहा f. thirst, longing.

विक्रमबाहुः आत्मसमतां नीतः, उर्वीतले सारं भुवनप्राप्त्येकहेतुः प्रिया सागरिका च तथा प्राप्ता, भगिनीलाभात् देवी प्रीतिं उपागता, कोसलाः जिताः च, अमात्यवृषभे त्वयि सति, यस्मै स्पृहां विधेयं किं न अस्ति ॥ शार्दूलविक्रीडितम् ।

Yaugandharāyaṇa—Sire ! Command me what more favour I have to do for you.

King —What more favour beyond this ? Because, Vikramabahu is brought to the equal status with me, loving Sāgarika, who is the wealth on earth's surface and the sole motive for the acquisition of the world, is secured, the Queen is pleased through acquiring her cousin-sister, and Kosala is conquered ; and while thou the best of ministers art present, is there anything for which I may long ?

Yet, let this, be !

उर्वीमुद्दामसस्यां जनयतु विसृजन् वासवो वृष्टिमिष्टा-
मिष्टैस्त्रैविष्टपानां विदधतु विधिवत्प्रीणनं विप्रमुख्याः ।
आकल्पान्तं च भूयात्समुपचितसुखः संगमः सज्जनानां
निःशेषं यान्तु शान्तिं पिशुनजनगिरो दुर्जया वज्रलेपाः ॥ २१ ॥

(इति निष्क्रान्ताः सर्वे)

[[(इतीन्द्रजालिको नाम चतुर्थोऽङ्कः)]]

॥ समाप्तेयं नाटिका ॥

1 उद्दाम excessive. 2 सस्यम् crop. 3 उद्दामसस्याम् = उद्दामं सस्यं यस्यां सा. 4 जनयतु
he must effect, cause to be born ; णिजन्ताल्लोड् √जन् 4A. 5 वासवः Indra. 6 इष्ट
desired ; PP. √इष् 6P, m. n. sacrific. 7 विधिवत् ad. according to law, in
accordance with prescribed rules. 8 प्रीणनम् gratification, pleasing. 9 विप्रमुख्यः
best of chief Brahmin. 10 कल्पः end of the word, universal destruction.
11 आकल्पान्तम् adverbially, as far as the end of the world. 12 समुपचित
accumulated ; PP. समुप + √चि 5U. 13 समुपचितसुखः = समुपचितं सुखं येन सः 14 संगमः
union, association. 15 सज्जनः good man. 16 निःशेषम् ad. entirely. 17 शान्तिः
peace, calmness. 18 पिशुन wicked, slanderous. 19 वज्रलेपः cement. 20 वज्रलेपाः
= वज्रलेपः यासां ताः. 21 गिर् f. (p. गिरः) speech, word. 22 त्रैविष्टपः god.

इष्टां वृष्टिं विसृजन् वासवः उद्दामसस्यां उर्वीं जनयतु विप्रमुख्याः इष्टैः त्रैविष्टपानां प्रीणनं विधिवत्
विदधतु आकल्पान्तं सज्जनानां संगमः समुपचितसुखः भूयात् वज्रलेपाः दुर्जयाः पिशुनजनगिरः निःशेषं शान्तिं
यान्तु च ॥ सगंधरावृत्तम् ।

Releasing desired rain-falls may Indra cause the earth to produce
abundant crops, may the leading Brahmins accomplish gratification
to the gods through sacrifices in conformity with the prescribed
rules, may there be association of the virtuous that increases
happiness, till the end of the world, and may the tongues of the
wicked which are difficult to control and hard as cement attain
calmness without reservation ! (Exeunt omnes)

• End of Act IV entitled 'The Juggler' (curtain)

श्रीहर्षविरचिता

प्रियदर्शिका

PRIYADARSHIKĀ
OF
HARṢA

DRAMATIS PERSONAE

MEN :

Udayana	=	King of Kōshambi
Vasantaka	=	Jester, the King's companion
Rumaṇvān	=	the King's Prime Minister
Vijayasena	=	the King's General
Vinayavasū	=	Chamberlain to King Dr̥dhavarmā

WOMEN :

Priyadarshikā	=	alias Priyadarshanā, Āraṇyakā, King Dr̥dhavarmā's daughter.
Vāsavadattā	=	Queen
Manoramā	=	a maid, Priyadarshikā's friend
Indīvarikā	=	a maid
Kānchanamālā	=	a maid
Yashodharā	=	door-keeper
Sāṅkṛtyāyanī	=	Lady living with the Queen.

❀ प्रथमोऽङ्कः ❀

धूमव्याकुलदृष्टिरिन्दुकिरणैराह्लादिताक्षी पुनः

पश्यन्ती वरमुत्सुकानतमुखी भूयो ह्रिया ब्रह्मणः ।

सेष्या पादनखेन्दुदर्पणगते गङ्गां दधाने हरे

स्पर्शादुत्पुलका करग्रहविधौ गौरी शिवायास्तु वः ॥ १ ॥

1 धूमः smoke. 2 व्याकुल a. perplexed, troubled. 3 दृष्टिः f. eye. 4 धूमव्याकुल-
दृष्टिः = धूमेन व्याकुले दृष्टी यस्याः सा. 5 इन्दुः m. moon. 6 किरणः beam, ray. 7 आह्लादित
gladdened, delighted; caus. PP. आ + √ ह्लाद् 1A. 8 अक्षि n. eye. 9 आह्लादिताक्षी =
आह्लादिते अक्षिणी यस्याः सा तादृशी. 10 पुनर् (पुनः) again. 11 पश्यत् (पश्यन्ती f. nom. s.)
seeing; Pres. Part. √ दृश् 1P. 12 वरः bridegroom, viz, Shiva. 13 उत्सुक (उत्सुका
f. nom.s.) a. anxious, eager. 14 आनत bent down; PP. आ + √ नम् 1P. 15 मुखम्
face. 16 आनतमुखी = आनतं मुखं यस्याः सा तादृशी. 17 भूयस् again. 18 ह्री f. (ins.s.
ह्रिया) bashfulness, shame. 19 ब्रह्मन् m. (gen.s. ब्रह्मणः) Brahmā, the Creator.
20 ईर्ष्या f. envy, jealousy. 21 सेष्या = स + ईर्ष्या, ईर्ष्यासहिता. 22 पादनख m.n. toe
nail. 23 दर्पणः mirror, looking glass. 24 गत gone, reflected; PP. √ गम् 1P. 25 गङ्गा f. Ganges river (drawn on the forehead of Shiva), she is also personi-
fied as a goddess; hence the expression सेष्या is fitly used here. 26 दधान
placing, bearing; Pres. Part. √ धा 3U. 27 हरः god Shiva, husband of Gaurī.
28 स्पर्शः touch. 29 उत्पुलक a. thrilling, bristling. 30 करग्रहः marriage. 31 विधिः
m. (loc.s. विधौ) ceremony. 32 शिवम् (dats. शिवाय) happiness, bliss. 33 अस्तु
may she be ! लोट् √ अस् 2P. 34 वः = युष्माकम् your.

करग्रहविधौ धूमव्याकुलदृष्टिः पुनः इन्दुकिरणैः आह्लादिताक्षी उत्सुका वरं (हरम्) पश्यन्ती भूयः
ब्रह्मणः (सन्निधानेन) ह्रिया आनतमुखी गङ्गां दधाने हरे पादनखेन्दुदर्पणगते सेष्या स्पर्शात् उत्पुलका गौरी वः
शिवाय अस्तु ॥ शार्दूलविक्रीडितवृत्तम् ।

ACT I

May Gaūrī, whose eyes were disturbed by smoke at the time of her wedding ceremony but gladdened again by the moon-beams, who, having looked at her bridegroom Shiva in eagerness, hung down her face abashed due to Brahmā's presence, who became jealous when Shiva bearing goddess Gangā was reflected upon the moon-like mirrors of her toe-nails and who felt thrilled by his touch, be present for your happiness !

अपि च ।

कैलासाद्रावुदस्ते परिचलति गणेषूत्सस्तकौतुकेषु
क्रोडं मातुः कुमारे विशति विषमुचि प्रेक्षमाणे सरोषम् ।

पादावष्टम्भसीदद्रुपुषि दशमुखे याति पातालमूलं

क्रुद्धोऽप्याश्लिष्टमूर्तिर्भयघनमुमया पातु तुष्टः शिवो नः ॥ २ ॥

- 1 कैलासः a peak of the Himalayas uplifted by the demon-king Rāvaṇa. 2 अद्रिः m. (loc. s. अद्री) mountain. 3 उदस्त uplifted ; PP. उद् + √ अस् 4P. 4 परिचलत् shaking, moving ; Pres. Part. परि + √ चल् 1P. 5 उदस्ते कैलासाद्री परिचलति (loc. abs.) when the uprooted Kailāsa shook. 6 गणः demi-god. 7 उल्लसत् expanding, blowing ; उद् + √ लस् 1P. 8 कौतुकम् curiosity, amazement. 9 उल्लसत्कौतुकेषु = उल्लसत् कौतुकं येषां तेषु. 10 क्रोड m. chest ; n. lap. 11 मातु f. (gen. s. मातुः) mother. 12 कुमारः god of war, son of Shiva and Umā. 13 विशत् entering ; Pres. Part. √ विष् 6P. 14 कुमारे विशति (loc. abs.) when Kumāra entered into. 15 विषमुच् m. serpent. 16 प्रेक्षमाण seeing ; Pres. Part. प्र + ईक्ष् 1A. 17 रोषः rage, anger. 18 सरोषम् ad. angrily. 19 अवष्टम्भः fixation, obstruction. 20 सीदत् sitting, plunging ; Pres. Part. √ सद् 1P. 21 वपुस् n. body. 22 पादावष्टम्भ-सीदद्रुपुषि = शिवस्य पादस्य अवष्टम्भेन सीदत् वपुः यस्य तस्मिन्. 23 दशमुखः the ten-headed demon Rāvaṇa. 24 यात् going, falling ; Pres. Part. √ या 2P. 25 पातालम् nether world. 26 मूलम् root, bottom. 27 क्रुद्ध angry, enraged ; PP. √ क्रुष् 4P. 28 अपि even though, also. 29 आश्लिष्ट embraced ; PP. आ + √ श्लिष् 4P. 30 मूर्तिः f. body. 31 आश्लिष्टमूर्तिः = आश्लिष्टा मूर्तिः यस्य सः 31 भयघनम् ad. tightly due to fear. 32 उमा (ins. s. उमया) Gaṇṛī, wife of Shiva. 33 पातु let him protect ; लोट् √ पा 2P. 34 तुष्ट pleased ; PP. √ तुष् 4P. 35 नः us.

उदस्ते कैलासाद्री परिचलति गणेषु उल्लसत्कौतुकेषु कुमारे मातुः क्रोडं विशति सरोषं विषमुचि प्रेक्षमाणे पादावष्टम्भसीदद्रुपुषि दशमुखे पातालमूलं याति क्रुद्धः अपि भयघनं उमया आश्लिष्टमूर्तिः तुष्टः शिवः नः पातु ॥ स्रग्धरा ।

Furthermore,

When the uprooted Kailāsa shook, the Gaṇas displayed extreme amazement, Kumāra ran into his mother's bosom, the serpent angrily looked round and the Demon-king Rāvaṇa sank into the bottom of the nether world, his body pushed down by Shiva's firm foot. May Shiva, who though enraged became pleased (at the time) when his body was embraced by Umā tightly due to fear, protect us !

सूत्रधारः— (परिक्रम्य) अग्राहं वसन्तोत्सवे सबहुमानमाहूय नानादिन्दे-
 शागतेन राज्ञः श्रीहर्षदेवस्य पादपद्मोपजीविना राजसमूहेनोक्तः,
 यथास्मत्स्वामिना श्रीहर्षदेवेनापूर्ववस्तुरचनालंकृता प्रियदर्शिका
 नाम नाटिका कृतेत्यस्माभिः श्रोत्रपरम्परया श्रुता न तु प्रयोगतो
 दृष्टा । तत्तस्यैव राज्ञः सर्वजनहृदयाह्लादिनो बहुमानादस्मासु
 चानुग्रहबुद्ध्या यथावत्प्रयोगेण त्वया नाटयितव्येति ।

1 नान्दी f. invocation. 2 अन्तः (loc. s. अन्ते) end. 3 सूत्रधारः stage-manager.
 परिक्रम्य having walked round ; gerund परि + √क्रम् 1U. 4P. 5 अद्य today, now.
 6 अहम् I. 7 वसन्तः Spring. 8 उत्सवः festival. 9 बहुमानः respect, regard.
 10 सबहुमानम् respectfully. 11 आहूय gerund आ + √ह्वे 1U. 12 नाना various.
 13 दिन्देः quarter. 14 आगत (ins. s. आगतेन) come ; PP. आ + √गम् 1P.
 15 राजन् (gen. s. राज्ञः) king. 16 पादपद्मम् lotus-foot. 17 उपजीविन् a. dependent
 upon, subsisting. 18 राज-समूहः assemblage of kings. 19 उक्त told ; PP. √वच्
 2P. 20 यथा as (follows) 21 अस्मत्स्वामिन् (ins. s.—स्वामिना) our lord,
 master. 22 अपूर्व novel. wonderful. 23 वस्तु n. plot, subject. 24 अलंकृत decor-
 ated, furnished ; PP. अलम् + √कृ 8U. 25 नाम ind. named, by name of.
 26 नाटिका f. a kind of drama. 27 कृत made, composed ; PP. √कृ 8U. 28 इति
 ind. thus, that (conjunction) 29 अस्माभिः by us. 30 श्रोत्रपरम्परा f. hearsay.
 31 श्रुत heard ; PP. √श्रु 5P. 32 न not 33 तु but. 34 प्रयोगतस् ind. out of, or
 from performance, stage-representation. 35 दृष्ट (f. दृष्टा) seen ; PP. √दृश् 1P.
 36 तत् so. 37 एव just, only. 38 सर्वजनः every man. 39 हृदयम् heart.
 40 आह्लादिन् a. delighting. 41 अस्मासु in (for) us. 42 च and. 43 अनुग्रहबुद्धिः f.
 (ins. s.—बुद्ध्या) favouring mind. 44 यथावत् duly, Properly (it, also, has an
 adjective force) 45 प्रयोगः stage-performance. 46 त्वया by thee. 47 नाटयितव्य
 ought to be performed ; caus. Pot. PP. √नट् 1P. to act. .

(at the end of the invocation)

Stage-director—(walking round) Today on the occasion of the Spring
 Festival I have been cordially summoned and told by the
 assembly of the kings who hail from various quarters and who
 are dependent upon the lotus-feet of Emperor Shri Harṣa ;—
 “We have heard from hearsay that our lord Shri Harṣa composed
 a play entitled Priyadarshikā furnished with a novel plot and
 construction, but have not yet witnessed it in actual performance.
 Therefore, out of your respect for the sovereign who delights
 the hearts of his entire subjects and out of your favour for
 us you should stage it with due performance.”

तथावन्नेपथ्यरचनां कृत्वा यथाभिलषितं संपादयामि । (परितोऽवलोक्य)

आवर्जितानि सामाजिकमनांसीति मे निश्चयः । कुतः

श्रीहर्षो निपुणः कविः परिषदप्येषा गुणग्राहिणी

लोके हारि च वत्सराजचरितं नाट्ये च दक्षा वयम् ।

वस्त्वेकैकमपीह वाञ्छितफलप्राप्तेः पदं किं पुन-

र्मन्नाभ्योपचयादयं समुदितः सर्वो गुणानां गणः ॥ ३ ॥

1 यावत् in the meantime. 2 नेपथ्यम् green-room, dress. 3 रचना f. arrangement. 4 कृत्वा having made ; gerund √कृ 8U. 5 अभिलषित desired ; PP. अभि + लष् 1.4P. 6 संपादयामि I do, produce ; णिञ्तात्लद् सम् + √पद् 4A. 7 परितस् ind. all around, everywhere. 8 अवलोक्य having looked ; gerund अव + √लोक 1A. 10U. 9 आवर्जित won over, pleased ; PP. आ + √वृज् 10U. 10 सामाजिकः spectator. 11 मनस् n, (nom. p. मनांसि) mind. 12 मे my. 13 निश्चयः belief. 14 कुतस् ind. whence, whereas. 15 निपुण skilled, shrewd. 16 कविः m. poet. 17 परिषद् f. audience, assembly. 18 अपि also. 19 एषा f. this. 20 गुणः merit. 21 ग्राहिन् a. (nom. s. f. ग्राहिणी) capturing, appreciating. 22 लोकः populace, world. 23 हारिन् a. (nom. s. n. हारि) charming, captivating. 24 चरितम् deed, exploit. 25 नाट्यम् acting. 26 दक्ष capable, skilled. 27 वयम् we. 28 एकैकं वस्तु every part, plot or scene. 29 इह here. 30 वाञ्छित desired ; PP. वाञ्छ् 1P. 31 फलम् fruit, result. 32 प्राप्तिः f. attainment. 33 पद m. n. state, position. 34 किं पुनर् what more, needless to say. 35 मद् = मम my. 36 भाग्यम् luck. 37 उपचयः (abl. s. उपचयात्) growth. 38 अयम् m. this. 39 समुदित risen, assembled ; PP सम् + उद् + √इ 2P. 40 गणः mass.

श्रीहर्षः निपुणः कविः एषा परिषद् गुणग्राहिणी अपि वत्सराजचरितं च लोके हारि वयं च नाट्ये दक्षाः एकैकं वस्तु अपि इह वाञ्छितफलप्राप्तेः पदं किं पुनः गुणानां सर्वः अयं गणः मन्नाभ्योपचयात् समुदितः ॥ शार्दूलविक्रीडितम् ।

So in the meantime having made the arrangement of my dress I shall act as desired. (looking all round) It is my belief that the minds of all the spectators are won over, whereas ;—

Shri Harṣa is a shrewd poet and also this audience can grasp merits, the exploit of the Vatsa King is attractive in the world and we are, also, skilled in acting. Every scene of it here will attain the desired fruit, and needless to say, at the growth of my good luck all these merits are assembled together.

(नेपथ्याभिमुखमवलोक्य) अये, कथं प्रस्तावनाभ्युद्यते मयि विदितास्म-
दभिप्रायोऽङ्गाधिपतेर्दृढवर्मणः कञ्चुकिनो भूमिकां कृत्वास्मद्-
भ्रातेत एवाभिवर्तते । तथावदहमप्यनन्तरभूमिकां संपादयामि ।

(इति निष्क्रान्तः)

॥ इति प्रस्तावना ॥

1 नेपथ्यम् green-room, curtain, dress. 2 अभिमुख a. facing. 3 अये ind. Oh, alas. 4 कथम् how. 5 प्रस्तावना f. introduction, prologue. 6 अभ्युद्यत ready, prepared for, exerted for; PP. अभि + उद् + √यम् 1P. प्रस्तावनाभ्युद्यते मयि (loc.) while I am engaged in the prologue. 7 विदित known; PP. √विद् 2P. 8 अस्मत् our. 9 अभिप्रायः import, aim. 10 विदितास्मदभिप्रायः = विदितः अस्मदभिप्रायः येन सः । 11 अङ्गः the name of a country in modern Bengal situated on the bank of the Ganges. 12 अधिपतिः (gen. s. अधिपतेः) king, ruler. 13 कञ्चुकिन् m. (gen. s. कञ्चुकिनः) chamberlain. 14 भूमिका f. role, character in drama 15 भ्राता (nom. s. भ्राता) brother. 16 इतस् in this direction, hither. 17 अभिवर्तते he goes to (comes to). 18 अनन्तर (in cpds.) a. next, following. 19 निष्क्रान्त moved out; PP. निस् + क्रम् 1U.4P.

(Looking at in the direction of the dressing room) O really, while I am engaged in the introduction, my brother, understanding our aim and taking up the rôle of the Chamberlain to Dr̥dhavarmā, the king of Angga, is just coming hitherwards. Therefore, I will also play the following part. (Exit)

HERE ENDS THE PROLOGUE

(ततः प्रविशति कञ्चुकी)

कञ्चुकी — (शोकभ्रमं नाटयन् निःश्वस्य) कष्टं भोः कष्टम् ।

राज्ञो विपद्बन्धुवियोगदुःखं देशच्युतिदुर्गममार्गखेदः ।

आस्वाद्यतेऽस्याः कटुनिष्फलायाः फलं मयैतच्चिरजीवितायाः ॥ ४ ॥

(उपजातिः)

(सशोकं सविस्मयं च) तादृशस्यापि नामाप्रतिहतशक्तित्रयस्य रघु-
दिलीपनलतुल्यस्य देवस्य दृढवर्मणः 'मत्प्रार्थ्यमानाप्यनेन
स्वदुहिता वत्सराजाय दत्ता' इति बद्धानुशयेन

1 ततस् then. 2 प्रविशति he enters; प्र + √विश् 6P. 3 शोकः sorrow.
4 भ्रमः weariness. 5 निःश्वस्य having sighed; gerund निर् + √श्वस् 2P. 6 कष्टम्
n. evil; ind. alas. 7 विपद् f. calamity. 8 बन्धुः m. kinsfolk. 9 वियोगः separa-
tion. 10 दुःखम् sorrow, unhappiness. 11 बन्धुवियोग—दुःखम् = बन्धुवियोगस्य दुःखम्.
12 देशः country. 13 च्युतिः f. fall. 14 दुर्गम trackless, impassable. 15 मार्गः
journey, way. 16 खेदः pain, trouble. 17 आस्वाद्यते it is tasted; कर्मणि लट् आ +
√स्वाद् 1A. 18 कटु bitter, pungent. 19 निष्फल fruitless. 20 मया by me.
21 चिर long. 22 जीवितम् life. 23 सशोकम् sorrowfully. 24 विस्मयः wonder.
25 तादृश such. 26 नाम ind. indeed. 27 अप्रतिहत unimpaired, irresistible.
28 शक्तिः f. strength, regal power. 29 त्रयम् triad. 30 शक्तित्रयम् = प्रभुशक्तिः,
मन्त्रशक्तिः, उत्साहशक्तिः च. 31 अप्रतिहतशक्तित्रयस्य = अप्रतिह शक्तित्रयं यस्य तस्य. 32 रघुः the
celebrated king of the solar race and the founder of रघुवंशः who conquered
the then known whole world. 33 दिलीपः father of रघुः. 34 नलः the famed
king of the नैषधसः. 35 मत् = मया. 36 प्रार्थ्यमान~ना f. being asked for; Pres. Pass.
Part. प्र + √अर्थ 10A. 37 अनेन = दृढवर्मणा. 38 स्वदुहितृ (nom. s.—दुहिता) daughter.
39 दत्ता (nom. s. f. दत्ता) given away; PP. √दा 3U. 40 बद्ध formed; PP.
√बन्ध् 9P. 41 अनुशयः intense hatred. 42. बद्धानुशयेन = बद्धः अनुशयः येन तेन
(कलिङ्गराजेन) ।

(Then enters the chamberlain.)

Chamberlain—(wearied with sorrow, sighing) Alas ! Evil on me !

The king's calamity, sorrow of separation from kinsfolk, fall of the
country, pang of the trackless path ! these are the fruit of my
bitter and futile long existence that I taste.

(with a mingled feeling of sorrow and wonder) Having cherished
intense hatred towards His Majesty King Drdhavarmā who
possesses such a triple regal power unimpaired and who is
comparable to Raghu, Dilipa and Nala, because of the fact that he
gave away his own daughter to the King of Vatsa, regardless of
his solicitation for her

‘वत्सराजो बन्धनान्न निवर्तते’ इति च लब्धरन्ध्रेण सहसागत्य कलिङ्गहतकेन विपत्तिरीदृशी क्रियत इति यत्सत्यमुपपन्नमपि न श्रद्दधे । कथमेकान्तनिष्ठुरमीदृशं च दैवमस्मासु । येन सापि राजपुत्री ‘यथाकथञ्चिदेनां वत्सराजायोपनीय स्वामिनमनृणं करिष्यामि’ इति मत्वा मया तादृशादपि प्रलयकालदारुणाद-
वस्कन्दसंभ्रमादपवाह्य

- 1 बन्धनम् (abl. s. बन्धनात्) captivity. 2 निवर्तते he abstains from ; नि + √वृत् 1A. 3 लब्ध obtained ; PP. √लम् 1A. 4 रन्ध्रम् defect, weak point. 5 लब्धरन्ध्रेण = लब्धं रन्ध्रं येन तेन. 6 सहसागत्य having suddenly attacked ; gerund सहसा + √गम् 1P. 7 कलिङ्गः the name of a country and its inhabitant (now a district on the Coromandel coast). 8 हतक (समासान्ते) vile, wicked. 9 विपत्तिः f. adversity, calamity. 10 ईदृश~शी such as this, like this. 11 क्रियते it is done ; कर्मणि लृट् √कृ 8U. 12 यत् n. rel. Pron. that which. 13 सत्य a. true, n. truth. 14 उपपन्न befallen ; PP. उप + √पद् 4A. 15 श्रद्दधे I believe ; श्रत् + घा 3U. 16 एकान्त excessive, perpetual. 17 निष्ठुर cruel. 18 दैवम् fate. 19 अस्मासु in (on) us. 20 येन hence, whereby. 21 सा she. 22 राजपुत्री princess. 23 कथञ्चित् somehow, with much difficulty. 24 एनाम् her (acc. s.) 25 उपनीय having brought ; gerund उप + √नी 1U. 26 अनृण a. free from debt. 27 स्वामिन् m. (acc. s. स्वामिनम्) master, king. 28 करिष्यामि I will make ; लृट् √कृ 8U. 29 मत्वा having thought ; gerund √मत् 4A. 30 प्रलयकालः the time of universal destruction, annihilation. 31 दारुण cruel, terrible. 32 अवस्कन्दः assault. 33 संभ्रमः confusion, turmoil. 34 अपवाह्य having carried away ; gerund अप + √वह् caus. 1P.

and having all of a sudden launched an attack on us with the weak point that the King of Vatsa should not be freed from his captivity the vile King of Kalinggas has caused such a great calamity (to our king). It has befallen, it is true, and yet I cannot believe it. Why has a fate so cruel as this befallen us ? Wherefor with a thought in my mind that I would render my lord free from his debt by taking our princess somehow to the Vatsa King I carried her away from the turmoil of the battle as terrible as the time of Universal annihilation

देवस्य दृढवर्मणो मित्रभावाञ्चितस्यैवाटविकस्य नृपतेर्विन्ध्यकेतो-
 र्यहे स्थापिता सती स्नानाय नातिदूरमित्यगस्त्यतीर्थं गते मयि
 क्षणात्कैरपि निपत्य हते विन्ध्यकेतौ रक्षोभिरिव निर्मानुषीकृते
 दग्धे स्थाने, न ज्ञायते कस्यामवस्थायां वर्तते इति । निपुणं च
 विचितमेतन्मया सर्वं स्थानम् । न च ज्ञातं किं तैरेव दस्युभिर्नीता
 अथवा दग्धेति ।

1 मित्रभावः friendship. 2 अञ्चित full of, followed by, possessed of; PP. अनु
 + √इ 2P. 3 आटविकः forester. 4 नृपतिः (gen. s. नृपतेः) king. 5 गृहम् house.
 6 स्थापित (nom. s. f. स्थापिता) placed; caus. PP. √स्था 1P. 7 सत् (nom. s. f. सती)
 being; pres. Part. √अस् 2P. 8 स्थापिता सती (loc. abs.) she being placed, while
 she was placed. 9 स्नानम् (dat. s. स्नानाय) ablution, bath. 10 अतिदूर very far.
 11 तीर्थः holy place, sacred river, etc. 12 गत gone; PP. √गम् 1P. 13 गते मयि
 when I went away. 14 क्षणात् after or in a moment. 15 कः (m. ins. p.) by
 some unknown men. 16 निपत्य having fallen; gerund नि + √पत् 1P. 17 हत
 killed; PP. √हन् 2P. 18 विन्ध्यकेतौ हते (loc. abs.) when Vindhyaketu was killed.
 19 निर्मानुषीकृत rendered desolate, lonely; PP. निर्मानुषी + √कृ 8U. 20 दग्ध burnt;
 PP. √दह् 1P. 21 स्थानम् place. 22 निर्मानुषीकृते दग्धे स्थाने (loc. abs.) after the place was
 rendered desolate and burnt down. 23 ज्ञायते it is known; कर्मणि लट् √ज्ञा 9U.
 24 कस्यां अवस्थायां in what plight. 25 वर्तते she exists; √वृत् 1A. 26 निपुणम् ad.
 accurately, completely. 27 विचित searched; PP. वि + √चि 5U. 28 दस्युः m. demon,
 villain. 29 नीत led away; PP. √नी 1U. 30 अथवा or.

and placed her in the home of the forest king, Vindhyaketu who
 was friendly towards His Majesty Drdhavarmā. While I was away
 for an ablution to the sacred River Agastya some unknown foes like
 demons fell on Vindhyaketu and murdered him, turned the place
 desolate and burnt it down in a moment. So it is not known in
 what plight she is now. Every nook and corner of the place I
 searched, but I do not know whether she was just kidnapped by
 those villains or burnt alive.

तत्किं करोमि मन्दभाग्यः । (विचिन्त्य) अये एवं श्रुतं मया 'बन्ध-
नात्परिभ्रष्टः प्रद्योततनयामपहृत्य वत्सराजः कौशाम्बीमागतः'
इति किं तत्रैव गच्छामि । (निःश्वस्यात्मनोज्वस्थां पश्यन्) किमिव हि राज-
पुत्र्या विना तत्र गत्वा कथयिष्यामि । अये कथितं चाद्य मम
विन्ध्यकेतुना 'मा भैषीः । जीवति तत्रभवान्महाराजो दृढवर्मा
गाढप्रहारजर्जरीकृतो बद्धस्तिष्ठति' इति । तदाधुना स्वामिनमेव
गत्वा पादपरिचर्या जीवितशेषमात्मनः सफलयिष्यामि ।

1 किम् what ? 2 करोमि I do ; लृट् √कृ 8U. 3 मन्द dull, slow. 4 भाग्यम्
fortune. 5 मन्दभाग्यः = मन्दं भाग्यं यस्य सः 6 विचिन्त्य having thought ; gerund वि+
√चिन्त् 10U. 7 एवम् in this manner, thus. 8 श्रुत heard ; PP. √श्रु 5P.
9 परिभ्रष्ट fallen, escaped ; PP. परि + √भ्रश् 1A. 4P. 10 प्रद्योतः king of
Ujjayini whose daughter Vatsa king married. 11 तनया daughter. 12 अपहृत्य
having carried away ; gerund अप + √हृ 1U. 13 तत्र there. 14 गच्छामि I go ;
लृट् √गम् 1P. 15 आत्मनः one's own. 16 पश्यत् (nom. s. m. पश्यन्) seeing ;
Pres. Part. √दृश् 1P. 17 इव like, possibly. 18 हि for, because, surely, (it
is often used merely as an expletive. 19 विना (+ ins. and acc.) without.
20 गत्वा having gone ; gerund √गम् 1P. 21 कथयिष्यामि I will tell ; लृट् √कथ्
10U. 22 कथित told ; PP. √कथ् 10U. 23 मम = मह्यम् to me. 24 भैषीः (अ is
dropped with मा) लुङ् √भी 3P. to fear. 25 मा + लुङ् is a negative imperative
with a force of the present ; e. g. मा भैषीः means "fear thou not !" 26 जीवति
he lives ; √जीव् 1P. 27 गाढ deep. 28 प्रहारः stroke, thrust. 29 जर्जरीकृत
shattered (wounded). 30 तिष्ठति he remains, stands ; √स्था 1P. 31 तदा then.
32 अधुना now. 33 पादपरिचर्या f. service at the feet. 34 शेष a. remaining. 35
सफलयिष्यामि I will make fruitful ; नासधातुः √ सफल्य् .

So what shall I do, luckless that I am ? (Reflecting) Oh, I have
heard that King of Vatsa, having escaped, from his captivity, came
back to Kaushambi, carrying with him Pradyota's daughter. Shall
I go there ? (With a sigh looking at his own plight) Going there
without our princess what shall I possibly narrate ? Ah, I remember
just to-day I was told by Vindhyaketu ; — "Don't be afraid ! His
Majesty King Drdhavarmā is alive in a dungeon, his body shattered
by the strokes of weapons." Then I will repair to my King and
will render the remaining span of my life fruitful by dint of serving
at his royal feet.

(परिक्लेशोर्ध्वमवलोक्य) अहो अतिदारुणाता शरदात्तपस्य । यदेवमनेक-
दुःखसन्तापितेनापि मया तीक्ष्णोऽवगम्यते ।

घनबन्धनमुक्तोऽयं कन्याग्रहणात्परां तुलां प्राप्य ।

रविरधिगतस्वधामा प्रतपति खलु वत्सराज इव ॥ ५ ॥

(इति निष्क्रान्तः)

❀ इति विष्कम्भकः ❀

1 ऊर्ध्वम् overhead. 2 अतिदारुणाता f. excessive cruelty. 3 शरद् autumn.
4 आतपः heat, sunshine. 5 अनेक not one, many. 6 सन्तापित heated, tortured; pp.
सम् + √ तप् 1P. 10U. 7 अनेकदुःखसन्तापितेन = अनेकैः दुःखैः संतापितः स तेन. 8 तीक्ष्णः heat.
9 अवगम्यते it is known; कर्मणि लट् अव + √ गम् 1P. 10 घन a. close, m. cloud.
11 बन्धनम् bondage, obstruction. 12 मुक्त released; pp. √ मुच् 6P. 13 घनबन्धनमुक्तः
= (1) घनानां बन्धनात् मुक्तः, (2) घनात् बन्धनात् मुक्तः. 14 अयम् = वत्सराजः, रविः.
15 कन्या f. virgin girl, Virgo of the zodiac. 16 ग्रहणम् accepting, taking.
17 पर a. (acc. s. f. पराम्) highest. 18 तुला f. measure, height, Libra of the
zodiac. 19 प्राप्य having attained to, reached; gerund प्र + √ आप् 5P. 20 रविः
m. sun, Titan. 21 अधिगत attained; pp. अधि + √ गम् 1P. 22 स्व one's own.
23 धामन् n. residence, lustre. 24 अधिगतस्वधामा = अधिगतं स्वधाम येन सः 25 प्रतपति it
shines; प्र + √ तप् 1P. 26 खलु ind. really, indeed. 27 विष्कम्भकः interlude in a
drama.

घनबन्धनमुक्तः अयं कन्याग्रहणात् परां तुलां प्राप्य अधिगतस्वधामा रविः वत्सराजः इव खलु प्रतपति ॥
आर्या.

(Pacing about and looking overhead) O extremity of the autumnal
sunshine ! Although I am heated up thus by various kinds of misery
I can perceive its heat.

Like king of Vatsa who, freed from his strict imprisonment,
returned to his own palace, acquiring supreme glory by his
attainment of a virgin, indeed, Titan, freed from the envelope
of clouds, reaching lofty Libra after acquiring Virgo, shines
with his lustre regained. (Exit.)

INTERLUDE

रज्जा — भृत्यानामविकारिता परिगता दृष्टा मतिर्मन्त्रिणां
मित्राण्यप्युपलक्षितानि विदितः पौरानुरागोऽधिकम् ।
निर्व्यूढा रणसाहसव्यसनिता स्त्रीरत्नमासादितं
निर्व्याजादिव धर्मतः किमिव न प्राप्तं मया बन्धनात् ॥ ६ ॥

1 भृत्यः (gen. p. भृत्यानाम्) servant. 2 अविकारिता f. unchangeability, constancy. 3 परिगता understood; pp. परि + √गम्. 4 दृष्ट seen; pp. √दृश् 1P. 5 मतिः f. mind, wisdom. 6 मन्त्रिन् m. (gen. p. मन्त्रिणाम्) minister. 7 मित्रम् (nom. p. मित्राणि) ally, friend. 8 उपलक्षित observed; pp. उप + √लक्ष् 1A. 10U. 9 विदित known; pp. √विद् 1.2P. 10 पौर a. civic, popular, m. citizen. 11 अनुरागः attachment, love. 12 पौरानुरागः = पौराणां (मयि) अनुरागः. 13 निर्व्यूढ accomplished, achieved; pp. निर्वि + √ऊह् 1A. 14 रण m. n. war. 15 साहसम् violence, adventure. 16 व्यसनिता f. strong attachment, passion. 17 रणसाहसव्यसनिता = रणस्य साहसे व्यसनिता. 18 स्त्री f. woman. 19 रत्नम् jewel. 20 स्त्रीरत्नम् = स्त्रीणां स्त्रीषु वा रत्नम्. 21 आसादित encountered, obtained; caus. pp. आ + √सद् 1P. 22 व्याजः deception. 23 निर्व्याज a. (acc. s. निर्व्याजात्) free from fraud, honest. 24 धर्मः duty. 25 धर्मतस् ind. out of or from duty, righteousness. 26 प्राप्त obtained; pp. प्र + √आप् 5P. 27 मया by me. 28 अधिकम् ad. very much.

भृत्यानां अविकारिता परिगता मन्त्रिणां मतिः दृष्टा मित्राणि अपि उपलक्षितानि पौरानुरागः अधिकं विदितः
रणसाहसव्यसनिता निर्व्यूढा स्त्रीरत्नं आसादितं निर्व्याजात् धर्मतः इव बन्धनात् किमिव मया न प्राप्तम् ?
॥ शार्दूलविक्रीडितम्

(Then enter the king and his clown.)

King — I have understood my servants' faithfulness, seen the wisdom of my ministers, observed allies, known of the attachment of my subjects very much, realized my passion for adventures of war and obtained the jewel among the female-sexes. What have I not gained from prison as from my honest duty ?

विदूषकः— (सरोषम्) भो वयस्य, कथं तमेव दास्याः पुत्रं बन्धनहतकं प्रशंससि । तमिदानीं विस्मर । यत् तथा नवग्रह इव गजपतिः खलखलायमानलोहशृङ्खलाबन्धप्रतिस्खलच्चरणः शून्यदुष्करहृदय-सन्तापो रोषवशोत्तम्भितदृष्टिर्गुरुकरस्फोटितधरणिमार्गो रजनी-ष्वप्यनिद्रासुखमनुभूतोऽसि ।

1 रोषः anger. 2 सरोषम् angrily. 3 भोः ind. (voc. particle) oh, ah, sir ! 4 वयस्यः companion, friend. 5 दास्याः पुत्रः (a despising expression) son of a bitch or slave-girl. 6 बन्धनहतकम् vile, wretched prison. 7 इदानीम् now. 8 विस्मर forget thou ! लोट् वि + √स्मृ 1P. 9 यत् whereas, since. 10 नवग्रहः fresh capture ; नवे ग्रहे पतितः . 11 गजः elephant. 12 पतिः m. lord, master. 13 गजपतिः m. lordly elephant, chief elephant. 14 खलखलायमान clanking ; pres. part. नामधातुः √खलखलाय् A. 15 लोह m. n. iron, copper. 16 शृङ्खला f. chain, fetter. 17 बन्धः bondage. 18 प्रतिस्खलन्त् stumbling, tottering ; Pres. Part. प्रति + √खल् 1P. 19 चरण m. n. foot. 20 खलखलायमानलोहशृङ्खलाबन्धप्रतिस्खलच्चरणः = खलखलायमानानां लोहशृङ्खलानां बन्धेन प्रतिस्खलन्तः चरणाः यस्य सः 21 शून्य desolate. 22 दुष्कर difficult, unbearable. 23 हृदयम् heart. 24 सन्तापः heat, torment. 25 शून्यदुष्करहृदयसन्तापः = शून्यस्य दुष्करस्य च हृदयस्य सन्तापः यस्य सः 26 वशः influence. 27 उत्तम्भित upheld, stopped, transfixed ; pp. उद् + √स्तम्भ् 1A. 5.9P. 28 दृष्टिः f. glance, eye. 29 रोषवशोत्तम्भितदृष्टिः = रोषस्य वशेन उत्तम्भिते दृष्टी यस्य (येन) सः 30 गुरुक heavy, massive. 31 करः hand, trunk. 32 स्फोटित burst, splitted ; caus. pp. √स्फुट् 1U. 6P. 33 धरणिः f. soil. 34 मार्गः way, path. 35 गुरुकरस्फोटितधरणिमार्गः = गुरुकेन करेण स्फोटितः धरणिमार्गः येन सः 36 रजनी f. (loc. p. रजनीषु) night. 37 अनिद्रा f. sleeplessness. 38 सुखम् happiness. 39 अनुभूत enjoyed ; pp. अनु + √भू 1P. 40 असि thou art ; लट् √अस् 2P.

Clown —(angrily) O friend ! Why do you just praise the wretched and miserable prison ? Forget it now ! For you will not enjoy a happy sleep at night, like a newly-captured lordly elephant tottering on account of the clanking iron-chains with which his feet are tied up, burning with a torment of his heart desolate and unbearable, transfixing his eyes under the influence of wrath and digging up the ground-pathway with his massive trunk.

राजा — वसन्तक, दुर्जनः खल्वसि । पश्य

दृष्टं चारकमन्धकारगहनं नो तन्मुखेन्दुद्युतिः

पीडा ते निगलस्वनेन मधुरास्तस्या गिरो न श्रुताः ।

क्रूरा बन्धनरक्षिणोऽद्य मनसि स्निग्धाः कटाक्षा न ते

दोषान्पश्यसि बन्धनस्य न पुनः प्रद्योतपुत्र्या गुणान् ॥७॥

1 दुर्जनः wicked man. 2 पश्य behold thou ! लोट् √ दृश् 1P. 3 चारकः m. n. bondage, prison. 4 अन्धकारः darkness. 5 गहन a. deep, impenetrable. 6 अन्धकार-गहनम् = अन्धकारेण गहनम्. 7 नो ind. not. 8 तन्मुख = तस्याः मुख —. 9 मुखम् face. 10 द्युतिः f. lustre, complexion. 11 तन्मुखेन्दुद्युतिः = तस्याः मुखं एव इन्दुः तस्य द्युतिः. 12 पीडा f. trouble, annoyance. 13 ते = तव thy. 14 निगलः swallowing; the word निगलः must be replaced by निगड m. n. (chain, fetter). 15 स्वनः sound. 16 निगडस्वनेन ते पीडा = निगडस्वनः त्वां पीडयति. 17 मधुर sweet. 18 गिर् f. (nom. p. गिरः) voice, speech. 19 क्रूर cruel, harsh. 20 रक्षिन् a. m. (nom. p. रक्षिणः) guarding, warder, jailer. 21 मनस् n. (loc. s. मनसि) mind. 22 स्निग्ध charming. 23 कटाक्षा f. glance. 24 दोषः (acc. p. दोषान्) setback, demerit. 25 पश्यसि thou seest ; √ दृश् 1P. 26 पुनर् again, but. 27 गुणः merit, virtue, excellence.

अन्धकारगहनं चारकं दृष्टं तन्मुखेन्दुद्युतिः नो [[दृष्टा]] निगडस्वनेन ते पीडा मधुराः तस्याः गिरः न श्रुताः अद्य क्रूराः बन्धनरक्षिणः ते मनसि स्निग्धाः कटाक्षाः न [[ते मनसि]] बन्धनस्य दोषान् पश्यसि पुनः प्रद्योतपुत्र्याः गुणान् न [[पश्यसि]] ॥ शार्दूलविक्रीडितम्

King — O Vasantaka, how defective you are ! Behold !

You have seen the impenetrable darkness of the jail but not the radiance of her moon-face, the clanking sound of fetters have annoyed you, but you have not heard her sweet voice, now the pitiless jailers are impressed in your mind but not her charming glances, you find the setbacks of the prison but not the virtues of Pradyota's daughter.

विदूषकः— (सगर्वम्) भो यदि तावद्वन्धनं सुखनिबन्धनं भवति तत्कस्मत्त्वं
दृढवर्मा षड् इति कलिङ्गराजस्योपरि रोषं बध्नासि ।

राजा — (विहस्य) धिङ्मूर्ख, न खलु सर्वो वत्सराजः । य एवं वासवदत्ता-
मवाप्य बन्धनान्निर्यास्यति । तदास्तां तावदियं कथा । विन्ध्य-
केतोरुपरि बहून्ग्रहानि विजयसेनस्य प्रेषितस्य । न चाद्यापि
तत्सकाशात्कश्चिदागतः । तदाहूयतां तावदमात्यो रुमणवान् ।
तेन सह किञ्चिदालपितुमिच्छामि ।

1 गर्वः pride. 2 सगर्वम् ad. proudly. 3 यदि if. 4 सुख a. happy, n. happiness.
5 निबन्धनम् building. 6 भवति it is ; लट्/भ् 1P. 7 तत् = तर्हि then. 8 कस्मात् why.
9 उपरि (+ acc. gen. loc.) above, towards. 10 बध्नासि thou conceivest, fordest ;
लट्/बन्ध् 9P. 11 विहस्य having laughed ; gerund वि + √हस् 1P. 12 धिक् fie. 13 मूर्खः
fool. 14 सर्वं all. 15 यः relat. pron. m. s. who. 16 अवाप्य having obtained ;
gerund अव + √आप् 5P. 17 निर्यास्यति he will go out ; लृट् निर् + √या 2P. 18 आस्ताम्
let it rest ; लोट्/आस् 2A. 19 इयं कथा f. this tale. 20 बहु a. (nom. p. बहूनि n.)
many. 21 अहन् n. (nom. p. अहानि) day. 22 प्रेषित sent ; caus. PP. प्र + √इष् 1U.
4P. 23 विजयसेनस्य प्रेषितस्य (genitive absolute) after Vijayasena was sent. 24 तत्स-
काशात् = तस्मात् from him. 25 कश्चित् m. any one. 26 आगत arrived ; PP. आ + √गम्
1P. 27 आहूयताम् he must be called ; कर्मणि लोट् आ + √ह्वे 1U. 28 अमात्यः prime
minister. 29 सह with. 30 किञ्चित् something. 31 आलपितुम् to converse ; inf.
आ + √लप् 1P. 32 इच्छामि I wish ; √इष् 6P.

Clown — (proudly) Sir, if a gaol is a happy residence, why, then, do you feel
angry with the King of Kalingas over his having imprisoned Dr̥ḍha-
varmā ?

King — (laughing) O fie on you, fool ! Indeed, everyone is not King of Vatsa
able to come out of his detention and to acquire a Vāsavadattā. So
let this talk rest for now. It is many days since Vijayasenā was
despatched to Vindhyaketu, and even to this date no one has turned
up from him. So now call the Prime Minister Rumaṇvān, as I wish
to speak something with him.

(प्रविश्य)

प्रतीहारी — जयतु जयतु देवः । एष खलु विजयसेनः, अमात्यो
रुमयवानपि प्रतीहारभूमिमुपस्थितौ ।

राजा — त्वरितं प्रवेशय तौ ।

प्रतीहारी — यदेव आज्ञापयति (इति निष्क्रान्ता)

(ततः प्रविशति रुमयवान् विजयसेनश्च)

रुमयवान् — (विचिन्त्य)

तत्क्षणमपि निष्क्रान्ताः कृतदोषा इव विनापि दोषेण ।

प्रविशन्ति शङ्कमाना राजकुलं प्रायशो भृत्याः ॥ ८ ॥

1 प्रतीहारी m. f. doorkeeper. 2 जयतु may he gain a victory; लोट् √जि 1P. 3 देवः king. 4 प्रतीहारः door, gate. 5 भूमिः f. earth, ground. प्रतीहारभूमिः f. threshold. 7 उपस्थित arrived, drawing near; PP. उप + √स्था 1P. 8 त्वरितम् ad. hurriedly, quickly. 9 तौ m. acc. dual. them two. 10 प्रवेशय admit thou! णिजन्तात्लोट् प्र + √विष् 6P. 11 यत् as. 12 आज्ञापयति he commands; णिजन्तात्लोट् आ + √ज्ञा 9U. 13 विचिन्त्य having reflected; gerund वि + √चिन्त् 10U. 14 तत्क्षणम् ad. immediately, instantly. 15 कृत made, committed; √कृ 8U. 16 दोषः fault. 17 कृतदोषाः = कृतः दोषः यैः ते. 18 शङ्कमान (nom. p. m. शङ्कमानाः) fearing; pres. part. √शङ्क 1A. 19 राजकुलम् royal household, royal family. 20 प्रायशस् mostly, generally. 21 भृत्यः servant.

तत्क्षणं निष्क्रान्ताः अपि दोषेण विना अपि कृतदोषाः इव प्रायशः शङ्कमानाः भृत्याः राजकुलं प्रविशन्ति
॥ आर्या

(The door-keeper enters.)

Door-keeper — May Your Majesty be victorious ! Here have arrived Vijayasena
and Prime Minister Rumanvān at the threshold.

King — Do admit them at once !

Door-keeper — As your Majesty commands. (Exit)

(Then enter Rumanvān and Vijayasena.)

Rumanvān — (reflecting)

Though they came out instantly, mostly the servants enter the royal
household with fear as if they committed offence even without an
offence.

(उपसृत्य) जयतु देवः ।

राजा — (आसनं निर्दिश्य) रुमण्वन्, इत आस्यताम् ।

रुमण्वान् — (सस्मितमुपविश्य) एष खलु जितविन्ध्यकेतुर्विजयसेनः प्रणमति ।
(विजयसेनस्तथा करोति)

राजा — (सादरं परिष्वज्य) अपि कुशली भवान् ।

विजयसेनः — अद्य स्वामिनः प्रसादात् ।

राजा — विजयसेन, स्थायीताम् । (विजयसेन उपविशति)

राजा — विजयसेन, कथय विन्ध्यकेतोर्वृत्तान्तम् ।

विजयसेनः — देव, किमपरं कथयामि । यादृशः स्वामिनि कुपिते ।

राजा — तथापि विस्तरतः श्रोतुमिच्छामि ।

1 उपसृत्य approaching, having advanced; gerund उप + √सृ 1.3P. 2 आसनम् seat. 3 सस्मितम् ad. smilingly, with a smile. 4 उपविश्य having sat; gerund उप + √विष् 6P. 5 जित defeated, won; PP. √जि 1P. 6 जितविन्ध्यकेतुः = जितः विन्ध्यकेतुः येन सः 7 प्रणमति he bows; प्र + √नम् 1U. 8 तथा so. 9 करोति he does; लट् √कृ 8U. 10 आदरः respect. 11 सादरम् ad. respectfully. 12 परिष्वज्य having embraced; gerund परि + √स्वञ्ज् 1A. 13 कुशलिन् a. (nom. s. m. कुशली) faring well, fine. 14 प्रसादः favour. 15 स्थायीताम् (भावे प्रयोगः) it must be sat (be seated!) कर्मणि लोट् √स्था 1P. 16 कथय tell thou! लोट् √कथ् 10U. 17 वृत्तान्तः tidings, news. 18 किमपरम् what else, what more. 19 यादृश a. of such kind as (it indicates here वृत्तान्तः). 20 कुपित angered; PP. √कुप् 4P. 21 स्वामिनि कुपिते (loc. abs.) when Your Majesty is angry. 22 तथापि yet. 23 विस्तरतस् ind. abundantly, minutely. 24 श्रोतुम् to hear; inf. √शृ 5P.

(Advancing) Victory to your Majesty !

King — (pointing out a seat) Rumanvān, be seated here.

Rumanvān — (sitting with a smile) Indeed, Vijayasena who has defeated Vindhyaketu salutes you. (Vijayasena does so.)

King — (respectfully embracing) Are you fine ?

Vijayasena — Today by Your Majesty's favour.

King — Vijayasena, sit down. (Vijayasena sits down.)

King — Vijayasena, tell us the tidings of Vindhyaketu.

Vijayasena — Sire ! What else shall I tell. It is such a news as might be heard when my lord is angry.

King — Yet I desire to hear in detail.

विजयसेनः—देव श्रूयताम् । इतो वयं देवपादादेशार्थथादिष्टेन करि-
तुरगपदातिसैन्येन महान्तमप्यध्वानं दिवसत्रयेणोल्लङ्घ्य प्रभात-
वेलायामतर्किता एव विन्ध्यकेतोरुपरि निपतिताः स्मः ।

राजा — ततस्ततः ।

विजयसेनः — ततः सोऽप्यस्मद्बलतुमुलकलकलाकर्णनेन प्रतिबुद्धः केस-
रीव विन्ध्यकन्दरान्निर्गत्य विन्ध्यकेतुरनपेक्षितबलवाहनो यथा-
संनिहितकतिपयसहायः

1 आदेशः order. 2 दिष्ट mentioned ; pp. √दिष् 6U. 3 देवपादादेशार्थथादिष्टेन =
देवपादयोः आदेशः तेन यथादिष्टेन. 4 करिन् m. (समासेषु करि) elephant. 5 तुरगः horse.
6 पदातिन् m. (समासेषु पदाति) infantry man. 7 सैन्यः army. 8 महत् a. (acc. s. m.
महान्तम्) great. 9 अध्वन् m. (acc. s. अध्वानम्) way, distance to be traversed.
10 दिवसत्रयम् three days. 11 उल्लङ्घ्य having traversed ; gerund उद् + √लङ् 1U.
12 प्रभातम् daybreak. 13 वेला f. (loc. s. वेलायाम्) time, hour. 14 अतर्कित unexpected ;
a. pp. अ + √तर्क् 10U. 15 स्मः we are ; लट् √अस् 2P. 16 अस्मत् = अस्माकम्
our. 17 बलम् force, troop. 18 तुमुल tumultuous. 19 कलकलः confused noise.
20 आकर्णनम् hearing. 21 प्रतिबुद्ध awakened ; pp. प्रति + √बुद् 1U. 4A. 22 केसरिन्
m. (nom. s. केसरी) lion. 23 अस्मद्बलतुमुलकलकलाकर्णनेन = अस्मद्बलस्य तुमुलः कलकलः तस्य
आकर्णनेन. 24 विन्ध्यः the name of a mountain range in मध्यप्रदेशः . 25 कन्दर m. n.
glen, cave, valley. 26 अनपेक्षित not taken into account, pp. न अप + √ईक्ष् 1A.
27 संनिहित a. pp. present, lying or placed near ; संनि + √घा 3U. 28 कतिपय a.
some, a few. 29 सहायः helper, ally. 30 वाहनम् vehicle, elephant, horse. 31 अन-
पेक्षितबलवाहनः = अनपेक्षितानि बलानि वाहनानि च येन सः 32 यथासंनिहितकतिपयसहायः = यथासंनि-
हिताः कतिपयाः सहायः यस्य सः

Vijayasena—Sire ! Pray listen. Traversing a great distance from here within
three days with an army of elephant-soldiers, cavalry and infantry in
accordance with Your Majesty's command, we fell upon Vindhyaketu
in a surprise attack.

King —Then, then ?

Vijayasena—Then awakened by the tumultuous noise of our army Vindhyaketu
jumped out of the glens of the Vindhya mountain, like a lion, and
not reconnoitring the mutual troops and vehicles and with whatever
men he could muster at hand

स्वनामोद्धोषवज्रस्मानभियोद्धुं प्रवृत्तः ।

सजा — (स्वयन्तमवलोक्य क्लृप्तम्) शोभितं विन्ध्यकेतुना । ततस्ततः ।

विजयसेनः — ततोऽस्माभिरयमसाविति द्विगुणतरबद्धमत्सरोत्साहैर्महता
विमर्देन निःशेषितसहाय एक एव विमर्दिताधिकबलक्रोधवेगो
दारुणतरं संप्रहारमकरोत् ।

सजा — साधु विन्ध्यकेतो साधु साधु ।

विजयसेनः — किं वा वार्यते । देव, संक्षेपतो विज्ञापयामि ।

1 स्व one's own. 2 नामन् n. (acc.s. नाम) name. 3 उद्धोषयत् (nom. s. m. उद्धोषयन्) announcing; Pres. Part. उद् + √ घुष् 10U. 1P. 4 अस्मान् us. 5 अभियोद्धुम् to fight; [inf. अभि + √ युष् 4A. 6 प्रवृत्त begun; PP. प्र + √ वृत् 1A. 7 शोभित appeared beautiful, befitted; PP. √ शुभ् 1A. 8 द्विगुणतर a. redoubled. 9 मत्सरः envy, hostility, enmity. 10 उत्साहः energy, exertion. 11 द्विगुणतरबद्धमत्सरोत्साहैः = द्विगुणतरं बद्धो मत्सरः उत्साहः च यैः तैः (अस्माभिः) 12 विमर्दः crushing, destruction. 13 निःशेषित not left; caus. PP. निस् + √ शिष् 7P. 14 निःशेषितसहायः = निःशेषिताः सहायाः यस्य स (विन्ध्यकेतुः) 15 विमर्दित pressed; PP. वि + √ मृद् 9P. 16 अधिक a. more. 17 बलम् strength. 18 क्रोधः rage. 19 वेगः velocity. 20 विमर्दिताधिकबलक्रोधवेगः = विमर्दितः अधिकं बलं क्रोधः तयोः वेगः येन सः 21 दारुणतरम् more terribly. 22 संप्रहारः war, battle. 23 अकरोत् he did; लङ् √ कृ 8U. 23 साधु fine, brave. 24 वा possibly, or. 25 वर्ण्यते it is described; कर्मणि लट् √ वर्ण 10U. 26 संक्षेपतस् ind. briefly, from abridgement. 27 विज्ञापयामि I inform, request; णिजन्तात् लट् वि + √ ज्ञा 9U.

he began to fight us back, announcing his own name.

King — (observing Rumanvān with a smile) Vindhyaketu glorified himself.
Then, then ?

Vijayasena — Then his soldiers completely having been destroyed by us with redoubled enmity and exertion, and with a shout "Here he is!", single-handed he fought a fiercer battle, pressing out his redoubled strength and burning rage.

King — Bravo, bravo, bravo, O Vindhyaketu !

Vijayasena — How can it be described ? Sire ! let me respectfully inform you in brief.

पादातं पत्तिरेव प्रथमतरमुरःपेषमात्रेण पिष्ट्वा
दूरणीत्वा शरीरैर्हरिणकुलमिव त्रस्तमश्रीयमाशाः ।
सर्वत्रोत्सृष्टसर्वप्रहरणनिवहस्तूर्णमुत्खाय खड्गं
पश्चात्कर्तुं प्रवृत्तः करिकरकदलीकाननच्छेदलीलाम् ॥ ६ ॥

1 पादात m. foot-soldier, n. infantry. 2 पत्ति: m. foot-soldier. 3 प्रथमतरम्
ad. at first. 4 उरस् breast. 5 पेष: crushing, pounding. 6 मात्र suffix (ins.s. मात्रेण)
only, just. 7 पिष्ट्वा having crushed; gerund √ पिष् 7P. 8 दूरम् afar. 9 नीत्वा
having led; gerund √ नी 1U. 10 शर: arrow. 11 औष: flood. 12 शरीरैः=शराणां
औषैः (दृष्टिभिः) 13 हरिण: antelope, deer. 14 कुलम् herd. 15 हरिणकुलम्=हरिणानां कुलम्
16 त्रस्त frightened; PP. √ त्रस् 1.4P. 17 अश्वीयम् cavalry. 18 आशा f. (acc. p. आशाः)
direction. 19 सर्वत्र everywhere. 20 उत्सृष्ट thrown, poured out; PP. उद् + √ सृज्
6P. 21 प्रहरणम् weapon. 22 निवहः multitude, heap. 23 सर्वत्रोत्सृष्टसर्वप्रहरणनिवहः =
सर्वत्र उत्सृष्टः सर्वेषां प्रहरणानां निवहः येन सः 24 तूर्णम् quickly, speedily. 25 उत्खाय having
dug up, drawn; gerund उद् + √ खन् 1U. 26 पश्चात् thereafter. 27 कर्तुम् to do;
inf. √ कृ 8U. 28 खड्गः sword. 29 कदली f. plantain tree. 30 काननम् forest, grove
31 छेदः cutting. 31 लीला f. play, sport. 32 करिकरकदलीकाननच्छेदलीलाम्=करिणां कराः
एव कदल्यः तासां काननं तस्य छेदलीलाम्

पत्तिः (विन्ध्यकेतुः) एव प्रथमतरं उरःपेषमात्रेण पादातं पिष्ट्वा शरीरैः त्रस्तं हरिणकुलं इव अश्वीयं.
आशाः दूरं नीत्वा सर्वत्र उत्सृष्टसर्वप्रहरणनिवहः तूर्णं खड्गं उत्खाय पश्चात् करिकरकदलीकाननच्छेदलीलां
कर्तुं प्रवृत्तः ॥ सग्वरा

He in the form of a foot-soldier, at first crushing the infantry just
by dint of grinding it with his chest, dispersing the cavalry afar in
all directions like a herd of frightened antelopes with his downpours
of arrows, throwing all the weapons all over the place and thereafter
drawing out a sword, began to cut down the grove of plantain
trees in the shape of the elephants' trunks in a sportive mood.

एवं बलत्रितयमाकुलमेक एव
कुर्वन्कृपाणकिरणच्छुरितांसकूटः ।

शस्त्रप्रहारशतजर्जरितोरुवक्षाः

श्रान्तश्चिराद्विनिहतो युधि विन्ध्यकेतुः ॥ १० ॥

राजा — रुमणवन्, सत्पुरुषोचितं मार्गमनुगच्छतो यत्सत्यं व्रीडिता एव
वयं विन्ध्यकेतोर्मरणेन ।

1 त्रितयम् triad. 2 बलत्रितयम् = बलस्य त्रितयम्, पत्तिरुगकरिसैन्यमिति. 3 आकुल a. confused, troubled. 4 कृपाणः sword, knife. 5 किरणः ray. 6 छुरित cut ; PP. √ छृ 1P. 7 अंसः shoulder. 8 कूटः portion, quarter, dwelling. 9. कृपाणकिरणच्छुरितांसकूटः = कृपाणानां किरणैः छुरितो अंसकूटो यस्य सः 10 शस्त्रम् weapon. 11 प्रहारः stroke. 12 शतम् hundred. 13 जर्जरित a. shattered. 14 वक्षस् n. breast. 15 शस्त्रप्रहारशत-जर्जरितोरुवक्षाः = शस्त्राणां प्रहाराः तेषां शतेन जर्जरितं उरुवक्षः यस्य सः 16 श्रान्त tired, wearied ; PP. √ श्रम् 4P. 17 चिरात् after a long time. 18 विनिहत violently killed ; PP. विनि + √ हन् 2P. 19 युष् f. (loc. s. युधि) battle. 20 सत्पुरुषः good or great man. 21 उचित suitable, praiseworthy. 22 मार्गः path. 23 अनुगच्छत् (gen. s. m. अनुगच्छतः) following after ; Pres. Part. अनु + √ गम् 1P. 24 व्रीडित ashamed ; PP. √ व्रीड्. 25 मरणम् death.

एवं एकः एव बलत्रितयम् आकुलं कुर्वन् कृपाणकिरणच्छुरितांसकूटः शस्त्रप्रहारशतजर्जरितोरुवक्षाः चिरात् श्रान्तः विन्ध्यकेतुः युधि विनिहतः ॥ वसन्ततिलका

In this way troubling our triple army, single-handed, with his shoulders cut by the glittering swords and his chest shattered by a hundred strokes of weapons, becoming wearied after a long time, Vindhyaketu was violently killed in battle.

King — O Rumaṇvān, it is true that we are ashamed of ourselves at the death of Vindhyaketu following the praiseworthy path of great men.

रुमणवान् — देव, त्वद्विधानामेव गुणैकपक्षपातिनां रिपोरपि गुणाः प्रीतिं जनयन्ति ।

राजा — विजयसेन, अप्यस्ति विन्ध्यकेतोरपत्यम् । यत्रास्य परितोषस्य फलं दर्शयामि ।

विजयसेन :— देव, इदमपि विज्ञापयामि । एवं सबन्धुपरिवारे हते विन्ध्यकेतौ तमनुसृतासु सहधर्मचारिणीषु विन्ध्यशिखराश्रितेषु जनपदेषु शून्यभूते तत्स्थाने ।

1 विषः kind, sort, fold. 2 त्वद्विधानाम् = तव विधानाम्. 3 एकपक्षपातिन् a. (gen. p. m. एकपक्षपातिनाम्) solely adhering to, siding with. 4 रिपुः m. (gen. s. रिपोः) foe, enemy. 5 प्रीतिः f. love, admiration. 6 जनयन्ति they generate, occasion ; गिजन्ताल्द ✓ जन् 4A. 7 अपत्यम् offspring. 8 यत्र = अपत्ये. 9 परितोषः gratification, satisfaction. 10 फलम् fruit. 11 दर्शयामि show ; गिजन्ताल्द ✓ दृश् 1P. 12 इदम् n. acc. s. this. 13 बन्धुः relation 14 परिवारः retinue, followers. 15 सबन्धुपरिवारे विन्ध्यकेतौ हते (loc. abs.) when Vindhyaketu was killed along with his relatives and retinue. 16 सबन्धुपरिवारे is the adjective qualifying विन्ध्यकेतौ. 17 तम् = विन्ध्यकेतुम्, 18 अनुसृत (loc. p. f. अनुसृतासु) followed ; PP. अनु + ✓ सृ 1.3P. 19 सहधर्मचारिणी f. wife. 20 सहधर्मचारिणीषु तमनुसृतासु (loc. abs.) when his wives did follow suit. 21 शिखर m. n. summit, top. 22 आश्रित (loc. p. m. आश्रितेषु) a. resorting to. 23 जनपदः subject, country. 24 जनपदेषु विन्ध्यशिखराश्रितेषु (loc. abs.) when his subjects resorted to the summits of the विन्ध्यः range. 25 शून्यभूत become empty. 26 तत्स्थाने शून्यभूते (loc. abs.) when the spot became desolate.

Rumanvān—Sire ! Only in persons like you who are solely attached to virtue, even the merits of an enemy generate admiration.

King —O Vijayasena, has Vindhyaketu left behind him any offspring, to whom I may display the fruit of my satisfaction with him ?

Vijayasena—Your Majesty, I inform you about this, too. When Vindhyaketu was killed along with his relatives and retinue, and his consorts followed suit, his subjects taking refuge on the summits of the Vindhya range, and when the place became desolate.

हा तात हा तातेति कृतकृपणप्रलापा विन्ध्यकेतोर्वेश्मन्यामि-
जात्यानुरूपा कन्यका तदुहितेत्यस्माभिरानीता द्वारि तिष्ठति । तां
प्रति देवः प्रमाणम् ।

राजा — यशोधरे, गच्छ गच्छ । त्वमेव वासवदत्तायाः समर्पय । वक्त्रव्या
च देवी 'भगिनीबुद्ध्या त्वयैव सर्वदा द्रष्टव्या । गीतनृत्तवाद्यादिषु
विशिष्टकन्यकोचितं सर्वं शिक्षयितव्या । यदा वरयोग्या भविष्यति
तदा मां स्मारये'ति ।

1 हा ah, alas ! 2 तात : father. 3 कृत made, done ; PP. √ कृ 8U. 4 कृपण
pitiable. 5. प्रलापः lamentation. 6. कृतकृपणप्रलापा = कृतः कृपणः प्रलापः यया सा. 7
वैश्वन् n. (loc. s. वशमनि) house. 8 अभिजात्यम् noble birth. 9 अनुरूप a. resembling,
suitable. 10 अभिजात्यानुरूपा = अभिजात्यस्य. अनुरूपा. 11 तत् = तस्य, his. 12 दुहितृ f.
(दुहिता nom. s.) daughter. 13 आनीत (nom. s. f. आनीता) brought ; PP. आ +
√ नी 1U. 14 द्वार f. (loc. s. द्वारि) door. 15 ताम् (acc.) her. 16 प्रति toward.
17 प्रमाणम् authority. 18 गच्छ go thou ! लोट् √ गम् 1P. 19 समर्पय offer thou !
णिजन्ताल्लोट् सम् + √ ऋ 1.3 P. 20 वक्तव्य (nom. s. f. वक्तव्या) to be said ; Pot. PP.
√ वच् 2P. 21 देवी queen. 22 भगिनी f. sister. 23 त्वया = वासवदत्तया. 24 सर्वदा at
all times, always. 25 द्रष्टव्य to be seen ; Pot. PP. √ दृश् 1P. 26 गीतम् singing.
27 नृत्तम् dancing. 28 वाद्यम् instrumental music. 29 आदि a. (loc. p. आदिषु) it is
used mostly at the end of compounds denoting 'and so on, etc.' 30 विशिष्ट a.
distinguished, prominent. 31 शिक्षयितव्य to be educated ; caus. Pot. PP. √ शिक्ष्
1A. 32 यदा—तदा when—then. 33 वरयोग्या fit for marriage (or a bride-groom)
34 भविष्यति she will be ; लृट् √ भू 1P. 35 स्मारय remind thou ! णिजन्ताल्लोट् √ स्मृ 1P.

we found a girl presumably of noble stock in the house of
Vindhyaketu lost in pitiable lamentation, crying : "Ah father ! ah
father." Thinking her to be his daughter we have brought her
here. Now she stands at the door. Your Majesty has the authority
towards her.

King — O Yashodharā, go, go and offer her to Vāsavadattā ! And send
my message to the queen thus;—"With a sisterly feeling you should
look after her at all times, and teach her everything in singing,
dancing, in instrumental music and so forth as befits a distin-
guished girl. Do remind me when she becomes fit for marriage."

प्रतीहारी — यदेव आज्ञापयति । (इति निष्क्रान्ता) (नेपथ्ये वृत्तालिकः)

लीलामञ्जनमङ्गलोपकरणस्नानीयसंपादिनः

सर्वान्तःपुरवारविभ्रमवतीलोकस्य ते संप्रति ।

आयासस्खलदंशुकाव्यवहितच्छायावदातैः स्तनै-

रुत्क्षिप्तापरशातकुम्भकलशेवालंकृता स्नानभूः ॥ ११ ॥

राजा — (ऊर्ध्वमवलोक्य) अये कथं नभोमध्यमध्यास्ते भगवान् सहस्रदीधितिः ।

संप्रति हि

1 वृत्तालिकः bard, minstrel. 2 लीला f. pleasure. 3 मञ्जनम् ablution, bath. 4 मङ्गल auspicious. 5 उपकरणम् material. 6 स्नानीयम् perfume powder. 7 संपादिन् a. preparing, obtaining. 8 लीलामञ्जनमङ्गलोपकरणस्नानीयसंपादिनः = लीलामञ्जने मङ्गलोपकरणानि स्नानीयानि तेषां सम्पादिनः 9 अन्तःपुरम् harem. 10 वारविभ्रमवती f. courtesan, harlot. 11 लोकः people (in plural sense) 12 सर्वान्तःपुरवारविभ्रमवतीलोकस्य = सर्वस्य अन्तःपुरनिवासिनः विभ्रमवतीलोकस्य. 13 ते = तव thy. 14 संप्रति ind. now. 15 आयासः effort. 16 स्खलत् stumbling, i.e. dropping; Pres. Part. √ स्खल् 1P. 17 अंशुकम् cloth, garment. 18 अव्यवहित uncovered, bare. 19 छाया f. complexion. 20 अवदात a. beautiful, pure. 21 आयासस्खलदंशुकाव्यवहितच्छायावदातैः = आयासेन स्खलद्भिः अंशुकैः अव्यवहिता छाया (येषां तैः) तया अवदातैः. 22 स्तनः (ins. p. स्तनैः) breast, udder. 23 उत्क्षिप्त held up; PP. उद् + √ क्षिप् 6P. 24 अपर matchless. 25 शातकुम्भम् gold. 26 कलश m. n. pitcher. 27 उत्क्षिप्तापरशातकुम्भकलशा = उत्क्षिप्ताः अपरे शातकुम्भकलशाः यस्यां सा 28 अलंकृत decorated; PP. अलम् + √ कृ 8U. 29 स्नानभूः f. bathing place. 30 नभस् n. sky. 31 मध्यम् centre, zenith. 31 सहस्रदीधितिः m. the sun. 32 अध्यास्ते he occupies, sits; अधि + √ आस् 2A.

संप्रति ते लीलामञ्जनमङ्गलोपकरणस्नानीयसंपादिनः सर्वान्तःपुरवारविभ्रमवतीलोकस्य आयासस्खलदंशुकाव्यवहितच्छायावदातैः स्तनैः उत्क्षिप्तापरशातकुम्भकलशा इव स्नानभूः अलंकृता ॥ शार्दूलविक्रीडितम्

Door-keeper—I will do so, Sire ! (Exit)

(Behind the curtain a bard recites)

Now the bathing place seems to be decorated, like a matchless gold pitcher held up, with their breasts beautiful on account of the complexion revealed by the garments slipping off due to their physical effort when the entire courtesans of thy harem are preparing some auspicious materials and scented powders for a pleasure-bath.

King — (looking up) O really, the thousand-rayed lord sun occupies the zenith in the sky. For now

आभात्यर्काशुतापकथदिव शफरोद्वर्तनेर्दीर्घिकाम्भ-

श्छत्राभं नृत्तलीलाशिथिलमपि शिखी बर्हभारं तनोति ।

छायाचक्रं तरूणां हरिणशिशुरुपेत्यालवालाम्बुलुब्धः

सद्यस्त्यक्त्वा कपोलं विशति मधुकरः कर्णपालीं गजस्य ॥ १२ ॥

रुमण्वन्, उत्तिष्ठोत्तिष्ठ । प्रविश्याभ्यन्तरमेव कृतयथोचितक्रियाः

सत्कृत्य विजयसेनं कलिङ्गोच्छित्तये प्रेषयामः ।

(इति निष्क्रान्ताः सर्वे)

❀ समाप्तः प्रथमोऽङ्कः ❀

- 1 आभाति it shines, appears; आ + √ भा 2P. 2 अर्कः sun. 3 अंशः m. ray.
4 तापः heat. 5 क्वथत् boiling; Pres. Part. √ क्वथ् 1P. 6 शफरः small fish. 7 उद्वर्तनम्
turning to and fro. 8 दीर्घिका f. lake, well. 9 अम्भस् n. water. 10 अर्काशुतापक्वथत् =
अर्कस्य अंशवः तेषां तापेन क्वथत् 11 छत्रम् parasol. 12 आभा f. semblance. 13 छत्राभम् =
छत्रस्य आभा यस्य तम्. 14 शिथिल a. loosened, languid. 15 नृत्तलीलाशिथिलम् = नृत्तस्य
लीलया शिथिलम्. 16 अपि though. 17 शिखिन् m. (nom.s. शिखी) peacock. 18 बर्हं
m. n. peacock's tail. 19 भारः burden. 20 तनोति it spreads; लट् √ तन् 8U.
21 छाया f. shade. 22 चक्रम् circle. 23 छायाचक्रम् round shade. 24 तरुः m. (gen.
p. तरूणम्) tree. 25 शिशुः m. child, young. 26 उपैति it approaches; उप + √ इ 2P.
27 आलवालम् basin around the trunk of a tree. 28 अम्बु n. water. 29 लुब्ध greedy
(from √ लुभ् 4P.) 30 सद्यस् at once. 31 त्यक्त्वा having abandoned; gerund √
त्यज् 1P. 32 कपोलः cheek. 33 मधुकरः bee. 34 कर्णपाली f. tip of ear. 35 गजः
elephant. 36 उत्तिष्ठ rise thou ! लोट् उद् + √ स्था 1P. 37 अभ्यन्तरम् interior, apart-
ment. 38 क्रिया f. act, duty. 39 सत्कृत्य having honoured; gerund सत् + √ कृ 8U.
40 उच्छित्तिः f. (dat. s. उच्छित्तये) destruction. 41 प्रेषयामः we send; प्र + √ इष् 1U. 4P.

शफरोद्वर्तनः अर्काशुतापक्वथत् इव दीर्घिकाम्भः आभाति नृत्तलीलाशिथिलं अपि छत्राभं बर्हभारं शिखी
तनोति आलवालाम्बुलुब्धः हरिणशिशुः तरूणां छायाचक्रं उपैति सद्यः गजस्य कपोलं त्यक्त्वा मधुकरः कर्णपालीं
विशति ॥ सप्तमः

The lake water appears to be boiling with the fish darting to and fro and with the heat of the solar rays : The peacock spreads his parasol-like plumage, though languid in a sportive dance : Greedy for the water of the basin around the trunk of a tree the fawn jumps into the circular shade of trees : The bee flies into the tip of the elephant's ear, instantly abandoning its cheek.

Well, Rumanvān, rise, rise ! Let us enter into the interior and attend to our duties as considered appropriate, and after honouring Vijaya-sena, send him for the destruction of the King of the Kalingas.

(Exeunt omnes.) Here Ends Act One.

द्वितीयोऽङ्कः

(ततः प्रविशति विदूषकः)

विदूषकः— ननु भणितोऽस्मीन्दीवरिकया यथा ‘आर्य, उपवासनियम-
स्थिता देवी वासवदत्ता स्वस्तिवायननिमित्तं शब्दापयेत्’ इति ।
तथावद्धारागृहोद्यानदीर्घिकायां स्नात्वा देवीपार्श्वं गत्वा कुक्कुटवादं
करिष्यामि । अन्यथा कथमस्माभिः सदृशा ब्राह्मणा राजकुले
प्रतिग्रहं कुर्वन्ति । (नेपथ्याभिमुखमवलोक्य) कथमेष प्रियवयस्योऽद्य
देव्या विरहोत्कण्ठाविनोदननिमित्तं धारागृहोद्यानमेव प्रस्थितः ।
तथावद्वयस्येन सहैव गत्वा यथोदितमनुष्ठास्यामि ।

1 ननु certainly. 2 भणित spoken ; PP. √भण् 1P. 3 आर्य noble. 4 उपवासः
religious fast. 5 नियमः vow, observance. 6 स्थिता a. PP. stood, abiding by ;
√स्था 1P. 7 स्वस्तिवायनम् a kind of a religious rite in which gifts and sweetmeats
are presented to Brahmins. 8 निमित्तम् cause, reason ; on account of, for
(when adverbially used.) 9 शब्दापयेत् she will or may call ; णिजन्ताद्विबिलिङ्,
नामधातुः √शब्दाय. 10 धारागृहम् shower-house. 11 उद्यानम् garden. 12 धारागृहो-
द्यानदीर्घिकायाम् = धारागृहोद्यानस्य दीर्घिकायाम्. 13 स्नात्वा having bathed ; gerund √स्ना
2P. 14 पार्श्वम् near to, to the side of. 15. कुक्कुटवादः a cock’s cry. 16 करिष्यामि
I will make, do ; लृट् √कृ 8U. 17 अन्यथा otherwise. 18 सदृश similar. 19 ब्राह्मणः
a man of the Brahmin caste, the highest of the Hindu caste system. 20 प्रतिग्रहः
acceptance of a gift. 21 कुर्वन्ति they do ; लृट् √कृ 8U. 22 प्रियवयस्यः dear friend,
i.e. the king. 23 अद्य today. 24 विरहः separation. 25 उत्कण्ठा f. anxiety,
longing. 26 विनोदनम् diversion. 27 प्रस्थित set out ; PP. प्र + √स्था 1P. 28 उदित
said ; PP. उद् + इ 2P. 29 अनुष्ठास्यामि I will do ; लृट् अनु + √स्था 1P.

ACT II

(Then enters the clown.)

Clown —Certainly I have been communicated by Indiyarikā thus ;—“Sir,
Her Majesty Queen Vāsavadattā, who is abiding by a vow of fast,
calls you for the observance of a Svastivāyana rite.” So now after
taking a bath in the pond of the garden of the shower house I will
repair to the side of the queen and utter a cock’s cry. Otherwise,
how will the Brahmins like us expect a gift in the Royal Household?
(Turning towards the curtain). How now, my dear friend is
heading just for the shower house-garden to divert the queen
in her anxiety of separation. So now accompanying my friend
thither I will do as I said above.

(ततः प्रविशति सोत्कण्ठी राजा)

राजा — क्षामां मङ्गलमात्रमण्डनभृतं मन्दोद्यमालापिनी-
मापाण्डुच्छविना मुखेन विजितप्रातस्तनेन्दुद्युतिम् ।
सोत्कण्ठां नियमोपवासविधिना चेतो ममोत्कण्ठते
तां द्रष्टुं प्रथमानुरागजनितावस्थामिवाद्य प्रियाम् ॥ १ ॥

विदूषकः— (उपसृत्य स्वस्ति भवते । वर्धतां भवान् ।

1 सोत्कण्ठः anxious, very eager. 2 मण्डनम् ornament. 3 भृत a. (acc. s. f. भृतम्) bearing, possessing. 4 मङ्गलमात्रमण्डनभृतम् = मङ्गलमात्रं मण्डनं भृतम् 5 मन्द slow. 6 उद्यमः exertion. 7 आलापिन् a. (acc. s. f. आलापिनीम्) talking, speaking. 8 मन्दोद्यमालापिनीम् = मन्दं उद्यमेन आलापिनीम्. 9 आ (समासेषु) slightly, a little. 10 पाण्डु pale. 11 छवि f. complexion, colour. 12 आपाण्डुच्छविना = आपाण्डुः छविः यस्य तेन. 13 विजित defeated; PP. वि + √जि 1P. 14 प्रातस्तन a. matutinal. 15 इन्दुः m. moon. 16 द्युतिः f. lustre, hue, 17 विजितप्रातस्तनेन्दुद्युतिम् = विजिता प्रातस्तनस्य इन्दोः द्युतिः यया तादृशीम्, 18 विधिः m. (ins. s. विधिना) religious rule. 19 नियमोपवासविधिना = नियमस्य उपवासस्य च विधिना. 20 चेतस् n. mind. 21 उत्कण्ठते it is anxious for; उद् कण्ठ् 1A. 22 द्रष्टुम् to see; inf. √दृश् 1P. 23 अनुरागः love, passion. 24 जनित occasioned; caus. PP. √ जन् 4A. 25 अवस्था f. state, condition. 26 प्रथमानुरागजनितावस्थाम् = प्रथमेन अनुरागेण जनिता अवस्थां मेस्याः सा. 27 प्रिया f. beloved woman. 28 स्वस्ति ind. (+ dat.) hail!

नियमोपवासविधिना क्षामां मङ्गलमात्रमण्डनभृतं मन्दोद्यमालापिनीं आपाण्डुच्छविना मुखेन विजित-
प्रातस्तनेन्दुद्युतिं प्रथमानुरागजनितावस्थां इव सोत्कण्ठां तां प्रियां द्रष्टुं अद्य मम चेतः उत्कण्ठते ॥ शार्दूलविक्रीडितम्

(Then enters the eager king.)

King — Today my mind is anxious to see my beloved one, who is emaciated through her observance of penance and fast wearing only a simple auspicious decoration, speaking slowly through effort, defeating the lustre of the matutinal moon with her face of a slightly pale hue, and who is anxious as if she were in the state as occasioned by her first love.

Clown — (advancing) Hail to you ! May Your Honour prosper !

राजा — (विलोक्य) वसन्तक, कस्मात्प्रहृष्ट इव लक्ष्यसे ।

विदूषक :— अर्चति खलु देवी ब्राह्मणम् ।

राजा — यद्येवं ततः किम् ।

विदूषक :— (सगर्वम् भोः, ईदृशः खलु ब्राह्मणो यश्चतुर्वेदपञ्चवेदषड्वेद-
ब्राह्मणसहस्रपर्याकुले राजकुले प्रथममहमेव देवीसकाशात्स्वस्ति-
वायनं लभे ।

राजा — (विहस्य) वेदसंख्ययैवावेदितं ब्राह्मणम् । तदागच्छ महाब्राह्मण ।
धारागृहोद्यानमेव गच्छावः ।

1 विलोक्य having gazed ; gerund वि + √लोक् 1A. 10U. 2 कस्मात् why ?
3 प्रहृष्ट rejoiced, been pleased ; PP. प्र + √हृष् 4P. 4 लक्ष्यसे thou art seen,
thou appearest ; कर्मेणि लट् √लक्ष् 1A. 10U. 5 अर्चति she honours, worships ;
√अर्च 1U. 6 यदि एवम् if it is so. 7 गर्वः arrogance, pride. 8 सगर्वम् ad. arrogantly,
proudly. 9 ईदृश a. such as this, like this. 10 यः rel. Pron. he who. 11 वेदः
most ancient Hindu Scripture ; there are four Vedas, i.e. ऋग्वेदः, यजुर्वेदः सामवेदः
and अथर्ववेदः that was added at a later stage to the foregoing three Vedas.
12 चतुर् four. 13 पञ्च five. 14 षट् six. 15 सहस्रम् one thousand. 16 पर्याकुल
confused, filled with. 17 चतुर्वेदपञ्चवेदषड्वेदब्राह्मणसहस्रपर्याकुले = चतुर्वेदज्ञाः पञ्चवेदज्ञाः
षड्वेदज्ञाः ब्राह्मणाः तेषां सहस्रेण (बहुभिः ब्राह्मणैः) पर्याकुले. 18 प्रथमम् ad. at first. 19 देवीसकाशात्
from the queen. 20 लभे I obtain ; √लभ् 1A. 21 विहस्य having laughed ; gerund
वि + √हस् 1P. 22 संख्या f. (ins. s. संख्यया) number, enumeration. 23 आवेदित
informed ; caus. PP. आ + √विद् 1.2P. 24 ब्राह्मणम् the state, status, or rank
of a Brahmin.

King — (gazing) Vasantaka, why do you appear joyful ?

Clown — Really the queen honours a Brahmin.

King — If so, what then ?

Clown — (arrogantly) Sir, I who am a Brahmin like this will be the first one
to receive a present of Svastivāyana from the queen herself in the
Royal household which is filled with a thousand Brahmins well-
acquainted with the four Vedas, five Vedas and six Vedas.

King — (laughing) Your enumeration of the Vedas has revealed your
Brahmanic status. Well, now come, you great Brahmin ! Let us
just proceed to the shower house-garden.

विदूषकः— यज्ञमानज्ञापयति ।

राजा — गच्छामतः ।

विदूषकः— भो एहि गच्छावः । (परिक्रम्यावलोक्य च) भो वयस्य, पश्य पश्य
अविरतपतद्विविधकुसुमसुकुमारशिलातलोत्सङ्गस्य परिमलनिलीन-
मधुकरभरभग्नबकुलमालतीलताजालकस्य कमलगन्धग्रहणोद्दाम-
मारुतपर्यवबुद्धबन्धूकबन्धनस्याविरलतमालतरुपिहितातपप्रसार-
स्यास्य धारागृहोद्यानस्य सश्रीकताम् ।

- 1 अग्रतस् ind. in front, ahead. 2 पश्य behold thou! लोद् √दृश् 1P.
3 अविरत a. ad (— तम्) perpetual, perpetually. 4 पतत् falling down; pres. part.
✓ पत् 1P. 5 विविध various. 6 कुसुमम् flower. 7 सुकुमार very soft, tender.
8 शिलातल m. n. stone-slab. 9 उत्सङ्गः interior, surface. 10 अविरतपतद्विविधकुसुमसुकुमार-
शिलातलोत्सङ्गस्य=अविरतं पतद्भिः विविधैः कुसुमैः सुकुमारैः शिलातलस्य उत्सङ्गः यस्मिन् तस्य. 11
परिमलः perfume. 12 निलीन adhered, absorbed; PP. नि+√ली 4A. 9P. 13 भरः
burden, weight. 14 भग्न broken, PP. √भञ्ज् 7P. 15 बकुलः the name of a flower
tree. 16 मालती f. a jasmine. 17 लता f. creeper. 18 जालकम् bud, multitude.
19 लता it also means a branch. 20 परिमलनिलीनमधुकरभरभग्नबकुलमालतीलताजालकस्य=
परिमललोभेन निलीनानां मधुकराणां भरेण भग्नं बकुलस्य मालत्याः लताजालकं यस्मिन् तस्य. 21 कमलम्
lotus. 22 गन्धः scent. 23 ग्रहणम् taking, carrying. 24 उद्दाम strong. 25 मारुतः
wind. 26 पर्यवबुद्ध awakend; PP. पर्यव=√वृष् 1U. 4A. 27 बन्धनम् stem. 28 कमल-
गन्धग्रहणोद्दाममारुतपर्यवबुद्धबन्धूकबन्धनस्य=कमलगन्धस्य ग्रहणे उद्दामाः मारुताः तैः पर्यवबुद्धानि बन्धूकस्य
बन्धनानि यस्मिन् तस्य. 29 अविरल dense. 30 तमालः-तरुः m. Tamāla tree. 31 पिहित
shut, barred; PP. पि+√षा 3U. 32 प्रसारः diffusion. 33 सश्रीकता f. beauty.
34 अविरलतमालतरुपिहितातपप्रसारस्य=अविरलैः तमालतरुभिः पिहितः वातपप्रसारः यस्मिन् तस्य.

Clown —Yes, as Your Honour commands.

King —Go ahead.

Clown —Sir, come along. (Pacing about and beholding) O friend, behold,
behold the beauty of the shower-house garden where the surface of
the stone-slab is softened by the multifarious blossoms perpetually
falling down, the branches of the Bakula and the jasmine are broken
by the weight of the bees indulged in gathering perfumed honey,
the stems of the Bandhūka tree are violently agitated by the winds
rash in taking up the fragrance of the lotuses, and the dense wood
of the Tamāla trees bars the arrows of the sun !

राजा — वयस्य, साध्वभिहितम् । अत्र हि

वृन्तैः क्षुद्रप्रवालस्थगितमिव तलं भाति शेफालिकानां

गन्धः सप्तच्छदानां सपदि गजमदामोदमोहं करोति ।

एते चोन्निद्रपद्मच्युतबहलरजःपुञ्जपिङ्गाङ्गरागा

गायन्त्यव्यक्तवाचः किमपि मधुलिहो वारुणीपानमत्ताः ॥२॥

विदूषकः — भो वयस्य, एतमपि तावत्पश्य पश्य य एषोऽविरलप-
तकुसुमनिकरोऽद्यापि पत्रान्तरगलद्वर्षावसानसलिलबिन्दुरिव
लक्ष्यते सप्तपर्णपादपः ।

- 1 अभिहित spoken ; PP. अभि + √धा 3U. 2 वृन्तम् stalk. 3 क्षुद्रः small.
4 प्रवालः coral tree. 5 स्थगित filled with ; PP. √स्थग् 1P. 6 शेफालिका f. a flower
plant. 7 सप्तच्छदः, सप्तपर्णः a flower tree. 8 सपदि ind. instantly. 9 मदः ichor.
10 आमोदः fragrance. 11 मोहः confusion. 12 उन्निद्र full-blown. 13 पद्मम् lotus.
14 च्युत. fallen off ; PP. √च्यु 1A. 15 बहल thick, abundant. 16 रजस् n. pollen.
17 पुञ्जः heap. 18 पिङ्ग reddish-brown. 19 अङ्गम् limb, body. 20 रागः colour.
21 उन्निद्रपद्मच्युतबहलरजःपुञ्जपिङ्गाङ्गरागाः = उन्निद्रेभ्यः पद्मेभ्यः च्युतैः बहलरजसां पुञ्जैः पिङ्गैः अङ्गानां
रागः येषां ते (मधुलिहः) 22 गायन्ति they hum, sing ; √गँ 1P. 23 अव्यक्त indistinct.
24 वाच् f. speech. 25 अव्यक्तवाचः = अव्यक्ताः वाचः येषां ते. 26 किमपि something somehow.
27 मधुलिहः m. bee. 28 वारुणी f. wine. 29 पानम् drink. 30 मत्त intoxicated ; PP.
√मद् 4P. 31 निकरः heap, cluster. 32 पत्रम् petal, leaf. 33 अन्तरम् interior.
34 गलत् dropping ; Pres. Part. √गल् 1P. 35 वर्ष-अवसानम् end of the rain.
36. सलिलम् water. 37 बिन्दुः m. drop. 38 पत्रान्तरगलद्वर्षावसानसलिलबिन्दुः = पत्राणां
अन्तरेषु गलन्तः वर्षावसाने सलिलबिन्दवः इव कुसुमानि यस्य सः 39 पादपः tree.

King — O friend, you have well spoken. For here on account of the stalks
of the Shephālīkās the surface of the soil appears as if it were cover-
ed with little coral trees, the scent of the Saptacchadas instantane-
ously confuses the fragrance of the elephant-ichor, and these honey-
lickers (*i.e.* bees), as if intoxicated with a drink of wine, are singing
something in an indistinct tone, with their limbs reddish brown in
hue besmeared with heaps of the thick pollen dropped from the
lotuses in full bloom.

Clown — Ho my friend, behold, behold this Saptaparna tree, too, whose
clusters of blossoms densely falling down look like drizzling drops
falling onto their petals at the end of a rain !

राजा — वयस्य, सम्यगुत्प्रेक्षितम् । बह्वेव सदृशं जलदसमयस्य ।

तथा हि

बिभ्राणा मृदुतां शिरीषकुसुमश्रीहारिभिः शाद्वलैः

सद्यः कल्पितकुट्टिमा मरकतक्षोदैरिव क्षालितैः ।

एषा संप्रति बन्धनाद्विगलितैर्बन्धूकपुष्पोत्करै-

रद्यापि क्षितिर्इन्द्रगोपकशतैश्छन्नेव संलक्ष्यते ॥ ३ ॥

1 सम्यक् ind. properly, rightly. 2 उत्प्रेक्षित compared; PP. उद् + √प्र ईष् 1A. 3 उत्प्रेक्षितम् (त्वया) you have compared (भावे प्रयोगः) 4 बहु a. much. 5 सदृश a. like, resembling. 6 जलदः cloud. 7 समयः time, season. 8 जलदसमयः cloud season, viz. rainy season. 9 तथा हि whereas, for. 10 बिभ्राण (f. nom. s. बिभ्राणा) bearing; pres. part. √भृ 3U. 11 मृदुता f. tenderness. 12 शिरीषः the name of a tree, n. its flower. 13 श्री beauty. 14 हारिन् a. (ins. p.n. हारिभिः) captivating, surpassing. 15 शाद्वलम् lawn, meadow. 16 कल्पित fashioned, arranged; caus. pp. √कल्प् 1A. 17 कुट्टिम m. n. pavement. 18 कल्पितकुट्टिमा = कल्पितं कुट्टिमं यस्यां सा. 19 मरकतम् emerald. 20 क्षोदः any pounded substance, powder, piece. 21 क्षालित washed, purified; pp. √क्षल् 10U. 22 एषा क्षितिः this ground (f.) 23 विगलित dropped; pp. वि + √गल् 1P. 24 पुष्पम् flower. 25 उत्करः pile. 26 इन्द्रगोपकः a kind of red and white insect. 27 शतम् hundred. 28 छन्न covered, veiled; pp. √छद् 10U.

शिरीषकुसुमश्रीहारिभिः शाद्वलैः मृदुतां बिभ्राणा क्षालितैः मरकतक्षोदैः सद्यः कल्पितकुट्टिमा इव एषा क्षितिः संप्रति बन्धनात् विगलितैः बन्धूकपुष्पोत्करैः इन्द्रगोपकशतैः छन्ना इव अद्य अपि संलक्ष्यते ॥ शाद्वलविक्रीडितम्

King — Friend, you have rightly compared. It very much resembles the rainy season. Whereas,—This soil bearing a tenderness due to the lawns that surpass the grace of the Shirīṣa blossom and resembling a pavement now fashioned with the purified gravels of emerald seems even now to be bestrewn with many a hundred red and white insects, Indragopakas on account of the piles of the Bandhūka flowers at present dropped from the stems.

(ततः प्रविशति चेटी)

चेटी — आज्ञाप्तास्मि देव्या वासवदत्तया 'हञ्जे इन्दीवरिके, अथ मया अगस्त्यमहर्षयेऽर्घ्यं दातव्यम् । तद्गच्छ त्वम् । शेफालिकाकुसुम-मालां लघु गृहीत्वागच्छ । एषाप्यारण्यका धाराग्रहोद्यानदीर्घिकाया यावदेव विकासितानि कमलानि नास्ताभिलाषिणा सूर्येण मुकुलाय्यन्ते तावदेव लघ्ववचित्यागच्छतु' इति । एषा तपस्विनी तां दीर्घिकां न जानाति । तद्गृहीत्वा तां गमिष्यामि । (नेपथ्याभि-मुखमवलोक्य) इत इत आरण्यके, एहि । (ततः प्रविशत्यारण्यका)

1 आज्ञाप्त commanded, ordered ; caus. PP. आ+√ज्ञा 9U. 2 हञ्जे (a voc. particle) O maid ! 3 महर्षिः m. (dat. s. महर्षये) great seer, sage. 4 अर्घ्यम् venerable offering, or oblation. 5 दातव्य to be given ; pot. PP. √दा 3U. 6 तत् so. 7 माला f. garland. 8 शेफालिकाकुसुममालाम् = शेफालिकानामधेयानि कुसुमानि तेषां मालाम् 9 लघु ad. swiftly, quickly. 10 गृहीत्वा having taken ; gerund/ग्रह् 9U. 11 आगच्छ come thou ! लोट् आ+√गम् 1P. 12 यावत् तावत् while. 13 विकासित (nom. and acc. p. n. विकासितानि) opened, bloomed ; PP. वि+√कास् 1A. 14 अस्तः sunset, the western mountain over which the sun is supposed to set. 15 अभिलाषिन् ins. s. m. अभिलाषिणा) longing for. 16 सूर्यः the sun. 17 मुकुलाय्यन्ते they are closed ; गिजन्तात्कर्मणि लट् नामधातु/√मुकुल्य्. 18 अवचित्य having gathered ; gerund अव+√चि 5U. 19 तपस्विनी f. poor girl. 20 जानाति she knows ; √ज्ञा 9U. 21 गमिष्यामि I shall go ; लृट् √गम् 1P. 22 इतस् ind. hither. 23 एहि go thou (but it means 'come !') लोट्/इ 2P.

(Then enters a maid-attendant.)

Maid — "O maid Indivarikā, to-day I am to offer an oblation to the great seer Agastya. So do you go and quickly bring a garland of Shephālīkā flowers ! Let this Āranyakā, too, gather some blooming lotuses of the pond of the shower-house garden before they are shut up by the sun longing to set and bring them quickly," thus ordered I am by Queen Vāsavadattā. This poor girl does not know the very pond. So I shall take her with me. (Looking at in the direction of the curtain) Come hither, Āranyakā ! (At this moment appears Āranyakā.)

आरण्यका — (सबाष्पोद्वेगमात्मगतम्) तथा नाम तादृशे वंश उत्पन्नयान्यजनमा-
ज्ञाप्य स्थितया सांप्रतं परस्य मयाज्ञाप्तिः कर्तव्येति नास्ति खलु
दुष्करं दैवस्य । अथवा ममैवैष दोषः । येन जानत्यापि न
व्यापादित आत्मा । तत्किं सांप्रतं करिष्यामि । अथवा दुष्कर-
मिदानीं मया चिन्तितम् । वरमेवैतदपि । न पुनरात्मनो महार्घं वंशं
प्रकाशयन्त्या मया लघूकृत आत्मा । तत्का गतिः । यथाभणित-
मनुष्ठास्यामि ।

चेटी — इत एह्यारण्यके ।

आरण्यका — इयमागच्छामि । (अमं नाटयन्ती) हज्जे, दूरे किमद्यापि दीर्घिका ।

1 बाष्प m. n. tear. 2 उद्वेगः agitation. 3 सबाष्पोद्वेगम् ad. emotionally in tears. 4 आत्मगतम् (a dramatic term) to oneself only. 5 नाम ind. indeed. 6 तादृश of such kind. 7 वंशः race, family. 8 उत्पन्न born ; PP. उद् + √पद् 4A. 9 अन्यजनः another people. 10 आज्ञाप्य having ordered ; gerund आ + √ज्ञा 9U. 11 स्थित ins. s. f. स्थितया) stood, lived; PP. √स्था 1P. 12 सांप्रतं ind. now. 13 पर another. 14 आज्ञाप्तिः f. order. 15 कर्तव्य to be done ; Pot. PP. √कृ 8U. 16 दुष्कर a. difficult to do ; n. difficulty. 17 दैवम् fate. 18 अथवा yet, or. 19 दोषः sin, fault. 20 येन whereas. 21 जानत् (ins. s. f. जानत्या) knowing ; Pres. Part. √ज्ञा 9U. 22 व्यापादित killed ; caus. PP. व्या + √पद् 4A. 23 आत्मन् m. (nom. s. आत्मा) self. 24 चिन्तित thought ; PP. √चिन्त् 10U. 25 वरम् it is better. 26 पुनर् but. 27 प्रकाशयत् (ins. s. f. प्रकाशयन्त्या) disclosing ; caus. Pres. Part. प्र + √काश् 1A. 28 लघूकृत slighted ; PP. लघू + √कृ 8U. 29 का गतिः f. what help, what alternative ? 30 अनुष्ठास्यामि I will do ; लृट् अनु + √स्था.

Āraṇyakā—(emotionally shedding tears, to herself) Indeed, born in such family and having lived a life, commanding other people, I have now to execute other's command : really fate has nothing impossible to do. Or this may be my own fault, since I did not kill myself, though I knew about it. So what shall I do now ? Perhaps I have thought of a difficult thing just now. It is better, even. But I have not slighted my own self by dint of revealing my respectable origin. So what alternative is there ? I will do as I was told.

Maid —Come hitherward, Āraṇyakā !

Āraṇyakā—I am coming. (Expressing fatigue) O maid, is the pond still far off ?

चेटी — एषा शेफालिकाशुल्मान्तरिता । तदेहि । अवतरावः । (अवतरणं नाटयतः)

राजा — वयस्य, किमन्यदिव चिन्तयसि । ननु ब्रवीमि । बह्वेव सदृशं जलदसमयस्य । (इति विभ्राणा मृदुतामित्यादि पुनः पठति)

विदूषकः — (सक्रोधम्) भोः, त्वं तावदेतदन्यच्च पश्यन्नुत्कण्ठानिर्भरं विनोदयस्यात्मानम् । मम पुनर्ब्राह्मणस्य स्वस्तिवायनवेलातिक्रामति । तत्तावदहं त्वरितं दीर्घिकायां स्नात्वा देव्याः सकाशं गमिष्यामि ।

राजा — ननु मूर्ख, पारं गता एव वयं दीर्घिकायाः । एवमनेकेन्द्रियसुखातिशयमनुभवन्नपि नोपलक्षयसि । पश्य ।

1 गुल्म m. n. thicket, bush. 2 अन्तरित screened, concealed ; अन्तः + √इ 2P. 3 अवतरावः we two descend, cross ; अव + √तृ 1P. 4 अवतरणम् descending. 5 नाटयतः they two gesticulate ; गिजन्तात्लट् √नट् 1P. 6 अन्यत् n. another. 7 चिन्तयसि thou thinkest ; √चिन्त् 10U. 8 ब्रवीमि I say ; लट् √ब्रू 1U. 9 पठति he recites, reads ; √पठ् 1P. 10 क्रोधः anger. 11 सक्रोधम् ad. angrily. 12 निर्भर ardent, excessive. 13 उत्कण्ठानिर्भरम् = उत्कण्ठया निर्भरम्. 14 विनोदयसि thou divertest, amusest, गिजन्तात्लट् वि + √नुट् 6U. 15 वेला hour. 16 अतिक्रामति it passes ; अति + √क्रम् 1U. 4A. 17 त्वरितम् hurriedly. 18 स्नात्वा having bathed ; gerund √स्ना 2P. 19 मूर्खः fool. 20 पार m. n. extreme limit, opposite bank. 21 गत (nom. p. m. गताः) gone ; PP. √गम् 1P. 22 अनेक a. many, not one. 23 इन्द्रियम् sense-organ. 24 सुख a. happy, pleasing ; n. happiness. 25 अनेकेन्द्रियसुखातिशयम् = अनेकेन्द्रियाणां सुखं तस्य अतिशयः. 26 अतिशयः excess. 27 अनुभवत् (nom. s. m. अनुभवन्) enjoying ; Pres. Part. अनु + √भू 1P. 28 उपलक्षयसि thou thinkest ; उप + √लक्ष्.

Maid — It is concealed by the Shephālīkā thicket. So come, let us go down. (Both descend.)

King — Friend, what else are you thinking ? Indeed, I say it is very much similar to the rainy season. (Thus again he recites "This soil bearing a tenderness....." etc.)

Clown — (angrily) Sir, now you amuse yourself full of longing, seeing this. But the hour of the Svastivayana for me a Brahmin is passing. So hurriedly taking a dip in the pond I will go to Her Majesty.

King — Sure, you idiot ! We have come to the bank, and you do not realize, though enjoying an excessive joy of the pond thus pleasing many sense-organs. See !

श्रोत्रं हंसस्वनोऽयं सुखयति दयितानूपुरह्लादकारी
दृष्टिप्रीतिं विधत्ते तटतरुविवरालक्षिता सौधपाली ।
गन्धेनाम्भोरुहाणां परिमलपटुना जायते घ्राणसौख्यं
गात्राणां ह्लादमेते विदधति मरुतो वारिसंपर्कशीताः ॥ ४ ॥
तदेहि । दीर्घिकातटमुपसर्पावः । (परिक्रम्यावलोक्य च) वयस्य, पश्य
पश्य ।

1 श्रोत्रम् ear, hearing. 2 हंसः swan. 3 स्वनः sound. 4 सुखयति it pleases ;
√सुख् 10P. 5 दयिता f. beloved woman. 6. नूपुर m. n. anklet. 7 ह्लादः sound.
8 कारिन् a. (m. कारी) making, doing, performing (समासान्ते) 9 दयितानूपुरह्लादकारी=
दयितायाः नूपुरह्लादं करोति इति तादृशः 10 दृष्टिः f. eye. 11 प्रीतिः f. love, pleasure.
12 विधत्ते it does, shapes ; लट् वि + √धा 3U. 13 तटः bank, shore. 14 तरुः m.
tree. 15 विवरम् gap. 16 आलक्षित seen ; PP. आ + √लक्ष् 1A. 10U. 17 सौधम्
mansion, palace. 18 पाली f. row. 19 तटतरुविवरालक्षिता=तटतरुणां विवरेभ्यः आलक्षिता.
20 अम्भोरुहम् lotus. 21 परिमलः perfume. 22 पटु a. (ins. s. m. पटुना) sharp,
distinct. 23 जायते it occurs, happens ; लट् √जन् 4A. 24 घ्राण m. n. nose, smelling.
25 सौख्यम् happiness, enjoyment. 26 गात्रम् limb, body. 27 ह्लादः joy.
28 विदधति they make ; वि + √धा 3U. 29 मरुत् m. (P. मरुतः) wind. 30 वारि n.
water. 31. संपर्कः touch. 32 शीत a. cool. 33 वारिसंपर्कशीताः=वारिसंपर्केण शीताः.
34 उपसर्पावः we two approach ; उप + √सृप् 1P.

दयितानूपुरह्लादकारी अयं हंसस्वनः श्रोत्रं सुखयति तटतरुविवरालक्षिता सौधपाली दृष्टिप्रीतिं विधत्ते
परिमलपटुना अम्भोरुहाणां गन्धेन घ्राणसौख्यं जायते वारिसंपर्कशीताः एते मरुतः गात्राणां ह्लादं विदधति ॥
सप्तमरा

Imitating the jingling sound of my beloved one's anklets the song
of the swans pleases the ear, a row of the palace buildings peeping
through the gaps between the trees on the bank produces joy to the
eye, the smell of the lotuses prominent in fragrance gladdens the
nose, and these winds cool with the touch of the water gratify the
limbs.

So come, let us approach the bank of the pond. (Pacing and look-
ing) O friend, behold, behold !

उद्यानदेवतायाः स्फुटपङ्कजकान्तिहारिणी स्वच्छा ।

दृष्टिरिव दीर्घिकेयं रमयति मां दर्शनेनैव ॥ ५ ॥

विदूषकः— (सकौतुकम्) भो वयस्य, पश्य पश्य । कैषा कुसुमपरिमलसुगन्धवेणिमधुकरावलिविद्रुमलतारुणहस्तपल्लवा उज्ज्वलतनुकोमलबाहुलता सत्यं प्रत्यक्षचरीवोद्यानदेवता स्त्री दृश्यते ।

राजा— (सकौतुकं विलोक्य) वयस्य, निरतिशयस्वरूपशोभाजनितबहुविकल्पेयम् ।

यत्सत्यमहमपि नावगच्छामि । पश्य ।

1 देवता f. (gen. s. देवतायाः) deity, goddess. 2 स्फुट open, transparent. 3 पङ्कजम् lotus. 4. कान्तिः f. beauty. 5. स्वच्छ a. beautiful. 6 रमयति it delights ; णिजन्ताल् ७ रम् 1A. 7 माम् me. 8 दर्शनम् sight, appearance. 9 स्फुटपङ्कजकान्तिहारिणी = स्फुटस्य पङ्कजस्य कान्तिं हरिणी. 10 कौतुकम् curiosity, delight. 11 सकौतुकम् ad. curiously. 12 सुगन्ध sweet-smelling. 13 वेणि f. वेणी f. tress, hair. 14 आवलिः f. row, line. 15 विद्रुमलता coral branch, twig. 16 अरुण reddish. 17 हस्तः hand. 18 पल्लव m. n. sprout, blade of grass. 19 कुसुमपरिमलसुगन्धवेणीमधुकरावलिविद्रुमलतारुणहस्तपल्लवा = कुसुमानां परिमलेन सुगन्धा वेणी तस्यां मधुकराणां आवलिः विद्रुमस्य लते इव अरुणे हस्तपल्लवे यस्याः सा. 20 उज्ज्वलत् bright, kindling ; Pres. Part. उद् + ७ ज्वल् 1P. 21 तनुः f. body. 22 कोमल tender. 23 बाहुः m. arm. 24 उज्ज्वलतनुकोमलबाहुलता = उज्ज्वलन्ती तनुः कोमले च बाहुलते यस्याः सा. 24 सत्यम् truly. 25 प्रत्यक्ष visible, evident. 26 चर a. (f. चरी) moving. 27 स्त्री f. woman. 28 निरतिशय a. unsurpassed, unrivalled. 29 स्वरूपम् nature, one's own form. 30 शोभा f. beauty. 31 जनित caused ; caus. PP. ७ जन् 4A. 32 विकल्पः doubt. 33 निरतिशयस्वरूपशोभाजनितबहुविकल्पा = निरतिशयया स्वरूपशोभया जनितः बहुः विकल्पः यया सा. 34 अवगच्छामि I know ; अव + ७ गम् 1P.

उद्यानदेवतायाः स्फुटपङ्कजकान्तिहारिणी स्वच्छा दृष्टिः इव इयं दीर्घिका दर्शनेन मां रमयति एव ॥ आर्या

Like the lovely eyes of the garden goddess surpassing the charm of the blooming lotuses the pond delights me at its sight alone.

Clown — (with a curiosity) Ho friend, see, see ! Who is this lady who appears like the evidently visible garden-goddess ? She has tresses sweet-smelling with the fragrance of flowers, with a row of the bees on them, and her leaf-like hands are reddish as coral twigs, her body is shining, and her arms are so tender as a creeper.

King — (observing with curiosity) O friend, she causes so much suspicion by her unrivalled physical beauty that I fail to understand truly. See !

पातालाद्भुवनावलोकनपरा किं नामकन्योत्थिता

मिथ्या तत्खलु दृष्टमेव हि मया तस्मिन्कुतोऽस्तीदृशी ।

मूर्ता स्यादिह कौमुदी न घटते तस्या दिवा दर्शनं

केयं हस्ततलस्थितेन कमलेनालोक्यते श्रीरिव ॥ ६ ॥

विदूषकः— (निरूप्य) एषा खलु देव्याः परिचारिकेन्दीवरिका । तद्-

गुल्मान्तरितौ भूत्वा पश्यावः । (उभौ तथा कुतः)

- 1 पातालम् the nether-world. 2 भुवनम् the earth. 3 अवलोकनम् beholding.
4 पर a (f. nom. s. परा) intent on, absorbed in. 5 भुवनावलोकनपरा=भुवनस्य अवलोकनं
तत्परा. 6 नागः semi-divine man said to dwell in पातालम्. 7 कन्या f. girl.
8 उत्थित risen ; PP. उद् + √स्था 1P. 9 मिथ्या ind. false, falsely. 10 दृष्ट seen ;
PP. √दृश् 1P. 11 हि for, because. 12 तस्मिन्=पाताले. 13 कुतः whence ? 14 मूर्तं
a. incarnate. 15 इह here. 16 कौमुदी f. moonlight. 17 घटते it is possible ;
लट् √घट् 1A. 18 स्यात् it may be ; विधिलिङ् √अस् 2P. 19 तस्याः = कौमुद्याः. 20 दिवा
ind. by or during daytime. 21 हस्ततल m. n. palm. 22 आलोक्यते she is seen ;
कर्मणि लट् आ + √लोक् 1A. 10U. 23 श्रीः Luxmī the goddess of wealth. 24 निरूप्य
having seen, gesticulated ; gerund नि + √रूप् 10P. 25 परिचारिका f. maid-
servant. 26 कुतः they two do ; √कृ 8U. 27 भूत्वा having becom ; gerund √भू
1P. 28 गुल्म m. n. bush, wood. 29 अन्तरित concealed ; PP. अन्तः + √इ 2P.
30 उभ Pron. (nom. dual m. उभौ) both.

किं भुवनावलोकनपरा नागकन्या पातालात् उत्थिता? मिथ्या, तत् खलु मया दृष्टं एव हि, तस्मिन्
कुतः इदृशी अस्ति ? कौमुदी इह मूर्ता स्यात् तस्याः दर्शनं दिवा न घटते, हस्ततलस्थितेन कमलेन श्रीः इव
आलोक्यते इयं का ॥ शार्दूलविक्रीडितम्

Is she a Nāga girl, sprung up, eager to see the world, from
the nether region ? It is false, since I really saw it. Whence
such a girl there ? She may be the moonlight incarnate here, but
its appearance is not possible in daytime : What is she who
appears like Luxmī holding a lotus upon her palm ?

Clown —(gesticulating) Really, here also appears Indivarikā the queen's
maid. Therefore, hiding ourselves in the bush we shall observe.
(Both do so.)

चेटी — (कमलिनीपत्रग्रहणं नाटयन्ती) आरायके, अपचिनु त्वं पद्मानि । अहम-
प्येतस्मिन्नलिलीपत्रे शेफालिकाकुसुमान्यपचित्य देवीसकाशं
गमिष्यामि ।

राजा — वयस्य, संलाप इव वर्तते । तदवहिताः शृणुमः । कदाचिदित
एव व्यक्तीभविष्यति । (चेटी गमनं नाटयति)

आरायका — हला इन्दीवरिके, न शक्नोमि त्वया विनात्रासितुम् ।

चेटी — (विहस्य) यादृशमद्य मया देव्या मन्त्रितं श्रुतं तादृशेन चिरमेव
मया विना त्वयासितव्यम् ।

आरायका — (सविषादम्) किं देव्या मन्त्रितम् ।

1 कमलिनी f. lotus plant. 2 पत्रम् leaf. 3 ग्रहणम् taking. 4 अपचिनु collect
thou ! लोट् अप + √चि 5U. 5 पद्मम् (p. acc. पद्मानि) lotus. 6 नलिनी f. lotus plant.
7 एतस्मिन् पत्रे on this leaf. 8 अपचित्य having collected, piled up ; gerund अप + √चि
5U. 9 देवीसकाशम् to the presence of the queen. 10 संलापः conversation. 11 वर्तते
it is, it exists ; √वृत् 1A. 12 अवहित a. attentive. 13 शृणुमः we hear ; लट् √श्रु 5P.
14 कदाचित् whenever, at any time. 15 व्यक्तीभविष्यति it will become manifest ; लृट्
व्यक्ती + √भू 1P. 16 गमनम् going. 17 शक्नोमि (+ inf.) I am able to, I can ; √शक्
5P. 18 विना Prep. (+ acc. and ins.) without. 19 आसितुम् to be, to remain ;
inf. √आस् 2A. 20 मन्त्रित spoken ; PP. √मन् 10A. 21 श्रुत heard ; PP. √श्रु 5P.
22 चिरम् for a long time. 23 त्वया आसितव्यम् you must remain. 24 विषादः dejection.
25 सविषादम् ad. sorrowfully.

Maid — (picking up a lotus leaf) O Āraṇyakā, do you gather lotus-flowers.
I, too, will collect Shephālīkā flowers on this lotus-leaf, and go to
the queen's presence.

King — Friend, a conversation seems to be heard. Let us, therefore, at-
tentively hear. At any moment it will become clearly audible from
here.

(The maid tries to depart.)

Āraṇyakā—Friend Indīvarīkā, I cannot stay here without you.

Maid — (laughing) According to what I heard from the queen to-day you
are to remain here for a long time without me.

Āraṇyakā—(sadly) what did the queen say ?

चेटी — एतत् 'तदैषाहं महाराजेन भणिता । यथा यदैषा विन्ध्यकेतुदुहिता
वरयोग्या भविष्यति तदाहं स्मारयितव्य इति । तस्मांप्रतं महाराजं
स्मारयामि येनास्या वरचिन्तापर्याकुलो भविष्यति ।'

राजा — (सहर्षम्) इयं सा विन्ध्यकेतोर्दुहिता । (सानुतापम्) चिरं मुषिताः
स्मो वयम् । वयस्य, निर्दोषदर्शना कन्यका खल्वियम् ।
विस्त्रब्धमिदानीं पश्यामः ।

आरण्यका — (सरोषं कर्णो पिधाय) तद्गच्छ त्वम् । न त्वयासम्बद्धप्रलापिन्या
प्रयोजनम् ।

1 भणित spoken ; PP. √ भण् 1P. 2 यदा-तदा (correlative) when-then.
3 दुहितृ f. (nom. s. दुहिता) daughter. 4 वरयोग्या marriageable, fit for a bride-
groom. 5 स्मारयितव्य (ought) to be reminded ; Pot. PP. √ स्मृ 1P. caus. 6 स्मार-
यामि I remind ; णिजन्तात् लट् √ स्मृ. 7 येन so that. 8 चिन्ता f. thought, anxiety.
9 वरचिन्तापर्याकुलः = वरस्य चिन्तया पर्याकुलः . 10 हर्षः joy. 11 सहर्षम् joyfully. 12 अनुतापः
remorse, pain. 13 सानुतापम् ad. remorsefully, painfully. 14 मुषित stolen,
deceived ; PP. √ मुष् 9P. 15 निर्दोष spotless, faultless. 16 निर्दोषदर्शना = निर्दोषं
दर्शनं यस्याः सा. 17 विस्त्रब्धम् ad. confidently. 18 पश्यामः we see ; लट् √ दृश् 1P. 19
रोषः anger. 20 सरोषम् angrily. 21 पिधाय having covered ; gerund अणि (in this
case अ is dropped) + √ धा 3U. 22 असम्बद्ध contradictory, not connected in
sense. 23 प्रलापिन् a. (ins. s. f. प्रलापिन्या) chattering. 24 प्रयोजनम् use.

Maid — Her majesty said like this : " At that time I was told by the king
to remind him when the daughter of Vindhyaketu comes of a
marriageable age. So now I will remind the king so that he
might be occupied with the thought of finding a bride-groom for
her."

King — (joyfully) So she is the very daughter of Vindhyaketu ! (remorse-
fully) For a long time we have been cheated. O friend, she has
a spotless beauty indeed. Now we will confidently observe her.

Aranyakā—(angrily covering her ears) Go away ! No use of you who are
talking a nonsense.

चेटपसृत्य पुष्पापचयं नाटयति)

राजा — अहो सुतरां प्रकटीकृतमाभिजात्यं धीरतया । वयस्य, धन्यः
खल्वसौ य एतदङ्गस्पर्शसुखभाजनं भविष्यति ।

(आरण्यका कमलापचयं नाटयति)

विदूषकः — भो वयस्य, पश्य पश्य । आश्चर्यमाश्चर्यम् । एषा सलीलचल-
त्करपल्लवप्रभाविस्तृतेनापहसितशोभं करोति कमलवनमपचिन्वती ।

राजा — वयस्य, सत्यमेवैतत् । पश्य

1 अपसृत्य having withdrawn, retreated ; gerund अप + √सृ 1.3P. 2 अपचयः
loss, gathering. 3 अहो ind. oh, alas ! 4 सुतराम् ind. excellently. 5 प्रकटीकृत
manifested, displayed ; PP. प्रकटी + √कृ 8U. 6 आभिजात्यम् noble birth. 7 धीरता
f. (ins. s. धीरतया) strength of mind, fortitude, solemnity. 8 धन्य lucky,
fortunate, blessed. 9 एतदङ्गम् her body. 10 स्पर्शः touch. 11 भाजनम् vessel,
receptacle, recipient. 12 एतदङ्गस्पर्शसुखभाजनम् = एतस्याः अङ्गस्य स्पर्शसुखं तस्य भाजनम्.
13 आश्चर्यम् wonder, miracle, marvel. 14 लीला f. play, beauty. 15 सलील
beautiful ; ad. सलीलम् beautifully. 16 चलत् moving ; Pres. Part. √चल् 1P.
17 करः hand. 18 करपल्लव m. n. = पल्लवः इव करः 19 प्रभा f. lustre, splendour.
20 विस्तृत spread, extended ; PP. वि + √स्तृ 5U. 21 अपहसित mocked, ridiculed ;
PP. अप + √हस् 1P. 22 शोभा f. charm. 23 सलीलचलत्करपल्लवप्रभाविस्तृतेन = सलीलं
चलतः करपल्लवस्य प्रभायाः विस्तृतेन. 24 उपहसितशोभम् = उपहसिता शोभा यस्य तत्. 25 वनम्
grove, forest. 26 अपचिन्वत् (nom. s. f. अपचिन्वती) gathering ; Pres. Part अप +
√चि.

(Having retreated the maid gathers flowers.)

King — Oh, her noble origin has been excellently manifested by her solemn
attitude ! O my friend, truly he who will receive the joy of
touching her body will be a lucky man.

(Āraṇyakā collects lotuses.)

Clown — Ah friend, see, see. wonderful, wonderful ! She, who is gathering
the lotuses, mocks their beauty by means of spreading the lustre of
her shoot-like hand which is gracefully moving.

King — O friend, it is really true. Behold !

अच्छिन्नामृतबिन्दुवृष्टिसदृशीं प्रीतिं ददत्या दृशा
याताया विगलत्पयोधरपटाद्द्रष्टव्यतां कामपि ।

अस्याश्चन्द्रमसस्तनोरिव करस्पर्शास्पदत्वं गता

नैते यन्मुकुलीभवन्ति सहसा पद्मास्तदेवाद्भुतम् ॥ ७ ॥

आरण्यका — (भ्रमरसंवाधं नाटयन्ती) हा धिक् हा धिक् । एते खल्वपरे परित्यज्य कमलिनीं नीलोत्पलवनानि समापतन्तो निपुणतरं बाधमाना आयासयन्ति मां दुष्टमधुकराः ।

1 अच्छिन्न uninterrupted, constant. 2 अमृतम् nectar. 3 वृष्टिः f. shower. 4 अच्छिन्नामृतबिन्दुवृष्टिसदृशीम् = अच्छिन्नया अमृतस्य बिन्दुवृष्ट्या सदृशीम्. 5 ददत् (gen. s. f. ददत्याः) giving; Pres. Part. √दा 3U. 6 दृश् f. (ins. s. दृशा) eye, sight. 7 यात gone, attained; PP. √या 2P. 8 पयोधरः udder, cloud. 9 पट m. n. (abl. s. पटात् cloth. 10 द्रष्टव्यता f. visibility. 11 अस्याः her. 12 चन्द्रमस् m. (gen. s. चन्द्रमसः) moon. 13 तनुः f. (gen. s. तनोः) body. 14 चन्द्रमसः तनोः = चन्द्रमसः तनुः इव तनुः यस्याः तस्याः. 15 आस्पदत्वम् receptacle, state of receiving. 16 गत (nom. p. m. गताः) attained; PP. √गम् 1P. 17 एते पद्माः (m. p.) these lotuses. 18 मुकुलीभवन्ति they close; लट् मुकुली + √भू 1P. 19 सहसा ind. suddenly. 20 अद्भुतम् wonder, surprise. 21 यत् ~ तद् अद्भुतम् it is a wonder that ~ ~ . 22 भ्रमरः bee. 23 संवाधः annoyance. 24 धिक् ind. fie! 25 अपर a. (nom. p. m. अपरे) another, inferior. 26 परित्यज्य having left; परि + √त्यज् 1P. gerund. 27 समापतत् (nom. p. m. समापतन्तः) assailing; Pres. Part. समा + √पत् 1P. 28 निपुणतरम् (more skilfully. 29 बाधमान tormenting; Pres. Part. √बाध् 1A. 30 आयासयन्ति they trouble; णिजंतालट् आ + √यस् 4P. 31 दुष्ट vile, wicked.

दृशा अच्छिन्नामृतबिन्दुवृष्टिसदृशीं प्रीतिं ददत्याः विगलत्पयोधरपटात् कामपि द्रष्टव्यतां यातायाः चन्द्रमसः तनोः इव अस्याः करस्पर्शास्पदत्वं गताः एते पद्मा यत् सहसा न मुकुलीभवन्ति तत् अद्भुतं एव ॥ शार्दूलविक्रीडितम्

It is very surprising that these lotuses do not at once close themselves while they are touched by the hands of the lady who resembles the moon's form, who happens to reveal her appearance due to the garment slipping off her breasts, and who is giving as much joy as the constant spray of Nectar by her glances.

Āraṇyakā — (gesticulating the annoyance of the bees) Ah fie, fie! After abandoning the lotus plant and blue lotus-beds these inferior, wicked bees are causing me very much annoyance, assailing and disturbing me skilfully.

(उत्तरीयेण मुखं पिधाय सभयम्) हस्ता इन्दीवरिके, परित्रायस्व मां परि-
त्रायस्व माम् । एते दुष्टमधुकराः परिभविष्यन्ति ।

विदूषकः— भो वयस्य, पूर्णास्ते मनोरथाः । यावदेव गर्भदास्याः सुता
नागच्छति, तावदेव त्वमपि तूष्णीको भूत्वोपसर्प । एषापि
सलिलशब्दश्रुतेन पदसंचारेणेन्दीवरिकागच्छतीति ज्ञात्वा त्वा-
मेवावलम्बिष्यते ।

राजा — साधु वयस्य साधु । कालानुरूपमुपदिष्टम् ।

(इत्यारण्यकासमीपमुपसर्पति)

आरण्यका — (पदशब्दाकर्णनं नाटयन्ती) इन्दीवरिके, लघूपसर्प लघूपसर्प । आकुली-
कृतास्मि दुष्टमधुकरैः । (राजानमवलम्बते)

1 उत्तरीयम् upper garment. 2 भयम् fear. 3 सभयम् ad. fearfully. 4 परित्रायस्व
help, save thou ! लोट् परि + √ त्रै 1A, or √ त्रा 2A. 5 परिभविष्यन्ति they will in-
jure, conquer ; लृट् परि + √ भू 1P. 6 पूर्णं filled with, accomplished ; PP. √ पूर्
10U. 7 मनोरथः wish desired object. 8 गर्भदासी f. (gen. s. गर्भदास्याः) slave-girl
by birth (often used as an expression of abuse.) 9 सुता f. daughter. 10 तूष्णीक
silent. 11 सलिलम् water. 12 शब्दः sound. 13 श्रुत (ins.s.m. श्रुतेन) heard; PP. √ श्रु
5P. 14 सलिलशब्दश्रुतेन = सलिले यस्य शब्दः श्रुतः तेन. 15 पदसंचारः movement of feet,
foot-step. 16 ज्ञात्वा having known; gerund √ ज्ञा 9U. 17 अवलम्बिष्यते she will
hold, cling to; लृट् अव + √ लम्ब् 1A. 18 कालः time. 19 अनुरूप a. befitting, adap-
ted to. 20 उपदिष्ट pointed out, advised; PP. उप + √ दिश् 6U. 21 समीपम् = सकाशम्.
22 आकर्णनम् hearing. 23 आकुलीकृत troubled; PP. आकुली + √ कृ 8U.

(Covering her face with her upper garment in fear) Dear
Indivarikā, save me, save me ! These wicked bees will injure me.

Clown — Hallo friend, your wishes are to be accomplished. Before the
daughter of a slave-girl by birth comes back you will approach her
silently. By your foot-steps to be heard on the water thinking that
Indivarikā is coming, she will just cling to you.

King — Fine, O friend, fine ! It is a timely suggestion.

(Thus he advances to Aranyakā.)

Aranyakā—(hearing the sound of footsteps) O Indivarikā ! Do come quickly,
quickly ! I am troubled by these vile bees. (she leans on the king.)

(राजा कण्ठे गृह्णाति । आरण्यकोत्तरीयं मुखादपनीय राजानमपश्यन्ती भ्रमरावलोकनं नाटयति)

राजा — (स्वोत्तरीयेण भ्रमराभिवाचयन्)

अयि विसृज विषादं भीरु भृङ्गास्तवैते

परिमलरसलुब्धा वक्त्रपद्मे पतन्ति ।

विकिरसि यदि भूयस्त्रासलोलायताक्षी

कुवलयवनलक्ष्मीं तत्कुतस्त्वां त्यजन्ति ॥ ८ ॥

आरण्यका — (राजानं दृष्ट्वा साध्वसं नाटयन्ती) कथं नैषेन्दीवरिका । (सभयं राजानं

त्यक्त्वापसरन्ती) इन्दीवरिके, लघ्वागच्छ लघ्वागच्छ । परित्रायस्व

माम् ।

1 कण्ठः neck. 2 गृह्णाति he seizes, takes; √ ग्रह् 9U. 3 अपनीय having removed; gerund अप + √ नी 1U. 4 अपश्यत् (nom.s.f. अपश्यन्ती) not seeing; Pres. Part. अ + √ दृश् 1P. 5 अवलोकनम् looking. 6 निवारयत् (nom.s.m. निवारयन्) warding off; Pres. Part. caus. नि + √ वृ 1.5. 9U. 7 विसृज abandon thou ! लोट् वि + √ सृज् 6P. 8 विषादः despair. 9 भीरु a. (voc.s.f. भीरु) timid. 10 भृङ्गः bee. 11 रसः juice. 12 परिमलरसः honey, perfume-juice. 13 लुब्ध (nom. p. m. लुब्धाः) coveted, longed; PP. √ लुभ् 4P. 14 वक्त्रम् face. 15 पतन्ति they fall; √ पत् 1P. 16 विकिरसि thou spreadest; वि + √ कृ 6P. 17 यदि if. 18 भूयस् ind. repeatedly. 19 त्रासः alarm, fear. 20 लोल a. rolling, tremulous. 21 आयत long, large. 22 अक्षि n. eye. 23 त्रासलोलायताक्षी=त्रासेन लोले आयते अक्षिणी यस्याः तादृशी. 24 कुवलयम् lotus. 25 लक्ष्मीः f. beauty. 26 कुवलयवनलक्ष्मीम्=कुवलयानां वनं तस्य लक्ष्मीम्. 27 साध्वसम् fear. 28 तत्=तर्हि, तदा.

अयि भीरु विषादं विसृज परिमलरसलुब्धाः एते भृङ्गाः तव वक्त्रपद्मे पतन्ति यदि त्रासलोलायताक्षी (त्वम्) भूयः कुवलयवनलक्ष्मीं विकिरसि तत् कुतः ((ने)) त्वां त्यजन्ति ॥ मालिनी

(The king catches her by the neck. Āraṇyakā, removing the upper garment from her face, and not looking at the king, looks at the bees.)

King — (warding off the bees with his own upper garment)

Ah timid one, do abandon thy despair ! These bees hungry for fragrant honey are falling upon the lotus in the form of thy face : if thou with thy large eyes rolling in alarm repeatedly spread'st the beauty of lotus-beds, how would they abandon thee ?

Āraṇyakā—(looking at the king and expressing alarm) How it is not Indīvarikā ! (Abandoning him, frightened and retreating) O Indīvarikā, come quickly, quickly ! Help me !

विदूषक :— भवति, सकलपृथ्वीपरित्राणसमर्थेन वत्सराजेन परित्रायमाणा चेटीमिन्दीवरिकामाक्रन्दसि ।

(राजा 'अयि विसृज.....' इत्यादि पुनः पठति)

आरण्यका — (राजानमवलोक्य सस्पृहं सलज्जं चात्मगतम्) अयं खलु स महाराजो यस्याहं तातेन दत्ता । स्थाने खलु तातस्य पक्षपातः ।

चेटी — आयासिता खल्वारण्यका दुष्टमधुकरैः । तद्यावदुपसृत्य समाश्वासयामि । आरण्यके, मा बिभिहि । एषोपागतास्मि ।

विदूषक :— भोः, अपसरापसर । एषा खल्विन्दीवरिकागता । तदेतं वृत्तान्तं प्रेक्ष्य देव्यै निवेदयिष्यति । (अङ्गुल्या निर्दिश्य)

1 भवती f. (voc. s. भवति) Your ladyship, 2 सकल a, entire, all. 3 पृथ्वी f. earth. 4 परित्राणम् protection, deliverance. 5 समर्थ a. strong, competent. 6 सकलपृथ्वीपरित्राणसमर्थेन = सकलायाः पृथ्व्याः परित्राणे समर्थेन. 7 परित्रायमाण being protected ; Pres. Part. परि + √त्रा 2A, √त्रे 1A. 8 आक्रन्दसि thou callest out ; आ + √क्रन्द 1P. 9 स्पृहा f. envy. 10 सस्पृहम् enviously. 11 लज्जा f. shame. 12 सलज्जम् bashfully. 13 यस्य=यस्मै. 14 दत्त (nom. s. f. दत्ता) given in marriage ; PP. √दा 3U. 15 स्थाने ind. rightly. 16 पक्षपातः partiality. 17 आयासित annoyed ; caus. PP. आ + √यस् 4P. 18 समाश्वासयामि I console, encourage ; णिजन्ताल् लट् सम् + आ + √स्वस् 2P. 19 मा (negative particle) not. 20 बिभिहि fear thou ! लोट् √ भी 3P. 21 वृत्तान्तः incident, news. 22 प्रेक्ष्य having seen ; gerund प्र + √ईक्ष् 1A. 23 निवेदयिष्यति she will inform ; णिजन्ताल् लृट् नि + √ विद् 1.2P. 24 अङ्गुली f. finger.

Clown — O lady, being saved by the King of Vatsa who can protect the whole world you cry for a maid, Indivarikā.

(The king repeats "O timid one....." etc.)

Āraṇyakā— (looking at the King enviously and bashfully, to herself) Really, this is the King to whom I was given in marriage. Rightly my father feels partiality for him.

Maid — Truly Āraṇyakā is annoyed by those wicked bees. So now approaching her I will encourage her. Āraṇyakā, don't be afraid ! I am coming.

Clown — Sir, retreat, retreat ! Indivarikā is surely coming. Should she detect this event she will report to the queen. (pointing out with his finger)

तदिदमेव कदलीगृहं प्रविश्य मुहूर्तं तिष्ठावः ।

(उभौ तथा कुरुतः)

चेटी — (उपसृत्य कपोलौ स्पृशन्ती) हञ्जे आरण्यके, कमलसदृशस्य तव वदन-
स्यायं दोषो यन्मधुकरा एवमपराध्यन्ति । (हस्ते गृहीत्वा) तदेहि
गच्छावः । परिणतो दिवसः । (गमनं नाटयतः)

आरण्यका — (कदलीगृहमिमुखमवलोक्य) हञ्जे इन्दीवरिके, अतिशिशिरतया
सलिलस्योरुस्तम्भ इव समुत्पन्नः । तच्छनैः शनैः गच्छावः ।

चेटी — तथा (इति निष्क्रान्ते)

विदूषकः — भोः, एहि निष्क्रामावः । तां गृहीत्वैषा दास्याः सुतेन्दीवरिका
गता ।

1 कदली f. plantain tree. 2 गृहम् house. 3 मुहूर्तः moment. 4 मुहूर्तम् for a moment. 5 तिष्ठावः we stay, rest ; √स्था 1P. 6 कपोलः (acc. d. कपोलौ) cheek. 7 स्पृशत् (nom. s. f. स्पृशन्ती) touching ; Pres. Part. √स्पृश् 6P. 8 वदनम् face. 9 यत् (conjunction) that. 10 अपराध्यन्ति they offend ; अप + √राष् 4·5P. 11 परिणत् grown old, set ; pp. परि + √नम् 1U. 12 दिवसः day, sun. 13 अतिशिशिरता f. excessive cold, coolness. 14 ऊरुः m. thigh. 15 स्तम्भः rigidity, insensibility. 16 समुत्पन्न occurred ; pp. सम् + उद् + √पद् 4A. 17 शनैः ind. slowly. 18 गच्छावः we two go ; √गम् 1P.

Let us, therefore, enter this plantain house and stay there for a moment. (Both men do so.)

Maid — (approaching and touching her cheeks) O maid Āraṇyakā, It is the fault of your lotus-like face that the bees offend you in this way. (Taking her by the hand) So come, let us go. The sun has set. (Both the girls walk.)

Āraṇyakā—(beholding the facade of the plantain bower) O maid Indivarikā, my thighs seem to be benumbed on account of the coolness of the water. So let us move very slowly.

Maid — Very well. (Both move out.)

Clown — Sir, come, let us go away. The slave-girl's daughter, Indivarikā has carried her away.

राजा — (निःश्वस्य) कथं गता । सखे वसन्तक, न खल्वविघ्नमभिलषितम-
धन्यैः प्राप्यते । (विलोक्य) सखे, पश्य पश्य ।

आबद्धमुखमपीदं कण्टकितं कमलकाननं तस्याः ।

सुकुमारपाणिपल्लवसंस्पर्शसुखं कथयतीव ॥ ६ ॥

(निःश्वस्य) सखे, क इदानीमुपायः पुनस्तां द्रष्टुम् ।

विदूषकः — भोः, त्वमेव पुत्तलिकां भङ्क्त्वेदानीं रोदिषि । न मे मूर्खस्य
ब्राह्मणस्य वचनं करोषि ।

राजा — किं मया न कृतम् ।

1 निःश्वस्य having sighed ; gerund निस् + √श्वस् 2P. 2 सखि m. (voc. s. सखे) friend. 3 अविघ्न a. free from impediment. 4 अभिलषितम् desired object. 5 अधन्यः unlucky man. 6 प्राप्यते it is obtained ; कर्मणि लट् प्र + √आप् 5P. 7 आबद्ध tied, shut. 8 आबद्धमुखम् = आबद्धं मुखं यस्य तत्. 9 कण्टकित a. horripilated, thrilled. 10 काननम् = वनम्. 11 पाणिः m. hand. 12 संस्पर्शः touch. 13 कथयति it tells, indicates ; √कथ् 10U. 14 सुकुमारपाणिपल्लवसंस्पर्शसुखम् = सुकुमारस्य पाणिपल्लवस्य संस्पर्शेन संजातं सुखम्. 15 उपायः means, plan. 16 द्रष्टुम् to see ; inf. √दृश् 1P. 17 पुत्तलिका f. doll. 18 भङ्क्त्वा having broken ; gerund √भञ्ज् 7P. 19 रोदिषि thou screamest ; लट् √रुद् 2P.

आबद्धमुखं अपि कण्टकितं इदं कमलकाननं तस्याः सुकुमारपाणिपल्लवसंस्पर्शसुखं कथयति इव ॥ आर्या.

King — (sighing) How has she gone ? O my friend Vasantaka, the unlucky can not realize any desired object without hindrance. (observing) Friend, behold, behold !

The lotus-grove, thrilled, indicates, as it were, the happiness occasioned by the touch of her very tender shoot-like hands, even though its face is closed.

(with a sigh) Friend, is there any means now to see her again ?

Clown — Sir ! having just broken a doll, you scream for it now. You do not carry out what I tell you, a foolish Brahmin as I am.

King — What did I not carry out ?

विदूषकः— तदिदानीं विस्मृतं यत् तूष्णीको मूत्वोपसर्पेति मया भणितम् ।
 अतिसंकटे भवान्प्रविश्यालीकपाण्डित्यदुर्विदग्धतया 'अयि विसृज
 विषादम्' इत्येतैरन्यैश्च कटुवचनैर्निर्भर्त्स्य सांप्रतं किं रोदिषि ।
 पुनरप्युपायं पृच्छसि ।

राजा — कथं समाश्वासनमपि निर्भर्त्सितमिति भणितं मूर्खेण ।

विदूषकः— ज्ञातमेव कोऽत्र मूर्ख इति । तत्किमेतेन । अस्तमयाभिलाषी
 भगवान्सहस्ररश्मिः । तदेह्यभ्यन्तरमेव प्रविशावः ।

1 विस्मृत forgotten ; PP. वि + √स्मृ 1P. 2 अतिसंकटः narrow passage, great danger, risk. 3 अलीक false, pretended. 4 पाण्डित्यम् learning, scholarship. 5 दुर्विदग्धता f. (ins. s. दुर्विदग्धतया) stupidity, foolishness. 6 अन्य a. (ins. p. n. अन्यैः) another. 7 कटु pungent, disagreeable. 8 वचनम् word. 9 निर्भर्त्स्य having abused or menaced ; gerund निस् + √भर्त्स 10U. 10 पृच्छसि thou askest ; लट् √ प्रच्छ 6P. 11 समाश्वासनम् consolation, comforting. 12 निर्भर्त्सित menaced; PP. निस् + √भर्त्स 10 U. 13 ज्ञात known ; PP. √ज्ञा 9U. 14 अत्र in this case. 15 किम् + ins. what is the use of ? There is no use of. 16 अस्तमयः sunset, setting of the sun. 17 अभिलाषिन् a. (nom. s. m. अभिलाषी) longing for. 18 सहस्ररश्मिः m. thousand-rayed sun.

Clown—You have just forgotten what I told you, that is, "Do approach her silently." After falling into a risk and menacing her with a stupid display of your false scholarship in such pungent terms as, "O timid one....." etc. why do you weep now ? And furthermore you ask me for a means.

King —How this idiot dare say that I menaced her, instead of comforting me !

Clown —It is just understood who the idiot is in this case. So no use of this talk. The thousand-rayed lord sun is desirous of setting. Come, let's repair to the inner apartment.

राजा — (बिलोक्य) अये परिणतप्रायो दिवसः । अहह संप्रहि हि ।

हृत्वा पद्मवनद्युतिं प्रियतमेवेयं दिनश्रीर्गता

रागोऽस्मिन्मम चेतसीव सवितुर्विम्बेऽधिकं लक्ष्यते ।

चक्राहोऽहमिव स्थितः सहचरीं ध्यायन्नलिन्यास्तटे

सञ्जाताः सहसा ममेव भुवनस्याप्यन्धकारा दिशः ॥ १० ॥

(इति निष्क्रान्ताः सर्वे)

❀ इति द्वितीयोऽङ्कः ❀

1 प्रायः (समाप्तान्ते) majority, great part, almost. 2 परिणतप्रायः = परिणतः प्रायः यस्य सः 3 हृत्वा having carried away; gerund √हृ 1U. 4 द्युतिः f. lustre, radiance. 5 प्रियतमा = आरण्याका. 6 दिनम् day. 7 रागः passion, love, red hue. 8 चेतस् n. (loc.s. चेतसि) mind. 9 सवितु म. (gen.s. सवितुः) the sun. 10 विम्ब m.n. disc, circle. 11 अधिकम् ad. very much. 12 चक्राह्वः = चक्रवाकः a ruddy goose (as the native saying goes this bird is doomed to separation from his mate as soon as the sun sets.) 13 स्थित stood; PP. √स्था 1P. 14 सहचरी f. wife. 15 ध्यायत् (nom.s.m. ध्यायन्) meditating, calling to mind; pres. part. √ ध्यै 1P. 16 नलिनी f. lotus, lotus pond. 17 भुवनम् the world. 18 अन्धकारः darkness. 19 दिश् f. (nom. p. दिशः) direction.

इयं दिनश्रीः पद्मवनद्युतिं हृत्वा प्रियतमा इव गता अस्मिन् सवितुः विम्बे मम चेतसि इव रागः अधिकं लक्ष्यते चक्राह्वः सहचरीं ध्यायन् नलिन्याः तटे अहं इव स्थितः भुवनस्य दिशः अपि मम (दिशः) इव अन्धकाराः सहसा संजाताः ॥ शार्दूलविक्रीडितम् ।

King — (beholding) Ah the sun has almost set. Alas for now —

This day's beauty is gone like my dearest, stealing away the radiance of the lotus assemblage, in that disc of the sun, as in my mind, the passion-fire glows very much, the Chakravāka goose stands on the edge of the lotus pond calling to his mind his mate as I do, and also all the directions of the world like my paths become all of a sudden dark. (Exeunt omnes.)

(Here Ends Act Two)

❀ तृतीयोऽङ्कः ❀

(ततः प्रविशति मनोरमा)

मनोरमा — आज्ञप्तास्मि देव्या वासवदत्तया, 'हज्जे मनोरमे, यः स साङ्कृत्यायन्यार्यपुत्रस्य मम च वृत्तान्तो नाटकोपनिबद्धः तस्य नर्तितव्यशेषमद्य युष्माभिः कौमुदीमहोत्सवे नर्तितव्यम्' इति । ह्यः खल्वारण्यकया प्रियसख्या शून्यहृदययान्यथैव नर्तितम् । अद्य पुनर्वासवदत्ताभूमिकया तथा यदि तथा क्रियते ततोऽवश्यं देवी कोपिष्यति । तत्कुत्र तावत्तां प्रेक्ष्योपालप्स्ये ।

1 आर्यपुत्रः husband. 2 वृत्तान्तः story, tidings. 3 नाटकम् drama, play, 4 उपनिबद्ध bound, arranged; PP. उपनि + √ बन् 9P. 5 नाटकोपनिबद्धः = नाटके उपनिबद्धः 6 यः = वृत्तान्तः. 7 तस्य = वृत्तान्तस्य, 8 नर्तितव्य (ought) to be played, or acted; pot, PP. नृत् 4P. 9 शेष a. n. remaining, rest. 10 युष्माभिः (ins. p.) by you. 11 कौमुदीमहोत्सवः the great festival of moonlight that falls in the month of आश्विनः (September-October). 12 ह्यस् yesterday. 13 प्रियसखी f. (ins. s. प्रियसख्यार) dear friend, 14 शून्य absent, vacant. 15 हृदयम् heart. 16 शून्यहृदयया = शून्यं हृदयं यस्याः तया. 17 अन्यथा ind, otherwise, in a different way. 18 अद्य today. 19 भूमिका f, role, part (of a character in dramas) 20 वासवदत्ताभूमिकया = वासवदत्ताभूमिका यस्याः तया. 21 क्रियते it is done; कर्मणि लृट् √ कृ 8U. 22 अवश्यम् inevitably, 23 कोपिष्यति she will be angry; लृट् √ कुप् 4P. 24 कुत्र where? 25 उपालप्स्ये I will blame; लृट् उपा + √ लप् 1A.

ACT III

(Enters Manoramā)

Manoramā—I have been ordered by Queen Vāsavadattā thus : “O maid Manoramā, the episode of my husband and myself was woven by Sāṅkṛtyāyanī into a drama, whose remaining portion to be staged you will have to act today on the occasion of grand Moonlight Festival.” Yesterday, indeed, my fond friend Āraṇyakā, absent-minded, played in a wrong way. If she who has assumed the role of Vāsavadattā repeats the same the queen will surely be angry. But where shall I find and blame her ?

(विलोक्य) एषारण्यकात्मनैव किमपि किमपि मन्त्रयमाणा दीर्घिका-
तीरे कदलीगृहं प्रविशति । तद्गुल्मान्तरिता भूत्वा श्रोष्यामि
तावदस्या विस्रब्धजल्पितानि ।

॥ इति प्रवेशकः ॥

(ततः प्रविशत्यासनस्था कामावस्थां नाटयन्त्यारण्यका)

आरण्यका — (निःश्वस्य) हृदय, दुर्लभजनं प्रार्थयमानं त्वं कस्मान्मां
दुःखितां करोषि ।

मनोरमा — तदेतच्छून्यहृदयत्वस्य कारणम् । कं पुनरेषा प्रार्थयते ।
अवहिता तावच्छ्रोष्यामि ।

आरण्यका — (सालम्) कथं तथा नाम शोभनदर्शनो भूत्वा महाराज एवं
सन्तापयति मांम् । आश्चर्यमाश्चर्यम् ।

1 आत्मन् m. (dat. s. आत्मने) oneself. 2 किमपि something. 3 मन्त्रयमाणा
saying ; Pres. part. √मन्त्र 10A. 4 तीरम् bank. 5 श्रोष्यामि I will hear ; लृट् √श्रु
5P. 6 विस्रब्ध confident. 7 जल्पितम् muttering, chattering. 8 आसितम् seat.
9 स्थ a. (समासाल्ते) standing, existing. 10 कामः love. 11 कामावस्था f. love-sick.
12 दुर्लभ hard to obtain, unattainable. 13 जनः man. 14 प्रार्थयमान begging,
longing for ; Pres. Part. प्र + √अर्ष 10A. 15 दुःखित pained, sorrowful.
16 शून्यहृदयत्वम् absent-mindedness. 17 कारणम् cause, reason. 18 शोभनं fine,
beautiful. 19 दर्शनम् appearance. 20 शोभनदर्शनः=शोभनं दर्शनं यस्य एतादृशः सः
21 सन्तापयति he torments ; सम् + √तप् 1P. 10U. 22 अलम् tear.

(Looking) There enters Āraṇyakā into the plantain bower on the
bank of the pond, muttering something to herself. So concealing
myself behind the bush I shall listen to her muttering confidently.

Introduction Ends.

(Then appears Āraṇyakā seated, exhibiting her love-sick.)

Āraṇyakā—(sighing) O my heart ! Why do you, longing for an unattainable
one, make me miserable ?

Manoramā—So, this is the cause of her absent-mindedness !

But whom does she long for ? I will hear now very attentively.

Āraṇyakā—(shedding tears) How so handsome-looking King does torment
me thus ? A marvellous phenomenon !

अथवा समैवैषाऽभागधेयता । न पुनर्महाराजस्य दोषः ।

मनोरमा — (सबाष्पम्) कथं महाराज एवास्याः प्रार्थनीयः । साधु प्रियसखि
साधु , आभिजात्यसदृशस्तेऽभिलाषः ।

आरण्यका — कस्मै तावदेतं वृत्तान्तं निवेद्य सह्यवेदनमिव दुःखं करिष्यामि ।

(विचिन्त्य) अथवा अस्ति मे हृदयनिर्विशेषा प्रियसखी मनोरमा ।

तस्या अप्येतल्लज्जया न पारयामि कथयितुम् । सर्वथा मरणं
वर्जयित्वा कुतो मे हृदयस्यान्या निर्वृतिः ।

मनोरमा — (सालम्) हा धिक् हा धिक् । अतिभूमिं गतोऽस्यास्तपस्विन्या
अनुरागः । तत्किमिदानीमत्र करिष्यामि ।

1 अभागधेयता f. ill-fate. 2 प्रार्थनीय to be longed, or solicited; Pot. PP.
प्र + √ अर्थ् 10A. 3 आभिजात्यसदृशः=आभिजात्ये सदृशः befitting her noble birth.
4 अभिलाषः wish, desired object. 5 कस्मै (dat.s.m.) to whom? 6 निवेद्य having
informed; gerund नि + √ विद् 1.2P. 7 सह्य endurable. 8 वेदना f. pang, pain.
9 सह्यवेदनम्=सह्या वेदना यस्य तत्. 10 निर्विशेष same, not different from. 11 तस्याः=
तस्यै. 12 लज्जा f. shame. 13 पारयामि I am able; √ पृ 10U. 14 कथयितुम् to tell;
inf. √ कथ् 10U. 15 सर्वथा ind. by all means, completely. 16 मरणम् death.
17 वर्जयित्वा having excluded, except; gerund √ वृज् 1P. 10U. 18 निर्वृतिः f. solace.
19 अतिभूमिं गत reached the climax. 20 अनुरागः love.

Perhaps this is but my ill-fate, but not the king's blunder.

Manoramā—(tearfully) How, she is longing for the king ! Bravo, bravo, my
dear friend ! The object of her longing is worthy of her noble
origin.

Āranyakā—To whom shall I now disclose this affair and lighten thereby the
pang of my misery ? (musing) I have a dear friend of mine,
Manoramā who is same as my bosom. Nevertheless, I cannot tell
her about this out of shame. By all means death is my only solace.
Except for it where can be any other solace for my heart ?

Manōramā—(shedding tears) Alas ! this poor girl's love has gone too far.
So what shall I do now in this respect ?

- आरण्यका** — (साभिलाषम्) अयं स उद्देशः यस्मिन्मधुकरोरायास्यमानाव-
लम्ब्य महाराजेन समाश्रासितास्मि 'भीरु मा विभीहि' इति ।
मनोरमा — (सहर्षम्) कथमेषापि दृष्टा महाराजेन । सर्वथास्त्यस्या जीवित-
व्यस्योपायः । यावदुपसृत्य समाश्रासयाम्येनाम् । (सहसोपसृत्य)
युक्तं नाम हृदयस्यापि लज्जितम् ।
आरण्यका — (सलज्जमात्मगतम्) हा धिक् हा धिक् । सर्वं श्रुतमेतया । तदत्र
युक्त्मेव प्रकाशयितुम् (प्रकाशं हस्ते गृहीत्वा) प्रियसखि, मा कुप्य मा
कुप्य । लज्जात्रापराध्यति ।
मनोरमा — (सहर्षम्) सखि, अलं शङ्कया । एतन्मे आचक्ष्व सत्यमेव त्वं
महाराजेन दृष्टा न वेति ।

1 साभिलाषम् ad. with a longing, enviously. 2 उद्देशः spot. 3 यस्मिन् = उद्देशे
4 आयास्यमान (f.—ता) being annoyed; caus. Pres. Pass. Part. आ + √ यस् 4P.
5 अवलम्ब्य having supported; gerund अव + √ लम्ब् 1A. 6 जीवितव्य (gens. जीवितव्यस्य)
to be alive; Pot. PP. √ जीव् 1P. 7 युक्त Proper, deserving (√ युज् 4A.)
8 लज्जितम् to feel ashamed; inf. √ लज्ज् 6A. 9 प्रकाशयितुम् to publish, to disclose;
caus. inf. प्र + √ काश् 1.4A. 10 कुप्य be thou angry; लोट् √ कुप् 4P. 11 अलम् ind.
(+ ins. & gerund) enough of, away with. 12 शङ्का f. fear. 13 आचक्ष्व tell
thou ! लोट् आ + √ चक्ष् 2A.

Āraṇyakā—(longingly) This is the spot where the King supported and
consoled me, saying "O timid one, fear not !" when I was annoyed
by the bees.

Manoramā—(with joy) Oh she was also seen by the king ! By all means there
is a means to save her. I will now approach and comfort her.
(suddenly advancing) Is it proper to feel ashamed of your heart,
really ?

Āraṇyakā—(bashfully to herself) Ah fie, fie ! she has heard everything. So it
is proper for me to disclose here. (Taking her by the hand) My
dear friend, don't be angry. Shame is to blame here.

Manoramā—(joyfully) O friend, don't you worry ! Do tell me whether you
were seen by the king or not.

आरण्यका — (सलज्जमधोमुखी) श्रुतमेव प्रियसख्या सर्वम् ।

मनोरमा — यदि दृष्ट्वा महाराजेन त्वं तदलं सन्तापितेन । स एवेदानीं दर्शनोपायपर्याकुलो भविष्यति ।

आरण्यका — (स्वगतम्) अयं सखीजनः पक्षपातेन मन्त्रयते । (प्रकाशम्)
अयि सखीपक्षपातिनि, देवीगुणनिगडनिबद्धे खलु तस्मिन् जने कुत एतत् ।

मनोरमा — (विहस्य) हला अपण्डिते, कमलिनीबद्धानुरागोऽपि मधुकरो मालतीं प्रेक्ष्याभिनवरसास्वादलम्पटः कुतस्तामनासाद्य स्थितिं करोति ।

आरण्यका — किमेतेनासम्भावितेन । तदेहि । अधिकं खलु शरदातपेन सन्तप्तान्यद्यापि न मेऽङ्गानि सन्तापं मुञ्चन्ति ।

1 अधोमुख a. (f.—मुखी) having face downcast. 2 अधस् ind. below. 3 सन्तापितम् tormenting, pain. 4 उपायः means, plan. 5 दर्शनोपायपर्याकुलः=दर्शनस्य उपायेन पर्याकुलः 6 स्वगतम्=आत्मगतम् to oneself. 7 सखीजनः female-friend or friends. 8 पक्षपातिन् a. (voc. s. f. पक्षपातिनि) partial; attached to. 9 गुणः virtue. 10 निगडः fetter. 11 देवीगुणनिबद्धे तस्मिन् जने (loc. abs.) when the king is very much attached to the queen for her virtues. 12 अपण्डित ignorant. 13 कमलिनीबद्धानुरागः=कमलिन्या बद्धः अनुरागः यस्य सः 14 मालती f. kind of jasmine. 15 अभिनव fresh. 16 आस्वादः tasting. 17 लम्पट greedy, lustful. 18 स्थितिः f. standing still. 19 असम्भावित impossible.

Āraṇyakā—(with her face downcast, abashed) You, my dear friend, have heard everything.

Manoramā—If you had been seen by the king, then don't torture yourself. He will now very much try and see you, too.

Āraṇyakā—(to herself) This friend speaks in my favour. (Aloud) O you who are partial to your friend, how is it possible when he is tied by the fetters of the queen's virtues?

Manoramā—(laughing) Ah ignorant one! Though attached to the lotus, the bee becomes greedy for the taste of new honey when it sees a jasmine, and will not rest till it gets it.

Āraṇyaka—No use of your impossible talk. So come. Even now my limbs extremely heated by the autumnal sun do not give up their heat.

मनोरमा — अयि लज्जालुके, न युक्त्रमेतामवस्थां गतयापि त्वया आत्मा
प्रच्छादयितुम् । (आरण्यका मुखमवनमयति)

मनोरमा — अविस्त्रम्भशीले, किमिदानीं प्रच्छादयसि । निःश्वासनि-
भविनिर्गतो दिवसं रात्रिमपि तवानुरागोऽविरतपतत्कुसुमशरशर-
निवहप्रवृत्तहुङ्कारशब्द इव न भणति ? (आत्मगतम्) अथवा न
खल्वयं काल उपालम्भस्य । तत्तावनूनलिलीपत्राण्यस्या हृदये
दास्यामि । (उत्थाय दीर्घिकाया नलीपत्राणि गृहीत्वारण्यकाहृदये ददती) समा-
श्वसितु सखी समाश्वसितु (ततः प्रविशति विदूषकः)

विदूषकः — अतिमहान्खलु प्रियवयस्यस्यारण्यकायां उपर्यनुरागः ।

1 लज्जालुक a. (voc. s. f. लज्जालुके) modest, bashful. 2 प्रच्छादयितुम् to veil,
to conceal; inf. प्र + √ छद् 10U. 3 अविस्त्रम्भः non-confidence, mistrust.
4 शीलम् disposition; (समासान्ते) habituated to, inclined to. 5 निश्वासः sighing.
6 निभ m. n. appearance, manifestation. 7 विनिर्गतः come out; PP. विनिस् +
√ गम् 1P. 8 निश्वासनिभविनिर्गतः = निश्वासानां निभेन विनिर्गतः 9 दिवसं रात्रिम् = रात्रिदिवा
day and night. 10 कुसुमशरः cupid. 11 शरः arrow. 12 निवहः heap. 13 प्रवृत्त
begun; PP. प्र + √ वृत् 1A. 14 हुङ्कारः hissing, roaring. 15 उपालम्भः censure.
16 दास्यामि I shall give, place; लृट् √ दा 3U. 17 उत्थाय having risen; gerund
उद् + √ स्था 1P. 18 उपरि (+acc. gen. and loc.) on, towards, on account of.
19 अविरतपतत्कुसुमशरशरनिवहप्रवृत्तहुङ्कारशब्दः = अविरतं पततां कुसुमशरस्य शराणां निवहात् प्रवृत्तः
हुङ्कारशब्दः येन सः 20 अवनमयति she bends; णिजन्तात्लृट् √ नम् 1U.

Manoramā—Ah bashful one, it is not proper for you to hide yourself in spite
of this plight in which you have fallen. (Āraṇyakā casts her face
down.) Ah mistrustful girl, does not your love coming out in
the form of sighs day and night like a hissing sound caused from
a heap of the arrows of Cupid falling down constantly speak for
it? Why do you now hide? (To herself) Perhaps it is not
the time for criticizing her. So now I will place lotus-leaves on
her bosom.

(Rising and bringing lotus-leaves from the pond, and placing them
upon her heart) Take heart, friend, take heart!

(At that moment the jester enters.)

Clown — Very great is the affection of my dear friend towards Āraṇyakā.

येन परित्यक्तराजकार्यस्तस्या एव दर्शनोपायं चिन्तयन्नात्मानं
विनोदयति । (विचिन्त्य) कुत्रेदानीं तां प्रेक्षे । अथवा तत्र दीर्घिका-
यामन्विष्यामि । (परिक्रामति)

मनोरमा — (आकर्ण्य) पदशब्द इव श्रूयते । तत्कदलीशुल्मान्तरिते भूत्वा
पश्यावस्तावत्क एष इति । (उभे तथा कृत्वा पश्यतः)

आरण्यका — कथं स एव महाराजस्य पार्श्वपरिवर्ती ब्राह्मणः ।

मनोरमा — कथं वसन्तक एव । (सहस्रमात्मगतम्) अपि नाम तथा भवेत् ।

विदूषकः — (दिशोज्ज्वलोक्य) किमिदानीमारण्यका सत्यमेव संवृत्ता ।

1 येन ind. because, on account of which, etc. 2 परित्यक्त deserted, given up ; PP. परि + √ त्यज् 1P. 3 राजकार्यम् royal duty. 4 परित्यक्तराजकार्यः = परित्यक्तं राजकार्यं येन सः 5 ताम् = आरण्यकाम्. 6 प्रेक्षे I see ; लट् प्र + √ ईक्ष् 1A. 7 अन्विष्यामि I search for ; लट् अनु + √ इष् 4.6P. 8 पदशब्दः sound of footsteps. 9 श्रूयते it is heard ; कर्मणि लट् √ श्रु 5P. 10 पार्श्वपरिवर्तिन् a. (nom. s. m. पार्श्वपरिवर्ती) attending by the side of, waiting upon. 11 अपि नाम ind. I wish, it is likely that, in all probabilities. 12 सत्यम् truly, really. 13 संवृत्त happened, become ; PP. सम् + √ वृत् 1A. 14 भवेत् it might or would be ; विधिलिङ् √ भू 1P.

On that account, deserting his royal duty, and thinking of a means to meet her he consoles himself. (Reflecting) Where can I see her now ? Well, I shall search for her about the pond. (He moves round.)

Manoramā—(listening) Something like a sound of footsteps is heard. So hiding ourselves behind the plantain thicket let us see who it is. (Both doing so, behold.)

Āraṇyakā—O it is the Brahmin, the attendant to the king !

Manoramā—Is it Vasantaka ? (To herself joyfully) I wish it might be he.

Clown —(looking everywhere) What has now become of Āraṇyakā really ?

मनोरमा — (सस्मितम्) सखि, राजवयस्यः खलु ब्राह्मणस्वामुद्दिश्य मन्त्रयते ।

तत्तावदवहिते शृणुवः । (आरण्यका सस्युहं सलज्जं च शृणोति)

विदूषकः — (सोद्वेगम्) यदा तावन्मया गुरुमदनसंतापनिस्सहस्य प्रियवयस्यस्या-
स्वस्थवचनेन देव्योर्वासवदत्तापन्नावस्योरन्यासां च देवीनां
भवनान्यन्विष्यता न सा दृष्टा तदा यत्र दीर्घिकायां दृष्टा
एतामपि तावत्प्रेक्षिष्य इत्यागतोऽस्मि । तथावदिहापि नास्ति ।
किमिदानीं करिष्ये ।

मनोरमा — श्रुतं प्रियसख्या ?

1 उद्दिश्य ind. (+acc.) with reference to, about, for the sake of. 2 तावत्
just now, in the meantime, completely. 3 गुरु heavy. 4 मदनः love. 5 निस्सह
unbearable, impatient. 6 अस्वस्य unwell, anxious, indisposed. 7 भवनम् (p.
भवनानि) apartment, palace. 8 अन्विष्यत् (ins. s. m. अन्विष्यता) searching for ;
Pres. Part. अनु + √इष् 4. 6P. 9 यत्र (rel. ad.) where. 10 प्रेक्षिष्ये I will see ;
लृट् प्र + √ईक्ष् 1A. 11 इह here. 12 करिष्ये I will do ; लृट् √कृ 8U. 13 आगत
come ; PP. आ + √गम् 1P. 14 यदा ~ तदा (correlative) when ~ then.
15 अन्विष्यता connects मया.

Manoramā—(smiling) Friend, the Brahmin who is the king's companion
speaks about you. We shall hear him very attentively. (Āraṇyakā
listens emotionally and bashfully.)

Clown —(agitatedly) When, at the anxious command of my dear friend who
is not able to bear the torment of his deep love, I have not
been able to see her in spite of the fact that I have searched for
her in the apartments of Queen Vāsavadattā, Queen Padmāvatī
and all other consorts, then I came here with a hope that I might
see her on the pond where she was seen before. But I cannot find
her even here. What shall I do now ?

Manoramā—Have you heard, my dear friend ?

विदूषकः— (विचिन्त्य) अथवा भणित एवाहं वयस्येन 'यदि तामन्विष्यन्न
प्रेक्षसे तत्ततोऽपि तावद्दीर्घिकातस्तस्याः करतलस्पर्शद्विगुणितसुख-
शीतलानि नलिनीपत्राणि गृहीत्वागच्छ' इति । तत्कथमेतानि
ज्ञातव्यानि ।

मनोरमा — अयं ममावसरः । (उपसृत्य विदूषकं हस्ते गृहीत्वा) वसन्तक, एहि ।
अहं ते ज्ञापयामि ।

विदूषकः— (सभयम्) कस्य त्वं ज्ञापयसि । किं देव्याः । न खलु मया
किमपि मन्त्रितम् ।

मनोरमा — वसन्तक, अलं शङ्कया । यादृश्यारण्यकायाः कृते आत्मनः
प्रियवयस्यस्यावस्था त्वया वणिता ततो द्विगुणतरा भर्तुरपि कृते
मम प्रियसख्या अवस्था ।

- 1 दीर्घिकातस् ind. from the lake, pond. 2 करतल m. n. palm of the hand.
3 द्विगुणित a. twofold, redoubled. 4 करतलस्पर्शद्विगुणितसुखशीतलानि = करतलस्य स्पर्शेन
द्विगुणिते सुखं शीतलं च येषां तानि. 5 ज्ञातव्य (ought) to be known; pot. PP. √ ज्ञा 9U.
6 ज्ञापयामि I inform, I let~know; जिज्ज्ञातात् लट् √ ज्ञा 9U. 7 यादृशी qualifies अवस्था.
8 आत्मनः = वसन्तकस्य. 9 वणिता (nom.s.f. वणिता) sounded (spoken) PP. √ वण् 1P.
10 कृते (+ gen.) for, on account of. 11 भर्तुः = महाराजस्य.

Clown — (musing) Furthermore, I was told by my friend;—

"If you do not find her after a search, then bring me without fail
the lotus leaves from the pond that are more soothing and cool on
account of the touch of her palms." But how can they be distin-
guished ?

Manoramā—This is my opportune chance. (Advancing and seizing the jester
by the hand) O Vasantaka, come ! I will let you know.

Clown — (with a fear) Whom ? to the queen ? Indeed, I did not say anything
at all.

Manoramā—O Vasantaka, don't be afraid ! My dear friend's love-sickness for
the king is twice as grave as your friend's love-sickness for
Āranyakā as pictured by you.

तत्पश्य पश्य । (उपसृत्यारण्यकां दर्शयति)

विदूषकः— (दृष्ट्वा सहषम्) सफलो मे परिश्रमः । स्वस्ति भवत्यै ।

(आरण्यका सलज्जं कमलिनीपत्राण्यपनीयोत्तिष्ठति)

मनोरमा — आर्य वसन्तक, तव दर्शनेनैवापगतः प्रियसख्याः संतापो येन स्वयमेव नलिनीपत्राण्यपनयति । तदनुगृह्णात्वार्य इमानि ।

आरण्यका — (सावेगम्) अयि परिहासशीले, कस्मान्मां लज्जयसि ।

विदूषकः— (सविषादम्) तिष्ठन्तु तावन्नलिनीपत्राणि । अतिलज्जालुका ते प्रियसखी । तत्कथमेतयोः समागमो भविष्यति ।

मनोरमा — (क्षणं विचिन्त्य सहषम्) वसन्तक, एवमिव । (कर्णे कथयति)

विदूषकः— (अप्वार्यं) साधु प्रियसखि साधु । यावदेव युवां नेपथ्यग्रहणं कुरुथः तावदेवाहमपि वयस्यं गृहीत्वागच्छामि । (इति निष्क्रान्तः)

1. तत् = ताम् अवस्थाम्. 2 दर्शयति she shows; णिजन्तात्लट् √ दृश् 1P. 3 सफल fruitful. 4 परिश्रमः trouble, exertion. 5 उत्तिष्ठति she stands up; लट् उट् + √ स्थो 1P. 6 अपनयति she removes; लट् अप + √ नी 1U. 7 स्वयम् personally, in person. 8 अनुगृह्णतु let him accept; लोट् अनु + √ ग्रह् 9U. 9 आवेगः agitation, hurry. 10 सावेगम् agitatedly, hurriedly. 11 परिहासः joke, jest. 12 लज्जयसि you cause to blush; णिजन्तात्लट् √ लज्ज् 6A. 13 समागमः union. 14 एतयोः = राजारण्यकोभयोः 15 क्षणम् for a moment.

Observe it, observe it ! (Approaching she shows Āranyakā.)

Clown —(looking at with joy) My endeavour is fruitful. Hail to your Ladyship ! (Bashfully removing the lotus-leaves Āranyakā stands up.)

Manoramā—Sir Vasantaka, at your mere appearance my dear friend's heat has been dispelled inasmuch as she takes off the lotus leaves by herself. So may you accept them.

Āranyakā—(hurriedly) Ah joking girl ! Why do you make me bashful ?

Clown —(disappointed) Now let the lotus-leaves alone ! Your dear friend is very much bashful. Then how will they unite themselves ?

Manoramā—(thinking for a moment, joyfully) O Vasantaka, like this..... (she whispers into his ear.)

Clown —(aside) Fine idea, my dear friend ! While you two arrange your dressing, I will also bring my friend.

(Exit.)

मनोरमा — अतिकोपने, उत्तिष्ठोत्तिष्ठ । नर्तितव्यमस्माभिस्तस्यैव नाटकस्य
नर्तितशेषम् । तदेहि । प्रेक्षागृहमेव गच्छावः । (परिक्रम्यावलोक्य) इदं
प्रेक्षागारम् । यावदेहि प्रविशावः । (प्रविष्टकेनावलोक्य) साधु साधु ।
सर्वं सज्जीकृतम् । देव्यागन्तव्यम् । (ततः प्रविशति देवी साङ्कृत्यायनी विभव-
तश्च परिवारः)

वासवदत्ता — भगवति, अहो ते कवित्वम् । येनैतद्गूढवृत्तान्तं नाटको-
पनिबद्धं सानुभवमप्यस्माकमार्यपुत्रचरितमदृष्टपूर्वमिव दृश्यमान-
मधिकतरं कौतूहलं वर्धयति ।

साङ्कृत्यायनी — आयुष्मति, आश्रयगुण एवायमीदृशः । यदसारमपि
काव्यमवश्यमेव श्रुण्वतां श्रवणसुखमुत्पादयति । पश्य

1 अतिकोपन a. very angry. 2 प्रेक्षागृहम्, प्रेक्षागारम् (प्रेक्षा + आगारम्) theatre.
3 प्रविष्टकम् entering room or stage 4 सज्जीकृत ready, prepared. 5 विभवतस् ind.
according to rank. 6 भगवत् a. (voc. s. f. भगवति) sacred, holy. 7 कवित्वम्
poetic skill. 8 गूढ secret, hidden. 9 अनुभवः experience. 10 सानुभवम् ex-
perienced (it qualifies वृत्तान्तम्) 11 चरितम् exploit, deed. 12 अदृष्टपूर्वम् unseen
before. 13 कौतूहलम् interest, curiosity. 14 वर्धयति it increases ; णिजन्ताल्ङ् √ वृष्
1A. 15 आयुष्मत् a. (voc. s. f. आयुष्मति) long-lived (this term is addressed to
members of a royal family.) 16 असार worthless. 17 काव्यम् poem, drama.
18 श्रवण m. n. hearing, ear. 19 श्रुण्वत् listening ; Pres. Part. √ श्रु 5P.

Manoramā—O very angry girl, rise, rise ! We have to act the remaining por-
tion of the drama. So come, let us repair to the theatre. (Pacing
about and looking) This is the theatre. Come along. Let us just now
enter. (on entering the stage, looking) Fine, fine ! Everything is ready.
The queen is to come. (Then enter the queen, Sāṅkṛtyāyanī and
retinue in the order of their ranks.)

Vāsavadattā—O holy lady, your poetical skill is so wonderful that the epi-
sode of my and my husband's exploit dramatised, though actually
experienced, multiplies very much interest with its stage-perfor-
mance as if it had been unseen before.

Sāṅkṛtyāyanī—Your Majesty, it is owing to the merit of the original that the
poem (drama) inevitably delights the ears of the audience, however
worthless it may be. Behold. !

प्रायो यत्किञ्चिदपि प्राप्नोत्युत्कर्षमाश्रयान्महतः ।

मत्तेभकुम्भतटगतमेति हि शृङ्गारतां भस्म ॥ १ ॥

वासवदत्ता — (सस्मितम्) भगवति, सर्वस्य वल्लभो जामाता भवतीति ज्ञायत

एवैतत् । तत्किमेतेन कथानुबन्धेन । वरं तदेव नर्तितव्यं द्रष्टुम् ।

साङ्कृत्यायनी — एवम् । इन्दीवरिके, प्रेक्षागृहमादेशय ।

चेटी — एतु एतु भट्टिनी । (सर्वाः परिक्रामन्ति)

1 प्रायस् mostly, generally. 2 किञ्चित् anything. 3 प्राप्नोति it attains ; लट् प्र + √ आप् 5P. 4 उत्कर्षः eminence, excellence. 5 मत्त rutting, intoxicated. 6 इमः elephant. 7 कुम्भः temple of an elephant. 8 मत्तेभकुम्भतटगतम् = मत्तेभस्य कुम्भतटं गतम्. 9 एति it attains; लट् √ इ 2P. 10 शृङ्गारता f. amorous state, loveliness. 11 भस्मन् n. (nom. s. भस्म) ashes. 12 वल्लभ beloved, loving, dear. 13 जामातृ m. (nom. s. जामाता) son-in-law, lord, sunflower. 14 कथा f. talk, tale. 15 अनुबन्धः continuity, repeated pursuit. 16 आदेशय show thou ! णिजन्तात्लोट् आ + √ विष् 6U. 17 एतु may she go ; लोट् √ इ 2P. 18 भट्टिनी f. queen. 19 आश्रयः source, origin.

यत् किञ्चित् अपि महतः आश्रयात् उत्कर्षं प्रायः प्राप्नोति मत्तेभकुम्भतटगतं भस्म शृङ्गारतां एतिहि ॥
आर्या

Anything that is worthless generally attains to eminence from a great substratum, for even ashes, reaching the side of a rutting elephant's temples, acquire loveliness.

Vāsavadattā—(smiling) O blessed lady, it is known that my lord is beloved of everyone. Therefore, there is no need of continual talks. It is better to appreciate the performance.

Sāṅkṛtyāyanī—Yes, it is. O Indivarikā, guide us to the theatre.

Maid —May Her Majesty come. (all walk round.)

साङ्कृत्यायनी — (विलोक्य) अहो प्रेक्षणीयता प्रेक्षागृहस्य ।

आभाति रत्नशतशोभितशातकुम्भ-

स्तम्भावसक्तपृथुमौक्तिकदामरम्यम् ।

अध्यासितं युवतिभिर्विजिताप्सरोभिः

प्रेक्षागृहं सुरविमानसमानमेतत् ॥ २ ॥

मनोरमारण्यके — (उपसृत्य) जयतु जयतु भट्टिनी ।

वासवदत्ता — मनोरमे, अतिक्रान्ता खलु सन्ध्या । तद्वच्छतम् । लघु
गृहीतं नेपथ्यम् ।

1 प्रेक्षणीयता f. lovely sight. 2 रत्नम् jewel. शतम् hundred. 3 शोभित beautiful, adorned. 4 स्तम्भः pillar. 5 अवसक्त suspended, clung; PP. अव + √सञ्ज् 1P. 6 पृथु broad, large. 7 मौक्तिकम् pearl. 8 दामन् n. string, streak. 9 रम्य delightful. 10 रत्नशतशोभितशातकुम्भस्तम्भावसक्तपृथुमौक्तिकदामरम्यम् = रत्नानां शतैः शोभितेषु शातकुम्भस्तम्भेषु अवसक्तानि पृथूनि मौक्तिकानि तेषां दामानि तैः रम्यम्. 11 अध्यासित occupied; PP. अषि + √आस् 2A. 12 युवतिः f. damsel. 13 अप्सरस् f. (ins. p. अप्सरोभिः) nymph. 14 विजिताप्सरोभिः = विजिताः अप्सरसः याभिः ताभिः 15 सुरविमानः heavenly palace. 16 समान equal, same. 17 सन्ध्या f. twilight. 18 गच्छतम् you must go; द्विवचनलोद् √गम् 1P. 19 गृहीतम् you two must take; लोद् √ग्रह् 9U.

रत्नशतशोभितशातकुम्भस्तम्भावसक्तपृथुमौक्तिकदामरम्यं विजिताप्सरोभिः युवतिभिः अध्यासितं एतत् प्रेक्षागृहं सुरविमानसमानं आभाति ॥ वसन्ततिलका

Sāṅkṛtyāyāni—(beholding) O lovely sight of the theatre !

This theatre, which is delightful on account of the strings of large pearls suspended from the golden pillars adorned with hundreds of jewels and which is occupied by the young damsels lovelier than the nymphs, appears like a heavenly palace of the gods.

Manoramā } —(advancing) May the queen be victorious !
Āranyakā }

Vāsavadattā—O Manoramā, the twilight is past. Go, both of you, and dress yourselves up !

उभे — यद्वेव्याज्ञापयति । (इति प्रस्थिते)

वासवदत्ता — आरण्यके, एतैरेव मदङ्गपिनद्धैराभरणैर्नेपथ्यभूमिं गत्वात्मानं प्रसाधय । (आभरणान्यङ्गादवतार्यारण्यकायाः समर्पयति) मनोरमे, त्वमपि नलगिरिग्रहापरितुष्टेन तातेनार्यपुत्राय दत्तान्याभरणानीन्दीवरिकासकाशादग्रहीत्वा नेपथ्यभूमिं गत्वात्मानं मण्डय येन सुसदृशी दृश्यसे महाराजस्य ।

(मनोरमा इन्दीवरिकासकाशादाभरणानि गृहीत्वा सहारण्यकया निष्क्रान्ता)

इन्दीवरिका — इदमासनम् । उपविशतु भट्टिनी ।

वासवदत्ता — (आसनं निर्दिश्य) उपविशतु भगवती । (उभे उपविशतः)

(ततः प्रविशति गृहीतनेपथ्यः कञ्चुकी)

1 प्रस्थित departed ; PP. प्र + √स्था 1P. 2 पिनद्ध fastened, put on ; PP. पि + √नह् 4P. 3 आभरणम् ornament. 4 नेपथ्यभूमिः f. dressing room, dressing place. 5 प्रसाधय put on, dress thou ! 6 अवतार्य having taken down ; caus. gerund ; अव + √तृ 1P. 7 समर्पयति she gives, offers ; णिजन्तात्लट् सम् + √ऋ 1.3 P. 8 नलगिरिः m. the name of King Pradyota's elephant. 9 परितुष्ट satisfied, pleased ; PP. परि + √तुष 4P. 10 दत्त (acc. p. n. दत्तानि) given ; PP. √दा 3U. 11 मण्डय decorate thou ; लोट् √मण्ड् 1P. 10U. 12 सुसदृशी (f. सुसदृशी) well-resembling, very much like. 13 आसनम् seat. 14 उपविशतु she may sit down ; लोट् उप + √विश् 6P. 15 गृहीतनेपथ्यः = गृहीतं नेपथ्यं येन सः

Both —Yes, as Your Majesty commands. (They depart.)

Vāsavadattā—O Āraṇyakā, go to the dressing room and adorn yourself with these ornaments fastened on my limbs. (Taking off the ornaments from her body she offers them to Āraṇyakā.) O Manoramā, do you also take from Indīvarikā the ornaments that were presented to my husband by my father who was pleased with the capture of Nalagiri, and decorate yourself with them in the dressing room. Then you will be very much like the king. (Receiving the ornaments from Indīvarikā, Manoramā moves out with Āraṇyakā.)

Indīvarikā—Here is the seat. Pray be seated, Your Majesty.

Vāsavadattā—(pointing out a seat) Holy one, be seated.

(Both sit down. Then appears the Chamberlain dressed.)

कञ्चुकी — अन्तःपुराणां विहितव्यवस्थः

पदे पदेऽहं स्खलितानि रक्षन् ।

जरातुरः संप्रति दण्डनीत्या

सर्वं नृपस्यानुकरोमि वृत्तम् ॥३॥

भोः आज्ञापितोऽस्मि विमानिताशेषशत्रुसैन्येन यथार्थनाम्ना
महासेनेन 'समादिश्यतामन्तःपुरेषु यथा श्वो वयमुदयनोत्सव-
मनुभवामः । अतो युष्माभिरुत्सवानुरूपवेषोज्ज्वलेन परिजनेन
सह मन्मथोद्यानं गन्तव्यम्' इति ।

1 अन्तःपुरम् harem-lady. 2 विहित done; PP. वि + √ धा 3U. 3 व्यवस्था f. management, state of affairs. 4 विहितव्यवस्थः = विहिता व्यवस्था येन सः 5 पदे पदे at every step. 6 स्खलितम् stumbling, blunder, error. 7 रक्षत् (nom.s.m. रक्षन्) ruling, avoiding; Pres. Part. √ रक्ष् 1P. 8 जरा f. old age. 9 आतुर a. smitten, feeble. 10 जरातुरः = जरया आतुरः. 11 दण्डनीतिः f. (ins.s.—नीत्या) administration, guidance of a stick. 12 नृपः king. 13 अनुकरोमि I follow, imitate; अनु + √ कृ 8U. 14 वृत्तम् conduct. 15 विमानित disgraced; caus. PP. वि + √ मन् 4.8A. 16 शत्रुः m. enemy. 17 सैन्यः army. 18 विमानिताशेषशत्रुसैन्येन = विमानितः अशेषः शत्रूणां सैन्यः येन तेन. 19 यथार्थं true to the meaning. 20 नामन् n. name. 21 यथार्थनाम्ना = यथार्थं नाम यस्य तेन. 22 महासेनः great warrior-king. 23 समादिश्यताम् it must be instructed; कर्मणि लोट् समा + √ दिश् 6U. 24 इवस् tomorrow. 25 अतस् hence. 26 वेषः dress. 27 उज्ज्वल bright. 28 परिजनः retinue.

अन्तःपुराणां विहितव्यवस्थः अहं पदे पदे (अन्तःपुराणां) स्खलितानि रक्षन् संप्रति जरातुरः दण्डनीत्या नृपस्य सर्वं वृत्तं अनुकरोमि ॥ उपजाति .

Chamberlain—Supervising the affairs of the harem-ladies and avoiding their errors at every step I imitate the king's every conduct by the help of a walking stick, as I am now feeble due to my old age.

Hark ye ! I am commanded by King Mahāseṇa (great warrior) who dishonoured, true to the meaning of his name, the entire army of his adversary thus;—"Give an instruction to the harem-ladies to come to the Garden of Love along with the retinue in gorgeous attire befitting the festivity as we will enjoy a festival in honour of Udayana tomorrow."

साङ्कृत्यायनी — (कञ्चुकिनं निदिश्य) राजपुत्री, प्रवृत्ता प्रेक्षा । दृश्यताम् ।
 कञ्चुकी — तदेतदादेष्टव्यं परिजनेन सह गन्तव्यमिति । गृहीतनेपथ्येनेति
 नादेष्टव्यम् । कुतः

पादैर्नूपुरिभिर्नितम्बफलकैः शिञ्जानकाञ्चीगुणै-
 हारापादितकान्तिभिः स्तनतटैः केयूरिभिर्बाहुभिः ।
 कर्णैः कुण्डलिभिः करैः सवलयैः सस्वस्तिकैर्मूर्धजै-
 देवीनां परिचारिकापरिजनोऽप्येतेषु संदृश्यते ॥ ४ ॥

1 राजपुत्री f. (voc. s. राजपुत्री) princess. 2 प्रेक्षा f. theatrical performance.
 3 दृश्यताम् it must be seen ; कर्मणि लोट् √ दृश् 1P. 4 आदेष्टव्य (ought) to be ordered ;
 pp. Pot. आ + √ दिश् 6U. 5 गृहीतनेपथ्येन = गृहीतं नेपथ्यं येन तेन (परिजनेन) 6 नूपुर m. n.
 anklet. 7 नूपुरिभिः = नूपुरैः युक्तैः 8 नितम्बः hip. 9 फलकम् buttocks. 10 शिञ्जानम्
 tinkling, jingling sound. 11 काञ्ची f. girdle. 12 गुणः string. 13 हारः necklace.
 14 आपादित produced ; caus. PP. आ + √ पद् 4A. 15 कान्तिः f. beauty.
 16 हारापादितकान्तिभिः = हारैः आपादिता कान्तिः येषां तैः 17 केयूर m. n. armlet. 18 केयूरिभिः
 = केयूरैः अलङ्कृतैः 19 बाहुः m. arm. 20 कुण्डल m. n. earring. 21 कुण्डलिभिः =
 कुण्डलैः सहितैः 22 वलयम् bracelet, ring. 23 सवलयैः = वलयसहितैः 24 स्वस्तिकम्
 auspicious mark, 卐 sign. 25 सस्वस्तिकैः = स्वस्तिकसहितैः. 26 मूर्धजः hair of the
 head. 27 एतेषु = अन्तःपुरेषु. 28 संदृश्यते it is seen ; कर्मणि लट् सम् + √ दृश् 1P.

नूपुरिभिः पादैः शिञ्जानकाञ्चीगुणैः नितम्बफलकैः हारापादितकान्तिभिः स्तनतटैः केयूरिभिः बाहुभिः
 कुण्डलिभिः कर्णैः सवलयैः करैः सस्वस्तिकैः मूर्धजैः देवीनां परिचारिकापरिजनः अपि एतेषु संदृश्यते ॥
 शार्दूलविक्रीडितम्

Sāṅkṛtyāyanī—(pointing out the Chamberlain) Princess, the theatrical show
 has commenced. Behold !

Chamberlain—So I must instruct them to go along with the ladies-in-waiting.
 However I must not instruct the latter to be clad in gorgeous
 attire, whereas

Amongst them (the harem-ladies) are the queens' ladies-in-waiting
 visible with their feet adorned with anklets, their hips with
 tinkling girdle-belts, their breasts on which beauty is produced
 by necklaces, their arms with armlets, their ears with earrings,
 their hands with rings, and their hair fashioned into an auspicious
 Swastic sign.

न खलु किञ्चिदत्रापूर्वमनुष्ठेयम् । केवलं स्वाम्यादेश इति मत्वाहं
समादिष्टः । तदाज्ञाशेषं राजपुत्र्यै निवेदयामि । (परिक्रम्यावलोक्य च)
इयं सा वासवदत्ता वीणाहस्तया काञ्चनमालयानुगम्यमाना गन्ध-
र्वशालां प्रविष्टा । यावदस्याः कथयामि । (परिक्रमति)

(ततः प्रविशति गृहीतवासवदत्तानेपथ्यासनस्थारण्यका वीणाहस्ता काञ्चनमाला च)

आरण्यका — हला काञ्चनमाले, कस्मात्पुनश्चिरयत्यद्यापि वीणाचार्यः ।
काञ्चनमाला — भर्तृदारिके, दृष्टस्तेनैक उन्मत्तः । तस्य वचनं श्रुत्वा
चित्रेण भावितोऽपहसंस्तिष्ठति ।

आरण्यका — (सहस्ततालं विहस्य) हञ्जे, सुष्ठ्वेतं पृच्छति । सदृशाः सदृशे
रज्यन्ते इति द्वावत्रोन्मत्तौ ।

1 अपूर्वं spectacular, extraordinary. 2 अनुष्ठेय (ought) to be done; Pot. PP.
अनु + √ स्था 1P. 3 स्वाम्यादेशः = स्वामिनः आदेशः. 4 मत्वा having thought; gerund
√ मन् 4A. 5 आज्ञा f. command. 6 वीणा f. lute. 7 हस्तः hand. 8 वीणाहस्ता =
वीणा हस्ते यस्य सा. 9 अनुगम्यमान being followed; Pass. Pres. Part. अनु + √ गम् 1P.
10 गन्धर्वशाला f. music hall. 11 गृहीतवासवदत्तानेपथ्या = गृहीतं वासवदत्तायाः नेपथ्यं यया सा.
12 चिरयति he delays; नामवातुः √ चिरय् P. 13 आचार्यः teacher. 14 भर्तृदारिका Princess.
15 तेन = वीणाचार्येण. 16 उन्मत्त mad. 17 चित्रेण भावितः wonder-stricken. 18 तालः
clapping hands together. 19 रज्यन्ते (+ loc.) they love; √ रञ्ज् 1.4U.

Indeed, nothing singular has to be performed here. I got the
command, merely thinking that it was my lord's command. So I
shall inform the princess of the rest of his command. (pacing about
and looking) There enters Vāsavadattā into the music hall accom-
panied by Kānchanamālā with a lute in her hand. I will just tell
her. (He walks round.) (Then appear Āraṇyākā seated on a couch
disguised as Vāsavadattā and Kānchanamālā.)

Āraṇyākā — Maid Kānchanamālā, why does my lute-instructor delay again
today ?

Kānchanamālā — O princess, he has met a mad man. He stands laughing,
marvelling at his speech.

Āraṇyākā — (clapping her hands together and laughing) O maid, he likes him
very nicely. As the saying goes; like would associate with the like.
Both the men are mad here.

सांकृत्यायनी — राजपुत्र्याः सदृशमाकारं पश्याम्यस्याः । तादृशेनाकारेण
वश्यं त्वदीयां भूमिकां सम्भावयिष्यति ।

कञ्चुकी — (उपसृत्य) राजपुत्रि, देवस्त्वामाज्ञापयति । ‘तत्त्वया नवतन्त्री-
सज्जया घोषवत्या स्थेयम् । श्वोऽवश्यमस्माभिर्वीणां वादयन्ती
श्रोतव्या ।’ इति ।

आरण्यका — यद्येवं लघु वीणाचार्यं विसर्जय ।

कञ्चुकी — एष वत्सराजं प्रेषयामि । (इति निष्क्रान्तः)

आरण्यका — काञ्चनमाले, उपनय मे घोषवतीं यावदस्यास्तन्त्रीः परीक्षे ।

(काञ्चनमाला वीणामर्पयति । आरण्यकोत्सङ्गे वीणां कृत्वा सारयति) (ततः प्रविशति गृहीतवत्स-
राजनेपथ्या मनोरमा ।)

1 आकारः appearance, countenance. 2 त्वदीय a. (acc. s. f. भूमिकाम्) your.
3 भूमिका f. role, part. 4 सम्भावयति she will honour; णिजन्तात्लोट् सम् + √भू 1P. 5
नवतन्त्री f. new string. 6 सज्ज (ins. s. f. सज्जया) ready. 7 घोषवती f. lute. 8 त्वया
स्थेयम् = त्वम् तिष्ठ you must be present. 9 वादयत् (nom. s. f. वादयन्ती) playing on
a musical instrument. 10 विसर्जय send thou! णिजन्तात्लोट् वि + √सृज् 6P. 11 प्रेषयामि
I send; णिजन्तात्लोट् प्र + √हृष् 1U.4P. 12 उपनय offer thou! लोट् उप + √नी 1U. 13
परीक्षे I examine; परि + √ईक्ष 1A. 14 उत्सङ्गे कृत्वा having placed it upon the lap.
15 सारयति she plays on; णिजन्तात्लोट् √सृ 1.3P.

Sāṅkṛtyāyāni — I see her appearance is similar to yours. She will certainly
honour your part with such appearance.

Chamberlain — (approaching) Your Highness, His Majesty commands you;
“Tomorrow we shall inevitably listen to your lute-solo. You will
be, therefore, present with your lute ready with new strings.”

Āraṇyakā — If so, send here my lute-instructor soon!

Chamberlain — I shall dispatch King of Vatsa. (Exit)

Āraṇyakā — Kānchanamālā, bring me my lute so that I might examine its
strings. (Kānchanamālā offers her the lute. Āraṇyakā, placing it
on her lap, plays on it.) (Then enters Manoramā in the disguise of
Vatsa King.)

मनोरमा — (स्वगतम्) चिन्त्यति खलु महाराजः । किं न कथितं वसन्तकेन ।
अथवा देव्या बिभेति । यदीदानीमागच्छेत्ततो रमणीयं भवेत् ।

(ततः प्रविशति राजावगुण्ठितशरीरो विवृणक्तम्)

राजा — संतापं प्रथमं तथा न कुरुते शीतांशुरथैव मे
निःश्वासा स्तपयन्त्यजस्रमधुनैवोष्णास्तथा नाधरम् ।
संप्रत्येव मनो न शून्यमलसान्यङ्गानि नो पूर्वव-
दुखं याति मनोरथेषु तनुतां संचिन्त्यमानेष्वपि ॥ ५ ॥

1 बिभेति he fears ; लट् √भी 3P. 2 आगच्छेत् he should come ; विधिलिङ् आ +
√ गम् 1P. 3 रमणीय fine, delightful. 4 भवेत् it should be ; विधिलिङ् √भू 1P.
5 अवगुण्ठित covered, veiled ; PP. अव + √गुण्ठ् 10U. 6 शरीरम् body. अवगुण्ठितशरीरः
= अवगुण्ठितं शरीरं यस्य स. 8 प्रथमम् ad. at first. 9 कुरुते it makes ; √कृ 8U.
10 शीतांशुः m. moon. 11 अद्य now. 12 निश्वासः sigh. 13 स्तपयन्ति they exhaust,
cause to fade ; णिजन्तात् लट् √स्तप् 1P. 14 अजस्रम् ad. perpetually, constantly.
15 अधुना now. 16 उष्ण hot. 17 अधरः lip. 18 मनस् n. mind. 19 अलस a. (nom.
p. n. अलसानि) languid, inactive, idle. 20 नो = न not. 21 पूर्ववत् ind. as
before. 22 तनुता f. emaciation, thinness. 23 संचिन्त्यमान being recollected or
remembered ; Pass. Pres. Part. सम् + √चिन्त् 10U. 24 मनोरथेषु संचिन्त्यमानेषु
(loc. abs.) while my wishes are recollected.

शीतांशुः मे प्रथमं संतापं अद्य एव न तथा कुरुते उष्णाः निश्वासाः अधुना एव तथा अजस्रं अधरं न
स्तपयन्ति मनः संप्रति एव न शून्यं अङ्गानि पूर्ववत् नो अलसानि मनोरथेषु संचिन्त्यमानेषु अपि दुःखं तनुतां याति ॥
शार्दूलविक्रीडितम्

Manoramā—(to herself) Indeed, the king is delaying. Has Vasantaka not
spoken to the king, or is he afraid of the queen ? Should he come
now, it should be fine.

(Then enters the king and the clown, his body veiled.)

King —Now the moon does not so much torment me as it did at first,
hot sighs do not constantly exhaust my lips now, my mind is no
more vacant, my limbs are not languid as before, and my sorrow
gradually fades away even while my wishes are being recollected.

वयस्य, सत्यमेवोक्तं मनोरमया यथा 'मम एषा प्रियसखी
 देव्या महाराजस्य दर्शनपथादपि रक्ष्यते । तदयं समागमोपायः ।
 अथ रात्रावस्माभिरुदयनचरितं नाम नाटकं देव्याः पुरतो
 नर्तितव्यम् । तत्रारण्यका वासवदत्ता भविष्यति । अहमपि
 वत्सराजः । तच्चरितेनैव सर्वं शिक्षितव्यम् । तदागत्य स्वयमेव
 स्वां भूमिकां कुर्वाणः समागमोत्सवमनुभवतु' इति ।

विदूषकः— यदि मां न प्रत्येषि एषा मनोरमा तव वेषं धारयन्ती तिष्ठति ।
 तदुपसृत्य स्वयमेव पृच्छ ।

- 1 उक्त said ; PP. √वच् 2P. 2 दर्शनपथः (abl. s. पथात्) range of sight.
 3 रक्ष्यते she is guarded or avoided ; कर्मणि लट् √रक्ष् 1P. 4 रात्रिः f. (loc. s. रात्रौ)
 night. 5 चरितम् exploit, deed. 6 नाम ind. named, by the name of. 7 पुरतस्
 (+ gen.) in front of, before. 8 शिक्षितव्य (ought) to be learnt ; PP. Pot.
 √शिक्ष् 1A. 9 आगत्य having come ; gerund आ + √गम् 1P. 10 स्व a. (acc. s. f.
 स्वाम्) one's own. 11 कुर्वाण doing ; Pres. Part. Atm. √कृ 8U. 12 समागमः
 union, rendezvous. 13 उत्सवः joy. 14 समागमोत्सवम् = समागमस्य उत्सवः तम्.
 15 अनुभवतु he must enjoy ; लोट् अनु + √भू 1P. 16 प्रत्येषि thou trustest ; लट् प्रति +
 √इ 2P. 17 धारयत् (nom. s. f. धारयन्ती) bearing, assuming ; Pres. Part. √धृ 10U.
 18 पृच्छ ask thou ! लोट् √प्रच्छ 6P.

My friend, is it true that Manoramā said as follows ?

"This my dear friend is even guarded by the queen from the
 king's sight. This is, therefore, a means to realize their union ;
 tonight we shall stage a play entitled the deed of Udayana in the
 presence of the queen. There Āranyakā will become Vāsavadattā
 and the king will assume his own rôle as Vatsa King. Every-
 thing is to be learnt by the deed itself. So let him enjoy the joy
 of meeting her by going there and playing his own rôle."

Clown —If you do not trust me, go and ask Manoramā as she stands
 wearing your own cloak !

राजा — (मनोरमामुपसृत्य) मनोरमे, सत्यमिदं यद्वसन्तकोऽभिधत्ते ।

मनोरमा — भर्तः, सत्यमेव । मसृद्ध्यैतैराभरणैरात्मानम् ।

(इत्याभरणान्यङ्गादवतार्य राज्ञे समर्पयति । राजा परिदधाति)

विदूषकः — एते खलु राजानो दास्याप्येवं नर्त्यन्ते । अहो कार्यस्य गुरुता ।

राजा — विहस्य) मूर्ख, नैष कालः परिहासस्य । निभृतेन चित्रशालां
प्रविश्य मनोरमया सहास्मन्नृत्तं पश्यता त्वया स्वीयताम् ।

(उभौ तथा कुरुतः)

आरण्यका — काञ्चनमाले, तिष्ठतु वीणा । प्रक्ष्यामि तावत्किमपि ।

राजा — शृणोमि तावत्कतमोऽयमुद्देशो वर्तते । (इत्यबहिः शृणोति)

काञ्चनमाला — पृच्छतु भर्तृदारिका ।

1 अभिधत्ते (Atm.) he speaks; लट् अभि + √धा 3U. 2 परिदधाति he puts on; परि + √धा 3U. 3 राजानः kings; nom. p. of राजन्. 4 दासी f. (ins. दास्या) slave-girl. 5 नर्त्यन्ते they are made to dance; णिजन्तात्कर्मणि लट् √नृत् 4P. 6 कार्यम् motive. 7 गुरुता f. importance. 8 निभृतेन = निभृतम् secretly. 9 चित्रम् picture. 10 अस्मद् = अस्माकम्. 11 नृत्तम् drama. 12 प्रक्ष्यामि I will ask; लृट् √प्रच्छ 6P. 13 कतम् a. which, what, who. 14 उद्देशः narration, brief account. 15 वर्तते it is; लट् √वृत् 1A.

King — (moving towards Manoramā) O Manoramā, is what Vasantaka says true ?

Manoramā — Your Majesty, yes, it is true. Pray decorate yourself with these ornaments. (Thus she takes off from her body and offers them to the king. The king puts them on.)

Clown — Even a slave girl makes kings dance in this way. O importance of a motive (or purpose)!

King — (laughing) Idiot ! This is no time for a jest. Go to the picture hall and stay there watching our performance with Manoramā in secret !
(Both do the same.)

Aranyakā — Kānchanamālā, leave the lute alone ! I will ask you some question.

King — Let me hear now what their narration is. (He listens attentively.)

Kānchanamālā — May Your Highness question me.

आरण्यका — सत्यमेव तातो मन्त्रयते यथा 'यदि वीणां वादयन्नपहरति
मां वत्सराजोऽवश्यं बन्धनान्मुञ्चामि' इति ।

राजा — (प्रविश्य पटाक्षेपेण सहर्षं वस्त्रान्ते ग्रथितं बध्नाति) एवमेतत् । कः संदेहः ।

सपरिजनं प्रद्योतं विस्मयमुपनीय वादयन्वीणाम् ।

वासवदत्तामपहरामि नचिरादेव पश्याम्यहम् ॥ ६ ॥

यतः सुसंविहितं सर्वं यौगन्धरायणेन ।

वासवदत्ता — (सहस्रोत्थाय) जयतु जयत्वार्यपुत्रः ।

राजा — (स्वगतम्) कथं प्रत्यभिज्ञातोऽस्मि देव्या ।

साङ्कृत्यायनी — (सस्मितम्) राजपुत्रि, अलमलं संभ्रमेण । प्रेक्षणीयकमेतत् ।

राजा — (आत्मगतं सहर्षम्) इदानीमुच्छ्वासितोऽस्मि ।

1 अपहरति he takes away, captivates, लट् अप + √हृ 1U. 2 मुञ्चामि I release;
√मुच् 6P. 3 पटाक्षेपेण with a hurried toss of the curtain. 4 वस्त्रम् garment. 5 अन्तः
end. 6 ग्रथितम् knot. 7 संदेहः doubt. 8 प्रद्योतः Vāsavadattā's father. 9 नचिरात् soon.
10 यतस् whereas. 11 सुसंविहित well-arranged. 12 प्रत्याभिज्ञात recognised; pp.
प्रति + अभि + √ज्ञा 9U. 13 संभ्रमः confusion, error. 14 उच्छ्वासित enlivened;
caus. pp. उद् + √ह्वस् 2P.

वीणां वादयन् सपरिजनं प्रद्योतं विस्मयं उपनीय वासवदत्तां अपहरामि, अहं नचिरात् एव
पश्यामि ॥ आर्य

Āraṇyakā — Is it true that my father has spoken like this? "If the King of
Vatsa captivates me by dint of his lute-solo, I will certainly set him
at liberty."

King — (entering with a hurried toss of the curtain he ties a knot at the fringe
of his garment with joy) Exactly. No doubt.
By playing on the lute I will throw Pradyota along with his retinue
into wonderment, and snatch away Vāsavadattā: I know it will be
soon accomplished.

For everything has been well planned by Yaugandharāyaṇa.

Vāsavadattā — (at once rising) May my husband be victorious!

King — (to himself) How, am I recognised by the queen?

Sāṅgkṛtyāyānī — (with a smile) O princess, don't—don't be confused! This
is a dramatic scene.

King — (to himself gaily) Now I am enlivened!

वत्सवादत्ता — (सखिलस्वित्तुपविश्य) कथं मनोरमैषा । मया पुनर्ज्ञातमर्थपुत्र
 एष इति । साधु मनोरमे साधु । शोभनं नर्तितम् ।
 साङ्कृत्यायनी — राजपुत्रि, स्थान एव कृता भ्रान्तिस्ते मनोरमया । पश्य
 रूपं तन्नयनोत्सवास्पदमिदं वेषः स एवोज्ज्वलः
 सा मत्तद्विरदोचिता गतिरियं तत्सत्त्वमत्यूर्जितम् ।
 लीला सैव स एव सान्द्रजलदह्लादानुकारी स्वरः
 साक्षाद्दर्शित एष नः कुशलया वत्सेश एवानया ॥ ७ ॥

1 विलक्ष a. amazed. 2 शोभन a. ad. beautiful,—ly. 3 स्थाने ind. rightly.
 4 भ्रान्तिः f. delusion, mistake. 5 रूपम् form. 6 नयनम् eye. 7 आस्पदम् source,
 receptacle. 8 उज्ज्वल bright. 9 द्विरदः elephant. 10 उचित a. agreeable, suitable.
 11 गतिः f. gait. 12 सत्त्वम् natural quality, courage. 13 अत्यूर्जित vigorous, noble.
 14 लीला f. grace, semblance, beauty. 15 सान्द्र compact, thick. 16 जलदः
 cloud. 17 ह्लादः sound, thunder. 18 अनुकारिन् (nom. s. m. अनुकारी) similar,
 resembling. 19 स्वरः sound, voice. 20 साक्षात् ind. in person, directly.
 21 दर्शित shown ; caus. PP. √दृश् 1P. 22 कुशल happy, able. 23 ईशः king.
 24 अनया by her.

नयनोत्सवास्पदं तत् इदं रूपं स एव उज्ज्वलः वेषः सा मत्तद्विरदोचिता इयं गतिः तत् अत्यूर्जितं सत्त्वं
 सा एव लीला सान्द्रजलदह्लादानुकारी स एव स्वरः अनया कुशलया एष नः वत्सेशः एव साक्षात् दर्शितः ॥
 शार्दूलविक्रीडितम्

Vāsavadattā—(sitting down amazed with a smile) How it is Manoramā ! I
 thought it is my husband. Bravo, bravo, Manoramā ! You have
 acted beautifully.

Sāṅkṛtyāyanī—O princess, rightly Manoramā has caused you delusion.
 Behold !

The form is a source of joy to the eye, gorgeous is the attire, the
 gait is as agreeable as that of an elephant in rut, very noble is the
 natural quality, the grace is the very grace of his, and the voice just
 imitates the thunder of a massive cloud : this able girl has presented
 to us the Vatsa King in person.

वासवदत्ता — हज्जे इन्दीवरिके, बद्धेनार्यपुत्रेऽसहं वीणां शिक्षिता । तदस्य
 कुरु नीलोत्पलदाम्ना निमडनम् । (शिरसोऽननीय नीलोत्पलदामांपयति ।)

इन्दीवरिका तथा कृत्वा पुनस्तत्रैवोपविशति ।)

आरण्यका — काञ्चनमाले, कथय कथय । ननु सत्यमेव मन्त्रयते ततः
 'यदि वीणां वादयन्नपहरति मां वत्सराजस्ततोऽवश्यं बन्ध-
 नान्मुञ्चामि' इति ।

काञ्चनमाला — भर्तृदारिके, सत्यम् । तथा कुरु यथा वत्सराजस्यावश्यं
 बहुमता भवसि ।

राजा — निष्पादितमेव काञ्चनमालया यत्तदास्माभिरभिलषितम् ।

आरण्यका — यद्येवं तदादरेण वादयिष्यामि । (गायन्ती वादयति)

1 बद्ध (ins. s. m. बद्धेन) fettered, tied; PP. √बन्ध् 9P. 2 शिक्षित learnt; PP. √शिक्ष् 1A. 3 नील blue. 4 उत्पलम् lotus. 5 दामन n. (nom. and acc. s. दाम, ins. s. दाम्ना) string. 6 नीलोत्पलदाम्ना = नीलोत्पलस्य दाम्ना. 7 निमडनम् fetter, fettering. 8 शिरस् n. (abl. s. शिरसः) head. 9 कथय tell thou! लोट् √कथ् 10U. बहुमत a. beloved, highly respected. 11 निष्पादित accomplished; caus. PP. निस् + √पद् 4A. 12 तदा ind. at that time. 13 अभिलषित longed for; PP. अभि + √लष् 1. 4U. 14 आदरः love, respect. 15 गायत् (nom. s. f. गायन्ती) singing; Pres. Part. √गै 1P.

Vasavadattā — Maid Indivarikā, I learnt lute from my fettered husband. So make a fetter for him with this blue lotus-stalk. (Removing the blue lotus-stalk from her head she gives it to her. Indivarikā, after doing so, sits down again.)

Aranyakā — Kānchanamālā, tell me, tell me, is it true that my father has said that he would release the King of Vatsa without fail if he would surprise him by his lute-solo ?

Kānchanamālā — O princess, true. Do endeavour so that you will surely be esteemed by the King of Vatsa.

King — Kānchanamālā has but accomplished what I longed for then.

Aranyakā — If so, I shall affectionately play on it. (She plays on it while singing.)

घनबन्धनरुद्धं गगनं दृष्ट्वा मानसमेतुम् ।

अभिलषति राजहंसो दयितां गृहीत्वात्मनो वसतिम् ॥ ८ ॥

(विदूषको निद्रां नाटयति)

मनोरमा — (हस्तेन चालयन्ती) वसन्तक, पश्य पश्य । प्रियसखी मे नृत्यति ।

विदूषक :— (सरोषम्) दास्याः सुते, त्वमपि न ददासि स्वप्नुम् । यदाप्रभृति

प्रियवयस्येनारण्यका दृष्ट्वा तदाप्रभृति तेन सह मया रात्रिं दिवं

निद्रा न दृष्ट्वा । तदन्यतो निष्क्रम्य स्वप्स्यामि । (निष्क्रम्य गते)

(आरण्यका पुनर्गायति)

अभिनवरागक्षिता मधुकरिका वामकेन कामेन ।

उत्ताम्यति प्रार्थयमाना द्रष्टुं प्रियदर्शनं दयितम् ॥ ९ ॥

1 घनः cloud. 2 संरुद्ध obstructed; PP. सम् + √रुष् 7U. 3 गगनम् sky. 4 मानसः the name of a lake. 4 राजहंसः royal swan. 6 दयित a. beloved. 7 वसतिः f. abode, home. 8 निद्रा f. sleep. 9 चालयत् (nom. s. f. चालयन्ती) shaking, moving; caus. Pres. Part. √चल् 1P. 10 ददासि thou allowest; √दा 3 U. 11 स्वप्नुम् to sleep; inf. √स्वप् 2 P. 12 प्रभृति ind. since, from. 13 रात्रिं दिवम् day and night. 14 अन्यतस् ind. elsewhere. 15 क्षिप्त thrown; PP. √क्षिप् 6U. 16 वामक lovely, adverse. 17. उत्ताम्यति she pines away; लट् उद् + √तम् 4P. 18 प्रियदर्शनम् = प्रियं दर्शनं यस्य तम्.

घनबन्धनरुद्धं गगनं दृष्ट्वा राजहंसः दयितां गृहीत्वा आत्मनः वसतिं मानसं एतुं अभिलषति ॥ वामकेन कामेन अभिनवरागक्षिता मधुकरिका प्रियदर्शनं दयितं द्रष्टुं प्रार्थयमाना उत्ताम्यति ॥ गीति

Beholding the sky with cloud-curtains the royal swan longs to fly to the lake Mānasa his home, accompanying his sweetheart.

(The clown falls asleep)

Manoramā—(shaking him with her hand) Vasantaka, see, see my fond friend is acting !

Clown —(angrily) O slave-girl's daughter ! You, too, do not allow me to sleep. Since the time when my dear friend first saw Aranyakā, I have not seen slumber with him day and night. So I shall go to some other place and sleep. (Going out he lies down.)

Aranyakā—(sings) The female-bee, thrown into a new passion by lovely love, pines away with a thirst to meet her lovely lover.

राजा — (तत्क्षणं श्रुत्वा सहसोपसृत्य) साधु राजपुत्रि साधु । अहो गीतम् ।

अहो वादित्रम् । तथा हि—

व्यक्त्रिव्यञ्जनधातुना दशविधेनाप्यत्र लब्धाधुना

विस्पष्टो द्रुतमध्यलम्बितपरिच्छिन्नत्रिधायं लयः ।

गोपुच्छप्रमुखाः क्रमेण यतयस्तिस्त्रोऽपि संपादिता-

स्तत्त्वैर्धानुगताश्च वाद्यविधयः सम्यक्त्रयो दर्शिताः ॥१०॥

आरण्यका—(वीणां परिष्वज्यासनादुत्थाय राजानं सामिलाषं पश्यन्ती) उपाध्याय, प्रणमामि ।

1 तत्क्षणम् immediately, instantly. 2 गीतम् song. 3 वादित्रम् musical instrument. 4 व्यक्तिः f. manifestation, clearness. 5 व्यञ्जनम् sound, consonant. 6 धातुः m. (ins. s. धातुना) constituent element, harmony. 7 दशविध (ins. s. दशविधेन) tenfold. 8 लब्ध attained, realized; PP. √लम् 1A. 9 विस्पष्ट clear, manifest. 10 द्रुत quick. 11 मध्य middle, moderate. 13 लम्बित slow. 13 परिच्छिन्न cut, distinguished; PP. परि + √छिद् 7U. 14 त्रिधा ind. in three ways. 15 लयः tempo. 16 गोपुच्छम् a cow's tail, a musical term of pause. 17 प्रमुख a. facing, headed by. 18 क्रमः proper order. 19 यतिः f. (nom. p. यतयः) pause, stopping. 20 त्रि (m. त्रयः f. तिस्रः) three. 21 तत्त्वम् three-fold quality, viz. quick, moderate & slow tempos. 22 वाद्यम् instrumental music. 23 विधिः m. (nom. p. विधयः) mode, manner. 24 परिष्वज्य having embraced; gerund परि + √स्वज्ज् 1A. 25 उपाध्यायः preceptor, teacher.

दशविधेन व्यञ्जनधातुना अपि अत्र व्यक्तिः अधुना लब्धा द्रुतमध्यलम्बितपरिच्छिन्नः अयं लयः त्रिधा विस्पष्टः गोपुच्छप्रमुखाः तिस्रः यतयः अपि क्रमेण संपादिताः तत्त्वैर्धानुगताः च त्रयः वाद्यविधयः सम्यक् दर्शिताः शार्दूलविक्रीडितम्

King — (instantly listening and advancing) Well done, princess, well done !

How fine the song and the instrument ! For

Now through the tenfold harmony of sound distinction is attained here, the tempo in three ways distinguished amongst quick, moderate and slow has been crystal-clear, the three pauses headed by 'Gopuccha' have also been realised in due order, and the three methods of instrumental music have been properly displayed in accordance with the whole of the three qualities.

Aranyakā—(embracing the lute rises from her seat and looks at the king with longing) My preceptor, I salute you.

राजा — (सस्मितम्) यदहमिच्छामि तत्ते भूयात् ।

काञ्चनमाला — (आरण्यकाया आसनं निर्दिश्य) इहैवोपविशतु उपाच्यन्तः ।

राजा — (उपविश्य) राजपुत्री क्वेदानीमुपविशतु ।

काञ्चनमाला — (सस्मितम्) इदानीमेव भर्तृदारिका विद्यामानेन परितोषिता
युष्माभिः । तदर्हस्येवैषोपाध्यायपीठिकायाम् ।

राजा — उपविशत्वर्ह्यमर्धासनस्य । राजपुत्रि, स्थीयताम् ।

(आरण्यका काञ्चनमालां पश्यति)

काञ्चनमाला — (सस्मितम्) भर्तृदारिके, उपविश । कोऽत्र दोषः । शिष्य-
विशेषा खलु त्वम् । (आरण्यका सलज्जमुपविशति)

वासवदत्ता — (सलज्जम्) भगवत्याधिकं कल्पितं काव्यम् । न खल्वहं
तस्मिन्काले एकासने आर्यपुत्रेण सहोपस्थिता ।

राजा — राजपुत्रि, पुनः श्रोतुमिच्छामि । वादय वीणाम् ।

1 भूयात् may it be ! आशीर्लिङि. 2 क्व where ? 3 विद्यामानः honour or pride of knowledge. 4 परितोषित gratified; caus. PP. परि + √ तुष् 4P. 5 अर्हति she deserves ; √ अर्ह 1P. 6 पीठिका f. chair 7 अर्ह a. (f.s. अर्हा) worthy of, deserving. 8 अर्ध a. half. 9 शिष्यविशेषा f. distinguished pupil.

King — (smiling) May what I wish befall you !

Kānchanamālā—(pointing out Āraṇyakā's seat) May the master accept this seat.

King — (sitting) Where should Her Highness sit down ?

Kānchanamālā—(smiling) Just now the princess has been gratified by you through her pride of knowledge. So she deserves to accept her teacher's stool.

King — Pray occupy the part of this chair as you deserve, O Princess !
(Āraṇyakā looks at Kānchanamālā.)

Kānchanamālā—(with a smile) Princess, be seated. What harm ? You are a distinguished pupil, surely.

(Āraṇyakā sits down bashfully.)

Vāsavadattā—(blushing). Your ladyship has pushed this drama too far.
Really at that time I did not share the same seat with my lord.

King — O princess, I desire to listen again. Play on the lute.

आरण्यका — (सस्मितम्) काञ्चनमाले, चिरं खलु मम वादयन्त्याः परिश्रमे जातः । इदानीं निःसहान्यङ्गानि । तन्न शक्नोमि वादयितुम् ।
काञ्चनमाला — उपाध्याय, सुष्ठु परिश्रान्ता भर्तृदारिका । कपोलतलबद्धस्वेदलवायाः पश्यास्या वेपते अग्रहस्तौ । तत्समाश्र्वस्ता भवतु मुहूर्तम् ।

राजा — काञ्चनमाले, युक्त्रमभिहितम् । (हस्तेन ग्रहीतुमिच्छति । आरण्यका हस्तमपसारयति ।)

वासवदत्ता — (सासूयम्) भगवति, अधिकमेतदपि त्वया कृतम् । न खल्वहं काञ्चनमालाकाव्येन वञ्चयितव्या ।

साङ्कृत्ययनी — (विहस्य) आयुष्मति, ईदृशमेव काव्यं भविष्यति ।

आरण्यका — (सरोषमिव) अपेहि काञ्चनमाले अपेहि । न मे बहुमत्तासि ।

1 चिरम् ad. for a long time. 2 परिश्रमः fatigue. 3 जात happened; PP. √ जन् 4A. 4 शक्नोमि (+ inf.) I can, I am able; लट् √ शक् 5P. 5 स्वेदः perspiration, sweat. 6 लवः drop, small quantity. 7 कपोलतलबद्धस्वेदलवायाः = कपोलतलयोः बद्धः स्वेदस्य लवाः यस्याः तस्याः 8 वेपते she trembles; √ वेप् 1A. 9 मुहूर्तम् for a while, moment. 10 वञ्चयितव्य (ought) to be deceived; caus., Pot. PP. √ वञ्च् 1P. 11 असूया anger. 12 सासूयम् angrily.

Āraṇyakā—(smiling) Kānchanamālā, I am tired as I have been playing for a long time. Now my limbs are languid. So I am unable to play on this.

Kānchanamālā—Teacher, our princess is completely tired. See her two fingers are trembling while drops of sweat are oozing out on her cheeks. So let her be comforted for a while.

King —Kānchanamālā, you have said befittingly. (He intends to grasp her hand with his hand. Āraṇyakā withdraws her hand.)

Vāsavadattā—(enraged) Lady, this is too much of your fiction. Really I am not to be deceived by Kānchanamālā's acting.

Sāṅgkṛtyāyanī—(laughing) Your Majesty, this will be something like a fiction.

Āraṇyakā—(as if angry) Be gone, Kānchanamālā, be gone ! I don't like you.

काञ्चनमाला — (सस्मितम्) यद्यहं तिष्ठन्ती न बहुमता तदेषा गच्छामि ।
(इति निष्क्रान्ता)

आरण्यका — (ससंभ्रमम्) काञ्चनमाले, तिष्ठ तिष्ठ । अयमस्याग्रहस्तः
समर्पितः ।

राजा — (आरण्यकाया हस्तं गृहीत्वा)

सद्योऽवश्यायबिन्दुव्यतिकरशिशिरः किं भवेत्पद्मकोशो
ह्लादित्वं नास्य मन्ये सदृशमिदमुषस्येव वीतातपस्य ।
मुञ्चन्त्येते हिमौघं नखरजनिकराः पञ्च किं सोऽपि दाही
ज्ञातं स्वेदापदेशादविरतममृतं स्यन्दते व्यक्रमेतत् ॥ १ ॥

1 अवश्यायः frost, dew. 2 बिन्दुः m. drop. 3 व्यतिकरः mixture, contact. 4 शिशिर cool, cold. 5 अवश्यायबिन्दुव्यतिकरशिशिरः = अवश्यायानां बिन्दवः तेषां व्यतिकरेण शिशिरः. 6 पद्मकोशः lotus-bud. 7 ह्लादित्वम् delight, pleasantness. 8 अस्य = पद्मकोशस्य. 9 मन्ये I think; लट् √मन् 4A. 10 उषस् f. (loc. s. उषसि) 'daybreak, dawn. 11 वीत gone; pp. वि + √ह 2P. 12 वीतातपस्य = वीतः आतपः यस्य तस्य. 13 हिमम् snow, frost. 14 औषः flood, mass, heap. 15 नख m. n. nail. 16 रजनिकरः moon. 17 नखरजनिकराः = नखाः एव रजनिकराः 18 पञ्चन् (nom. p. पञ्च) five. 19 दाहिन् a. (nom. s. m. दाही) burning. 20 सः = हिमौघः 21 अपदेशः disguise, pretext. 22 अविरत constant, अविरतम् constantly. 23 अमृतम् nectar. 24 स्यन्दते it pours forth, oozes; √स्यत्वं 1A.

किं सद्यः अवश्यायबिन्दुव्यतिकरशिशिरः पद्मकोशः भवेत् वीतातपस्य अस्य इदं ह्लादित्वं उषसि न सदृशं एव मन्ये एते पञ्च नखरजनिकराः हिमौघं मुञ्चन्ति किं, स अपि दाही, ज्ञातं स्वेदापदेशात् अमृतं अविरतं स्यन्दते एतत् व्यक्तम् ॥ स्रग्धरा

Kānchanamālā — (smiling) If my being here is not welcome, I am going away. (Exit)

Āraṇyakā — (hurriedly) Ah Kānchanamālā, stop, stop ! the tip of his hand is extended to me.

King — (catching Āraṇyakā's hand)

Is this a lotus-bud now cooled by the touch of dew-drops ? I do think its pleasantness is not like this at daybreak when it is cold. Do these five moons in the form of the nails pour down a stream of frost ? Nay, it is burning ! I know it is clear that nectar under the disguise of perspiration is constantly oozing out.

अपि च

एतेन बालविद्रुमपल्लवशोभापहारदक्षेण ।

हृदये मम त्वयायं न्यस्तो रागः स्वहस्तेन ॥ १२ ॥

आरण्यका — (स्पर्शविशेषं नाटयन्ती, आत्मगतम्) हा धिक् हा धिक् । एतां मनोरमां
स्पृशन्त्या अनर्थमेव मेऽङ्गानि कुर्वन्ति ।

वासवदत्ता — (सहस्रोत्थाय) भगवति, पश्य त्वम् । अहं पुनरलीकं न
पारयामि प्रेक्षितुम् ।

सांकृत्यायनी — राजपुत्रि, धर्मशास्त्रविहित एष गान्धर्वो विवाहः । किमत्र
लज्जास्थानम् । प्रेक्षणीयकमिदम् । तन्न युक्तमस्थाने रसभङ्गं
कृत्वा गन्तुम् । (वासवदत्ता परिक्रामति)

1 बाल young, infant. 2 अपहारः plundering, carrying away. 3 दक्ष a. skil-
ful, competent. 4 बालविद्रुमपल्लवशोभापहारदक्षेण = बालविद्रुमस्य पल्लवशोभा तस्याः अपहारे
दक्षेण. 5 न्यस्त placed, deposited; pp. नि + √अस् 4P. 6 स्पर्शविशेष peculiar sensation
of touch (विशेष in compounds is mostly translated as special, peculiar, dis-
tinguished). 7 अनर्थः calamity, danger. 8 अलीकम् falsehood. 9 पारयामि I am
able; लट् √पृ 10U. 10 धर्मशास्त्रम् code of jurisprudence. 11 गान्धर्वः विवाहः love-
marriage. 12 रसभङ्गः anger.

बालविद्रुमपल्लवशोभापहारदक्षेण एतेन स्वहस्तेन अयं रागः मम हृदये त्वया न्यस्तः ॥ आर्या

And furthermore,

In mine heart thou hast placed Love with this hand of thine that is
skilled in plundering the beauty of the sprout of a young coral tree.

Āraṇyakā — (expressing a peculiar sensation of touch, to herself) O fie! O
fie! As I touch this Manoramā, my limbs create a crisis.

Vāsavadattā — (suddenly standing up) Reverend lady, see! I am not able to
see the falsehood.

Sāṅkṛtyāyanī — Princess, this kind of love-marriage is laid down in the code
of jurisprudence. So there is no cause of your shame here. It is
improper for you to go away angry without any reason. This is a
dramatic scene. (Vāsavadattā walks out.)

इन्दीवरिका — (विलोक्य) भट्टिनि, वसन्तकश्चित्रशालाद्वारे प्रसुप्तस्तिष्ठति ।

वासवदत्ता — (निरूप्य) वसन्तक एवैषः । (विचिन्त्य) राज्ञाप्यत्र भवितव्यम् ।

तद्बोधयित्वा प्रह्वयामि तावदेनम् । (प्रबोधयति)

विदूषकः— (निद्राजडमुत्थाय सहसा विलोक्य) मनोरमे, किं नर्तित्वागतः प्रिय-
वयस्यः । अथवा नृत्यत्येव ।

वासवदत्ता — (सविषादम्) कथमार्यपुत्रो नृत्यति । मनोरमेदानीं कुत्र ।

विदूषकः— एषा चित्रशालायां तिष्ठति ।

मनोरमा — (समयमात्मगतम्) कथमन्यथैव हृदये कृत्वा देव्या मन्त्रितम् । एते-
नापि मूर्खबटुकेनान्यथैव बद्ध्वा सर्वमाकुलीकृतम् ।

1 प्रसुप्त asleep, slept; a. PP. ✓ स्वप् 2P. 2 राज्ञा अत्र भवितव्यम् (भावे प्रयोगः) the king must be here, राजा अत्र भवितव्यः 3 बोधयित्वा having roused or wakened up; caus. gerund ✓ बुष् 1U. 4P. 4 जडः dullness. 5 बटुकः boy, lad, chap. 6 बद्ध्वा having entertained or felt; gerund ✓ बन्ष् 9P. 7 आकुलीकृत confused; PP. आकुली + ✓ कृ 8U.

Indivarikā—(looking) O queen, Vasantaka is asleep at the door of the arts hall.

Vāsavadattā—(observing) This is Vasantaka ! (Thinking) The king must be here. So I shall rouse and ask him.

(She wakes him up.)

Clown—(rising from his dull slumber and suddenly looking) O Manoramā !
Has my dear friend come, finishing his acting ? Or is he still acting ?

Vāsavadattā—(disappointed) How, my husband is acting ! Where is Manoramā now ?

Clown —She remains in the arts hall.

Manoramā—(to herself in fear) The queen has spoken, keeping something in her heart. And moreover this foolish chap has upset everything, feeling otherwise.

वासवदत्ता — (सरोषं हसन्ती) साधु मनोरमे साधु । शोभनं त्वया नर्तितम् ।

मनोरमा — (सभयं कम्पमाना पादयोर्निपत्य) भट्टिनि, न खल्वहमपराध्यामि ।

एतेन खलु हताशेन बलादर्लकरणानि मृहीत्वा द्वारस्थितेभ्योह
निरुद्धा । न पुनर्ममाक्रन्दन्त्याः शब्दो मूर्खनिर्घोषान्तरितः केनापि
श्रुतः ।

वासवदत्ता — हञ्जे, उत्तिष्ठ । ज्ञातं सर्वम् । वसन्तकः खल्वारण्यकावृत्तान्त्र-
नाटके सूत्रधारः ।

विदूषकः — स्वयमेव चिन्तय, कुत्रारण्यका कुत्र वसन्तक इति ।

वासवदत्ता — मनोरमे, सुगृहीतं कृत्वैनमागच्छ । यावत्प्रेक्षणीयमस्य
पश्यामि ।

1. कम्पमान (nom.s.f. कम्पमाना) trembling; Pres. Part. √ कम्प् 1A. 2 निपत्य
having fallen; gerund नि + √ पत् 1P. 3 अपराध्यामि I offend, I am guilty;
अप + √ राष् 4P. 4 हताश a. wretched, miserable. 5 बलम् force; बलात् by force.
6 अलंकरणम् ornament, preparation. 7 आक्रन्दत् (gen.s.f. आक्रन्दन्त्याः) crying; Pres.
Part. आ + √ क्रन्द् 1P. 8 निर्घोषः loud noise. 9 मूर्खनिर्घोषान्तरितः = मूर्खस्य निर्घोषे
अन्तरितः 10 प्रेक्षणीयम् performance. 11 अस्य = वसन्तकस्य.

Vāsavadattā—(laughing angrily) Well done, Manoramā, Well done ! 'You
have nicely acted.

Manoramā—(trembling in fear and falling at her feet) O your Majesty ! I am
not at all guilty here. Surely this wretched man snatched away 'my
ornaments and blocked me up by standing at the door.
Nobody heard me cry out as my crying sound was overwhelmed by
the louder noise of this fool.

Vāsavadattā—Maid, stand up ! I know everything. In reality Vasantaka is
the stage-director in the drama, 'the Episode of Āraṇyakā.'

Clown —Do consider yourself where Āraṇyakā is and where Vasantaka is !

Vāsavadattā—Arrest him well and come, Manoramā ! Let me now see his
dramatic performance.

मनोरमा — (स्वगतम्) इदानीं समाश्वस्तास्मि । (विदूषकं करे बध्नाति । प्रकाशम्)

हताश, इदानीमनुभवात्मनो दुर्नयस्य फलम् ।

वासवदत्ता — (ससंभ्रममुपसृत्य) आर्यपुत्र, प्रतिहतमेतदमङ्गलम् । मर्षत्वार्य-
पुत्रो यन्मनोरमेति कृत्वा नीलोत्पलदामकेन बन्धितोऽस्मि ।

(इति पादयोर्नीलोत्पलदामापनयन्ती सोत्प्रासम्)

(आरण्यका सभयमपसृत्य तिष्ठति)

राजा — (सहस्रोत्थाय विदूषकं मनोरमां च दृष्ट्वात्तगतम्) कथं विज्ञातोऽस्मि देव्या ।

(बैलक्ष्यं नाटयति)

सांकृत्यायनी — (सर्वानवलोक्य सस्मितम्) कथमन्यदेवेदं प्रेक्षणीयकं संवृत्तम् ।

अभूमिरियमस्मद्विधानाम् । (इति निष्क्रान्ता)

1 बध्नाति she binds; लट् √बन्ध् 9P. 2 दुर्नयः (दुर्णयः) misconduct. 3 प्रतिहत driven away; pp. प्रति + √हन् 2P. 4 मर्षन्तु he must forgive; लोट् √मृष 10U. 5 कृत्वा having believed, or thought; gerund √कृ 8U. 6 बन्धित bound, tied; caus. pp. √बन्ध् 9P. 7 उत्प्रासः joke. 8 सोत्प्रासम् ad. jokingly. 9 वैलक्ष्यम् embarrassment 10 अभूमिः f. unfit place or object, beyond the reach of. 11 विषः विषा f. kind.

Manoramā — (to herself) Now, I am resurrected. (She binds the jester's hands. Aloud) You wretched lad, do taste now the result of your own misconduct.

Vāsavadattā — (hurriedly advancing) My lord, this awful incident has been driven away. Pray forgive me for I chained you with a blue-lotus stalk, mistaking you to be Manoramā. (Thus she jokingly removes the stalk from his feet.)

(Āraṇyakā stands apart in fear.)

King — (after rising suddenly and looking at his fool and Manoramā, to himself) How am I caught red-handed by the queen? (He gesticulates with embarrassment.)

Sāṅkṛtyāyanī — (observing all with a smile) It is strange that another scene has occurred. It is beyond the reach of persons like me. (Exit)

राजा — (स्वगतम्) अपूर्वोऽयं कोपप्रकारः । दुर्लभमत्रानुनयं पश्यामि ।
(विचिन्त्य) एवं तावत्करिष्ये । (प्रकाशम्) देवि, त्यज्यता कोपः ।

वासवदत्ता — आर्यपुत्र, कोऽत्र कुपितः ।

राजा — कथं न कुपितासि ।

स्निग्धं यद्यपि वीक्षितं नयनयोस्ताम्रा तथापि द्युति-
माधुर्येऽपि सति स्खलत्यनुपदं ते गद्गदा वागियम् ।
निश्वासा नियता अपि स्तनभरोत्कम्पेन संलक्षिताः
कोपस्ते प्रकटप्रयत्नविधृतोऽप्येष स्फुटं लक्ष्यते ॥१३॥

1 अपूर्व unknown, extraordinary. 2 प्रकारः sort, fashion, manner. 3 अनुनयः pacification, conciliation. 4 स्निग्ध charming. 5 यद्यपि ~ तथापि although ~ yet 6 ताम्र red. 7 माधुर्यम् sweetness. 8 स्खलति it stumbles, totters; √स्खल् 1P. 9 अनुपदम् ind. at every step. 10 गद्गद a. stammering, faltering. 11 वाक् (वाग्) f. speech. 12 नियत controlled; pp. नि + √यम् 1P. 13 उत्कम्पः tremor, trembling. 14 प्रयत्नः effort. 15 विधृत curbed, seized; pp. वि + √धृ 10U. 16 प्रकटप्रयत्नविधृतः = प्रकटं प्रयत्नेन विधृतं यस्य सः

[ते] नयनयोः वीक्षितं स्निग्धं तथापि द्युतिः ताम्रा, माधुर्ये सति अपि गद्गदा ते इयं वाक् अनुपदं स्खलति, नियताः अपि निश्वासाः स्तनभरोत्कम्पेन संलक्षिताः, प्रकटप्रयत्नविधृतः अपि एष ते कोपः स्फुटं लक्ष्यते ॥ शार्दूलविक्रीडितम् ।

King — (to himself) This sort of anger is unknown as yet. I think it difficult to pacify her here. (Reflecting) I will now try in this manner. (Aloud) O my wife, discard thy anger !

Vāsavadattā — My husband, who is angry here ?

King — How is it that you are not angry ?

Although your glance is charming, yet your eyes are blood-shot, your faltering speech, though sweet stammers at every syllable, your breaths, though controlled, are observable due to the heaving of your weighty breasts, and your wrath, though concealed through an effort, is clearly visible.

(पश्योर्निमित्तम्) प्रिये, प्रसीद प्रसीद ।

वासवदत्ता — आरण्यके, त्वं कुपितेति संभाव्यन्नार्यपुत्रः 'प्रिये प्रसीद'
इति प्रसादयति । तदुपसर्ष । (इति हस्तेनाकर्षति)

आरण्यका — (समयम्) भट्टिनि, न खल्वहं किमपि जानामि ।

वासवदत्ता — आरण्यके, त्वं कथं जानासि । इदानीं ते शिक्षयामि ।
इन्दीवरिके, गृहाणैनाम् ।

विदूषकः — भवति, अद्य कौमुदीमहोत्सवे तव चित्तमपहर्तुं वयस्येन
प्रेक्षणीयमनुष्ठितम् ।

वासवदत्ता — एतं युष्माकं दुर्नयं प्रेक्ष्य हासो मे जायते ।

राजा — देवि, अलमन्यथा विकल्पितेन । पश्य

1 प्रसीद favour thou ! Be thou pleased ! लोट् प्र + √सद् 1P. 2 संभावयत् (nom. s. m. संभावयन्) considering ; Pres. Part. caus. सम् + √भू 1P. 3 प्रसादयति he propitiates, he causes to be pleased ; णिजन्तात् लट् प्र + √सद् 1P. 4 आकर्षति she draws, pulls ; लट् आ + √कृष् 6U. 5 जानामि I know ; लट् √ज्ञा 9U. 6 शिक्षयामि I teach ; णिजन्तात् लट् √शिक्ष् 1A. 7 गृहाण seize thou ! लोट् .√ग्रह् 9U. 8 चित्तम् mind. 9 अनुष्ठित performed, done ; PP. अनु √स्था 1P. 10 जायते it occasions ; लट् √जन् 4A. 11 विकल्पितम् conjecture, presumption, doubt.

(Prostrating) O beloved, be pleased, be pleased !

Vāsavadattā—Āraṇyakā, considering you to be angry my husband propitiates you ; "O beloved, be pleased !" Approach him ! (she pulls her with her hand.)

Āraṇyakā—(in fear) O queen, I do not know anything about it.

Vāsavadattā—Āraṇyakā, how can you know ? Now I shall teach you a lesson.
O Indivarikā, arrest her !

Clown —Lady, today on the occasion of Moonlight Festival my friend has acted in the drama to surprise your mind.

Vāsavadattā—On seeing this misconduct of yours I cannot help laughing.

King —My wife, misunderstand not ! See !

भ्रूभङ्गैः क्रियते ललाटशशिनः कस्मात्कलङ्को मुषा
वाताकम्पितबन्धुजीवसमतां नीतोऽधरः किं स्फुरन् ।

मध्यश्चाधिककम्पितस्तनभरेणायं पुनः खिद्यते

कोपं मुञ्च तवैव चित्तहरणायैतन्मया क्रीडितम् ॥ १४ ॥

देवि, प्रसीद प्रसीद । (इति पादयोः पुनः पतति)

वासवदत्ता — हज्जे, निर्वृत्तं प्रेक्षणकम् । तदेहि । अभ्यन्तरमेव प्रविशावः ।

(इति निष्क्रान्ता)

राजा — (विलोक्य) कथमकृत्वैव प्रसादं गता देवी ।

1 भ्रूभङ्गः knitting of eyebrows. 2 ललाटः forehead. 3 शशिन् m. (gen. s. शशिनः) moon. 4 ललाटशशिनः = ललाटः एव शशी तस्य. 5 कलङ्कः spot. 6 मुषा ind. in vain. 7 वातः wind. 8 कम्पित shaken; PP. √कम्प् 1A. 9 बन्धुजीवः = बन्धुकः name of flower. 10 समता f. equality, sameness. 11 वाताकम्पितबन्धुजीवसमताम् = वातेनाकम्पितस्य बन्धुजीवस्य समताम्. 12 स्फुरत् (nom. s. m. स्फुरन्) trembling; Pres. Part. √स्फुर् 6P. 13 मध्यः waist. 14 खिद्यते it is overpowered, exhausted; √खिद् 6P.4.7A. 15 क्रीडित played; PP. √क्रीड् 1P. 17 निर्वृत्त finished; PP. निस् + √वृत् 1A.

कस्मात् ललाटशशिनः कलङ्कः भ्रूभङ्गैः मुषा क्रियते, किं स्फुरन् अधरः वाताकम्पितबन्धुजीवसमतां नीतः अयं च मध्यः अधिककम्पितस्तनभरेण पुनः खिद्यते, कोपं मुञ्च, तव चित्तहरणाय एव एतत् मया क्रीडितम् ॥ सार्दूलविक्रीडितम्

Why do you create in vain a black spot in the moon in the shape of the forehead with the knitted eyebrows? Why are your trembling lips rendered similar to the Bandhujīva flowers shaken by the wind? And again this waist of yours is oppressed by the weight of the breasts heaving the more. Drop your anger! I played this just to captivate your mind.

O wife, forgive, forgive me! (Again he kneels down.)

Vāsavadattā—Maid, the drama has ended. Well, let us repair to the inner apartment. (Exit)

King — (looking) How is the queen gone without forgiving me?

स्वेदाम्मःकणभिन्नभीषणतरभ्रू भङ्गमेकं रुषा
 त्रासेनापरमुत्प्लुतोत्प्लुतमृगव्यालोलनेत्रोत्पलम् ।
 उत्पश्यन्नहमग्रतो मुखमिदं देव्याः प्रियायास्तथा
 भीतश्चोत्सुकमानसश्च महति क्षितोऽस्म्यहं संकटे ॥ १५ ॥
 तथावदिदानीं शयनीयं गत्वा देव्याः प्रसादनोपायं चिन्तयामि ।

(इति निष्क्रान्ताः सर्वे)

❀ इति तृतीयोऽङ्कः ❀

1 अम्मस् n. water. 2 कणः drop. 3 भिन्न mixed, broken; pp. √भिद् 7U.
 4 भीषणतर more formidable, fearful. 5 रुष f. (ins. s. रुषा) anger. 6 स्वेदाम्मः कणभिन्न-
 भीषणतरभ्रूभङ्गम् = स्वेदाम्मःकणैः, भिन्नः भीषणतरः भ्रूभङ्गः यस्मिन् तत् (देवीमुखम्) 7 त्रासः terror.
 8 अपर another, other. 9 उत्प्लुत jumped; pp. उद् + √प्लु 1A. 10 मृगः deer. 11
 व्यालोल tremulous. 12 नेत्रम् eye. 13 उत्प्लुतोत्प्लुतमृगव्यालोलनेत्रोत्पलम् = उत्प्लुतः उत्प्लुतः मृगः
 तस्य इव व्यालोले नेत्रोत्पले यस्मिन् तादृशं (आरण्यकामुखम्) 14 तथा as well as. 15 उत्सुक long-
 ing, anxious. 16 मानसम् mind. 17 उत्सुकमानसः = उत्सुकं मानसं यस्य सः 18 संकटः
 difficulty. 19 शयनीयम् bed, couch.

रुषा स्वेदाम्मःकणभिन्नभीषणतरभ्रूभङ्गं एकं त्रासेन उत्प्लुतोत्प्लुतमृगव्यालोलनेत्रोत्पलं अपरं देव्याः तथा
 प्रियायाः इदं मुखं अग्रतः उत्पश्यन् अहं भीतः च उत्सुकमानसः च महति संकटे क्षिप्तः अस्मि ॥ शार्दूलविक्रीडितम्

On beholding in front the faces of the queen and my sweetheart,—
 the one with knit eyebrows more formidable on account of its
 contact with the drops of perspiration due to anger, and the other
 having its lotus-eyes as tremulous as those of a deer jumping in
 terror,—I am thrown into a great difficulty, placed between fear and
 longing.

So let me proceed to the bed-chamber now and design a plan to
 pacify the queen. (Exeunt omnes)

Here Ends Act III

❀ चतुर्थोऽङ्कः ❀

(ततः प्रविशति मनोरमा)

मनोरमा — (सोद्वेगम्) अहो दीर्घरोषता देव्याः । कथमेतावन्तं कालं बद्धायाः
प्रियसख्या आरण्यकाया उपर्यनुकम्पां न गृह्णाति । (सात्वम्) सा
तपस्विन्यात्मनो बन्धनस्य क्लेशेन तथा न संतप्यते यथा
भर्तुर्दर्शननिराशतया । ईदृशं चास्या दुःखं येनावैवात्मानं व्यापा-
दयन्ती मया कथमपि निवारिता । एतं वृत्तान्तं भर्त्रे निवेदयेति
वसन्तकं भणित्वागतास्मि ।

1 दीर्घरोषता f. prolonged anger. 2 एतावत् a. (acc.s.m. एतावन्तम्) this much, so much. 3 अनुकम्पा f. sympathy, pity. 4 क्लेशः pain, suffering. 5 संतप्यते she is tormented; कर्मणि लट् सम् + √ तप् 1P. 10U. 6 निराशता f. despair, hopelessness. 7 व्यापादयत् (nom.s.f. व्यापादयन्ती) killing; caus. Pres. Part. व्या + √ पद् 4A. 8 कथमपि with much difficulty, somehow. 9 निवारित (nom.s.f. निवारिता) averted, prevented; caus. PP. नि + √ वृ 1.5. 9U. 10 भर्तृ m. (dat.s. भर्त्रे) king.

ACT IV.

(Manoramā appears.)

Manoramā—(sorrowfully) Ah how persistent is the wrath of the queen !
For such a long time she would not cherish a pity on Ārṇayakā
the fond friend of mine who is under detention
(Shedding tears) The unfortunate girl is not being so much torment-
ed by the suffering of her imprisonment as by her hopelessness to
see the king. Yet, such is her misfortune on account of which
just today she attempted suicide, but it was averted by me with
much difficulty. Having spoken to Vasantaka to inform the king
about this news, I have come.

(ततः प्रविशति काञ्चनमाला)

काञ्चनमाला — कथमन्विष्यन्त्यापि मया भगवती सांकृत्यायनी न दृष्टा ।

(विलोक्य) तदेतामपि तावन्मनोरमां प्रक्ष्यामि । (उपसृत्य मनोरमे,

अपि जानामसि कुत्र भगवती साङ्कृत्यायनीति ।

मनोरमा — (विलोक्याश्रूणि प्रमृज्य) हला काञ्चनमाले, दृष्टा । किं पुनस्तया प्रयोजनम् ।

काञ्चनमाला — मनोरमे, देव्याङ्गारवत्या लेखः प्रेषितः । तस्मिन्वाचिते बाष्पपूर्णनयना दृढं संतप्तुमारब्धा देवी । तद्विनोदननिमित्तं तस्या भगवतीमन्विष्यामि ।

मनोरमा — हला, किं पुनस्तस्मिल्लेख आलिखितम् ।

1 अन्विष्यत् (ins. s. f. अन्विष्यन्त्या) searching, looking for ; Pres. Part. अनु + √इष् 1U. 4P. 2 अश्रु n. (nom. & acc. p. अश्रूणि) tear. 3 प्रमृज्य having wiped, washed off ; gerund प्र + √मृज् 2P. 10U. 4 अङ्गारवती = बासवदत्तायाः माता. 5 लेखः letter. 6 प्रेषित a. sent. 7 वाचित read ; caus. PP. √वच् 2P. 1 तस्मिन् वाचिते (loc. abs.) when it was read. 9 बाष्प m.n. tear. 10 पूर्ण a. full, filled with. 11 बाष्पपूर्णनयना = बाष्पैः पूर्णं नयने यस्याः सा. 12 दृढम् very much. 13 आरब्ध begun ; PP. आ + रभ् 1A. 14 आलिखित written ; PP. आ + √लिख् 6P.

(At that moment enters Kānchanamālā)

Kānchanamālā—Though I have been searching Rev. Sāṅkṛtyāyanī could not be seen. (Looking) Well, I will ask this Manoramā, too. (Approaching) Ah Manoramā, do you know where Rev. Sāṅkṛtyāyanī is ?

Manoramā — (looking and wiping off tears) Friend Kānchanamālā, I saw her but what business do you have with her ?

Kānchanamālā — O Manoramā, Her Majesty Queen Angāravatī sent a letter to our queen. When it was read, the queen began to be sorry very much, her eyes filled with tears. I am, therefore, looking for the reverend lady for comforting her.

Manoramā — Friend, but what is written in the letter ?

काञ्चनमाला — 'या मम भगिनी सा तव जनन्येव । तस्या भर्ता दृढवर्मा
तातस्ते । तत्तव किमेतदाख्यातव्यम् । तस्य समधिकः संवत्सरः
कलिङ्गहतेन बद्धस्य । तन्न युक्तमेतं वृत्तान्तमनिष्टं' श्रुत्वा
समीपस्थस्य समर्थस्य भर्तुस्ते एवमुदासीनत्वमवलम्बितुम्' इति ।
मनोरमा — हला काञ्चनमाले, यदा तावदयं वृत्तान्तो भट्टिन्यै न केनापि
वाचयितव्य इति भर्त्राज्ञाप्तं तत्केन पुनरिदानीं स लेखः श्रावितः ।

1 भगिनी f. sister. 2 जननी f. mother (but here aunt) 3 तातः father (but it must be interpreted as uncle here) 4 आख्यातव्य (ought) to be communicated ; PP. Pot. आ + √ख्या 2P. 5 संवत्सरः a year. 6 तस्य बद्धस्य समधिकः संवत्सरः it is more than a year since he was imprisoned. 7 अनिष्ट a. ill, evil. 8 समर्थ a. competent, strong. 9 उदासीनत्वम् indifference, neutrality. 10 अवलम्बितुम् to hold, to maintain ; inf. अव + लम्ब् 1A. 11 वाचयितव्य (ought) to be red ; caus. Pot. PP. √वच् 2P. 12 आज्ञाप्त (आज्ञप्त) ordered ; caus. PP. आ + √ज्ञा 9U. 13 श्रावित informed, told ; caus. PP. √श्रु 5P.

Kānchanamālā—"I have a sister who is your aunt, and her husband is your uncle, Dr̥dhavarmā. So how can I communicate this to you ? More than a year has passed since he was captured by the wretched King of Kalingas. It is not, therefore, proper for your powerful husband, who resides in the neighbourhood, to maintain neutrality in this way, after hearing about this evil incident," so it is written.

Manoramā—Dear Kānchanamālā, after all who did now tell the queen about the letter when the king gave an order that nobody should inform her of this incident.

काञ्चनमाला — अनुवाच्य तूष्णीं भूताया मम हस्तादृष्टीत्वा स्वयमेव
भट्टिन्या वाचितः ।

मनोरमा — तेन गच्छ त्वम् । एषा खलु देवी तयैव सह दन्तवलभ्यां
तिष्ठति ।

काञ्चनमाला — तेन हि भट्टिनीसकाशं गमिष्यामि । (इति निष्क्रान्ता)

मनोरमा — चिरं खलु म आरण्यकासकाशादागतायाः । दृढं च निर्विण्णा
सा तपस्विन्यात्मनो जीवितेन । कदाचिदत्याहितं भवेत् । तत्तत्रैव
गच्छामि । (इति निष्क्रान्ता)

❀ इति प्रवेशकः ❀

1 अनुवाच्य having read; gerund अनु + √ वच् 2P. caus. 2 तूष्णीम् ind. silently.
3 तया सह = साङ्कत्यायन्या सह. 4 दंतः tusk, tooth. 5 बलभी f. roof, terrace.
6 दन्तवलभी the name of a palace here. 7 निर्विण्ण despondent, emaciated with
grief. 8 जीवितम् life. 9 कदाचित् ind. at any time. 10 अत्याहितम् rash deed,
calamity.

Kānchanamālā—When I became silent after reading it, the queen took it from
my hand and personally went through it.

Manoramā—Then, you should go. Her Majesty is indeed in the Dantavalabhi
palace with her.

Kānchanamālā—Then I shall go to the queen. (Exit)

Manoramā—Really, it is a long time since I left Āraṇyakā. And the poor
girl is extremely tired of her own life. At any time a calamity
might occur. So I must go there. (Exit.)

(END OF INTRODUCTION)

(ततः प्रविशति सोद्वेगासनस्था वासवदत्ता साङ्कत्यायनी विजयवत्सल परिवारः)

साङ्कत्यायनी — राजपुत्रि, अलमुद्वेगेन । नेदृशो वत्सराजः । कथमित्थं-
गतमपि भवत्या मातृष्वसृपतिं विज्ञाय वत्सराजो निश्चिन्तं
स्थास्यति ।

वासवदत्ता — (सालम्) भगवति, अतिच्छुकेदानीं त्वम् । यस्य मया न
कार्यं तस्य मदीयेन किं कार्यम् । मातुर्युक्तं ममैतदालिखितम् ।
सा पुनर्न जानात्यद्य तादृशी न वासवदत्तेति । तव पुनरेष
आरण्यकावृत्तान्तः प्रत्यक्षः । तत्कथमेतद्भणसि ।

साङ्कत्यायनी — यत एव मे प्रत्यक्षस्तत एव ब्रवीमि । तेन ननु कौमुदी-
महोत्सवे त्वां हासयितुं तथा क्रीडितम् ।

1 इत्यंगत a. fallen under these circumstances, so circumstanced. 2 स्वसृ f. sister. 3 पतिः m. husband. 4 मातृष्वसृपतिम् = मातुः स्वसा तस्याः पतिम्, दृढवर्माणम्. 5 निश्चिन्तं a. free from anxiety, unconcerned;—म् ad. 6 अतिच्छुके (f. —का) very simple-minded, upright. मदीय a. my, mine. 8 मदीयेन=मम मातृष्वसः पत्या. 9 प्रत्यक्ष visible evident, perceptible. 10 यतस् ~ ततस् (correlative) whence ~ thence, because, from whatever.

(Then appear sorrowfully seated Vāsavadattā, Sāṅkṛtyāyanī and the retinue in the order of their ranks)

Sāṅkṛtyāyanī — O princess, don't be sad. The king of Vatsa is not such a person. How will the Vatsa King remain unconcerned, knowing that the husband of your maternal aunt has fallen into such circumstances ?

Vāsavadattā — (with tears) O revered lady ! You are now very simple-minded. What business should he have with my uncle when I am nothing to him ? It was all right for my mother to write to me, but she does not know that Vāsavadattā is now different from what she used to be. But the scandal of Āraṇyakā is clear to you. Then why do you say like that ?

Sāṅkṛtyāyanī — From what is clear to me I dare say that on the day of Moonlight Festival he did frolic so as to humour you.

वासवदत्ता — भगवति, एतदत्र सत्यम् । तथा हासितास्मि येन भगवत्याः
पुरतो लज्जया कथमपि तिष्ठामि । तत्किं तदीयया कथया ।

नन्वेतेनैव पक्षपातेनैतावतीं भूमिं नीतास्मि । (रोदिति)

सांकृत्यायनी — अलं राजपुत्रि रुदितेन । नेदृशो वत्सराजः । (विलोक्य)

अथवा प्राप्त एवार्यं यस्ते अश्रुप्रमार्जनं करोति ।

वासवदत्ता — मनोरथा इदानीमेते भगवत्याः ।

(ततः प्रविशति राजा विदूषकश्च)

राजा — वयस्य, क इदानीमभ्युपायः प्रियां मोचयितुम् ।

विदूषकः — भौ वयस्य, मुञ्च विषादम् । अहं ते उपायं कथयिष्यामि ।

राजा — (सहर्षम्) वयस्य, त्वरिततरमभिधीयताम् ।

1 तदीय a. (ins.s.f. तदीयया) his, its. 2 भूमिः f. situation, extent, degree.
3 रोदिति she weeps; लद् √ रुद् 2P. 4 रुदितम् weeping. 5 प्राप्त reached; PP.
प्र + √ आप् 5P. 6 प्रमार्जनम् wiping. 7 अभ्युपायः means, remedy. 8 मोचयितुम् to
set at liberty; inf. caus. √ मुच् 6U. 9 प्रियाम् = आरण्यकाम्. 10 अभिधीयताम् it must
be told; कर्मणि लोद् अभि + √ धा 3U.

Vāsavadattā—Lady, this is true to the extent that I hardly stand before you
because of my shame as I was so humoured. So what can be done
with his tale ? Indeed, I am brought to this plight by his affection,
(She weeps.)

Sāṅgkr̥tyāyani—O Princess, do not lament. The King of Vatsa is not cold.
(Looking) Perhaps he is coming, who will wipe off your tears,

Vāsavadattā—It is but your wishful expectation,

(Then enter the king and his fool.)

King —O friend, is there any means to free my loving one now ?

Clown —Ah friend, drop your despair ! I will tell you a means.

King —(joyously) Friend, tell me immediately !

विदूषकः— भोः, त्वं तावदनेकसमरसङ्घट्टप्रभावबाहुशाली पुनरप्यनेकसङ्घ-
तुरगपदातिदुर्विषहबलसमुदितः । तत्सर्वबलसन्दोहेनान्तःपुरं
सुपीडितं कृत्वेदानीमेवारण्यकां मोचय ।

राजा — वयस्य, अशक्यमुपदिष्टम् ।

विदूषकः — किमत्राशक्यम् । यतस्तावत्कुब्जवामनवृद्धकञ्चुकिवर्जितो
मनुष्योऽपरो नास्ति तत्र ।

राजा — (सावज्ञम्) मूर्ख, किमसम्बद्धं प्रलपसि । देव्याः प्रसादं मुक्त्वा
नान्यस्तस्या मोक्षणाभ्युपायः । तत्कथय कथं देवीं प्रसादयामि ।

विदूषकः— भोः, मासोपवासं कृत्वा जीवितं धारय । एवं देवी चण्डी
प्रसत्स्यति ।

1 समरः war. 2 सङ्घट्टः friction, encounter. 3 प्रभावबाहुः m. powerful arm, prowess. 4 शालिन् a. (nom. s. m. शाली) possessing, endowed with. 5 दुर्विषह irresistible. 6 समुदित elevated, furnished with; PP. सम् + उद् + √इ 2P. 7 सन्दोहः mass, whole. 8 सुपीडित a. well-squeezed. 9 अशक्यम् impossible thing. 10 उपदिष्ट advised; PP. उप + √दिष् 6U. 11 कुब्जः hump-backed. 12 वामन dwarf, pigmy. 13 वृद्ध old. 14 मासोपवासः = मासस्य उपवासः fast for a month. 15 धारय hold thou; लोट् √धृ 10U. 16 चण्डी f. angry woman.

Clown —Sir, you are now endowed with powerful arms due to your encounter with many a war and are further furnished with an irresistible army of many elephants, cavalry and infantry-men. So now crushing the harem with your whole army, set Āraṇyakā at liberty !

King —O friend, you have prescribed an impossible thing.

Clown —What is impossible here ? There is no other male there except the aged, hump-backed and dwarfish chamberlain.

King —(with contempt) Idiot ! Why talk nonsense ? With the exception of the queen's pleasure there is no other means for her liberation. Therefore, tell me how best I can please the queen.

Clown —Sir, do sustain your life by undergoing a fast for a month. Then the angry queen will be pleased.

राजा — (विहस्य) अलं परिहासेन । कथय कथं देवीं प्रसादयामि ।

धृष्टः किं पुरतोऽवरुध्य विहसन्गृह्णामि कण्ठे प्रियां

किं वा चाटुशतप्रपञ्चरचनाप्रीतां करिष्यामि ताम् ।

किं तिष्ठामि कृताञ्जलिर्निपतितो देव्याः पुरः पादयोः

सत्यं सत्यमहो न वेद्यधनुनयो देव्याः कथं स्यादिति ॥१॥

तदेहि । देवीसकाशमेव गच्छावः ।

विदूषकः — भोः, गच्छ त्वम् । अहं पुनरिदानीमेव बन्धनात् कथमपि

परिभ्रश्यागतोऽस्मि । तन्न गमिष्यामि ।

राजा — (विहस्य कण्ठे गृहीत्वा बलान्निवर्तयति) मूर्ख, आगम्यतामागम्यताम् । (परि-

क्रम्यावलोक्य च) इयं देवी दन्तवलभीमध्यमध्यास्ते । यावदुपसर्पामि ।

(सलज्जमुपसर्पति । वासवदत्ता सखेदमासनादुत्तिष्ठति)

1 धृष्ट a. bold, impudent. 2 चाटु m.n. coaxing word. 3 प्रपञ्चः display, explanation. 4 रचना f. arrangement. 5 प्रीत pleased; pp. √प्री. 6 चाटुशतप्रपञ्च-रचनाप्रीताम् = चाटूनां शतस्य प्रपञ्चः तस्य रचनया प्रीताम्. 7 अञ्जलिः m. folding hands. 8 कृताञ्जलिः = कृतः अञ्जलिः येन सः 9 वेदि I know; लट् √विद् 2P.

किं धृष्टः पुरतः अवरुध्य विहसन् कण्ठे प्रियां गृह्णामि, किं वा तां चाटुशतप्रपञ्चरचनाप्रीतां करिष्यामि, किं देव्याः पादयोः पुरः निपतितः कृताञ्जलिः तिष्ठामि, अहो सत्यं सत्यं देव्याः अनुनयः कथं स्यात् इति न वेदि ॥ शार्दूलविक्रीडितम्

King — (laughing) Enough of your humour. Tell me how to please the queen! Shall I embrace my love by the neck with a smile, boldly blocking her way, or please her by dint of making a display of hundreds of coaxing words, or fall prostrate in front of the queen's feet with folded hands? Ah! really, really I know not how to pacify the queen. Come, let us go to see the queen.

Clown — Sir, you go alone, but somehow I just managed to escape from the jail. So I am not going.

King — (laughing and catching him by the neck he forces him to turn) O stupid! Come on, come on. (Pacing about and looking) Here is the queen sitting inside the Dantavalabhi Palace. Let me just approach her. (He advances in shame. Vāsavadattā rises from her seat painfully.)

राजा — किं मुक्तामासनमलं मयि संभ्रमेण

नोत्थातुमिदमुचितं मम तान्तमध्ये ।

दृष्टिप्रसादविधिमात्रहृतो जनोऽय-

मत्यादरेण किमिति क्रियते विलक्षः ॥२॥

वासवदत्ता — (मुखं निरूप्य) आर्यपुत्र, विलक्ष इदानीं त्वं भवसि ।

राजा — प्रिये, सत्यमहं विलक्षः । यत्प्रत्यक्षदृष्ट्यापराधोऽपि भवतीं प्रसाद-
यितुं व्यवसितोऽस्मि ।

साङ्कत्यायनी — (आसनं निर्दिश्य) महाराज, क्रियतामासनपरिग्रहः ।

1 उत्थातुम् to stand up; inf. उद् + √ स्था 1P. 2 इत्थम् ind. एवम् thus.
3 उचित proper. 4 मम = मम कृते. 5 तान्त withered, narrowed; PP. √ तम् 4P.
6 तान्तमध्ये = तान्तः मध्यः यस्याः सा तत्संबोधनम्. 7 विधिः m. act, manner. 8 मात्र (a
suffix) only, alone. 9 जनः = राजा 10 दृष्टिप्रसादविधिमात्रहृतः = दृष्टिप्रसादस्य विधिमात्रेण
हृतः. 11 किमिति = केन प्रकारेण, किमर्थम्. 12 विलक्ष a. shameful, ashamed. 13 अपराधः
offence. 14 प्रत्यक्षदृष्ट्यापराधः = प्रत्यक्षेण दृष्टः अपराधः यस्य सः 15 व्यवसित striven, deter-
mined; pp. व्यव + √ सा 1P.

किं आसनं मुक्तम्, मयि संभ्रमेण अलं, तान्तमध्ये! मम इत्थं उत्थातुं न उचितं, दृष्टिप्रसादविधिमात्रहृतः
अयं जनः अत्यादरेण किमिति विलक्षः क्रियते ॥ वसन्ततिलका

King — Why do you leave the seat ? Do not be confused at me, O slender-
waisted one ! It is unfit for you to rise thus for me. Why do you
make this man, who is overwhelmed by mere favour of your sight,
feel ashamed with your extreme courtesy ?

Vāsavadattā — (observing his face) My husband, are you ashamed now ?

King — Ah my love ! I feel truly ashamed of the fact that I am determined to
propitiate you though my offence was evidently detected by you.

Sāṅkṛtyāyani — (showing the seat) Your Majesty, pray do accept this seat.

राजा — (आसनं निर्दिश्य) इतो देव्युपविशतु । (वासवदत्ता भूमावुपविशति) आः कथं
भूमावुपविष्टा देवी । अहमप्यत्रैवोपविशामि । (इति भूमावुपविश्य
कृताञ्जलिः) प्रिये, प्रसीद प्रसीद । किमेवं प्रणतेऽपि मयि गम्भीर-
तरं कोपमुद्ग्रहसि ।

भ्रूभङ्गं न करोषि रोदिषि मुहुर्मुग्धेक्षणो केवलं
नातिप्रस्फुरिताधरानवरतं निःश्वासमेवोज्झसि ।
वाचं नापि ददासि तिष्ठसि परं प्रध्याननञ्जानना
कोपस्ते स्तिमितो निपीडयति मां गूढप्रहारोपमः ॥ ३ ॥

1 भूमिः f. (loc. s. भूमौ) ground, floor. 2 प्रणतं bent, saluted; PP. प्र +
√नम् 1U. 3 प्रणते मयि (loc. abs.) when I bow down. 4 गम्भीर a. (com.—तर)
deep, serious. 5 उद्ग्रहसि thou bearest; उद् + √वह् 1P. 6 मुग्ध charming.
7 ईक्षणम् eye. 8 मुग्धेक्षणे = मुग्धे ईक्षणे यस्याः सा तत्संबोधनम्. 9 केवलम् ad. = परम् only,
solely. 10 नातिप्रस्फुरिताधरा = न अतिप्रस्फुरितः अधरः यस्याः तादृशी. 11 अनवरतम् ind.
continually. 12 उज्झसि thou givest out; √उज्झ् 6P. 13 प्रध्यानम् meditation.
14 नञ् low, bent. 15 आननम् face. 16 प्रध्याननञ्जानना = प्रध्याने नञ् आननं यस्याः तादृशी.
17 स्तिमित rigid, fixed; PP. √स्तिम् 4P. 18 निपीडयति it oppresses; नि + √पीड 10U.
19 उपमा f. comparison, resemblance. 20 प्रहारः stroke. 21 गूढप्रहारोपमः = गूढप्रहारस्य
उपमा यस्य स (कोपः)

मुग्धेक्षणे! भ्रूभङ्गं न करोषि केवलं मुहुः रोदिषि नातिप्रस्फुरिताधरा अनवरतं निश्वासं एव उज्झसि
वाचं अपि न ददासि परं प्रध्याननञ्जानना तिष्ठसि स्तिमितः गूढप्रहारोपमः ते कोपः मां निपीडयति ॥
शार्दूलविक्रीडितम्

King. — (pointing out the chair) Queen, be seated here. (Vāsavadattā sits
down on the floor.) Oh how my queen is seated on the floor !
Let me take seat here, too. (He, sitting down on the floor, folds
his hands.) My darling, forgive me, forgive me ! Why do you
bear serious anger when I humble myself thus ?
O charming-eyed one ! thou dost not knit thy eyebrows and only
weepest repeatedly : thou givest out continual sighs, with thy
lips slightly trembling : thou dost not utter a single word and
remainest, bending down thy face in reflection :— thy rigid
anger comparable to a deep stroke oppresses me.

प्रिये, प्रसीद प्रसीद । (इति पादयोः पतति)

वासवदत्ता — अतिसुखितो नन्वसि । किमिदानीं दुःखितं जनं विकारयसि ।
उत्तिष्ठ । कोऽत्र कुपितः ।

साङ्कृत्यायनी — उत्तिष्ठ । महाराज, किमनेन । अन्यदेव तावद् उद्वेग-
कारणमस्याः ।

राजा — (ससंभ्रमम्) भगवति, किमन्यत् ।

(साङ्कृत्यायनी कर्णे कथयति)

राजा — (विहस्य) यथेवमलमुद्वेगेन । मयापि ज्ञातं सिद्ध एवास्मिन्प्रयोजने
देवीं दिष्ट्या वर्धयिष्यामीति नोक्त्रम् । अन्यथा कथमहं दृढवर्म-
वृत्तान्ते विस्रब्धस्तिष्ठामि । तत्कतिपयान्यहानि तद्वार्ताया आग-
तायाः । इदं च तत्र वर्तते ।

1 अतिसुखित very happy. 2 दुःखित miserable, unhappy. 3 जनम् = वासवदत्ताम्
4 विकारयसि thou affectest, disturbest; णिजन्तात् लट् वि + √कृ 8U. 5 सिद्ध succeeded,
accomplished; pp. √सिष् 4P. 6 प्रयोजनम् cause, purpose, use. 7 विस्रब्ध confi-
dential, tranquil. 8 कतिपय a. (nom. p.n. कतिपयानि) several. 9 अहन् n. (nom. p.
अहानि) day. 10 वार्ता f. news, message.

Darling wife, be pleased, be pleased ! (He falls prostrate.)

Vāsavadattā — Certainly you are too happy. Why do you affect this unhappy
person ? Rise ! Who is angry here ?

Sāṅkr̥tyāyanī — Pray stand up, Sire ! It is no use. The cause of her despair
is altogether different.

King — (hastily) O reverend, what is it ?

(Sāṅkr̥tyāyanī whispers into his ear)

King — (laughing) If so, do not lament ! I have not yet spoken about it,
thinking that I should congratulate her when I succeed in this enter-
prise. Otherwise, how can I remain calm towards the incident of
Dr̥ḍhāvarmā ? A few days ago the message came. This being the
case ;—

अस्मद्बलैर्विजयसेनपुरस्सरैस्तै-

राक्रान्तबाह्यविषयो विहतप्रतापः ।

दुर्गं कलिङ्गहतकः सहसा प्रविश्य

प्राकारमात्रशरणोऽशरणः कृतोऽसौ ॥४॥ तदवस्थं च तम्;

निर्दिष्टाक्रान्तमन्दं प्रतिदिनविरमद्वीरदासेरवृत्तं

सध्वंसं शीर्यमाणद्विपतुरगनरक्षीणनिःशेषसैन्यम् ।

अथ श्वो वा विभग्ने भटिति मम बलैः सर्वतस्तत्र दुर्गे

बद्धं युद्धे हतं वा भगवति नचिराच्छ्रोष्यसि त्वं कलिङ्गम् ॥५॥

1 पुरःसर a. foremost, going in front ; m. leader. 2 आक्रान्त seized ; PP. आ + √क्रम् 1U. 4P. 3 बाह्य external, outer. 4 विषयः place, territory. 5 आक्रान्तबाह्यविषयः = आक्रान्तः बाह्यविषयः यस्य सः 6 प्रतापः valour. 7 विहतप्रतापः = विहतः प्रतापः यस्य सः 8 दुर्गं m. n. castle. 9 प्राकार m. n. wall. 10 शरणम् refuge. 11 प्राकारमात्रशरणः = प्राकारमात्रं शरणं यस्मै सः 12 अशरण helpless. 13 मन्द inactive, feeble. 14 विरमत् ceasing, stopping ; Pres. Part. वि + √रम् 1A. (but P. with वि) 15 वीरः hero, soldier. 16 दासेरः slave, servant. 17 वृत्तम् conduct, duty. 18 ध्वंसः loss, ruin. 19 सध्वंसम् = ध्वंससहितम् ruinous, decaying. 20 शीर्यमाण being shattered ; Pass. Pres. Part. √क्ष् 9P. 21 क्षीण decayed, defeated ; PP. √क्षि 1U. 5. 9P. 22 शीर्यमाणद्विपतुरगनरक्षीणनिःशेषसैन्यम् = शीर्यमाणैः द्विपैः तुरगैः नरैः च क्षीणं निःशेषसैन्यं यस्य तम्. 23 विभग्न broken, conquered ; PP. वि + √भञ्ज् 7P. 24 भटिति quickly, at once. 25 सर्वतस् all round, entirely.

विजयसेनपुरःसरैः तैः अस्मद्बलैः आक्रान्तबाह्यविषयः विहतप्रतापः असौ कलिङ्गहतकः सहसा दुर्गं प्रविश्य प्राकारमात्रशरणः अशरणः कृतः ॥ वसन्ततिलका

निर्दिष्टाक्रान्तमन्दं प्रतिदिनविरमद्वीरदासेरवृत्तं सध्वंसं शीर्यमाणद्विपतुरगनरक्षीणनिःशेषसैन्यं अथ श्वः वा तत्र दुर्गे भटिति सर्वतः मम बलैः विभग्ने युद्धे बद्धं हतं वा कलिङ्गं त्वं नचिरात् श्रोष्यसि, भगवति! ॥ स्रग्धरा

As his outer territory was captured by our forces under the command of Vijayasena, the wretched King of Kalingas with his morale disappeared all of a sudden retreated to his castle and is now helpless, only relying upon its walls.

And reduced to such a plight —

And enfeebled from his defeat as indicated above he is suffering heavy loss, while his soldiers and servants are everyday incapacitated and his entire army almost all destroyed ; the tuskers, horses and men being shattered, so, as soon as the fort is completely broken open today or to-morrow by my troops thou wilt soon hear Kalingga either captured or killed in battle, O reverend !

सांकृत्यायनी — राजपुत्रि, प्रथमतरमेव भवत्याः कथितं मया कथमप्रति-
विधाय वत्सराजः स्थास्यतीति ।

वासवदत्ता — यद्येवं प्रियं मे । (प्रविश्य प्रतीहारी)

प्रतीहारी — जयतु जयतु भर्ता । एष खलु विजयसेनो दृढवर्मकञ्चुकि-
सहितो हर्षसमुत्फुल्ललोचनः प्रियं निवेदयितुकामो द्वारे तिष्ठति ।

वासवदत्ता — (सस्मितम्) भगवति, तर्कयामि यथा परितोषितास्म्यार्य-
पुत्रेणेति ।

सांकृत्यायनी — वत्सराजपक्षपातिनी खल्वहं न किञ्चिदपि ब्रवीमि ।

राजा — शीघ्रं प्रवेश्य तौ ।

प्रतीहारी — तथा । (इति निष्क्रान्ता)

1 अप्रतिविधाय not having retaliated; gerund अ + प्रतिवि + √ धा 3U. 2 समुत्फुल्ल
widely open, expanded. 3 प्रिय favourable, dear ; n. happy news. 4 लोचनम् eye.
5 हर्षसमुत्फुल्ललोचनः = हर्षेण समुत्फुल्ले लोचने यस्य तादृशः. 6 निवेदयितुकामः (the final म् of
inf. is dropped before काम) desirous of informing. 7 तर्कयामि I suppose; √ तर्क
10U. 8 ब्रवीमि I speak; लट् √ ब्रू 2U. 9 शीघ्रम् ad. quickly.

Sāṅkr̥tyāyanī—Your Highness, did I not say to you in the first place that
Vatsa King should not remain calm without resorting to retaliation ?

Vāsavadattā—If so, it is a favour to me.

(The female door-keeper enters.)

Doorkeeper—Victory to Your Majesty ! Indeed, there stands at the door
Vijayasena, accompanied by the Chamberlain to King Dr̥dhavarmā,
with his eyes expanding in joy, desiring to submit to Your Majesty
a happy tidings.

Vāsavadattā—(smiling) Reverend lady, I think my husband has satisfied me.

Sāṅkr̥tyāyanī—Certainly I will not say anything as I am partial to Vatsa
King.

King —Admit them at once !

Doorkeeper—Yes. (Exit)!

(सतः प्रविशति विजयसेनः कञ्चुकी च)

विजयसेनः— भोः कञ्चुकिन्, अथ स्वामिपादा द्रष्टव्या इति यत् सत्य-
मनुपमं कमपि सुखातिशयमनुभवामि ।

कञ्चुकी — विजयसेन, अवितथमेतत् । पश्य
सुखनिर्भरोऽन्यथापि स्वामिनमवलोक्य भवति भृत्यजनः ।
किं पुनररिबलविघटननिर्व्यूढप्रभुनियोगभरः ॥६॥

उभौ — (उपसृत्य) जयतु जयतु स्वामी । (राजा उभावपि परिब्रजते)

कञ्चुकी — देव, दिष्टया वर्षसे ।

1 अनुपम matchless, incomparable, 2 अतिशयः excess. 3 अवितथ a. true, n. truth. 4 निर्भर (often समाप्तान्ते) excessive. strong. 5 भृत्यजनः (in plural sense) servants. 6 किं पुनर् what more. 7 अरिः m. enemy. 8 विघटनम् destruction. 9 निर्व्यूढ completed; PP. निवि + √ऊह्. 1A. 10 प्रभुः m. master, king. 11 नियोगः injunction. 12 भरः burden, responsibility. 13 अरिबलविघटननिर्व्यूढप्रभुनियोगभरः = अरिबलस्य विघटनेन निर्व्यूढः प्रभुनियोगस्य भरः येन सः

अन्यथा अपि भृत्यजनः स्वामिनं अवलोक्य सुखनिर्भरः भवति, किं पुनर् अरिबलविघटननिर्व्यूढ-
प्रभुनियोगभरः ॥ आर्या

(Then appear Vijayasena and the Chamberlain.)

Vijayasena—O chamberlain, truly I experience some sort of excessive and incomparable happiness as I am now to see the royal feet of my lord.

Chamberlain—O Vijayasena, it is true. Hark !

The servants become overwhelmed with happiness when they have an audience with the king even on other business : What more when they come to see him after carrying out the burden of his command by means of destroying the enemy-force !

Both men — (approaching) Victory to Your Majesty !

(The king embraces them, too.)

Chamberlain—Congratulations, Sire !

हत्वा कलिङ्गहतकं अस्मत्स्वामी निवेशितो राज्ये ।

देवस्य समादेशाद्रिपुजयिना विजयसेनेन ॥७॥

वासवदत्ता — अयि भगवति, अभिजानास्येतं कञ्चुकिनम् ।

सांकृत्यायनी — कथं नाभिजानामि । ननु स एषः यस्य हस्ते मातृष्वसा
ते पत्रिकामनुप्रेषितवती ।

राजा — साधु । विजयसेनेन महाव्यापारोऽनुष्ठितः ।

(विजयसेनः पादयोः पतति)

राजा — देवि, दिष्ट्या वर्धसे । प्रतिष्ठितो राज्ये दृढवर्मा ।

वासवदत्ता — (सहर्षम्) अनुगृहीतास्मि ।

1 अस्मत्स्वामी = अस्माकं राजा दृढवर्मा. 2 निवेशित admitted, restored ; caus. PP. नि + √विष् 6P. 3 राज्यम् kingdom, reign. 4 समादेशः command. 5 रिपुः m. enemy. 6 जयिन् a. (ins. s. जयिना) conquering. 7 अभिजानासि thou recognizest ; अभि + √ज्ञा 9U. 8 पत्रिका f. letter. 9 व्यापारः work. 10 अनुष्ठित performed ; PP. अनु + √स्था 1P. 11 प्रतिष्ठित established ; PP. प्रति + √स्था 1P. 12 अनुगृहीता f. favoured ; PP. अनु + √ग्रह् 9U.

देवस्य हि समादेशात् रिपुजयिना विजयसेनेन कलिङ्गहतकं हत्वा अस्मत्स्वामी राज्ये निवेशितः ॥ आर्या

For, having slaughtered the wretched monarch of Kalinga at Your Majesty's command the conqueror of foes, Vijayasena restored our lord to his kingdom.

Vāsavadattā—O revered lady, do you recognise this chamberlain ?

Sāṅkṛtyāyanī—How do I not recognize him ? Certainly it is he, through whose hand your aunt did dispatch a letter to you.

King --Well done ! A great enterprise was achieved by Vijayasena. (Vijayasena falls prostrate at his feet.)

King —O my queen, congratulations ! Dṛḍhāvarmā was re-established in his realm.

Vāsavadattā—(joyously) I am favoured.

विदूषकः—ईदृशेऽभ्युदयेऽस्मिन् राजकुल एतत्करणीयम् । (राजानं निदिश्य
वीणावादनं नाटयन्)

गुरुपूजा । (आत्मनो यज्ञोपवीतं दर्शयन्) ब्राह्मणस्य सत्कारः । (आरण्यकां
सूचयन्) सर्वबन्धनमोक्ष इति ।

राजा — (अपवार्यं छोटिकां ददत्) साधु वयस्य, साधु ।

विदूषकः— भवति, कथं त्वं न किमप्यत्र समादिशसि ।

वासवदत्ता — (सांकृत्यायनीमवलोक्य सस्मितम्) मोचिता खलु हताशेन आरण्यका ।

सांकृत्यायनी — किं वा तपस्विन्यानया बद्धया ।

वासवदत्ता — यथा भगवत्यै रोचते ।

सांकृत्यायनी — यद्येवम्, अहमेव गत्वा तां मोचयिष्यामि । (इति निष्क्रान्ता)

1 अभ्युदयः prosperity, joyously and festive occasion. 2 यज्ञोपवीतम् sacred thread worn over the shoulder. 3 सत्कारः honour. 4 समादिशसि thou commandest; समा + √दिश् 6P. 5 हताशेन = विदूषकेण

Clown — On such a joyous occasion the following must be done in this royal household. (pointing out the king and gesticulating to play on a lute) To worship the teacher: (showing his own sacred thread) To honour the Brahmin: (indicating Āranyakā) To free all in captivity.

King — (Aside, snapping his fingers) Bravo, bravo, my friend!

Clown — Your Ladyship, why do you not issue an order in this regard?

Vāsavadattā — (looking at Sāṅkṛtyāyanī, smiling) Indeed, Āranyakā is freed by this wretched lad.

Sāṅkṛtyāyanī — Or what is the use of detaining the poor girl?

Vāsavadattā — As it pleases you (As you like).

Sāṅkṛtyāyanī — If so, I will go and release her. (Exit)

कञ्चुकी — इदमपरं संदिष्टं महाराजेन दृढवर्मणा 'त्वत्प्रसादात् सर्वमेव यथाभिलषितं संपन्नम् । तदेते प्राणास्त्वदीयाः । यथेष्टमिमान्विनियोक्तुं त्वमेव प्रमाणम्' ।

(राजा सलज्जमधोमुखस्तच्छति)

विजयसेनः— देव, न शक्यमेव देवं प्रति प्रीतिविशेषं दृढवर्मणः कथयितुम् ।

कञ्चुकी — 'यद्यपि तुभ्यं प्रतिपादितायाः प्रियदर्शिकाया अस्मद्दुहितुः परिभ्रंशान्न मे संबन्धो जात इति दुःखमासीत् तथापि वासवदत्तायाः परिणेत्रापि त्वया तदपनीतमेव' ।

वासवदत्ता — (सालम्) आर्य कञ्चुकिन्, कथं मे भगिनी परिभ्रष्टा ।

1 संदिष्ट sent as a message; pp. सम् + √दिष् 6U. 2 प्राणः life-breath. 3 यथा इष्टम् as desired. 4 इमान् = प्राणान्. 5 विनियोक्तुम् to use, to dispose of; inf. विनि + √युज् 7A. 6 प्रतिपादित (gen. s. f.—तायाः) betrothed, given in marriage; pp. प्रति + √पद् 4A. causal. 7 परिभ्रंशः loss. 8 संबन्धः relation. 9 परिणेतृ m. (ins. s. परिणेत्रा) husband. 10 तत् अपनीतम् = दुःखं दूरीकृतम्. 11 भगिनी sister (but cousin here)

Chamberlain — Furthermore, His Majesty King Dṛḍhavarmā mentions in 'his message that by your favour everything was achieved as desired, so his life is yours and you are the only authority to dispose of it as much as you will.

(The king bends down his face abashed.)

Vijayasena—Sire ! King Dṛḍhavarmā's special regard for Your Majesty is beyond description.

Chamberlain — He further says: "Although I felt unhappy because my matrimonial relationship is cut off due to the loss of my daughter, Priyadarshikā who was betrothed to you, my sorrow has been just dispelled by your marriage with Vāsavadattā".

Vāsavadattā—(shedding tears) O noble chamberlain !
How was my cousin-sister lost ?

कञ्चुकी — राजपुत्रि, तस्मिन्कलिङ्गहतकावस्कन्दे विद्रुतेष्वितस्ततोऽन्तः-
 पुरजनेषु पृष्ठां दिष्ट्या 'इदानीं न युक्तमत्र स्थातुम्' इति तामहं
 गृहीत्वा वत्सराजान्तिकं प्रस्थितः । ततः संचिन्त्य तां विन्ध्यके-
 तोर्हस्ते निक्षिप्य निर्गतोऽस्मि । यावत्प्रतीपमागच्छामि तावत्कै-
 रपि तत्स्थानं सह विन्ध्यकेतुना स्मर्तव्यतां नीतम् ।

राजा — (सरिमतम्) विजयसेन, किं कथयसि ।

कञ्चुकी — तत्र चान्विष्यता मया न प्राप्ता । तदाप्रभृति नाद्यापि
 विज्ञायते क्व वर्तत इति । (प्रविश्य मनोरमा)

मनोरमा — भट्टिनि, प्राणसंशये वर्तते सा तपस्विनी ।

1 अवस्कन्दः assault, attack. 2 अन्तःपुरेषु विद्रुतेषु (loc. abs.) when the harem-
 ladies ran away. 3 अन्तिकम् = समीपम्, सकाशम्. 4 प्रतीपं आगच्छामि I return.
 5 स्मर्तव्यता f. recollection, memory. 6 विज्ञायते it is known; कर्मणिलट् वि + √ ज्ञा 9U.
 7 प्राणसंशयः danger of life.

Chamberlain—O princess, at the time of the wicked Kalinga's attack when the
 harem-ladies were fleeing hither and thither, I headed for the palace
 of Vatsa King accompanying her, saying that the place was now
 unfit for her stay. Then after profound deliberation I deposited
 her in the hands of Vindhyaketu, and went out.

As soon as I came back, the place was reduced by unknown foes
 to a thing of past only to be remembered along with Vindhyaketu.

King —(with a smile) O Vijayasena, what do you say ?

Chamberlain—And I could not find her out there. Since then it is unknown
 even now where she is.

(Manoramā entering)

Manoramā—O queen, the ill-fated girl is in danger of life.

वासवदत्ता — (सालम्) किं पुनस्त्वं प्रियदर्शनावृत्तान्तं जानासि ।

मनोरमा — न खल्वहं प्रियदर्शनावृत्तान्तं जानामि । एषा खल्वारण्यका
कल्याण्यपदेशेनानीतं विषं पीत्वा प्राणसंशये वर्तत इत्येवं मया
निवेदितम् । तत्परित्रायतां भट्टिनी । रुदती पादयोः पतति)

वासवदत्ता — (स्वगतम्) हा धिक् हा धिक् । प्रियदर्शनादुःखमपि मेऽन्तरित-
मारण्यकावृत्तान्तेन । अतिदुर्जनः खलु लोकः । कदाचिन्मामन्यथा
सम्भावयिष्यति । तदेतदत्र युक्तम् । (प्रकाशं ससंभ्रमम्) मनोरमे,
लघ्विहैवानय ताम् । नागलोकाद्गृहीतविषविद्य आर्यपुत्रोऽत्र
कुशलः ।

1 कल्या f. kind of wine. 2 आनीत brought ; PP. आ + √नी 1U. 3 विषम्
poison. 4 पीत्वा having drunk ; gerund √पा 1P. 5 अतिदुर्जन very wicked.
6 विद्या knowledge. 7 गृहीतविषविद्यः = गृहीता विषस्य विद्या येन सः 8 कुशल a. fine, fit,
skilful 9 अत्र in this case.

Vāsavadattā—(tearfully) But dost thou know the news of Priyadarshanā ?

Manoramā—I do not know anything about Priyadarshanā. I am to inform
you that Āraṇyakā is really in a critical condition after drinking
poison brought under the pretext of wine. So may the queen save
her ! (weeping she falls prostrate.)

Vāsavadattā—(to herself) Alas, fie ! My sorrow felt for Priyadarshanā has
been overshadowed by the tidings of Āraṇyakā. Indeed, the folks
are very wicked. At any time they might misunderstand me. So
this is appropriate here. (Aloud in haste) Ah Manoramā, bring
her here at once ! In this case my husband is skilled as he got the
knowledge of poison from the world of Nāgas.

(निष्क्रान्ता मनोरमा) (ततः प्रविशति मनोरमया धृता सविषवेगमात्मानं नाटयन्त्यारण्यका)

आरण्यका — हला मनोरमे, कस्मादिदानीं मामन्धकारं प्रवेशयसि ।

मनोरमा — (सविषादम्) हा धिक् हा धिक् । दृष्टिरप्यस्याः संक्रान्ता विषेणैव ।

(वासवदत्ता दृष्ट्वा) भट्टिनि, लघु परित्रायस्व लघु परित्रायस्व । गुरु-

भूतमस्या विषम् ।

वासवदत्ता — (ससंभ्रमं राजानं हस्ते गृहीत्वा) आर्यपुत्र, उत्तिष्ठोत्तिष्ठ । लघु विपद्यते खल्वेषा तपस्विनी । (सर्वे पश्यन्ति)

कञ्चुकी — (विलोक्य) सुसदृशी खल्वियं मम राजपुत्र्याः प्रियदर्शनायाः ।

(वासवदत्तां निर्दिश्य) राजपुत्रि, कुत इयं कन्यका ।

वासवदत्ता — आर्य, विन्ध्यकेतोर्दुहिता । तं व्यापाद्य विजयसेनेनातीता ।

कञ्चुकी — कुतस्तस्य दुहिता । सैवेयं मम राजपुत्री । हा हतोऽस्मि मन्द-
भाग्यः । राजपुत्रि, इयं सा प्रियदर्शिका भगिनी ते ।

1 अन्धकारः darkness. 2 दृष्टिः f. eye-sight. 3 गुरुभूत become serious.

4 विपद्यते she perishes ; लट् वि + √पद् 4A. 5 भाग्यम् fortune. 6 मन्दभाग्यः = मन्दभाग्यं यस्य सः

(Manormā moves out. Then appears Āraṇyakā supported by Manoramā, showing herself overcome by the velocity of poison.)

Āraṇyakā—Dear Manoramā, why do you now throw me into darkness ?

Manoramā—(sadly) Alas ! alas ! Even her eye-sight becomes deluded by the poison. (Looking at Vāsavadattā)

O queen, help her ! help her quickly. Her poison is severe.

Vāsavadattā—(hastily grasping the king by the hand) My husband, rise !
Indeed this poor girl is perishing now. (All look.)

Chamberlain—(looking) Really she is very much like our princess Priyadarshanā. (Pointing out Vāsavadattā)

O princess, whence this virgin ?

Vāsavadattā—Sir, she is Vindhya-keru's daughter. Having destroyed him Vijayasena brought her.

Chamberlain—How is she his daughter ? She is none other than our princess. I am undone, alas ! unlucky that I am. O princess, she is your cousin Priyadarshikā !

(इति निपत्य भूमावुत्थाय)

वासवदत्ता — आर्यपुत्र, परित्रायस्व परित्रायस्व । मम भगिनी विपद्यते ।
राजा — समाश्वसिहि समाश्वसिहि । पश्यामस्तावत् । (स्वगतम्) कष्टं भोः
कष्टम् ।

सञ्जातसान्द्रमकरन्दरसां क्रमेण

पातुं गतश्च कलिकां कमलस्य भृङ्गः ।

दग्धा निपत्य सहस्रैव हिमेन चैषा

वामे विधौ न हि फलन्त्यभिवाञ्छितानि ॥८॥

(प्रकाशम्) मनोरमे, पृच्छथतां तावत्किं ते बोध इति ।

1 मकरन्दः honey. 2 रसः juice. 3 सञ्जातसान्द्रमकरन्दरसाम् = सञ्जातः सान्द्रः
मकरन्दरसः यस्यां ताम्. 4 क्रमेण gradually, in course of. 5 कलिका f. bud. 6 एषा =
कलिका. 6 अभिवाञ्छितम् wish. 7 बोधः consciousness, knowledge. 8 च ~ च indi-
cates simultaneous occurrence of two events.

भृङ्गः सञ्जातसान्द्रमकरन्दरसां कमलस्य कलिकां क्रमेण पातुं गतः च सहसा एव एषा हिमेन निपत्य
दग्धा, च, अभिवाञ्छितानि वामे विधौ न हि फलन्ति ॥ वसन्ततिलका

(Thus falling upon the ground and rising)

Vāsavadattā—My lord, save her, save her ! My cousin is dying.

King —Take heart, take heart ! Well, let us see. (to himself) O sorrow !

No sooner the bee went to drink gradually the lotus-bud filled with
thick juice of honey than the bud was all of a sudden dropped and
frozen by the frost : In an adverse fortune, indeed, wishes do
bear no fruit.

(Aloud) Ah Manoramā, ask her how her consciousness is now !

मनोरमा — सखि, किं ते बोधः । (सालं पुनश्चालयन्ती) सखि, ननु भणामि किं
ते बोध इति ।

प्रियदर्शिका — (अविस्पष्टम्) नन्वेतयापि न मया महाराजो दृष्टः । (इत्यर्धोक्ते
भूमौ पतति)

राजा — (सालं स्वगतम्)

एषा मीलयतीदमीक्षणयुगं जाता ममान्धा दिशः
कण्ठोऽस्याः प्रतिरुध्यते मम गिरो निर्यान्ति कृच्छ्रादिमाः ।
एतस्याः श्वसितं हृतं मम तनुर्निश्चेष्टतामागता
मन्येऽस्या विषवेग एव हि परं सर्वं तु दुःखं मम ॥६॥

1 अविस्पष्टम् indistinctly. 2 एतया मया = इमां दशां गतया मया. 3 मीलयति she closes; √मील् 1P. 4 युगम् a pair. 5 अन्ध a blind, dark. 6 प्रतिरुध्यते it is choked; कर्मणि लट् प्रति + √रुध् 7U. 7 गिर f. (p. गिरः) voice, word. 8 कृच्छ्रात् with difficulty. 9 हृत suspended; PP. √ह् 1U. 10 निश्चेष्टता f. motiolessness. 12 तु = केवलम् only.

एषा इदं ईक्षणयुगं मीलयति मम दिशः अन्धाः जाताः, अस्याः कण्ठः प्रतिरुध्यते मम इमाः गिरः कृच्छ्रात् निर्यान्ति, एतस्याः श्वसितं हृतं मम तनुः निश्चेष्टतां आगता, मन्ये अस्याः विषवेगः परं तु सर्वं मम दुःखं एव हि ॥ शार्दूलविक्रीडतम् ।

Manoramā — Friend, are you conscious ? (shedding tears and again shaking her) Friend, I say, are you conscious ?

Priyadarshikā — (indistinctly) Though in this plight I did not see the king. (Half-saying so, she falls down on the ground.)

King — (tearfully to himself)

This pair of her eyes she closes, and all quarters become dark to me: her throat is choked, and I can hardly utter these word: her breathing is stopped, and my body comes to a standstill; I consider the effect of the poison is severest to her, and it is but all my torment.

वासवदत्ता — (सालम्) प्रियदर्शने, उत्तिष्ठोत्तिष्ठ । पश्यैष महाराजस्तिष्ठति ।
 कथं वेदनाप्यस्या नष्टा । किमिदानीं मयापराद्धमजानत्या येन
 कुपिता नालपसि । तत्प्रसीद प्रसीद । उत्तिष्ठोत्तिष्ठ । न खलु
 पुनरपरात्स्यामि । (ऊर्ध्वमवलोक्य) हा दैवहतक, किमिदानीं मयाप-
 कृतं येनैतदवस्थां गता मे भगिन्यादर्शिता । (प्रियदर्शिकाया उपरि
 पतति)

विदूषकः— भो वयस्य, कथं त्वं मूढ इव तिष्ठसि । नैष विषादस्य कालः ।
 विषमा खलु गतिर्विषस्य । तद्दर्शयात्मनो विद्याप्रभावम् ।
 राजा — सत्यमेवैतत् । मूढ एवाहमेतावतीं वेलाम् । तदहमेनां जीवयामि ।
 (प्रियदर्शिकामालोक्य) सलिलं सलिलम् ।

1 वेदना f. perception, sensation. 2 नष्ट (nom. s. f. नष्टा) destroyed; pp. √नश् 4P. 3 अपकृत injured, wronged; pp. अप + √कृ 8U. 4 आदर्शित shown. 5 मूढ foolish, perplexed. 6 विषम rough, vehement.

Vāsavadattā — (shedding tears) O Priyadarshanā, arise, arise! See the king is here. How even her senses are lost. Now what wrong did I commit unwittingly, so that you would not speak, being angry? Forgive me, forgive me! I will never again offend you. Arise, arise! (looking at the sky) Ah miserable Fate! Now what wrong did I commit that you show me my sister in such a plight? (Falls over Priyadarshikā).

Clown — Hallo friend, why do you stand as if perplexed? This is not the time for despair. Really the speed of the poison is terrible. Therefore, do display your magnanimous knowledge of medicine.

King — Exactly true. I remained a fool all this time. So I will now bring her to life. (observing Priyadarshikā) Water! water!

विदूषकः— (निष्क्रम्य पुनः प्रविश्य) भोः, एतत्सलिलम् ।

(राजोपसृत्य प्रियदर्शनाया उपरि हस्तं निधाय मन्त्रस्मरणं नाटयति । प्रियदर्शिका शनैरुत्तिष्ठति ।)

वासवदत्ता — आर्यपुत्र, दिष्टया प्रत्युज्जीविता मे भगिनी ।

विजयसेनः— अहो सर्वत्राप्रतिहता नरेन्द्रता देवस्य ।

प्रियदर्शिका — (शनैरुत्थायोपविश्य च जृम्भिकां नाटयन्ती सविषादमविस्पष्टम्) मनोरमे, चिरं
खलु सुप्तास्मि ।

विदूषकः— भो वयस्य, निर्व्यूढं ते वैद्यत्वम् ।

(प्रियदर्शिका साभिलाषं राजानं निरूप्य सलज्जं किञ्चिदधोमुखी तिष्ठति ।)

वासवदत्ता — (सहर्षम्) आर्यपुत्र, किमिदानीमप्येषान्यथैव करोति ।

राजा — (सस्मितम्)

1 निधाय having placed; gerund नि + √धा 3U. 2 मन्त्रः spell, formula. 3 स्मरणम् recollection, memory. प्रत्युज्जीवित resurrected, returned to life; pp. प्रति+उद् √जीष् 1P. 5 सर्वत्र ind. completely. 6 अप्रतिहता unopposed. 7 नरेन्द्रता f. kingship, poison-curing. 8 जृम्भिका f. yawning. 9 वैद्यत्वम् doctoring, medical skill.

Clown — (having moved out, re-entering) Sir, here is water. (The king approaching and placing his hand on Priyadarshikā, remembers a spell.) (Priyadarshikā slowly rises.)

Vāsavadattā — My husband, my sister has been fortunately resurrected.

Vijayasena — Oh how unique Your Majesty's doctoring is !

Priyadarshikā — (slowly rising, sitting and yawning, she utters indistinctly) O Manoramā, I have really slept for a long time.

Clown — O friend, your medical skill is successful. (Priyadarshikā, on looking at the king longingly and expressing bashfulness, bends down her face a little.)

Vāsavadattā — (joyfully) My lord, even now she behaves awkwardly.

King — (smiling)

स्वभावस्था दृष्टिर्न भवति गिरो नातिविशदा-

स्तनुः सीदत्येषा प्रकटपुलकस्वेदकणिका ।

यथा चार्यं कम्पः स्तनभरपरिव्लेशजनन-

स्तथा नाद्याप्यस्या नियतमखिलं शाम्यति विषम् ॥ १० ॥

कंचुकी — (प्रियदर्शिका निर्दिश्य) राजपुत्रि, एष ते पितुराज्ञाकरः ।

(इति पादयोः पतति)

प्रियदर्शिका — (विलोक्य) कथं कंचुक्यार्यविनयवसुः । (सालम्) हा तात,
हा मातः ।

कंचुकी — राजपुत्रि, अलं रुदितेन । कुशलिनौ ते पितरौ । वत्सरा-
जप्रभावात्पुनस्तदवस्थमेव राज्यम् ।

1 स्वभावः nature, natural state. 2 अतिविशद very clear. 3 सीदति it fails ;
लट् √ सद् 1P. 4 प्रकट manifest. 5 पुलकः horripilation, thrill. 6 कणिका drop.
7 प्रकटपुलकस्वेदकणिका = प्रकटाः पुलकः स्वेदकणिकाः च यस्यां सा. 8 परिव्लेशः fatigue, trouble.
9 अखिल entire. 10 नियतम् surely, positively. 11 शाम्यति it is quelled ; √ शम् 4P.

स्वभावस्था दृष्टिः न भवति, गिरः न अतिविशदाः, प्रकटपुलकस्वेदकणिका एषा तनुः सीदति, यथा
च अर्कं कम्पः स्तनभरपरिव्लेशजननः [[भवति]] तथा अद्य अपि अस्याः अखिलं विषं नियतं न शाम्यति ॥
शिखरिणी.

As her eye-sight is not in its natural state, her voice is very unclear, her body upon which are manifest horripilation and drops of perspiration fails and there appears tremor caused by the oppressing weight of the breasts, even now her entire poison is not yet quelled positively.

Chamberlain—(pointing Priyadarshikā) O princess ! This man is your father's servant. (Thus falls at her feet.)

Priyadarshikā—(looking) Ah it is the noble Chamberlain Vinayavasu !
(shedding tears) Ah father ! Ah mother !

Chamberlain—O princess, weep not ! Thy parents are well. They have regained their kingdom through the majestic power of Vatsa King.

वासवदत्ता — (सालम्) एहलीकशीले । इदानीमपि ते भगिनीस्नेहं दर्शय ।

(कण्ठे गृहीत्वा) इदानीं समाश्वस्तास्मि ।

विदूषकः— भवति, त्वं भगिनीं गृहीत्वा कण्ठ एवं परितुष्टासि । वैद्यस्य पारितोषिकं विस्मृतम् ।

वासवदत्ता — वसन्तक, न विस्मृतम् ।

विदूषकः— (राजानं निर्दिश्य सस्मितम्) वैद्य, प्रसारय हस्तम् । भगिन्या अग्र-
हस्तं ते पारितोषिकं दापयिष्यामि । (राजा हस्तं प्रसारयति । वासवदत्ता
प्रियदर्शिकाहस्तमर्पयति ।)

राजा — (हस्तमुपसंहृत्य) किमनया । संप्रत्येव कथमपि प्रसादितासि ।

वासवदत्ता — कस्त्वमग्रहीतुम् । प्रथममेव तातेनेयं दत्ता ।

विदूषकः— भोः, माननीया खलु देवी । मास्याः प्रतिकूलं कुरु ।

(वासवदत्ता राज्ञो हस्तं बलादाकृष्य प्रियदर्शिकामर्पयति ।)

1 स्नेहः affection. 2 वैद्यः physician, doctor. 3 पारितोषिकम् reward. 4 विस्मृत
forgotten; pp. वि + √स्मृ 1P. 5 दापयिष्यामि I will cause to give; णिजन्तात्लृट् √दा 3U
6 माननीय honourable. 7 प्रतिकूल unfavourable, opposing.

Vāsavadattā — (shedding tears) Come, you liar. Now show me your sisterly
affection ! (Holding her neck) now I am consoled.

Clown — Lady, holding your cousin by the neck you are thus satisfied. Have
you forgotten to reward the doctor ?

Vāsavadattā — Ah Vasantaka ! I have not.

Clown — (pointing the king with a smile) O doctor, extend your hand. I
will cause her to offer you her cousin's finger as a reward. (The king
extends his hand. Vāsavadattā offers him Priyadarshikā's hand.)

King — (pulling his hand) What about her ? Somehow I am just now
forgiven.

Vāsavadattā — Who are you not to accept her ? In the first place she was
betrothed to you by her father.

Clown — Hallo ! Her Majesty is really respectable. Do never oppose her !
(Vāsavadattā, forcibly drawing out the king's hand, offers it to
Priyadarshikā.)

राजा — (सस्मितम्) देवी प्रभवति । कुतोऽस्माकमन्यथा कर्तुं विभवः ।

वासवदत्ता — आर्यपुत्र, अतोऽपि परं किं ते प्रियं क्रियताम् ।

राजा — किमतः परं प्रियम् । पश्य

निःशेषं दृढवर्मणा पुनरपि स्वं राज्यमध्यासितं

त्वं कोपेन सुदूरमप्यपहृता सद्यः प्रसन्ना मम ।

जीवन्ती प्रियदर्शना च भगिनी भूयस्त्वया संगता

किं तत्स्यादपरं प्रियं प्रियतमे यत्साम्प्रतं प्रार्थ्यते ॥११॥

1 निःशेषम् ad. entirely, unreservedly. 2 अध्यासित occupied; PP. अधि + √ आस्
2A. 3 अपहृत carried away; PP. अप + √ हृ 1U. 4 प्रसन्न favourable. 5 मम = ममम्,
मयि. 6 संगत united; PP. सम् + √ गम् 1P. 7 यत् = अपरं प्रियम्. 8 साम्प्रतम् = सम्प्रति.

प्रियतमे, पुनर् अपि दृढवर्मणा स्वं राज्यं निःशेषं अध्यासितं, कोपेन सुदूरं अपि अपहृता त्वं सद्यः
मम प्रसन्ना, भूयः च त्वया संगता भगिनी प्रियदर्शना जीवन्ती तत् साम्प्रतं यत् प्रार्थ्यते किं अपरं प्रियं स्यात्
शार्दूलविक्रीडितम्

King — (smiling) The queen is the authority. Whence can we derive a power
to contradict ?

Vāsavadattā — My husband, what more service may I contribute to you ?

King — What more service beyond this ? Behold !

O beloved one, Dṛḍhavarṁṇā has unreservedly re-occupied his own
kingship, thou who hast been overwhelmed by wrath art now
favourable to me, and thy cousin-sister is alive united to thee : So
could there be any other favour now to be longed for ?

तथापीदमस्तु ।

(भरतवाक्यम्)

उर्वीमुद्दामसस्यां जनयतु विसृजन्वासवो वृष्टिमिष्टा-
मिष्टैस्त्रैविष्टपानां विदधतु विधिवत्प्रीणनं विप्रमुख्याः ।
आकल्पान्तं च भूयात्स्थिरसमुपचिता संगतिः सज्जनानां
निःशेषं यान्तु शान्तिं पिशुनजनगिरो दुःसहा वज्रलेपाः ॥ १२ ॥

(इति निष्क्रान्ताः सर्वे)

❀ इति चतुर्थोऽङ्कः ❀

1 सस्यम् crop, grain. 2 सस्याम् = सस्यानि यस्यां ताम्. 3 वासवः Indra. 4 वृष्टिः
f. rain. 5 इष्टैः by sacrifices. 6 त्रैविष्टपः god. 7 विधिवत् ad. according to precepts
8 प्रीणनम् pleasing, gratification. 9 विप्रमुख्यः chief Brahmin. 10 आकल्पान्तम् till the
end of कल्पः or the world. 11 वज्रलेपः kind of hard cement. 12 वज्रलेपाः = वज्रलेपाः
इव ताः

इष्टां वृष्टिं विसृजन् वासवः उद्दामसस्यां उर्वीं जनयतु विप्रमुख्याः विधिवत् इष्टैः त्रैविष्टपानां प्रीणनं
विदधतु स्थिरसमुपचिता सज्जनानां संगतिः च आकल्पान्तं भूयात् दुःसहाः वज्रलेपाः पिशुनजनगिरः निःशेषं शान्तिं
यान्तु ॥ स्रग्धरा

Yet let this be ! (Epilogue)

Sending down desired rain-falls may Indra fill the earth with
wealthy grains, may the leading Brahmins through sacrifices accord-
ing to the ritual precepts gratify the gods, may there be permanent yet
suitable association of the good till the end of Kalpa, and may the
speeches of the wicked that are unbearable and hard as cement
become silent !

(Exeunt omnes.)

END

